

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
XXIV

2005

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
XXIV

2005

Colegiul de redacție

Peter Hügél (redactor responsabil), Augustin Mureșan, Dan Demșea, Florin Mărginean, Felicia Oarcea (secretar de redacție)

Corespondența se va adresa:

Complexul Muzeal Arad

Piața George Enescu 1

310131 Arad

România

Tel./fax: 0040 257 280114

E-mail: museumarad@rdsar.ro

ISSN 1224-7316

Tehnoredactare și tipar: S.C. TRINOM S.R.L. ARAD

ARMATELE REGILOR DACIEI (SECOLELE V - I î.d.Hr.)

LIVIU MĂRGHITAN

În stricta accepțiune geografică, *Pontus Euxinus* din antichitate nu este altceva decât un mare golf al Mării Mediterane situat în partea nordică a acesteia. Față de cei 2.500.000 km ai Mediteranei, cei 423.000 km ai Mării Negre sunt doar o prelungire spre miazănoapte a bazinului mediteranean, tot așa cum este așa numita Mare Azov, a cărei suprafață măsoară doar 38.000 km², un golf nordic al Mării Negre.

Așa cum o dovedesc majoritatea izvoarelor istorice, începând cu *Istoriile* lui Herodotos din Halicarnas (484-425 î.d.Hr.), populațiile care și-au dus existența în spațiul limitrof al aceluși *Pontus Euxinus*, între care dacii, au avut multe secole la rând un rol preponderent, au întreținut pe cât de îndelungate pe atât de diversificate legături cu civilizația antică mediteraneeană, întâi cea de origine greacă, iar ceva mai târziu, cu aceea romană.

Dacii, ca popor aparțin ramurii nordice a triburilor trace, care în Epoca Bronzului reprezentaseră masa etnică cea mai numeroasă din partea sud-estică a continentului european. Ca arie teritorială, triburile dacilor aveau în est fluviul *Tyras* (actualul Nistru) împreună cu malul vestic al Pontului Euxinus, în nord Carpații Albi, în vest râul *Pathisus* (actualul Tisa) și în sud ultimii 800 kilometri ai fluviului *Istros* (actualul Dunărea) anterior vărsării acestuia în Marea Neagră.

Nu se cunoaște numărul de triburi dacice care au locuit în acest spațiu vast dar, cercetările arheologice din secolul al XX-lea au stabilit că este vorba de o populație care ar fi depășit cifra de 1-1,5 milioane de locuitori, ceea ce pentru epoca respectivă însemna o densitate etnică în teritoriu destul de importantă.

Epoca Bronzului se caracterizează îndeosebi ca fiind o etapă istorică dominată de războaie locale intertribale, ceea ce făcea ca menținerea unui șef de trib în fruntea comunității umane să depindă de numărul de luptători pe care îi avea sub directă sa comandă.

Preponderența săbiilor din bronz cu lamă scurtă în cadrul obiectivelor arheologice cercetate ar fi o dovadă că nucleele armatelor triburilor erau formațiile de luptători ce se deplasau mergând pe jos. Calul era un animal foarte prețios și nu erau prea numeroși cei care îl puteau poseda.

Forma de organizare socială tribală s-a perpetuat la daci, ca de altfel în toată lumea tracică, și în prima epocă a fierului, Hallstatt. La începutul acestui interval de timp fierul era un metal rar și dificil de prelucrat, motiv pentru care uneltele și armele din bronz au continuat să persiste. Dar, începând, cu anul 400 î.d.Hr. când Europa a intrat în cea de-a doua epocă a fierului, Latène, s-au produs schimbări sensibile și în mediul militar al triburilor dacilor. Prin constituirea de uniuni a mai multor triburi au apărut armate locale mai mari și mai bine utilate cu mijloace de atac și apărare. Tot atunci și-au aflat un loc bine definit în bătălii, unitățile mobile rapide formate din călăreți.

Fapt interesant, armate dacice din perioada anterioară constituirii statului nord-dunărean, Dacia, au fost implicate în acțiuni militare într-atât de importante la timpul lor încât au ajuns să fie consemnate (și chiar comentate cu lux de amănunte) de către mai mulți istorici din antichitate.

Astfel, părintele *Istoriei* ca știință, Herodotos, în descrierea pe care o face a expediției militare persane împotriva sciților din stepele de la nordul Mării Negre, eveniment petrecut în anul 513 î.d.Hr., afirmă că împăratul persan Darius I (522-486 î.d.Hr.), ajuns pe pământul dacic a avut neplăcuta surpriză de a-i fi refuzată libera trecere pentru marea sa armată. Oastea localnicilor daci nu s-a lăsat deloc impresionată de faima de cuceritor a lui Darius, atacând formațiunile militare mult superioare numericește ale perșilor. Chiar dacă finalul acelei bătălii, al cărei loc a rămas neidentificat, a fost favorabil lui Darius, marșul spre ținutul locuit de sciți a fost oprit pentru o perioadă de timp, motiv ce a stârnit uimirea contemporanilor, și mai apoi, evenimentul respectiv a fost inclus în prețioasa scriere a eruditului grec din Halicarnas!

O altă implicare a dacilor într-un conflict militar cu un personaj de mare notorietate în arta războiului a avut loc în anul 335 î.d.Hr. Este vorba de regele Alexandru al Macedoniei, care a ajuns, însoțit de mai multe dintre redutabilele formații de luptă denumite falange și unități de cavalerie, până pe malul sudic al Dunării. Iritat că dacii îl susțineau pe un adversar al său, thracul Sirmos, rege al tribalilor, Alexandru a trecut cu armata pe malul nordic ce se afla sub stăpânirea dacilor. Aceștia nu au primit lupta ci s-au retras în întinsa câmpie, lăsând în mâna macedonenilor o localitate slab fortificată. Deși se pare că dacii, cu toată surpriza produsă de foarte rapida traversare a fluviului, în cadrul așezării erau în număr considerabil călăreți, luptători, infanteriști, fără să încerce să ajungă la o înțelegere cu regele macedonean, s-au retras în așa fel încât au simulat o adevărată fugă. Era însă o tactică de a atrage adversarii cât mai adânc în teritoriu spre a-i îndepărta

într-atât de mult de Dunăre încât să nu mai poată trece fluviul după ce avea loc bătălia. Însă eminentul strateg Alexandru, care era înzestrat cu o clarviziune excepțională chiar și în situațiile de extremă dificultate ale teatrului de luptă a fost capabil să aleagă soluționarea ce îi era cea mai avantajoasă. A intuit cu exactitate faptul că dacii s-au retras din fața soldaților săi, prefăcându-se că le este teamă să intre în luptă, cu scopul de a-i atrage pe macedoneni adânc în teritoriul dacic unde urmau a fi copleșiți numeric în bătălie. Tânărul rege al Macedoniei nu s-a lăsat ademenit de strategia localnicilor, ci a traversat Dunărea revenind fără pierderi pe malul sudic al acesteia².

După moarte, în condiții destul de obscure a lui Alexandru cel Mare, din anul 323 î.d.Hr. principalii săi generali, diadohii, au divizat imperiul, fiecare dintre aceștia proclamându-se rege pe o anumită arie teritorială. În regatul elenistic al Thraciei, care se afla în Peninsula Balcanică s-a impus ca autocrat diadohul Lysimachos în anul 306 î.d.Hr.

Cu toate că nu posedea calitățile militare ale lui Alexandru, diadohul devenit rege a dus pe plan extern o politică agresivă. Unul dintre atacurile sale a fost îndreptat împotriva regelui Dromichaites a cărei stăpânire era în partea de nord a Dunării. Acesta din urmă este întâiul comandant militar dac al cărui nume a fost consemnat de către mai mulți dintre istoricii antici³, care precizează faptul că Dromichaites era rege. Lisimach a pătruns în nordul Dunării cu armata sa și a înaintat mult în teritoriul dacilor. Acolo el a avut de înfruntat armata condusă de Dromichaites pe care n-a putut să o învingă. Numeric, armata dacilor s-a dovedit a fi net superioară corpului expediționar macedonean, barându-i acestuia toate căile de acces, silindu-l astfel pe Lisimach cu întreaga sa armată să se predea dacilor. Regele dac a obținut o victorie categorică și a reușit să oprească extinderea regatului lui Lysimach la nordul Dunării, eveniment ce a avut loc aproximativ la anul 300 î.d.Hr.

La finele secolului al III-lea – începutul secolului al II-lea î.d.Hr. armata dacică apare din nou implicată în evenimente militare importante pentru zona sud-est europeană. Prin așezarea seminției bastarnilor germanici la estul Carpaților orașele-cetate grecești de pe coasta vestică a Mării Negre erau supuse unor frecvente atacuri din partea noilor veniți. Unul dintre regii daci care a încercat să contracareze efectul negativ bastarnic, tulburător al relațiilor comerciale dintre supușii săi și coloniile grecești prin al căror intermediu se aduceau în Dacia produse specifice ținutului mediteranean propriu-zis, a fost Oroles. Acesta dispunea de o armată considerabilă ca număr, reușind ca după o primă bătălie pierdută să refacă

cu rapiditate pierderile suferite și într-o confruntare să îi înfrângă pe bastarni⁴. Cam tot în acel interval de timp a fost chemat să ofere ajutor militar orașului comercial grecesc pontic Histria, regele dac Rhemaxos, care a intervenit cu armata sa cel puțin de două ori, salvându-i pe histrieni de la mari pericole⁵. Regele dac a trimis în ajutorul protejaților săi formații de cavaleri, unități care aveau o mare mobilitate atât în lupta propriu-zisă cât și în urmărirea dușmanilor ce se retrăgeau.

Cu aproximație, în prima jumătate a secolului al II-lea î.d.Hr. avea putere regală asupra dacilor, Rubobostes. Sub autoritatea acestuia se presupune că se aflau dacii din Transilvania, iar creșterea puterii [militare] a dacilor era consecința înlăturării dominației celtice de către armata condusă de Rubobostes⁶.

Evenimentul politico-militar și social de importanță majoră pentru partea sud-estică a Europei s-a petrecut pe la anul 80 î.d.Hr. La acea dată un conducător al unui ținut al spațiului etnic dacic, numit Burebista a reușit să aducă sub puterea sa militară întreaga seminiție dacică, făurind într-un număr mic de ani o mare stăpânire⁷. Este neîndoielnic că regele Burebista își bazase acțiunea de unificare a triburilor dacice pe o puternică armată ce-i era fidelă, cu ajutorul căreia i-a supus autorității sale pe dinastia locală daci. Strabon a menționat că la un anumit timp numărul dacilor a crescut neimaginat de mult încât puteau să angajeze în luptă până la două sute mii de oameni⁸. Această cifră evaluativă asupra dimensiunilor armatei dace de la apogeul domniei lui Burebista a fost cu meticulozitate analizată de istorici din secolul al XX-lea, fără ca aceștia să ajungă la o concluzie unanimă⁹. Chiar dacă am diminua la jumătate cifra menționată de către Strabon și cei 100000 de luptători pe care Burebista i-ar fi deținut reprezintă pentru secolul I î.d.Hr. o forță militară de apreciat, ce nu putea fi pe atunci depășită în Europa decât de armata Republicii Romane.

Disponând de o forță de șoc ieșită din tiparul aceluia timp, regele unificator al dacilor a produs esențiale modificări în tabloul etnic și militar al unei mari părți de pe continent. A inițiat o fulgerătoare companie împotriva tribului celtic atestat pe teritoriul actual al Slovaciei, grup etnic numit de către istoricii antici greci *Boioi*, iar de cei latini BOII, conduși de către *Critasiros*, precum și pe aliații acestora, numiți în grecește TAURISCIOI și în latinește TAURISCI¹⁰.

Un fapt similar s-a petrecut și cu seminiția celților ce se stabiliseră pe la anul 278 î.d.Hr. în vecinătatea muntelui Scordus (actualmente Koritnic, în nordul Republicii Macedonia), ce erau numiți de către greci SCORDISCOI, iar de latini Scordisci. Războinici prin excelență, făceau incursiuni de pradă în zone învecinate, devastând și teritorii locuite de către daci. O puternică armată a regatului

burebistan i-a înfrânt într-atât de sever încât în cursul secolului I î.d.Hr. n-au mai fost consemnați în nici un izvor istoric al lumii antice¹¹. Spre estul spațiului etnic dacic Burebista a avut de rezolvat două obiective majore: reducerea substanțială a puterii armate a bastarnilor și includerea în granițele regatului său a cetăților grecești din Pontul Stâng. Dacii au întreprins în ținutul bastarnilor incursiuni de „pustiire”, diminuând astfel numărul acestora¹². Cu puternica sa armată Burebista a reușit, în condiții care nu sunt încă elucidate, să ia în stăpânire șiragul de orașe-cetăți de la Olbia până la Apollonia¹³.

Despre Burebista, din fericire, a ajuns până la noi un text autentic, ce a fost săpat în marmură, chiar în anii existenței marelui rege al dacilor. Este vorba de o inscripție compusă din 49 de rânduri scrise în limba greacă. S-a descoperit ocazional, la sfârșitul secolului al XIX-lea în actualul port bulgăresc Balcic, anticul Dyonisopolis¹⁴.

În textul amplu al acestui prețios monument epigrafic se menționează că, *„în timpul din urmă Burebista ajungând cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Thracia”*, stăpânea tot teritoriul de dincoace și dincolo de fluviu [Istru]. Se mai menționează și faptul că Akornion al lui Dionysios - personajul în cinstea căruia a fost creată inscripția laudativă - îl servise pe regele Daciei [Burebista] mergând până în părțile Macedoniei, în calitate de ambasador, unde în localitatea Heraclea Lyncestis l-a întâlnit pe Cnaeus Pompeius, autocratorul romanilor. Întrevederea cu Pompeius „Magnus” s-a petrecut în timpul războiului civil început în anul 49 î.d.Hr., confruntare militară amplă al cărei obiectiv final era obținerea supremației în Imperiul Republicii Romane, de către Iulius Caesar sau Cnaeus Pompeius. Acesta din urmă, după bătălia cu rezultat nedecis, care a avut loc Dyrrachium (Düresi în Albania) a căutat să își găsească noi aliați. Armata regelui dac Burebista îi putea oferi un substanțial ajutor. Grecul din Dionysopolis, Akornion perfectase condițiile participării soldaților daci, alături de armata partidei pompeienilor. Dar Iulius Caesar, care probabil aflase de iminenta venire a dacilor în sprijinirea lui Pompeius, a grăbit declanșarea unei noi bătălii. La Pharsalus, în 9 august, anul 48 î.d.Hr. Iulius Caesar obținuse victoria. Dacii n-au mai apucat să intre în luptă deoarece nu au ajuns în tabăra lui Pompeius.

Devenit unic deținător al puterii la Roma, Iulius Caesar a intenționat să sancționeze cu armele îndrăzneala lui Burebista de a interveni cu armată împotriva celui ce a cules lauri victoriei la Pharsalus.

Pregătirile în vederea campaniei militare romane pentru supunerea dacilor regelui Burebista s-au întrerupt brusc în 15 martie 44 î.d.Hr., Iulius Caesar a fost asasinat.

Nici puternicul autocrat al Daciei nu i-a supraviețuit, fiindcă, așa cum menționează Strabon “*Burebista a sfârșit prin a fi răsturnat de niște răsculați mai înainte ca romanii să fi pornit o armată împotriva sa*”¹⁵.

Pe plan intern, din punct de vedere militar, Burebista a creat o armată ce avea un mod de organizare superior, fiind capabilă de o foarte mare mobilitate în spații geografice largi.

A instituit o rețea de cetăți care erau amplasate în puncte cheie de pe văile principalelor cursuri de apă ale Daciei, sistem de fortificații ce a fost mult amplificat în cursul primului secol al erei creștine. În timpul său au fost puse bazele impresionantei cetăți de formă hexagonală, ale cărei ziduri ocroteau o suprafață de 3 hectare, de la Sarmizegetusa Regală (în Carpații Meridionali, județul Hunedoara).

Cu toate că nu s-a aflat în bune relații cu Republica Romană a orientat totuși regatul burebistan spre viața economică a lumii romane. Mărturia cea mai concludentă în acest sens este adoptarea ca *unică* monedă de schimb *denarius*-ul roman, renunțând la monedele dacice anepigrafice care aveau putere circulatorie în Dacia secolelor III - II î.d.Hr. Mai mult decât atât, desigur involuntar, Burebista și armata ce și-o formase a contribuit într-o măsură ce nu se poate neglija, la facilitarea extensiunii romane asupra întregii Peninsule Balcanice. Acest “*ajutor*” a constat în slăbirea de către armatele lui Burebista a mai multor seminții cu deprinderi războinice de pe o mare arie teritorială, fapt ce a dus la imposibilitatea organizării unor coaliții militare puternice care să se opună eficient expansiunii romane în Balcani și de-a lungul părții răsăritene a bazinului dunărean, cuceriri care au dat o față nouă Europei antice.

*Deoarece timp de o jumătate de secol participarea istoricilor români la manifestări științifice internaționale a fost foarte sporadică – mai mult simbolică – confrății din profesie din statele europene de dincolo de Cortina de fier nu prea cunosc astăzi istoria noastră antică. Din acest considerent facem precizarea că denumirile de *daci* și *geți* definesc același popor, doar că el era numit de autori greci ai izvoarelor literare *geta*, iar autorii romani *dacus*. Pentru a nu se crea confuzii cititorilor, în mod deliberat nu am utilizat în acest studiu decât denumirea de *daci*, de la care a derivat și numele țării lor, Dacia.

Note

- ¹ Hérodote, *Histories*. Texte établi et traduit par Ph.E.Legrand, Les Belles Lettres, Paris, 1932-1958. Vezi: Cartea IV, 93.
- ² *Religua Arriani et scriptorum de rebus Alexandri Magni fragmenta*, collegit et edidit Carolus Muller, Firmin Didot, Paris, 1877, Arrien, *L'Inde*, texte établi et traduit par P.Chantraine, Les Belles Lettres, Paris, 1927. Anabasis Alexandroi, I, 4,1.
- ³ Diodore de Sicile, *Bibliothèque historique*, XXI, 12,2; Strabon, *Geographie*, VII, 3, 8 (c.301); Pompee Trogous, *Histoire de Philippe*, XXVI,1,19; Plutarque, *Vies parallèles*, 52; Pausanias, *Description de la Grece*, I, 9, 7.
- ⁴ Pompeii Trogi-Iunianus M.Iustinus, *Historiae Philippicae* (epitomae), XXXII, 3, 16.
- ⁵ Scarlat Lambrino, *Decret d'Histria en honeur*, d'Agathocles, „Revue des Etudes Roumaines”, Paris 1960, nr. 5 - 6, p. 180.
- ⁶ Pompeii Trogi-Iunianus M. Iustinus, *Prolegomena*, XXXII.
- ⁷ Strabon, *Geographia*, VII,3,11 (c.303).
- ⁸ Idem, VII,3,13 (C.304)
- ⁹ Karl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, Sitzungsberichte der Academie der Wissenschaft Wien, t. 214, I, 1932, p. 44; Gheorghe Lazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p.10 - 11; Nicolae Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, t. I, Gotha, 1905, p. 35.
- ¹⁰ Strabon, *Geographia*, V, 1, 6(C.212), et VII, 3, 11 (c.303); C.Brandis, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, II, Stuttgart, 1902, colonne 1959 - 1960.
- ¹¹ Henri Hubert, *Les celts depuis l' époque de La Tene*, Paris, 1950, p. 46 - 54.
- ¹² Jordanis, *Romana et Getica*, recensuit Theodorus Mommsen, Berlin, 1882, vol.V, Pars I (Getica, 67).
- ¹³ *Dionis Chrysostomi Orationis* post Ludovicum Dindorfium edidit Guy de Budé, vol.I-II, Leipzig, 1916-1919 (Logoi,XXXVI,1).
- ¹⁴ Vasil Latyschew, *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini*, „Journal Ministerstva narodnogo prostvestenija, Petersburg, 1896, 1, p.1 - 19; René Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, I, Paris, 1901, n-ro. 662.
- ¹⁵ Strabon, *op. cit.*, VII, 3, 11 (C.303); Vezi și: Suétane, *Vies des douze Cesars*, texte établi et traduit par Henry Alioud, vol. I, Les Belles Lettres, Paris, 1931, *Divus Iulius*, XXIV, 6.

LES ARMEÉS DES ROIS DACES

Resumé

Les Daces, comme peuple, ont appartenu à la branche septentrionale des tribus thraces situé au nord du fleuve Danube, qui à l'Age du Bronze avaient représenté la masse ethnique la plus nombreuse de la partie sud - est du continent européen.

Les rois daces ont participé aux nombreux conflits militaires, contre des ennemies de grande notoriété dans l'art de la guerre: l'empereur perse Darius I (522 – 486 a. Chr.), le roi Alexandre de la Macédonie (336 – 323 a. Chr.), “diadochos” Lysimachos (306 – 281 a. Chr.) et Critasiros, le chef du tribus “Boioi” (env. 70 a. Chr.).

Materialul ceramic adus în discuție în această lucrare provine dintr-o necropolă romană, fiind scos la iveală în urma săpăturilor sistematice în vara anului 2001 de către un colectiv de cercetători format din V. Rădeanu, F. Marcu, O. Țentea, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (jud. Hunedoara), în locul numit "La cireș"¹ (Fig. 1).

Fragmentele ceramice din care s-au refăcut cele două platouri provin dintr-un lot numeros, din care s-au mai întregit 25 de piese în proporție de 80-90%, iar la alte 20 de vase li s-a putut reconstitui forma și au putut fi încadrate într-un tipar².

Primul platou (Fig. 3, 4) a fost refăcut în proporție de 90%, fiind întregit dintr-un număr de 36 de fragmente (Fig. 2). Acesta are fund inelar, pereți evazați, buza este lată, ușor evazată, cu două caneluri paralele, circulare, având marginea rotunjită. Buza este prevăzută cu două torți cu câte trei anse fiecare, acestea având ca decor o canelură reliefată.

Vasul este lucrat la roată, având o pastă de culoare portocaliu-roșcat, ce are în compoziție argilă fină, iar ca degresant nisipul cu granule mică și medie și mica, prezentând o ardere oxidantă bună. Angoba este roșie, slab aderentă, păstrată doar în porții reduse.

Vasul a fost spart în bucăți și depus ca ofrandă pe rug, unde a fost supus unor arderi secundare, putându-se remarca modificări ale cromaticii pastei, care pe alocuri este cenușie și roșcată. Din cauza acestor arderi secundare, prin supunerea la temperaturi înalte, fragmentele au suferit modificări ale plasticității ce au dus la deformări ale acestora.

Cel de-al doilea platou a fost refăcut din 23 de fragmente, întregit în proporție de 85% (Fig. 5). Este aproape identic cu primul, având fundul inelar, pereții evazați buza lată cu două caneluri paralele, circulare, marginea buzei fiind ușor aplatizată și înălțată. Din toartă s-au păstrat două fragmente dintr-o ansă, fără canelură; însă torțiile au fost refăcute prin analogie cu celălalt platou, ambele încadrându-se în același tipar.

Caracteristic Daciei romane, platourile sunt confecționate din pastă fină de culoare roșie sau cenușie³. Sunt vase cu diametru mare, cu pereții scunzi și

groși, cu fund inelar. După părerea autorului, existența angobei interioare poate arăta faptul că aceste platouri au servit și pe post de farfurii.

Pasta este de culoare portocaliu deschis, având în compoziție argilă foarte fină, iar ca degresant a utilizat nisipul. Angoba este roșie, slab aderentă și păstrată doar pe câteva porțiuni.

Materialul ceramic a fost spălat pe șantier cu apă simplă și perii cu fir de plastic, operație care a aprofundat exfolierea peliculei de angobă; exfoliere care a debutat din momentul în care fragmentele au stat în apă aproape o săptămână. Printre cauzele fragmentării și exfolierii angobei mai pot fi enumerate și degradarea fizico-mecanică, astfel după banchetul funerar vasele au fost sparte și depuse pe rug, procesele de alterare chimică⁴ apărute ca urmare a proceselor pedogenetice (modificări ale solurilor actuale, procese de solificare a depozitelor scoase recent la suprafață).

Solul zonei respective este de natură argiloasă, predominând argilele roșii, mamele argiloase cenușii în combinație cu nisipul grosier și pietrișul nerulat, ușor cimentat⁵. Acest tip de sol în condițiile unei umidități scăzute devine contractil, exercitând asupra materialului ceramic forțe mecanice, ceea ce a dus în cazul de față la aprofundarea fragmentării și la apariția fisurilor.

Ca și degradări de natură fizico - chimică, ambele platouri prezintă ușoare exfolieri și decolorări, datorate faptului că au stat îngropate timp îndelungat într-un sol argilos, bogat în carbonat de calciu.

După etalarea fragmentelor, a grupării și marcării lor s-a trecut la întregirea pieselor.

Cel de-al doilea platou nu a ridicat mari probleme la întregire, fiind constituit dintr-un număr de 23 de fragmente, de dimensiuni mari, mai ales în zona pereților, buza fiind întregită mult mai ușor, fragmentele mici având zone mari de contact pentru lipire (Fig. 6, 7). În zona fundului, la exterior s-au putut remarca câteva depuneri calcaroase care au fost îndepărtate după întregire cu ajutorul unui bisturiu. După restaurare platoul prezintă următoarele dimensiuni: diametru buză – 295 mm, diametru fund – 115 mm, înălțime – 60 mm.

Primul platou, însă, a pus unele probleme în întregirea lui, odată prin numărul de fragmente (36), dar și prin faptul că acestea sunt ușor deformate ca urmare a arderilor secundare, suferite după spargere. Astfel, reconstituirea lui am început-o dinspre buză înspre fund, în zona buzei având fragmentele cu cele mai mari dimensiuni, acest lucru oferind un adevărat suport pentru fragmentele mici care au fost lipite ulterior.

După refacerea buzei, vasul a fost așezat cu gura în jos, iar pentru susținerea fragmentelor am folosit un suport din material plastic rigid, aproximativ de dimensiunile în înălțime ale platoului, suport care a fost așezat în interior.

Chiar și după întregire, platoul prezintă ușoare deformări. În interior, în zona fundului, platoul a fost ornamentat cu un decor circular realizat din mici linii paralele și o canelură, decor care este destul de greu vizibil. Dimensiunile acestui platou sunt: diametru buză – 320 mm, diametru fund – 113 mm, înălțime – 60 mm.

După această întregire, completarea părților lipsă s-a făcut în cadrul laboratorului de restaurare.

Pentru lipirea fragmentelor am utilizat aracet pentru lemn, fără plastifiant; în alegerea acestui tip de adeziv am ținut cont de faptul că după uscare rămâne incolor, este rezistent în timp, având o bună comportare, fiind, totodată, reversibil și nu suferă transformări de natură chimică.

Ținând cont de faptul că piesele vor urma să fie transportate și expuse în Muzeul de la Sarmizegetusa pot face următoarele recomandări:

- în timpul activităților de manipulare și transport se vor evita șocurile mecanice;
- pentru transport, piesele vor fi fiecare împachetate separat, după care vor fi ambalate în cutii prevăzute cu polistiren pentru protecție;
- pentru expunere se va ține cont de salubritatea spațiului, cu umiditate relativă și temperatură constante fără variații mari;
- etalarea se va face ținându-se cont de poziția de repaus a fiecărei piese, în moduli etanși și stabili;
- dacă se vor utiliza suporturi pentru expunere, acestea să fie din material plastic, sau dacă acest lucru nu este posibil, metalul să fie îmbrăcat în material textil pentru a evita să vină în contact direct cu piesa.

În prezent platourile sunt ambalate în hârtie și aranjate în cutii închise, pentru evitarea depunerilor de praf.

Restaurarea acestor vase este de un real folos specialiștilor care se ocupă cu studiul ritualurilor funerare, contribuind la stabilirea fiecărui tip de vas utilizat în cadrul unui ritual.

Note

¹ CCA, 2002, p. 275.

² Mulțumesc pe această cale colegelor mele V. Rădeanu și M. Egri pentru informațiile pe care mi le-au furnizat.

³ Popilian, 1976, p. 126.

⁴ Grumăzescu, 1975, p. 121.

⁵ Ursuț și colab., 1982-1983, p. 205.

Abrevieri bibliografice

- CCA, 2002 - *Cronica cercetărilor arheologice din România, Campania 2001*, CIMEC, 2002, p. 274-276
- Grumăzescu, 1975 - C. Grumăzescu, *Depresiunea Hațegului. Studiu geomorfologic*, București, 1975, p. 121-125
- Ursuț și colab., 1982-1983 - D. Ursuț, A. Mitulescu, P. Paul, *Drumul roman Sarmizegetusa - Ostrov. Aspecte geo-topometrice*, în *Sargeția XVI-XVII*, 1982-1983, p. 201-207
- Popilian, 1976 - Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976

LA RECONSTRUCTION DES DEUX PLATEAUX ROMAINS

Résumé

L' article présente deux plateaux romains découverts à Ulpia Traiana Sarmizegetusa (département Hunedoara) d'une équipe, formée des archéologues V. Rădeanu, F. Marcu, O. Țentea.

L'auteur a mis en évidence les causes de la dégradation et les étapes de la reconstitution, pendant l'été de l'année 2001. Les archéologues ont établi que les deux plateaux ont des caractéristiques communes: une base annulaire, une large bordure avec des cannelures et deux anneau avec trois anses. Les objets découverts ont été utilisés dans des rituels funéraires. La restauration de chacun vase constitue une grande contribution pour les spécialistes qui s'occupent des rituels funéraires.

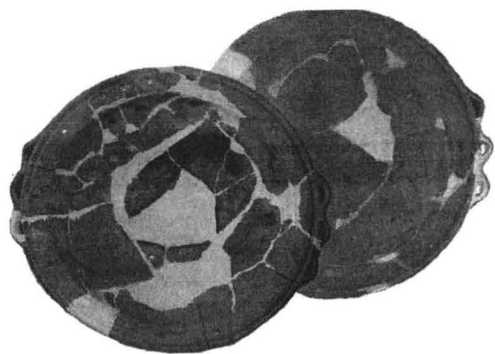

Fig. 1

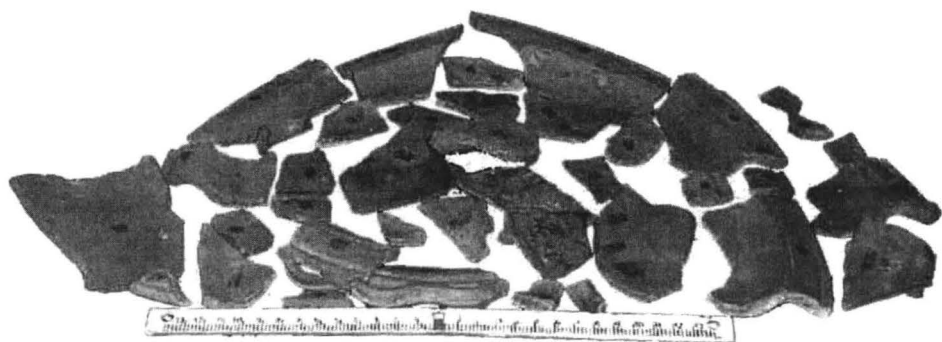

Fig. 2

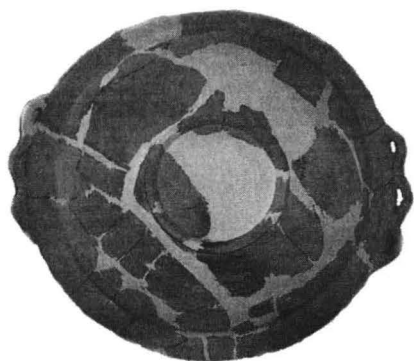

Fig. 3

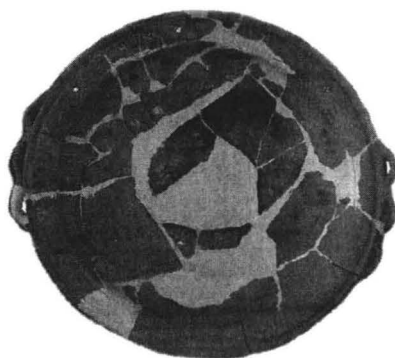

Fig. 4

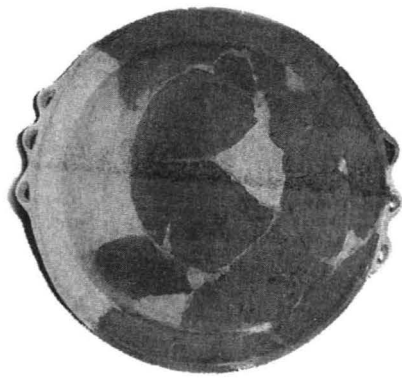

Fig. 5

Fig. 6

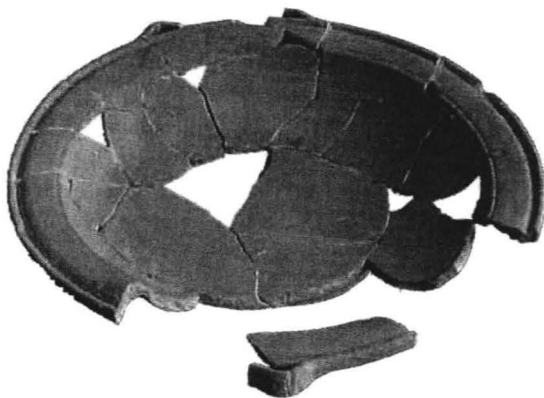

Fig. 7

Plumbul comercial prezentat în articolul de față a fost descoperit în anul 2000 pe malul Dunării, în localitatea Capidava, jud. Constanța (Fig. 1). Mai precis, obiectul a fost găsit pe porțiunea de plajă din apropierea cheiului portuar antic. Zona este cunoscută pentru numeroasele descoperiri de obiecte mărunte¹, între care primează monedele², toate antrenate de torente din cetate.

Descrierea plumbului:

Baza (discul sau fața) 11×12 mm, înălțimea calotei=13 mm, 1,57 g.

Caracteristicile acestui obiect sunt foarte asemănătoare cu ale acelor descoperite la cetatea romano-bizantină de la Izvoarele³. Prin greutate atinge pragul minim constatat (1,5 g), iar prin diametrul bazei și înălțimea calotei se apropie de valorile obiectelor similare cunoscute.

Plumbul comercial este plat, având pe partea posterioară o calotă emisferică⁴ – de fapt un „apendice” la discul pe care a fost aplicat sigiliul. Datorită formei, poate fi încadrat în grupa 3a a lui M. Rostovtsev⁵. Câmpul are o formă neregulată ce poate fi cu greu numită ovală. Pe marginea câmpului, o ușoară elevație alcătuiește un arc de cerc cu două proeminențe la capete, datorat sigiliului aplicat. Execuția neregulată a corpului, forma sa generală și faptul că suprafața imprimată depășește dimensiunile bazei conului demonstrează că și acest plumb, ca și celelalte din grupa mai sus-menționată, a fost realizat prin turnarea într-o scobitură a unei cantități mai mari de metal topit al cărei volum depășea pe cel al scobiturii⁶. Este foarte probabil ca această scobitură să fi fost realizată într-o bucată de lut, plumbul fiind apoi atașat ambalajului materialelor transportate.

Din cauza stării de conservare precare nu se distinge canalul pentru sârmă în calota conică, ci doar un mic șanț rezultat în urma smulgerii acesteia, vizibil în câmpul de pe fața plumbului. Această urmă este vizibilă între câmpul interior și cel exterior, iar dacă ne raportăm la poziția cifrelor de pe cadranul ceasului, urma lăsată urmează direcția 2-4-6-9.

În câmp este imprimat un relief reprezentând un animal – o șopârlă sau o salamandră (?), având piciorul din spate-dreapta secționat de urma lăsată de smulgerea sârmei. Starea de conservare și gradul redus de reprezentare artistică nu permit o determinare mai exactă a specimenului. În câmpul din partea stângă, în schimb se află majuscula **K**. Nu se poate preciza dacă acest sigiliu imprimat aparține orașului de proveniență sau era sigiliul fabricantului produselor transportate. Putea aparține unuia sau mai multor expeditori (al unei persoane

fizice, al unui negustor sau al unei asociații comerciale sau religioase) sau putea fi o dovadă a trecerii printr-un punct de vamă.

Deloc surprinzătoare este proveniența sa: cetatea romano-bizantină de la Capidava, importantă așezare economică și militară situată pe drumul ce urma în paralel brațul Dunării, având cheiul portuar la fluviu și un întins *territorium*. Aici a ființat atât un *portorium*, cât și o *statio de beneficiarii*, existența ambelor fiind o dovadă a intensei activități comerciale.

Având în vedere faptul că reprezentările de pe plumbul prezentat mai sus nu ne ajută la datarea mai exactă a obiectului, nu putem decât să avansăm un interval foarte larg de timp (secolele II-IV) în care presupunem că ar fi fost folosit.

Note

¹ Z. Covacef, *Cohors I Germanorum á Capidava* în : H. Ciugudean, V. Moga (ed.), *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba Iulia, 2000 (= Bibliotheca Musei Apulensis, XV), p. 285, nota 1.

² Ibidem; R. Ocheșanu, *Câteva considerații privind monedele de bronz cu roata și legenda I Ó T* în *BSNR*, LXVII–LXIX (1973 - 1975), 1975, p. 45-48; C. Munteanu, S. Purece, C. Sathmari, *Alte monede romane și bizantine descoperite la Capidava, jud. Constanța* în *Numismatica*, I, 2005 (sub tipar).

³ V. Culică, *Plumburi comerciale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele (Dobrogea)*, I-II în *Pontica*, VIII, 1975, p. 226.

⁴ *Ibidem*. Aproape identic ca formă cu plumbul nr. 46, planșa XII.

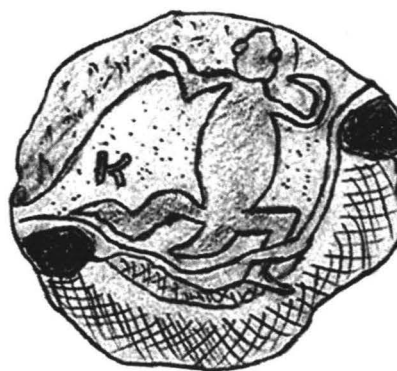
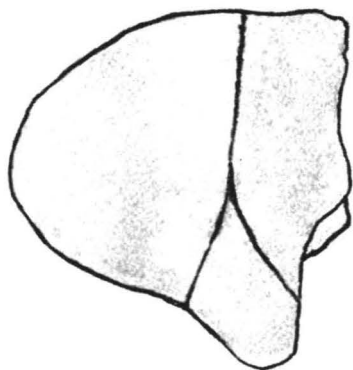
⁵ M. Rostovtsew, *Étude sur les plombs antiques*, în *Revue Numismatique*, IV –ème serie, tom. I, 1897, Paris, p. 462-493, *apud* V. Culică, *op.cit.*, p. 225.

⁶ V. Culică, *op.cit.*, p. 228.

A COMMERCIAL LED SEAL DISCOVERED AT CAPIDAVA

Abstract

A commercial led seal has been discovered at Capidava, Constanța county. Having a conic shape, belongs to the 3a group according to Rostovtsew's classification. On the field it bears the stylized image of an animal – a lizard, perhaps a salamander. In the left side of the field, it bears a capital letter - **K**. The object was realised by pouring molten led into a hollow, probably realised in a piece of clay.

3:1

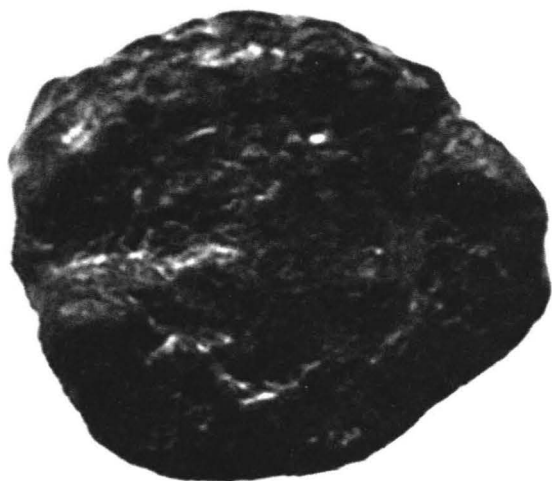

Fig. 1

TOPONIME ȘI REALIȚĂȚI ISTORICO-ARHEOLOGICE ÎN JUDEȚUL ARAD

EUGEN PĂDUREANU, LAVINIA ALBU

Toponimia este considerată “istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea evenimentelor, întâmplări, fapte mai mult sau mai puțin vechi sau importante”¹.

Când le facem “*să vorbească*”, numele topice devin dovezi autentice și incontestabile, care ne permit cel puțin să jalonăm în timp întemeierea așezărilor umane, să reconstituim epoci îndepărtate pentru care nu există documente. Un toponim, fiind înainte de toate un fenomen geografic și antropografic, el constituie elementul de legătură între om și pământ, un autentic “grai al pământului”². Cu studiul toponimelor se ocupă nu numai lingviștii ci și geografii, istoricii, etnologii.

Județul Arad, al cincilea ca suprafață, cu un cadru natural complex, de fapt o arhitectură naturală în trepte, păstrează o zestre toponimică bogată. Variatele forme de relief (Munții Codru – Moma, Zarandului, Podișul Lipovei, Câmpiile Aradului – tabulară, înaltă a Vingăi, împădurită în antichitate și Evul Mediu, văile mănoase ale Mureșului și Crișului Alb) au determinat în decursul mileniilor existența unor comunități omenești cu o mare mobilitate³.

Vom analiza mai jos în ce măsură o anumită toponimie, care reflectă comunitatea umană, dar și intervenția umană asupra cadrului geografic, este confirmată prin dovezi materiale istorico – arheologice.

Această toponimie se leagă de următoarele aspecte ale prezenței umane: 1) așezări; 2) fortificații; 3) morminte; 4) alte urme ale activității umane (ocupații, de exemplu)

1) Așezările

Prezența unor așezări verificate arheologic este legată de următoarele topice:

a) *Cremeniște, Pârâul Cremenoasa, Dealul Roșu*. Aceste topice se leagă de existența unor așezări preistorice⁴.

b) Topicul *Dâmb, Gomilă, Movilă*, ne dovedește existența unor *telluri* – forme pozitive de teren rezultate din locuirea intensă pe o suprafață restrânsă de obicei limitată de un șanț de apărare sau polisadă simplă⁵. Astfel de topice avem la Rogoz de Beliu (Dâmbul lui Drodu), la Bulci (Dâmbul lui Roman), Socodor (Dâmbul Mare), Sederhat (Gomila lui Bârțan)⁶.

c) Topicul *Săliște* cu derivatele sale: *Săliștioara*, *Sălănaș*, *Seleștrița*, ori compus Săliștea de Sus, de Jos, este des întâlnit. Topicul Săliște ori derivatele sale desemnează de obicei o vatră veche de sat dar și urme materiale aparținând unor așezări preistorice sau antice etc. Provine din slavul *selu*, *selo* (sat) corespunzător latinescului *fossatum* > fsat (vechi românesc) > sat. Aceste “săliști” sunt numeroase în județ: Sâmbăteni (Săliște), Șicula (Săliște), Văsoaia (Săliște), Socodor (Săliște), Aradul Nou (la sud - Seliște), Șeitin (Seliștea de Jos), Hunedoara Timișană (Seliște), Sântana (la nord - Săliștioara; la sud - Pusta Săliștioara), Șimand (Săliștioara), Tăgădău (Sălănaș), Bruznic (Valea Seleștrița)⁷. Un caz interesant îl prezintă topicul Sălăoasea (deal și vale lângă Hășmaș)⁸. Multe “săliști” reprezintă vetre feudale.

2) Fortificațiile

Acestea sunt desemnate de numeroase topice. Avem cetăți propriu-zise (incinte fortificate) din piatră și cărămidă dar într-o fază mai veche din lemn și pământ⁹. Întâlnim topicul de origine latină *cetate* (din *civitas*, *civitatis*) cu derivatele sale *Dealul Cetate*, *La cetate*, *Cetățuia*, *Cetățeaua* în 20 de puncte: *Dealul Cetății* la Agrișul Mare, Cladova Săvârșin, Șiria, Dezna, Șoimoș, Căpâlnaș. *La cetate* – Beliu, Bulci, Lipovița - Coasta rea, Tauț, Vărădia de Mureș, Vladimirescu. Pentru topicul *Cetățuie*, *Cetatea* avem 7 puncte (Chier, Mădrigești, Rădești, Dumbrava, Vârfuri, Sebiș – Valea Zugăului, Botfei).

Pentru topicul *Grădiște* avem doar 7 puncte. Întâlnim și forme compuse: *Valea Grădiștii* și *Ciocul Grădiștii* (Văsoaia). Remarcăm *Grădiștea* de la Brodru Vechi, o stranie fortificație de pământ cu val și șanț¹⁰.

Întâlnim topice de origine maghiară pentru anumite fortificații: Dealul Var (Birchiș) = Dealul Cetății, Feldioara (din Földvar) – cetate de pământ lângă Zimandu Nou, ori Tőviskvar (cetatea de spini) la vest de Cuvin.

Chiar unele localități actuale își datorează numele unor fortificații. De exemplu, satul Căprioara se leagă de maghiarul *Kaprevár* - cetatea caprei, existentă pe Dealul Babei.

Localitatea Vărădia de Mureș își datorează numele fortificației, de epocă dacică, cunoscută aici prin maghiarul *várod* = loc cu cetate.

La fel de semnificativ este numele orașului Arad, provenind, după părerea noastră, tot de la *várod* - loc cu cetate -, aceasta fiind, credem, cetatea de pământ de la Vladimirescu, veche vatră a orașului Arad¹¹.

Topicul *șanț* cu derivatele sale ne dovedește la fel existența unor fortificații¹².

Alte topice confirmă existența unor fortificații: avem *La Suiș* – fortificație elipsoidală la Zăbrani¹³, apoi topicul *Cherebțel* (din maghiarul *cserep* - ciripă, țiglă, cărămidă) – fiind vorba de cetatea Zărandului.

Existența unor turnuri de observație este dovedită de topicul *Cioaca Tornia* – Covăsânț, pe Creasta Munților Zărandului. Este vorba probabil de o fortificație feudală, după cum dovedesc unele urme materiale¹⁴. Nu este exclusă nici prezența romanilor aici.

Topic cu substrat mitic avem la Groșeni – Dealul Jidovina¹⁵, Cetatea Novac (sec. XII) în punctul canton – Vladimirescu¹⁶, Troaș - *Dâmbul tătarilor*¹⁷, Clit - *Gurețul negrilor* - cetățuie dacică (negrii - ființe mitice).

Alte topice legate de existența unor fortificații se referă la fortificații din apropierea unor localități. Spre exemplu cetatea dacică de pe dealul *Șindrioara* - Berindia¹⁸.

Castele fortificate sunt desemnate de topice de tipul Hiread¹⁹. Fortificațiile liniare sunt reprezentate de valurile de pământ. Topicele care se leagă de acest tip de fortificații sunt: *iarc* (de la slavul *iaruku* = șanț)²⁰, Bâlhgrad²¹.

Tot din categoria fortificațiilor lineare fac parte și prisăcile, întărituri din trunchiuri de copaci orientate pe anumite direcții formând un gard viu²².

3) Morminte tumulare

Topicul *Holumb* se leagă de prezența unor morminte tumulare. Ele sunt foarte numeroase în Câmpia Aradului²³.

Toponimele: *La Mănăstire* – Frumușeni, *Dealul Bisericii*, *Vârful Bisericii* se leagă de arhitectura religioasă. Ele jalonează drumul unor vetre de sat medievale.

4) Alte topice dovedesc existența unor comunități: *Dealul Bătrân* - Păuliș²⁴ *Vârful Comorii* - Corbești²⁵, *Piatra sciată* – Dezna.

Unele ocupații se regăsesc în topice – toponime – localități: Arăneag (extragerea aurului în Munții Zărandului) sau Dealul Zălătruc = brațul cu aur – Groșeni²⁶. "*Varnițele*" – loc de extragere a pietrei de var (Agrișul Mare).

Dacă topicele semnalate de noi mai sus sunt probate de descoperiri arheologice sau de dovezi documentare, altele care atrag atenția, urmează a fi verificate. Spre exemplu *Dâmbul cu bani* – Slatina de Mureș, Valea Grădiștii – Pătârș și N. Bălcescu, Dealul Bătrân – la Toc ș.a

Note

¹ V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p.19, nota 1.

² G. Giuglea, *Geo-politică și geo-istorie*, III, 1944.

³ *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, p. 7- 14.

⁴ Pe valea Mureșului lângă Căprioara se găsește “Peștera lui Adi” locuită intens în preistorie. Unelele au ca materie primă silexul din apropiere (la vest de sat, există pe locul “Cremeniște”); informație prof. Filip Vanc - Vladimirescu. Pe valea Crișului Alb, lângă Gurahonț, la Iosășel, pe Valea Cremenoasa și în jur există un număr mare de așezări și chiar ateliere paleolitice (vezi *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p.72). Tot pe valea Mureșului, lângă comuna Zăbrani, topicul „Dealul Roșu” se datorează silexului brun-roșcat folosit de comunitatea epipaleolitică și paleolitică de aici (vezi E. Pădureanu, în *Revista Muzeelor*, 9/2, 1974, p.6). Pentru descoperirile de la Iosășel și Zăbrani vezi și *Repertoriul Arheologic al Mureșului inferior. I. Județul Arad*, Timișoara, 1999 (în continuare *RepArhAR*), punctele Iosășel și Zăbrani.

⁵ *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 565, sv. tell.

⁶ E. D. Pădureanu, în *Ziridava* 18, 1993, p.24 (Rogoz de Beliu - Dâmbul lui Drodu, așezare hallstattiană); *RepArhAR*, p.47, punctele Bulci - Dâmbul lui Roman (M. Barbu afirmă că este tumul!) - așezare de epoca bronzului; la Sederhat, Gomila lui Bârțan conține fragmente ceramice încadrate în epoca bronzului timpuriu (v. *RepArhAR*, p.115)

⁷ În punctele menționate, verificate (E.P) există urme materiale care dovedesc o locuire din preistorie până în Evul Mediu târziu. Unele figurează în *RepArhAR* (v. localitățile respective)

⁸ Noi credem că acest topic este compus, are o etimologie populară fiind împrumutat de la slavii de sud și are semnificația de satul din dosul dealului (partea nordică); vezi formele componente: *selu* (sat)+ *osojan* (umbros), amândouă de origine slavă; vezi discuția la V. Ioniță, *op. cit.*, p. 61- 62.

⁹ Pentru întreg repertoriul fortificațiilor din județ vezi *RepArhAR*, A.A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 2000; E.Pădureanu, în *Ziridava* 15 - 16, 1987, p. 31- 33; aceste fortificații de diverse mărimi și atestate de topice diferite aparțin unor perioade istorice diverse: Agrișul Mare (feudală), Cladova (prima epocă a fierului, epoca dacică, feudală), Săvârșin (eneolitic final, dacică), Șiria (epoca dacică, feudală), Dezna (feudală), Șoimoș (feudală), Căpâlnaș (feudală), Beliu (feudal timpurie), Bulci (feudal timpurie), Tauț (feudală), Vărădia de Mureș (dacică), Vladimirescu (feudal timpurie), Sântana (epoca bronzului, prima epocă a fierului), Chier (feudal timpurie), Mădrigești (eneolitic final), Rădești (eneolitic final), Dumbrava (eneolitic final), Vârfuri (eneolitic final), Sebiș (eneolitic final), Botfei (dacică), Bodrogu Vechi (feudală), Chesinț (feudală), Văsoaia (eneolitic final), Căprioara (feudală), Frumușeni (feudală), Birchiș (feudală), Zarand (feudală), Pâncota (feudală), Cermei (feudală), Covăsânt (feudală), Horia (feudală), Groșeni (feudal timpurie), Felnac (feudală), Zimandul Nou (feudal timpurie), Troaș (feudală).

¹⁰ E. D. Pădureanu, în *Ziridava* 15 - 16, 1987, p.31, *RepArhAR*, p.46 (Bodrogu Vechi).

¹¹ E. D. Pădureanu, *Cetatea de pământ de la Vladimirecu*, în “Flacăra Roșie”, Arad, 14 septembrie 1971, p.2.

- ¹² Semnificativ este “Șanțul Mare” de lângă Pecica, ipotetica Ziridava (v. I.H.Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978). Topicul “La Șanțuri” de la nord de localitatea Vârfuri, o fortificație dreptunghiulară, din pământ, aparține după ceramică sec.XVI- XVII (cercetări E.P). Topicul „La Șanțuț”- la nord de Sântana ne arată o fortificație feudală de sec. XII- XIII (E.P- 1981). Întâlnim și varianta în limba maghiară: “Okaprevar”, credem că poate fi tradus prin „cetate cu șanțuri vechi”(este vorba de fortificația feudală de la Chesinț - “Ocopvar”, E. Pădureanu, în FR, 14 decembrie 1972, p.7). Întâlnim variante în limba germană la Frumușeni- “Schanzberg” (Dealul cu șanț) ori “Die Schanzen” (fortificația de la Vladimirescu)
- ¹³ Fortificație circulară, de pământ se pare de epoca bronzului. (v. E Pădureanu în *Ziridava* 15-16, 1987, p. 33-34); *RepArhAR*, p.137, punct Zăbrani-12.
- ¹⁴ E. Pădureanu, în *Ziridava* 15-16, 1987, p. 34.
- ¹⁵ După părerea noastră „Sighișoara” provine de la maghiarul *segh* + *var*- v.alea dosului cetății, fiind vorba fie despre cunoscuta “cetate”de lângă Mădrigești, fie semnalând o altă posibilă fortificație poate dacică (pe această vale sunt semnalate descoperiri monetare de sec. III î.Hr; vezi *RepArhAR*, Mădrigești- 2; E. D. Pădureanu, în *Ziridava* 22, 2000, p.13-24, cu întreaga interpretare legată de substratul mitic.
- ¹⁶ Ar fi posibil ca localizarea cetății Novac, atestată documentar pentru sec.XII, să poată fi făcută la Vladimirescu-Canton (vezi *RepArhAR*, p. 135, Vladimirescu). În traducerea populară “novacii” erau personaje mitice- uriași (vezi și „Brazda lui Novac”- uriașul val de pământ din sudul României).
- ¹⁷ Probabil o fortificație de refugiu, feudală (*RepArhAR*, p. 128, Troaș-1).
- ¹⁸ După părerea noastră topicul “Șindrioara” are o etimologie complexă și se leagă nu de localitatea Berindia ci de una tot din apropiere, Chisindia, atestată documentar în sec. XIV (vezi A.Roz, G. Kovach, *Dicționarul istoric al localităților din jud. Arad*, Arad, 1997, p.83). Este vorba despre etimologie populară pornindu-se de la maghiarul “Keszendvar”- cetatea Keszend - cu referire la satul Chisindia de azi. Astfel Keszendvar> Sindvar >Sindioara (uneori localnicii pronunță Sindioara)
- ¹⁹ La Vârfuri pe valea Crișului Alb există topicul Hiread, după părerea noastră o coruptelă de “hrad”- cetate, fortificație, oraș întărit conform fonetismului slavilor de vest. Topicul este dublat de termenul de origine latină “Curtescul”. Pe locul respectiv există substrucții feudale (vezi *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, loc. Vârfuri).
- ²⁰ Toponimul provine din slavă (*iaruku* = șanț) vezi O. Răuț, O. Bozu, R. Petrovski, în *Banatica* 4, 1977, p. 140. Referitor la aceste fortificații liniare există o bibliografie vastă (vezi S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea 1993 p.146-148). Valurile poartă diverse denumiri: Iarcuri, “Drumul lui Traian”, “Valul lui Traian”. Cele care străbat Banatul trecând și în Câmpia Aradului spre Ungaria sunt romane târzii (v. D. Benea, *Banatul de sud-vest în sec. III- IV*, Timișoara, 1996, p. 61). În Depresiunea Zarandului a fost semnalat și cercetat alt val denumit “Troianul”, atribuit tot romanilor dar în timpul stăpânirii în Dacia (sec. II - III) (S. Dumitrașcu, în *Acta MN*, VI, 1969, p. 487- 49). Numele a două localități Iercoșeni și Archiș sunt legate de prezența lui (de la slavul *iaruku*, trecut prin filiera maghiară : *iaruku* (sl) > *arok* (magh) > *arkos* > *archis* (rom) Archiș ; pentru Iercoșeni similar. Amândouă

localitățile apar documentar în sec. XVI (vezi A. Roz, G. Kovach, *op. cit.*, p. 52 și 127). Un “iarc” scurt mai întâlnim lângă satul Cicir, probabil un canal de desecare, lung de 800 m, construit în Evul Mediu.

²¹ O porțiune scurtă de val cu această denumire se află în zona orașului Sebiș și reprezintă o fortificație liniară de perioadă Glad - Ahtum (sec. X- XI). Este un toponim compus (Cetatea Albă), vezi E. Pădureanu, în *Ziridava* 23, 200, p. 8, nota 15/ d.

²² “Prisăci” sunt numeroase în Munții Codru-Moma (de pildă lângă Boftei). Au constituit un element defensiv în Evul Mediu; vezi V. Ioniță, *op.cit.*, p. 138.

²³ O evaluare exactă a lor nu s-a făcut. Mai numeroase sunt în câmpie la nord de Mureș. În orice caz depășește cifra de o sută. Unii au fost aplatizați, alții se păstrează foarte bine. Ridicarea lor se leagă în general de două perioade: eneolitic și migrația popoarelor. Sistematic n-au fost săpate dar descoperiri întâmplătoare dovedesc că așa cum arată și numele serveau ca morminte. Pe teritoriul jud. Arad se găsesc izolați sau grupați (Pilu, Sânmartin, Sântana, Sinteza Mare, Slatina de Mureș- tumuli de piatră, Șepreuș, Șiclău, Dorobanți, Curtici, Aluniș). Nu este exclus ca unii să aparțină sarmaților roxolani.

²⁴ Este semnificativ că unele se găsesc pe creasta principală a unor masive muntoase (de exemplu la nord-vest de satul Groșeni sau la nord de satul Lupești); E.D. Pădureanu, în *Thraco- Dacica* 11, 1990, p.157- 192

²⁵ E.D. Pădureanu, în *Ziridava* 14, 1982, p. 35; *RepArhAR*, p. 60, Corbești-2.

²⁶ E.D. Pădureanu, în *Ziridava* 22, 2000, p. 18, nota 15/b.

TOPONYMES ET RÉALITÉS HISTORIQUES – ARCHÉOLOGIQUES DANS LE DÉPARTEMENT D'ARAD

Résumé

Les auteurs font connus des informations liées des quelques toponymies qui confirment la présence de la communauté humaine et son intervention sur le cadre géographique.

Les recherches historiques, archéologiques etc. ont mis en évidence les sites archéologiques (les toponymes: Cremeniște, Pârâul Cremenoasa, Dealul Roșu – les situations géographiques préhistoriques etc.), les fortifications où les forteresses (les toponymes: *Dealul Cetății*, *La cetate etc.*), des tombeaux (le toponyme Holumb) et des autres traces de l'activité humaine (après les occupations: Arăneag (l'extraction d'or du Mont Zarand) Dealul Zălătruc (le bras d'or - Groșeni) où Varnițele – lieu d'extraction de la Pierre chaux – dans la localité Agrișul Mare).

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR ASPECTE ALE DEBUTULUI LEGĂTURILOR POLITICE ȘI RELIGIOASE ALE FORMAȚIUNII POLITICE INTRACARPATICE CONDUSE DE DUCELE GYLAS CU IMPERIUL BIZANTIN LA MIJLOCUL SECOLULUI AL X-LEA

VASILE MĂRCULEȚ

Etapa de început a procesului de organizare politico-statală în spațiul românesc, cea a formațiunilor politice, rămâne un moment decisiv în procesul de constituire a statelor medievale românești. Din păcate, tăcerea surselor scrise face însă ca evoluția acestora să fie puțin cunoscută. Cu atât mai obscure rămân relațiile lor cu puterile vremii din centrul și sud-estul continentului: Ungaria, Țaratul Bulgar sau Imperiul Bizantin.

Legăturile formațiunii politice din centrul Transilvaniei cu Imperiul Bizantin, asupra cărora intenționăm să ne oprim în studiul de față, nu fac excepție de la situația prezentată. Care este momentul lor de început? Cum au evoluat ele și ce nivel au atins? Cum s-au manifestat ele în plan politic și religios, cele două domenii care ne interesează pe noi? etc., constituie doar câteva dintre problemele asupra cărora ne vom opri în studiul prezent și cărora vom încerca să le dăm răspunsuri în continuare.

La mijlocul secolului al X-lea (c. 948 - 953 sau 956), într-o conjunctură externă favorabilă, creată de puternicul reviriment politico-militar al Imperiului Bizantin sub dinastia Macedoneană (867-1057), formațiunea politică intracarpatică, condusă de ducele Gylas, un descendent direct al lui Tuhutum, căpetenia maghiară care-l învinsese și îl ucisese pe ducele român Gelu¹, stabilea relații politice și religioase cu Bizanțul². Care a fost nivelul atins de acestea rămâne însă o problemă greu de precizat. În ceea ce privește informațiile referitoare la ea, să precizăm încă de la început faptul că ele provin exclusiv din surse bizantine din secolele XI-XII, deci puțin tardive consumării momentului în discuție.

Mai mulți cronicari bizantini din secolele XI - XII – Ioan Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioan Zonaras – relatează în lucrările lor că, în jurul anului 950, un *principe al ungurilor*, pe numele său Gylas, s-a deplasat la Constantinopol unde a îmbrățișat creștinismul de rit oriental. *La scurtă vreme după Bolosudes* – consemnează Ioan Skylitzes și, după el, Georgios Kedrenos – *veni și Gylas care de asemenea era principe al turcilor* (ungurilor, n.n.), *în cetatea împărătească, unde a fost botezat și împărtășit de aceleași binefaceri*

și onoruri. Dar el luă cu sine și un călugăr cu numele Hierotheos, vestit pentru evlavia sa, și pe care Theophylaktos (patriarhul ecumenic, n.n.) îl hirotonise episcop al Ungariei (Ύδέοεϋάδδ'ό Όδ'όήεβάν). Ajuns acolo acesta întoarse pe mulți de la credința rătăcită a barbarilor, la creștinism. Gylas a rămas apoi statornic în credința aceasta și el însuși nu a năvălit niciodată în împărăția romeilor (Imperiul Bizantin, n.n.)³. La rândul său, Ioan Zonaras afirmă: Turcii (ungurii, n.n.) obișnuieți fiind altădată să facă incursiuni în teritoriile romeilor (bizantinilor, n.n.), până la o vreme au rămas liniștiți, deoarece ducele lor Bolosudes și principele unei părți, Gylas, au venit la împărat (Constantin VII, n.n.) și amândoi s-au botezat și au învățat tainele credinței noastre. Și au primit rangul de patriciu și încărcăți de daruri se întoarseră la scaunele lor ducând și un arhiereu prin care mulți au ajuns la cunoașterea lui Dumnezeu. Iar Gylas a rămas statornic în credință și a păstrat pacea⁴.

În acest punct al cercetării noastre, înainte de trecerea la abordarea propriu-zisă a relațiilor formațiunii politice intracarpatică cu Bizanțul, considerăm utilă o scurtă digresiune asupra informațiilor referitoare la originea ducelui ardelean. Sub acest aspect, istoria formațiunii politice condusă de Gylas ridică o serie de probleme legate, atât de etnia a conducătorului său, cât și de aria geografică ocupată de aceasta. Informațiile contradictorii oferite de izvoare au făcut ca aceste probleme să nu poată primi încă răspunsuri certe și, alături de altele care nu fac subiectul acestei lucrări, să rămână în continuare deschise în istoriografie.

În ceea ce privește originea lui Gylas, una dintre ipoteze, spre care conduce lucrarea contemporană *De administrando imperio*, a împăratului bizantin Constantin VII Porphyrogenetos (945-959), este aceea că el ar fi fost peceneg la origine, numele său fiind același cu cel al unui trib aparținând acestei populații turcice, tribul peceneg *Gyla* (Άγέα), condus, conform aceleiași surse, de o căpetenie numită Curcutai⁵. Ce anume a derminat această constatare nu știm. Considerăm însă că, foarte probabil, pătrunderea și răspândirea pecenegilor în ținuturile nord-dunărene, inclusiv în zonele intracarpatică, în secolul al X-lea, să fi stat la originea acestei opinii.

O a doua ipoteză, sugerată de mai multe izvoare narative, îndrumă spre originea maghiară a lui Gylas. Aceași lucrare a împăratului cărturar susține că numele de *Gylas* este în realitate acela al unei demnități maghiare, întâlnită și la alte popoare turcice, situată ierarhic imediat după conducătorul suprem⁶.

Opinii identice formulează în lucrările lor cronicarul arab Ibn Rusta și scriitorul persan Gardizi⁷. În acest caz, ca și în multe altele, denumirea instituției s-a transmis, ca nume propriu, deținătorului său. Originea maghiară a lui Gylas este susținută, după cum se poate constata, și de cronicarii bizantini Ioan Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioan Zonaras, precum și de cronicile maghiare din rândul cărora le reținem pe cea a cronicarului anonim al regelui Bela (Anonymus notarius), pe cea a lui Simon de Keza, sau *Legenda Vita Sancti Gerardi*⁸. Raportată la informațiile pe care le deținem, ipoteza privind originea maghiară a lui Gylas capătă tot mai multă consistență.

Revenind la problemele de fond ale studiului nostru, respectiv la debutul relațiilor cu Bizanțul, suntem în măsură să afirmăm, pe baza informațiilor transmise de cronicarii bizantini, că odată cu creștinarea în rit oriental a conducătorului formațiunii intracarpatică, între aceasta și Imperiul Bizantin s-au stabilit și relații politice, axate îndeosebi pe legăturile personale dintre împăratul Constantin VII și Gylas. Titlul de *patriciu*, conferit conducătorului nord-dunărean cu prilejul călătoriei sale la Constantinopol, a însemnat, implicit, includerea sa și a formațiunii sale politice în sistemul relațiilor suzerano-vasalice promovate de Imperiul Bizantin. Înaltul titlu din ierarhia aulică bizantină primit de ducele ardelean, ce era acordat la Bizanț numai persoanelor ilustre din imperiu sau unor conducători străini⁹, care îl situa pe Gylas între cei mai de seamă vasali ai basileului, evidențiază clar atât importanța pe care autoritățile bizantine o acordau raporturilor cu formațiunea politică intracarpatică, cât și intenția nedisimulată a acestora de a controla și influența, prin orice mijloace, teritoriile respective.

De altfel, acțiunea de atragere a lui Gylas și a formațiunii sale politice în sfera de influență a Bizanțului se număra între metodele consecvent promovate de diplomația bizantină, menite să determine *gruparea în jurul monarhiei a unui cortegiu de vasali*¹⁰, respectiv a unor organizări politico-statale, mai mari sau mai mici, cărora să le impună voința împăratului, pe care să le întrebuițeze în folosul imperiului¹¹, și care odată atrase în orbita politică a Constantinopolului, urmau să constituie, atât instrumentele promovării politicii și influenței imperiului, cât și prima linie de apărare a hotarelor acestuia¹².

A fost actul politic al lui Gylas de apropiere de Bizanț un act singular, unic în istoria formațiunilor politice nord-dunărene dinaintea constituirii statelor medievale? Sursele de care dispunem ne conduc spre constatarea că nu. În primul rând, notarul anonim al regelui Bela (Anonymus notarius), în a sa *Gesta Hungarorum*, ne informează că la cumpăna secolelor IX-X ducele bihorean

Menemurorut recunoștea suzeranitatea împăratului de la Constantinopol¹³, iar ducele Salanus, contemporanul său, conducătorul unei organizări politice situate între Tisa și Dunărea mijlocie pannonică, întreținea strânse relații politice și militare cu Imperiul Bizantin¹⁴. De asemenea, cunoaștem din cronicile lui Ioan Skylitzes, Georgios Kedrenos și Ioan Zonaras că doar circa două decenii mai târziu, în anul 971, în timpul conflictului bizantino-rus, pe fondul iminentei victorii bizantine de la Dristra (Silistra), mai mulți potențați nord-dunăreni, contemporani dinastului ardelean, probabil conducătorii unor formațiuni politice locale, au acceptat, la rândul lor, suzeranitatea bizantină¹⁵.

În concluzie, pe baza informațiilor furnizate de sursa prezentată, suntem în măsură să afirmăm, că relațiile politice stabilite la mijlocul secolului al X-lea între formațiunea politică intracarpatică condusă de Gylas și Imperiul Bizantin nu reprezintă un început, ci ele se înscriu în continuitatea firească, deja tradițională, a raporturilor inaugurate încă din secolul al IX-lea între organizările politice, constituite și dezvoltate în regiunile delimitate de Dunărea mijlocie pannonică și Carpați, și imperiul basileilor.

*

Cel de-al doilea domeniu în care s-au manifestat cu putere legăturile formațiunii politice intracarpatică cu Imperiul Bizantin, la mijlocul secolului al X-lea, a fost cel religios. Acest lucru nu trebuie să surprindă dacă avem în vedere importanța arătată de Constantinopol rolului Bisericii Orientale de agent al propagării influenței politice și spirituale bizantine în teritoriile intrate sub jurisdicția religioasă a Patriarhiei Ecumenice. În condițiile în care Biserica locală devenea secundanta fidelă a politicii imperiului în aceste regiuni organizarea și controlarea ei deveneau priorități de o importanță capitală pentru autoritățile constantinopolitane¹⁶; Biserica formațiunii politice conduse de Gylas nu a făcut nici ea excepție de la acest statut și rol.

În contextul prezentat, episcopului Hierotheos, foarte probabil grec de origine, venit cu Gylas de la Bizanț, i-a revenit, cu certitudine, un rol deosebit în promovarea intereselor și a influenței imperiului în aceste regiuni, în calitatea sa de exponent principal al politicii imperiale în zonă. Se adăugau acestei sarcini, fără îndoială, și acelea de propagare a creștinismului de rit oriental în rândul populației locale și de organizare a Bisericii locale pe care urma să o conducă.

Între problemele ridicate de legăturile religioase ale formațiunii politice intracarpatică cu Imperiul Bizantin, două aspecte s-au aflat, cu deosebire, în atenția specialiștilor: localizarea Episcopiei conduse de Hierotheos și implicit

cunoașterea ariei de jurisdicție religioasă a acestuia; localizarea reședinței episcopale. Răspunsurile diferite date de istorici, care nu au ajuns încă la unul unanim acceptat, lasă, în continuare, deschise aceste probleme în istoriografie.

În ceea ce privește localizarea Episcopiei conduse de Hierotheos, s-au conturat, în mod deosebit, determinate direct de localizarea stăpânirilor lui Gylas, două curente de opinie: unul, cel mai numeros de altfel, este format din specialiștii care localizează Episcopia ortodoxă în regiunile intracarpătice¹⁷; altul, care reunește îndeosebi istorici ai Bisericii, situează Episcopatul lui Hierotheos în afara ariei de locuire românească, în estul Ungariei sau pe Tisa¹⁸.

Localizarea reședinței Episcopatului ortodox condus de Hierotheos a determinat aceleași controverse, în literatura de specialitate. În funcție de localizarea stăpânirilor lui Gylas și a Episcopiei suprapuse acestora, specialiștii care s-au ocupat de această problemă au așezat reședința episcopală fie în Transilvania, la Dăbâca, unde au fost descoperite două biserici de tradiție bizantină, din secolele X-XI, una cu urme de frescă, alta cu coloane, sau la Alba Iulia, oraș unde cercetările arheologice au pus în evidență o rotundă de factură bizantină din secolul al X-lea, și unde, ulterior, a fost ridicată și o biserică în plan treflat, de aceeași tradiție, ce a funcționat, neîntrerupt, până la începutul secolului al XVIII-lea ca sediu al Mitropoliei Ortodoxe de aici, fie undeva în estul Ungariei sau pe Tisa¹⁹.

Pentru formularea unor răspunsuri cât mai veridice la aceste probleme am considerat necesar că se impune prezentarea succintă a surselor care permit localizarea cât mai exactă a stăpânirilor lui Gylas și, implicit, a Episcopiei ortodoxe conduse de Hierotheos. În acest scop ne-am oprit doar asupra celor mai vechi izvoare narrative, bizantine și maghiare, din secolele X-XIII, respectiv lucrarea *De administrando imperio* a lui Constanțin VII Porphyrogenetos și cronicile notarului anonim (*Anonymus notarius*) și Simon de Keza.

În primul rând, contemporanul și suzeranul lui Gylas, împăratul Constantin VII consemnează în lucrarea sa că *ținutul Gyla-de-Jos se mărginește cu țara turcilor* (ungurilor, n.n.)²⁰. Informația prezentată permite localizarea habitatului respectivului trib peceneg în regiunile intracarpătice, adică tocmai în zona unde, ulterior, s-a dezvoltat formațiunea politică condusă de ducele Gylas, intrată în relații cu Bizanțul.

La rândul său, notarul anonim (*Anonymus notarius*) afirma de două ori în cronică sa că Gylas, numit de el Geula, este nepotul lui Tuhutum, căpetenia maghiară care în primii ani ai secolului al X-lea i-a succedat ducelui român Gelu

în fruntea formațiunii politice intracarpatică. Referindu-se la această descendență, Anonymus îl menționează între apropiații lui Arpad pe *Tuhutum, tatăl lui Horca, bunicul lui Geula și Zumbor* pentru a relua apoi aceeași afirmație sub forma *Tuhutum a dat naștere lui Horca, Horca a dat naștere lui Geula și Zubor*²¹. În sfârșit, Simon de Keza afirmă că unul dintre conducătorii ungarilor a fost Jula (Gylas), *care a locuit mai târziu în părțile Erteuelu* (Ardealului, n.n.)²².

Constatăm că, fără nici o excepție, toate sursele prezentate, fie contemporane, fie tardive, localizează, mai mult sau mai puțin explicit, stăpânirile lui Gylas în regiunile intracarpatică. Pe baza acestei constatări, suntem în măsură să afirmăm că din punct de vedere teritorial, Episcopia ortodoxă a lui Hierotheos, se suprapunea în totalitate, sau în mare parte teritoriilor aflate sub jurisdicția politică a lui Gylas. În concluzie, considerăm că Episcopia nord-dunăreană înființată de Bizanț la mijlocul secolului al X-lea a fost una **intracarpatică**; admitem însă, ca absolut veridică, și posibilitatea ca Hierotheos, în calitatea sa de *episcop al Ungariei* (*Ἱερόεϋδδ'ὸ Ὄδ'όνεβάν*) să-și fi exercitat jurisdicția religioasă și asupra unor teritorii locuite de creștini de rit oriental, situate la vest de Carpații Occidentali, sau chiar asupra tuturor credincioșilor din Ungaria care aparțineau acestei confesiuni²³.

Unde va fi fost așezat scaunul episcopal este un lucru greu de stabilit în absența unor informații suplimentare. Fără a risca un răspuns categoric, ce s-ar putea dovedi eronat, considerăm, totuși, că el trebuie căutat în perimetrul reședinței conducătorului formațiunii politice sau în imediata apropiere a acesteia. Admițând că reședința lui Gylas a fost la Alba Iulia, oraș care pare a-i purta numele, atunci putem afirma că, fără nici o îndoială, și scaunul episcopal al lui Hierotheos va fi fost situat tot aici, sau în imediata apropiere a centrului politic al voievodatului.

Momentul stabilirii relațiilor politice și religioase între formațiunea politică intracarpatică, condusă de Gylas, și Imperiul Bizantin nu a fost unul întâmplător. El se înscrie într-o perioadă de intensă propagandă politică și, mai ales, religioasă, promovată de autoritățile constantinopolitane în rândul ungarilor în scopul creștinării acestora în rit răsăritean și a atragerii lor în sfera de influență a Bizanțului²⁴. Din acest punct de vedere, chiar dacă tentativa bizantină a eșuat ulterior, ea își găsește similitudini în acțiunile Constantinopolului de creștinare a bulgarilor, în secolul al IX-lea și a rușilor în secolul al X-lea²⁵.

În spațiul intracarpatic însă, nu se poate spune că demersurile bizantine nu au avut succes: în timp ce ungurii au optat, în final, pentru creștinismul de rit apusean, românii, chiar și cei intrați sub stăpânire maghiară, au rămas, în marea

lor majoritate, de rit oriental²⁶. Fără îndoială, succesul bizantin se explică, în mare măsură, atât prin tradiția legăturilor populației autohtone cu imperiul, cât și în conștientizarea puternică de către aceasta a faptului că din punct de vedere religios ea aparține creștinismului de rit răsăritean.

*

În **concluzie**, la mijlocul secolului al X-lea (c. 948 - 953 sau 956), în contextul intensei acțiuni bizantine de evanghelizare a ungarilor și de atragere a acestora în sfera de influență a Constantinopolului, între formațiunea politică intracarpatică, condusă de un șef maghiar Gylas, creștinat în rit răsăritean la Bizanț, și Imperiul Bizantin s-au stabilit relații politice și religioase. În plan politic, legăturile dintre cele două părți s-au materializat în includerea formațiunii politice intracarpatică în sistemul relațiilor suzerano-vasalice promovate de Imperiul Bizantin. În plan religios, autoritățile bizantine au acționat în două direcții: evanghelizarea populației păgâne din regiune și organizarea Bisericii locale, scop în care, în teritoriile conduse de Gylas, a fost constituită o Episcopie ortodoxă, dependentă de Patriarhia Ecumenică, condusă de episcopul Hierotheos, grec de origine, investit la Constantinopol, care, foarte probabil, în calitatea sa de *episcopat Ungariei* își va fi exercitat jurisdicția religioasă asupra tuturor creștinilor de rit răsăritean din teritoriile stăpânite de unguri.

Note

¹ Anonymus notarius, *Gesta Hungarorum – Faptele ungarilor* (ed. G. Popa-Lisseanu), București, 2001, XIX, XXVII (în cont. Anonymus).

² Pentru discuțiile asupra unor aspecte ale acestui subiect, vezi: V. Mărculeț, în *Transylvanian Review*, X, 2001, 3, p. 39-42 (în cont. *Byzantium and the Political Entities*; cu versiunea în limba română: *Bizanțul și formațiunile politice din Transilvania și Banat (secolele X-XI)* în Idem, *Din istoria relațiilor politico-militare bizantino-române*, Sibiu, 2001, p. 34-39); Idem, *Relațiile Imperiului Bizantin și ale republicilor maritime italiene cu Țările Române până în secolul al XV-lea*, Sibiu, 2002, p. 40-41.

³ Georgius Cedrenos, Ioannis Scylitzae, *Opera II* (ed. I. Bekker), Bonn, 1839, p. 328 (în continuare: Cedrenos-Scylitzae).

⁴ Ioannis Zonarae, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII* (ed. Th. Buttner-Wobst), Bonn, 1897, XVI, 21 (în continuare: Zonarae).

⁵ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* (ed. G. Moravcsik), Budapesta, 1949, 37, 15-33 (în cont. Constantine Porphyrogenitus). Vezi și ediția în limba română: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură către fiul său Romanos* (ed. V. Grecu), București, 1958, 37.

⁶ *Ibidem*, 40, 45-54: *Potrivit succesiunii, ca prim conducător al lor îl au pe domnitorul din seminția lui Arpad și pe alți doi pe Gylas și pe Charhas; aceștia au grad de judecători [...]. Să se știe că gylas și charhas nu sunt nume proprii ci demnități.*

⁷ Cf. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, vol. II, Berlin, 1958, p. 115, 155; Cf. Idem, *Byzantium and the Magyars*, Budapeșt, 1970, p. 54-57, 108.

⁸ Anonymus, 2001, XX, XXVII; Simonis de Keza, *Chronicon Hungaricum – Cronica ungarilor*, II, I, 7, în G. Popa-Lisseanu, *Fontes Historiae Daco-Romanorum*, vol. IV, București, 1935, p. 39, 88 (în cont. Simon de Keza); *Legenda major. Vita Sancti Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi †1046*, 10, în I.D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, p. 29-30, 46.

⁹ Pentru discuția asupra acestei probleme, vezi: Ch. Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine*, în Idem, *Figuri bizantine*, vol. București, 1969, p. 118-136 (în continuare: *Marile probleme*).

¹⁰ Idem, *Istoria Imperiului Bizantin*, Craiova, 1999, p. 95.

¹¹ Idem, *Marile probleme*, p. 118.

¹² Pentru principiile, metodele și modul de acțiune ale diplomației bizantine, vezi: Ch. Diehl, *Marile probleme*, p. 119-121; D. Obolensky, *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy*, în *Actes du XIIe Congrès International des Études Byzantines. Ochride, 10-16 septembre*, vol. I, Belgrad, 1963, p. 45-61 (în continuare: *The Byzantine Diplomacy*).

¹³ *Ibidem*, XX, XXVIII. Conform relatării cronicarului anonim, unei solii a lui Arpad care îi solicita cedarea unor teritorii, ducele bihorean I-ar fi răspuns: *Spuneți lui Arpad, ducele Hungariei, domnului vostru. Datori îi suntem ca un amic unui amic, cu toate ce-i sunt necesare, fiindcă e om străin și duce lipsă de multe. Teritoriul însă ce l-a cerut bunei voine a noastre nu i-l vom ceda niciodată, câtă vreme vom fi în viață. [...]. Noi însă, nici din dragoste nici de frică, nu-i cedăm din pământ nici cât un deget, deși a spus că are un drept asupra lui. Și vorbele lui nu ne tulbură inima că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Athila, care se numea biciul lui Dumnezeu. Și chiar dacă acela a răpit prin violență această țară de la strămoșul meu, **acuma însă grație stăpânului meu, împăratul din Constantinopol** (s.n.), nimeni nu poate să mi-o mai smulgă din mâinile mele". Același cronicar ne mai informează că atacat de unguri și în imposibilitatea de a rezista, ducele bihorean „se pregătea de drum, să meargă în Grecia. Pentru discuțiile asupra acestei probleme, vezi: S. Columbeanu, *Cnezate și voievoodate românești*, București, 1973, p. 47-49; L. Borcea, I. Țepelea, *Memorut*, București, 1988, p. 63-87; I.A. Pop, *Istoria Transilvaniei medievale: de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, p. 96-111; V. Mărculeț, *Asupra relațiilor ducelui Memorut cu Imperiul**

Bizantin. Considerații pe marginea unor informații din Anonymus, în Transilvania, 3, 2002, p. 75-78 (în continuare: *Relațiile ducelui Menumorut cu Imperiul Bizantin*).

¹⁴ *Ibidem*, XIV, XXX, XXXVIII-XLI.

¹⁵ Cedrenos-Scylitzae, p. 401. Fragmentul referitor la această problemă se regăsește și în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, București, 1875, p. 140-141: *Și au venit la dânsul din Constanteia și din alte fortărețe ridicate dincolo de Istru soli, care cereau iertare pentru faptele rele săvârșite, predându-se împreună cu acele fortărețe; primindu-i cu blândețe, [împăratul] a trimis oameni să preia fortărețele și oaste îndestulătoare pentru paza lor; Cf. Zonarae, XVII, 2, 33. Fragmentul se regăsește și în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, p. 216-217: *Iar din Constanteia și din alte fortărețe vin soli la împărat, cerând iertare și predându-se pe ei și fortărețele. Și pe acestea le preluară romeii*. Pentru discuțiile privind localizarea Constanteiei și celorlate cetăți vezi: Pentru discuțiile asupra localizării Constanteii, vezi: I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 73-74, unde autorii o identifică cu antica Constantiniana Daphne, de la vărsarea Argeșului; alții ca P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 23-24; E. Popescu, *Constantiana – un problème de géographie historique de la Scythie Mineure*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 66, 1973, p. 359-382; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumanis aux IXe-XVe siècles*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest 6-12 septembre 1971*, vol. I, București, 1974, p. 398, o identifică cu Constanța. E. Stănescu consideră chiar că intervenția unui copist a reunit într-o singură frază informații asupra a două evenimente distincte: solia Constanteii și solia cetăților de pe malul stâng al Dunării, pe care le localizează în vestul Transilvaniei, fie în Crișana, fie în Banat. Pentru discuțiile asupra stabilirii relațiilor politice între formațiunile nord-dunărene și Imperiul Bizantin după 971, vezi: V. Mărculeț, *Relațiile ducelui Menumorut cu Imperiul Bizantin*, p. 77; Idem, *Relațiile*, p. 43-45.*

¹⁶ Pentru rolul Bisericilor locale intrate sub obediența Constantinopolului, în promovarea intereselor și a influenței imperiului în diferite regiuni, vezi: Ch. Diehl, *Marile probleme*, p. 121-126; D. Obolensky, *The Byzantine Diplomacy*, p. 52-56, 58-60.

¹⁷ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, tom. I, în Idem, *Opere*, I, București, 1967, p. 279-280; Idem, *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et Pluriam Aliarum Natorum*, în Idem, *Opere*, IV, București, 1971, p. 270-271; S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 100; P. Maior, *Istoria Bisericii românilor*, vol. I, București, 1995, p. 91-93; E. Popovici, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, vol. I: *De la victoria creștinismului în Imperiul Roman până la dezbinarea lui în o Biserică de răsărit și una de Apus 312-1054*, Mănăstirea Cernica, 1926, p. 300-301; D. Onciul, *Români și*

ungurii în trecut, în Idem, *Scrieri istorice*, vol. II, București, 1968, p. 344-345; I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, în Idem, *Din istoria Transilvaniei*, București, 1988, p. 37 (în cont. *Voievodatul Transilvaniei*); Idem, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, 1995, p. 31 (în cont. *Istoria bisericească*); R. Heitel, *Archäologische Beiträge zu den römischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen*, în *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, IX, 1972, 2, p. 139-160; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, București, 1972, p. 72; I. Barnea, *Arta creștină în România*, vol. 2: *Secolele VII-XIII*, București, 1981, p. 21-22; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 61; M. Rusu, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 302-303; I.A. Pop, *op. cit.*, p. 146.

¹⁸ C. Auner, *Câteva momente din începuturile Bisericii române*, Blaj, 1902, p. 87-88; I. Rămureanu, *Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a Răsăritului*, în *Studii Teologice*, s. II, IX, 1957, 1-2, p. 36 (în continuare: *Începuturile creștinării ungarilor*); M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1991, p. 217; T.M. Popescu, T. Bodogae, G. Gh. Stănescu, *Istoria bisericească universală*, vol. I (1-1054), București, 1956, p. 323-324.

¹⁹ Pentru localizarea reședinței episcopale în Transilvania, vezi: I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 37; Idem, *Istoria bisericească*, p. 31; R. Heitel, *op. cit.*, p. 139-160; I. Barnea, *op. cit.*, p. 21-22; S. Columbeanu, *op. cit.*, p. 61; M. Rusu, în *loc. cit.*, p. 303; I.A. Pop, *op. cit.*, p. 146; În ceea ce-l privește pe Șt. Pascu, constatăm o inconsecvență în opiniile sale: în timp ce în volumul I al lucrării prezentate el optează pentru Alba Iulia (p. 72); în volumul IV al aceleiași lucrări, publicat în 1989, optează pentru Dăbâca (p. 299). Pentru localizarea reședinței episcopale în estul Ungariei sau pe Tisa, vezi: C. Auner, *op. cit.*, p. 87-88; I. Rămureanu, *Începuturile creștinării ungarilor*, p. 36; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 217; T.M. Popescu, T. Bodogae, G. Gh. Stănescu, *op. cit.*, p. 323-324.

²⁰ Constantine Porphyrogenitus, 37, 34-49: *ὁ δὲ ἄγ' ἔγχεά οὐδ' ἔϋου Ἄγχεά δὲζόε Ὑκλέ οἱ Ἰ Ὀδ' ὄνεβα*.

²¹ Anonymus, XX, XXVII: *Tuhutum pater Horca, auus Geula et Zumbor și Tuhutum uero genuit Horcam, Horca genuit Geulam et Zubor*.

²² Simon de Keza, II, I, 7: *in partibus Erteuelu tandem habitauit*.

²³ V. Mărculeț, *Byzantium and the Political Entities*, p. 40; Cf. Gy. Székely, *La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles*, în *Acta Historica*, XIII, 1967, 3-4, p. 291, consideră că *Biserica bizantină înregistra începând din 948 succese în Ungaria și Transilvania prin botezul prinților teritoriali Bulcsú și Gyula la Constantinopol. Călugărul Hierotheos va evangheliza aici în calitatea sa de episcop al Turciei (=Ungariei)*; Cf. Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, 107, unde emite o opinie asemănătoare; Cf. D. Obolensky, *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, București, 2002, p. 175, unde susține: *Se pare că dioceza lui Hierotheus a acoperit întregul teritoriu în care se stabiliseră ungarii. Aceasta*

includea Pannonia, care, [...] făcuse parte din arhidioceza slavonă a lui Metodiu. (în continuare: *Bizanțul*).

²⁴ Vezi pentru această problemă: I. Rămureanu, *Începuturile creștinării ungarilor*, p. 23-57.

²⁵ Pentru discuțiile privind creștinarea bulgarilor, vezi: P. Pavlov, *Creștinarea bulgarilor*, în P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 27-34; D. Obolensky, *Bizanțul*, p. 99-114; T.M. Popescu, T. Bodogae, G. Gh. Stănescu, *op. cit.*, p. 327-329. Pentru discuțiile asupra creștinării rușilor, vezi: Tamara Kondratieva, *Vechea Rusie*, București, 2000, p. 34-37; D. Obolensky, *Bizanțul*, p. 202-224; I. Rămureanu, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în *Studii Teologice*, IX, 1957, 5-6, p. 386-413; T.M. Popescu, T. Bodogae, G. Gh. Stănescu, *op. cit.*, p. 331-333.

²⁶ Cf. D. Obolensky, *Bizanțul*, p. 176, unde consideră, eronat, că abia acum creștinismul s-a consolidat în Transilvania: *Misiunea lui Hierotheus, sprijinită de puterea politică a lui Gyula, a permis creștinismului să prindă rădăcini în ținuturile joase din estul Tisei și în Transilvania în a doua jumătate a secolului al X-lea.*

CONSIDERATIONS ON SOME ASPECTS OF THE BEGINNING OF THE POLITICAL AND RELIGIOUS RELATIONSHIPS OF THE INTRACARPATHIAN POTICIAL FORMATIONS LED BY DUKE GYLAS WITH THE BYZANTINE EMPIRE AT THE MIDDLE OF THE 10TH CENTURY

Abstract

In the middle of the 10th century, in the context of an intense Byzantine action concerning the Hungarians' evangelization and their drawing into the sphere of influence of Constantinople, a new intracarpathian political formation, ruled by the Magyar ruler, Gylas, christianized in Eastern rite in Byzantium (948/953 or 956), establishes political and religious relationships with the Byzantine Empire.

On political level, the relations between the two parts materialized by including the intracarpathian political formation into the system the suzeraino-vassal relations promoted by the Byzantine Empire. On religious plane, the Byzantine authorities took action in two direction: the evangelization of the pagan population from the area and the organization of the local Church, for the purpose that, on the territories ruled by Gylas, an Orthodox Bishopric, dependent on the Ecumenical Patriarchate, led by the bishop Hierotheos, of Greek origin, invested in Constantiople, who, most likely, in his position of "*Bishop of Hungary*", he will have exerted his religious jurisdiction upon all the christians of Eastern rite from the territories ruled by Hungarians.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CONOP "COTĂRCI", DIN 1972. PROBLEME LEGATE DE STELA FUNERARĂ DIN CIMITIRUL DE SECOL XII-XVII

VASILE BORONEANȚ, DAN DEMȘEA

În urma cercetărilor de teren efectuate din însărcinarea secției paleolitic a Institutului de arheologie București în 1971-1972 pe valea Mureșului inferior, județul Arad s-au efectuat cercetări pe ambele maluri pentru identificarea unor situri paleolitice¹. În aceste împrejurări am identificat situri cu dovezi de locuire la Cuvin (com. Ghioroc), în hotarul comunei Zăbrani², Frumușeni, Lipova-Hodaie, Șistarovăț, Aluniș, Conop, etc.

Contextul evocat mai sus ne-a facilitat identificarea unor situri arheologice aparținând altor epoci istorice. Întâmplarea a făcut ca, ajungând la Conop, să mergem spre primărie unde am constatat că în pământul adus pentru amenajarea grădinii de flori se aflau fragmente ceramice, oase de animale și de om. Ne-am deplasat la locul de extragere a pământului din lunca Mureșului, la sud de calea ferată și pe malul drept, vestic al văii satului. Aici, într-adevăr, în malul unei gropi din preajma silozului de păstrare a știuleților de porumb, denumit cu termenul local *Cotărci*, am identificat un bogat sit arheologic (Pl. I/1). După câteva zile, la sfârșitul lunii septembrie am revenit la Conop, cu ajutorul Muzeului de istorie și etnografie din Lipova (situat în casa memorială Sever Bocu) cât și al Muzeului Județean Arad. La Conop am fost ajutați de regretatul preot paroh Corneliu Caceu, care ne-a și găzduit în casa parohială și ne-a sprijinit în angajarea lucrătorilor pentru săpăturile arheologice de la *Cotărci* (Pl. I/2). Având și sprijinul Institutului de Arheologie din București, am efectuat un sondaj arheologic printr-o secțiune de 8x2 m (trei carouri) cu o lărgire pe partea de est, orientată paralel cursului pârâului Valea Satului, numit și Valea Conopului.

Săpăturile au atins adâncimea de 1,20 m obținându-se următoarea succesiune stratigrafică. La bază, un steril aluvionar, suprapus de o locuire hallstattiană între 1 și 0,60 m, o locuire de epocă daco-romană sec II-IV d.Chr. între 0,60-0,40 m. Peste aceasta se afla locuirea de sec. XII-XIV între adâncimile 0,40-0,20m. Locuirile mai vechi decât aceasta au fost deranjate de gropile mormintelor de secol XII-XIV. Din stratul de locuire daco-romană provin o monedă de bronz romană imperială³ precum și cărămizi fragmentare și ceramică. Toate nivelurile de locuire conțineau ceramică și chirpici.

În secțiunea nr. 1 au fost dezvelite 18 schelete cu capul spre vest, în poziție întinsă pe spate, fără inventar, cu observația că la capetele scheletului, în cazul a patru morminte se afla câte o lespede de piatră fasonată la dimensiuni sub 0,60 m. Gropile mormintelor se adânceau la 1,05-1,10 m.

Între aceste morminte cel mai deosebit este cel găsit în caroul 3 la 1,07 m, fiind numerotat de noi cu nr. 14 (Pl. II/3). Deasupra mormântului la 0,30 m s-a găsit, în poziție răsturnată spre interior, o *stela funerară*. La dezvelirea sa nu ne-am dat seama despre ce era vorba, decât după ce s-a ajuns la nivelul de adâncime la care a fost depus scheletul.

Groapa mormintelor a putut fi identificată de pe la adâncimea 0,50-0,60 m. După identificarea gropii, scheletele au fost dezvelite separat și numerotate numai la înregistrarea și extragerea lor. S-a adâncit întreaga suprafață pentru a se vedea și verifica succesiunea stratigrafică de care am vorbit.

Mormintelor li s-a atribuit câte un număr în ordinea în care au fost identificate pornind de la amonte spre aval adică de la nord la sud. Gropile mormintelor erau săpate pe dimensiunea corpului. La mormântul nr. 14, în dreptul scheletului, groapa era mai îngustă și mai arcuită. Inițial capul era cu fața în sus, iar în timpul tasării spațiilor goale dintre bulgării de pământ, capul a alunecat spre dreapta, cum se vede și din poziția mandibulei. Brațele erau aduse pe lângă corp. Important este că lipsește cea mai mare parte a vertebrelor (Pl. II/3), care au fost cărate de șobolani. La săparea gropii sale s-a tăiat groapa mormântului 13 aflat mai sus, la aproximativ 10 cm.

Stela funerară îmbracă forma unei siluete umane cioplită într-o gresie gălbui-cenușie și înfațișează, văzut din față (Pl. II/1), un personaj cu capul aproape rotund și detaliile frontale ale feței schițate schematic: nas, gură, ochi, sprâncene arcuite și bărbie ușor ascuțită. Gâtul este foarte scurt și articulat pe un trunchi aproape dreptunghiular, având umerii ușor aplecați. Partea inferioară a corpului este tratată sumar datorită faptului că era destinată să fie fixată în pământ. La baza pieptului este incizată o cruce cu brațe egale, realizată într-o manieră rectangulară. Prezența crucii pe suprafețele anterioară și posterioară constituie dovada clară că înfățișa un personaj creștin, sculptat în tradiție paleo-creștină. Afirmăm acest lucru deoarece crucea cu brațul de jos mai lung (crucea latină) a cunoscut, după marea schismă, o mare răspândire. Pe spate și lateral se observă urme de dăltuire iar zona gâtului este conturată printr-o ușoară adâncire pe toate părțile (Pl. II/2).

Monumentul are o înălțime de 0,66m, lățimea la cap de 0.18 m, la bază de 0,32 m Grosimea capului este de 0,17 m, iar grosimea piesei la bază este de 0.24 m. Este unicat pe teritoriul țării noastre pentru că este singurul de acest gen, cu valoare funcțională creștină datorită prezenței crucii cu brațe egale.

Nu ne vom ocupa, cu această ocazie, de întreaga suită a descoperirilor de monumente de acest gen. Menționăm doar faptul că în spațiul nostru istoric și în arealul geografic vecin, asemenea tipuri de *stele* sunt destul de cunoscute sub denumirea de “Babe” sau “Kamennaia Baba”⁴. Cele mai cunoscute sunt cele din Dobrogea și cele din Transilvania. De ele s-au ocupat numeroși specialiști din țară sau din străinătate⁵. Între aceștia îi amintim pe V. Pârvan⁶, V. Canarache⁷, I.Barnea⁸, A.D. Alexandrescu⁹, M. Roska¹⁰, K. Horedt¹¹, O.Floca și mai recent L. Tisu¹². Deosebirea față de descoperirea de la Conop este că aceasta aparține unui prim val de pătrundere venit în vremea culturii Decea și Coțofeni, venit din NE Europei și unui al doilea val, în faza culturii Coțofeni, faza finală cât și celui din zona periferică a culturii Schneckenberg¹³. Descoperirea de la Conop poate să aparțină tradiției unor astfel de monumente sau poate fi mai târzie, din timpul migrației popoarelor turcice pecenego-cumane, în sec. XII, (când a fost semnalată o piesă asemănătoare, dar din calcar¹⁴). Sau putea să fie atribuit tradițiilor locale de la periferia imperiului bizantin¹⁵, când populația locală a adoptat crucea cu brațe egale prin migrația culturală a fenomenului (acculturație). Acest aspect etno-cultural zonal, circumscris de râurile Mureș și Crișul Alb era înscris în aria de influență a tradiției creștino-bizantine. Faptul stătea în strânsă legătură cu bunele relații dintre Constantinopol și coroana maghiară în secolele XII-XIII, când această cruce apărea pe monumentele epocii. Un exemplu ni-l oferă și inelul de pecete, găsit în săpăturile de la fortificația “Cetățuia” de la Cladova, cu numele lui Dux Pousa (“Dus Pousa”), ultimul principe transilvan dinainte de venirea tătarilor¹⁶. Fenomenul poate fi legat de incursiunile produse de aripile sudice ale cetelor de tătari, din anul 1241, prin pasul Bran, mișcări de pătrundere în sudul Transilvaniei, care au distrus și incendiat, printre altele, cetatea de la Cladova.

Stela funerară de la Conop este însoțită de ceramică în care apare tipul de căldărușă de lut, prezentă în număr mare la Cladova, Zăbrani-Sătuț și în multe alte locuri din zonă¹⁷.

Din lipsă de timp și de bani săpătura nu a mai putut fi continuată. S-a lucrat atât cât au permis fondurile avute la dispoziție.

Alte două descoperiri vin să completeze tabloul cunoașterii noastre asupra acestui tip de monumente de pe valea Mureșului și Crișului. Este vorba de stela menhir de la Țebea, jud. Hunedoara¹⁸, descoperită în anul 2000 (Pl. VI) și stela funerară de pe *Dealul Pietrei* (Steinbuckel) de la Zăbrani, județul Arad, pe care o vom prezenta cu altă ocazie.

Stela menhir de la Țebea – studiu comparativ cu stelele funerare de la Conop și Baia de Criș.

În primăvara anului 2000 la Țebea, pe locul numit *Repaos* de pe dealul Ruști, în timpul unor lucrări efectuate în cariera numită *Exploatarea minieră Țebea*, a fost găsită o stelă funerară menhir, împreună cu alte materiale arheologice. Toate se aflau la o adâncime de câțiva metri¹⁹. Piesa este cioplită din gresie silicioasă. Această rocă se găsește la Trifănești în locurile numite *Sub Coastă* și *Curcubăta*, loc tradițional de cioplire a râșnițelor, a pietrelor de tocilă, a celor de ascuțit, sau a pietrelor de moară, ori a celor folosite în construcția locuințelor. Din această rocă au fost cioplite, cu multă probabilitate, și stelele funerare descoperite la Baia de Criș²⁰.

În afară de deosebirile de înălțime, grosime și lățime ale acestui tip de stelă (la *Baia de Criș* variază între 0,90 m - 1,42 m la înălțime, 0,54 m la lățime și 0,17 - 0,18 m la grosime, iar la la *Țebea* 0,95 m înălțime, 0,55 m lățime și 0,28 m grosime) există și alte informații, pe care ni le oferă noua descoperire²¹. Este clar că cea de la *Țebea* este cea mai robustă. Cea de la *Baia de Criș* (Pl. V) nu se deosebește, ca formă, de celelalte, publicate până în prezent. Nu este diferită nici din punctul de vedere al ornamenticii. Căci înfățișează un personaj bărbătesc, îmbrăcat cu un cojoc, sau cămașă, care se încheie în față, fiind încins cu o curea lată. Mâinile sunt aduse pe piept. Chimirul este simplu, neornamentat, precum este la statueta A, dar ceva mai lat, după cum se vede în publicația lui O. Floca²². Îi lipsește capul, precum la celelalte de pe Criș. Din această cauză nu știm dacă personajul avea capul descoperit sau purta căciulă. Pletele au fost lăsate până în dreptul centurii, coborând uneori sub centură, cum e și cazul la piesa de la Țebea. O altă deosebire importantă o constituia prezența obiectului purtat la chimir, în partea stângă. La stelele cunoscute este figurat printr-o secure sau ciocan, în timp ce la piesa găsită la *Țebea* este vorba de un cuțit (pumnal), probabil curb, așezat în poziție înclinată spre înainte coborând sub centură²³. Prezența acestui tip de unealtă reprezintă un element nou în ceea ce privește activitatea personajului

purtător, care la celelalte era minier după unele păreri. Noua ipostază relevată de piesa de la Țebea ar putea aduce în discuție calitatea de agricultor, vânător sau luptător al personajului. Acest fapt putea fi în concordanță cu tipurile de activități pe care minerii de epocă le practicau în mod curent.

Personajele înfățișate de descoperirile de la *Baia de Criș* și *Țebea* nu prezintă cap²⁴. Probabil s-a pierdut, datorită fragilității statuii din zona gâtului. Cele de la Conop și de la Zăbrani ne dau certitudini că acesta a existat. În cercetările noastre din zonă, efectuate în anii 1968-1969, în colecția doctorului Igna de la Gurahonț se afla un cap ce purta o căciula dacică, ceea ce atestă un comportament vestimentar cunoscut din alte imagini privind traco-dacii.

În ceea ce privește rolul sacro - religios al acestui tip de monument, poate fi avansată ideea că îl reprezintă pe stăpânul terenului în cazul celor de la *Baia de Criș* și *Zăbrani*. În cazul celui de la *Conop*, a fost folosită ca piatră de mormânt, când, cu siguranță, personajul îngropat era un ierarh creștin. La alte trei morminte de la Conop au fost găsite câte o lespede simplă, așezată la căpătul acestor morminte. (Pl. II, 1).

Gresia folosită la cioplirea stelei de la *Conop*, presupunem că putea proveni din cariera de la Odvoș, din apropiere²⁵, unde se află gresii care, de altfel, au fost folosite la cioplire de cruci și monumente funerare până în zilele noastre.

Publicarea monumentelor de la Conop, Țebea și Zăbrani considerăm că va contribui la clarificarea rolului și valorii socio-religioase a acestui tip de monument a cărui origine și funcționalitate o putem constata, în lumina noilor cercetări, ca prezentă începând din epipaleolitic – prin descoperirile de la *Lepenski Vir*, din zona Porților de Fier (Pl. VII) – până în contemporaneitate. Așa după cum ne este cunoscut din publicații, acest tip de monument a cunoscut o mare răspândire pe continentul nostru, cu forme și exprimări marcate de tradițiile locale.

Note

¹ V. Boroneanț, *Considerații asupra istoriei străvechi a județului Arad în lumina cercetărilor de la Conop, Zăbrani și Cladova*, în *Ziridava* 11, 1979, p. 109 - 116.

² V. Boroneanț, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani Sătuț*, în *Ziridava* 6, 1976, p. 57 - 70.

³ Moneda se află la Muzeul din Arad.

⁴ I. Barnea, *Idol feminin sau Kammenaiababa?*, în *SCIV* 13, 1962, 1, p. 191 - 196.

- ⁵ Alexander Hausler, *Die Felszeichnungen der Kamennaja Moghila und die megalitischen Einflüssen in Südrussland*, în *Wissenschaftliche Melitopol und Megalithezeitschrift der Martin Luther Universität- Halle*, Wietenberg, 7 - 2, p. 505, pl. 8, 3.
- ⁶ V. Pârvan, *Le statue-menhir de Hamangia*, în *Dacia* 2, 1925, p. 433 (fig. 2).
- ⁷ V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orânduiri comunei primitive în Dobrogea*, în *SCIV* 4, 1952, p. 711.
- ⁸ I. Barnea, *op.cit.*
- ⁹ A.D. Alexandrescu, *În legătură cu statueta menhir de la Baia de Criș*, în *SCIV* 14, 1963, 1, p.145 - 149.
- ¹⁰ M. Roska, *Sunt monumente megalitice în Ardeal?*, în *Arhivele Olteniei* 4, 1925, p.47.
- ¹¹ K. Horedt, *Steinaxt mit tierkopfförmiger Spitze in Siebenbürgen*, în *Dacia* 9 - 10, 1941-1944, p. 539-540.
- ¹² L.Tisu, *Particularități de grai și o nouă descoperire arheologică la Țebea*, în *Burebista*, 2001, p.37.
- ¹³ O. Floca, *Statuetele primitive antropomorfe de la Baia de Criș*, în *Sargetia* 4, 1966, p.41 - 49.
- ¹⁴ A.D. Alexandrescu, *loc.cit.*
- ¹⁵ K.Horedt, *Völkerwanderungszeitliche Funde aus Siebenbürgen*, în *Germania* 25, 1941, p.121-126.
- ¹⁶ I.Barnea, *loc.cit.*
- ¹⁷ V.Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de al Cladova (com Păuliș, jud. Arad)*, în *Ziridava* 10, 1978, p. 139 - 158; idem, *Sondajul arheologic privind feudalismul timpuriu de la Zăbrani*, în *op.cit, loc.cit.*
- ¹⁸ L.Tisu, *Particularități de grai din Țebea, /.../*, în *op.cit.*
- ¹⁹ A.D. Alexandrescu, *loc.cit.*, O.Floca, *loc.cit.*
- ²⁰ L.Tisu, *op.cit.*
- ²¹ O.Floca, *op.cit*, pl..C.
- ²² L.Tisu, *op.cit.*
- ²³ O.Floca, *op.cit.* p. 43.
- ²⁴ Radu Pascu, *Carierile și apele minerale din România, Carierile și apele minerale din județul Arad*, București, 1927, p.23 - 24.
- ²⁵ D. Srejavic, L.Babovic, *Lepenski Vir-Menschenbilder einer frühen europäischen Kultur*, Köln - Beograd, 1981, fig. 1 (color); V. Boroneanț, *Paleolithique superieur et epipaleolithiques dans la zone des Portes de Fer*, București, 2000, coperta 3, interior.

THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT CONOP - "COTĂRCI" FROM 1971. PROBLEMS RELATED TO THE FUNERARY STELLA FROM THE XIIth – XVIth CENTURY CEMETERY

Abstract

In 1972 as a collaboration between the Institute of Archaeology Bucharest and the History Museum of Lipova (Arad) took place archaeological excavations at Conop, Department of Arad. More than one archaeological objectives were identified, one of them at *Cotărci*, on the Mures river meadows. The stratigraphy revealed a Hallstatt habitation overlapped by a Dacian-roman one, at its turn overlapped by a layer of XII-XIV centuries. This layer contained a cemetery of 18 graves. Three skeletons had a slab stone at their heads. Number 14 had a funerary stone having marked on the frontal side a Christian cross with arms of equal size. It was 0,66 m high, 0,17 m wide at the head and 0,24 m at the base. The lower part was worked in a more careless manner as it was buried in the ground. The pottery found in the layer and the infill of the pits were dated to the XI-XIV centuries.

The type of funerary stone from Conop is a continuation of the type found at Baia de Criș and Țebea. It was adopted during the historic condition of the Christian faith on the base of the autochthonous traditions as shown by the place and the ornaments of the costume, by the presence of an axe or knife and also by the old byzantine cross represented on the chest and the back. The funerary stone form Țebea is almost identical as shape and ornaments, with the observation that instead of the axe there is a knife. We believe it might have a magical-religious meaning, or it may mark the delimitation between different land properties.

1

2

Plansa I

- 1) Vedere asupra sitului arheologic de la Conop - "Cotărci" cu amplasarea secțiunii I
- 2) Echipa care a lucrat la Conop

1

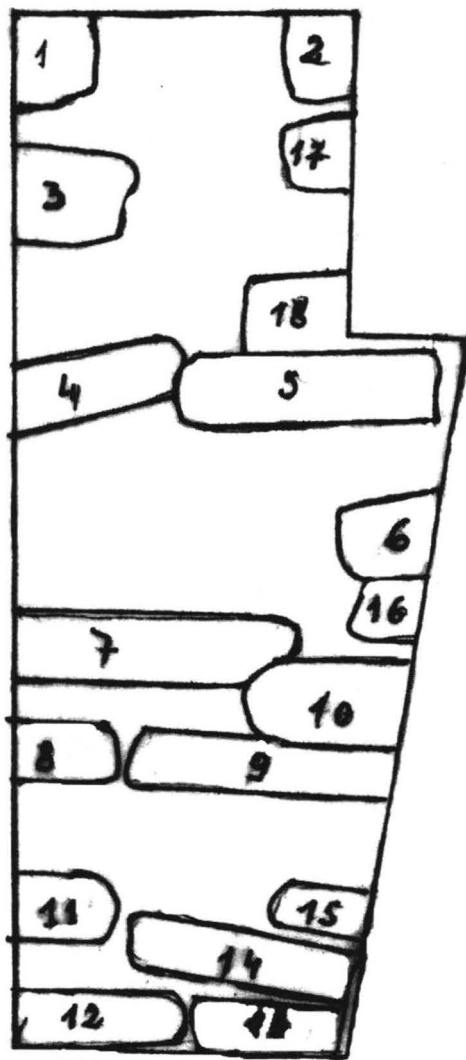
2

3

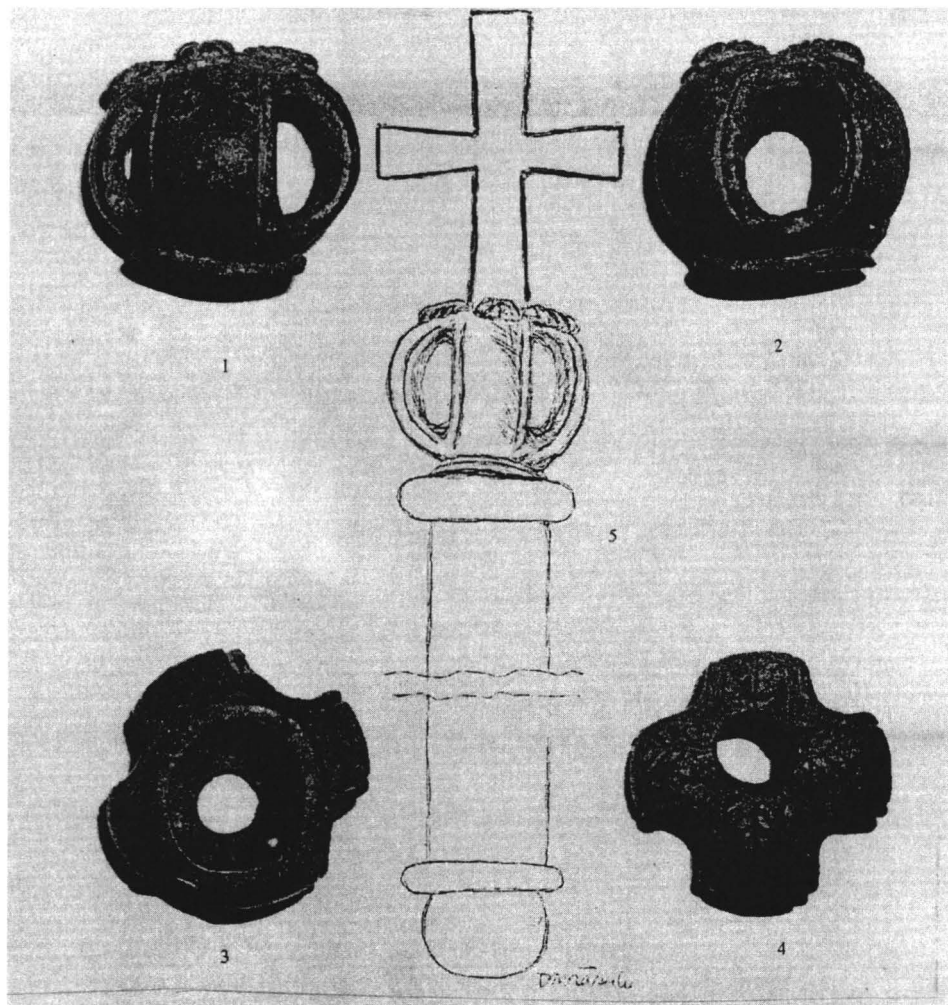
Planșa II

- 1) Stela funerară creștină de la Conop
- 2) Stela funerară - vedere laterală
- 3) Mormântul nr. 14, deasupra căruia a fost găsită stela funerară

Planșa III

Schita secțiunii I cu amplasarea celor 18 morminte

Plansa IV

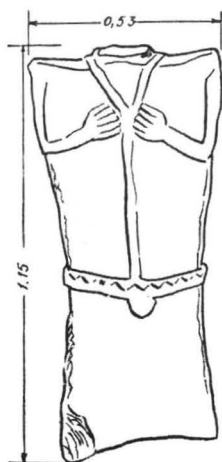
Sceptrul creștin de la Chitila

1) - 2) Vedere laterală

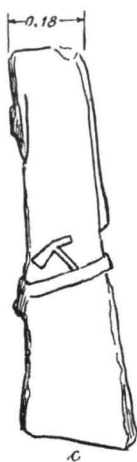
3) Vedere dinspre bază

4) Vederea piesei cu frunze de stejar dispuse in cruce

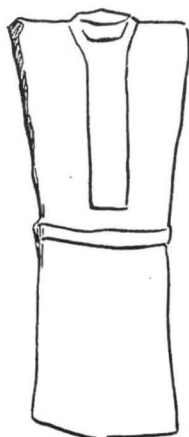
5) Reconstituirea realizată de plasticianul Dragoș Mărășescu

Plansa C.

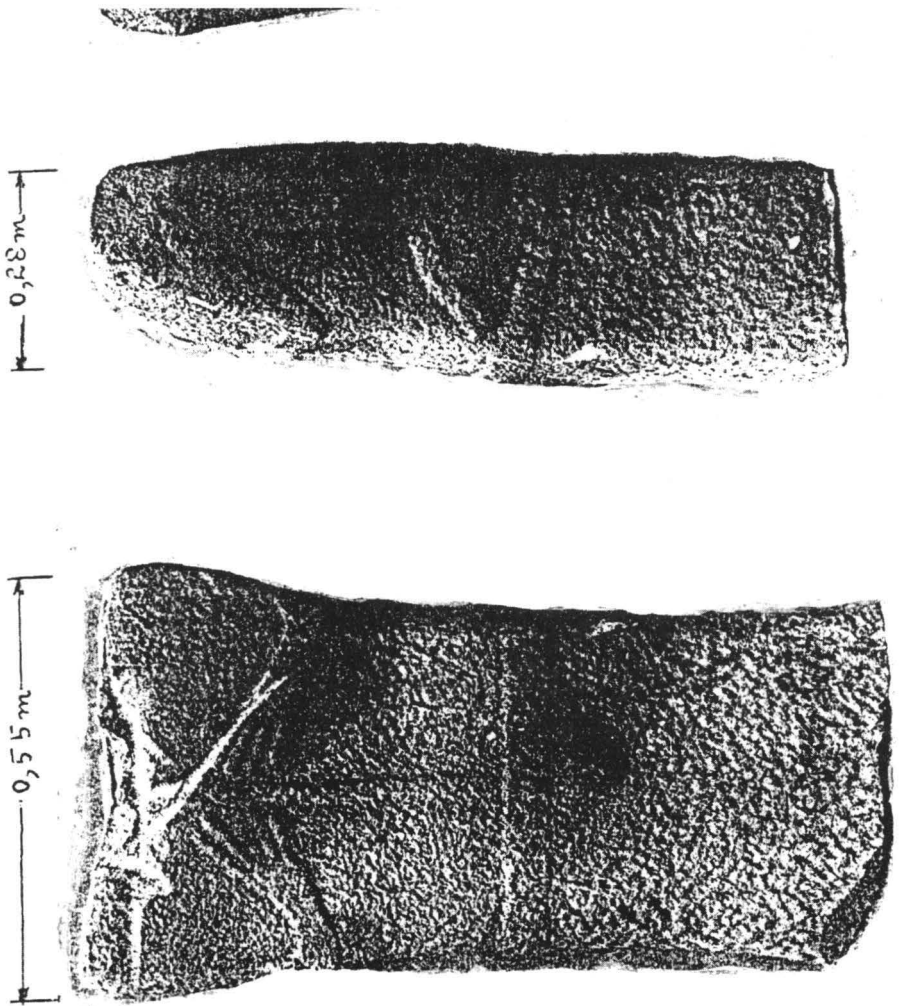

C

Plansa V

Stela funerară de la Baia de Criș. Vedere frontală, laterală și din spate (dupa O. Floca)

Plansa VI

Stela funerară de la Țebea. Vedere din față, lateral - din care se vede cosorul la brâu sub centură - și din spate - cu părul prins sub centură

Plansa VII

Stela de la Lepenski Vir din vremea culturii Schela Cladovei - Lepenski Vir (epipaleoliticul – mezoliticul mileniului VII î.d.Hr.) din zona Portilor de Fier. Arhietip al acestui tip de monument de artă.

ESTIMAREA POPULAȚIEI SCAUNULUI SIBIU ÎNTRE SECOLELE XIV – XVII

HORIA LASCU

Estimarea numărului de locuitori pentru această perioadă întâmpină multe dificultăți datorate în mare parte lipsei de izvoare, cele existente prezentând datele lacunar.

În Transilvania, ca și în celelalte țări europene, înregistrările de populație, cele mai vechi începând cu prima jumătate a secolului al XIV – lea și până la finele secolului al XVII – lea aveau numai caracter fiscal în scopul impunerii țăranilor și orășenilor la dări.

Evidența gospodăriilor din sate, ce urmau a fi impozate, din lipsa cunoașterii de către funcționari, se făcea pe creștători de lemn, adică pe zăboaje, numite în limba latină „*dica*”, primele tabele de impunere de acest fel s-au numit „*tabele dicale*”. Aceste „*tabele dicale*” au o importanță exclusiv din punct de vedere economic, căci obiectul de observație îl forma numai terenul, respectiv sesia țărănească. Aceste înregistrări pot da numai prin deducție, coroborate cu alte date, numărul aproximativ al populației¹.

Un izvor de bază, de neînlocuit chiar, sunt listele papale pentru dijme din anii 1332 – 1337, publicate pentru prima dată la sfârșitul secolului al XIX – lea². Ideea strângerii impozitelor din lumea catolică a fost concepută la încheierea conciliului din Vienne, Franța (1311 – 1312). S-a hotărât, cu acest prilej, că fiecare preot catolic va plăti pe o durată de șase ani a zecea parte din venitul său pentru a veni în ajutorul locurilor Sfinte și a întreține războaiele împotriva dușmanilor creștinismului.

În Ungaria și Transilvania, mersul strângerii acestor dijme întâmpina greutăți. Papa Ioan al XXII – lea, a convocat prin intermediul regelui Carol Robert de Anjou întreg clerul din Ungaria și Transilvania, la arhiepiscopia din Esztergom, unde, în luna martie 1331, sunt trimiși doi prelați francezi, Iacob de Berengariu și Raymond de Bonifato³. Aceștia, printr-o scrisoare de împuternicire dată la Avignon, sunt însărcinați să cerceteze „*cu luare aminte, pe scurt, de-a dreptul și fără înconjur*” și să strângă banii și bunurile nepredate, depuse sau ascunse care privesc biserica romană, pedepsind cu sancțiuni bisericești pe cei ce s-ar opune⁴.

Însă cei care strângeau dijmele întâmpinau multe dificultăți în îndeplinirea acestor sarcini din cauza refuzului populației și chiar a clerului de a plăti. Într-o

scrisoare datată 18 martie 1332, papa roagă pe regele Ungariei „*să nu îngăduie a se pune vreo stavilă la strângerea acestor dijme, legaților noștri ai scaunului apostolic pe care i-am îndreptat noi înainte în acele părți, ci mai degrabă pentru cinstirea numelui lui Dumnezeu și a scaunului apostolic, să ajute cu bărbăție și cu putere pe cei trimiși atât la pomenita strângere cât și la culegerea ... roadelor din fiecare an*”⁵. De asemenea, papa a rugat la 1 aprilie 1332, și pe Toma, voievodul Transilvaniei, să ajute legații papali.

Pe teritoriul Scaunului Sibiu strângerea acestor dijme s-a făcut în perimetrul Prepoziturii de Sibiu (catolică), care cuprindea localități și din scaunele Nocrich și Cincu Mare. Lista se intitulează: „*Socoteala despre plata pe patru ani din Prepozitura de Sibiu, 1332 – 1335*”. Sunt trecute următoarele localități (în ordinea impunerii): Vurpăr, Cașolț, Hamba, Veseud, Șomartin, Toarcla, Roșia, Bruiu, Tălmaciu, Rodbav, Cristian, Chirpăr, Cincșor, Bradu, Merghindeal, Daia, Turnișor, Sibiu, Noul, Șura Mică, Gușterița, Fofeldea, Ocna Sibiului, Cislădoara, Cislădia, Șura Mare, Agnita, în total 27 de așezări de unde s-a colectat suma de 675 de mărci, trei groși, un dinar, trei fl⁶.

Dacă acceptăm media de 200 de locuitori pentru o așezare, valoarea plauzibilă pentru veacul al XIV–lea, putem estima populația scaunului la cca. 7800 de locuitori (2400 estimativ pentru orașul Sibiu)⁷. Însă, aceste cifre trebuie privite cu precauție, deoarece nu au fost impuse decât 27 de așezări săsești – catolice, cifră apropiată de 28 de sate săsești cât avea scaunul la vremea respectivă ; satele românești - ortodoxe, cu un număr mare de locuitori, ar trebui adăugate la cele săsești pentru a avea o imagine mai coerentă, însă rezultatele prin comparație ar putea fi hazardate .

Începând cu anul 1355, regalitatea maghiară ordonă voievodului Transilvaniei ca dările să fie trimise la case de plată („*domus numerales*”) pentru a fi mai bine colectate . Ele se vor numi mai târziu și porți („*porta*”) și vor deveni o unitate de calcul care însă nu are nimic cu adevărata cifră a dărilor fiecărei curți și va fi împărțită pe scaune.

Concluziile privind estimarea demografică pentru secolul XIV la care au ajuns unii cercetători din veacul al XIX–lea, se pot trage numai pe baza unor date suplimentare și cu aproximație.

Pentru veacul al XV–lea dispunem, însă, de informații ceva mai cuprinzătoare. În anul 1468 are loc o numărare a caselor din scaun, în scopul impunerii fiecărei case cu suma de un dinar. Fr. Teutsch care publică acest izvor, înmulțește cu patru numărul de locuitori ai fiecărei case încercând să afle populația din anul respectiv ⁸.

Așezarea	Numărul de case	Locuitori
Vurpăr	80	320
Bradu	28	112
Cristian	200	800
Șura Mare	78	312
Hamba	42	168
Gușterița	58	232
Cisnădie	221	884
Cașolț	16	64
Șura Mică	58	232
Turnișor	36	144
Noul Săsesc	65	260
Rusciori	15	60
Roșia	47	188
Șelimbăr	56	224
Slimnic	184	736
Daia	18	72
Avrig	23	92
Total	1225	4900

Observăm că numărul satelor impuse este de 17, din totalul de 28, cât avea scaunul la vremea respectivă; de asemenea, mai trebuie adăugat numărul locuitorilor orașului Sibiu, estimat la 6500 locuitori⁹. Cu aproximație se poate afirma că la sfârșitul secolului al XV-lea numărul de locuitori era de 11400 persoane. Pare, însă, neverosimil numărul mare de orășeni din Sibiu, mai mare decât populația scaunului, însă dacă ar fi fost cuprinse toate cele 28 de sate, situația ar fi fost în dezavantaj pentru oraș.

Arhitectul P. Niedermaier încearcă o reconstituire a situației gospodariilor la un număr de sate din sudul Transilvaniei. Folosind hărți și documente din arhivele vechilor notariate și alte cărți funciare vechi, coroborate cu acte ale parohiilor bisericilor săsești, estimările sale de „urbanistică” a satelor prin metoda parcelării (care include studii de planimetrie, geografie, topografie, arhitectură rurală) duc la o metodă modernă, utilă, aproximativă și probabilă privind situația demografică

a acestor aşezări. Pentru scaunul Sibiu s-au făcut cercetări pentru şase localităţi cuprinse în capitlul Sibiu¹⁰.

CAPITLUL SIBIU	Totalul curţilor la 1488	Procentajul totalului curţilor între secolul XII - XV	Suprafaţa în ha a curţilor în 1488
Hamba	31	160 %	98
Cisnădie	228	320 %	60
Daia	14	55 %	165
Vurpăr	57	128 %	123
Caşolt	28	130 %	103
Bradu	34	180 %	94

Aceste date trebuiesc privite totuşi orientativ, avându-se în vedere mărimea parcelei (curţii) care variază ca suprafaţă de la un sat la altul în funcţie de dispunerea lui geografică. Datele pot fi completate şi comparate, însă, cu rezultatele conscripţiilor fiscale de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea în ceea ce priveşte numărul de gospodării impozitate, evoluţia lor pe sate, calcularea cu prudenţă a unui coeficient de creştere – descreştere pe o perioadă de un secol .

Pentru oraşul Sibiu, privind numărul de locuitori, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, dispunem de date concrete, care pot fi verificate¹¹. Patru registre de venituri ale oraşului din perioada 1468, 1478 – 1479 şi din 1480, 1499 – 1501, oferă posibilitatea cunoaşterii situaţiei demografice a Sibiului pe patru decenii. Aceste registre consemnează în primul rând numele capilor de familie, bărbaţi, văduve sau gospodăriile care plătesc dări grupate după numele collectorului de dări (*duodecimalis*). În primul registru din 1468 sunt trecute numele contribuabililor, fără a se ţine seama de statutul lor social ori juridic.

Sunt înregistraţi 897 capi de familie, probabil oaspeţi cu anumite privilegii („*hospites*”), nu şi locuitori fără privilegii („*incolae*”), care au fost înregistraţi la finele secolului¹². Dacă se înmulţeşte cu cifra cinci, numărul oaspeţilor capi de familie, se ajunge la cca. 4500 locuitori contribuabili . Mai trebuie adăugat numărul de locuitori („*incolae*”) apreciaţi la 400 – 450 de familii, respectiv 2000 – 2250 de persoane, se poate afirma că însumând, Sibiul avea 6500 – 7000 de locuitori. Folosind procentul de 20 % de persoane neînregistrate („*plebeimea*”), vreo 1400 de persoane, se poate totaliza după anul 1450, populaţia oraşului la cca. 7800 – 8400 .

Al doilea registru, datat 1478 – 1479, împarte capii de familie în două categorii mari : oaspeții („*hospites I*”), și locuitorii („*incolae*”) în total 1440 – 1450 familii. Dintre acestea, 950 sunt „*hospites*”, totalizând 4750 locuitori . Observăm o creștere modestă de cca. 50 capi de familie, de 250 locuitori la categoria „*hospites*”, față de 1468. Numărul capilor de familie cuprinși sub numele de „*incolae*”, este însemnat, aproape 500, totalizând cca. 2500 de locuitori. Oaspeți + locuitori dau un total de cca. 7000 de locuitori pe anul 1479, o creștere de 650 - 750 locuitori, față de anul 1468. Aplicând procentul de 20 % de neînregistrați, în speță sărăcimea, se pot adăuga încă 1400 de locuitori, se ajunge astfel la cca 8400 – 8500 locuitori .

Al treilea registru din 1480 consemnează 993 capi de familie din categoria „*hospites*”, care însumează aproape 5000 de locuitori și 341 capi de familie din categoria „*incolae*”, vreo 1700 locuitori, rezultând un total de peste 6700, respectiv cca 8000 de locuitori (adăugând 20 % neînregistrați). Apare o diferență față de registrul precedent de 50 capi de familie la „*hospites*” în plus, și de 150 capi de familie la „*incolae*” în minus. Aceste diferențe s-ar putea explica, fie prin modificarea situației social – juridice a unei părți a locuitorilor orașului, fie prin lipsa de exactitate a înregistrării.

În perioada 1478 – 1480, potrivit ultimelor două registre, populația Sibiului ar fi scăzut cu vreo 100 capi de familie, cca. 500 de locuitori . Nu este imposibil, în condițiile de atunci, trebuie să luăm în calcul fenomene ca: foametea, epidemiile, lipsa de igienă.

Cu aproximație, cu anumite rezerve, adăugând cifra de cca. 1500 de persoane neînregistrate (coeficientul de 20 %), probabil clasa cea mai pauperă, sărăcimea orașului, putem estima la 1480 populația Sibiului în jurul cifrei de 7500 de locuitori .

Al patrulea registru, 1499 – 1501 (sfârșitul lui 1499, începutul lui 1501) ne înfățișează următoarele înregistrări : „*hospites*” – 951 capi de familie, reprezentând 4755 locuitori, „*incolae*” - 173 capi de familie, însumând 865 de locuitori. Se observă o scădere bruscă față de anul 1480, cu 42 capi de familie la „*hospites*” (210 locuitori) și cu 168 capi de familie la „*incolae*”, care acum sunt trecuți în categoria „*inquilini*” (jeleri), deci 840 de locuitori. Cauza acestei reduceri a locuitorilor pare să fie părăsirea orașului de unele categorii sociale defavorizate. La pragul de trecere de la secolul al XV-lea la al XVI-lea, se poate cunoaște cu aproximație totalitatea locuitorilor Sibiului, la 5600 persoane, aici se adaugă cei neînregistrați (coeficient 20 %) mai ales sărăcimea și plebeimea, însumând cca 6700 la anul 1500.

Referitor la locuitorii oraşului Sibiu, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, putem trage concluzia unei evoluţii sinuoase din punct de vedere demografic: un spor sensibil între 1468 – 1478 de cca. 900 locuitori, urmează o scădere bruscă între 1478 – 1480 de vreo 700 de locuitori, apoi în jurul anului 1500 o descreştere însemnată de aproximativ 1200 de locuitori. Se poate vedea că Sibiuul este mai mic demografic în jurul anului 1500 cu cca. 15 % faţă de 1468, cauzele acestei scăderi se pot pune pe seama calamităţilor naturale, epidemii, evenimente politice, la care oraşul a fost martor în ultima jumătate a secolului al XV-lea.

Anul	OASPEŢI (HOSPITES)		LOCUITORI (INCOLAE)		Total populație	
	Cap de familie	Număr de locuitori	Cap de familie	Număr de locuitori	Fără neînregistrați	Cu 20 % neînregistrați
1468	897	4500	400-450	2000-2250	6500-6750	7800-8400
1478-1479	950	4750	500	2500	7250	8500
1480	993	4965	341	1705	6625	7500
1500	951	4755	173	865	5620	6700

Populația oraşului Sibiu în a doua jumătate a secolului al XV-lea

Pentru aflarea situației demografice a scaunului Sibiu, la sfârșitul veacului al XV-lea și începutul veacului al XVI-lea, dispunem de un document de certă valoare informațională. El a fost descoperit de către A. Berger, arhivarul oraşului Bistrița, în anul 1893 cu ocazia reordonării vechii arhive feudale a oraşului. Este vorba de un registru fiscal, însoțit de acte anexe și conexe, care cuprinde înregistrarea întregii populații de pe Pământul Crăiesc (Volkszählung in den 7 und 2 Stühlen, im Bistrizer und Kronstädter Distrikte vom Ende des XV und Anfang des XVI Jahrhunderts).

A. Berger aduce unele precizări privind această conscripție fiscală și anume că ea s-a făcut din ordinul regelui Matia Corvinul, dat la 21 februarie 1486, către Universitatea Săsească privind impunerea tuturor locuitorilor din jurisdicțiile sale; lucrările de conscriere au început în 1488 și au fost încheiate abia în 1508, când rezultatele și banii colectați au fost înaintați regelui Ungariei. Datorită importanței acestei conscripții, ea a fost publicată de A. Berger în anul 1894 în *Korrespondenzblatt* în forma ei originală, în limba latină. Analizând datele care se referă la scaunul Sibiului¹³, observăm conscrierea unui număr însemnat de sate și anume 35, precum și a oraşului Sibiu, total 36 .

Satele scaunului sunt cuprinse în întregime, însumând 28, scaunul filial Săliște, deasemenea în totalitate având 7, din scaunul filial Tâlmăciu sunt

reprezentate patru sate din șase, doar patru sate care aparțin de Domeniul celor 7 Juzi, din 18 cât cuprinde acest domeniu¹⁴.

Numărul capilor de familie conșcriși se ridică la 2159, însemnând 10795 de persoane fără orașul Sibiu. Cei care au întocmit conșcrierea au împărțit locuitorii după anumite criterii de stare socială : „*hospites*” (oaspeți), „*pauperes*” (săraci), „*pastores*” (păstori), „*molendina torem*” (morari), „*inquilini*” (jeleri), „*scolasticum*” (grămățici), au mai fost conșcrite și casele părăsite („*domos desertas*”) și criterii de stare etnică, fiind prima înscriere a românilor pe sate („*Hospites Walachi*”).

Oaspeții sunt categoria cea mai reprezentativă având 2013 capi de familie care ne dau cifra de 10065 de persoane, cu siguranță țărani liberi care dispuneau de cel puțin o sesie de pământ; urmează categoria săracilor cu 82 capi de familie (410 persoane); o categorie redusă numeric sunt cei care nu dispun de nici o avere la sate, robotind probabil la munca câmpului și la gospodăriile oaspeților pentru hrană ori o sumă derizorie în bani, păstorii sunt 33 de capi de familie (165 persoane), ocupându-se evident cu păstoritul oilor în zona de munte, grămățicii sunt în număr de 14 capi de familie, cca. 70 de persoane, locuitori care au ceva știință de carte, ei fiind persoanele care știau să scrie, ori cele care făceau un învățământ primar pentru copiii din preajma biseiricilor satești; jelerii, o altă categorie foarte redusă, 8 capi de familie, 40 persoane nu apar decât în două sate, pot proveni din țărani liberi (oaspeți) sărăciți nedeținând practic nici măcar 1/4 de sesie, ori provin din țărani săraci veniți din alte sate; în fine ultima categorie, cea a morarilor, 9 capi de familie 45 persoane, apare în mod cert numai în satele unde există o moară. Numărul caselor părăsite în satele scaunului este de 42 de case, nespecificându-se cauzele sau motivele părăsirii lor, în această înregistrare.

Populația satelor românești se prezintă astfel :

1. „ De asemenea 7 sate românești în apartenența aceluiași Amlaș ” (Cacova, Galeș, Săliște, Sibiel, Tilișca, Vale)	Oaspeți români	155
	Case părăsite	15
2. Gura Râului	Oaspeți români	33
	Case părăsite	1
3. Mohu	Oaspeți români	27
4. Bungard	Oaspeți români	20
	Păstori	2
5. Veștem	Oaspeți români	20
	Săraci	2
	Case părăsite	4

6. Săcădate	Oaspeți români	30
	Case părăsite	2
	Păstori	1
7. Sadu	Oaspeți români	17
8. Boița	Oaspeți români	23
	Case părăsite	1
9. Rășinari	Oaspeți români	53
	Săraci	9
10. Porcești	Oaspeți români	23
11. Poplaca	Oaspeți români	10
„ În apartenența Turnisorului ”		

Populația exclusiv românească, este după acest izvor de 425 capi de familie, reprezentând 2125 persoane, dintre care 411 capi de familie (2055 locuitori) oaspeți români, deci țărani liberi neaserviți, care dețineau o gospodărie proprie, 11 capi de familie (55 locuitori) reprezentând sărăcimea satelor, trei capi de familie (15 locuitori) fiind păstori. Numărul caselor părăsite este de 23, cele mai multe în scaunul Săliște. Cu siguranță numărul locuitorilor români la vremea aceea trebuie să fi fost mai mare, deoarece nu au fost cuprinse în conscripție toate satele cu populație exclusiv sau majoritar românească: Racovița, Sebeșul de Jos (Scaunul Tălmăciu), Cornățel, Jina, Jidvei, Orlat, Târnava (Domeniul celor 7 Juzi). Se poate aprecia populația scaunului Sibiu în jurul anului 1500 în următoarele cifre: 5795 cap de familie, la care se poate adăuga procentul de 20 % de neînregistrați¹⁵, obținându-se astfel cifra de cca 13000 locuitori în mediul rural. Adăugând 6700 persoane, locuitorii orașului Sibiu, rezultă o populație pentru anul 1500 de aproximativ 19700 de persoane.

Pentru anul 1532 dispunem de o informație pe cât de zgârcită pe atât de importantă. Din dispoziția regelui, s-a făcut o înregistrare a gospodăriilor de pe Pământ Crăiesc cu scop fiscal.

Pentru scaunul Sibiu s-au totalizat doar gospodăriile („*Wirte*”) de pe sate, nu și cele din orașul Sibiu, care însumează cifra de 2000 („*item Hermannstadt mit sampt den dorffern 2000*”)¹⁶, obținem cifra de 10000 de locuitori, care cu procentul de 20 % neînregistrați devine 12000 locuitori. Adăugând populația orașului, estimată la vremea respectivă la 5300 de persoane¹⁷ după numărul de parcele ale orașului + 20 % neînregistrați, obținem cca. 6360 persoane, se poate afirma că în anul 1532, pe teritoriul orașului și scaunului Sibiu, existau cca. 18360 de locuitori .

Față de anul 1500, se vede un declin demografic de cca. 1340 persoane, pe parcursul a trei decenii declin datorat în parte situației politice incerte, epidemiilor, calamităților sau invaziilor.

Ultimul izvor de care dispunem pentru prima jumătatea a veacului al XVI-lea (de altfel și ultimul pentru acest veac) este un fragment de conscripție făcută de către sași la 1536 „*Connumeratio sedis Cibiniensis nuper ex voluntate dominarum Saxorum facta*”¹⁸. Sunt cuprinse 16 așezări ale scaunului, indicându-se numărul de gospodării („*mansiones*”) care totalizează 924 gospodării, cca. 4620 de locuitori contribuabili la care trebuie adăugați 20 % neînregistrați, însumează un total de cca. 5545 locuitori.

Acest fragment de înregistrare, cu toate că este incomplet, ne furnizează date deloc de neglijat. Cele mai numeroase gospodării se aflau în așezările cu caracter de târg: Cislădie 188 – cca. 940 locuitori; Slimnic 131 – cca. 655 locuitori; Cristian 101 – cca. 505 locuitori, Roșia 66 – cca. 330 locuitori; Noul Săsesc 59 – cca. 295 locuitori; Șura Mare, Șura Mică, Amlaș câte 50 – cca. 250 locuitori; Vurpăr 45 – cca. 225 locuitori, Șelimbăr 28 – cca. 190 locuitori, Veștem 33 – cca. 165 locuitori, Cașolț 32 – cca. 160 locuitori; Gușterița 31 – cca. 135; Mohu 18 – cca. 90 locuitori; Hamba 17 – cca. 85 locuitori; Daia 15 – cca. 75 locuitori. Media gospodăriilor și a locuitorilor celor 16 sate din scaun este de 58 gospodării, respectiv cca. 290 locuitori.

Acestea erau sate vechi, bine populate, însă, acum la 1536, populația a scăzut mult în comparație cu deceniile anterioare, scăderea în cazul a 13 din cele 16 așezări, pentru care avem datele conscripției din anul 1500 este de 421 de gospodării, cca. 2105 locuitori, cu un procent de 46 %. Numai două sate, Roșia și Cașolț au avut creșteri demografice de 19, respectiv 16 gospodării, adică cca. 95, respectiv cca. 80 locuitori. Celelalte 11 așezări au pierdut zeci sau sute de locuitori, proporția acestor pierderi este de: Hamba 147 %; Cristian 98 %; Gușterița 77%; Vurpăr 56 %; Șura Mare 47 %; Șelimbăr 40 %; Slimnic 20 %; Daia 18 %; Cislădie 16 %; Șura Mică 10 %; Noul Săsesc 9 %. Această scădere demografică a populației scaunului Sibiu în prima jumătate a secolului XVI, trebuie pusă în mod cert pe situația tulbură politică, care s-a răsfrânt asupra Transilvaniei după dezastrul de la Mohacs (1526), în luptele interne pentru tronul Ungariei, care la rândul lor au influențat în mod negativ dezvoltarea economică și socială pe ansamblu, la care se adaugă calamitățile naturale și epidemiile.

În Transilvania, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea se fixează cuantumul impozitului către suveran de către Dietă, cotele impozitelor se

negociază de către cele trei națiuni în dietă. Pentru Pământul Crăiesc, aceste cote erau aprobate (după negocierile prealabile) de către „*Universitatea Săsească*” și apoi distribuite pe jurisdicții (scaune, districte) în funcție de mărimea și potențialul jurisdicției. Din această cauză nu se simte nevoia unor conscripții pentru impozite, care să cuprindă toată Transilvania, aceste conscripții încep să apară abia către sfârșitul secolului al XVII-lea.

Tot așa, anumite însemnări despre impozitele plătite de scaunul Sibiu s-au păstrat fragmentar pentru anii 1577, 1593, 1600, 1622, 1645, 1671, 1685¹⁹. Analiza acestor fragmente, care în mare parte sunt lacunare și incomplete, ele indicând doar unitatea de impunere („*lothonul*”) fără să facă referiri la locuitori, se poate face numai dispunând de date suplimentare, pentru a se putea trage o concluzie cât de cât coerentă. De asemenea, încercările unor cercetători mai vechi, de a valorifica aceste fragmente de impozite, au dus la rezultate trunchiate, ele nefiind evaluate critic, nu s-a ajuns la concluzii demografice mai cuprinzătoare²⁰.

Secolul al XVII – lea, mai ales a doua lui jumătate, ne aduce o serie de informații mai precise. Pentru anul 1657 dispunem de studiul lui K. Albrich privind locuitorii orașului Sibiu²¹. Autorul a cercetat: socotelile primarului, socotelile judeului regal al orașului, registrele de breaslă, registrele și planurile străzilor din oraș, registrele de născuți și morți (evangelice). Astfel se indică un număr de 1371 capi de familie care plăteau dare și care locuiau pe cele 47 de străzi ale orașului (sunt menționate pe fiecare stradă numărul familiilor plătitoare), care fac un total de 6855 persoane.

Populația Sibiului este împărțită în patru categorii:

Personal bisericesc și școlar: 15 persoane

Înalți funcționari ai statului și slujbași de stat: 109 persoane

Comercianți: 17 persoane

Meseriași (care făceau parte din bresle): 754 persoane

Primele două categorii erau scutite de plata contribuției, în schimb ultimele două categorii erau plătitoare de dare, și sunt incluse la numărul de 6855 locuitori impozați. Pentru a afla numărul locuitorilor la 1657, la cele 6855 persoane trebuie adunat numărul celor privilegiați, care nu plătesc dări, obținem cifra de 6979, deci cca. 7000 de locuitori, apoi, prin aplicarea coeficientului de 20 % de neînregistrați, putem spune că la anul respectiv orașul Sibiu avea cca. 8375 de locuitori.

Față de prima jumătate a secolului al XVI-lea, acum la 1657, pe o distanță de aproape 130 de ani, se observă o creștere de cca 2015 persoane. Să fie

mult, să fie puțin, putem știi doar dacă dispunem de date privind și populația scaunului.

O constatare interesantă se poate face comparând numărul nou – născuților cu cel al decedaților :

Anul	Numărul nou - născuților	Numărul decedaților
1651	174	362
1652	156	311
1653	181	299
1654	226	202
1655	198	175
1656	190	120
1657	201	196
1658	204	426
Total	1530	2091

Pe o perioadă de opt ani, între 1651 – 1658, se observă o scădere a nașterilor și o creștere a deceselor, mai ales în 1651, 1652, 1658, anii 1654, 1655, 1657 ne indică un număr mai mare de persoane născute față de persoanele decedate , însă pe parcursul celor opt ani, dinamica deceselor este mai mare decât dinamica nașterilor.

Se poate pune această descreștere, mai ales pe seama bolilor și epidemiilor care au făcut multe victime printre locuitorii orașului, mai ales și în perioada imediat următoare, între 1659 – 1661, în Sibiu fiind înregistrate 2733 cazuri de deces .

Note

¹ L. Moldovan, *Conscriptii și recensăminte ale populației din Transilvania, și importanța lor documentară*, în *Culegere de referate*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1969, p. 163.

² *Monumenta Hungariae Illustratia*, în special în vol I, sub „ Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria 1281– 1375 “, p. 163.

³ E. Wagner, *Die päpstlichen Steurliten*, în Fo. Vo. LK, nr 11, 1968, p. 37 – 38.

⁴ *Documente privind istoria României*, veac . XIV, C, Transilvania, București, 1954, p. V.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 219 – 221.

⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul*, II, p. 397.

⁸ Fr. Teusch, *Die Bevölkerungszahl des Hermannstadter Stuhles 1468*, în *KVSL*, 7, 1880, p. 69 – 70.

⁹ P. Niedermaier, *Die Rolle der Stadtbefestigungen in der Türkenabwehr*, în *Fo. Vo. LK* 1, 1978, p. 84.

¹⁰ Idem, *Dorfkerne auf dem Gebiet der Sieben Stühle*, în *Fo. Vo. LK* 1, 1973, p. 49 – 50.

¹¹ AN – Sibiu, Fondurile MOSS (Socoteli Consulare, Socoteli de impunere), conțin numeroase registre de dări , începând cu anul 1468.

¹² *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I, 1880, Sibiu, p. 28 – 37.

¹³ A. Berger, *Volkszählung in den 7 und 2 Stühlen*, în *Bistritzer und Kronstädter Distrikte vom Ende Des XV und Anfang des XVI. Jahrhunderts*, în *KVSL*, 5, 1894, p. 54 – 56 ; 6, 1894, p. 68.

¹⁴ *Ibidem*, 6, 1894, p. 68.

¹⁵ Șt. Pascu, *Voievodatul* , II, p 383– 385 . Autorul propune coeficientul de 20 % neînregistrați atât la populația orașelor cât și a satelor.

¹⁶ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kornstadt*, II, 1889, Brașov, p. 284.

¹⁷ P. Niedermaier, *Dezvoltarea centrelor istorice ale orașelor medievale din Transilvania la sfârșitul secolului al XVI – lea (mss)*.

¹⁸ Fr. Stenner, *Zwei Beitrage zur Bevölkerunges – Statistik der 16 . Jahrhunderts* , în *KVSL*, 10, 1887, p. 111 – 112.

¹⁹ AN – Sibiu, MOSS (Acte financiar contabile, Socotelile economiei orașului) .

²⁰ Fr. Teutsch, *Zur Steuergeschichte der Hermannstadter Provinz*, în *KVSL*, 3, 4, 5, 1882 și E.G. Müller, *Die Sächsische Nation – Universität in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1928.

²¹ K. Albrich, *Die Bewohner Hermannstadts im Jahre 1657*, în *AVSL*, 17, 1883, p. 260 – 261, 263 – 265.

L'ÉSTIMATION DE LA POPULATION DU SIÈGE SIBIU PENDANT LA PÉRIODE DES XIV-XVII SIÈCLES

Résumé

Ce récit c'est un essai d'élucider un sujet difficile grâce à la manque des sources historiques ou des informations fragmentaires.

La première source sont les listes d'impôts papals pour le Siège du Sibiu. Ces listes ont été effectués entre les années 1332-1335, période dans laquelle la population a été estimée à approx. 7800 habitants. Pour l'année 1468, les documents recherchés ont indiqué 11.400 habitants. Dans la deuxième partie du XV- siècle on dispose des dates concrètes.

Les quatre registres d'impôts de la ville offrent la possibilité de connaître la situation démographique fluctuant de Sibiu pendant quatre décennies: 1468 (7800 – 8400); 1478-79 (8500); 1480 (7500); 1500 (6700).

Un document d'une certaine valeur informationnelle c'est une conscription fiscale effectuée à l'ordre du roi: Mathias Corvin en 1488. En analysant les informations de cette source on a observé l'inscription des 36 villages en totalisant approx. 19.700 personnes et aussi la différenciation matérielle des habitants.

En ce qui concerne la ville Sibiu les données statistiques de l'année 1657, les sources de la Mairie, le juge royal et les plans de rues, ont permis l'estimation de la population à 6.855 personnes.

Cercetările întreprinse în domeniul istoriei au dus la identificarea imprimatelor denumite cu genericul “*avisi*” datând din secolele al XVI-lea¹. Acestea au fost tipărite pe cuprinsul a 1 până la 8 pagini (rareori mai multe pagini) cu scopul de a informa publicul vremii privind evenimentele majore derulate în Europa, uneori chiar și pe alte continente.

Izvoarele studiate pe parcursul anilor din urmă au dovedit existența unor asemenea materiale care se refereau la părțile noastre arădene². Recent, cunoștințele noastre au fost îmbogățite cu elemente noi³.

Datele care ne-au interesat pe noi, provin, în special, din Germania, Italia și Cehia; în ceea ce privește valoarea lor informativă, aceste foi volante – redactate pe baza informațiilor contemporane inițiale – rămân sub nivelul valoric oferit de documente. Adesea, ele – foile volante, numite în epocă “*Avisi*” – conțin elemente eronate sau chiar fanteziste, dat fiind faptul că editorii, din motive subiective, căutau să accentueze senzaționalul. Cel mai important câștig istoriografic al acestor “*avisi*” îl constituie faptul că oglindesc interesul contemporanilor lor cât și aprecierea asupra evenimentelor referitoare la zona de vest a Transilvaniei (implicite părțile Aradului).

Evenimentul cel mai vechi referitor la zona arădeană este cuprins într-o foaie volantă tipărită la *Frankfurt am Main*, în anul 1514. Acest “*aviso*” istorisea, retroactiv, deținerea domnitorului Vlad Țepeș, în anul 1462, din ordinul regelui Matei Corvin; de-asemenea, preciza faptul că ordinul dat fusese executat de către Giskra, stăpânul domeniilor de la Soimoș și Lipova⁴.

Câteva date privind războiul țărănesc din 1514, condus de Gheorghe Doja se află în publicația editată la 30 iulie 1502, la Veneția, de către Bernardinus Venetus; publicația respectivă cuprinde o poezie de 33 de rânduri, dedicată de către Andronicus Mathaeus episcopului Nicolae Csáky de Cenad. Amintind de răzbușnarea răsculașilor față de episcop, petrecută după victoria lor de la Apateu (lângă Nădlac), autorul ne introduce în atmosfera evenimentelor anului 1514⁵.

Interesul european pentru zona arădeană s-a intensificat la mijlocul secolului al XVI-lea, ea devenind teatrul conflagrațiilor generate de expansiunea otomană. În acest sens amintim o poezie, intitulată “*Ein schön New-Liedt ...*”,

dedicată asaltului ardelenilor asupra cetății Lipovei, la 4 noiembrie 1550, unde fusese instalată o garnizoană otomană și care a fost constrânsă să capituleze.

O altă poezie scrisă cu stângăcie de un mercenar, originar din orașul Halle, a fost tipărită la Nürnberg, în anul 1551, de către W. Newberg⁶.

Remarcăm și lucrarea italianului Asciano Centorio, intitulată "*Comentarii della guerra in Transilvania*", care întreprinde o relatare a luptelor antiotomane din perioada 1526-1533. tiparul, datând din anul 1565, aparține venețianului Giolito Deferrari⁷.

Ceva mai târziu, în anul 1566, apărea la Lyon, în editura lui Benois Rignaud, o lucrare care prezenta politica expansionistă otomană într-o perspectivă mai largă. Putem citi aici o relatare provenită de la Oradea, referitoare la încorporarea bazinului Crișului Alb și a celui Negru în pašalâcul Timișorii, fapt încheiat prin capitularea cetății de la Pâcota (1566)⁸.

Cucerirea otomană a Lipovei și a Timișorii a fost reamintită de mai multe ori ca un eveniment important, cu repercusiuni durabile și, mai ales, negative: imprimatul editat la Venezia / în grafie românească este „*Veneția*” / în anul 1589, ne oferă o asemenea viziune conform aprecierilor lui Natale Conti⁹.

Viziunea otomană a expansiunii, inițiată de sultanul Selim cel Mare, până prin 1566 și încheiată prin cucerirea cetății Șoimoș, este cuprinsă într-un manuscris aflat în posesia Bibliotecii Naționale Austriece de la Viena¹⁰.

Merită atenție și scrierea lui Cosimo Bartoli, tipărită la Genova în anul 1582, pentru că face referiri la Crișana, ca de pildă, acțiunea de la Abrud și incursiunea spre Satu Mare¹¹.

Dezlănțuirea războiului de 15 ani, cuprinzând și zona Aradului, a fost marcată prin răscoala din anul 1594, în care un rol conducător l-a jucat și episcopul ortodox de la Ineu. Vagi relatări despre acest eveniment le găsim în câteva foi volante aflate la Praga¹².

În timpul editării acestor "*avisi*", redactorii urmăreau desfășurarea campaniilor concomitent în Țara Românească și Transilvania cât și în Banat și Crișana (în cursul anului 1595). În acest sens remarcăm publicația intitulată "*Zeitung aus Ungarn und Siebenburgen/.../*", imprimată în localitatea germană Köllen în cursul aceluiași an. De-aseamenea, remarcăm "*Neue Sybenbürgische Victoria /.../*", redactată de Leonhard Heussler, începând cu descrierea recucerirea cetății Târgoviște (ocupată câtva timp de Sinan pașa) și continuând cu victoriile raportate în vestul Transilvaniei¹³.

O descriere relativ amplă privind desfășurarea operațiilor militare din zona Aradului o găsim într-un "*aviso*", intitulat "*Mansfeldische Historie*",

redactat de amintitul Leonhard Heussler, imprimat la Nürnberg, în editura lui Ioachim Locher, în anul 1595, pe o întindere de nu mai puțin de 28 de pagini. Textul respectiv oferă cititorului o descriere plastică a luptelor antiotomane, scoțând în evidență victoria ardeleană de la Făget (august 1595) și recucerirea fortăreței de la Lipova, subliniind importanța strategică a acestuia din urmă¹⁴.

“*Postliche Erzelung*”, apărut în Praga-Veche, în ediția lui Hans Schumann, în anul 1595, oferea o descriere a recuceririi Lipovei. Interesul pentru povestea amintită l-a determinat pe Zacharia Berwald din Lipsca să îl reediteze¹⁵.

“*Aviso della presa di Lipa*” oferea informații în cadrul imprimatului publicat de Bernardino Beccari la Roma, în anul 1595, amintind totodată de victoria de la Călugăreni și campania transilvăneană împotriva lui Sinan pașa¹⁶.

Tipăritura apărută la Regensburg, în editura lui Andreas Strobel, Având titlul prescurtat “*Zwo varhaftige Zeitung...*”, oferea posibilitatea stabilirii cronologice a evenimentelor¹⁷.

Din mulțimea **foilor volante** remarcăm câteva ediții care scoteau în evidență câte un amănunt de interes local. Astfel, “*Zweyertey Neuwe Zeitung...*”, publicat la Coburg de către tipograful V. Krönnen, sublinia dibăcia generalului Borbély – comandantul ardelenilor – în lupta de la Făget cât și recucerirea Lipovei¹⁸. O evaluare a importanței internaționale a victoriei de la Făget cât și a recuceririi Lipovei o făcea tipăritura de la Praga, din anul 1595, în editura lui Hans Schumann, având titlul “*Von Eroberung der Vestung Fagiat/...*”. Se pare că materialul acesta conține cea mai amplă descriere a luptei.

“*Neue Zeitung und gründlicher bericht/.../*” vorbea mai pe larg de urmările înfrângerii turcilor, ceea ce, până la urmă, a dus și la alungarea lor din Arad¹⁹. Aproximativ aceiași viziune se desprinde și din materialul datorat tot lui Iohan Schumann, intitulat “*Jungst besibene Zeitung*” și apărut la Praga²⁰.

Deși importanța cetății Ineului era asemănătoare celei din Lipova, autorii „*avisilor*” au acordat o atenție sporadică recuceririi acesteia²¹.

Lucrarea de cea mai mare deschidere este “*Avisi Nuovi di Constantinopoli*”, compusă pe șase pagini, conținând o analiză a situației politico-militare din sud-estul european, așa cum se prezenta ea la 12 noiembrie 1595. Autorul textului – tipărit la Roma – era Bernardino Beccari, iar editorul – Luigi Zanetti. Autorul subliniase consternarea celor de la Istanbul în urma înfrângerilor otomane suferite în Țara Românească și vestul Transilvaniei. Atmosfera sumbră din Istanbul era agravată de foametea în continuă creștere, dat fiind faptul că aprovizionarea capitalei cu alimente depindea în cea mai mare măsură de furniturile venite din spațiul carpato-danubiano-pontic. Ori aceasta era întreruptă. Nu mai

puțin dureroasă ar fi fost împăcarea cu gândul înfrângerii tocmai de către vasalii lor.

Autorul italian credea a ști că Poarta ar fi dispusă, în schimbul păcii, să renunțe la Țara Românească, Moldova și Transilvania, inclusiv Timișoara și alte cetăți.

Nu constituia o noutate faptul că principele Transilvaniei era dornic să înființeze un colegiu în Lipova eliberată; faptul respectiv era cunoscut și din alte izvoare.

Dincolo de exagerările autorului, rămâne veridică relatarea privind atmosfera capitalei sultanului, obligat la concesiile ca de pildă recunoașterea faptică a independenței lui Mihai Viteazul și a principatului transilvănean²².

„*Avisi*” uneori oferă informații privind fapte de arme deosebite. Spre exemplu imprimatul praghez în limba cehă, editat de Burian Valda reproduce o știre datată din Oradea, la 15 septembrie 1595. Potrivit acesteia, un grup de 500 de ostași din garnizoană au surprins otomanii din Macău, obținând și o mare pradă. Ei au înfruntat cu succes begul din Cenad care sărise în ajutorul celor din Macău ca și pe cei din Giula care au încercat să intervină²³. Atenția editorilor de „*avisi*” în 1596, a fost reținută „*privind Banatul și Crișana*”, de două evenimente majore: apărarea Lipovei, recucerită în anul precedent și asediul Timișorii. Reținem în primul rând ampla informație conținând un aviso editat la Nürnberg, intitulat „*Newe Siebenbürgische Victorien mit Lippa, Themeswar und anderen Orten*”²⁴. Autorul textului evidențiază rezistența garnizoanei transilvănene de la Lipova, surprinsă de un atac tătaresc. Deosebit de plastic era prezentată vitejia celor 600 „*darabanți*”. În final, contraatacul ardelenesc a alungat tătarii din valea Mureșului, simultan cu victoria repurtată sub zidurile Lugoșului. Interesul cititorilor față de evenimentele relatate poate fi evaluat prin faptul că în același an, Wilhem Lutsenkaschen a retipărit la Colonia, textul sus amintit²⁵, operațiile din sectorul Lipova au fost apreciate și de foaia volantă, publicată la Praga sub titlul „*Von gluckselingen Sieg...*”²⁶.

Un alt aviso, publicat în vara anului 1596, la Collen sub titlul „*Kurze Worhaftige und eigentliche Historische Beschreibung*” menționează faptul că înfrângerea tătarilor în zona Lipovei, a creat posibilitatea asediului Timișorii, cucerită de otomani în 1552²⁷. Un aviso publicat la Augsburg, cu titlul „*Newe Zeitung ...*” descrie marșul trupelor transilvănene în drum spre Timișoara, elogiind capacitatea lor de luptă și exprimând speranța că reședința pașalâcului va fi eliberată²⁸. În același timp, au apărut îngrijorări față de încercările tătarești de a

periclită liniile de aprovizionare ale forțelor antiotomane. În acest sens amintim fiile volante multiplicată la Nürnberg, în primul rând cel intitulat “*Kurze ...Siebenbürgische, Tatarische, Türkische und andere Zeitung ...*”²⁹.

Deosebit de interesante sunt relațiile ce încearcă să reproducă informații obținute de la martori oculari, în timpul asediului Timișorii; un aviso de acest fel a apărut la Nürnberg, reproducând o scrisoare optimistă, expediată din tabăra de sub zidurile Timișorii, dataată din 27 iunie 1596³⁰. Informațiile privind asediul Timișorii nu uită să menționeze faptul că operațiile respective sunt sprijinite de acțiunile conduse de Mihai Viteazul, operații care angajau aprecierile forței otomane. În final, însă, asediul Timișorii a trebuit abandonat fără ca publicațiile să poată oferi explicații plauzibile.

Disponem de materiale mai lungi care au căutat să expună firul evenimentelor politico-militare din 1596, insistând în mare măsură asupra triunghiului format de Lipova, Ineu și Giula.

“*Calendarii Historici Continuatio*” redactat de Iacobus Frey, deținut de Biblioteca Orășenească din Viena, menționa că otomanii se gândeau la atacarea simultană a Lipovei și Orăzii.

Descrierea luptelor de la Lipova este urmată de recucerirea cetății de la Felnac și a fortăreței de la Cenad, urmată de începutul asediului Timișorii, în prima fază fiind incendiate suburbiile³¹.

O altă sinteză este semnată de Iacobus Francus, sub titlul „*Historicae Relationis Continuatio*” deținută tot de amintita bibliotecă vieneză³².

În anul 1597, operațiile militare din Banat și Crișana, au fost mult mai restrânse, rezumându-se, în special, la un nou asediu ardelenesc al Timișorii, cu forțe mai mici decât în anul precedent și fără succes. Desfășurările respective au cuprins din nou și sectorul Lipova, otomanii fiind respinși de eroica garnizoană. Evenimentele respective pot fi regăsite într-un aviso intitulat “*Ungersche, Siebenbürgische, Persische, Türkische und Tartarische jungsten Geschichte*”, tipărit la Nürnberg în 1597. biblioteca Națională Austriacă a operațiilor militare din 1597³³.

În anul 1598, au continuat operațiile militare în Crișana și Banat. În acest sens apărea la Veneția, prin grija lui Giacomo Franco un aviso intitulat “*Teatro delle pio moderne...*” cu referiri la situația Timișorii³⁴. Alte referiri la operațiile militare din zonă, oferea Ioachim Lochner printr-un aviso, publicat la Nürnberg, avertizând despre campania serdarului Mahomed Saturdji care tindea la recucerirea posibilităților pierdute în 1595, pomind de la Cenad în direcția Orăzii³⁵.

Cercetările noastre au identificat 11 avertis, ce descriu asediul Orăzii. Și în acest sens, cel mai activ s-a dovedit a fi Christian Lochner care la sfârșitul anului 1598, sau eventual la începutul celui următor, a întocmit un fel de bilanț al desfășurărilor cu titlul "*Gross-Wardein Wahrhafft Beschreibung...*". Se subliniază că cei 2000 de apărători au respins 21 asalturi otomane, asediatorii având un efectiv de 13 000 oameni³⁶. O altă ediție a lui Samuil Dilbaum din ianuarie 1599, intitulată "*Relatio order Historische Erzellung was gestate die firtreffliche Westung Gross-Wardein in Siebenbürgen...*" descrie evenimentele cu anumită exagerare, vorbind de 60 000 ostași otomani³⁷. Merită atenție și un avertis, publicat la Nürnberg de Paul Füssen, mai ales datorită povestirii plastice a evenimentelor. La fel amintim și publicația din tipografia lui Nicolaus Strauss din Praga, în limba germană conținând și câteva amănunte interesante. În limba cehă a publicat Woldrich Valda încă în anul 1598, „*Nowimy...*”, preaslăvind în două materiale mai lungi eroismul apărătorilor Orăzii³⁸.

Și de această dată redactorii textelor din avertis au privit evenimentul central într-o perspectivă mai largă, subliniind aportul oștilor lui Mihai Viteazul, care reluând ostilitățile cu otomanii au împiedicat trimiterea de noi trupe și materiale taberei otomane de la Oradea "*Neue Zeitung...*" apărut în 1599, în redacția lui A. Wagemann, evalua pierderile turcilor și tătarilor în acest sens la 30.000 oameni³⁹. Amintitul avertis praghezi evalua pierderile respective la 20.000.

Rezistența eroică a Orăzii, a determinat și o seamă de aprecieri poetice. Un asemenea produs este creația silezianului Gerlachius Melchior care a preamărit rezistența Orăzii "*cetatea Daciei*". Poemul a recitat în public de autor, rectorul școlii din Bartzen, la 10 ianuarie 1597. Ulterior creația lui a fost imprimată în tipografia locală a lui Michael Wolraub⁴⁰. Biblioteca Universitară din Halle păstrează epopeea cu același subiect a lui Martinus Bachio, profesor de logică la liceul din Rostock. A fost citită tot la o serbare școlară în anul 1600. Un exemplar tipărit al teatrului poate fi văzut și la Biblioteca Regală din Kopenhaga.

O altă lucrare poetică în hexametre a fost dedicată evenimentelor de la Oradea de către Andreas Caligius, având titlul prescurtat "*De Varadino...*". Textul a fost imprimat la Liegnitz. De altfel, este vorba de un poet laureat, de împăratul Germaniei⁴¹. În anul 1599, importanța luptelor antiotomane în Crișana și Banat, au scăzut, ceea ce a dus la diminuarea interesului față de desfășurările din zonă. În schimb anii 1599-1601, au devenit memorabili prin unirea Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei sub conducerea lui Mihai Viteazul. În această perioadă interesul editorilor de avertis s-au concentrat asupra desfășurărilor majore

ale căror ubicațiune era departe de zona studiată. Doar în 1599, editorul Nicholaus Strauss editând la Praga în limba germană un material privind incursiunile de rapt otomane, reamintește de arme ale lui Mihai Viteazul din anul precedent culminând cu asediul Orăzii⁴².

Anii următori, de asemenea, au fost mai liniștiți în zonă, publicațiile amintite reiterând faptele de arme legate de asediul Orăzii din 1598. Asemenea text citim într-un avisi, apărut în 1606 la Rotherdam, făcând legătura cu tratativele de pace duse de marile puterii contemporane legate de Principatul Transilvania⁴³. În anul 1609, apare la Kassel sub semnătura lui Wilhelm Zieck "*Kurze Beschreibung...*" ce face mențiunea despre fortăreața Oradea⁴⁴.

Numărul avisilor crește rapid îndată ce Banatul și Crișana devin teatre de operații antiotomane în anii 1658 - 1664. Nereușita campanie a principelui Gheorghe Rákoczi al II-lea (1648 - 1660), de a obține coroana Poloniei întărind frontul antiotoman, ajutat de Țara Românească și Moldova, a dus la dezlănțuirea intervenției Porții.

Un aviso redactat în limba germană cu titlul "*Ausfürliche Relation von der Fürsten Rákoczy erhaltene Victoria ...*" aducea vești despre victoriile trecătoare ale trupelor ardelene raportate în 1658, între care figura bătălia de la Arad⁴⁵.

În acest scurt timp însă situația s-a modificat, otomanii reușind să cucerească Ineu (1658) și Oradea (1660), în ciuda rezistenței eroice. Mai multe avisi deplâng pierderea Orăzii. „*Fernerer Bericht ...*” subliniază eroica comportare a garnizoanei⁴⁶. Un alt aviso, tipărit la Nürnberg cu titlul "*Historischer Loiber...*" evocă importanța rezistenței limitând acțiunile otomane. Un alt text, apărut în același oraș, intitulat "*Relation...*" exprimă sentimente de durere față de faptul că de acum Oradea a devenit un pilon al stăpânirii otomane⁴⁷. Undeva în Germania, a fost imprimat, într-un aviso, o poezie compusă din 14 strofe, dedicată apărătorilor Orăzii, chemând la luptă antiotomani împotriva "*câinelui de sultan*"⁴⁸.

Banatul și Crișana a devenit din nou teatru de operații în anii ce au urmat respingerea turcilor de sub zidurile Vienei (1683), fiind urmăriți de forțele coaliției zisă creștină de sub conducerea Vienei. Una din primele materiale cunoscute este ediția lui Giacomo Monti din Bologna, apărută în 1685, cu titlul "*La perfidia...*". În același an, se tipărește un text identic la Veneția. Editorul Giovanni Cagnolini reproduce o veste sosită la Veneția la 12 decembrie 1685, din care reiese că trupele coaliției au apărut în zona Oradea⁴⁹.

Un material important este un aviso, editat la Milano de Mare – Antonio Pandolfo Malatestia, intitulată “*Relatione ...*”. Acesta cuprinde o relatare de la Viena, datată 6 ianuarie 1686, bazată pe raportul generalului Claudius Florimund Mercy despre cucerirea Aradului, caracterizat ca oraș puternic fortificat. Importanța materialului constă în faptul că stabilește precis data acțiunii – 8 decembrie 1685 -, dată controversată multă vreme de istorici. De asemenea se face o expunere asupra situației din zonă, determinând consiliul comandanților imperiali să hotărască la scurt timp abandonarea Aradului și totodată incendierea lui. Se fac și aprecieri cu privire la rolul economic al Aradului ca centru comercial de primă mână⁵⁰.

Legat de acest eveniment amintim și lucrarea abatelui Gio-Battista de Burgo originar din Irlanda, intitulată „*Viaggiodi cingue anii în Asia, Africa et Europa*”. Vorbind despre luptele din perioada 1686-1688, în vestul Transilvaniei, amintește de situația Aradului în speță incendierea lui⁵¹.

În acești ani, vestea operațiilor din zonă au cutreerat toată Europa, ajungând până în Portugalia. Astfel, la Lissabona apărea în 1686-1687, “*Primeira Relacon Historica...*”. Printre știrile difuzate în 1686 figurează un raport despre operații din zona timișoreană. În 1687, interesul crește pentru desfășurările ce ținesc asediul celor două bastioane otomane din zonă Oradea și Timișoara. Sunt amintite și unele lupte locale ca de exemplu cel de la Sâniob⁵².

Capitularea garnizoanei otomane din Oradea a fost marcată de Giacomo Konarek având titlul pompos “*Per l’aguista glorissimo facto dell’ inespugnabile pianzza del Grand Varadino ...*” editat chiar în 1692⁵³. O totalitate similară exprimă ediția lui V. Vanghelistă din Bologna și Florența intitulată “*Note delle pin glorioase vittorie*”⁵⁴.

Nu au lipsit nici de pe sol german expresiile satisfacției. În acest context menționăm un aviso, ce a reprodus o relatare datată din 23 iulie 1692 cu titlul “*Extract..., betreffen der Verstung Gross - Wardein*”. Un alt aviso a reprodus predica iezuitului Iacov Banhoker, rostită la vestea capitulării turcilor la Oradea. Imprimatul a fost editat de Iohan Egidius Raith din Regensburg⁵⁵.

Asediul garnizoanei otomane de la Ineu, (1693), este vestit într-un aviso, editat la Veneția cu titlul “*Nova vera e distincta relatione dell’ assedio e pressa di Jena...*”, ieșind de sub teascurile lui Girolamo Albrizzi. Elementul cel mai important constituie descrierea cetății și orașului. Se arată că “*palanca*” (orașul civil) a fost salvat spre deosebire de asediul din 1658, oamenii putând să se reîntorcă abia în 1664, sub conducerea cnezatului Ioan.

Din text aflăm că asediul trupelor imperiale a început prin construirea unui pod peste șanțurile ce apărau cetatea, fiind urmat de “bombardarea” zidurilor. Intensitatea focului a determinat comandantul otoman ca după zece zile de reușită, să capituleze. Din aviso aflăm și despre participarea unei unități de haiduci, compus din 400 de români, maghiari și sârbi. În anexă figurează actul de capturare și un inventar al bunurilor, capturat de imperiali, în care figurează 45 de tunuri⁵⁶.

Un text deosebit de interesant este cel publicat în 1688, la Torino și Bologna, de Giacomo Monti având titlul „*Relatione della sepoltura del Gran Attila, re degli Hunni...*”. Autorul textului susține că soldații din trupele generalului imperial Caraffa “*sub conducerea unui călugăr capucin*”, au descoperit mormântul regelui Attila, găsind totodată 3600 monede de aur, vreo 50 vase de argint, 24 statui și multe altele. Informația mediatizată în Europa a fost retipărită în 1690. În ambele texte localizarea evenimentului este în zona Lipovei⁵⁷.

Deși senzaționalul celor două avisi este exagerat nu putem nega posibilitatea unui sămbure de adevăr dacă facem trimitere la tezaurele ce au luat drumul Vienei, în perioada amintită.

O nouă avalanșă din, 1716, încheiat prin capitularea otomană în fața generalisimului Eugeniu de Savoya, ceea ce a echivalat cu retragerea otomanilor dincolo de Dunăre.

În șirul acestor avisi menționăm “*Vera relazione della pressa della fortissima palanca e resa dell importante piazza di Temisvar...*”, apărută la Lucca de Domenico Ciupetti.

În text pot fi citite două scrisori date din 2 și 6 octombrie 1716, expediate de lângă Timișoara, concretizând desfășurarea asediului. O altă depeșă provenită din Florența, datată 24 octombrie 1716, aflăm că știrea privind capitularea Timișorii, sosită în ziua respectivă, a provocat mare bucurie. Un aviso la Neapole, semnaleză cu data de 25 octombrie, informație identică⁵⁸.

Un izvor veritabil este materialul editat de Gio Francesco Chracas din Roma, cu titlul “*Capitolazioni delle presa dela citta fortenezza di Temeswar...*”. Această publicație reproduce materialul tratativelor respectiv actul de capitulare, încheiat în preajma de 13 octombrie, dată la care otomanii au părăsit cetatea⁵⁹.

Imprimeria S. Marco, al Corso din Veneția a lui Gio Francesco Characas în 1717, a consemnat primirea fastuoasă la Roma, a delegatului imperial care sosise să raporteze papei cucerirea Timișorii.

Trebuie să menționăm faptul că în anul 1716, se tipăriseră la Nürnberg trei, în 1717, unul iar la Ausburg de asemenea unul cu subiectul susmenționat.

Capitularea Timișorii a fost urmată de cucerirea Lugojului, semnalată în „*Vera e distinctă relazione della presa, della di Lugos*”, prin grija tipografului Malatesta la Venetia și Milano⁶⁰.

O descriere mai amplă a operațiilor militare din zonă cuprinde imprimatul „*Theatrum et fructum belli*” 1716/1717, redactat de I.H. Martin folosind și imagini.

La date imprecise au apărut niște imprimate la Praga în limba cehă „*Nowina o dobitj lawniho Mesta Temewaru*” și „*Nowina o Slawone – Dobre Hlawoni Tureglücke betonosti Mesta Temeswaru*” ce au salutat încetarea stăpânirii otomane de la Timișoara, de 164 ani⁶¹.

Amintirea victoriilor repurtate în anii 1716-1718, de armatele imperiale nu s-a stins rapid.

Astfel lucrarea „*Religio Vindicata*” apărută la Viena în 1720, cuprinde o epopee dedicată evenimentelor susmenționate⁶².

Sperăm că datele de mai sus, completează informațiile privind interesul Europei de vest cu privire la secole mai îndepărtate din Banat și Crișana de care se legau și părțile arădane.

Note

¹ La singular este folosită forma „aviso”.

² Vezi în acest sens și lucrarea noastră anterioară „Avisi” – *un important izvor al istoriei locale*, în volumul *CATEDRA – culegere de studii*, Arad, 1980, p. 150-159 (anuarul respectiv, cu o circulație relativ limitată, apărea sub egida Casei Corpului Didactic și a Liceului Pedagogic din Arad, sub îngrijirea lui Nicolae Roșuț, Vasile Popeangă și Ioan Lucaci). Studiul nostru de față este o variantă amplificată a celui apărut în anul 1980.

³ În cercetarea noastră au mai fost cuprinse bibliotecile documentare din Praga și Rudnice.

⁴ Hubaz Ilona, *Egykoru újságlap Dracula Vajdáról (Foaie de ziar contemporan despre voievodul Dracula)*, în *Magyar Könyvszemle*, 1947, p. 4.

⁵ Exemplarul original se află în colecția Apponyi Sándor de pe lângă Biblioteca Națională Széchenyi, Budapesta (în continuare, prescurtat BSB .)

⁶ *Ibidem*.

⁷ Conrad Zawatsky, *Gazety veku... XVI-XVIII, I*, Wroclaw Warsawa-Krakow-Gdansk, 1972, poz. 24; K. Göllner, *Turcica*, București, Baden-Baden, 1968, vol. II, p. 913 (în continuare, perscurtat, K. Göllner, II).

⁸ Titlul prescurtat: *De l'aduenement de sultan Selim*. (Deutsche Staatsbibliothek Berlin, Y E3601).

⁹ Titlul prescurtat: *Delle histoire de suoi tempi./.../*. (Originalul în Biblioteca Apostolica Vaticana).

¹⁰ Österreichische National-Bibliothek Wien, cod H O / 40 (în continuare, prescurtat O.N.B).

¹¹ Titlul prescurtat: *Discorsi Historici universale /.../*. (B.S.B., colecția Apponyi, III, 1861).

¹² Muzeul Național Praga, colecția de *Avisi*, nr. 6443, 6450 (în continuare, prescurtat Praga).

¹³ Hubay Ilona, *Magyar és magyarvonatkoyású röplapok, ujságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban /Fluturașe, foi de ziar și manifeste la Biblioteca Națională Széchényi/ 1480-1718*, Budapesta, p. 375, 387.

¹⁴ Titlul prescurtat: *Mansfeldische Histoire/.../ theils, auch in Siebenbürgen, Ober-Ungern, Lippa, Jula, Fatschiat/.../*, în Karl Heinz Jugelt, *Hugarica*, Weimar, 1961, nr. 43. Alt exemplar la Bayerische Staats-Bibliothek, München (în continuare, prescurtat B.S.B.M.).

¹⁵ K. Göllner, II, poz. 2107, 568; B.S.B., colecția Apponyi, III, 1911.

¹⁶ Biblioteca Academiei Române, București, cota A 7908. (În continuare, prescurtat: BAR).

¹⁷ Originalul la B.S.B.M.

¹⁸ Hubay I., *Magyar/.../*, poz. 376.

¹⁹ K. Göllner, II, poz. 2105 și 2164.

²⁰ *Ibidem*, poz. 2160.

²¹ M. Eizing, *Annale Historicae Continuationis Relatio, Kempen, 1596, 43 (B.S.B.M.); ibidem*, Praga.

²² Xerocopie la Muzeul Județean Arad.

²³ Praga, poz. 6416.

²⁴ B.A.R. II 152023.

²⁵ Hubay I. Poz. 386.

²⁶ Originalul la B.S.B.

²⁷ B.A.R. A14993.

²⁸ Originalul la B.S.B.

²⁹ B.A.R. A 482, 492.

³⁰ B.S.B., Colecția Apponyi I 602.

³¹ Stadtbibliothek Wien 14995.

³² *Ibidem*, 15001.

³³ Biblioteca "Szabó Ervin" Budapesta 643/16, O.N.B., Hand 7325.

³⁴ Biblioteca "Szabó Ervin" 941/283.

³⁵ B.S.B. colecția Apponyi I 629.

³⁶ Originalul la B.S.B. M.

- ³⁷ Hubayi I. Poz. 48.
- ³⁸ Praga, poz. 6477, Biblioteca Rudnice poz. 6443.
- ³⁹ Hubayi I. poz. 422.
- ⁴⁰ Titlul prescurtat: „*Octavio de irae et, misericordiae divinae signis exhibitus*” originalul la O.N.B.
- ⁴¹ B.S.B., colecția Apponyi I 646, 649, 1958, 1961, Révész Kálmán, *A hallei magyar kömvyotár* (Biblioteca maghiară de la Halle), Magyar Kömvyoszemle, 1986, p. 266, Fraknoi Vilmoss, *Két magyarovszági unicum a koppenhágai királyi kömvytárban* (Două unicate din Ungaria în Biblioteca Regală din Koppenhaga), Magyar Kömvyoszemle, anul 1880, p. 283-284.
- ⁴² Biblioteca Szabo Erwin, Budapest 941/283.
- ⁴³ Originalul la B.S.B.
- ⁴⁴ Hubayi I. poz. 478-479.
- ⁴⁵ Xerocopia în posesia Muzeului județean Arad (imaginea bățiiiei), Soltész Zoltánné, *II Rákóczi György és Erdélz 1659 – es “Puncta Pacificationis” s más ismeretlen hungarica myomtutványok a stochholmi király kömvytárban (Puncta Pacificationis a lui Gheorghé Rákóczi al II-lea și alte imprimate tip hungarica necunoscute în Biblioteca Regală Stockholm)* Magyar Kömvyoszemle, 1977, p. 233-242.
- ⁴⁶ Originalul la O.N.B.
- ⁴⁷ Hubay I. poz. 672, precum și B.S.B. M.
- ⁴⁸ Originalul la B.S.B.
- ⁴⁹ Originalul la Biblioteca Gradenigo – Corer – Veneția.
- ⁵⁰ Xerocopia în posesia Muzeului județean Arad.
- ⁵¹ Viaggio di Cinque anni in Asia, Africa et Europa di D. Gio-Battista de Burgo, Abatte e Vicario Apostolico mel Regno sempre cattolica d’Irlanda III 213.
- ⁵² Primeira Relacon Historica pertinente estado succesos et progress da Luga Sagrada contra turcos. Lisboa 1687, originalul Biblioteca Aporinca Vaticana.
- ⁵³ Hubay I. poz. 1064.
- ⁵⁴ Originalul de la B.A.V.
- ⁵⁵ Hubay I. poz. 1039, 1065. Titlul prescurtat al predicii “Lob und Dank- Predig... wegen Eroberung der Vestung Gross-Wardein.”
- ⁵⁶ Vezi nota 5.
- ⁵⁷ *Ibidem.*
- ⁵⁸ Originalele la B.S.B. și Biblioteca Apondice Vaticana.
- ⁵⁹ *Ibidem.*
- ⁶⁰ Hubay I., poz. 1194, 1195, 1196, 1203, 1209, 1015.
- ⁶¹ Vezi nota 22.
- ⁶² Originalul la O.N.B.

„AVISI” UNE SOURCE D’HISTOIRE LOCALE

Résumé

L’article est le résultat des recherches effectuées de l’auteur pour l’identification des imprimés només „avisi” qui sont datés en commençant de XVI-ème siècle.

Les informations d’avisi proviennent d’Allemagne, d’Italie, de la Bohème et sont redactées sur des informations contemporaines initiales, mais leur valeur et discutable.

L’importance pour nous consiste dans l’intérêt des contemporains pour les événements sur la zone de l’Ouest de la Transylvanie, aussi d’Arad.

Les exemples des „avisi”: *Frankfurt am Main* présente la captivité de Vlad Țepeș au roi Mathias Corvin; une publication, de Veneția, fait connu les dates liées de la guerre des paysans de l’année 1514 etc., puis aviso “*Relatione*”, publié à Milano de Antonio Pandolfo Malatestia, contient une raconte de Viene, daté en 6 ianuarie 1686, basée sur le raport du général Claudius Florimund Mercy en ce qui concerne la conquete d’Arad en 8 decembrie 1685 etc., des autres avisi, comme celle de l’année 1716, raconte de la capitulation des Turques en face du général Eugeniu de Savoya; “*Vera relazione della pressa della fortissima palanca e resa dell importante piazza di Temisvar...*” aparue à Lucca de Domenico Ciupetti contient deux lettres, daté en 2 et 6 octobre 1716, envoyées de Timișoara, relatent de deployment du siege etc.

UN OM AL LUMINILOR ȘI STEMA SA: BARONUL SAMUEL VON BRUKENTHAL (1721-1803)

CONSTANTIN ITTU

Imperiul Habsburgic, la fel ca și celelalte formațiuni politice de marcă a Europei secolului al XVIII-lea, secol al Luminilor, a cunoscut, alături de existența vechii nobilimi, fenomenul consolidării *nobilimii funcționărești*, nouă nobilime care și-a făcut apariția cu unul sau chiar două secole anterior. În Europa secolului al XVI-lea, unii juriști burghezi au început să ocupe funcții în administrație, din necesitate statală, dar pentru că mentalul colectiv al epocii nu putea concepe un ne-nobil la Curte - indiferent dacă era vorba de cea regală franceză, imperială austriacă ori princiară germană - s-a născut o „*noblesse de robe*”. Prima țară în care a apărut această nobilime de funcții, această „*noblesse de robe*” a fost Franța lui Ludovic al XIV-lea¹.

Spania dinastiei de Bourbon - sau de „*Borbon*”, în variantă autentic hispanică - a urmat exemplul francez, urmată de Austria Mariei Theresia (1740-1780) și de statele germane, unde s-au înființat școli de profil, una dintre cele mai cunoscute fiind cea a cărei fondator a fost ducele Karl Eugen de Württemberg, la castelul său, „*Solitude*”, și de unde Friedrich Schiller a scăpat cu fuga².

*„Cariera unui nobil funcționar german se desfășura de regulă după modelul următor: fiu al unui nobil slujbaș aflat în administrația țării, studii juridice la universitatea aceleiași țări și eventual în alte instituții de învățământ superior - de preferință, Göttingen - apoi trecerea în serviciul unui principe; dacă se putea, o vreme, în administrația imperială de la Viena, în cele din urmă la un principe domnitor. Aici - ca ministru -, o încercare de a face ordine în tradiția juridică strămoșească, de a așeza finanțele pe o bază solidă și chiar de a realiza reforme economice și sociale. Dacă are noroc, principele domnitor îi rămâne mereu binevoitor; însă dacă nu are, vine clipa în care prințul cel înțeleghător moare și funcționarul este predat urmașului, care, influențat de curte și de intrigile acesteia, îl destituie în mod rușinos”*³.

Am ales citatul pentru că mi s-a părut nu numai sugestiv pentru o întreagă epocă, ci și pentru faptul că parcă ar fi fost scris special spre a rezuma viața și cariera celui care a fost baronul Samuel von Brukenthal, de la a cărui trecere la cele veșnice se împlinesc două secole în anul 2003.

Șirul reprezentanților importanți ai nobilimii de magistrați este lung, ei găsindu-se la aproape toate Curțile, fie ele mari ori mici. Să ne imaginăm rolul

dificil, chiar ingrat al miniștrilor luminați din Spania Borbonilor, sub monarhii înțelegători în măsura în care îi privea, Carol al III-lea, respectiv Carol al IV-lea. Dar cel mai cunoscut reprezentant al categoriei de funcționari noi a fost Montesquieu, la un moment dat, președinte al înaltului tribunal, al *Parlamentului* din Bordeaux, care a expus unui public entuziast, în 1748, totalitatea reflecțiilor sale practice și teoretice în „*Esprit de lois*” (“*Spiritul legilor*”). În opera sa, Montesquieu a încercat să contureze pentru Franța o ordine legală, nu una dependentă de personalitatea suveranului⁴. La vremea sa, Hegel scria: „*Membrii guvernului și funcționarii statului constituie partea principală a clasei de mijloc, în care găsim spiritele formate și conștiința juridică a masei unui popor*”⁵.

În privința Imperiului a cărui capitală era Viena, se remarcă faptul că reprezentanții nobilimii funcționărești („*Beamdenadel*”) devenise, în secolul al XVIII-lea, un segment social vrednic de luat în seamă. În termeni generali, rezultatul pe termen lung al absolutismului Casei de Habsburg - într-o lume multietică, dar cu tendințe de interculturalitate și, în același timp, pluriconfesională - l-a constituit crearea unei nobilimi de funcții cu un puternic simț al statului, „*o ideologie a competenței*” [subl n. C. I.], o capacitate remarcabilă de a face din legătura între politică și cultură, o etică profesională. Era o pătură socială diferită și de burghezie și de vechea nobilime, care „*tinde să controleze, în intervalul câtorva generații, nu numai carierele politice, ci și parcursurile paralele, de la armată la diplomație, la curte și la Biserică*”⁶.

Desigur că a existat corupție în administrația publică a statelor Europei secolului al XVIII-lea, cel care ne interesează, dar se pare că progresele cele mai evidente în lupta împotriva acesteia s-au obținut în Prusia, în monarhia austriacă și în Toscana Casei de Habsburg-Lorena. Reușita s-a datorat unei duble evoluții: pe de-o parte, vigilența sporită a guvernelor - chiar cu forme de spionaj, ca în Prusia, prin intermediul acelor „*Fiskalen*”, ori prin instituirea unei poliții secrete, ca în Austria lui Josif al II-lea - la care s-au adăugat adoptarea de norme disciplinare mai rigide, dublate de aplicarea sistematică a unor sancțiuni severe. Pe de altă parte, asistăm la fenomenul însușirii de către funcționarii înșiși a unei ideologii a binelui public și a unui concept al onoarei, diferit de onoarea aristocratică și axat, mai curând pe „*onoarea cetățeanului*”⁷, decât pe cea a individului.

Datorită faptului că baronul Samuel von Brukenthal a fost guvernator al Transilvaniei în perioada 1777-1787, ne permitem să inserăm aici așa-numita „*scrisoare pastorală*” a lui Josif al II-lea, din decembrie 1783, poate expresia cea mai faimoasă a eticii birocratice: „*Am încercat să inspir tuturor slujitorilor*

statului dragostea nutrită de mine însumi pentru binele general, ca și dorința de a-l servi cu sârguință... Rezultă de aici că, în toate serviciile fără excepție, fiecare trebuie să-și îndeplinească propriile atribuții cu cea mai mare râvnă, fără a-și măsura munca nici în ore, nici în zile, nici în pagini, ci, dimpotrivă, când cineva are o sarcină de îndeplinit, fiecare trebuie să-și adune toate forțele pentru a o efectua potrivit așteptărilor și îndatoririlor sale... Cui nu-i place să-și slujească patria și concetățenii, cine nu se simte însuflețit de un elan deosebit de a acționa în interesul binelui public, nu-i făcut să fie funcționar... Interesele personale de orice gen duc de râpă toate treburile statului și sunt o crimă de neiertat pentru un funcționar public”⁸.

În secolul al XVIII-lea, tendința de separare a locului de muncă de locuința personală este generală. Programele de birou ne sunt cunoscute doar fragmentar, dar în orice caz suntem departe de interminabilele zile ale lucrătorilor manuali. În cancelariile vieneze, programul de lucru era de la 9 dimineața până la prânz, apoi de la 15 la 18, șase zile pe săptămână. La Trezoreria engleză, în schimb, unde disciplina era deosebit de relaxată, orarul stabilit, în 1752, era cuprins între ora 9 dimineața și 3 după-amiaza, cinci zile pe săptămână, dar numeroși funcționari nu se arătau decât pe la 11, iar unii lipseau cu zilele de la birou⁹. La fel stăteau lucrurile și la Ministerul Marinei, unde un șef de birou în persoană a trebuit să fie admonestat și rugat „*să semneze toate certificatele și celelalte hârtii în propriul birou, și nu, ca până acum, în crâșme și cafenele*”¹⁰.

Foarte atenți în materie de administrare a provinciilor, Habsburgii au folosit și în Transilvania elemente autohtone cu experiență în domeniu ori descendenți ai unor familii cu o astfel de tradiție. Unul dintre aceste cazuri a fost cel al lui Michael Breckner (1676-1736), jude regal în Nocrich, lângă Sibiu, fiul lui Michael Breckner (m. 1678) și nepotul lui Demetrius Breckner, ambii juzi regali în localitatea pomenită. În 8 iunie 1724, Michael Breckner a fost înnobitat cu „*Predikat*”-ul sau titlul „*von Brukenenthal*”, intrând, astfel, în rândul nobilimii funcționărești a Imperiului Habsburgic, prilej de a primi și o stemă.

Michael Breckner von Brukenenthal s-a căsătorit, în 1705, cu Susanna Conrad von Heydendorf (1685-1734), fiică a consilierului gubernial Samuel Conrad von Heydendorf și nepoată, după tată, a senatorului bistrițean Michael Conrad von Heydendorf. Din căsătoria lor s-a născut, în 26 iulie 1721, Samuel, viitorul baron von Brukenenthal și guvernator al Transilvaniei. Numele de botez l-a primit după bunicul matern, într-o epocă în care, la sașii protestanți, numele veterotestamentare, precum Samuel ori Daniel, erau frecvent întâlnite. Această manieră

baptismală se dorea a fi o reacție la catolicismul oficial, imperial austriac și la numele neo-testamentare vehiculate de acesta, precum Johann Baptist, Paulus, Maria Magdalena, Maria Christina ori Maria Theresia.

O reacție baptismală asemănătoare o vom întâlni și la românii ardeleni, începând cu cei din Școala Ardeleană, când nume de botez, precum Iuliu ori Corneliu, August ori Treboniu, Sempronius sau Lucreția, Letiția sau Livia erau frecvente, datorită faptului că erau imposibil de tradus și – ce era mai important – de maghiarizat. Dacă, într-o fază de început, întâlnim, la aceiași români ardeleni, numele de botez Tiberiu, ulterior acesta nu se va mai folosi pentru că era maghiarizat în Tibor¹¹.

Tânărul Samuel Breckner von Brukenthal a urmat studiile în ținuturile natale, după care a urmat studii universitare de drept la Universitățile din Jena și Halle – universitățile unor orașe protestante. După terminarea studiilor, mai precis în anul 1753, juristul ardelean face parte dintr-o delegație a națiunii săsești, plecată la Viena pentru o audiență la Curtea imperială. Tânărul de treizeci și trei de ani a făcut o foarte bună impresie asupra împărătesei de treizeci și șapte¹².

Din ordinul Mariei Theresia, von Brukenthal va deveni secretar al guvernului Transilvaniei, fiind primul luteran ocupant al unei funcții rezervate exclusiv catolicilor. Mai târziu, în 1759, împărăteasa îl acceptă ca delegat al națiunii săsești, iar un an mai târziu, fără a renunța la împuternicirea respectivă, va deveni consilier gubernial¹³. Anul 1761 îi aduce demnitatea de „Comes Saxorum” (comite al sașilor), dar generalul von Buccow – care acceptase de puțin timp președenția guvernului Transilvaniei, aflat în relații bune cu von Brukenthal și neavând nici un motiv să-l piardă din rândul funcționarilor guberniali – a determinat-o pe Maria Theresia să anuleze alegerea acestuia, sub pretextul unei greșeli de procedură. Spre compensație, von Brukenthal va fi numit cancelar provincial, cu misiunea de a-l ajuta pe von Buccow la realizarea reformei fiscale și la organizarea regimentelor grănicerești¹⁴.

Din motive binecuvântate, dar și din dorința de a nu fi inferior nobililor unguri din Transilvania, Samuel von Brukenthal a fost ridicat la rangul de baron, acesta întâmplându-se la 1 martie 1762, moment în care primește o stemă având ca nucleu vechea stemă familială, primită de tatăl său în 1724¹⁵.

Stema primită cu acest prilej cuprinde un scut scartelat, cu un scut „*peste tot*”: cartier 1, pe roșu, coloană de argint împodobită cu lauri, încoronată cu aur, așezată pe o terasă verde; cartierul 2, pe albastru, luptător în armură care ține în dreapta o spadă cu vârful în jos, ce străpunge unul din cei doi șerpi pe care îi

calcă în picioare, iar în mâna stângă, ridicată, ține o ramură de palmier; cartier 3, pe albastru, un romb de argint cu negru în tablă de șah; cartier 4, despărțit, sus roșu, jos negru cu leu de aur trecând peste sfâșiere, ce ține în labelle din față o arbaletă cu vârful în jos. Scutul „*peste tot*” cuprinde, pe albastru, un pod de oiastră cu trei arcade, aruncat peste o vale și având deasupra trei stele de aur cu șase raze, așezate în fascie¹⁶.

La câțiva ani de la moartea subită a generalului von Buccow, mai precis în 1765, von Brukenthal este numit de împărăteasă președinte al Cancelariei Aulice, iar la 6 iunie 1777 este numit președinte al guvernului, ocazie în care primește și crucea de comandor al Ordinului Sfântul Ștefan¹⁷. Într-o scrisoare autografă, Maria Theresia îi scria, printre altele: „*Îți recomand o atitudine egală față de diferitele națiuni, fără nici o deosebire, deoarece toți sunt supușii unui singur suveran*”¹⁸.

Carierea politică a baronului von Brukenthal culminează cu numirea sa în demnitatea de guvernator al Transilvaniei, prin decret imperial, în 16 iulie 1777. În această calitate a cunoscut o perioadă de succes, până în 1780, adică până la moartea împărătesei, și o a doua, marcată de tensiuni cu Josif al II-lea, care îl va și pensiona la 9 ianuarie 1787, sub pretextul că „*binevoiește să-i îngăduie liniștea necesară din cauza puterilor sale slăbite*”¹⁹.

Aproape bolnav de supărare, ex-guvernatorul s-a retras între pereții bibliotecii sale și, probabil, a recitat cu alți ochi una din epistolele lui Plinius Secundus: „*niciodată nu suntem mai buni ca atunci când suntem bolnavi... nu ne mai invidiază nimeni, nu ne mai admiră nimeni, nu ne mai disprețuiește nimeni*”²⁰.

De fapt, încă din 1785, cu alte cuvinte, cu doi ani înainte de amara-i pensionare, pe care o întrevedea, de altfel, într-o discuție cu nepotul său, Conrad von Heydendorf, căruntul Mecena sibian îi mărturisea acestuia: „*am pierdut tot ce mi-a fost drag pe lume: mama, tata, fratele surorile, soția și unicul meu copil. Am rămas singur și-mi doresc să mă întâlnesc cât de curând cu ei. Nimic nu mă mai poate reține în această lume*”²¹.

În 9 aprilie 1803, fostul guvernator a trecut în eternitate, iar ziarul „*Siebenbürgischer Bote*” anunța, cu sobrietate, tristul eveniment: „*Înconjurat de rude apropiate și de prieteni, plâns de distinsa sa familie, regretat de toți cetățenii, de sufletele nobile și cinstite, a adormit liniștit, trădând împăcarea înțeleptului cu sine și cu lumea*”²².

Note

¹ Ulrich Imhof, *Europa Luminilor*, trad. de Val Panaitescu, Iași, Polirom, 2003, p. 28.

² *Ibidem*, p. 29.

³ *Idem*.

⁴ *Ibidem*, p. 30.

⁵ M. Vovelle (coord.), *Omul Luminilor*, trad. din lb. franceză de Ingrid Ilinca, postfață de Radu Toma, Iași, Polirom, 2000, p. 229; cf. Hegel, *Principes de la philosophie du droit*, partea a treia, secțiunea a III-a, „L'État”, § 297.

⁶ *Ibidem*, p. 240; cf. G. Ricuperati, *Gli strumenti dell'assolutismo sabaudo: segreteria di stato e Consiglio delle finanze nel XVIII secolo*, în “Rivista storica italiana”, vol. CII, 1990, pp. 796-863.

⁷ *Ibidem*, p. 247.

⁸ *Ibidem*, pp. 247-248.

⁹ *Ibidem*, p. 248; cf. H. Roseveare, *The Treasury. The Evolution of a British Institution*, London, 1969, p. 106.

¹⁰ *Idem*; cf. D. A. Baugh, *British Naval Administration in the Age of Walpole*, Princeton, 1965, pp. 60-61

¹¹ C. Ittu, *Cărți achiziționate de abatele Neumann pentru baronul Samuel von Brukenthal*, comunicare susținută la Sesiunea națională de carte „Valori bibliofile”, Ploiești, 10-12 octombrie 2003.

¹² *Idem*, *Particularități ale heraldicii theresiene în stema vorbitoare a baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803)*, în „Arhiva Genealogică”, Iași, Editura Academiei, 1997, Anul IV (IX), Nr. 3-4, p. 331.

¹³ H. Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774-1867*, vol. 2, Sibiu, 1943, p. 5; cf. Fr. Teutsch, *Geschichte der siebenbürgen Sachsen*, 4 vol., Hermannstadt-Sibiu, 1907-1926.

¹⁴ Desigur că regimentele grănicerești cuprind o arie mai vastă, dar noi ne mărginim să ne oprim lângă Sibiu, la Orlat – localitate atestată documentar în 1317 – unde în 1764 a fost înființat aici Regimentul I grăniceresc român. Prin patentă imperială, întregul teritoriu supus militarizării a fost declarat liber, iar Regimentul grăniceresc de la Orlat avea jurisdicție militară asupra părților sudice ale Transilvaniei, având zona de responsabilitate de la Hațeg și până la cetatea Bran, pe teritoriul actualelor județe Hunedoara, Alba, Sibiu și Brașov. Pentru mai multe amănunte, cf. A. Bucur, C. Lupea, *Ofițeri români din Regimentul I grăniceresc român de la Orlat*, Sibiu, 2001.

¹⁵ Klima, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ Ittu, *Particularități ale heraldicii theresiene*, p. 334.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 6-7.

¹⁸ Ittu, *op. cit.*, p. 332; cf. J. G. Schaasser, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal*, Hermannstadt-Sibiu, 1848.

¹⁹ Teutsch, *op. cit.*, vol. 2, p. 305.

²⁰ Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, București, 1997, epistola VII, 26, pp. 229-230, la p. 229.

²¹ C. Göllner, *Samuel von Brukenthal viața și opera*, traducerea și adaptarea în lb. română de Gudrun-Liane Ittu, Sibiu, 1999, p. 33.

²² *Ibidem*, p. 34.

UN HOMME DE LA LUMIÈRE ET SES ARMOIRIES: LE BARON SAMUEL VON BRUKENTHAL (1721 - 1803)

Résumé

A l'anniversaire de deux siècle de la morte de baron Samuel von Brukenthal (1721 - 1803) dans l'an 2003, l'auteur fait une présentation de l'ascension politique et administratif de celui – ci.

La court impériale habsburgique a adopté le principe de promouvoir dans l' administration des personne apatenant à la "noblesse de robe". Grace au ce principe, Samuel von Brukenthal, en commençant de l'an 1753, a ocupeé des divers fonctions administratives: secrétaire du gouvernement de la Transylvanie, le conseiller provincial etc. En 1 mars 1762 il a reçu le titre de baron et les armoiries de son famille. Puis, en 1765, l'imperatrice Maria Theresia a lui donné les fonctions de president de la Chancellerie Aulique, puis, en 16 iulie 1777 jusqu'au 1878, celle de Gouvernateur de la Transylvanie. Après la morte de l'imperatrice Maria Theresia, Joseph II l'a mis à la retraite.

Le journal „Siebenbürgischer Bote” a inséré, en 1803, l'annonce de la mort de Samuel von Brukenthal.

SAMUEL VON BRUKENTHAL – *HOMO EUROPAEUS*
(1721-1803)

- PROIECTE ÎN DOMENIUL AGRICULTURII -

AURELIA COZMA

Vizitatorul de astăzi al Sibiului – autohton sau străin – este impresionat de aspectul medieval al centrului orașului, redat prin grosimea zidurilor de apărare – casele cu portaluri grele, de cele câteva turnuri de apărare, de construcțiile din Piața Mare și Piața Mică, de impozanta Biserică Evanghelică, de simbolul orașului, Turnul Sfatului. Între acestea domină un edificiu de dimensiuni, un adevărat palat, în stil baroc cu influențe vieneze, Palatul Brukenthal, ținta oricărui vizitator al orașului, căci el găzduiește un muzeu bogat atât cantitativ cât și calitativ, recunoscut pe plan european. Puțini din cei ce vizitează muzeul, cunosc date mai multe despre inițiatorul său, decât că a fost Guvernatorul Transilvaniei în perioada iluminismului, că a colecționat piese din domenii diverse pe care le-a expus în casa sa luând ființă astfel primul muzeu din sud-estul Europei.

Întreaga sa operă culturală, văzută de publicul vizitator și apreciată la adevărata valoare de specialiști, s-a bazat pe achiziții cu bani. De multe ori s-a pus problema de unde îi avea, ce avere avea.

Prin căsătorie cu fiica primarului Sibiului Klockner, devine unul din cei mai înstăriți bărbați din Transilvania. La aceasta se adaugă și simțul său gospodăresc, economiile din salariu, reușind să cumpere pământ în Țara Făgărașului și la Avrig.

Testamentul întocmit de Samuel von Brukenthal în ianuarie 1802, la punctul 1, înaintea tuturor bunurilor pe care le deține, expune domeniile agricole din Făgăraș, Sibiu și Avrig explicând proveniența lor, lăsând să se înțeleagă rolul economic important pe care l-a avut activitatea de pe domenii în realizările sale culturale¹.

Samuel von Brukenthal a jucat un rol tot atât de important și în domeniul agriculturii, încă din 1784 fiind desemnat un model în acest domeniu. El și-a îndreptat atenția asupra agriculturii nu numai ca sursă de venit ci și ca domeniu de educație.

Prima mare proprietate a fost Sâmbăta. El a arendat acest domeniu împreună cu Ucea și Scorei în anul 1759 de la contele Bethlen². În urma demersurilor lui Brukenthal, districtul Făgăraș a fost atribuit de Maria Theresia,

în anul 1768, națiunii săsești pe 99 de ani, care, drept recunoștință îi cedează lui Brukenthal domeniul Sâmbăta de Jos. Brukenthal a construit aici un castel spațios care a fost terminat în 1785. Domeniul a fost destinat în parte hergheliei de cai, care număra în 1771, 88 de capete. Această herghelie avea o filială la Merghindeal.

Fondul Brukenthal, păstrează documente în care îi este relatată baronului situația cailor de la Scorei și Sâmbăta³, solicitările de cumpărare de cai – scrisoarea contelui Joseph von Bartenstein, din Viena prin care îi aduce la cunoștință baronului dorința de a achiziționa câțiva cai⁴. Cai din propria herghelie erau înhămați la trăsurile lui Brukenthal în timpul șederii la Viena⁵. Toate aceste solicitări de achiziții de cai sunt consemnate în registrul de venituri cu sumele obținute⁶.

O curiozitate, pentru acea vreme, o constituiau bivoliile albi pe care-i creștea la Ucea. Iosif al II-lea a vizitat această crescătorie în timpul vizitei sale în Transilvania, în 1783. Monarhul l-a rugat, peste câteva luni, să-i trimită regelui din Neapole câteva exemplare. Brukenthal i-a îndeplinit dorința trimițând 2 boi și 6 vaci. Drumul până la Trieste a durat două luni, de unde s-au îmbarcat pe un vapor până la Neapole. Călătoria a durat 4 luni, cei 8 bivoli fiind evaluați la 400 de guldeni, iar cheltuielile de transport 487 guldeni⁷. Tot la Ucea creștea ovine, o rasă spaniolă cunoscută pentru lână de bună calitate. Experimentul a rămas doar în acest stadiu deoarece animalele nu s-au putut aclimatiza⁸. Nereușita l-a determinat să adopte soluția arendării unei moșii în Țara Românească pentru iernatul oilor⁹.

Castelul din Avrig a fost inițial proprietatea comandantului general al Transilvaniei, Adolf von Buccow, care a început cu construcția și amenajarea grădinii în 1762. Buccow moare în 1764 când clădirea era ridicată în roșu. Datorită numeroaselor sale datorii, întreaga sa avere a fost scoasă la licitație. Brukenthal a cumpărat această proprietate, a terminat și mărit castelul, anexele și a finisat grădina care măsura 12 iugăre.

În serele amenajate cultiva flori rare, struguri, lămâi și portocale. Domeniul mai cuprindea 18 ogoare și 30 de fânațe. În 1788 a sosit din Viena un transport cu 260 puieti, soiuri nobile, pentru livada cu pomi fructiferi. Brukenthal avea la Avrig 1058 pomi de lămâi, iar fructele care prisoseau consumului propriu, au fost vândute la Sibiu, unde importul acestor fructe din Orient s-au Italia se afla într-o fază incipientă și se vindeau la prețuri foarte mari.

Inventarul lăsământului baronului întocmit după moartea sa între 23 iunie – 29 august 1803 menționează grădina de la Avrig, ca o grădină mare împărțită într-o grădină ornamentală, grădina de fazani, grădina englezească și cea olandeză. La Avrig, baronul dispune de o seră mare și o seră mică¹⁰. Orangeria cuprindea

la 1803, lămâi 1058 și 104 portocali cu o valoare de aproximativ 1998 florini¹¹. Iată, cum descrie la 1778 Theodor von Herrmann, grădinile baronului von Brukenthal: „Toate grădinile se află într-o stare excepțională și sunt înfloritoare. Grădinarul, sosit cu două luni în urmă de la Viena, a adus cu sine plante rare și arbuști proveniți din America de Nord. Excelența Sa investește foarte mult și aduce tot ce este mai frumos: flori, fructe și legume din toate colțurile lumii și le reunește în grădinile sale. Acestea pot sta alături de altele similare din afara granițelor țării”¹². Același lăsământ de la 1803, enumera la arbuști exotici: 4 aloce mari, 51 aloce mici în ghivece, 13 ananași, 273 nucșoare, 6 smochini¹³.

Au fost momente și de eșec în aceste preocupări. Grijiilor legate de demnitatea de guvernator li s-au adăugat și probleme dificile de ordin personal: moartea soției în mai 1782; în toamna aceluiași an, s-a îmbolnăvit de „boala nordică”, o gripă extrem de violentă; în aprilie 1783 au fost distruse casele și acareturile de la Făgăraș și Mihalț, iar la 29 mai același an, grindina abătută peste Avrig i-a omorât 100 de vite aflate pe câmp și a distrus complet plantația de portocali¹⁴.

Importante sunt și unele înnoiri ale lui Brukenthal aduse agriculturii din Transilvania. În timpul activității sale la Viena, el a trimis în 1770 la Avrig sămânța de trifoi, împreună cu indicațiile cum trebuie îngrijită această cultură, necunoscută până atunci în Transilvania¹⁵. Din Avrig, această plantă furajeră s-a răspândit foarte repede în țară, aducând foloase mari creșterii vitelor.

Pentru însămânțarea terenurilor de cele mai multe ori își procura aceste semințe de la Viena¹⁶ și personal dădea instrucțiuni de lucru pentru cultivarea cartofului¹⁷ și a muncilor agricole pe terenurile din Avrig¹⁸, Samuel von Brukenthal numărându-se printre pionierii cultivatorilor de cartofi pe terenurile moșiei de la Avrig în 1776.

Conacul, grădinile și serele constituiau dovezi palpabile ale dezvoltării culturale ale secolului al XVIII-lea. În mod sigur, poporul învățase câte ceva din înțelepciunea stăpânului.

Preocuparea pentru grădini și grădinărit a baronului Samuel von Brukenthal, s-a manifestat și pe domeniul aflat în strada Turnu Roșu (actuală Noica) din Sibiu. Domeniul de la Sibiu, era compus dintr-o clădire care poate fi și astăzi ușor recunoscută datorită balconului său exterior închis de un grilaj din fier. Construcția acestei case a început probabil la începutul deceniului șase din secolul al XVIII-lea. În partea vestică a casei s-a amenajat o grădină decorativă, iar în partea estică se întindea așa numita „Hallerwiese” pe care Brukenthal a cumpărat-o în 1768. Pe acest teren s-a amenajat o grădină prevăzută cu sere în

care se cultivau zarzavaturi timpurii, pomi de lămâi, portocali și ananas. Apoi urma o grădină mare cu pomi fructiferi (livada). Față în față cu „Casa de vară” se aflau anexele gospodărești, inclusiv grajduri pentru cai. Din acest domeniu mai făceau parte 6 terenuri cultivate și 6 fâneațe de mare întindere.

Inventarul lăsământului baronului Samuel von Brukenthal de la 1803, menționează sortimentele existente în grădina la „Casa de vară”: 500 lămâi și portocali, în seră, 65 plante străine, aproximativ 100 ananași. Grădina ornamentală cuprindea 24 aloe și 33 soiuri de diferite plante străine¹⁹. Baronul Samuel von Brukenthal, prin călătoriile sale în Germania și Austria, a acumulat cunoștințe despre creșterea productivității agricole. În instrucțiunile către administratorul domeniilor sale, Brukenthal arată cum trebuie păstrat gunoiul în gropi și cum să fie folosit acest îngrășământ.

Toate propunerile „Asociației agricole”, înființată în 1769 din inițiativa lui Brukenthal, cu sediul la Sibiu, baronul le-a aplicat primul, tocmai pentru a fi un exemplu concetățenilor săi, dar nu s-au bucurat de succes. Înnoirile au fost socotite prea progresiste de către societatea agrară feudală din Transilvania. Rezultatul unei supraproducții nu s-ar fi putut vinde din pricina lipsei unei piețe de desfacere în interiorul și în afara Principatului.

Activitatea sa a avut așadar, o importanță deosebită pentru progresul agriculturii, de ea beneficiind nu numai țărani sași, ci și români și de alte naționalități. Prin puterea exemplului și prin intermediul unor sfaturi bine dirijate, oferite tuturor celor interesați, Brukenthal a dorit să demonstreze că agricultura putea deveni un izvor de prosperitate.

Veniturile de pe domenii au fost substanțiale, fapt ce i-a permis și după pensionare, să-și întrețină gospodăria, să conserve și să achiziționeze piese pentru colecțiile de artă și bibliotecă.

Note

¹ *Convergențe transilvane*, Forumul Democrat al Germanilor din România, nr.9, p.82 (Traducerea testamentului baronului Samuel von Brukenthal, Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal, CD1-51, nr.28, de Gudrun

– Liane Ittu).

² *Kalender Siebenburgischen Volkskundes*, 1936, p.78.

³ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal, Qq1-4nr.241, f.292-293.

⁴ Idem, f.67.

⁵ C. Göllner, *Samuel von Brukenthal. Viața și opera*, – traducerea și adaptarea Gudrun - Liane Ittu, Forumul Democrat al Germanilor din România, 1999, p.27.

⁶ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal, CD 1-51, nr.55, f.76.

⁷ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal, Q7-9 nr. 27, f.6.

⁸ *Kalender Siebenburgischen Volkskundes*, 1936, p.80.

⁹ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal Qq 1-4 nr.241, f.317-318.

¹⁰ Muzeul Național Brukenthal – Biblioteca, Colecția Manuscrise, nr.89, Inventarul lăsământului baronului Samuel von Brukenthal, p.73.

¹¹ Idem, p.76.

¹² *Convergențe transilvane*, Forumul Democrat al Germanilor din România, nr.9 p.26.

¹³ Muzeul Național Brukenthal – Biblioteca, Colecția Manuscrise, nr.89, Inventarul lăsământului baronului Samuel von Brukenthal, p.80.

¹⁴ C. Göllner, *op. cit.*, p. 20.

¹⁵ Năgler, Thomas, *Românii și sașii până la 1848*, Editura Thausib, Sibiu 1997, p.257.

¹⁶ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal, CD 1-51 nr.51, f.28.

¹⁷ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal Qq 21-4 nr.244, f.17.

¹⁸ Arhivele Naționale Sibiu, Fond Brukenthal Qq 1-4 nr.245, f.39-44.

¹⁹ Muzeul Național Brukenthal – Biblioteca, Fond manuscrise, nr.89, Inventarul lăsământului baronului Samuel von Brukenthal, p.72.

SAMUEL VON BRUKENTHAL – *HOMO EUROPAEUS*

(1721 - 1803)

LES PROJETS EN AGRICULTURE

Résumé

Par sa position, il a pu exercer son influence bénéfique sur un bon nombre des oeuvres culturelles, civilisatrices réalisées à Sibiu pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle. Son dessein a été la croissance du niveau culturel, artistique et scientifique de la ville de Sibiu par la force de son exemple personnel. Donc il a créé ses collections exceptionnelles pour l'ensemble de l'Empire des Habsbourg; C'est à été aussi le but de ses palais et résidences d'un goût architectonique raffiné. Dans ses jardins et parcs anglais il a introduit des nouvelles cultures agricoles. Ces efforts de Brukenthal n'ont pas eu l'échos escompté. Les Saxons de la Transylvanie ont méconnu ses desseins, tout a fait ignorant de leur portée.

MUZEUL BRUKENTHAL ÎN TIMPUL OCUPĂRII SIBIULUI DE CĂTRE TRUPELE REVOLUȚIONARE MAGHIARE 11 MARTIE – 24 IULIE 1849

GUDRUN ITTU

Două au fost motivele care au stat la baza alegerii acestui subiect pentru comunicare. Primul este de natură omagială, întrucât la 9 aprilie s-au împlinit 200 de ani de la trecerea în eternitate a fondatorului instituției muzeale sibiene, baron Samuel von Brukenthal. Al doilea este acela de a contribui la “de-construcția” uneia dintre numeroasele legende, mai vechi sau mai noi, legate de personalitatea fondatorului și de moștenirea acestuia. Mă voi referi aici la o legendă mai veche, vehiculată și de o personalitate, de altfel, bine documentată și credibilă, custodele colecției de manuscrise din perioada 1904-1939, Georg Adolf Schuller, legendă prin care s-a căutat să se explice lacunele din așa-zisa arhivă de casă a familiei Brukenthal¹. Acestea au fost atribuite faptului că valoroasa colecție de documente personale ar fi căzut pradă jafului trupelor insurgente maghiare, care, la 11 martie 1849, luaseră, în stăpânire orașul Sibiu.

Îmi permit să-i contrazic pe cei care au afirmat acest lucru, deoarece, în colecția de manuscrise a Bibliotecii Brukenthal, respectiv în MS 364 am descoperit două documente inedite, redactate de custodele Johann Ludwig Neugeboren, documente pe care-mi sprijin afirmațiile. Primul este o *Dare de seamă a custodelui Johann Ludwig Neugeboren privind situația Muzeului Brukenthal în timpul guvernării interimare maghiare din 11 martie până la 21 iulie 1849*, iar cel de-al doilea *Proces(ul)-verbal al comisiei de desigilare și de verificare a muzeului baronului Samuel von Brukenthal, care din 16 martie până la 21 iulie a anului curent s-a aflat sub sechestru guvernamental maghiar*.

Pentru o mai bună înțelegere a derulării evenimentelor, trebuie să fac mai întâi – pe scurt și schematic – referire la testamentul baronului von Brukenthal, mai precis la cei îndreptățiți a conduce destinele instituției după dispariția fizică a fondatorului ei. În 3 ianuarie 1802, la mai bine de un an înainte de moarte, baronul Samuel von Brukenthal își puna semnătura pe documentul ce cuprindea “ultima sa voință”, un document prin care asigura posteritatea agoniseli lui de o viață prin crearea unei fundații². În conformitate cu acest *fidei-comiss* o parte însemnată a averii, precum și colecțiile, nu puteau fi dezmembrate, ci doar transmise din generație în generație unui singur moștenitor universal, iar la moartea ultimului vlăstar masculin al familiei, aceste bunuri urmau să treacă în posesia Gimnaziului

evanghelic din Sibiu, respectiv a Bisericii evanghelice din localitate. Baronul prevăzuse, de asemenea, crearea unui capital de 36.000 de florini renani pentru a crea colecțiilor un statut de independență, hotărând totodată și modul în care trebuiau fi folosite dobânzile acestuia.

După moartea baronului, instituția muzeală a trecut, conform prevederilor testamentului, în administrarea unui curatoriu, format din prim-preotul bisericii evanghelice din Sibiu, dintr-un membru al Consistoriului evanghelic și din personalul de specialitate, respectiv un custode și un custode adjunct. În perioada de punere în aplicare a prevederilor testamentare, respectiv până la deschiderea oficială a instituției, în 1817, familia baronială a fost implicată direct în evenimentele privind destinul muzeului, deoarece ei îi revenea sarcina formării și depunerii capitalului fundației.

Dar să ne întoarcem în anul fatidic 1949. Custodele Johann Ludwig Neugeboren începe relatarea din *Darea de seamă* cu prima zi a ocupației, mai precis 12 martie, arătând că armata maghiară începuse să jefuiască casele ale căror stăpâni fugiseră din oraș. Familia von Brukenthal (respectiv nepoții și strănepoții lui Samuel) se refugiase, de asemenea, periclitând astfel existența muzeului. Custodele, conștient de pericol, s-a înfățișat în 13 martie generalului Bem, conjurându-l ca “în interesul științei și umanității” să cruțe patrimoniul muzeal. Comandantul suprem al trupelor maghiare a înțeles situația și a ordonat luarea de măsuri speciale, asigurând totodată paza instituției. Până în 16 martie, situația părea a fi normală, iar custodele a condus o serie de ofițeri maghiari, arătându-le pinacoteca.

În 16 martie, odată cu sosirea ofițerului de stat major, maiorul Dobosi, evenimentele au luat o întorsătură nefavorabilă. Dobosi și-a manifestat indignarea în legătură cu faptul că cele mai importante piese numismatice fuseseră puse la adăpost în străinătate și l-a deposedat pe custode de cheile instituției, susținând că ar fi vorba despre un ordin al comisarului guvernamental Csány. Cheile au fost predate profesorului de desen de la școala normală, Johann Agathá (Agothá)³, căruia îi revenea de acum sarcina însoțirii oaspeților străini în muzeu.

În ziua următoare (17 martie) comisarul i-a primit în audiență pe clericii evanghelici și o parte din cadrele didactice, care i-au explicat situația Muzeului Brukenthal, demonstrându-i prin intermediul actelor doveditoare – o copie după testamentul fondatorului, prima adresă a consistoriului evanghelic către co-directorii instituției, cuvântarea prim-preotului Johann Filtsch la deschiderea festivă a muzeului din 25 februarie 1817 ș. a –, că nu este proprietatea familiei omonime,

privită drept trădătoare, datorită plecării. Dacă argumentul privind trădarea familiei nu a avut susținere, comisarul Csány a schimbat argumentația, referindu-se la devastarea muzeului din Târgu-Mureș și cu precădere a celui din Aiud de către “hoardele săsești”⁷⁴ părăndu-i-se normal ca Muzeul Brukenthal să fie rechiziționat pentru a-i despăgubi pe maghiari. Oricum, hotărârea finală urma a fi luată de o comisie guvernamentală. În aceste condiții, cu sabia lui Damocles deasupra capului, *Consistoriul evanghelic* a început o luptă acerbă, redactând memorii și întâmpinări către comisarii guvernamentali și superiorii lor și pledându-și cauza. Unul dintre comisari, Moses Berde, asigurase directoratul că va face tot posibilul ca “Brukenthalul” să rămână în Sibiu și nevătămat.

La scurt timp a apărut o hotărâre conform căreia urmau a fi confiscate toate bunurile naționale și aloidale ale sașilor cu excepția celor bisericești. Apariția hotărârii a dat speranțe directoratului muzeului și a constituit prilejul demarării unor noi diligențe. După aceea lucrurile au trenat.

În luna mai, custodele Neugeboren, care-și lăsase cărți din biblioteca personală și lucrări științifice nefinalizate în sala de lectură a bibliotecii, a făcut demersurile necesare recuperării acestora pe lângă comisar. Nu numai că i s-a permis recuperarea obiectelor personale, dar i s-a solicitat ca împreună cu Ladislaus von Bártsái, ginerele baronului Joseph von Brukenthal și singur reprezentant al familiei rămas acasă, să-i însoțească pe oaspeții distinși ai muzelii, iar sigilarea să se facă și cu sigiliile celor din urmă. Cheile se aflau, în continuare, în custodia profesorului Agathá. Cu prilejul acelor vizite, custodele a găsit totul în ordine, cu excepția ușii dintre sala de lectură și cabinetul de numismatică, care purta urme ale forțării ei și nu fusese sigilată în mod corespunzător.

După intrarea trupelor rusești în oraș, la 21 iulie, s-a revenit la situația de dinainte de ocupație. Custodele Neugeboren a recuperat cheile muzeului, iar în 24 iulie comisia de desigilare a constatat integritatea colecțiilor muzeale, după cum reiese din cel de-al doilea document.

Dacă în întreg palatul nu a lipsit nimic, atunci, dispariția arhivei poate fi taxată drept legendă. Ni se pare neverosimil ca cineva să fi avut interesul ca ea să dispară. Oricum, câteva întrebări rămân deschise:

a) a fost ea păstrată în altă parte decât în palat ?

b) din toate comorile adăpostite în palat și rămase neatinse, tocmai ‘registrele de socoteli’ să fi tentat pe cineva ?

c) a avut poate familia Brukenthal, refugiată din Sibiu la vestea apropierii trupelor maghiare, vreun interes ca prețioase documente de familie să dispară ?

Pentru elucidarea ‘misterului’ care mai învăluie această colecție se impune studierea sistematică a fondului de arhivă “Brukenthal”, o sursă care ar mai putea oferi cercetătorilor surprize plăcute.

Note

¹ G. A. Schuller, *Die Handschriftensammlung in Ostland, Zeitschrift für die Kultur der Ostdeutschen*, an 3, nr. 23/24, septembrie 1921, pp. 650-664 (Autorul afirmă la p. 652 că: *Ordinea inițială a arhivei [...] a fost distrusă cu forța în timpul războiului civil din 1849. Documentele care, adesea, mai poartă urmele împrăștierei forțate, au rămas pentru un timp în deținere privată, revenind apoi, prin legatul episcopului D.G.D. Teutsch din 1893, muzeului. Documentele mai importante și mai puțin deteriorate au fost clasificate după conținut și prinse în fascicole. A fost de asemenea elaborat un fișier alfabetic și un catalog*).

² Testamentul baronului von Brukenthal, Arhivele statului Sibiu, Colecția de documente Brukenthal CD 1-51, nr. 28.

³ Johann Agothá (1808-1880) s-a născut la Turda, într-o familie originară din Secuime. Studiile sale de artă sunt sumare, constând în mai puțin de un an la Academia de Artă din Viena și o perioadă destul de scurtă la Budapesta, unde a lucrat sub îndrumarea lui Miklos Barabas. A fost activ ca portretist și profesor de desen în Transilvania (Tg.-Mureș și Sibiu). Din 1838 a activat la Sibiu până la sfârșitul vieții. Lurările sale stau sub influența academismului austriac și a Biedermeier-ului.

⁴ Lidia Chițu, Matilda Takacs, Ladislau Lörincz, *Muzeele aiudene la 175 de ani de la înființare*, în *Apulum* 10, 1972, p. 866.

⁵ Transcrierea documentelor s-a efectuat întocmai, respectându-se grafia și punctuația secolului al XIX-lea.

DAS BRUKENTHALMUSEUM ZUR ZEIT DER BESETZUNG HERMANNSTADTS DURCH DIE UNGARISCHE REVOLUTIONSARMEE (11 MÄRZ BIS 21 JULI 1949)

Zusammenfassung

Während der Bearbeitung der Handschriftensammlung der Brukenthalbibliothek habe ich im Paket 364 (MS 364) zwei Schriftstücke entdeckt (*Bericht des Custos J: L. Neugeboren über die Lage des Brukenthalischen Museums während der Ungarischen InterimsHerrschaft, das ist vom 11. März bis 21. Juli 1849* und *Protokoll der Commission zur Entsiegelung und Besichtigung des vom 16. März bis 21. Juli l. J. unter ungarischer*

RegierungsSequestration gestandenen Samuel B. v. Brukenthalischen Museums), die zur Klärung dieser so bewegten Zeit führen. Dank dieser Schriftstücke, kann die Behauptung mehrerer Autoren widerlegt werden, dass das Brukenthalsche Hausarchiv im Zuge der Revolutionswirren zum Teil zerstört wurde. Weiterhin erfahren wir, dass der Kustos und das Kuratorium alles daran setzten, die Integrität der Anstalt zu bewahren und das Schlimme, das auf sie zukommen sollte – Verstaatlichung und Standortwechsel – abzuwehren. Nach dem Einzug der kaiserlichen Truppen wurde die alte Ordnung wieder hergestellt. Die am 24 Juli vorgenommene Bestandsaufnahme im Museum führte zur Schlussfolgerung, dass während der Besetzung nichts abhanden gekommen war.

ANEXA 1

MS 364, filele 95-96

Dare de seamă a custodelui Johann Ludwig Neugeboren privind situația Muzeului Brukenthal în timpul guvernării interimare maghiare din 11 martie până la 21 iulie 1849

Factul că toți membrii familiei Brukenthal au părăsit orașul odată cu apropierea trupelor maghiare, l-a determinat pe custodele Muzeului Brukenthal, Johann Ludwig Neugeboren, ca a doua zi după ocuparea Sibiului, adică la 13 martie, să se prezinte în audiență la comandantul suprem al trupelor maghiare, generalul Bem, cu rugămintea ca, în interesul științei și umanității, să cruțe patrimoniul muzeal, aceasta deoarece armata începuse să devasteze casele celor care se refugiaseră, furând tot ce putea fi transportat de acolo.

În prezența custodelui, generalul a dat ordin, ca muzeul să rămână neatins, iar în caz de nerespectare, pe contravenienți îi așteptau pedepse grele. Custodele nu s-a mulțumit cu această măsură, ci a solicitat căpitanului, care din primele zile ale ocupării orașului se instalase cu compania sa în casa Brukenthal, o pază specială, care i-a fost acordată cu amabilitate.

Așa au stat lucrurile până pe 16 martie. Custodele s-a mișcat nestingherit în muzeu și le-a arătat iubitorilor de artă din armata maghiară pinacoteca, ori de câte ori a fost solicitat. Între timp a apărut un zvon din partea maghiară în legătură cu confiscarea întregii averi a familiei Brukenthal, deoarece aceasta, fugind din oraș, se compromisese.

În data de 16 martie, după amiază, custodele a fost chemat la muzeu, comunicându-i-se că un ofițer de stat major dorește să vadă pinacoteca. Custodele a răspuns solicitării cu promptitudine. După ce ofițerul de stat major,

maiorul Dobosi, a vizitat muzeul, s-a interesat de colecția de numismatică, arătându-se surprins de faptul că aceasta fusese trimisă în afara granițelor țării și de faptul că Neugeboren mai deținea cheile instituției.

I-a pus în vedere custodelui să predea cheile muzeului unui ofițer din anturajul său, susținând că ordinul ar veni din partea comisarului guvernamental Csány. Odată cu cheile, custodele a predat și inelul său sigilar, rugându-l pe ofițer să-l aplice pe uși. Custodele și-a dat seama că nu era cazul să protesteze, deoarece aceasta ar fi dus la folosirea forței. Din unele remarci ale ofițerului de stat major se putea deduce că se intenționa ca muzeului să i se dea o altă destinație. Custodele l-a informat pe prim-preotul Johann Roth, singurul co-director rămas în oraș, despre cele întâmplate.

A doua zi (17 martie) clerul evanghelic și personalul didactic s-a prezentat la audiența comisarului guvernamental, informându-l pe acesta despre specificul muzeului. I s-a părut ciudat faptul că proprietarul acestuia este Gimnaziul evanghelic, că Muzeul Brukenthal nu poate fi privit ca proprietatea familiei Brukenthal și că, în conformitate cu testamentul baronului Samuel von Brukenthal, instituția este condusă de clerici și de mireni.

Comisarul a dispus ca în această chestiune să-i fie prezentate principalele documente ca să se poată convinge dacă situația corespunde relatărilor celor prezenți.

Cererea i-a fost satisfăcută prin prezentarea următoarelor acte:

- Copia legalizată a testamentului baronului, care, după moartea acestuia, a fost înmănată prim preotului orașului de către Consistoriul bisericii evanghelice C.A.

- Prima adresă a Consistoriului către co-directori

- Adresa Consistoriului către actualul prim-preot și co-director "a parte ecclesia" prin care i se comunica acestuia că, după plecarea la Viena a consilierului Tesaurariat-ului, Michael Conrad, co-director laic al instituției, locul acestuia a fost ocupat de comisarul provincial și consilier regal, Samuel Mederus.

- Cuvântarea tipărită a prim-preotului Johann Filtsch la deschiderea festivă a muzeului în 25 febr. 1817

Atunci când custodele Neugeboren a predat aceste documente comisarului Csány, împreună cu un memoriu al prim-preotului, comisarul s-a exprimat fără echivoc, că soarta muzeului va fi hotărâtă de o comisie guvernamentală. Comisarul a vorbit și despre devastarea muzeelor din Tg. Mureș și Aiud și a susținut că distugerea celui din urmă de către hoardele săsești ar fi un

fapt de netăgăduit. A dat de înțeles că hotărârea comisiei va fi aceea de rechiziționare a Muzeului Brukenthal drept despăgubire pentru pierderile pricinuite maghiarilor de către sași. Problema va fi rezolvată în cel mai scurt timp, iar el personal va trimite actele depuse la Debrețin, împreună cu propunerea sa de rezoluție.

Custodele l-a înștiințat numaidecât pe prim-preot și prezidiul consistoriului local al Bisericii evanghelice despre pericolul ce se anunța, un pericol care păștea Sibiu și instituțiile sale de învățământ, și și-a exprimat părerea că trebuie întreprinse diligențele necesare pentru a-l preîntâmpina. În aceste condiții Consistoriul local a considerat de cuviință să facă o întâmpinare către “Reichstag” și să anexeze aceleași acte doveditoare despre care a fost vorba mai sus. Totodată s-a considerat oportun să fie adresată o cerere comisarului superior al guvernului pentru ca acesta să recomande problema muzeului sibian “Reichstagului”. Deoarece pe timpul prezenței comisarului superior guvernamental la Sibiu nu i s-au putut înmâna acestuia toate hârtiile necesare, acestea au fost ulterior trimise la Cluj.

La Cluj comisarul superior guvernamental a predat toate actele ce se refereau la chestiunea muzeului sibian comisarului guvernamental Moses Berde, însărcinându-l pe acesta să se deplaseze la Sibiu și să înștiințeze de acolo “Reichstagul”. Ajuns la Sibiu, acesta l-a chemat pe custode și i-a solicitat un exemplar al testamentului baronului von Brukenthal în original sau în copie legalizată. I s-a satisfăcut cererea, iar Berde a promis că-și va folosi întreaga energie pentru ca muzeul să rămână în continuare la Sibiu.

La scurt timp a apărut o hotărâre de punere în aplicare a confiscării tuturor bunurilor săsești naționale și aloidale, cu excepția celor bisericești. În aceste condiții, Consistoriul local spera în ridicarea sechestrului impus Muzeului Brukenthal și în reinstalarea fostei conduceri. Au fost întreprinse, din nou, diligențe în vederea rezolvării problemei. Comisarul guvernamental Berde n-a răspuns la cererea ce i-a fost înaintată. Curând după aceea s-a aflat că totuși înaintase dosarul Muzeului Brukenthal “Reichstagului”.

Au trecut mai multe săptămâni în care problemele au trenat. În acest răstimp profesorul de desen de la școala normală, Agathá, căruia comisarul superior Csány îi înmânase cheile muzeului, a intrat în repetate rânduri în instituție, însoțit de oameni ai poliției. Totodată custodele a fost înștiințat de omul de serviciu, Thomas Schmidt, că după sigilarea muzeului ar fi avut loc o inspecție a tuturor

încăperilor muzeului, cât și a locuinței proprietarului, condusă de ofițerul maghiar de stat major, acela căruia custodele îi predase cheile instituției.

Deoarece problema trena, iar custodele lăsase în sala de lectură a muzeului niște lucrări științifice nefinalizate și cărți din biblioteca personală, acesta s-a adresat în scris comisarului guvernamental, cerând permisiunea de a-și recupera lucrurile. Comisarul i-a dat aprobarea și a dispus ca de acum încolo atât custodele cât și Ladislaus von Bártsái, ca membru prin alianță al familiei Brukenthal să-i însoțească pe distincții străini care vizitează muzeul și să sigileze ușile și cu sigiliile lor. Cheile rămâneau, în continuare, la profesorul de desen Agathá.

Cu ocazia recuperării lucrărilor și a cărților sale, custodele a observat că ușa de intrare la cabinetul de numismatică a fost forțată, iar sigiliul nu s-a mai aplicat corect, ci numai cu ajutorul unei sfori prinse de tocul ușii.

De la această dată custodele a avut de mai multe ori prilejul să intre în muzeu, dar întotdeauna numai în calitate de însoțitor pasiv. La galeria de artă nu a observat nici un fel de lipsuri, dulapurile ce conțineau colecțiile de minerale erau intacte, iar din bibliotecă cu greu s-ar fi putut constata vreo lipsă; doar un inventar exhaustiv putea aduce clarificări în această problemă. Din însărcinarea comisarului Berde, „montanistul“ Ántás începuse exploatarea sulfului la Büdes, iar cu prilejul trecerii sale prin Sibiu, a luat cu el un volum din *Jahrbuch für Mineralogie și Geschichte des Siebenbürgischen Steinsalzes* din biblioteca Brukenthal.

După intrarea trupelor imperiale rusești, la 21 iulie, o comisie formată din membrii ai magistratului orașului și membrii ai comunității au preluat toate cheile aflate în biroul poliției. I s-a semnalat custodelui că printre acestea s-ar afla și cheile muzeului, care i s-au înmănat în schimbul unei chitanțe.

În data de 24 iulie co-directorul *a parte ecclesia* Johann Roth a solicitat prezidiului consistoriului local al Bisericii evanghelice CA să fie desemnat un con-comisar din rândurile senatului, pentru ca în prezența acestuia și a custodelui adjunct Carl Fuß muzeul să fie desigilat și să se constate eventualele schimbări survenite în rândurile tezaurelor sale pe parcursul stăpânirii maghiare interimare.

Con-comisarul desemnat de prezidiul consistoriului local a fost domnul consilier al magistratului, Michael von Huttern.

Johann Ludwig Neugeboren, custode al Muzeului Brukenthal Sibiu, la 23 iulie 1849.

ANEXA 2

MS 364, fila 98 (recto-verso)

Procesul verbal al comisiei de desigilare și de verificare a muzeului baronului Samuel von Brukenthal, care din 16 martie până la 21 iulie a anului curent s-a aflat sub sechestru guvernamental maghiar

În data de 24 iulie, la ora 10 a. m., în clădirea Muzeului baronului Samuel von Brukenthal s-a întrunit, în scopul sus-menționat, comisia compusă din: preotul evanghelic, Johann Roth, co-director al muzeului din partea bisericii, Michael von Huttem, consilier al magistraturii, numit de prezidiul consistoriului local, J. L. Neugeboren, custode al muzeului și Carl Fuss, custode adjunct al muzeului. După refuzul – pe motiv că nu vede utilitatea prezenței sale acolo – domnului Ladislaus v. Bártsái, ginerele excelenței sale, baronul Joseph von Brukenthal, care fusese solicitat ca în absența excelenței sale să participe la desigilarea și la inspectarea muzeului, comisia a trecut la executarea dispozițiilor și a ajuns la următoarele concluzii: ușa de la intrare nu fost sigilată. Ușa bibliotecii a fost sigilată și i s-a aplicat patru sigilii :

sigiliul guvernului maghiar

sigiliul familiei Brukenthal

sigiliul privat al custodelui Neugeboren

și sigiliul privat al profesorului de desen de la Școala normală, Agathá

Nici în bibliotecă, nici în cabinetul alăturat, cel al mineralelor și nici la etajul superior în colecția de tablouri nu s-a putut constata vreo schimbare. Totul se prezenta așa cum fusese înainte de ocuparea Sibiului de către maghiari. Ușa de intrare la sala de lectură a fost, de asemenea, sigilată cu cele patru sigilii, așa cum s-a prezentat și ușa bibliotecii. În sala de lectură nu a fost observată vreo schimbare, iar ușa de la dulapul manuscriselor nu părea a fi fost forțată. Ușa între sala de lectură și cabinetul de numismatică purta încă urmele forțării ei, și pentru că, în aceste condiții, închiderea cu cheia nu a mai fost posibilă, s-a prins o sfoară de clanță, care apoi a fost prinsă cu sigiliul guvernului maghiar de tocul ușii. Custodele consideră că nu au dispărut monede de cupru din rafturile dulapurilor.

Sibiu la 24 iulie 1849.

Bericht des Custos J. L. Brukenthalischen Museums während der Ungarischen InterimsHerrschaft, das ist vom 11. März bis 21. Juli 1849^s.

Der Umstand, daß alle Mitglieder der Brukenthalischen Familie bei dem Herannahen der Ungarischen Truppen die Stadt verlassen hatten, bewog den Custos des B. v. Brukenthalischen Museums Joh. Ludwig Neugeboren am zweiten Tage nach der Einnahme Hermannstadts, also am 13. März sich dem OberCommandanten der Ungarischen Truppen Joseph Bem vorstellen zu lassen, um demselben die Bitte vorzutragen, daß er im Interesse der Wissenschaft und Humanität dem genannten MuseumsSchatz verschonen lassen wolle, da die Armee bereits den Anfang gemacht hatte, aus den von ihren Herrn verlassenen Häusern alles zu verschleppen. In Gegenwart des Custos ließ der OberCommandant den Befehl ausfertigen, daß sich bei Androhung schwerer Strafe Niemand eine Verletzung der Schätze des Museums zukommen lasse, damit begnügte sich der Custos des Museums jedoch noch nicht, sondern sprach den während der ersten Tage nach der Einnahme der Stadt mit seiner Companie im Brukenthalischen Hause befindlichen Hauptmann um eine besondere Schutzwache an, welche ihm stets mit Zuvorkommenheit bewilligt wurde.

So stand die Angelegenheit des Museums bis den 16. März, unbeirrt ging der Custos im Museum ein und aus und zeigte den Kunstfreunden aus der Ungarischen Armee die BilderGallerie sooft er deshalb angesprochen wurde. Unterdessen hörte man Ungarischer Seits schon allgemein von der Confiscation des gesamten Brukenthalischen Vermögens sprechen, da die Familie schon durch ihre Flucht sich als compromittiert verrathen habe.

An dem erwähnten 16ten März wurde der Custos nachmittags plötzlich in das Brukenthalische Haus abgeholt, es wünsche ein StaabsOffizier die Bildersammlung zu sehen. Dem Wunsche wurde willfahrt. Nachdem der Staabs Offizier - Major Dobosi - alles angesehen, sich auch nach der Münzsammlung erkundigt hatte, (wobei er sich wunderte, daß vorher die Münzen ohnehin über die Gränzen geschickt worden seyen und der Schlüssel in den Händen des Custos sich befinde) weist er dem Custos an, die Schlüssel des Museums dem ihn begleitenden Officier zu übergeben, da der am Tage vorher hier angekommene RegierungsOberCommissär Csány solches angeordnet habe; zugleich übergab er demseben Officiere seinen Siegelring und trug ihm auf die Thüren zu versiegeln.

Einwendungen waren hier offenbar am unrechten Orte, da Gewalt [angewendet worden wäre], die Schlüssel wurden abgegeben. Einige Äußerungen des StaabsOfficers ließen schließen, daß dieses Museum eine andersweitige Bestimmung zu gewärtigen habe. So wie dieses geschehen war, machte der Custos dem Herrn Stadtpfarrer Johann Roth, als einzigen anwesenden Mitdirektor die Anzeige von den Vorgängen.

Die am folgenden Tage stattfindende Vorstellung der städtischen evangelischen Geistlichkeit und des Lehrpersonals wurde zugleich dazu benutzt den RegierungsOberCommissär über den Charakter des Museums aufzuklären, wobei es ihm etwas frappant erschien, daß der eventuelle Eigenthümer des Museums das evangelische Gymnasium sey, daß das Brukenthalische Museum also nicht als Privateigenthum der Familie angesehen werden könne, und daß im Einklange hiemit ein weltlicher und ein geistlicher Mitdirektor Kraft des Testaments des Freiherrn Sam. v. Brukenthal als die Widmungs-Urkunde die Angelegenheiten des Museums mitzuleiten hätte. Darauf erließ der RegierungsOberCommissär die Aufforderung ergehen, daß man ihm hierüber die wichtigen Dokumente vorzulegen habe, damit er sich aus denselben überzeugen könne, ob die Sachlage wirklich die angegebene sey. Diesem Verlangen wurde in der Weise willfahrt, daß man ihn in ämtlich vidierten Copien den gleich nach dem Ableben des Freiherrn Sam. v. Brukenthal von dem OberConsistorium A. C. an den damaligen evang. Stadtpfarrer hinüber gegebenen das Museum und dessen Mitdirection betreffenden TestamentsAbzug, die erste Zuschrift desselben Consistoriums an die laut Testaments Inhalt ernannten Mitdirectoren und endlich jene Zuschrift an den jetzigen evangel. Stadtpfarrer und Mitdirector a parte ecclesiastica übergab, worin angezeigt wurde, daß nach der Versetzung des ThesaurariatsRathes Michael Conrad nach Wien, die anderen Mitdirectoren Stelle dem ProvincialCommissär und Königl. Rath Samuel Mederus übertragen worden sey. Dazu wurde auch noch die in Druck erschienene im J. 1817 von dem evangelischen Stadtpfarrer Johann Filtsch bei der Gelegenheit der feierlichen Eröffnung des Museums gehaltenen Rede gegeben. Als diese Actenstücke mit einer Einbegleitung des geistlichen Mitdirectors durch den Custos übergeben wurden, sprach es der RegierungsOberCommissär unverholen aus, daß über das fernere Fortbestehen dieses Museums in Hermannstadt ein Regierungsausschuß zu entscheiden habe, und gab zugleich in der Anführung des Umstandes, daß die Museen zu M. Vasarhely und N. Enyed von den Sächsischen Horden geplündert, letzteres sogar von ihnen in der empörendsten Weise zerstört worden sey - was eine nicht

abzuleugnende Thatsache wäre, nicht undeutlich zu verstehen, daß die Entscheidung des Regierungsausschusses wohl auch dahin gehen könne, es soll das Brukenthalische Museum zur Entschädigung jener Museen in Beschlag genommen werden. Die Erledigung dieses Gegenstandes werde übrigens in der kürzesten Frist erfolgen und er selbst werde nächster Tage die vorgelegten Actenstücke mit einer Einbegleitung nach Debresin übersenden.

Der Custos säumte nicht, sowohl den Stadtpfarrer, als auch das Präsidium des Lokalconsistoriums A. C. von der neuen Gefahr in Kenntniß zu setzen, die über Hermannstadt im allgemeinen und über den Schulanstalten insbesondere schwebte und sprach seinen Wunsch dahin aus, daß möglichst bald die nöthigen Schritte gethan würden. Das Lokalconsistorium sieht unter so bewandten Umständen für nothwendig in einer eigenen Vorstellung sich an den Reichstag zu wenden, welcher die Copien der vorhin angeführten Actenstücke ebenfalls beigegeben würden; der RegierungsoberCommissär sollte eigens auch noch schriftlich ersucht werden, diese Angelegenheit dem Reichstage zu empfehlen. Da jedoch die Repräsentation an den Reichstag und die Einbegleitung an den RegOberCommissär wegen Menge der Geschäfte während der Anwesenheit des RegOberCommissärs nicht eingereicht werden konnte, so wurde dieselbe später nach Klausenburg nachgesendet.

In Klausenburg übergab der RegOberCommissär alle das Museum betreffenden Actenstücke dem für Hermannstadt bestimmten RegierungCommissär Moses Berde mit dem Auftrage in dieser Angelegenheit den Reichstag von Hermannstadt aus zu informieren. Als derselbe hier ankam war eines seiner ersten Geschäfte den Custos des Museums in Betreff selben zu sich rufen zu lassen und die gemachten Erkundungen [...] worauf er endlich auch noch eine ämtliche Copie des B. Sam. v. Brukenthalischen Testament-Originals oder eines gesetzlichen Transcenes verlangte, da die von dem Oberconsistorium A. C. an das Lokalconsistorium hinüber gegebene Testaments-Extracte die gesetzl. Form, folglich auch alle Giltigkeit habe. Auch die Copien eines kraftgiltigen Testaments-Transcenes in extenso wurde eingereicht bei welcher Gelegenheit der Reg. Commissär M. Berde versprach nach Kräften dabei zu wirken, daß das Museum in Hermannstadt bleibe.

Bald darauf erschien eine Verordnung, daß man die Confiskation, welche über alle Sächsische National- und AlloidalGüter ausgesprochen worden war, die die Kirche betreffenden Dotationen ausgenommen, [durchführe]. [...]hoffe das Lokalconsistorium, es werde die Sequestration des Museums aufhören und

die frühere Direction wieder in Kraft treten, ließ es aber auch jetzt nicht an den nöthigen Schritten fehlen dieses zu beschleunigen; der Reg.Commissär M. Berde ließ das diesfällige Gesuch des LokalConsistoriums unbeantwortet; bald darauf erfuhr man, daß der RegierungsCommissär seine Information in Angelegenheit des Museums an den Reichstag überschickt habe.

Nun verstrichen Woche um Woche und Nichts erfolgte; zu verschiedenen Malen war jedoch der mit den Schlüsseln des Museums durch den RegOberCommissär Csány betraute Normalschulen-Zeichenlehrer Agathá im Museum mit ihm beigegebenen Individuen von der Landes-Polizei ein und ausgegangen; auch war der Custos des Museums von dem Hausbesorger Thomas Schmidt mitgetheilt worden, daß unmittelbar nach der, durch den RegOberCommissär angeordneten ämtlichen Versiegelung des Museums in [...]..eine starke Durchsuchung sowohl der Räume des Museums als auch der anderen Zimmer des Hauseigenthümers unter der Leitung des Ungarischen StaatsOfficiers statt gefunden hätte, dem der Custos die Schlüssel hatte übergeben müssen.

Da sich die Sache in die Länge zog, der Custos aber aus dem Lesezimmer des Museums einige angefangene wissenschaftliche Arbeiten so wie etliche ihm gehörige Bücher heraushaben wollte so wandte er sich im Monat Mai um die Verabfolgung derselben schriftlich an den RegCommissär zu der Resolution, worin dem Bittsteller die Herausnahme der gewünschten Litteralien und Bücher bewilligt wurde, verordnete der Reg.Commissär zugleich, daß hinfort sowohl der Custos des Museums als auch Herr Ladislaus v. Bártsái, als nun anwesendes angeheirathetes Mitglied der Brukenthalischen Familie oft Fremde von Distiction das Museum gezeigt wurde, mitzugehen und mit ihren Siegeln ebenfalls die Eingangsthüren zu versiegeln hätten; der Schlüsselbewahrer aber blieb noch immer der Zeichenlehrer Agathá. Bei Gelegenheit der Herausnahme seiner Litteralien und Bücher aus dem Lesezimmer bemerkte der Custos, daß die Thüren in das Lesezimmer zum Münzkabinett gewaltsam aufgebrochen worden, und da eine Versiegelung nun unmöglich gewesen, nur mittelst eines an die Thürverkleidung angesiegelten Bindfadens festgehalten war. Seit dieser Zeit hatte der Custos öfter Gelegenheit, jedoch immer nur in passiver Eigenschaft in das Museum hineinzukommen. In der Bildergalerie war kein Abgang bemerklich, die Mineralienschränke waren wenigstens nicht aufgebrochen, ob aus der Bibliothek etwas weggekommen sey, ließ sich nur erst bei vorgenommener Revision ermitteln, man dieselbe ja noch von dem früheren Bibliothekariat würde vorgenommen

werden können; auf Anordnung des RegCommissärs Berde hatte der mit Schürfung auf Schwefel nach dem Büdes von hier abgehenden Montanisten Ántás einen Band vom Jahrbuch für Mineralogie etc und Naturgeschichte des Siebenbürgischen Steinsalzes aus der Bibliothek herausgenommen.

Nach dem Einzug der kaiserlichen Russischen Truppen am 21. ten Juli eine aus Mitgliedern des städtischen Magistrats und der Communität bestehenden Commission sämtliche in der LandesPolizeiKanzlei befindliche Schlüssel übernommen hatte, wurde dem Custos des Museums angezeigt, daß unter diesen Schlüsseln auch die des Museums sich befänden, worauf er gegen Empfangsbestätigung derselben von der von der erwähnten Commission übernahm.

Auf den 24. Juli ersuchte der Mitdirector a parte ecclesiastica Joh. Roth das Löbl. Praesidium des LokalConsistoriums A.C. um einen ConCommissär aus dem Löbl. Senate um in [...] desselben so wie des Custos des Museums und des Adjuncten Carl Fuß die Thüren des Museums zu entsiegeln und von während der Dauer der Ungarischen Herrschaft etwa eingetretene Veränderungen an den Schätzen des Museums Einsicht zu nehmen. Dieser von dem Löbl. Praesidium des LokalConsistoriums beigegebene ConCommissär war Herr MagistratsRath Michael von Huttern

Hermannstadt am 23ten Juli 1849

Johann Ludwig Neugeboren

Custos des Brukenenthalischen Museums

ANEXA 4

MS 364 fila 98 (recto-verso)

Protokoll

der Commission zur Entsiegelung und Besichtigung des vom 16. März bis 21 ten Juli l. J. unter ungarischer RegierungsSequestration gestandenen Samuel B. v. Brukenenthalischen Museums

Am 24. ten Juli um 10 Uhr vorMittag versammelten sich in der Lokalität des Sam. B. v Brukenenthalischen Museums als zu dem oben bezeichneten Besuche zusammengesetzte Commission: Johann Roth evangel. Stadtpfarrer, Mitdirector des Museums a parte ecclesiastica; Michael von Huttern Magistratsrath, beigegeben durch das Löbl. Praesidium des Lokalconsistoriums; J. L. Neugeboren, Custos des Museums; Carl Fuss, Adjunkt des Museums.

Nachdem Herr Ladislaus v. Bártsái, Eidam Sr Excellenz Joseph v. Brukenthal aufgefordert worden war, wegen Abwesenheit Sr. Excellenz an der Entsiegelung und Besichtigung des Museums mit Theil zu nehmen, diese Theilnahme aber abgelehnt hatte, weil derselbe seine Anwesenheit bei diesem Geschäfte nicht als notwendig voraussetzte, schritt die Commission zur Exhequierung ihrer Bestimmung, deren Ergebnis nachstehendes war:

Die untere Thür des Museums war ohne Siegel. Die Eingangsthür in die Bibliothek war vierfach versiegelt:

1. mit dem ungarischen Regierungssiegel
2. mit dem Brukenthalischen FamilienSiegel
3. mit dem PrivatSiegel des Custos Neugeboren
4. mit dem PrivatSiegel des Normalschulzeichenlehrers Agathá über dem

Schlüsselloch

Weder in der Bibliothek, noch in dem daran stoßenden Mineralien - Cabineth, noch endlich in der im oberen Stocke befindlichen Bildersammlung war irgend eine Veränderung wahrzunehmen, alles zeigte sich wie vor der Einnahme Hermannstadts durch die Ungarn. Die Thür in das Lesezimmer war ebenfalls vierfach und in der Weise versiegelt, wie die Eingangsthüre in die Bibliothek; in dem Lesezimmer war keine Veränderung eingetreten, der Manuskriptenschrank schien nicht geöffnet worden zu seyn.

Die aus dem Lesezimmer in das Münzkabinett führende Thür jedoch zeigte sich gewaltsam aufgestoßen und da nun eine Versperrung nicht weiter möglich gewesen, wurde dieselbe nur durch einen an die Thürschnalle angeschlugenen und an die Thürverkleidung mit dem ungarischen Regierungssiegel angesiegelten Bindfaden befestigt gefunden. Der Custos des Museums glaubt an den in den Schubladen gelassenen Kupfermünzen keinen Abgang wahrzunehmen.

Hermannstadt den 24. Juli 1849.

CONSECINȚE ALE REVOLUȚIEI DE LA 1848 – 1849 ÎN PROTOPOPIATUL GRECO – CATOLIC TG. MUREȘ

ANA HANCU

Izbucnită în iarna anului 1848 la Palermo, revoluția a devenit repede un fenomen general european, extindu-se cu rapiditate la Paris, Praga, Viena, Pesta, cuprinzând în luna martie și orașele Transilvaniei. Informațiile despre ceea ce se petrecea în celelalte țări europene au provocat o stare de emulație și efervescență revoluționară printre locuitorii principatului. *“La ideea libertății românii n-au rămas neactivi, mai ales inteligența și după ea poporul, sătul și gârbovit sub jugul de fier de seculi purtat”*¹

Desfășurarea ulterioară a evenimentelor, prin dezlănțuirea terorii, a represiviilor, împotrivirea față de aspirațiile de emancipare socială și națională i-a determinat pe români să-și apere cu arma în mână dreptul la existență națională.

Prin amplitudinea evenimentelor, revoluția de la 1848-1849 a provocat mari pierderi materiale, financiare și umane românilor transilvăneni. Pentru aflarea cantumului acestor prejudicii guvernul Transilvaniei a cerut, prin intermediul autorităților administrative și al bisericii române, trimiterea de rapoarte în care să fie precizate aceste pierderi pentru a se realiza o situație centralizată în vederea acordării de ajutoare financiare celor care au avut de suferit în timpul evenimentelor din anii respectivi. Prin intermediul protopopilor, începând cu luna octombrie a anului 1849, se trimit la consistoriul din Blaj rapoartele preoților privind pierderile suferite de credincioșii lor și de biserica din parohiile respective. Rapoartele redactate cu multă conștiinciozitate, sub prestarea jurământului de către preoții parohiilor subordonate protopopiatelor, cuprindeau tabele cu numele celor uciși și răniți, data și locul în care s-a întâmplat acest fapt, informații despre familia acestora, starea lor materială, situația preotului și pierderile suferite de biserica din satul lor.

Cunoașterea acestor informații erau necesare pentru reorganizarea serviciului religios și a bisericii care a avut de suferit în timpul evenimentelor de la 1848-1849. Asemenea rapoarte au fost întocmite de către preoții greco-catolici din parohiile satelor: Mădărașul de Câmpie, Ceuașul de Câmpie, Șamșud, Lechincioara, Săbed, Șăușa, Bolintineni, Ungheni.² Din păcate, nu toți preoții s-au conformat ordinelor primite, acest lucru fiind unul dintre factorii care au

contribuit la nerealizarea unei situații centralizate, exacte, a pierderilor suferite de români în timpul revoluției.

Din corespondența episcopiei Blajului cu protopopul Tg. Mureșului, Eliae Farago, reiese faptul că nici preoții subordonați acestuia nu s-au conformat în totalitate dispozițiilor primite, cerându-se cu consecvență aceste situații. La 12 decembrie 1849, se transmite protopopului Farago, adresa prin care este rugat să trimită situația privind numărul bisericilor și al școlilor din tractul său, veniturile acestora, felul în care se administrează și numărul credincioșilor.³ Simion Crainc, vicarul general al episcopiei, îi reamintește, din nou, la 24 ianuarie, că mulți dintre preoți, au răspuns târziu la circularele referitoare la numele și numărul celor uciși în timpul revoluției, familiile acestora, alții până la data respectivă nu au trimis rapoartele, unii au scris în locul altora, sau nu au scris din toate parohiile, iar alții nici nu aveau de gând să trimită aceste rapoarte. Se atrage atenția că prin nerespectarea cererilor episcopiei, atât preoții cât și protopopii vor fi compromiși în ochii episcopului care a cerut, de altfel, de mult timp, aceste rapoarte. Protopopului i se cere să trimită de urgență aceste rapoarte cu informațiile cerute. Deși rapoartele erau cerute încă din luna octombrie a anului 1849 de către guvernator și prelații celor două biserici române, în 1850 situațiile erau departe de a fi centralizate, între anii 1851-1852 încă se mai cereau și se transmiteau de către preoți adrese cu pierderile umane și materiale suferite de români în tulburătoarea perioadă revoluționară. Astfel, spre exemplu, prin circulara din 16/4 septembrie 1851, i se cere lui Farago, conform decretului ministerial, nr. 211/28 august, ” *să consemne bisericile și casele parohiale a uniților din aceste diocese prin neuniți cuprinse; și se rânduieste frățieie tale ca amesuratu aceia demandare prei înaltă, despre tote bisericile și casele parohiale unite de către neuniți sub revoluțiunea trecută, și de atunci încoace, în eparhia frăției tale nu doară cuprinsă să faci încoace câtu mai degrabă aretare, - ca și de aici asemenea să se poată face destulu înainte veneratelor rânduieli pre înalte.* ”⁴

Prin intermediul episcopiei Blajului, respectiv al protopopilor și preoților, guvernatorul Transilvaniei, Wolghemuth, cere sprijinirea comisiei înființate pentru cercetarea abuzurilor săvârșite în perioada anilor revoluției.⁵ Demersul era necesar având în vedere că în ținutul Mureș – Oșorhei până la Aiud partida ultra maghiară a săvârșit asupra locuitorilor români mari nelegiuiri.⁶

Pentru cercetarea pagubelor provocate de revoluție, în fiecare protopopiat a fost trimisă o comisie guvernamentală din care erau obligați să facă parte și protopopii din diocesele respective. Se cerea completarea cu rigurozitate,

la fața locului a tabelelor privind situația bisericii și a bunurilor distruse. Aceste tabele conțineau: numele protopopiatului și protopopului, comunității sau bisericii, jurisdicțiunea districtului militar, cercul-subcercul comisarariatului, paguba suferită de biserică, valoarea pagubei și valoarea ajutorului. În ultima rubrică a tabelului, „*reflexiuni*”, era necesar să se noteze situația economică a comunității și posibilitățile de reedificare a bisericii prin forțe proprii. În tabelul întocmit de protopopul Farago la data de 24 mai 1852, figurează 35 de parohii din protopopiatul Tg. Mureș, pagubele constatate ridicând-se la suma de 6745,12 fl., iar ajutorul promis la suma de 2410 fl. Cele mai mari pagube au fost consemnate la parohiile: Porumbeni: 118 fl., Roteni: 353 fl., Tg.Mureș: 140 fl., Ernei: 400 fl, Ungheni: 3255 fl., Glodeni: 800 fl., Săbed: 110 fl, Lechincioara: 100 fl., Tofalău: 300 fl., unde au fost distruse vasele bisericesti, veșmintele, icoanele, cărțile, clopotele, bisericile fiind incendiate.⁷ Ca urmare a distrugerilor și incendierilor bunurilor materiale și animalelor, comunitățile nu au posibilitatea de a redresa parohiile prin forțe proprii având nevoie de sprijinul autorităților.

De asemenea, în circulara privind restaurarea și reclădirea bisericilor românești distruse în timpul revoluției, trimisă comandamentului militar teritorial din Tg. Mureș, transmisă apoi și protopopului E. Farago la 2 iulie 1852, menționează acordarea ajutorului promis de împărat următoarelor biserici: Poienița, Andreeni, Bolintineni, Sânvășii, Păsăreni, Bozed, Ceuașu de Câmpie, Sântioana de Mureș, Porumbeni, Budiu Mic, Sângiorgiu de Mureș, Roteni, Valea, Sân Martin, Crăciunești, Ivănești, Bos, Culpiu, Tg.Mureș, Band, Mădăraș, Pănet, Șincal, Ernei, Ungheni, Șardul Nirajului, Dumitrești, Șăușa, Săbed, Lechincioara, Sântana de Mureș, Curteni, Troița, Lăureni, Tofalău, Odriheii, Coroi Sânmărtin.⁸ Pentru realizarea acestui obiectiv comisia a luat deja măsurile necesare, anunțându-se prezența la 10 iulie, la Târgu- Mureș, a comisarului Conrad Balas pentru împărțirea ajutorului promis de împărat.⁹ Cu acest prilej preoții sunt informați asupra faptului că clopotele luate de insurgenții maghiari puteau fi ridicate din cetatea Brașovului unde erau depuse: *“în fortăreața Brașovului se află depuse oare cari clopote sub revoluțiunea trecută de către insurgenți de la unele biserici și comunități luate poruncesce ca comunitățile care s-ar sci de aceste păgubite până la 1 noiembrie a.c. st. v. în numita fortăreață să le caute, de unde dovedind proprietatea loro, le vor recăpăta spre a și le aduce acasă.”*¹⁰

Pentru compensarea pagubelor suferite de români, împăratul Austriei, Francisc Iosif, dispune la 17 aprilie 1852, acordarea unui ajutor financiar în valoare de 60.000 florini m.c.(după G.Barițiu, 80.000 fl. m. c)¹¹ bisericilor românești arse, distruse și devastate în timpul revoluției, bisericii unite revenindu-

i suma de 30.0000 fl m.c. La numai doi ani, 1854, de la împărțirea acestor ajutoare se cere justificarea din partea clerului asupra felului în care au fost cheltuiți acești banii. În acest sens, în adresa din 10/29 martie 1854, se menționează: ” *Mai încolo după ce dein prea înalta bunătate a maiestății sale pre înduratu nostru îperatu în anul 1852 o sumă prea frumoasă de 30.000 fl. m.c. s-a împărțitu pentru ajutorirea besericelor ce au pățimitu sub tempulu mișcărilor turburatorie dein anii 1848 și 1849, după cum și atunci cu aceeași ocasiune au încunociențiatu, cum că despre primiții bani fiecare besereca ne va da socoteala cum și spre ce trebuinție i-a folositu, deci acum venindu tempulu de a cere aceste socotele plenindu-se acuși doi ani de la împărțirea acelu bani, prein aceste te îndatorescu pre frăția ta ca în districtu circulariu se provocu anume pe fiecare care parochu dein locurile care s-au împărțășitu acestui preînaltu donatoriu, precum ca trăgându-și socoteala cu curatorii besericelor și cu întreaga comunitate să gătească actu în scrisu despre suma primită, pe de o parte, er de cealaltă, de speșele ce s-au făcutu dein aceea sumă, anumindu fiacare obiectu și în urmă subtragându suma șeselor dein suma primită, să se înșemneze rezidulu banilor în casa beserecii, anotând au acei bani se află gata sau sunt dați împrumutu și sub ce ipotecă? Reflectamu însă, cum că dein acei bani, șesele gratificatorie la orice persone sau spre beutura, îpușcături etc. ce se facu pre unele locuri dein banii beserecii, de cătră extractulu diecesanu nu se voru primi. Frăția ta te vei îngriji ca aste Rationumuri adunându-le de la beserecele respective, până la 1 iulie a.c. se le timiți negreșitu la Scaun*”¹².

După realizarea conscripției celor omorâți în 1848-1849, la recomandarea guvernatorului Swarzenberg s-a acordat de către curtea de la Viena în 1856 un ajutor de 4600 fl. m.c. din care s-au împărțit între 20 și 42 fl la văduvele și orfanii de la sate, “*Reuniunea de ajutor de la Viena*” oferind și ea un ajutor anual de 5000-6000 fl. pentru văduvele și orfanii grănicerilor căzuți în luptele din acei ani. Pentru repararea caselor și bisericilor incendiate s-au acordat lemne din pădurile statului în valoare de 32 400 fl.m.c.¹³.

În același context, merită să menționăm că pentru sprijinirea catedralei greco-catolice din Blaj care a fost devastată în timpul revoluției suferind mari pierderi, locuitorii orașului Salsburg au organizat o coletă publică cu scopul adunării de bani pentru redresarea ei. În adresa din 31 octombrie 1850, Ștefan Man scria:” *prin furioasele supra veniri a grelelor tempuri nu multu trecute biserica noastră cathedrala din Blasiu până la cea mai tristă a iei din podoaba și visteria sua desbrăcare s-au îndatoratu iarăși după privegetoarea sua de a*

pururea purtare de grijă în departe a mișca inimile unuia poporu evlavnicu spre ajutorirea numitei biserice cathedrale și acestu poporu esce a tierei de Corona - Salzburg (Salisburguni), care mișcatu de despoierea aceia biserica cu o sacrificatiune dreptu creștinească prin colletu liberală adunându anumitu pre sama bisericii catedrală din Blasiu 825 rfl. m.c. aceia pe calea Caesaro Regescului Locoșitoriu de acolo sub 11 novembre a.c. iau și admanuatu vicarului general capitulare pre lângă quitanție.” Pentru a-și manifesta recunoștința față de un asemenea act de binefacere creștinească, neavând o altă modalitate de răsplată, se cere tuturor preoților să se roage pentru ei, pentru daruri pământești și răsplată cerească¹⁴.

Lectura documentelor, a corespondenței protopopului Elie Farago cu episcopia Blajului vin să completeze, prin ineditul lor, informațiile referitoare la revoluția de la 1848-1849, participarea și consecințele dezastruoase concretizate în pierderile materiale, financiare și umane ale locuitorilor din această zonă a țării.

Note

¹ I. Moldovan, *Din întâmplările vieții*, în *Gazeta de Transilvania*, 245, 8/20 XI, 1898, p. 1

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Mureș, Fond Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș, 205, fila 2.

³ *Ibidem*, 205, fila 8.

⁴ *Ibidem*, 235, fila 10.

⁵ *Ibidem*, 205, fila 8.

⁶ G. Barițiu, *Barbariile și cruzimile ungarilor secui*, Foaie pentru minte, inimă și literatură, Nr. 46, 15 XI, 1848, p. 365-366.

⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș*, 238, filele 1-3.

⁸ *Ibidem*, 205, fila 14.

⁹ *Ibidem*, 203, fila 1,2, 238, fila 5.

¹⁰ *Ibidem*, 223, fila 7.

¹¹ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, 1890, p. 717.

¹² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș*, 257, fila 5.

¹³ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 717.

¹⁴ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Mureș, *Fond Protopopiatul greco-catolic Tg. Mureș*, 238, fila 5.

CONSEQUENCES OF THE REVOLUTION FROM 1848 – 1849 CONCERNING THE GREEK – CATHOLIC (UNIT) ARCHPRIEST PARISH

Abstract

The revolution from 1848 – 1849 was a general european phenomenon but it marks the Transylvanian territory too.

The revolution caused great material, financial and human losses to the Romanians from the Transylvanian region because of the proportion of the events.

The material losses and their financial value was certified by the study both of the correspondence between the Greeck – Catholic (Unit)archpriest of Târgu Mureş and the bishop of Blaj and of the priests from Târgu Mureş reports. Thus the list drawn out on 24 th 1852 states the existence of 35 parishes which had losses valued of 674512 florins, while the help given by the government was only of 2410 florins.

The documents add important informations concerning the Revolution from 1848. The Unit participation and the disastrous consequences for the Units of this region of Transylvania, because of their unicity.

ANEXE

Onorate în Christos frate!

Înaltulu C.R.Guberniu sub 21 sept. a.c. nr. 21 610 s-au înduratu a da aci alăturata publicațiune, ca un îndreptariu alesu pentru persoanele ecclesiastice în privința tienerei legei despre taxele actelor și documentelor officioase adusă care spre împărtășire cu preoții sub ordinați și strânsa padiere și să împărtășesce.

Pre lângă care cu durere suntem siliți a descoperi și aceia a aceluiașiu Înaltu Guberniu indignațiune sub 2 octombrie a.c. nr. 26144 asupra acelor parochi expressa care nesocotindu ordenele de aici cu repetire circulare publicate, comisiunilor spre conscrierea poporului exmise denegandu ajutoriulu seu să afe a duce matricolele foarte cu scădere și nimicu a se sili spre întregirea în câtu se poate a celu stricate sau perdate. - Care după ordeneala acum venerata cu aceea mandare și să face cunoscutu ca pre toți parochi subordinați asia să-i îndreptedi și sub grea respundietate să-i îndatoresci ca cu trebuitoarele praegătiri și extracte matricolare corecte să steiu gata spre ajutoriu comisiunilor și mândărilor Înaltului Guberniu, ca altmintrea lucrându, urmările neplăcute sie-și voru avea a le imputa.

.....
Acestea spre neântârdiata publicare și strânsa tienere impunendu-ți-se cu inimile pline de simșirile mulțiemirei-ți facem cunoscutu, - ce și Excellenția sua

Domnul Gubernator prein publicațiunea de sub 23 octombrie a.c. nrulu 25.148 pre calea Gazetei Germane din Sibiu (Siebenbürger Böte) sub nrulu acesteia 175 din 4 Nov. a.c. s-au îndatoratu în obsce a încunoscîția, - că cercandu batar Dumnedieu prin furioasele supraveniri a grelelor tempuri nu de multu trecute biserica noastră cathedra din Blasiu pînă la cea mai tristă a iei podoabă și visteria sua desbrăcare s-au îndatoratu iarăși după privegetoarea sua de a pururea purtare de grijă, în departe a mișca inimile unui poporu evlavnicu spre ajutorirea numitei biserici cathedra, - și acestu poporu esce a tieriei de corona – Salzburg (Salisburguni), care mișcatu de despoiera aceia biserica cu o sacrificatiune dreptu creștinească prin colleta liberală adunându anumitu pre sama bisericii cathedra din Blasiu 825 Rfl. m.c. aceia pe calea caesaro-regescului locoșitiuri de acolo sub 11 novembre a.c. i-au și admanuatu vicarului general capitulare pre lângă quitanție.

Deci în recunoașterea uneia atâta de mare binefacere crescinească, neavându noi acum alta cu ce le resplăți și se rânduiesce a îndatori pre toți parochii subordinați ca la Sântulu Jertvelnicu să facă mulțiemitoare pomenirea acelor binefăcători, cerându-le de la Dumnedieu darurilor bine pământescu și resplătirea cerească .

În altele frațiesce remanemu,

Frăției tuale,

Blasiu, 31 oct. s.v. 1850

De binevoitori în Christos Frați,

Consistoriul episcopesc,

Stephan Man, notariu

Tipărit, limba română

Direcția județeană a Arhivelor Naționale Mureș, Fond protopopiatul greco-catolic Tg.Mureș dosar 10, nr. 125, 222, fila 12

Pre Onorate în Christos Frate!

La pofa Domnului Commisariu Conradu Balas maioru carele după marschruta sua în 10-a jului s.n.a.c. se va afla în M.Vasarhely. Se trimite aici închisa quitanție a administratorului parochiei Szohodolului Nicolau Aranyasi, cu acea încredințare, ca la sosirea susu numitului maioru și commisariu la M Vasarhely spre împărțirea de bani se i o admanuedi fără întârziere și despre admanuare spre a nostra încredințare se ne înștiintiedi – remanemu

Prea onoratei frăției tuale,

Blasiu, 6 s. n. Juliu, 852

de binevoiteri în Christos frați,

Consistoriul episcopesc,

Stephan Man, notariu

Ms, limba română

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Mureș, Fond protopopiatul greco-catolic Tg.Mureș, dosar 10, nr. 125, 238, fila 5

.....
Er prein ordinațiune sa dein 20 Martie a.c. 5009/674 demanda a se face colecta întru poporu pentru hospîtiulu redicatu de P.P Franciscani în Constantinopole și ce se va aduna a se trimite încoace, de unde se va trimite la locurile mai înalte.

Asemenea și Eminența sa Cardinale – Primate al Ungariei ne poștește ca după spiritulu aceleiași sante religie ce ne unesce cu maica besereca romană se se provoace credincioșii noștri prein ai loru parochi, a da ceva ajutoriu de îndurare pentru unele călugărițe catolice dein Ungaria carele în America Septemtrională se ocupau cu crescerea pruncilor catolici luptându-se cu multe lipse în acele tienuturi de necredincioși; și ce se va aduna, se se trimită la acestu scaunu.

Totu Eminența sa ne provoacă mai încolo ca se-i trimitem însemnarea aceluor preuți, carii în anii 1848-1849 sau ordinatu sau prein morte firească au într-altu modru s-au lăsatu de acestu cleru; care frăția ta fără întârziere se ne-o trameți.

Mai încolo, după ce dein prea înalta bunătate a Maiestății sale prea înduratu nostru Împerator în anul 1852 o sumă prea frumușică de 30.000 fl. m.c. s-a împărțitu pentru ajutorirea besericele ce au pățimutu sub tempulu mișcărilor turburatorie dein anii 1848 și 1849, după cum și atunci cu aceeași ocașiune au încunoscientiatu, cum ca despre primiții bani fiecare besereca ne va da socotela cum și spre ce trebuinție i-a folositu, deci acum venindu tempulu de a cere aceste socotele plenindu-se acuși doi ani de la împărțirea aceluor bani, prein acesta te îndatorescu pre frăția ta ca în districtu circulariu se provoci anume pe fiecare parochu dein locurile care s-au împărțitu acestui prea înaltu donatoriu, pentru ca trăgându-și socoteala cu curatorii beserecei și cu întreaga communitate se gătească actu în scrisu despre suma primită, de o parte, er de cealaltă, de spesele ce s-au făcutu dein acea suma, anumindu fiecare obiectu și în urma subtragandu suma speselor dein suma primită, să se însemneze residulu banilor în casa beserecei, anotandu, au acei bani se afla gata sau sunt dați înpromotu și sub ce ipoteca? Reflectamu înse, cum ca dein acei bani spesele gratificatorie la ori ce persona sau spre beutura, împușcaturi etc. ce se facu pre unele locuri dein banii beserecei, de cătră exactoratu diecesanu nu se potu primi. Frăția ta te vei îngriji ca aste

Ratiocimuri adunându-le de la beserecele respective, până la 1 iuliu a.c. se la trimiți negerșit la Scaun

Blaj, 10 apr/29 martie 1854

de binevoitori,
Episcopul Alexandru

Tipărit, limba română

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Mureș, Fond protopopiatul greco-catolic
Tg.Mureș, dosar 10, nr. 125, 257, fila 5

Specificațiune

Acelora comunități Greco-Catolice care spre reedificarea sau repararea bisericilor suale sub revoluțiune arese sau stricate, sau jefuite din prea înalta milă și daru împărătescu au lipsă de ajutoriu

Numele protopopiatului Mureșului	Numele Portopop. - E. Farago	Numele comunit., Ecclesiei	Subjurisdicțiunea Ces. R. militari Ces. R.cercu districtu subcercu Udarhely M.Vasarhely	Paguba sub revoluție eclesiei făcură sta din	Paguba face in suma Fl. Xr	Suma ajutoriului câtă se se deie spre acestu sferșit Fl. Xr.
		Agárd		s-au jefuit unu clopotu de 61 fonji	19	20
		András falva		Unu clopotu de 17 fonji	21	20
		Bálinfalva		Unu clopotu de 25 fonji	30	20
		Sz.Lászlo		Unu clopotu de 11 fonji și veșmintele toată paguba	20	20
		B.Madaras		Unu clopotu, cărțile și veșmintele bisericesti	41	35
		Bozed		Unu clopotu de 30 fonji și și vasele cele sfinte	65	30
		Csavas		Unu clopotu de 23 fonji	28	20
		Cs.Sz.Ivány		Unu clopotu de 30 fonji l -au jefuit altu l -au stricatu	40	30
		Galambod		s-au jefuit unu clopotu de 40 fonji, veșmintele și vasele cele sfinte	118	70
		K. Bődön		s-au jefuit biserica și unu clopot	43	25
		Karaskerek		s-au jefuit biserica de toate apoi s -au răsipit de totu	353	150

	Jobagyfalva		s-au jefuitu unu clopotu de 25 fonți	30	20
	Cs.Sz. Márton		Unu clopotu de 25 fonți	30	20
	Karátson falva		s-au jefuit biserica și unu clopotu că pone s-au reparatu au crepatu. au avut biserica pagubă	80	40
	Keb.Sz. Ivany		s-au dus unu clopotu cumpăratu	50	25
	Keb. Bóos		s-au dus clopotu cumpăratu	30	20
	K ôlpeny		s-au dusu unu clopotu de 37 fonți	51	25
	M.Vásárhegy		s-au jefuit vasele cele sfinte și sculele cele mai frumoase care trag	140	100
	M.Sz.Györy		s-au jefuit vasele cele sfinte, cărțile bisericii și totu ce au avut în biserică pone și lincura toată s-au cărat la loger și unu clopotu de 85 fonți	50	50
	M.Band		Au jefuit doaă rânduri veșminte, unu horologiu, o psaltire, și au zdrobit toate din biserică	50	50
	M.Şamşud		Unu clopotu 1 -au dus, 30 fonți, molitvenicu și 2 ciasloave, un prapuru de mătase, paguba face	60	60
	M.Madaras		Unu clopotu de 42 fonți și 30 fiorini arginți, banii bisericii	81	35
	M.Panith		Veșmintele cele sfinte le-au jefuit și un clopotu s-au rescumpăratu	30	25
	N.Emeye		Vasele cele sfinte și veșmintele le-au jefuit ce au fostu în biserică totu, și din biserică o parte au zdrobit-o, clopotul l-au dus	400	300
	Nyarádtó		s-au jefuit toate vasele, veșmintele, toate cărțile, clopotele banii și sculele bisericii- apoi biserica, turnu coperitu cu pleu și toate superedificantele s-au arsu	3255	600
	Şard cum filii Süketfalva		2 clopotu de 32 fonți	40	40
	Sóospatak		s-au jefuit vasele sfinte, veșminte, cărți, clopote, biserica s-au arsu cu toate superedificantele	800	250
	Szabad		s-au jefuit 3 rânduri de veșminte, unu clopotu de 50 fonți și toate sculele bisericii	110	40
	Szabed		Veșmintele, icoanele le-au jefuit	30	30
	Kis Lekentze		Vasele cele sfinte le-au jefuit și totu ce au fostu în biserică au zdrobit	100	50
	Sz. Anna		Unu clopotu de 80 fonți	96	20
	Udvarfalva		Veșmintele și vasele cele sfinte	54	30
	Sz. Háromság		2 clopote, ambele de 51 fonți	61	30
	Sz.Lőrincz		Un clopotu de 50 fonți	60	30
	Tófalva		Unu clopotu de 53 fonți și veșminte 3 rânduri, cărțile de biserică, strane, vasele cele sfinte le-au jefuit, fruntariu bisericii l-au tăiat, afară pictura o au vărut -o, precum astăzi se vede.	300	100

Numele comunității, ecclesiei	Reflexiuni
Agárd	Fiind asupriți, lepădați de case, comunitatea nu are nici o putere de a se ajuta
Andrásfalva	Si-au cumpărat altu clopotu
Bálintfalva	Fiind comunitate săracă va purta 1/3 din cheltuială
Sz. Lászlo	Clopoțele lor au fostu în daru cumpăratu, nu sunt harnici a-și cumpăra altul
B.Madaras	Comunitatea nu-i harnică a confera
Bozod	Potu purta cheltuiala "
Csavas	Sunt seraci, n-au putere a confera
Cs.Sz. Ivány	Sunt tare seraci
Galambod	Abe vor fi în stare a face casa parochială cu toate arsă
K.Bödön	n-au nici o putere
Karaskerek	Aceștia cu bani luați împrumutu au cumpărat o biserică slabă, dar fiind puternică și veche peste scurtu le trebuie alta
Iobagyfalva	n-au nici o putere
Cs.Sz.Márton	Clopotu lor au fostu cumpăratu în daru, comunitatea n-are putere pentru altul
Karátsonfalva	Sunt foarte seraci, n-au nici o putere
Keb.Sz. Ivány	Comunitatea poate purta cheltuiala 1/2
Keb. Bóos	Sunt seraci
Kölpeny	Sunt seraci
M.Vasarhely	Afară de 2-3 negustori seraci, ceilalți nu au ce să mănânce
M.Sz. György	Fiind în drum de țară și din toate jefuiți și sărăciți cu revoluția, vor purta cheltuiala pe cinctura bisericii, 50 fiorini argintu
M.Band	n-au nici o putere
M.Samsud	n-au nici o putere
M. Madáras	Fiind poruncită rdicarea scholei, nu sunt în stare de a confera și la lipsele bisericii
M. Panith	n-au nici o putere
N.Erye	Fiind în drumul țierei, de toate jefuiți și prădați, abea vor fi în stare a rdica casa parochială
Nyárádtó	Fiind în drumul țierei de toate jefuiți, prădați și arși – și remaind la extrema sărăcie și fără vite abea vor da operarii manuari
Şard cum filii Süketfalva	n-au nici o putere
Sóospatak	Prin revoluțiune venind la extrema sărăcie, abea vor da operarii manuari trebuincioși
Szabad	Potu purta a 3-a cheltuială
Szabed	Sunt foarte seraci și fera putere
Kis Lékentze	Sunt în stare de a purta a 3-a parte din pagubă
Sz. Anna	Fiindu-le impusă rdicarea scholei la mai mult nu sunt harnici
Udvarfalva	Sunt de totu seraci
Sz.Háromszág	Sunt foarte seraci
Sz.Lörintz	Sunt foarte seraci, n-au nici o putere
Tófalva	Fiind fricați, prădați și jefuiți de revoluțiune nu poate fi comunitate mai nefericită dechet Tofalu, n –au nici o putere, che și o pădure zestre bisericească din veacuri, o au ocupat-o Baro Apor Karol

Dat M. Vasarhely, die Maji 852, s. v. – E. Farago

Ms. Limba Română

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Mureș, Fond protopopiatul greco-catolic

Tg.Mureș, 238, filele 1-3

Indice de localități

Agárd – Poienița
Andrásfalva – Sântandrei
Bálintfalva - Bolintineni
Sz(ent) László - Sânvășii
B(aczka) Madaras – Păsăreni
Bozed – Bozed
Csavas – Ceuaș
Csitt Sentivány – Sântioana
Galambad – Porumbeni
K(ebele) Bödön – Budiu
Karasztkerek – Roteni
Jobagyfalu - Iobăgeni, Valea
Cs(ik) Sz(ent) Márton – Sânmărtin
Karatsonfalva – Crăciunești
Keb(ele) Sz(ent) Ivány - Ivănești
Keb(ele) Szent Bóos - Bozeni
Kölpeny – Culpiu
MarosVásárhely – Tg. Mureș
M(ezö) Sz(ent) György – Sângiorgiu de Câmpie
M(ezö) Band – Bandul de Câmpie
M(ezö) Samsond – Șamșud, Șincai
M(ezö) Madaraș – Mădărașul de Câmpie
M(ezö) Panith – Pănetul de Câmpie
N(agy) Ernye - Ernei
Nyárádtó – Ungheni
Șard – Șard
Süketfalva - Șura
Soóspatak – Șăușa
Szabad – Săbad, Voiniceni
Szabed - Săbed
Kis Lekentze - Lechincioara
Sz(ent) Anna - Sântana de Mureș
Udvarfalva - Curteni
Sz(ent) Háromság - Troița
Sz(ent) Lörintz - Lăureni
Tófalva – Tofalău

PROLETARIATUL ARĂDEAN DIN DOMENIILE INDUSTRIILOR, COMERȚULUI, TRANSPORTULUI ȘI CEL AL INTERMEDIERILOR (1847-1872)

Aspectul statistic și etno-confesional

DAN DEMȘEA

Conform unei conscripții a comitatului Arad, întocmită în anul 1847¹, *numărul muncitorilor* se cifra, undeva, între 3000-4000 de persoane². Cifra era apreciabilă pentru vremea sa.

Datele statistice din anul 1857 au fost publicate în mai multe rânduri, dând naștere la preluări (accepții) socio-profesionale diferite, în speță, la sinonime a căror sferă nu era precizată³. Ca atare, am preferat să ținem seama de o singură sursă⁴, care nu a fost citată în istoriografia locală arădeană. În funcție de această sursă bibliografică am încercat să analizăm structura socio-profesională a proletariatului în intervalul cronologic propus de către noi.

Dintru început trebuie să precizăm că nu am luat în calcul categoria statistică “*alte slugi*” din mai multe motive: 1) Odată, pentru că ele nu erau, decât cu mici excepții, în anumite momente ale activității lor, prinse în activitatea productivă. Și, aici, considerăm că este necesar să detaliem tipologia profesională a acestor “slugi”, aflate în slujba gospodarilor (numiți și gazde). Dispunem de o situație din anul 1862, pentru orașul Arad, valabilă – după părerea noastră – în restul comitatului omonim, după cum urmează: “ucenicii domnești, căruțașii, rândașii de cai, argații, fochiștii, bucătăresele, servitorii, cameristele /sau fetele în casă/, doicile /alăptătoare/ și /cele care nu mai alăptau – /dădacele”⁵. 2) Cel de-al doilea motiv îl constituia subordonarea lor, aproape totală din punctul de vedere al îndeletnicirii, față de cel care conducea sau administra o proprietate. Chiar dacă unele “slugi” proveneau din rîndul unor *calfe*⁶ care “văzuseră lumea”, selecția operată de angajatorul acestora ținea seama de antecedentele lor personale.

În sfârșit, *numărul acestor “slugi”* nu era de loc negliabil. În anul 1857, cele 1541 de “slugi” din orașul Arad, cât și cele 4364 de “slugi” din restul comitatului omonim, depășeau sensibil numărul corespunzător al proletarilor industriali, calificați, din același teritoriu⁷.

Calfele din interiorul cât și din afara breslelor făceau parte din rîndul proletariatului și continuau să constituie cea mai mare parte a acestora. Statutul lor civil, pe teritoriul orașului, acela de cetățeni ai urbei, îi diferenția de proletarii necalificați. Aceștia din urmă făceau parte din categoria plebei⁸.

Muncitorii zilieri (salahorii), constituiau, cu alte cuvinte, “muncitorimea necalificată, angajată în primele forme manufacturiere, industriale și miniere de tip capitalist”⁹. Provenită din rândul țăranilor deposedați de pământ și pauperizați¹⁰ (numiți jeleri), această categorie socio-profesională nu a fost inclusă în rândul proletariatului, în cadrul statisticilor de la mijlocul secolului al XIX-lea, pe baza considerentului că presta munci fără calificare profesională. În consecință, pe acești *muncitori zilieri* i-am numit, pentru o mai bună înțelegere a problematicii din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, “proletariat inferior”. De-altfel, în registrele de stare civilă contemporane, ei figurau de multă vreme drept “zilieri”. Ca atare, *accepția de proletar*¹¹ a fost atribuită – după părerea noastră – de către statisticienii anului 1857, celor angajați pe termen lung sau nelimitat, dispunând de o oarecare calificare, fie ea și minimală. Din punctul nostru de vedere, această accepție îngustă circumscrisă, deci, proletariatul “superior” /subl. ns./

Creșterea numerică a proletariatului “superior” avea, la bază, o serie de *motivații*: a) revoluția industrială incipientă din aceste părți, manifestată prin crearea unor întreprinderi de către o serie de fabricanți; b) ruinarea treptată, mai ales în “opide”, a unei mari majorități din rândul meșteșugarilor¹² (adică a meșterilor și meseriașilor) autohtoni datorită concurenței produselor manufacturate și de fabrică din Germania și părțile vestice ale împărăției habsburgice; c) transformarea unor ateliere de meșter în ateliere de meseriaș-patron cât și asimilarea calfelor acestora în condiția de muncitori (proletari “superiori”); d) legislația industrială (dispoziția provizorie din anul 1852, cât și patenta imperială din luna decembrie 1859). Motivațiile înșirate mai sus erau suficiente pentru apariția masei “critice” /ca să folosim un termen din fizica nucleară/ a clasei sociale proletare “superioare” și “inferioare”, pentru a constitui subiect de interes pentru ideologiile comunismului din țările Apusului european.

Dar să privim mai îndeaproape aspectul demografic, acolo unde era relevant: în aglomerările urbane. Creșterea numerică a *proletariatului din orașul Arad* avea loc datorită mai multor factori: 1) pe seama scăderii numerice a *meșterilor și meseriașilor* din cele 19 bresle și meserii¹³; 2) dar și pe seama *calfelor*¹⁴, atât *din interiorul sistemului de breaslă* /subl. ns./ cât și *din afara acestui sistem*¹⁵ (în acest din urmă caz fiind vorba de calfele pseudomeșterilor și ale fabricanților).

În ceea ce privește *proporția lor etno-confesională*, deosebim două aspecte, valabile pentru **întreg teritoriul comitatului Arad**: a) *calfele din interiorul breslelor*, provenite din rândul *jelerilor* (țăranii care nu aveau calitatea

de proprietari asupra terenurilor agricole), erau în mod majoritar *români* ortodocși și *germani* romano-catolici; b) *calfele din afara breslelor* erau atrase, selectiv, de către patroni, din rândul propriei lor etnii sau confesiuni (*evrei și maghiari* de rit reformat sau calvin), calfe care proveneau, de regulă, din rândul *imigranților*; aici trebuie să mai adăugăm faptul că cei stabiliți în zona Aradului, înainte și după anul 1848, proveneau, inițial, dintr-o zonă mult mai întinsă¹⁶. Majoritatea lor se trăgeau din nord-vestul Ungariei și din părțile cisleitane ale împărăției habsburgice¹⁷.

Dar să revenim la aspectul statistic, și anume, la *detaliierile numerice* ale întregului comitat Arad. În categoria *lucrătorilor permanenți*, din recensământul anului 1857, erau incluși, după aprecierea noastră, *proletarii* fabricanților, ai proprietarilor de mină (muncitorii, calfele și minerii), ai meșterilor (calfele din breaslă), ai meseriașilor (calfele din afara breslelor), ai intermediarilor, ai transportatorilor și ai comercianților (muncitori și calfe ai acestora din urmă, numiți la un loc, “lucrători comerciali”). Ca atare, conform calculelor noastre, toți acești *proletari*, cu contract pe termen nedeterminat de lung, în anul 1857, numărau 1657 de persoane **în afara orașului Arad** și 1842 de persoane **în cuprinsul orașului Arad**. Totalul lor, de 3499 lucrători, nu-i depășea numeric pe patronii lor (4328 persoane)¹⁸. Ceea ce ne confirmă faptul că industria, în accepția ei modernă, conexată cu accepția de fabrică-atelier, se afla, încă, într-o fază incipientă, la Arad.

Muncitorii zilieri (salahorii), din afara orașului Arad, conșcriși în anul 1857, într-un număr de 16.557 – cifră apreciabilă, ba chiar impresionantă – acopereau domenii care, nefiind specificate de către recenzenți, noi am ținut să le enumerăm, și anume, *industrie, comerț, transporturi și intermediere*. Ei proveneau, în cea mai mare parte din rândul jelerilor¹⁹. Cei mai numeroși se găseau în cercul pretorial al Aradului (4169 persoane) iar cei mai puțin numeroși se găseau în zona montană, la nord de Mureș și la nord de Crișul Alb. Majoritatea acestora o constituiau românii.

În **orașul Arad**, conform aceleiași conșcripții (din anul 1857) existau 2293 *salahori (zilieri)*. Aici trebuie să observăm că nu erau cu mult mai numeroși decât lucrătorii permanenți (doar cu o diferență de 451 de persoane). Majoritatea lor, atât în oraș cât și în restul comitatului, o constituiau românii ortodocși²⁰.

Iar acum să ne apropiem de sfârșitul intervalului propus pentru analiză. Noul minister de interne dualist ungar căuta să țină sub control situația *muncitorimii calificate* – categorisind-o pe domenii de activitate, așa cum a

procedat la sfârșitul anului 1869, când și-a început recensământul – de teama organizării ei politice. *Muncitorii necalificați (salahorii)* nu-i dădeau guvernului de la Budapesta, deocamdată, de furcă. Ca atare, aceștia trebuie căutați, în cuprinsul recensământului publicat în anul 1870, între “indivizii fără o anumită ocupație”²¹, aici fiind, probabil, incluși și copiii preșcolari, casnicele și persoanele vârstnice. Ar fi greu de aflat proporția muncitorilor zilieri între aceștia.

Revenind la *situația din orașul Arad*, trebuie să vedem dacă proporția dintre patroni și muncitorii permanenți a cunoscut o oarecare evoluție, în sensul depășirii numerice a patronilor de către muncitorii cu statut de permanență. Conform datelor statistice locale, înregistrate în cursul anului 1869 (date pe care le considerăm cu caracter preliminar față de cele care urmau să fie publicate în anul 1870), cei 2184 de “industriași” (a se înțelege că și meșterii se numărau printre ei) aveau în subordinea lor 3211 “muncitori”²². Față de anul 1857, raportul muncitori-patroni s-a inversat treptat în cele două decenii²³. Fapt caracteristic unui *oraș mare* cum era socotit Aradul între orașele europene²⁴. Era, și aceasta o mărturie a consolidării caracterului său industrial.

În restul teritoriului comitatens, în același interval, modificarea raportului proletari-patroni nu a fost atât de spectaculoasă precum în orașul de reședință (3857 patroni la 4119 muncitori, se înțelege, industriali, din comerț, transporturi și intermediere)²⁵.

Aspectele politice și etno-identitare ale asociaționismului muncitoresc

La nivelul celui de-al șaselea deceniu al secolului al XIX-lea, *breasla* continua să reprezinte cadrul ocrotitor al membrilor săi (meșteri, calfe și ucenici). Același rol îl avea *Corporația comercianților* din Arad. Ambele erau dominate aproape exclusiv de către creștini de rit romano-catolic și greco-ortodox. În afara acestor organizații tradiționale se înmulțiseră, predominant, meseriașii, comercianții, intermediarii și transportatorii, evrei și maghiari, secondăți de calfe și ucenici. Aceștia din urmă nu se bucurau de vreo ocrotire de tip asociaționist, fie ea de binefacere sau de autoajutorare. Și cum cei mai mulți dintre ei erau imigranți maghiari, evrei, slavi de nord și de sud, în rândul acestora s-a desfășurat, am zice, în mod predilect, acțiunea propagandistică de autoorganizare și autoajutorare în forme natradiționale.

Până la desființarea legală a breslelor (1872), *inițiativele asociaționiste netradiționale muncitorești* au pornit, mai ales, din rîndul calfelor, ucenicilor și muncitorilor din afara rețelei breslelor și corporațiilor, avînd, în unele cazuri, sugestii intelectuale de sorginte republicană, socialistă sau comunistă²⁶. În aceste ultime cazuri, urmărirea polițienească a activității unor calfe se desfășura pe întregul continent european. Activitățile conspirative ale Ligii de la Hanau erau urmărite pe teritoriul întregului imperiu habsburgic²⁷. Poliția din Guvernământul Ungariei ținea sub urmărire nu numai calfele de pălărieri²⁸ ci și celelalte calfe care se întorceau din Occident, mai ales din Germania, cu idei comuniste. Din aceste motive, inițiativele asociaționiste ale calfelor din afara breslelor nu s-au bucurat de aprobarea oficialităților locale și centrale, decât cu **unele excepții**, cum a fost asociația chelnerilor din Arad, în anul 1850²⁹. Motivele neaprobărilor zăceau, printre altele, în mentalitatea elitei conducătoare, care considera că lucrătorii industriali nu trebuiau să iasă de sub tutela patronală. Cu toate acestea, presiunea inițiativelor de jos în sus continuase. Afirmăm acest lucru în pofida puținătății datelor locale, rămase în diverse surse. În anul 1853, calfele de zidari de la Semeac și Arad, apoi, în anul 1862, muncitorii de la căile ferate din Arad, și, în sfârșit, în anul 1865, pantofarii și tineretul din industrie și comerț, din orașul Arad, toți aceștia nu au primit, de la Viena, aprobări pentru **asociere și autocultivare**³⁰. Consiliul locotenențial regal din Buda primise, chiar și în perioada “Provizorium”-ului, în cursul anului 1863³¹, instrucțiuni recesive din partea Vienei (respectiv a Cancelariei ungare și a Poliției centrale) în acest sens.

Calfele din comerț și meseriile cu caracter industrial, din orașul Arad, proiectaseră, încă de la sfârșitul lunii decembrie 1864, o adunare generală. Au și ținut-o în ziua de 9 ianuarie 1865³². Demarajul a fost fără urmări oficiale favorabile. Căci, spre pildă, la 27 martie 1865, locțiitorul de primar al orașului Arad venea cu următoarele obiecții: a) adunarea la un loc a acestor tineri ar da naștere la neastâmpăr și depravare; b) în special, calfele din comerț și industrie fiind în cea mai mare parte străine, staționarea lor /în Arad/ fără părinți sau tutori nu ar produce un rezultat mai bun /în condițiile asocierii/³³. Un alt motiv restrictiv îl constituia faptul că respectivele programe și statute cuprindeau nu numai prevederi de într-ajutorare materială ci prevederi de **autoformare intelectuală**, de proveniență liberală, opoziționistă³⁴, de culoare maghiară, sau se aflau sub influența ideilor de “autoajutorare” de tip Schulze-Delitzsch³⁵, pe de-altă parte. Mentorii inițiatorilor

Asociației de autocultivare a tineretului din industrie și comerț erau, printre alții, redactorul ziarului politic de limbă maghiară “Arad”, Környei János, calfa de comerciant Besedics Lajos și comerciantul Schöpkesz Béla.

Regimul “Erei Bach” nu îngăduia orice fel de asocieri. Chiar și cele neînregistrate momentan la căpitanul poliției locale se aflau sub supraveghere³⁶.

Formula care să depășească reuniunile de binefacere, inițiate de către aristocrație și burghezie, pretindea *consiliere intelectuală*, pe de-o parte și *autoorganizare*, pe de-altă parte. Am adăuga un alt simptom caracteristic: deschiderea largă, neexclusivă a noilor tipuri de asocieri, care tindeau să se nască în vremea “Provizorium”-ului. O astfel de coagulare socio-economică, extinsă la țărănime, având la bază ideea de solidaritate a celor ce munceau cu brațele, a apărut la Arad, la sfârșitul anului 1864, sub denumirea de “*Asociația de întrajutorare a manufacturilor și agricultorilor arădeni*”. Sigur că ea venea după creșterea numărului celor pauperizați, printre altele, datorită ultimilor ani secetoși (mai ales cea din anul 1863, care îi marcaseră și pe comercianți, industriași și zilieri³⁷). Animată, cu multă probabilitate, de către inițiatori de expresie germană, din rândul numeroasei burghezii evreiești locale, asociația nu făcea deosebire de naționalitate sau confesiune³⁸. Activitatea ei a încetat în scurtă vreme, fiind lipsită de aprobările oficiale.

Guvernanții sesizaseră de multă vreme pericolozitatea ideilor comuniste și socialiste. Oamenii de stat austrieci au “știut să împiedice pentru multă vreme, cu succes, organizarea”³⁹ politică socialistă a proletariatului industrial. Procedul oficialităților, după emiterea Diplomei imperiale din 20 octombrie 1860, era complex. La început tolera constituirea acestor asociații ca, după un timp destul de scurt, să le supună unor modificări, ca, mai apoi, să le respingă statutele. Din acest motiv, aveau mai multă înțelegere pentru inițiativele pornite de sus în jos.

Inițiativeso asociaționiste de “sus în jos”, aprobate de către guvernanți

Inițiativeso intelectualității, ale burgheziei și ale moșierimii, îndreptate spre ocrotirea celor pauperizați (de toate vârstele), se bucuraseră înainte și după 1848 de aprobările oficialităților. Dincolo de aspectul lor umanitar, existau motive social-economice pentru încurajarea acestor inițiativeso. Elita conducătoare voia să limiteze sursa potențială a răbufnirilor social-economice ale “plebei”. În acest fel ne putem explica existența relativ timpurie a societăților de binefacere arădene. În 1831 lua ființă longeviva Reuniune civilă arădeană de binefacere⁴⁰. Peste 10 ani, în

1841, se înființa Reuniunea feminină de binefacere din Arad⁴¹, patronată de latifundiari de orientare liberală.

În anul 1820 lua ființă, în orașul cameral privilegiat Arad, Casa de muncă pentru cerșetori și vagabonzi⁴², care s-a numit mai târziu, în jurul anului 1865, Casa săracilor⁴³. Semn că ceva se schimba la “vârf”. Clasa de sus se confruntase din ce în ce mai alarmant, cu fenomenul de pauperizare al meșterilor și meseriașilor cât și cu creșterea numerică a “zilierilor” urbani. Iar Aradul și împrejurimile sale oferea din plin astfel de exemple.

În *domeniul schimbului*, unde numărul proletarilor era mult mai restrâns, Corporația comercianților arădeni (a cărei conducere era alcătuită majoritar de către evrei), în cadrul adunării sale generale din 16 februarie 1862, a constituit un *comitet de ajutorare a calfelor din domeniul schimbului*, lipsite de avere⁴⁴. De-aseamenea, a inaugurat, în luna iunie a aceluiași an, un *spital* pentru aceste calfe⁴⁵. La câțva timp, după toate probabilitățile, în același an, a fost înființată *Uniunea de ajutor de boală a tinerilor comercianți (calfe)*, având 107 membri ordinari⁴⁶. Era un început local promițător, care avea să se permanentizeze, spre deosebire de proiectatul *cerc al tineretului comercial*, după cum vom vedea mai încolo.

Pe aceeași linie de inițiativă, redactorul-șef al ziarului local “Alföld”, juristul Márton Ferenc – cunoscut pentru editarea ultimelor numere ale calendarelor calvine arădene – își manifesta *îngrijorarea pentru soarta proletariatului industrial arădean*. Într-un articol fără titlu, el propunea, în luna martie a anului 1862, înființarea unui *institut de asistență a muncitorilor de fabrică*. Dacă ar fi existat șanse de întemeiere – afirma autorul – atunci ea ar fi fost o premieră arădeană în Țara Ungariei, “lichidând /starea precară a/ orfanilor, săracilor și văduvelor”. Ziaristul estima, pe lângă cele 40-42 de fabrici de spirt de pe teritoriul comitatens, existența și a altor tipuri de fabrici și, implicit, a numeroși proletari cu stare precară⁴⁷. Dezideratul a rămas, însă, după câte știm noi, în faza de proiect.

Pentru *calfele și ucenicii de etnie română*, din părțile vestice ale românimii exista – odată cu aprobarea, cu o serie de modificări cerute de către Consiliul Locotenențial Regal de la Buda, după scurgerea unui an de zile, în 1862, a statutelor Asociațiunii Naționale Arădane pentru Cultura și Conversarea Poporului Român – prevederea *susținerii tinerilor români* “care se pregătesc pe orice carieră /.../ industrială, de negoțatorie sau economică”⁴⁸. Numai că acest ajutor a întârziat câteva decenii, prioritatea având-o formarea tineretului școlar și universitar. Nu trebuie să uităm că majoritatea calfelor și ucenicilor români, cel

puțin până la apariția legii industriale din anul 1872, se bucura de **ocrotirea breslei** din care făceau parte. Vremurile vitrege, mai ales pentru tinerii meseriași români, au început după acest an de răspântie. Noua formă asociaționistă, respectiv cele câteva corporații arădene, nu s-au dovedit eficiente pentru a realiza ocrotirea materială a tineretului proletar. De aici se poate înțelege atracția tineretului proletar român spre noile forme asociaționiste, menite să-l ocrotească.

În noile cadre legislative dualiste a apărut, repede, în luna februarie 1867⁴⁹, o *variantă organizatorică, de expresie maghiară*, care nu a avut, însă, suficientă viabilitate. Născută, după aprecierea noastră, în chip de replică la “Asociațiunea Națională Arădană”, dar menită să capteze și proletariatul – cu sprijinul vicecomitelui Nagy Sándor – *Reuniunea pentru cultura poporului / Népművelődési egylet*/ se voia și era o premieră în sine. Scopul era formulat, confuz, de către acest vicecomite, în felul următor: “înțelegerea frățească între diversele religii și limbi” nu /ar/ avea șanse și “nu va putea prinde rădăcini” fără dezvoltarea educației poporului /a se înțelege că era vorba de segmentul inferior al piramidei sociale – n.n./ . În această privință – afirma vicecomitele – comitatul Arad se putea lăuda cu întâietatea⁵⁰. Probabil că se referea la “egylet”-ul de limbă maghiară, și nu la “Asociațiunea Națională Arădană”, care era de expresie românească. Aceasta din urmă nu avea un sediu propriu, pe când *Reuniunea / maghiară/ pentru cultura poporului* îl primise în cursul primului an de la înființare. Membrii acesteia din urmă ar fi trebuit să facă donații masive pentru a “culturaliza” masele populare în spiritul unui numitor comun: limba maghiară. Ceva, totuși, nu a funcționat cum ar fi trebuit și cum speraseră oamenii politici din partidul deakist, aflat la putere în Ungaria. Acest guvern urmărea, pe o serie de căi, printre altele, prin intermediul conducerii comitatelor, să încurajeze un anumit fel de organizare a proletariatului și, în felul acesta, să slăbească atât influența partidelor burghize opoziționiste, de factură maghiară, cât și pe cea a “partidelor naționaliste ale minorităților /.../”⁵¹.

Pentru început, *Reuniunea maghiară* reușise să-i atragă, chiar și la nivel de conducere, pe cei mai înstăriți dintre meșteșugarii români⁵². **Mihai Cioban** s-a remarcat, la începutul anului 1868, cu o serie de donații⁵³. Totuși, înscrierile n-au fost pe măsura așteptărilor. Trecuse un an. Reuniunea lăncezea. Președintele ei, meșterul tâmplar Barabás Péter⁵⁴, având exemplul pestan în față, s-a reorientat, în consecință, rapid, și a îngăduit, în prima jumătate a lunii ianuarie 1868, desfășurarea, la sediul Reuniunii culturale maghiare, a adunării de constituire a *Asociației de ajutor a meseriașilor* (cuprinzând muncitori salarizați, meșteșugari

liberi, calfe și ucenici), de orientare școlzistă, după cum ne-o sugerează însăși titulatura ei. Culmea era că el însuși a fost ales președintele ei interimar. Ne îngăduim să credem că era vorba de o denumire provizorie, întrucât inițiativa internaționalistă, venită pe calea Pestei, propusese “dezbatere preliminară în interesul înființării organizațiilor socialiste muncitorești”⁵⁵. După o lună, în ziua de 9 februarie 1868, lua ființă, la Budapesta, *Asociația generală a muncitorilor din Ungaria*, afiliată la Internaționala I-a și care era, cel puțin la început, sub influența adepților lui Fredinand Lassale, și, ca atare, orientată împotriva *Asociației Muncitorilor din Budapesta*, constituită și ea în mod solemn, în 18 februarie 1868. Aceasta din urmă declarase că “asociațiile muncitorești nu trebuie să se ocupe de politică”⁵⁶.

În comitetul ales pentru prelucrarea statutelor *noii Asociații de ajutor a meseriașilor* pătrunseseră, în ianuarie 1868, câțiva meșteri români, animați de ideile școlziste de autoajutorare prin instituțiile de credit (pantofarul *Ioan Papp* și cizmarii *Todor Vasilievici*, *Dimitrie Iorgovici* și *Gheorghe Muntean*⁵⁷).

Interesat să nu-și piardă membrii și susținătorii *Partidei naționale*, protosinzelul *Miron Romanul*, de la Centrul eparhial ortodox român arădean, grijuliu față de enoriașii săi – la curent cu organizarea, în Ardeal, la începutul lunii mai 1867, a calfelor române din Sibiu în *Reuniunea sodalilor români*, în frunte cu redactorul ziarului “Telegraful Român”, *Nicolae Cristea*⁵⁸ – se “insinuase” / implicase - n.n./ între colaboratorii proaspetei *Asociații de ajutor*⁵⁹ a *meseriașilor (recte a meseriașilor-patroni și a calfelor)* cu venituri modeste. Ambii intelectuali erau conștienți de atracția exercitată prin elementul ei de noutate în rândurile meșterilor și a proletarilor români. Erau conștienți și de inevitabilul *efect de maghiarizare lingvistică* a etnicilor nemaghiari în noul cadru socio-profesional nonguvernamental.

Inițiatorii *Asociației de ajutor* erau oameni cu dare de mână⁶⁰. Demersul lor a fost dublat de proiectarea unei *Bănci meșteșugărești* /pentru meșteri și meseriași – n.n./⁶¹ (de fapt, a unui institut de credit și economii, mai ales pentru meseriași și calfele din afara breslelor – subl. ns.), la începutul lunii ianuarie 1868. Profilul ei “popular și meșteșugăresc” s-a conturat odată cu legalizarea acesteia, în septembrie 1869, sub denumirea de *Banca meșteșugărească și populară*⁶², în urma absorbției celor care inițiaseră, tot în ianuarie 1868, un proiect de *Banca populară*. Între cei 13 membri ai Comitetului provizoriu al acesteia din urmă se aflau doi români și unul de origine aromână (meșterii *Ioan Papp*, *Gheorghe Roman* și *Ioan Roja*)⁶³. Restul erau de expresie maghiară⁶⁴. Printre ei se aflau cei mai bogați oameni ai Aradului: industriașii și comercianții evrei, aromâni

maghiarizați și alții. Aceștia erau interesați de prosperitatea salariaților proprii. Pe de-altă parte, ei erau îngrijorați de organizarea separată a salariaților lor, sub influența ideilor internaționaliste, fie ele de sorginte lassaliană sau marxistă. O bună parte a muncitorimii, însă, nu beneficia de o asemenea protecție socială. Nici nu avea posibilitatea să facă economii. Ca atare, era greu de crezut că se vor găsi suficienți membri depunători de economii pentru seifurile noilor institute de credit locale.

Asociația de ajutor a meseriașilor și a calfelor de meseriași cât și, probabil, a calfelor de comercianți – fiind în stadiul organizatoric – venea, tocmai, în întâmpinarea acestor **proletari**. Dar, cu toate bunele intenții ale asociației din Arad – aflată sub inspirație și protecție liberală⁶⁵ sau, mai degrabă, radical-liberală, dacă observăm că “cercul Sárossi” adăpostise consfătuirea din 8 martie 1868 – nu se înscrieseră, la începutul lunii martie 1868, decât 33 de persoane⁶⁶. În zadar se zbătea președintele ei provizoriu, tâmplarul Barabás Péter, pentru a obține cât mai multe adeziuni, căci trecuse o lună și ele întârziu⁶⁷. N-ar fi greu de crezut în funcționarea unor opțiuni etno-identitare, în acest caz. Trebuie să ținem seama de faptul că “adunarea” din 15 martie 1868 – zi semnificativă pentru națiunea maghiară – deschisă de Barabás Péter, a canalizat atenția celor prezenți spre atragerea calfelor din bresle. Bănuim că între cei înscriși cu această ocazie s-au aflat calfe aparținând tuturor etniilor din oraș, care acumulaseră nemulțumiri față patronii lor.

Momentul era unul de tranziție. Începea o “eră” legislativă de factură liberală maghiară, cu virtuți modernizatoare. Intra în vigoare, printre altele, articolul de lege nr. 38/1868. Acesta din urmă, votat de către noul parlament budapestan, prevedea dreptul asocierii profesionale. Ori exista în orașul Arad, o mulțime românească, germană și maghiară relativ mare, a slugilor și zilierilor cât și a ucenicilor, calfelor și muncitorilor din manufactură, meșteșuguri și fabrici, care ezitaseră să se înscrie în Asociație, sau care nu-și putea permite să achite taxa aferentă. O parte a acestora nu știa să citească și să scrie⁶⁸. Această mulțime era controlată de către primărie, la nivelul căpitanului orașenesc, sub forma unor “Cărți de serviciu”⁶⁹, pentru care posesorii lor nu trebuiau să achite cotizații. Dar să revenim puțin la începutul anului 1868, plin de evenimente. Calfele de meșteșugari și comercianți nu s-au mai grăbit să se înscrie în Asociația de ajutor, din clipa în care vedeau că sunt pe cale să ia ființă, în oraș, două institute de credit și economii. În plus, calfele și, probabil că și ucenicii comercianților, constituiseră într-un interval situat, probabil, în prima jumătate a anului 1868, **Cercul**

tineretului comercial, în orașul Arad. Titulatura ei ne îndeamnă să credem că a existat o contribuție lassaliană sau marxistă la nașterea ei. Căci tot atunci, la 9 februarie, se desfășura la Budapesta adunarea generală constitutivă a Asociației Generale a Muncitorilor /din Țara Ungariei/⁷⁰.

S-a văzut, până la urmă, că efervescența organizatorică a muncitorimii nu fusese pe placul guvernului. *Cercul democrat* din comuna Peregul Mic se autodesființa în cursul lunii mai 1868⁷¹. Începuseră “rețineri” ale tinerilor care erau urmăriți prin preajma sălilor de spectacol⁷². În 10 iunie 1868 a izbucnit un conflict, legat de condițiile de muncă, între calfele de pantofar și patronii lor, conflict care a fost stins în urma intervenției unor meșteri patroni⁷³. Organele executive ale puterii aveau motive să fie vigilente pentru a-i intimida pe cei care s-ar fi îndreptat spre o posibilă întrunire proletară, indiferent de orientarea ei marxistă, lassaliană sau schulzistă. Noutatea celor întâmplate a reținut până și atenția ziarului local, de orientare guvernamentală, ”Alföld”. În mod cu totul simptomatic, Comitetul conducător al **Cercului tineretului comercial din Arad** redacta în ziua de 13 iulie o Chemare pe care o lansa, în paginile aceluiași cotidian local, în vederea “dezbaterei unor chestiuni importante” în cadrul adunării generale extraordinare, care urma să se desfășoare în locuința președintelui său, **Karl Probst**, în data de 19 iulie 1868⁷⁴. Credem că intenția Cercului respectiv era de a se delimita atât de cei care susțineau greva drept o soluție, cât și de cei care încurajau orientarea schulzistă. Una peste alta, meșteșugarul **Barabás Péter**, președintele Asociației de ajutor, nu prezenta suficientă încredere în ochii burgheziei meșteșugărești și comerciale, retransată în sistemul organizatoric tradițional. Acest tâmplar se manifestase deosebit de activ în afara breslei; el prezida și Reuniunea pentru cultura poporului /în formulă de expresie maghiară/. Fiind și membru în Adunarea generală a orașului Arad (fostul Consiliu “extern”), Barabás atacase cu prilejul adunării generale extraordinare a orașului Arad, din data de 17 iulie 1868, pretensele imperfecțiuni ale statutelor pentru slugi și pentru “clasa industriașilor” /a se înțelege meșterii și meseriașii – n.n./, rezemându-se, probabil, pe proiectul legii industriale. Meșterii, în opinia lui Barabás, ar trebui să fie obligați la prezentarea unui raport prompt asupra fiecărui caz de neîndeplinire a obligațiilor de către calfe⁷⁵. Între timp, în septembrie 1869, cele două instituții de credit, înființate la începutul anului 1868, în Arad, erau pe cale de a fuziona, parcă pentru a contracara inițiativa avocatului **Ioan Popovici Desseanu**, care, tot în această perioadă calendaristică, la începutul lunii septembrie 1869, convocase o întrunire pentru înființarea unei reuniuni de asigurare și de credit

românești, la Arad. Coincidența era contextuală, nu una oarecare. Căci, din punctul de vedere al asigurărilor, de pildă, agenții de asigurare evrei “cuceriseră” teritoriul arădean⁷⁶.

Spre sfârșitul anului 1869, Barabás, îngrijorat de lipsa de creștere a numărului membrilor Reuniunii pentru cultura poporului⁷⁷, cât și presat din interior, își va da demisia din funcția de președinte. Cineva se gândise că un președinte nou, în persoana pantofarului **Ioan Papp**, ar atrage mai mulți membri în cadrul Reuniunii pentru cultura poporului. Ceea ce s-a și întâmplat la începutul anului 1870, când numărul acestora începuse să depășească, ce e drept, modest, cifra de 250 de membri⁷⁸. În următoarele două-trei luni, numărul membrilor crescuse “la circa 700 de membri”. Dar modificarea ulterioară a denumirii acesteia în *Cerc cetățenesc* a declanșat, după toate probabilitățile, scăderea la 300 a membrilor săi. Barabás, reorientat spre Asociația Generală a Muncitorilor din Ungaria, a avut, se pare, un rol în destabilizarea Cercului cetățenesc.

A existat o manevră, operată de sus în jos, cu concursul burgheziei meșteșugărești de orientare tradiționalistă, care putea să pară deconcertantă în ochii celor ce nu percepeau resorturile ascunse din cadrul mișcărilor asociaționiste proletare și burgheze. Autoritățile locale urmăriseră – cel puțin, până în luna mai 1870 – slăbirea Asociației de ajutor a meseriașilor, de teama transformării ei într-una socialistă. În luna aprilie 1870, tocmai **în momentul de criză** al Asociației de ajutor a meseriașilor și a Cercului cetățenesc, atenția secțiunii timișorene a Internaționalei proletare se îndrepta spre proletariatul arădean. Drept urmare, se înființa, în oraș – cu concursul acestei secțiuni, condusă de neobositul membru al primei Internaționale proletare, muncitorul mașinist, originar din Reșița, **Károly Farkas** – o filială (secțiune) a centrului budapestan al Asociației Generale a Muncitorilor. Într-un interval de două luni, din 22 mai până în 3 iulie 1870, cei 59 de “frați din Arad” înscriși, se afiliau la Internaționala comunistă europeană⁷⁹. Președintele filialei arădene – cu primul ei sediu în piața Catedralei nr. 1⁸⁰ – **Gheorghe Măcean**, de naționalitate română, era secondat de vicepreședinții **Endre Valenta**, de expresie maghiară și **Karl Fiertinger**, de expresie germană. Această filială, considera că-i reprezenta mai bine, chiar și din punctul de vedere al parității de expresie etno-identitară, pe muncitorii salariați, meseriași și calfe⁸¹ decât Asociația de ajutor a meseriașilor. Tendința de a-i atrage pe membrii acestei “asociații de calfe de meseriași”⁸² într-una mult mai largă, desprinsă cu totul de patroni, s-a văzut în cursul lunii mai 1870. Tocmai Barabás, secondat de Karl

Fiertinger, începuseră să caute membri pentru viitoarea secțiune arădeană a Asociației Generale a Muncitorilor⁸³.

La scurtă vreme de la punerea bazei organizatorice locale a Internaționalei a I-a, Asociația (schulzistă) de ajutor a meseriașilor arădeni primea o nouă provocare. În cursul aceleiași veri, asociația muncitorească marxistă începuse acțiunea de “constituire și punere a bazelor statutare ale asociației pentru ajutorarea muncitorilor bolnavi și invalizi”, lansând o “invitație către toți meseriașii și muncitorii” ca să participe la adunarea extraordinară din 20 august⁸⁴. Nu cunoaștem urmările imediate ale acestui demers. Mai mult decât sigur că această nouă asociație a supraviețuit până în vara anului 1871, când conducătorii centralei budapestane și cei ai filialelor sale au fost arestați pentru delictul “de infidelitate” față de monarhia austro-ungară⁸⁵.

Intervenția statului, începând din cea de-a doua jumătate a lunii decembrie 1870⁸⁶, întâmplată din motive multiple, dar în principal datorită accentuării propagandei republicane a centralei budapestane a Internaționalei, după declanșarea războiului franco-prusac și proclamarea republicii franceze (în septembrie 1870) a dus la interzicerea activității centralei și a filialelor sale.

Folosirea limbii maghiare și a celei germane, în cadrul *Asociației de ajutor a meseriașilor și a calfelor*, dar și în afara acesteia, de atunci încolo, cât și schimbarea, după un anumit timp, probabil în cursul anului 1870⁸⁷ sau 1871⁸⁸, a numelui asociației de ajutor în *Prima asociație de înmormântare și ajutor de boală a meseriașilor liberi*⁸⁹ semnifica, printre altele, depolitizarea ei, dorită și impusă treptat de către guvernul ungar. Temerile guvernului erau exprimate față de afilierea acesteia la Internațională și adeziunea ei la acțiunea petiționară de la începutul anului 1871, împotriva guvernului francez, condus de către Thiers⁹⁰. Guvernul pregătea apariția secțiunilor pe bază de ramură de activitate⁹¹, considerând-o ca pe o formulă hibridă, mai degrabă, decât una tranzitorie spre corporatismul promovată de către guvernul budapestan.

Înlocuirea sistemului de breaslă, începând din anul 1872, cu așa numitele corporații ale meseriașilor a fost dezastruoasă din punct de vedere organizatoric și fundațional nu numai asupra micii burghezii meșteșugărești dar și asupra muncitorimii calificate. Nu numai că aceste corporații nu au avut viabilitatea breslelor⁹², dar nici nu au avut vreo activitate specifică deosebită; astfel că numărul lor s-a restrâns⁹³. Muncitorimea calificată și-a reînființat asociațiile profesionale locale⁹⁴. De asemenea, a putut să-și creeze, treptat, o rețea de Case /recte Casierii/

generale pentru ajutor de boală și invaliditate⁹⁵, între altele, datorită reluării activității lui Farkas Károly pe linia creerii asigurărilor muncitorești⁹⁶.

Imediat după intrarea în vigoare a legii industriale, în anul 1872, tânărul jurist **Ioan Slavici**, sensibilizat de către șeful cancelariei avocațiale, Mircea Vasile Stănescu, își începea “primele conferințe ținute anume pentru *industriași* /subl. ns./, cărora le deschidea ochii să vadă și /să-și/ înțeleagă poziția lor în societatea străină”⁹⁷ /a se înțelege *maghiarofonă* – n.n./ . Era și acesta unul dintre primele “capete de acuzație” pentru care Slavici a simțit că trebuia să se refugieze în principatul României. După plecarea lui Ioan Slavici din Arad, însuși Mircea V. Stănescu a încercat să-i organizeze pe industriașii români, fără a obține aprobări oficiale. Semn că atitudinea politică a statului față de naționalitățile nemaghiare nu se schimbaseră nici după legea naționalităților, votată în parlamentul ungar în anul 1868.

Aspectul cultural-național – abonarea calfelor la cărțile românești (deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea)

Legarea osmotică a *calfelor din breslele cu majorități românești*, din orașul Arad, de viața Comunității de expresie românească de pe lângă biserica cu hramul Sf. Ioan Botezătorul explică aderența acestor tineri la inițiativele culturale ale intelectualilor români locali. Un Atanasie Șandor, medic și profesor, cât și alți profesori de la cele două școli, se aflau pe treapta de sus a *modelelor* demne de urmat, dar greu de atins. *Orizontul de așteptare* pentru aceste calfe era situat ceva mai jos, la desăvârșirea întru meșteșug sau întru comerț, pe treapta de cetățean al urbei.

Cei care își manifestau aspirațiile de autoeducare în limba maternă, preferau să se aboneze ei înșiși la *cărțile cu prenumerați* /recte abonați/, devenind difuzori potențiali pentru atracția tovarășilor lor de muncă spre aceste lecturi. Într-o astfel de poziție – am zice, privilegiată – se aflau, în cursul anului 1857, următorii abonați, din orașul Arad, la cartea cu virtuți educative a venerabilului învățător *Moise Bota*: cele *șase calfe de călțunar*, precum *Filip Tabacovici*, *Constantin Minișan*, *Georgiu Mariș*, *Mihai Trandafir*, *Ioan Ciucian* și *Petru Martinescu*. O situație privilegiată o aveau cei *cinci fii de călțunar*, nenumiți, probabil calfe în atelierul părintesc. Plata abonamentului lor o suportaseră părinți⁹⁸.

Note

¹ Andrei Caciora, Eugen Glück, *Atestări demografice arădene*, 1982, p. 172, dactilografiat; Cf DJANA, Fondul Pref., Seria Recensăminte, anul 1847, f. 1 (tabel).

² Nu am avut posibilitatea consultării în întregime a sursei arhivistice; Cf *Idem*; vezi indicația în *Îndrumător în Arhivele Statului Arad*, 1972.

³ Vezi *Aradul – permanență*, p. 223; citat după *Tafeln...*, 1858, 1859, p. 74-75.

⁴ *Statistische Uebersichten*, p. 296-297 (tabel).

⁵ MJA, Colecția de istorie a mișcării muncitorești (prescurtat MM), nr. inv. 445: "Carte de serviciu" pentru o slujnică, p. IV; textul celor 17 pagini este imprimat bilingv (maghiar și german), lipsind paginile I-II (adică foaia de titlu). Cele 24 paragrafe ale "Statutelor pentru slugi" erau "stabilite în mod acomodat împrejurărilor locale, de către Consiliul orașului liber regal Arad, în ședința din 29 decembrie 1862, sub nr. de înregistrare 4999/...!"

⁶ Kovach Geza, *Răspândirea meșteșugurilor*, p. 26. Această prevedere statutară, generalizată în cuprinsul diplomelor de breaslă, eliberate în primele decenii ale secolului al XIX-lea, reglementa angajarea calfelor pe domeniile agricole.

⁷ *Statistische Uebersichten*, loc. cit.

⁸ În actele de stare civilă (de redactare latină) ale confesiunii romano-catolice, apartenența lor era la "status plebis"; Cf. DJANA, Col. St. civ., orașul Arad, Oficiul parohial romano catolic – centru, decedați, Reg. nr. 144/1867-1869, de pildă, îi menționa pe "lucrători" ("operarius") cu prescurtarea "pleb."

⁹ Eugen Glück, Alexandru Roz, *Prefață* la volumul *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene. 1821-1918*, Timișoara, 1981, p. 8.

¹⁰ Eperjessy, p. 145.

¹¹ *Statistische Uebersichten*, p. 296-297.

¹² Renunțăm de aici înainte la termenul de meșteșugar, deoarece el ținea mai mult de trecut, preferând cele două componente principale ale sale: meșterii din interiorul breslei și cei din afara ei (pe care i-am numit *pseudomeșteri* sau, într-un mod mai încărcat cu demnitate, *meseriași*). Temenul corespunzător maghiar, acel de "iparos", pentru cel de *meseriaș s-a* generalizat după desființarea oficială a breslelor.

¹³ Scăderi semnificative înregistrau, în orașul Arad, aurarii-bijutieri, arămarii, armurierii, blănarii, ceaprazarii, călțunarii, croitorii de haine de modă maghiară și germană, dulgherii, măsurii, morarii, olarii, ceramiștii, pantofarii, săpunarii, sumănarii (cunoscuți sub numele local de buhăieri), șelarii, turtarii, tăbăcarii și țesătorii. Vezi *Aradi Utasító Naptár*, anii extremi de apariție 1856 - 1862; O. Lakatos, *Arad története*, III, 1881, p. 243 - 244.

¹⁴ Eugen Glück, Alexandru Roz, *op. cit., loc. cit.*

¹⁵ Eperjessy, p. 145.

¹⁶ Creșterile demografice globale, ale celor de rit romano-catolic, reformat și calvin cât și ale izraeliților, au fost impresionante în cel de-al treilea sfert al secolului al XIX-lea. Vezi *Statistische Uebersichten*, loc. cit.; *Magyar Korona Országában az 1870 év*, partea a II-a, p. 260 - 264.

¹⁷ Vezi, de pildă, pentru evrei, DJANA, Col.reg. st. civ. Orașul Arad, evrei, decedați, reg. nr. 14.

¹⁸ *Aradul – permanență*, p. 223; *Statistische Uebersichten*, p. 296-297. Calculul nostru – așa după cum afirmasem ceva mai înainte – a ținut seama de faptul că numărul proletarilor “superiori” /subl. ns./ s-a dublat între anii 1857-1870. Ca atare, ne-am îngăduit – în lipsa detalierii domeniilor din cuprinsul recensământului din anul 1857 – să apreciem numărul muncitorilor din transporturi și din sfera intermediarilor, la jumătatea numărului celor corespunzători în anul 1870, atât în oraș cât și în afara sa. Rezultă *un plus* aproximativ de 110 lucrători din transporturi și 210 lucrători din domeniul intermediarilor dintre industrie și manufactură. Ceea ce dă un total aproximativ de 320 de lucrători, pe care-i adăugăm celor 3179 de muncitori identificați în mod oficial, în anul 1857 (adică 2892 proletari industriali și 287 lucrători comerciali). Rezultă, deci un total general de 3499 de muncitori care aveau o oarecare calificare. Acest rezultat nu contrazice dublarea numerică a proletariatului în teritoriul comitatens luat în studiu, în intervalul cronologic 1857-1870 (de la 3499, cât am obținut noi în urma acestui calcul, la 7716 persoane, câți rezultaseră în urma recensământului respectiv).

¹⁹ Eperjessy, p. 145; E. Glück, Al. Roz, *op.cit.* loc. cit.

²⁰ Vezi *Supra*, cap. I. Registrele de stare civilă consultate ne-au permis să facem această afirmație.

²¹ *Magyar Korona Országában az 1870 év*, partea a II-a, p. 264, rubrica 71 (ultima din acest tabel).

²² Márki, vol. II, p. 854.

²³ Cu mici deosebiri față de monografia lui Márki, datele statistice publicate în 1870, indicau o situație similară (3597 muncitori față de 2536 patroni în orașul Arad); Cf. *Magyar Korona Országában az 1870 év*, partea a II-a, p. 260-263.

²⁴ Pentru aprecieri comparative, vezi I. Measnicov, I. Hristache, Vl. Trebici, *Demografia orașelor României*, București, 1977, p. 30-32.

²⁵ *Magyar Korona Országában az 1870 év*, partea a II-a, p. 261-263.

²⁶ Vezi în acest sens semnalarea activităților în câmpia vestică (din Sătmar până în Timiș) în nota lui Vasile Turdean, *Date privind măsurile de preîntâmpinare a pătrunderii ideilor comuniste în Transilvania în anul 1852*, în *Revista Arhivelor*, București, 1967, nr. 2, p. 333-336.

- ²⁷ Autoritățile comitatului Arad primiseră o sesizare în acest sens; Cf. DJANA Pref., Reg. nr. 1/1850, poz.
- ²⁸ Sashegyi Oszkár, *Bevezetés /Prefață/* la volumul său de documente *Munkás és parasztmozgalmak*, 1959, p. 6; Cf. Elisabeth Todt, *Die Gewerkschaftliche Betätigung in Deutschland, 1850-1859*, Berlin, 1950.
- ²⁹ *Aradul muncitoresc*, p. 14.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 14 și 37, nota 21; *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene. 1821-1918*, p. 70 și 74.
- ³¹ Sashegyi Oszkár, *Munkás és parasztmozgalmak*, documentul nr. 179, p. 377-378.
- ³² “Arad”, 1865, nr. 5, 11 ian., p.1.
- ³³ Sashegyi Oszkár, *op. cit.*, doc. nr. 181, p. 383-384.
- ³⁴ *Din istoria mișcării muncitorești /.../*, p. 74; Cf. DJANA, Pref., Act. Comisar. Reg. al or. Arad, nr. 181/1865. Vezi și Eugen Glück, *Începuturile mișcării de tineret din Arad*, în “Flacăra Roșie”, Arad, 1971, 23 dec., p. 3. *Apud* Sashegyi Oszkár, *op. cit.*, doc. nr. 181 b, p. 383-384.
- ³⁵ Nemes Dezső, *Az általános munkás egylet*, p. 36.
- ³⁶ Acest lucru reieșea din conținutul circularii nr. 2407/1865 a Consiliului Locotenențial Regal Ungar din Buda, difuzată prin intermediul conducerii comitatului Arad, către conducerea orașului Arad; Cf. DJANA Pref., Actele Comitelui Suprem, nr. 1346/1865. Mulțumiri pentru semnarea fișei acestui din urmă document se cuvin d-lui arhivist Andrei Caciora, de la Arad.
- ³⁷ Sashegyi Oszkár, *op. cit.*, p. 423.
- ³⁸ “Arad”, 1865, nr. 1, ianuarie, p. 2.
- ³⁹ Sashegyi Oszkár, *Bevezetés /Prefață/* la volumul său de documente *Munkás és parasztmozgalmak*, 1959, p. 5.
- ⁴⁰ Szarka László, *Az Aradi Polgári Jótékony Egylet*, în monografia *Arad iparos-város Aradul oraș industrial/*, Arad, 1929, p. 95.
- ⁴¹ “Aradi Kalauz”, Arad, 1885, p. 96.
- ⁴² Ea constituia o apariție timpurie față de alte localități mari ale regatului ungar, în “Vormärz”; Cf. Eperjessy, p. 89.
- ⁴³ Árkai Jakab, *A városi szegények és dolgozó háza*, “Arad”, 1865, nr. 14, 1 febr., p. 1. /În traducere: Casa pentru săraci și pentru muncă a orașului/.
- ⁴⁴ “Alföld”, 1862, nr. 40, 18 febr., p. 1.
- ⁴⁵ *Idem*, 1862, nr. 140, 19 iunie, p. /3/.
- ⁴⁶ Gaal Jenő, p. 457. Autorul nu preciza anul înființării.
- ⁴⁷ M.F., /fără titlu/, în “Alföld”, 1862, nr. 74, 30 martie, p. 2-3.

- ⁴⁸ *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 72-73; Cf. DJANA FAA, dos. 5/1863, f.1-4; Vezi și broșura editată “prin Direcțiunea Asociațiunii”, în anul 1864, la Arad, *Catalogul membrilor și Statutele*, p. 36-37,paragraful 1 a.
- ⁴⁹ “Alföld”, 1867, nr. 95, aprilie (articol fără titlu, semnat de Gerendás Ferencz).
- ⁵⁰ *Idem*, nr. 171, 27 iul.
- ⁵¹ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 48-49. Citat după Eva Priester, *Kurze Geschichte Österreichs*, Viena, 1949, p. 471-472.^a
- ⁵² “Alföld”, 1868, nr. 22, 28 ian., p. 2. Între membrii Comisiei /de conducere/ a Reuniunii se aflau 12 persoane de expresie românească.
- ⁵³ *Ibidem*, nr. 6, 9 ian., p. 2.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 3.
- ⁵⁵ Sashegyi Oszkár, *Bevezetés /Prefață/* la volumul său de documente *Munkás és parasztmozgalmak*, 1959, p. 7.
- ⁵⁶ Nemes Dezső, *op. cit.* p. 39.
- ⁵⁷ “Alföld”, 1868, nr. 10, 14 ian., p. 3.
- ⁵⁸ Anca Sârghie, *Imperative social-culturale ale Astrei în inițiativele lui Nicolae Cristea*, în volumul *ASTRA 1861-1950*, Sibiu, 1987, p. 379.
- ⁵⁹ “Alföld”, *loc. cit.*
- ⁶⁰ Probabil erau aceleași persoane care fondau oficial, în noiembrie 1868, la Arad, “Banca pentru comerț și industrie”. Vezi înșuruirea fondatorilor în Lakatos, vol. III, p. 186-187.
- ⁶¹ “Alföld”, 1868, nr. 16, ianuarie, p.4.
- ⁶² Lakatos, vol. III, p. 188.
- ⁶³ “Alföld”, 1868, nr. 5, 8 ian., p. 1.
- ⁶⁴ *Idem*, nr. 52, 3 martie, p. 2.
- ⁶⁵ Pentru influența “protectoare” a grupului din jurul romancierului și ziaristului Jókai Mór, vezi Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 38.
- ⁶⁶ “Alföld”, nr. 57, 8 martie, p. 3; nr. 58, 10 mart., p. 3.
- ⁶⁷ *Idem*, nr. 84, 10 apr., p. 3.
- ⁶⁸ În anul 1869 – conform datelor recensământului din anul 1869, 57,02% dintre bărbați și 40, 88% dintre femei erau știutori de carte; Cf. Lakos Béla, p. 47.
- ⁶⁹ MJA, Colecția de istorie a mișcării muncitorești (prescurtat MM), nr. inv. 445.
- ⁷⁰ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 39.
- ⁷¹ “Alföld”, 1868, nr. 123, 28 iulie, p. /3/. Barabás, în calitatea sa de președinte, preciza că numărul membrilor Reuniunii se ridica la o cifră de 250 de persoane.
- ⁷² Vezi articolul datat 15 iulie și semnat de calfa de tâmplar Varga Iosif, *fără titlu*, în “Alföld”, 1868, nr. 162, joi, 16 iulie, p. /1/.

- ⁷³ *Din istoria mișcării muncitorești*, p.77-78.
- ⁷⁴ “Alföld”, 1868, nr. 160, marți, 14 iulie, p. /3/.
- ⁷⁵ *Idem*, nr. 165, 19 iulie, p. /1/.
- ⁷⁶ DJAN Cluj, Fondul Visarion Roman, II/43, f. 81.
- ⁷⁷ “Alföld”, 1869, Supliment la nr. 296, 28 decembrie, p. /5/.
- ⁷⁸ MJA MF, nr. inv. 4205, f. 1.
- ⁷⁹ *Aradul muncitoresc*, p. 16.
- ⁸⁰ Nicolae Kiss, *Locuri istorice*, în “Ziridava”, XIV, Arad, p. 605; Vezi și Kovach Géza, *Începuturile mișcării muncitorești din Arad*, în *Studii și articole de istorie*, III, București, 1961, p. 311-312.
- ⁸¹ Vezi reproducerea afișului convocator, tipărit în patru limbi (inclusiv limba română), la Timișoara, în cursul lunii iunie 1870; Cf. Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 128/129 (reproducere pe filă velină).
- ⁸² *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 80.
- ⁸³ *Ibidem*.
- ⁸⁴ *Idem*, p. 82.
- ⁸⁵ *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 179, 191.
- ⁸⁶ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 134.
- ⁸⁷ *Prima reuniune de înmormântare și ajutor de boală din Arad* figura ca fiind înființată în anul 1870; Cf. *Aradi Milléniumi Naptár*, 1895, p. 146. Autorul calendarului nu menționa, în economia spațiului său tipografic, schimbarea de denumire pe care noi o sugerasem mai sus.
- ⁸⁸ *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 84.
- ⁸⁹ “Aradi Kalauz”, 1885, p. 97.
- ⁹⁰ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 139-141.
- ⁹¹ *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 85.
- ⁹² Isaia Tolan, *op. cit.*, p. 130.
- ⁹³ Gaal Jenő, p. 281.
- ⁹⁴ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 210.
- ⁹⁵ *Din istoria mișcării muncitorești*, p. 86, 88.
- ⁹⁶ Nemes Dezső, *op. cit.*, *loc. cit.*
- ⁹⁷ “Tribuna Poporului”, Arad, 1897, nr. 4, 9/21 apr., p. 18.
- ⁹⁸ Moisi Bota, *Modul*, p. IV-VI. .

LE PROLÉTARIAT D'ARAD DANS DES DOMAINES INDUSTRIEL, COMERCIAL, TRANSPORT ET DES INTERMÉDIAIRES (1847-1872)

Résumé

L'ouvrage constituait une abordage pluridimensionale de prolétariat naissant dans la ville Arad et le reste du territoire de son ancien comitat. De même, l'auteur essaye une clarification statistique et ethno-confessionnelle de deux couches de la classe prolétaire. Il est analysé la croissance sans précédent des prolétaires. En même temps est surprise une certaine réserve des unes "calfes" / jeunes travailleurs au service de l'artisan/ vis-à-vis de nouveaux types d'associationisme, autoformatoires, antibourgeoises, basés sur le système de réseaux, avec des éléments centralisatoire et tendances de magyarisation linguistique, sur le fond de la politique officielle de l'èpoque, divergente, tantôt restrictive, tantôt tolérante vis-à-vis des initiatives nongouvernementales ou internationalistes.

FUNCȚIONARIII PRINCIPALI DE PE TERITORIUL JUDEȚULUI ARAD ÎNTRE AUTONOMISM LINGVISTIC ȘI CENTRALISM

(1860 - 1884)*

DAN DEMȘEA

k. Urmările liberalizării lingvistice în domeniul juridico-administrativ (1860-1867)

Revirimentul mișcărilor naționale – vizibil, începând din anul 1860 – a fost potențat de măsurile legislative favorabile acestora precum a fost adresa Ministerului de justiție din 23 iulie 1860, emisă la Viena și reexpediată din Buda la 30 iulie 1860, în numele Prezidiului Locotenenței chezaro-crăiești în Ungaria, privind folosirea selectivă a limbilor preponderente pe teritoriul regatului Ungariei¹. Redăm acest document pentru a înțelege cum l-au receptat etniile monarhiei. Banatul și Voevodina nefiind încorporate la regatul Ungariei, extrasul de față nu le cuprindea ca atare. Documentul era destinat tribunalelor și prim-procurorilor din cele cinci districte ale Ungariei (Pesta-Buda, Pressburg, Oedenburg, Kaschau și Oradea). *Punctul 1*, prevedea folosirea limbii maghiare și germane oriunde în interiorul granițelor regatului Ungariei. *Punctul 2* prevedea dreptul de a fi folosită în administrația de stat și justiție nu numai limba maghiară ci și “limba slovacă, în comitatele Pest-Pilis, Pressburg, Arva, Thúrocz, Bars, Honth, Liptau, Neograd, Ober Neutra, Unter Neutra, Sohl, Trencsin, Oedenburg, Baranya, Eisenburg, Wieselburg, Abauj-Tornya, Sáros, Ung, Gömör, Zemplin, Zips și Békés-Csanád”. Cu puține excepții, teritoriul acestor comitate se întindea pe o bună parte a jumătății nordice a Ungariei din acel moment². *Punctul 3* stipula dreptul de folosire a “limbii române în comitatele Maramureș, Bihorul de Sud, Sătmar, Arad și Békés-Cenad [Csanád]”, acolo unde românii constituiau un corp compact și numeros. *Punctul 4*, ultimul, prevedea dreptul de folosire a limbii rutene în comitatele Beregh, Ugocsa, Ungh, Maramureș și Zemplin³, toate situate în partea de nord-est a regatului Ungariei⁴.

Efectul acestei măsuri legislative a fost vizibil atunci când comunitățile sătești predominant românești și-au proclamat drept a doua limbă oficială, pe lângă cea maghiară sau germană, româna. În mod indirect, putem vorbi de un efect de lungă durată, bazat pe autonomia locală, ceea ce se traducea prin posibilitatea alegerii de funcționari sătești de naționalitatea corespunzătoare majorității locale. Dar despre viața administrativă a satului vom vorbi ceva mai încolo. Pe noi ne interesează dacă s-a îmbunătățit situația proporționalității

funcționarilor principali români. La o examinare a datelor, oferite publicității, reieșea că din cei 33 de funcționari principali ai conducerii centrale din anul 1861, doar doi sunt români: **Mihai Kociuba**, prim-procuror și **David Nicoară** (unul din cei trei vicenotari)⁵.

În anul următor (1862), sub conducerea comisarului regal Hofbauer Lajos, **Mihai Cociuba** devine al doilea vicecomite. Iar **David Nicoară** avansa în calitate de pretor al cercului Sântana. Locul de prim-vicecomite va fi ocupat de către **Gheorghe Dehelean**, originar din Arad și născut în anul 1831⁶. În afara acestora, se adăugau în postul de procurori adjuncți, **Ioan Roșu** și **Ștefan Antonovici**⁷. În postul de casier șef întâlnim un aromân, pe **Lazăr Tenetchi**. Era un mic progres față de situația din anul anterior (1861). Și se va îmbunătăți până în anul 1867 (când vor fi șapte români în principalele funcții de conducere a comitatului)⁸.

La nivel de conducere districtuală, în anii 1861-1862 situația se prezenta în felul următor:

Pentru *districtul Arad* (întins de-a lungul Mureșului), întâlnim în 1861 un singur funcționar român (din totalul de 17 funcționari), pe juratul **Gheorghe Illovič**⁹, în cercul administrativ al Tot-Vărădiei (azi Vărădia de Mureș). Dar domiciliul său se afla la Petriș. În anul 1862 situația se îmbunătățea cu rapiditate. Fostul lider pașoptist, **Gheorghe Brădean**, era numit primpretor al acestui district. Dar ceilalți patru pretori, aflați în subordinea sa, erau maghiari. În schimb, toți jurații din subordinea lor erau români: **Ioan Drumar** (la Arad), **Ioan Hlatchi** (la Arad), **Francisc Luț [Luțai¹⁰]** (la Pecica), **Lazăr Mihailovici** (la Radna) și **Iosif Verdiș** [?] (“Verdiss József”) la Tot-Vărădia¹¹.

În *districtul Zărandului* (cu sediul la Chișineu Criș), primpretorul era român (**Mihai Chirilovici**). Dintre cei trei pretori, unul singur era român (**Stoicovici Gheorghe**, la Mișca). Singurul jurat român dintre cei patru jurați era **Gheorghe Popovici** (la Cermei)¹². În celelalte două districte (al *Ineului* și al *Șiriei*), cei doi prim-pretori erau maghiari. Dintre cei șase pretori, trei erau români (**Iosif Susan**, **Emanuel Mișici** și **David Nicoară**). Ultimii doi s-au implicat activ în constituirea primei formațiuni politico-electorale românești arădene¹³. Referindu-ne în continuare la cele două preturi (Ineu și Șiria), dintre cei șapte jurați, patru erau români (**Nemeth Alexa**, **Halíc Todor**, **Ștefan Șorban** și **Rașco Ștefan**)¹⁴. **Ștefan Șorban** și **Todor Halíc** vor participa la înființarea primului partid politic românesc la Arad, la sfârșitul anului 1867¹⁵.

Anii 1862-1867 au constituit cea mai favorabilă perioadă pentru exercitarea puterii locale (este vorba de teritoriul comitatului Arad) de către reprezentanții românilor. Fără a se fi respectat întru totul principiul reprezentativității¹⁶, funcționarii români reprezentau totuși aproximativ o treime din total. Ceea ce nu existase nici înainte și nu a existat nici după acest interval cronologic.

Reformele administrativ-teritoriale de după 1867 au facilitat reducerea numărului funcționarilor români. Din varii motive numărul preturilor comitatului Arad, numite cercuri pretoriale¹⁷, a scăzut de la 17 (în 1867) la 10 (în 1895).

1. Situația comiților supremi/administratorilor din fruntea comitatului Arad(1861-1871)

În vara anului 1861, românii arădeni nu reușeau să obțină înlăturarea comitelui suprem Bohuş Ianoş și înscăunarea unui român. În schimb, românii din comitatul Zărand reușeau de la prima cerere¹⁸. Înlocuirea comitelui suprem Bohuş la sfârșitul anului 1861, cu comisarul regal Hofbauer Lajos, avea loc pe fondul trecerii de la regimul “constituțional” spre cel “liberal”, fiind însoțită de “o mare acțiune populară” cu caracter național românesc¹⁹. În acest climat, comisarul Hofbauer L. era înlocuit în luna martie 1863 de către **Teodor Serb de Cuvin**²⁰, în calitate de locțiitor de comite suprem. Confirmarea sa ulterioară, în cursul anului 1864, în calitate de comite suprem la Arad, nu a împiedicat autoritățile centrale pentru ca să-l schimbe la sfârșitul aceluiași an (1864) cu **Gheorghe Popa de Teiuș**²¹. Sosirea de la Viena la Arad și instalarea sa în această funcție a avut loc la 17 decembrie 1864²².

Cei doi conducători români ai comitatului Arad – singurii, de-altfel – care s-au succedat în intervalul anilor 1863-1867, **Teodor Serb de Cuvin** și **Gheorghe Popa de Teiuș**, au beneficiat de o serie de împrejurări favorabile pentru numirea lor. Este necesar să ne explicăm. Cercurile conducătoare austriece fuseseră interesate să controleze evoluția vieții politice din Ungaria. Pentru a contracara tendințele radicale din interior și din exterior (printre altele, cele ale emigrației maghiare), au fost promovați spre funcții mai înalte o serie de funcționari nemaghiari; puțini – în cele două capitale; ceva mai mulți – la nivel comitatens, districtual, pretorial și comunal-sătesc. Să continuăm exemplificările. **Popovici Simion**, după ce plecase din Arad, fusese numit, în 1861, judecător la Tabla septemvirală din Pesta²³. **Gheorghe Popa de Teiuș** era numit judecător la Tabla

regală din Pesta ca apoi, în anul 1864 să ajungă consilier de curte și referent aulic la Viena²⁴. Un ultim exemplu. **Vincențiu Babeș** – care părăsise Aradul în calitate de mesager al doleanțelor românești și domiciliu în Viena din toamna anului 1849 – s-a numărat printre primii funcționari români care avansaseră “la rangul de secretar aulic cezaro-regesc” în anul 1860. Apoi, în anul 1862 “a fost chemat la cancelaria aulică a Ungariei” în calitate de “referent pentru cauzele criminale și grațiale”. În anul 1863 părăsea Viena pentru a fi numit judecător la Tabla regală din Pesta²⁵. Aici avea să fie “lipsit nu numai de oficiul său ci și de dreptul legal la pensiupe pe motivul atitudinii sale «contrare legilor și constituției»”²⁶. Protectorii săi își luaseră mâna de pe el.

Vocea lui **Șaguna** nu mai era ascultată, precum se întâmplase cu doi ani înainte, în 1865. Desprindem din relatarea epistolară a mitropolitului Andrei Șaguna către comitele suprem al Zărandului, **Ioan Pipoș** că i-a reușit “și aceea că Maylath [cancelarul Ungariei] nici în Arad, nici în Zărand n-a putut izbuti cu schimbarea comiților supremi /.../”²⁷. Însă la începutul anului 1867 situația se schimbase. Presa mediatizase știrea că “ministerul maghiar mai nainte de toate va căuta ca în capul comitatelor să pună comiți supremi”²⁸ fideli orientării sale. Protestele naționalităților nemaghiare erau unanime. Din partea publicației “Obcina” veneau în numărul ei din 3/15 februarie 1867, îndemnuri la lupta pentru drepturi naționale în cadrul autonomiei comitatense²⁹. Comentatorul articolului din “Albina”, după ce a aflat că împăratul îl primise în audiență pe comitele suprem **Gheorghe Popa de Teiuș**, la 9/21 februarie 1867³⁰, de-abia atunci înțelegea că nu mai era nimic de sperat. Împăratul lăsase posibilitatea “partidei cea extravagantă a maghiarilor” [să] lucre[ze] “neîncetat pentru ruina totală a românilor pe terenul politic”. Cel puțin, acest lucru îl constata, la Arad, corespondentul anonim “**Brutus**”³¹.

Mai exista și o “partidă moderată a maghiarilor”, care influențase deciziile la nivel înalt privind numirea unui comite suprem în locul lui **Gheorghe Popa de Teiuș**. *Unul dintre efectele acestei moderări* – anume, “hotărârea conferinței” unei “mari părți a inteligenței maghiare”, în casa din Arad a lui Aczél Péter³² – *l-a constituit menținerea* în funcțiile principale a unui număr de șapte funcționari români³³ și numirea lui Szende Bela, în aprilie 1867, în funcția de comite suprem la Arad³⁴. Szende Béla, provenea dintr-o bogată familie nobiliară din Caraș, unde-și avea moșia. Acesta își părăsea postul în anul 1869, probabil datorită nemulțumirii exprimate de către românimea locală. A ajuns, în 1873, ministru al apărării în guvernul ungar³⁵.

Timp de doi ani și jumătate nu a fost numit nici un comite suprem la Arad. Este vorba de intervalul ianuarie 1869-mai 1871, un interval cu rol psihologic de obosire morală a așteptărilor pe care le nutreau românii. În iunie 1869 a fost înaintată, către primul ministru al Ungariei, o cerere a românilor din comitatul Arad privitoare la numirea unui comite suprem român³⁶. Rezultatul negativ al acestui demers confirmă supoziția noastră de mai sus.

Putem caracteriza intervalul anilor 1867-1871 drept un “provizorat”, o perioadă de trecere spre o “maghiarizare” completă a conducerii comitatului Arad³⁷. Din acest unghi de vedere, comitatul Zărand era printre ultimele bastioane, condus aproape în întregime de funcționari români³⁸. Zărandul era de multă vreme vizat în acest sens și era privit ca făcând “de drept” parte din “părțile adnexe” alături de “comitatul *Szolnok-ul de mijloc*” și “*ținutul Kővár*” (Chioarul sau Cetatea de piatră). Așa se poate înțelege de ce comunitatea maghiară din comitatul Zărand – extrem de restrânsă numeric – îi cerea primului ministru al Ungariei, în cursul anului 1867, să numească un comite suprem maghiar³⁹. Fapt este că ceva s-a întâmplat la nivelele înalte de decizie, mai ales după ce la Pesta sosise și cererea românilor din Zărand privitoare la confirmarea, în continuare, a lui Ioan Pipoș, drept comite suprem în comitatul Zărand. Motivația acestei cereri se baza pe existența celor 60.000 de români, alături de cei 600 de maghiari și germani. Semnatarii se pronunțau împotriva numirii, în această înaltă funcție de conducere, a fostului judecător de tribunal marțial, moșierul local Francisc Ribiczey⁴⁰. În aceste împrejurări era explicabilă numirea în grabă a lui **Dimitrie Ioanescu** (originar din Semlac – Arad) în postul de *comite suprem al comitatului Zărand*, în timp ce acesta se pregătea să candideze în circumscripția electorală Pecica (situată în partea de sud-vest a comitatului Arad), în primăvara anului 1867⁴¹.

În ținutul Chioarului se petreceau lucruri asemănătoare. Memoriile românilor adunați la Șomcuta Mare, înaintat primului ministru al Ungariei, cerea, în numele românilor din acest ținut, restabilirea autonomiei sale și confirmarea lui **Ion Șerban** în funcția de căpitan suprem⁴².

Manevrarea situației din comitatul Zărand, de către autoritățile centrale, de la Pesta, prin înlocuirea comitelui suprem **Dimitrie Ioanescu** cu Haller I., nu a dat rezultatele scontate. Acesta din urmă nu reușise să opereze modificarea procentuală a compoziției etnice în favoarea funcționarilor maghiari. Rolul decisiv în contracararea l-a jucat deputatul **Sigismund Borlea**⁴³, originar din podgoria Aradului, în vârstă de 42 de ani⁴⁴. Iată câteva din antecedentele sale biografice: după ce “participase la revoluția din 1848”⁴⁵ și la *războiul civil* [subl. noastră],

devenea funcționar (practicant și diurnist în comunele comitatului Arad și actuar la Makó /în pronunțare românească Macău/, în comitatul Cenad)⁴⁶. Odată cu reînființarea comitatelor, ajungea judecător la tribunalul comitatului Zărand⁴⁷. Experiența sa funcționărească, conexasă cu ponderea masiv românească a adunării generale a comitatului Zărand au dus la un astfel de rezultat. Pentru a combate păreri exprimate în articolul *O restaurare română*, din ziarul guvernamental “Pesti Naplo”, **Sigismund Borlea** arăta că, dintre cei 11 membri ai comitetului de conducere al comitatului Zărand, totuși patru persoane erau de etnie maghiară⁴⁸.

Dacă în comitatul Zărand, comitele suprem Haller nici măcar nu a făcut decât puțin timp act de prezență – stând mai mult la Oradea – în schimb, înscăunarea lui Aczél Péter la conducerea comitatului Arad venea să se conjuge cu începutul aplicării noilor articole de lege: municipală și comunală. Alexandru Mocioni – printre primii – sesiza în anul 1872 efectul lor dăunător, în discursul său de renunțare la condiția de deputat parlamentar. Cu aceeași ocazie semnala “puterea prea extinsă a comiților supremi”⁴⁹.

Așa, puțini, câți existau în rețeaua administrativă comitatensă, funcționarii se bucurau de salariu, fără a-și mai pune problema că ar putea să participe la alegerile pentru parlament în calitate de candidați, în noile împrejurări create de noile legi. Ceea ce era în consens cu cerințele veacului liberal și cu criteriul separării puterilor în stat.

m. Epilog

Răul care nu fusese înlăturat – din acest punct de vedere – după momentul revoluționar european al primăverii anului 1848 consta în procesul de adâncire a izolării exclusiviste a funcționarilor maghiari față de ceilalți, de altă etnie, la adăpostul unei legislații și politici centraliste; faptul acesta atârna agravant acolo unde majoritatea populației era nemaghiară.

În aceste împrejurări – extrem de vitrege pentru existența funcționarilor români, resimțite ca atare în deceniul al optulea – un adjunct notarial, referindu-se la *atitudinea elementelor conducătoare maghiare*, îi scria din Arad, la 16 mai 1881, lui **George Bariț** următoarele: “așa se vede că /.../ pe puțini juzi [judecători – n.n.] regești de [neam] român i-or depărtat din ținuturile românești⁵⁰, ca să nu aibă ocaziune [de] a veni în coatingere cu românii /.../”; într-un alt mod, “pe [vre]-o câțiva pretori de [neam] român ce [i-]am avut, i-or amovat de la oficiu și i-or degradat la posturi de scrietori”; iar “în centru, la comitat abea mai

avem un dregător român, dar nici acela nu e șef, ci /.../ scrietori /.../”⁵¹. Faptul că venerabilul jurist arădean îi cerea lui Bariț discreție asupra acestor relatări, denota *schimbările* intervenite între anii 1870-1880 în viața politică și, concomitent, în optica elitei politice maghiare; mai precis, avusese loc o creștere a gradului ei de exclusivism.

De cealaltă parte, *în rândul elitei românești*, era evidentă amărăciunea și chiar sentimentul de frustrare. Un alt corespondent al lui Bariț, din Beliu (în sudul comitatului Bihor, actualmente pe teritoriul județului Arad), îi arăta că a întocmit un memoriu către congregația comitatului Bihor pentru “ca [de asemenea], și în alegerea funcționarilor [autoritățile, în luarea deciziilor] să fie cu o altă considerație la pretensiunile românilor; nu ca în perioadele trecute”. Rezultatul demersului său a fost negativ. Pretorul ales de către congregația comitatului, pentru cercul pretorial al Beliului (compus în cea mai mare parte din populație românească) era un maghiar despre care învățătorul local avea o părere proastă – adăuga corespondentul lui *Bariț*⁵².

Încheiem prezentarea datelor privind numărul funcționarilor români, la nivelul conducerii comitatului, bazându-ne pe datele calendarului “Aradi Kalauz”, din anul 1884⁵³. În cadrul corpului de funcționari din *conducerea comitatului* Arad existau trei români: *Lazăr Ionescu* (procuror), *Ardelean Nicolae* (contabil) și *Haica Gheorghe* (expeditor administrativ)⁵⁴. După cum se vede, nici un progres față de anul 1848.

Note

* Studiul de față constituie partea a doua a lucrării noastre, intitulată *Funcționarii români în structurile de conducere administrativ-politică și juridică de pe teritoriul comitatului Arad (1846-1894)* și publicată în *Ziridava* 23, p. 129-144. Din acest motiv am menționat numerotarea capitolelor (de la k la m) în prezenta lucrare.

¹ M.O.L., D171, f. 299, copia actului nr. 1396.

² Vezi *Anexa* (care reprezintă schița îmbunătățită cu câteva completări operate de noi pe harta-anexă la lucrarea lui Sashegyi Oszkár, *Az abszoluzizmuskori levéltár*, Ed. Acad. Ungare, Budapesta, 1965). În transcrierea toponimelor am respectat grafia germană folosită de autor.

³ *Ibidem*, f. 300, (“ad 1396, Abschrift” [transcriere]).

⁴ Vezi aceeași *Anexă*.

⁵ Márton Ferencz, în “Aradi utasító naptár”, anul VI, 1862, p. 95.

⁶ Acesta fusese cel dintâi secretar al Societății de lectură românești din Oradea. Ajungea funcționar la Aleșd. Cf. Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*. Kolozsvár-Cluj, 1944, p. 117. Apud Márki S., *Bihari román irok*, p. 119.

⁷ R.F.J., *Magyarország*, partea a II-a, p. 7. Cei doi procurori adjuncți se vor afla printre întemeietorii primului partid politic românesc la Arad. Cf. “Albina”, Viena, 1868, nr. 139, 1 ianuarie st.n., p. 2-3; Apud *Aradul în perioada războiului de independență*, Arad, 1977, p. 28.

⁸ “Országos honvéd-naptár”, Budapesta, 1867, p. 177.

⁹ În 1864 își deschidea biroul avocațial în Arad. Cf. “Concordia”, Budapesta, 1864, nr. 84, 18/30 sept., p. 340.

¹⁰ Ioan Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, vol. I, 1892, p. 44 (familia “Lutzai de Lutză alias Breaz Boeriu din țara Oltului).

¹¹ *Aradul – permanență în istoria patriei*, Buc., 1978, p. 295.

¹² Cu multă probabilitate era viitorul notar de la Comlăuș (azi Sântana). Cf. “Albina”, 1867, nr. 39, 5/17 apr., p. 4; Apud *Aradul în perioada*, p. 9.

¹³ “Albina”, 1868, 139, ian.(st.n.), p. 2-3; Apud *Aradul în perioada*, p. 28-29.

¹⁴ R.F.J., *Magyarország*, p.7-8.

¹⁵ “Albina”, 1868, 139, loc.cit.

¹⁶ *Proiectul de lege pentru națiunea română din Ungaria și Banat* preciza la punctul 17 instituirea unor funcționari români la cârma administrației publice, în mod proporțional față de celelalte naționalități; Cf. B.Ac.R.B., Mss.rom. 973, f.159, Scrisoarea lui *Emanuil Gojdu* către mitropolitul *Suluțiu*, datată Pesta, 2 mai, stil nou, 1862.

¹⁷ “Országos honvéd naptár”. Pesta, 1867, p. 177; *Arad vármegye térképe* [Harta comitatului Arad], Scara 1:375.000, Arad, 1911.

¹⁸ *Aradul – permanență în istoria patriei*, Buc., 1978, p. 295.

¹⁹ Afirmția citată este vagă. Contextul în care se desfășoară “acțiunea populară” este cel al impunerii limbii române în administrația unor localități cu majorități etnice românești, în toamna anului 1861. Cf. Eugen Glück, *Situația politică și lupta de eliberare națională până în anul 1867*, în volumul monografic *Aradul – permanență în istoria patriei*, București, 1978, p. 297

²⁰ “Concordia”, 1863, nr. 19/7/19 martie, p. 78. Cf. “Arader Zeitung”, 1863, 11 martie. Márki, *op.cit.*, p. 620 (susținea că în septembrie 1863).

²¹ “Concordia”, 1864, nr. 84, 18/30 noiembrie, p. 340: ”Prea înalta rezoluție împărătească din 23 oct.”. Nu ne este clar decalajul cronologic între cele două numiri. Cf. Tr. Terebențiu, *op.cit.*, p. 35; *Aradul - permanență*, p. 299; Cf. DJANA, Actele comitelui suprem, acte prezidiale, nr. 5763/1864. Vezi și George Manea, *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în “Ziridava”, Arad, 1978, nr. X, p.532: ”numit comite suprem în 8 noiembrie 1864, George Popa [de Teiuș], aflat la Viena, trimite cancelarului curții vieneze o cerere de renunțare [la acest post], motivând-o, cu modestia caracteristică, prin lipsa unor calități adecvate postului și prin starea sa materială precară. Stăruințele sale /.../ nu sunt acceptate, așa că din anul 1865 până la moartea sa timpurie, în 1867, îl găsim în fruntea comitatului Arad /.../”.

²² “Concordia”, 1864, nr. 99, 10/22 decembrie; Cf. “Arader Zeitung”, 1864, dec.

²³ R.F.J., *Magyarország*, II, p. 53.

²⁴ George Manea, *op.cit.*, p. 530.

²⁵ "Országos honvéd naptár", Pesta, 1867, p. 148.

²⁶ Ilie Groșșianu, *Vincentiu Babeș*, Timișoara, 1938, p. 30. Pentru întreaga sa viață și activitate a se vedea monografia lui George Cipăianu, *Vincentiu Babeș (1821-1907)*, Timișoara, 1980.

²⁷ Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Sibiu (prescurtat A.B.M.), Fond A. Șaguna, actul 2282, datat 2 martie 1867.

²⁸ "Albina", Viena, 1867, nr. 12, p.1 (corespondență datată 8 februarie stil nou).

²⁹ Direcția Generală a Arhivelor Naționale, București, Arhiva Istorică Centrală (prescurtat A.I.C.), Microfilme Ungaria, Fond Ministerul de interne, K148, Acte prezidiale, Rola 81, clișeele 500-517 (articolul "Un cuvânt serios către inteligența românilor").

³⁰ "Albina", 1867, nr. 18, 12/24 februarie, p. 4.

³¹ *Ibidem*. Primii funcționari români care părăseau Aradul, odată cu începutul anului 1867 erau, printre alții, **Florian Varga**, vicenotar comitatens și **Mihai Beșanu**, secretarul lui **Gheorghe Popa de Teiuș**; Cf. DJANA, Fond Astra-Arad, Dos. 63/1867, f. 60; dos. 55/1866, f. 36.

³² "Albina", 1867, nr.19, 15/27 februarie, p.2. Vezi și *Aradul – permanentă*, p.303, nota nr. 67.

³³ Vezi calendarul "Országos honvéd naptar", Pesta, 1867, p. 177 (**Sigismund Popovici**, vicecomite secund; **Ioan Goldiș** și **Teodor Serb**, vicenotari; **George Ebesfalvay**, prim-procuror; **Iosif Ambruș**, **Emanuel Missici** și **Ștefan Antonovici**, asesori de tribunal. **Sigismund Popovici** va alege lupta electorală; aproape toți ceilalți se vor retrage în avocatură; Cf. Baroul avocaților Arad, Registrul alfabetic al avocaților, vol. I (1875-1895).

³⁴ Márki S., *op.cit.*, p. 630. După "plecarea din postul de comite suprem a lui Szende Béla în ianuarie 1869", a urmat o sedisvancanță a acestui post până în luna mai 1871; *Ibidem*. În acest interval a avut loc plecarea lui **Ioan Goldiș** din post pentru a se călugări la mănăstirea din apropiere, Hodoș-Bodrog; Cf. Biografia intitulată *Episcopul Iosif Goldiș*, în "Calendarul pe anul dela Christos 1901", Arad, Anul XXII, [1900], p. [13].

³⁵ Márki S., *op.cit.*, p. 677.

³⁶ DGAN, A.I.C., Buc., Microfilme Ungaria, Fondul Min.int., K₁₄₈, Acte prezidiale, Rola nr. 82, c. 66-80.

³⁷ Odată cu venirea la 5 mai 1871 în postul de comite suprem a lui Aczél Péter, începea să fie efectivă "maghiarizarea" aparatului funcționăresc la toate nivelele.

³⁸ Dintre cei 27 de funcționari principali, trei persoane cu nume de rezonanță germană ocupau posturile de jurat, casier și contabil. Singurul post important, ocupat de Veress Antal, era acela de asesor de scaun de judecată, alături de trei români; Cf. "Országos honvéd naptár", Pesta, 1867, p. 187. Ce e drept, comitatul *Caraș* avea, comparativ, cei mai mulți funcționari români. Cf. *ibidem*, p. 181.

³⁹ DGAN, București, A.I.C., Microfilme Ungaria, Fond Minist. De interne, K₁₄₈, Acte prezidiale, Rola 81, clișeele 388 - 499; *Apud* Registrul de inventar al microfilmelor, nr. 1856, poziția nr. 17, anul 1867/1.

⁴⁰ *Ibidem*.

- ⁴¹ "Albina", 1867, nr. 40, 7/19 aprilie, p. 2; Apud *Aradul în perioada*, 1977, p. 11-12.
- ⁴² Dir. Gen. a Arh. Naț., Buc., A.I.C., *ibidem*.
- ⁴³ "Albina", 1870, nr. 19, 5/17 martie, p. 3.
- ⁴⁴ M.O.L., Budapesta, Fondul D₁₈₈ (Actele evidenței personalului), cutia 1, f. 399-399v; născut la Șiria, " a absolvit studiile filozofice în Presburg [Bratislava]", în anul 1848.
- ⁴⁵ Dimitrie Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 60, nota 10 subsol.
- ⁴⁶ M.O.L., Bp., D₁₈₈, *loc.cit.*
- ⁴⁷ *Magyarország*, partea a II-a, 1862, p. 20.
- ⁴⁸ "Albina", 1870, nr. 21, p. 2 (articolul este intitulat "Întunericii opunem lumina"). Desigur că autorul atribuie *luminii* o valoare morală, considerând justă cauza în slujba căreia el s-a pus.
- ⁴⁹ D.J.A.N. Brașov, Fond Dogariu, Dos. 5/1, f. 2.
- ⁵⁰ D.J.A.N.A., Astra-Arad, Reg. 27/1863: **Florian Varga** a ajuns vicesenior la Pesta. De asemenea, **Sigismund Popovici** a ajuns președinte al tribunalului regesc din Karczag [azi în Ungaria]; Cf. Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog, nr. 95/1880: circulara Asociației Naționale din Arad pentru cultura poporului român; Apud *Aradul în perioada*, 1977, p. 261.
- ⁵¹ B.Ac.R.Buc., Mss.rom. 977, f. 50-51. După cum se semna cel care îi trimitea aceste rânduri, credem că este vorba de veteranul mișcării naționale românești din părțile Aradului, **Ion Arcoși**.
- ⁵² B.Ac.R.B., Mss.rom. 1011, f. 18-19 (datat 12 ianuarie 1884, Beliu).
- ⁵³ "Aradi Kalauz", Arad, 1885.
- ⁵⁴ *Op.cit.*, p. 45.

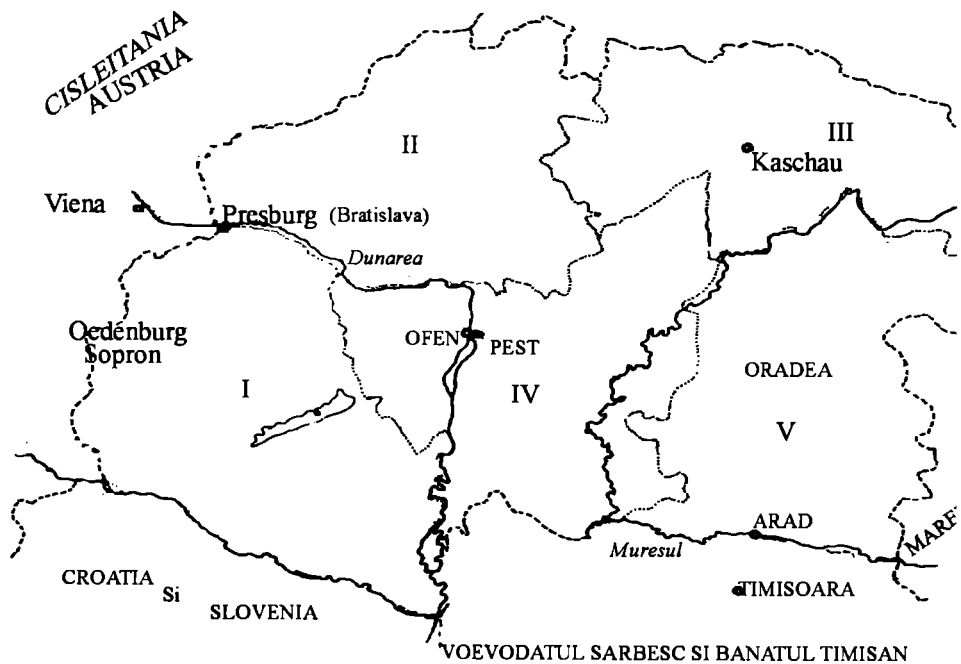
LES HAUTS FONCTIONNAIRES DU DÉPARTEMENT D'ARAD ENTRE L'AUTONOMIE LINGUISTIQUE ET LA CENTRALISATION (1860 - 1884)

Résumé

L'auteur présente les conséquences de la libéralisation linguistique et juridique des départements Arad, Zărand et le Sud de Bihor – commencé pendant l'été 1860, sur le territoire du Gouvernement de la Hongrie (exceptant le Banat de Timișoara et le Voïvodat de Serbie). On fait référence à l'utilisation concomitante des langues magyare et allemande, en dehors desquelles il avait, aussi, la possibilité d'employer le slovaque, le roumain et le ruthénois, là où l'une des trois ethnies représentaient un groupe compact et nombreux.

L'augmentation du nombre des fonctionnaires non-hongrois a duré entre 1862 – 1867. Au niveau de la direction du département d'Arad, le commissaire allemande Ludovic Hofbauer, mis en fonction en octobre 1861, a été remplacé par deux petits nobles roumains d'Arad : le juriste Teodor Serb de Cuvin comme administrateur en mars 1863, puis à la fin de l'année 1864, le conseiller aulique, Gheorghe Popa de Teiuș.

Dès mars 1867 jusqu'à l'année 1895, l'administration austro – hongroise a commence un processus de magyarisisation et d'élimination progressive des roumains de la direction des juridictions administratives de „Partium” (Arad, Zărand, le Solnoc moyen et Chioar).

O INTERESANTĂ INIȚIATIVĂ POLITICĂ DIN ANUL 1890. PROTAGONIȘTI: ALEXANDRU MOCIONI ȘI IOAN CAVALER DE PUȘCARIU*

NICOLAE JOSAN

În mai 1890, băănățeanul Alexandru Mocioni i-a făcut o vizită lui Ioan Cavaler de Pușcariu, fost judecător la Instanța Judecătorească Supremă a Ungariei, Curia Regală din Budapesta, de curând pensionat (de la 1 mai 1890) și care atunci se afla la domiciliul său, bolnav de „*influență*”.

Cu acest prilej, cei doi au avut o interesantă discuție, despre situația politică, în care se aflau românii, din Ardeal și Ungaria, pe atunci foarte preocupati și agitați, de problema înaintării la Viena, către Monarh a „*Memorandumului*”.

Cei doi au ajuns la concluzia, că era necesar și foarte util, ca toți românii, indiferent de orientarea lor privind tactica politică, activiști și pasiviști, a se pune pe baza unui *unic program*, acceptabil tuturor. Se pare că inițiativa /și ideea/ a fost, în primul rând, a lui Pușcariu, /inițiativă/ pe care Mocioni a acceptat-o în principiu.

În acest sens și scop, Ioan Cavaler de Pușcariu, și-a luat însărcinarea de a-l formula ca *proiect de program*, și, apoi, de a-l comunica confidențial lui Alexandru Mocioni spre a fi lecturat cu maximă atenție. Apoi, acesta din urmă, eventual, să-l completeze și să-l modifice „*după buna sa chibzuială*”.

Am pornit la analizarea acestui moment politic de la un manuscris important, rămas de la Pușcariu, intitulat „*Pasivitatea politică a românilor și urmările ei*” și păstrat, în original, la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia¹, în fondul documentar „*Pușcariu*”, unul din cele mai mari și importante fonduri documentare, deținute de acest muzeu. Alături de respectivul manuscris, din care am luat mai multe idei și informații, am mai utilizat câteva piese din corespondența dintre cei doi oameni politici, din același fond, /piese/ pe care le reproducem în anexe².

Acest *proiect de program*, urma să fie discutat și aprobat, mai întâi în cercuri mai înguste, apoi supus dezbaterii într-o conferință națională generală.

Pușcariu a întocmit respectivul *proiect de program*³ și apoi l-a expediat din Bran – locul său natal – către Mocioni, /însoțit de o scrisoare, reproducă în Anexa nr. 1 și datată/ în ziua de 24 iunie /stil nou/ 1890. /În treacăt fie spus,

Pușcariu/ și-a petrecut, după pensionare, ultimii 21 de ani ai vieții sale, în localitatea Bran.

/După primirea/ acestui *proiect de program*, Alexandru Mocioni i-a răspuns din „Kapolnas” / unde se găsea biblioteca de orientare predilect social-istorică și politică a familiei sale; pe vremea aceea, comuna Căpălnaș era situată în nordul teritoriului comitatului Caraș-Severin; actualmente este satul Căpălnaș, pe teritoriul județului Arad – n.n./, printr-o scrisoare în limba germană, de 10 pagini, la 1 iulie /stil nou/ 1890, cu „provocarea” ca, epistola sa, să fie făcută cunoscută și mitropolitului ortodox de la Sibiu. Ceea ce Pușcariu a și făcut/ scriindu-i scrisoarea la data de 1 august 1890 și/, trimitându-i-o lui Miron Romanul, la data de 5 august 1890 /însoțită de cele trei anexe pomenite în scrisoare/.

Pușcariu, indiscutabil, unul dintre cei mai importanți bărbați politici de orientare activistă ai vremii⁴, în amintirile sale, se arăta surprins, constatând, din lectura acestei scrisori, că Mocioni, se afla „cu totul pe un teren opus” de al său⁵.

După ce lecturase scrisoarea primită de la Al. Mocioni, Pușcariu o reexpedia /în 5 august 1890/ mitropolitului Miron Romanul împreună cu alte două anexe**. Reproducem, în cele ce urmează, /una dintre aceste anexe, respectiv/ scrisoarea de răspuns a acestuia către fruntașul bănățean, concepută în ziua de Sf. Petru și Pavel 1890, adică în 29 iunie /stil vechi/ 1890, scrisoare, al cărui text /sub forma copiei nr. 2 – n. red./ a fost inclusă în importantul său manuscris „*Despre pasivitatea politică a românilor și urmările ei*”, din fericire, aflat în posesia muzeului nostru.

Respectiva scrisoare, destul de lungă, începe de la pagina 128 a manuscrisului și se extinde până la pagina 138. Deși, nu este prima în ordinea strict-cronologică, o reproducem în acest studiu, înainte de anexe⁶. Iată-i textul:

“*Bran-Töröcsvár, în ziua de Sf.*

Petru și Pavel 1890

/10 iulie stil nou 1890/

Iubite amice Alexandrel!!

*Am primit epistola Ta din Gleichenberg, 1/7-90 și am admirat
paciența și zelul cu care /-/ jertfindu-ți odihna, ce se recere pe timpul curei,
în care te aflași – mi-ai descoperit, destul de pe larg, vederile Tale în privința
proiectului meu de program, pe lângă care, am crezut /am credea/ eu, că s-
ar putea grupa toate partidele naționale, spre a procede uniform și solidar
în afacerile noastre politice. Împărtășirile ce mi le-ai făcut cu atâta
bunăvoință – câtă și cu sinceritate, mă /de/obligă a-ți răspunde îndată,*

făcându-mi și eu reflexiunile mele, tot cu atâta sinceritate amicabile /-/ fiind de convingere, că atari împărtășiri reciproce – frecându-se una de alta, știu bine, /mai lesne/ vor obli și /polei/ pe cele mai mari divergențe de păreri ce par a mai exista între noi?

Mai înainte de toate, trebuie să permit, că intențiunea mea, din proiectul cestionat n-a fost nicidecum <<d a desavua opozițiunea națională de până acuma, și cu atât mai puțin d'a abzice de orice politică națională formală, prin care nici d'a provoca disoluțiunea partidei naționale>> opoziționale.

Din contră, intențiunea mea a fost numai de a întruni toate partidele naționale române la un program acceptabil /din toate părțile/, pe basa căruia să se poată continua acțiunea națională – fie pe cale opozițională sau guvernamentală, sau neutrală – după cum va afla de oportun votul, ce se va manifesta prin universitatea națiunei; prin urmare, dacă Tu – cum zici - încă nu afli timpul pentru schimbarea ținutei politice de până acum, bine! Națiunea va persevera și mai departe, în opozițiune!

Tocmai de aceea am căutat și d-a impregna programului meu o longitudine /largitudine/ elastică, în care pot intra și cele mai extravagante postulate naționale.

Această elasticitate – se vede că – a fost cauza că Tu, la luarea sub cuțitul anatomic a proiectului meu, Te-ai pus pe punctul cel mai extrem al bănuielilor – pe când dacă-l apreciai din partea mai calmă, ai fi devenit la convingerea că dracul nu e așa negru, precum l-ai văzut la prima contemplare /l-ai contemplat la prima vedere/. Apoi ce te oprește a-l îndrepta după cum socotești a fi mai bine – sau a-mi trimite tu un proiect detaliat ?/

Admițând, /deci/, dacă iei, proiectul meu la partea meritorică a lui, orice opozițiune națională, rămâne numai întrebarea, că în ce mod să se manifesteze, acea opozițiune ? Sau cu alte cuvinte, care să fie procedura formală? Și, /iacă/, aci – numai aci, găsesc eu nodul gordian, pe care, aș vrea să știu, cum vrei Tu – magne Alexandre, să-l desnozi, fără a-Ți se rumpe sabia în două? Pentru că trebuie să aibi în vedere, că nodul ce l-a tăiat Alexandru cel Mare, va fi fost împletit de vreun ștregar, din /ață/ fire de cânepă sau din curele de piele – până când nodul ce ne /ni/ stă înainte e împletit din cea mai rafinată sârmă de oțel, prin care nu răzbește sabia, ci rumpându-se, poate rebrodî /să rebordeze/, vârful rump, tocmai în capul tăietorului.

Apoi, /nu uita ceea ce/ vestitul Metternich, a zis, că, omul în politică, trebuie să fie din oțel, dar nu în formă de drug, care l-a apăsare, se rumpe în două, ci în formă de peană elastică, care îndată ce încetează apăsatul, se ridică /iară/ oblu la locul său.

*Dacă Tu – după cum indigitezi – sub opozițiunea națională /de până acum/, înțelegi și în partea ei formală, numai programul ei de la Sibiu, din a./nul/ 1881 – apoi trebuie să-ți mărturisesc, că eu – în logica mea – nu înțeleg, cum, Tu, mai /mă/ avizezi la un program, pe care îndată /la/ după nașterea lui, l-ai /desavuat/ declarat (: în „Luminătorii” :) de un Non Ens /recte Non Entitate/, de un hermafrodit, jumătate cu activitate și jumătate în pasivitate /?/. Desinit in pisces, mulier formosa superne /trupul unei femei frumoase terminat în coadă de pește – Cf. Marian Barbu, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, București, 1973, p. 51/.*

La un program, pe carele Tu – și în timpul mai recent, când bărbaților din comitetul sibian, care Ți s-au prezentat în sărbătorile Paștilor din anul acesta, spre a încerca subșternerea Memorialului lor la locurile Mai Înalte – /l-ai desavuat destul/, le-ai declarat categoric, că acțiunea lor e pre cât neoportună, pre atât și lipsită de orice basă solidă! (: în replică, el /Mocioni/ deneagă, a se fi exprimat în sensul ăsta:).

La caz, însă, dacă Tu – după cum conjuncturez /conjecturez/ eu din epistola Ta – ai fi de părere, că acum, toți românii – fără deosebire de ardeleni, sau ungureni și bănățeni – să se pună în pasivitate, că așa să se unifice procedura partidei naționale, /liberale, opoziționale/ – trebuie să te fac atent mai întâi la aceea că avem două partide naționale – și de aceea, trebuie să ținem cont de /ambele/ amândouă – /pentru că nu în susținerea ci în unirea partidelor trebuie căutată puterea națională/. Una /din aceste partide de până acum/, care se ține de principiul pasivității absolute și alta, care respinge acest principiu necondiționat, fără d'a rămâne îndărătul pasiviștilor în ceea ce se atinge de postulatele meritorice ale națiunii.

Partida așa numită a pasiviștilor – ce e drept – se manifestează formalmente prin 200-300 de inteligenți, care se adună în fiecare period electoral în Sibiu spre a-și reînnoi /conclusul pentru/ manifestarea de /abținere/ abținere de la afacerile dietale; dar îi lipsește caracterul autoritativ, și de aceea, poporul nostru, ce numeră 2-3 milioane de suflete, nu se ține de ea, ci, /oricât/ încât e îndreptățit, participă la alegeri și fără de conducere de inteligența sa; pre când partida cealaltă, așa poreclită a activiștilor, are

pe lângă sine doi mitropoliți și 5 episcopi – tot clerul, ce stă sub disciplina lor – are pe toți funcționarii publici, de la cei mai înalți în funcție, până la cei de pre urmă /jurați comunali/ funcționari sătești; are pe întreg poporul îndreptățit la alegeri, care de nu merge la actul alegerii, îl duc – /adeseori/ mai cu seamă aceia, care /au făcut/ fac mai mare gură, pentru pasivitate – alătura cu szolgăbirăii și jandarmii. Această partidă /a activiștilor/ nu ține adunări periodice, ca cealaltă, ci numai din când în când, ca la a./nii/ 1872 și 1884, spre a cerca, dacă pasiviștii, /care/ mai opăcesc alegerile, nu au venit la convingere, că pasivitatea lor e /nefructuoasă/ neexecutabilă, e greșită din capul locului! Și dacă activiștii văd, că pasiviștii persistă mai departe în pasivitate, se retrag, naturalmente! pentru că la activitate se recere concursul tuturilor; uneori, un vot dacă lipsește, poate zădărnici rezultatul alegerii, pre când la pasiviști, ajunge orice număr mic, ce se abține – spre a împiedica orice încercare de alegere /spre a zădărnici rezultatul alegerii!/.

Aceste inconveniente, nu rămân nicidecum necunoscute, ca niște slăbiciuni interne, casnice, ci sunt prea bine cunoscute, atât din partea /puterii/ statului, cât și a tuturilor celorlalți contrari ai noștri. Nosco te mi aselle! /Te cunosc, măgărușul meu!/. Așa ne persiflează ei pe față, și se folosesc de ele în detrimentul nostru, al tuturilor.

Și într-adevăr! Noi și merităm aceste consecințe ale slăbiciunilor noastre, pentru că, <<ca noi nimenea !!>>. Putem exclama /cu/ ca osânditul la moarte, în ultimele lui momente : Cine face ca mine, ca mine să pățească! /subliniere distinctă în textul copiei nr. 1 – nota redacției/. Au mai făcut și alții pasivitate, ungurii, cehii, croați, nemții etc. Dară să lase ei cercurile electorale pe mâna contrarilor săi – ca Români – asta nu o mai făcut nimene /pe fața pământului/. În zadar cocoloșim noi impotența la care s-a ajuns tocmai prin pasivitate, când vrem să o acoperim cu țărâna /scumpă a/ imposantelor /sfintelor/ pronunțamente. Toată lumea știe, că pasivitatea noastră nu e altceva decât o fugă rușinoasă! – Și până când tot așa? N-a fost destulă experiența de 25 de ani? Să mai așteptăm încă de 25 de ori câte 25 de ani? Dacă nu ni-a ajuns un pătrar de veac să ne luminăm (cum zice Diamandi Manole) – nu ni va ajuta nice un seclu, nice o mie de ani, ci se va împlini asupra noastră sentința renumitului etnograf Deschl /Peschl ?- nota red./, care zice că toate popoarele pasive, vor peri de pe fața pământului /subl. existentă în copia nr. 1 – nota red./.

Dar vei zice /însă/ că onoarea națională, recere, ca să fie consecvență /consequentă/ în acțiunea sa. Eu, însă, tare mă tem, că pe lângă ulterioara rămânere în abținere, tot mai afund ne vom îngloda în /desastrul/ noroiul cel neonorific. Și n-a fost de lipsă, ca și proiectul meu să mai desavueze politica pasivității /politica națională/, că era destul de desavuată, prin faptul că poporul român nu se ține de ea. E frumoasă – ce e drept – consecința /logică/ în teorie; dară în politică, lucrul de căpetenie e tactica, strategia, la tot momentul amăsurată mișcărilor contrariului, și asta încă e consecința logică. Ar fi un rău coincident /recte: comandant/ acela, carele s-ar lăsa să fie condus de locomotivă, numai în linia dreaptă a șinelor – fără d'a privi îndărăpt și stânga, pe unde se mișcă armata /contrariului/ inamicului!

Afară de aceea – tactica mai recere, ca să nu ne /apucăm/ ocupăm de lucruri imposibile! /ad impossibilia nemo obligatur/. Mai crezi Tu – și după o experiență de 25 de ani – că politica abținerii /abstinerii/ de la alegeri, se va putea vreodată esecuta cu rezultate onorifice? Vei putea Tu opri pe poporul, să nu aleagă – dacă nu găsește candidați români din opozițiune /opozițiunea națională/ – pe cei guvernamentali? Sau dacă nu află din aceștia, să nu-și aleagă de reprezentant al său pe vreun jidan? Și oare, dacă un Român, în apărarea cauzei sale particulare, d.e/xemplu – n.red./ într-un proces, pleniponțează pe un /advocat/ ungur, - nu e acesta /representantele său/ legal?

/Nitimur in vetitum! /

Aici îmi vei obiecționa aceea /ce ai intonat/, că ai constatat, cu destulă plausibilitate, că nici așa numita activitate nu e executabilă cu onoare, /mai cu seamă/ între împrejurările de astăzi, când la alegeri, /ne/ va împiedica chiar și puterea de stat etc. La aceasta-ți observez mai întâi, că noi ne învârtim /că obiecțiunea ta se află/ într-un circulus vitiosus – când noi învinuim /pe regim/ puterea statului, că ne împiedică, iar aceasta ne învinue pe noi, că ne abținem de la alegeri. /Dacă, cu toate astea, noi am decăzut în rezultatele alegerilor tot mai rău, până ce au dispărut și cel mai de pre urmă deputat român, național-liberal-opozițional din dietă/, dar vina de căpetenie – trebuie să recunoaștem – o poartă pasivitatea, /pentru că ne-am pierdut în labirintul iluziunilor/ care a lăsat pe poporul alegător de sub disciplina națională, pe mâna corupțiunilor, mai întâi în Ardeal /de unde/ apoi, fiindcă /apetitul vine mâncând/ apelul vine mânând de aici, s-a extins și peste părțile ungurene și banatice.

Deci nu rămâne alta, decât: qui perdidit numerum incipiat iterum!

– cine pierde șirul o ia de la început!/.

Irlandezii au început cu un singur deputat, cu O'Connel, și astăzi / ei/ au în Parlamentul Angliei, deja, 70-80 de O'Conneli, cu cari Gladstone s-a văzut constrâns a-și trage seama!/. Vom începe /și noi/ cu unul-cu doi O'Conneli români, apoi cu 10-20 etc. Și asta va fi mai onorific, decât a zace lungiți pe zăpada pasivității, ca țiganul strigând : Vino, soare, vino ! că mai târziu, vei veni, dar nu /vei/ mai /avea/ ai pentru cine! /Dar vei zice mai departe/ cine ne-a oprit de a alege /d. e./ la Caransebeș un O'Connel? Nu poate deci susta, nici obiecțiunea, că astăzi nu mai putem alege nici măcar pe un singur O'Connel român. Nu, zău, că nu voim!

Dar pe lângă o disciplină bună, /și pe aiuria!/. toate se pot. D'accea eu am indigitat /în proiectul meu/, la necesitatea /d'a ne organiza și/ de a se constitui nu numai un comitet central, care să conducă, dar și comitete locale, care să execute alegerile în sensul dispozițiilor din Centru – și atunci vom putea ieși în toate cele vreo 36 cercuri cu majoritate română / ultima propoziție lipsește din copia nr. 1; celelalte omisiuni din aceeași copie nu ni s-au părut atât de semnificative încât să le semnalăm – n.red./.

Iară dacă, pe lângă toată această disciplină, va scăpa să fie aleși și deputați guvernamentali – aceștia, în cauze de naționalitate și limbă, de biserică și școală etc, încă vor fi cu noi și vom putea participa la clubul național, precum s-a mai întâmplat; și am văzut și prin adunările bisericești, că mulți din ei întrec pe naționali – liberali-opoziționali – în opozițiune față de regim. Va trebui să ne împăcăm și cu inevitabilitatea/.../. Aceasta se întâmplă și la unguri, sași etc, cu toată disciplina lor – și nu se poate înconjura. Totul atârnă de la împărțirea rolurilor, de la indulgența față de alți consângeni. De aceea, s-a extins proiectul meu de program la regularea referințelor acestea interne /între deputații români de orice culoare, ceea ce nu-i va împiedeca d'a forma un club național și d'ai întruni în cestiuni naționale, de limbă, biserică și școală etc la o purcedere armonică. Am mai avut noi atari cluburi naționale și a fost bine, și am văzut chiar și la adunările noastre bisericești, de multe ori, pe bărbați dealtmintrelea guvernamentali luând cea mai rezolută pozițiune în contra regimului etc/, ca să nu conturbe pe O'Connelii noștri, d'a da adevărul pe față, față de oricine. Dă lui D-zeu ce e a lui D-zeu, și ce e a Cesarelui, Cesarelui; și va fi bine! (În replică, /

Mocioni/ zice, că a cercat odată cu O'Connellii etc. Da a cercat și atunci era bine!).

/Totul atârnă de la o împărțire bună a rolurilor și de la indulgența față de convingerea omului! Adevărul e numai unul – va ajunge a-l manifesta în dietă și un singur oconel! Vei zice că proba s-a făcut! Da – s-a făcut; și atunci a fost bine!/.

Îmi vei obiecționa aci că astăzi, când unгурii au pășit, pe față cu tendința de a ne nimici prin magyarisare – nu mai pot ajuta /nimic/ nici deputații români, fie aceia guvernamentali sau opoziționali, tot atâta! Și de aceea nu ni-ar mai fi rămas alta, decât vaietele și strigătele la fiecare period electoral etc.

Să abstragem de la aceea /ce am indicat și mai sus/ că /la toate acele atentate/, vina acestor persecuțiuni, /în cea mai mare parte/, o purtăm și noi, cari de 25 de ani, n-am făcut alta, decât am tot zgândărit și ațâțat puterea de stat și pe societatea ungară, în contra noastră până acolo, încât privindu-ne acum de un element periculos, /au/ un pretext plausibil, ca ei, cei mai tari, să ne nimicească pe noi, cei mai debili; observ numai atâta, că ar fi /deplorabil lucru/ deplasabil pentru noi, dacă am aștepta toate numai de la deputații români și am face numai pe aceștia responsabili pentru toate desastrelor noastre. Unum faciendum alterum non omitendum /în traducerea noastră: Să fim una în lucrare, pe altele să nu le omitem – n. red./ . Acțiunile noastre extise pe toate terenele, în și afară de Dietă. /Numai o aripă dacă e neglesă, poate produce desastrul strategic/.

De aceea, tocmai așa de greșită ar fi și tactica restrângerii acțiunilor noastre numai pe lângă pronunțările, memorialele sau /chiar și/ reprezentațiunile ce s-ar face din 5 în 5 ani în periodul legislativ – spre a dovedi – cum zici – nemulțumirile naționale. Înaintea cui? Memorialul de la 1881 nu ni spune, nice măcar /atâta/ asta!

Poate că înaintea Europei, a lumii întregi! Cui bono? Nu vedem /noi/ că toate puterile europene – ba din toată lumea – au naționalitățile lor, pe care le mănâncă și le nimicesc fără de nici o milă. Comme chez nous! Va să sară vreuna din ele într-ajutoriu nostru ca să-și aprindă paietele de pe coperișul caselor /lor/ proprii? Și cine din lume mai ia vreo notiție /serioasă/ de protocoalele și memorialele Conferinței de la Sibiu, /purcuse din calamitățile noastre de acasă/ când noi, postulatele noastre naționale nu vrem să le validăm /vindecăm/ nice măcar în Parlamentul patriei unde trăim?

Sau dacă se și ia /vreo notiță/? Cu ce efect ?Cel mult dacă tot la 5 ani o dată dau și ei din umeri! Iară dacă căutăm la niscareva eventualități / evenimente/ mari din afară, în a căror turbureală să putem pescui și noi, trebuie să observez, că acestea – de vor veni – nu vor întreba de programele noastre, ci-și vor isprăvi trebile și fără de ele, iar până atunci, trebuie să căutăm un modus vivendi, ca să trăim și să nu ne mistuim puterile până la nimicire, așa ca evenimentele să nu ne mai afle pe lume.

Poate că față de unguri, de puterea statului, să ridicăm stindardele pasivității – spre a-i speria, precum sperie cineva păsările prin ciuhele ce le ridică prin holde! Dar n-am văzut noi de 25 ani încoace, că unguirilor nimic nu le convine la socoteală mai bine ca pasivitatea și pronunțările de / abținere/ abțineri? N-am observat destul de lămurit, că ei de nimic alta nu se tem, ca de aceea, că românii vor intra organizați și solidari într-o acțiune parlamentară națională, cu care și ungurii vor trebui /apoi/ să-și tragă socoteala? De nimic ce se lucră pe de lături nu le pasă, ci numai de /ceea/ ce se petrece în Parlament. Numai aci se tem ei, că se va scula vreunul sau altul dintre deputații români să descopere /nedreptățile/ abusurile ce le comit, /fără genare/ înaintea lumii, și de la cel mai competent loc, lățindu-se de acolo, momentan, prin telegrame în toată lumea – și asta – numai asta, va produce efectele teribile pentru reputațiunea unguirilor – nu numai la 5 ani odată, dară în toate zilele /în tot momentul/.

Vezi, frate Alexandre! Aci ar trebui să duci și să conduci Tu națiunea, încălțat cu carâmbi lungi până deasupra genunchilor!

Tu, însă, zici că nu o vei face mai înainte, de a-ți fi asigurat equivalentul, pentru care să intrăm în acțiune. Asta atât ar însemna, că Tu nu vrei să mergi la vânat mai înainte de a fi asigurat din partea ursului, că-și va da pielea drept equivalent pentru osteneală. Equivalenturile în politică nu se dau ca arvună, de bună voie, ci trebuie eluptate pe calea sa, iar nu să le așteptăm pe canapeaua pasivității, ca să ne cadă d'a gata, ca mura-n gură!

<<Să recunoască ungurii programul de la Sibiu și să inarticuleze toate postulatele naționale cuprinse în acela, sancționându-le ca lege, și atunci, numai atunci, vom intra în Dieta din Pesta>> Așa interpretează / jurnalele române/ „Observatoriul” de pe atunci, programul din Sibiu.

Dacă crezi și Tu, /frate Alexandre!/ că atare procedură e convenabilă cu pozițiunea de stat a unguirilor, și chiar cu demnitatea noastră națională,

apoi ajunge acest ultimatum la la Mentschikoff și orice program fiind de prisos – discuțiunea e gata!

Mai înainte de a încheia această epistolă, – nu-ți pot rămâne dator nici la unele observări speciale, ce le mai atinge epistola Ta, unde zici :

a) Că minimum din legea de naționalitate /ce recunoaște limba magyară de limbă de stat/ nu ne poate mulțumi; /și asta cu atât mai puțin, cu cât vedem tendința d'a ne magyarisa etc/ văzând tendințele de magyarizare etc. – Eu, însă, zic că nu e nebun cine mănâncă șapte pâini, dară cine i le dă!/. Dară/adu-ți aminte, că chiar și programele naționale din anii 1861-1863-1867/8 admiteau indirect limba magyară ca limbă de stat. (: în replică, el /Mocioni/ face deosebirea între limba de stat și limba internă, la care reflectez că limba internă e mai restrictivă pentru noi decât limba de stat. Din limba internă deduc pretențiunea d'a se introduce limba magyară chiar și până la oficiile comunale, ca parte întregitoare a limbei interne de la oficiile centrale :). Nu legea de naționalitate magyarizează, ci legile aduse mai târziu, în decursul pasivității noastre. Apoi cuvântul a lehetőségig / până la limita posibilului/ /din legea de naționalitate/ – o sabie cu două ascuțisuri, care se poate întoarce și în contra ungarilor, dacă /nu eram pasivi ci ne apărăm în dietă cu bărbăție, zicând/ că vor putea validita că toate sunt posibile! /minden lehető a világon!/. /Numai noi să fi fost oameni!/. Numai noi să fim oameni !

b) Zici că proiectul meu miroase a parfum sășesc și că Quod licet bovi non licet Iovi etc /de remarcat că avem de-a face cu inversarea termenilor dictonului latin, care sună așa: Quod licet Iovi non licet bovi – nota red./. Toate programele au câte ceva /și/ comun /unde se întâlnesc/. Și adu-ți aminte ce a zis un oarecare împărat roman: boni lucri odeo et quacumque re /nici una din transcripțiile dictonului, fie din copia nr. 1, fie din copia nr. 2 nu au fost întru totul corecte – nota red./, iar slovacul zice : mindenbül egy-egy kicsi haszna /nici în acest caz, transcrierile din cele două copii nu au făcut corect – nota red./ Jupiter încă a trebuit să miroase ceva “hasznot” /din nou semnalăm transcrierea incorectă a cuvântului haszon, pe care noi l-am pus la acuzativ – n. red./, când s-a prefăcut în bou d'a trecut în Europa peste Bosfor. De aceea, nu strică /nimic/ dacă /vom învăța/ învățăm ceva și de la prudenții și circumpecții sași, mai cu seamă /dacă vom considera că politica nu constă numai din idealuri ci mai virtos/ mai cu seamă din interese materiale /– care le perdem mereu pentru sfânta pasivitate/. Câte interese materiale am

pierdut noi, de când zburăm după idealurile pasivității?! Am pierdut subvențiunile bisericilor, am pierdut ajutoarele școalelor, am pierdut bisericile grecești din Brașov și Budapesta; /am pierdut gimnasiile și subvențiunile lor/, am pierdut fondurile și pădurile grănicerești de la Caransebeș, Orlat și Năsăud – rațiunile și fondurile naționale se disolvează, iar în locul lor /am provocat pe societatea maghiară să se organizeze în contra noastră/; se ridică kultur-egyleturile pentru magyarizare, /prigonire pe toate terenele/ și deposisionarea românilor; posturile /centrale/ de funcționari români, /până la cei din urmă notari comunali/, devenind vacante, nu se mai ocupau prin români; tinerimea emigrază cu ridicata și, câtă mai rămâne în țară, e lipsită de școală parlamentară; și câte procese pentru avere se pierd, toate-toate sub presiunea ce ne apasă sub greutatea urmărilor pasivității celei afurisite, ce ne înfierează ca pe un element dușmănos statului, pe care acesta e dator a-l stârpi. /Pierdem tot, sub pretextul că nu se ia pâinea de la copii spre a o da câinilor/.

S-a împlinit prorocirea mea, din adunarea de la Mercurea, /de la a. 1869/ când am zis, că prin pasivitate provocăm iară uniunea celorlalte naționalități asupra noastră, ca la a. 1438, pe care superintendentele sășesc /Teutsch, l-a reclamat iară împotriva noastră/, după ce iară s-au împăcat cu ungurii, o au provocat iară peste noi. (vezi "Telegr. Rom". 70/90). /Trist, foarte trist lucru! Dar e adevărat/.

După toate acestea, poate, iubite amice Alexandre – vie las concluziunea observărilor mele, prin care Te-ai putut convinge, că ce se atinge de partea meritorică a programului, /nu vor/ nu pot exista între noi /atari/ diferențe ce nu s-ar putea obli /complana/. /În privința aceasta îți dau carta bianca – să scrii – și eu voi subscrie/.

Mai dificilă mi se pare mie a fi partea formală – adecă întrebarea activității sau pasivității. /În deosebi, nu pot cuprinde cum să fie cleiul care să lipească acelea la o laltă/. Iar dacă pot afla punctul de întâlnire, și cu atât mai puțin reserva, cu care vrei să cruți pe clerul înalt, pe oficialii de sus până jos, /la cel de pre urmă jurat sătesc/ și pe poporul ce aleargă la alegeri și trebuie să fie pasiv pretutindeni. /Ce vei face cu deputații guvernamentali? Cum îi vei opri pe aceștia și pe membri casei magnaților să se abțină etc?/

Dacă Tu mi-ai fi /formulat/ împărtășit un program paragrafat în privința tuturor acestor probleme, poate că m-aș fi putut pronunța și eu, mai de aproape asupra lor și numai atunci îmi voi fi făcut posibil d' a merge

după tine cu deplină fiducie. Dar dacă voi vedea, că Tu ai fi înlocuit cismele cele lungi, cu care să pășești înainte pe teren solid, și în locul lor, ți-ai pus aripi de-ale lui Icar, ca să sbori prin /văzduhul/ eterul cel înalt al idealurilor, unde noi, cei de pe teren practic, nepunându-ne șindile-aripi pentru sburat, nu Vă putem urmări, nu ne rămâne alta, decât a ne retrage în /cabinele/ coloana Reservei ce ni-o ai pregătit pe naia lui Noe, așteptând acolo ramura cea verde, ce ne-o veți aduce, Voi porumbii cei sburători și aducători de mântuire.

În speranța că va sosi și timpul /acela, unde ne vei putea liniști și în privința/ acesta, rămân /pentru totdeauna/ al Tău stimător amic!⁸

Ioan Cav. De Pușcariu “

Proiectul de program, precum și scrisorile lui Pușcariu, dovedesc clar că acesta era un activist convins, care nu se poate împăca, nicicum cu ideea de pasivitate, pe care Mocioni, ca bărbat inteligent și patriot român ales, o admitea totuși, ca o necesitate determinată de condițiile politice grele impuse românilor după pactul dualist din 1867. /Aceste/ condiții au fost menținute, chiar agravate mereu, în anii următori, până la momentul acelei încercări, din anul 1890. Acest episod politic a fost remarcat, pentru prima dată, de istoricul Ioan Lupaș, care i-a dedicat două studii, cuprinzând scurte comentarii, alături de reproducerea principalelor documente privitoare la el, ceea ce facem și noi. În rândurile de mai jos punem la dispoziția cercetătorilor aceste valori documentare greu accesibile⁹. Ele constituie un adevărat model de discutare calmă și civilizată a problemelor complexe ale luptei naționale de pe două poziții diferite¹⁰.

Le reproducem în anexe, mai ales datorită faptului că dispunem de ele în original.

ANEXA 1

Program

Românii din toate părțile aparținătoare de Coroana Ungariei în urma împrejurărilor schimbate devenind la convingere că e de neapărată necesitate d'a căuta o cale mai practică spre a-și valida justele lor postulate naționale, culturale și economice, și de aceea, întrunindu-se astăzi prin reprezentanții celor îndreptățiți la alegerile dietale, trimiși din respectivele cercuri electorale, – după o consultare matură asupra ulterioarei lor ținute politice, în unanimitate au statorit următorul program:

I. Românii de sub coroana Ungariei, precum s-au manifestat totdeauna, așa și cu ocaziunea aceasta declară sărbătorește, că vor rămâne

pentru totdeauna supuși loiali și credincioși ai Majestății sale Împăratului Austriei și Regelui apostolic al Ungariei, prea puternicul nostru Domn și stăpânitor Francisc Iosif I și ai augustei sale dinastii și case domnitoare Habsburg-Lotharingia; ei recunosc principiul indivizibilității monarhiei austro-ungare, al reprezentării și apărării comune, precum și al guvernării constituționale, atât peste tot, cât și îndeosebi a tuturor părților ei constitutive.

II. Românii declară mai departe că ei sunt supuși loiali și credincioși ai statului Ungaria, recunosc unitatea statului acestuia și neinstrăinabilitatea țărilor aparținătoare de coroana Ungariei; ei respectează toate legile aduse pe calea constituțională; iară încât acestea vor fi prejudicioase existenței și prosperității naționalității și limbei, bisericei și școalei, culturii și condițiilor de existență ale poporului român – vor căuta îndreptarea lor numai pe cale legală.

III. Susținând principiul, că unitatea și integritatea statului ungar și prosperitatea națiunii ungare și a limbei sale magyare – ca limbă de stat, după dreptul atât natural cât și pozitiv, nu numai e compatibil cu îndreptățirea de existență și prosperitatea singuraticelor naționalități și îndeosebire a naționalității române, a limbei, bisericilor și școalelor și a tuturor constitutelor de cultură și bunăstare economică a ei, dar recunoașterea apriată din partea puterii de stat a tuturor acestor condițiuni de existență a naționalității române și respectarea lor vor înainta și întări și existența și bunăstarea a statului ungar: românii sunt în așteptare ca legislațiunea și puterea executivă de stat, recunoscând aceste dorințe juste a românilor, va respecta legea de naționalitate, ca un minimum de concesiuni; și suprimând orice tendință șovinistică îndreptată în detrimentul românilor, îi va face pe aceștia părtași de toată libertatea națională și de toate beneficiile statului peste tot și îndeosebi la corporațiunile reprezentative ale țării, ale municipiilor și ale comunelor, precum și la organele executive ale regimului – în justă proporțiune.

IV. Cu privire la calea și modul, după care locuitori din țările aparținătoare de coroana Ungariei vor purcede spre ajungerea la toate acele îndreptățiri, ce le compete, conferința stabilește următoarele:

1). Românii din toate părțile patriei – abătându-se de la orice angajament de partid – fie acela numit activistic sau pasivistic, guvernamental sau opozițional, sau oricum altfel, și – lăsând programele lor de până acum – bune sau rele, ca întâmplări trecute, ce mai pot cădea în

resortul aprecierii istorice, de astă dată se întâlnesc cu toții într-o singură reuniune electorală național română. Cu scopul de a se coînțelege între sine și de a proceda pe baza acestui program uniform și solidar în toate cestiuile de interes electoral și parlamentar.

2). *Representanța acestei întruniri va consta din toți membri români ai Dietei, atât din Casa magnaților, cât și din Camera deputaților, apoi din câte doi delegați trimiși din partea alegătorilor români de prin singuraticile cercuri electorale și se întrunește spre consultare regulată în proxima duminică după Rusalele ritului oriental a anului penultim din ciclul electoral de cinci ani al Dietei, iar extraordinarmente de câte ori nu află comitetul central de neapărată trebuință!*

3). *Întrunirea acesta /și va ține de datorință/ de a alege un președinte și doi vicepreședinți, un comitet central cu reședința în Sibiu, stătător din 12 membri ordinari și șase supleanți, sub conducerea presiului reuniunii generale, apoi va îngriji, ca în fiecare cerc electoral să se aleagă câte un comitet electoral local care să execute conclusele reuniunii și a comitetului central și să conducă pe alegătorii români, susținând între ei ordinea și disciplina prin mijloace morale.*

4). *Între marginile acestui program, opiniunile și discuțiunile - atât în adunările generale ale reuniunii centrale, cât și în comitetele subordonate - sunt libere, iar divergențele de păreri nu se pot lua de motive d'a ieși sau d'a se exclude cineva din aceste corporațiuni, ci conclusele aducându-se prin majoritate de voturi, minoritățile se vor acomoda acelora, îndestulându-se cu aceea câte au mântuit sufletul prin descoperirea liberă a convicțiunilor sale.*

5). *Pentru fiecare cerc electoral, fără deosebire dacă alegătorii români sunt majoritate sau în minoritate față de cei de altă naționalitate, se va designa /numărul lor/ prin comitetul central - după ascultarea respectivelor comitete*

Când un candidat român /se prezintă/ spre a fi ales de deputat, fiecare alegător român e moralicește dator și da votul pentru acel candidat. Numai în cazurile acelea, unde minoritățile române ar putea face un compromis cu alegătorii de altă naționalitate, ca din două sau trei atari cercuri electorale să se conceedă alegerea unui deputat român cu ajutoriul voturilor lor, acolo vor da și românii voturile sale candidatului de altă naționalitate în favorul căruia sa făcut reciprocitate. Acestea toate se vor observa analog și la alegerile municipale și comunale.

6). Fiecare candidat român va păși la alegere între marginile acestui program, iar în celelalte va sta în bună chibzuială a lui ca în coînțelegere cu alegătorii săi să poată /alege/ un candidat guvernamental ori opozițional, după cum vor dicta împrejurările locale și tactica pentru posibila reușire; - apoi ales fiind, îi stă în liberă voie d'a intra în vreuna din partidele cele mari a Dietei, lucrând și prin cluburile acelora pentru promovarea și sprijinirea și a cauzelor specifice române.

Aceasta însă nu împiedecă ceea ce e de dorit, ca toți deputații români în privița cestiunilor ce ating în special naționalitatea și limba, biserica și școala, cultura și economia poporului român – să se întrunească și într-un Club special român spre a discuta tactica purcederei în Dietă a /.../ /care/ s-ar afla mai potrivite pentru succesele dorite.

7). În celelalte, Comitetul Central va pregăti și subșterne adunări generale spre primire un regulament pentru afacerile interne atât a întrunirii generale cât și a comitetelor subordonate, spre a servi pentru susținerea ordinii de pertractări.

8). De la jurnalistica română se așteaptă d'a sprijini acest program – și d'a discuta cestiunile române cu strictă obiectivitate – abandonând și oprind din coloanele sale, orice personalități și orice expresiuni vătămătoare – care să lucre spre a susține concordia și buna înțelegere a românilor atât între sine cât și față de ceilalți conlocuitori.

/Textul/ acestui program este urmat, în colecția (fondul) Pușcariu, de scrisoarea sa către același Alexandru Mocioni, având datarea 24 iunie stil nou 1890, după cum se va vedea mai jos:

/Bran, 24 iunie 1890/

Iubite amice Alexandre !

Când m-am depărtat de la Pesta schimbând câteva vorbe despre necesitatea întrunirii tutulor partidelor române pe lângă un program neutral, ți-am fost promis și tu ai acceptat ca să formulez și să-ți comunic un atare proiect. Ceea ce în orele mele de răgaz, încercând a face, /îți/ și trimit aci nisce... /lipsă în text/ după cum mi le-a dictat cursul ideilor mele. Nu e vorba de vreo aspirațiune la nimerirea lui, pentru că /o/ mie de înși și-l va stiliza de o mie de chipuri. Dar e totuși ceea-ți va putea servi de material, ca în comitetul alegerii, cu vreo câțiva confidenți, să poți face ceva mai perfect, Tu, care ești cu tot sufletul, - logica. Pentru ca să înțelegi mai bine ductul ideilor mele... /lipsă în text/, aci trebuie să-ți deslușesc unele momente pe care se razimă.

Eu am restrângs întrunirea generală între marginile celor îndreptățiți/ la alegerile dietale, pentru orice altă formă ar da, de mulți /?/?/ pedecieți poți închipui care?.

Programul – cum vezi – constă din două părți generale; una conține și punctele I-III, partea următoare cercă punctul IV, partea formală detaliind și ... Lipsă în text/.

În partea Lipsă în text/ ținându-mă de termeni generali am căutat d'a... Lipsă în text/ citarea legilor de dualism de ... Lipsă în text/ Ardealului.

E pentru că oamenii noștri, la audiul lor, devin lesne nervoși, pe când între niște termeni generali¹¹, ce tot aceea însemnează se află mai negreșitu, intră mai lesne în ocolulu, care să fia comun tuturor. Iară ce se ține de partea formală, eu cred că nu atât principiile meritorii, care sunt la toate partidele cam tot aceleași, ci modul procederei au fost până acuma cauza cea adevărată a scisiunilor naționale.

Tocmai de aceea eu susțin că aicea avem să ne precisăm bine programul, și evitând orice angagiamente de mai nainte – să luăm – cel puțin la aparență, o pozițiune practică de care să nu se lovească nici activiștii, nici pasiviștii, nici guvernamentalii, nici opoziționali; el și totuși să ne scoată pe toți la cale.

Poate că unele dispozițiuni, ce le-am luat în partea formală, s-ar vedea a fi cestiuni de reservațiune care s-ar potrivi mai bine în niscareva punctuațiuni confidențiale. Dară, iară am gândit că, totuși, și pe acelea trebuie să le știe nația; și atunci rămâne ilusorie orice reservă; ele nu vor mai putea rămâne obiect de confidență nici fără de alții.

În fine, ce se atinge de inițiativa lucrului, apoi eu cred că asta nu o poate altu/l/ face mai bine ca Tu, carele ai stat până acum în oare/-care neutralitate, între partide, și ai la toți încrederea.

De aceea te rog a descuta lucrul, mai întâi între vreo câțiva confidenți, a formula mai bine programul, apoi a convoca pe la 23-25 August o conferință amicală, de vreo 12-15 bărbați mai de influență, /conferință/ în care, apoi să se stabileze programul definitiv și să se ia inițiativa spre a convoca adunarea generală – pe la începutul lui Novembre a. c.

*Dintre altele salutându-te doresc să ne putem întâlni cât de curând
al tău amic ¹²*

24/6

În amintitul fond documentar, la nr. 6222, urmează cele 10 pagini în limba germană, ale scrisorii de la Gleichenberg /vezi în Ioan Lupaș, *Un proiect de organizare politică a Românilor din Transilvania în vara anului 1890, publicat în "Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani"*, Cluj, 1931, p. 236, passim; **citat după** lucrarea lui Ioan Lupaș, *Din corespondența mitropolitului Miron Roman, în Omagiu înalt prea sfinției sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p.506, nota 1 subsol/, a lui Alexandru Mocioni, /scrisoare/ pe care acesta /din urmă/ a dorit ca Pușcariu să o prezinte și mitropolitului Miron Romanul, ceea ce acesta /Pușcariu o/ și face, însoțind-o de următoarea scrisoare:

ANEXA 2 /publicată pentru prima dată în lucrarea lui Ioan Lupaș, *Din corespondența mitropolitului Miron Roman, în Omagiu înalt prea sfinției sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p. 505-506; ținem să precizăm că am ținut seama și de variantele din textul publicat în anul 1940, punându-le pe acestea între paranteze drepte/:

“/Bran, 1 august 1890/

Excelentissime !

După unele preconsultări amicabile cu D Dr Alexandru Mocioni înțelegându-ne, ca cu ocasiunea întrunirii noastre la Budapesta în 23 august a. c. să ținem o conferință confidențială mai îndelungată spre a ne înțelege în privința purcederei uniforme în cauzele naționale, am luat însărcinarea să formulez un proiect de program, pe carele i l-am împărtășit ca material, cu rugarea ca să-l îndrepteze /și modifice după bună chibzuiala sa/ după buna chibzuire a lui. La acest proiect, pe carele vi-l comunic /în original/ în copia alăturată sub (./.) , el /Mocioni/ mi-a trimis epistola, sau, mai bine zicând, tractatul său din Gleichenberg 1/7 – 90, /scrisoarea în limba germană/ cu provocarea, ca luându-l la cunoștiință – să-l comunic și Excelenței Tale. Eu la dorința lui – îl alătur în original/i/ sub (./.), pre lângă rugarea, ca făcând din el întrebuițarea ce vă convine, să binevoșiți a mi-l restitui la timpul său; sau, ca întregire a lucrului, îmi iau voia a vă împărtăși, în copie, sub (././.), după însemnările ce mi-au rămas – și răspunsul meu /din 10 iulie stil nou 1890/ ce i l-am dat D-lui Al. Mocioni la epistola sa /scrisă în limba germană/. Cu corespondențele ulterioare ce a/u/ mai urmat între noi – cuprinzând acelea numai repetițiuni mai puțin importante, aflu de prisos a

vă mai molesta. Tocmai așa, de prisos află eu și d'a mai face aci niscareva comentarii /obositoare/ la actele ce vi le-am împărtășit.

Totuși, îmi veți concede /conceda/ a informa de resumarea scurtă a observării. Numai atât observ că – după ce eu în privința meritorică a programului, cuprinsă în punctele I, II și III, m-am declarat, că eu, privindu-l așa zicând de carta bianca, pe care să o îplinească el după cum va voi până și la cele mai extravagante postulate, pe care, /primindu-se/ privindu-se din partea națiunii, eu bucuros le subscriu – n-a mai putut rămâne între noi /altă/ diferență, decât cestiunea principială în privința procederei; sau cu alte cuvinte : activitate sau pasivitate.

Dacă cu toate acestea eu și în partea procederei /punctul IV din proiectul de program/ am aflat de lipsă a detalia unele punctuațiuni, și pe acestea le-am făcut numai pentru aceea, că se constată, că purcezând noi pe terenul activității, vom avea să deslegăm și să regulăm între noi și acele cestiuni speciale.

Deoarece însă din răspunsul D-lui Alexandru Mocionyi se vede lămurit că el – voind a continua de acolo – unde a ajuns cu acțiunea generalului Doda – când s-a declarat, că nemăifîind nimeni care să reprezenteze națiunea în Dietă cu demnitate – se pune pe /terenul/ principiul pasivității absolute, pe care el acuma vrea să o estindă și pe părțile ungarice și banatice; dacă românii vor primi aceasta, devine de prisos discușiunea și aportul formal al proiectului meu.

După aceste observări /scurte/, lăsând toată treaba la înțelepciunea Excelenței Tale, Vă rog a primi asigurarea deosebitei mele stime, cu care sum

al Excelenței Tale

Devotat

I. cav. De Pușcariu

(adăugat cu creionul :)

Expedat 5/8 90¹³

Note

* Observațiile și completările cu caractere normale, cuprinse între paranteze cu bare oblice aparțin editorului. Pentru fluența lecturii, ne-am îngăduit să înlocuim, pe alocuri, virgulele și cratimele, cu punctul sau punct-virgula.

**Vezi în lucrarea lui Ioan Lupaș, *Din corespondența mitropolitului Miron Roman, în Omagiu înalt prea sfinției sale Dr. Nicolae Bălan mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Sibiu, 1940, p. 505, scrisoarea lui Pușcariu, expediată 5 august 1890 către mitropolit, în textul căreia pomenea de cele trei anexe însoțitoare. Una din aceste anexe era tocmai copia nr. 1 a scrisorii sale către Al. Mocioni, pentru a fi citită de către mitropolitul Miron Romanul.

¹ Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, fond Documente, nr. inv. 6220.

² *Idem*, nr. inv. 6221-6223.

³ *Idem*, p. 120-130. Pentru poziția politică patriotică a lui Alexandru Mocioni, vezi cartea I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, p. 120-122.

⁴ Nicolae Josan, *Ioan Pușcariu (1824-1912) Viața și activitatea*, Alba Iulia, 1997, p. 118-142.

⁵ Deoarece Pușcariu a purtat, în acei ani, o *corespondență* și cu celălalt fruntaș politic bănățean, Vicențiu Babeș, aflat pe o poziție politică apropiată de cea a lui Al. Mocioni, precizăm cota sub care *aceasta* – cuprinzând trei scrisori pe teme cultural-științifice – se află la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, în fondul “Documente”, nr. inv. 6234/1-3.

⁶ Muzeul Național al Unirii, fond *Documente*, nr. inv. 6220, p. 128-138. /Revenim cu precizarea că este vorba de copia nr. 2. Deoarece există mici diferențe între cele două copii, credem de cuvânt să menționăm, între paranteze drepte, variantele din copia nr. 1, publicată în *Omagiu*, 1940, p. 506-512/.

⁷ Manuscrisul, scris în ortografia românească transilvăneană specifică celei de-a doua părți a secolului al XIX-lea, a fost transcris cu maximă atenție, în maniera din volumele *George Bariț și contemporanii săi*, Editura Minerva, București 1975-1975. Am păstrat particularitățile de limbă, specifice epocii, dar le-am adaptat cerințelor gramaticale de acum, spre a fi mai ușor lecturat și înțeles de către cititorii din zilele noastre. Am păstrat intonația „ironică”, a autorului, care, vrând să dovedească „respectul” său față de „mare le” Mocioni îi scrie toate referirile (Tu, Te) cu majuscule, în maniera din „*Biblie*”, când se fac referirile la persoana divină.

⁸ Aici, la sfârșitul scrisorii, există o scurtă referire autografă cu privire la pensionarea sa, începând cu data de 1 mai 1890, cât și la faptul că acestea au fost scrise în 10 august 1890.

⁹Ele sunt amintite în monografia noastră dedicată vieții și activității lui Ioan Pușcariu. Vezi nota nr. 3 din acest studiu.

¹⁰ Muzeul Național al Unirii, fond *Documente*, nr. inv. 6220, p. 139.

¹¹ Textul programului și acela al scrisorii—adaos către Alexandru Mocioni, probabil că sunt copiate de doi dintre copii lui Pușcariu, pe atunci la Budapeata (sunt două tipuri de scris, ceea ce dovedește că au fost efectuate de două mâini și de două persoane. Ele cuprind mai multe cuvinte lipsă în text.)

¹² Lipsește numele autorului, o dovadă în plus că este vorba de un text scris de altă mână, decât autorul !

¹³ Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, fond *Documente*, nr. inv. 6223.

UNE INTERESANTE INITIATIVE POLITIQUE DE L'ANNÉE 1890. PROTAGONISTES: ALEXANDRE MOCIONI ET IOAN CAVALER DE PUȘCARIU

Résumé

L'auteur a décrit au début de moment de l'approche des points de vue de la future unification des programs politiques, activist et pasivist, roumains du Royaume d'Hongrie, en commençant de mai 1890, illustrés par la collaboration et la correspondance entre Ioan cavalier de Puscariu, Alexandre Mocioni et le métropolitite Miron Romanul.

La lettre de réponse, d'août 1890, expédié par I. cav. de Puscariu à Al. Mocioni, inclue dans l'étude, réanalyse son propre projet programatique.

Dans les annexes sont reproduits autres deux documents (un program politique et deux lettres) du même an.

PENSIONAREA ÎNVĂȚĂTORILOR ROMÂNI ÎN BANAT LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

ANGELA ROTARU - DUMITRESCU

Istoria învățământului românesc din Banatul istoric este complexă și include pe lângă problemele “școlii” și pe cele ale corpului didactic . Un aspect mai puțin supus studiului științific până acum este și acela al pensionării învățătorilor și profesorilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX . Problema include și un aspect secundar – acela al protecției sociale față de văduvele și orfanii învățătorilor, căci statutul deosebit în cadrul societății pe care îl avea familia cadrului didactic trebuia să se păstreze și după dispariția acestuia, împiedicându-i soția și copiii să ducă o existență mizeră .

Conform articolului numărul 32 din 1875 învățătorii erau obligați să adere la fondul de pensii al statului. Legea îi viza și pe preoții care îndeplineau funcția de învățători. Dacă în mod benevol aceștia renunțau la dreptul de a obține pensie li se returnau banii cu care contribuiseră la fondul de pensionare, însă fără nici o dobândă. În 1893 legea aceasta a fost declarată nulă - și pentru anii 1875-1893 în care s-a aplicat - statul nemaigarantând restituirea sumelor depuse. În schimb, eparhiile erau acum obligate să se ocupe de organizarea fondurilor de pensii pentru învățători.¹ Conform articolului de lege 42 din 1891 despre pensionarea învățătorilor se menționa ca aveau drept la pensie învățătorii care au desfășurat activitatea timp de 40 de ani și cei care după cel puțin 10 ani de activitate au ajuns în incapacitate de muncă sau aveau 65 de ani. După 10 ani de serviciu pensia era de 40 % din valoarea salariului și pentru fiecare an peste minimumul celor 10 se adăuga câte 2%.²

A fost creat un fond special ce era administrat de către diecezele românești greco-ortodoxe la care contribuiau atât comunele bisericesti cât și învățătorii înscriși pentru obținerea dreptului de pensie. Se puteau adăuga la acest fond și diferite donații așa cum este cazul Fundației Ioan Popasu care contribuia periodic la completarea sumelor necesare. Tot în acest scop un rol important l-a avut buna și corectă administrare a economiilor bănești care erau depuse la diferite institute de credit , dobânzile adăugându-se și ele la sumele anuale folosite pentru acordarea pensiilor.³ Astfel, fondul de pensii al Diecezei Caransebeșului în anul 1895 avea drept capital 30.000 de florini din care: 10.000 florini din ”economisirile fondului special administrativ, 734 florini din fondul pentru pensii al Fundației

Ioan Popasu, 3.000 florini din taxele fundamentale depuse de membrii aflați în funcțiune și din taxele anuale depuse pentru anii de serviciu deja prestați și 16.266 de florini bani deja existenți în fond ”.⁴ Cu toate că fondurile pentru pensionare erau bine administrate problemele se iveau din cauza lipsei de bani și implicit a restanțelor cumulate.

Presa națională de limbă română publica anual Rapoartele generale ale Consistoriului Diecezan despre starea învățământului . În acestea era prezentată și situația “corpului didactic” inclusiv aspectul pensionării. Din raportul pentru anul școlar 1885/1886 reieșea că existau un număr de 224 de cadre didactice din care 216 învățători și 8 învățătoare. La fondul școlar de pensii au contribuit 139 de comune bisericești cu suma de 12.781 florini și 25 crăițari, restanțele ridicându-se la 10.589 florini și 25 crăițari. La fond erau înscriși 112 învățători care au contribuit cu 3.632 florini și 38 crăițari având restanțe de 2.412 florini și 14 crăițari .⁵

Concluziile sunt ușor de remarcat pentru această situație : restanțele comunelor erau de aproximativ 50% , iar din numărul total al învățătorilor doar jumătate erau înscriși la fondul de pensionare, având și aceștia restanțe neplătite de aproximativ 1/3 din suma necesară.

Un fond special de pensionare aveau și funcționarii de la Consistoriul diecezan și profesorii de la Institutul teologic și pedagogic. Capitalul fundamental al fondului era inalienabil. Abia după 10 ani de la înființarea lui acesta putea crește. După 30 de ani întreg venitul fondului și jumătate din cel al Fundațiunii Ioan Popasu avea să fie folosit la plata pensiilor și ajutoarelor.⁶ Acestea erau măsurile necesare consolidării financiare. Până la împlinirea termenului de 10 ani pensiile și ajutoarele aveau să fie plătite din bugetul diecezan .⁷

Membrii fondului de pensionare aveau ca obligații să plătească la intrarea lor în funcție o taxă fundamentală, iar pe timpul cât funcționau o taxă anuală. Existau doua categorii de membri: categoria I-a o alcătuiau funcționarii și profesorii care ocupau posturi plătite cu peste 800 de florini. Taxele erau în acest caz de 100 de florini la intrare și 24 de florini anual (2 florini pe lună). Categoria a II-a era formată din funcționarii și profesorii cu salarii de sub 800 de florini. Aceștia plăteau o taxă fundamentală de 50 de florini și una anuală de 12 florini. Taxa fundamentală se plătea odată cu primul salariu , iar cea anuală în rate lunare.

Dacă în timp un profesor trecea, datorită măririi salariului , în cealaltă categorie el trebuia să plătească diferențele de taxe în cazul în care dorea o pensie de categoria I-a .⁸

Membrii fondului de pensii aveau nu doar obligații ci și drepturi. Acestea, însă, erau obținute doar după 10 ani de funcționare neîntreruptă în serviciul diecezei și de plată a taxelor aferente.

Pensionarea se putea face la cerere sau din oficiu. Astfel, un profesor care împlinise 30 de ani de activitate sau ajunsese la vârsta de 65 de ani nu mai era obligat să-și motiveze cererea de pensionare, aceasta făcându-se ”de drept”.⁹ În aceeași categorie intrau și cei care dovedeau ”incapacitate fizică sau spirituală”.

Mărimea pensiei depindea de anii de serviciu ai cadrului didactic cu calitatea de definitiv sau de ”provizoriu”, socotită din ziua numirii până în ziua pensionării. Pensia maximă era primită doar de cei care aveau 30 de ani vechime. Anii ce depășeau acest prag nu se mai luau în calcul la stabilirea sumei finale și se excludeau și de la plata taxelor anuale. Astfel, un profesor la Institutul teologic și pedagogic de categoria I-a și cu 30 de ani vechime putea primi o pensie între 400 și 800 de florini, iar un profesor de categoria a II-a în aceleași condiții de vechime se încadra la o pensie între 200 florini și 400 de florini.¹⁰

Pensia putea fi anulată dacă se renunța de bunăvoie la ea sau prin sentință consistorială în cazuri excepționale: dacă era părăsită religia greco-ortodoxă ; dacă aveau o purtare imorală și scandaloasă; dacă respectivii erau judecați pentru crime și alte delictе ; dacă desconsiderau doctrinele și instituțiile bisericești sau dacă erau destituiți din posturi cu interzicerea dreptului la pensionare.¹¹

Aceste prevederi indicau clar necesitatea resimțită în sânul forului conducător al școlii ca dascălul să fie un veritabil reper moral pentru societate. În caz contrar, pe lângă dreptul de a profesa și a avea o pensie se retrăgea de fapt, recunoașterea unui statut socio-moral și respectul conferit persoanei respective în cadrul comunității. Pensia era totodată și singurul mijloc ce împiedica învățătorii să trăiască în mizerie la bătrânețe. Cum sumele de bani necesare fondurilor de pensionare se strângeau , așa cum am arătat destul de greu, o altă clauză prevedea retragerea dreptului de a primi pensie pe perioada în care se ocupa un post remunerat după pensionare. Excepție făceau cei care au lucrat la catedră 30 sau 40 de ani .¹² Era și aceasta încă o modalitate de a răsplăti munca de o viață a unor oameni dedicați profesiei lor .

În cazul în care existau cereri de înscrieri la fondul de pensionare a unor preoți-profesori ce contribuiseră anterior la fondul de pensii preoțesc, exista posibilitatea transferării banilor. Condiția era să fie îndepliniți cei 10 ani minim de serviciu prevăzuți în Statutele fondului. Este, spre exemplu, și cazul profesorului George Dragomir de la Institutul teologic căruia i s-a acceptat cererea de transfer stabilindu-i-se o taxă fundamentală de 300 de coroane și una anuală de 600 de coroane .¹³

Activitatea fondului era atent urmărită de presă care prelua datele din Rapoartele generale ale Consistoriului diecezan și le făcea publice. Astfel, *Foaia diecezană* își informa cititorii că în anul 1883 din fondul de pensii au primit ajutoare 3 învățători câte 100 de florini, 7 văduve câte 84 de florini și 7 orfani 250 de florini împreună, un total de 1.138 florini – ajutor pentru situațiile excepționale.¹⁴

Cererile de pensionare nu erau foarte numeroase . Numărul lor anual era sub 10. Dreptul de pensionare anticipată se acorda foarte greu din cauza lipsei învățătorilor calificați. Este impresionant cazul învățătorului Ioan Fărăș din satul Homojdia, ce predase în localitate, dar și în filia Coșăvița aflată la 5 kilometri distanță. Având 4 copii și fiind suferind de picioare el cere pensionarea pentru a se retrage la Făget . A avea 19 ani vechime și fusese atât învățătorul cât și preotul satului . În cerere se arăta că se află în imposibilitate să mai parcurgă distanța dintre cele două sate și că după o viață dedicată bisericii și școlii dorește pensionarea. Cu toate acestea, inițial i se refuză cererea “în interesul mai înalt bisericesc ... dânsul să rămână la postul său”, apoi la insistențele acestuia cererea îi va fi acceptată .¹⁵

La acordarea pensiei se alcătuia un dosar ce includea un conspect de salariu, actele doveditoare ale învățătorului privind calificarea și numărul de ani vechime, ca și analiza situației financiare în ceea ce privea depunerile la fondul de pensionare .

Numărul mare de ani necesar pentru pensionare și faptul că nu toți învățătorii erau membrii ai fondului determina existența unui număr foarte mic de cereri de pensionare adresat Consistoriului Diecezan în fiecare an. Pentru exemplificare prezentăm situația statistică a acestora la începutul secolului XX .

Tabel cu numărul cererilor de pensionare adresat Consistoriului Diecezan Caransebeș între 1906-1912¹⁶

An	Număr de cereri
1906	8
1907	3
1908	2
1909	Nu există dosarele
1910	6
1911	5
1912	5

Lipsa banilor ar fi o explicație pentru neparticiparea tuturor învățătorilor la fondul de pensionare, deși pensiile erau avantajoase și puteau asigura un venit constant aceluia care beneficiau de ele. Spre exemplificare aducem următorul caz: în 1896, după 33 de ani de activitate la catedră, învățătorul din Beregsău primea o pensie anuală de 430 de florini la care se adăugau 150 de florini primiți din partea comunei.¹⁷

Ținând cont că salariile învățătorilor confesionali se ridicau rar pentru aceasta perioada (anul 1896) la 400 de florini, pensia era mai mult decât mulțumitoare.

Necesitatea bine demonstrată de realitate a fondurilor de pensionare se resimte și la nivelul reuniunilor învățătoresți dar era în concordanță și cu spiritul epocii. Astfel din 1872 în regiunea Aradului un număr de 310 învățători se constituie într-o Reuniune. În agendele Reuniunilor generale era înscrisă și necesitatea subvenționării unui fond de pensii.¹⁸ Aceiași problemă este menționată și în statutele Reuniunii învățătorilor din inspectoratele Timișoara și Vinga, fondul creat urmând să sprijine financiar învățatorii neputincioși, văduvele și orfani acestora.¹⁹ Și Reuniunea învățătorilor români de școale capitale și elementare populare din dieceza Caransebeșului, înființată la 17 iulie 1869, prevedea la punctul b) al statutelor sale că avea ca scop "prevederea cu o pensiuine potrivită a învățătorilor deficienți sau a familiilor lor orfane". Această pensie urma să fie acordată numai învățătorilor care au fost membri ai Reuniunii și care "nu prin vina lor proprie au devenit în stare de deficiență", mărimea pensiei urmând să fie stabilită "în funcție de numărul anilor serviți în învățământ".²⁰

Cum fondul de pensii al Reuniunii era insuficient, episcopul Ioan Popasu face apel către protoprezbiterii, preoții și enoriașii mai înstăriți să se înscrie ca membrii onorifici ai Reuniunii pentru a spori prin donații și cotizații fondul.²¹

Fondurile de pensionare aveau întotdeauna și o parte destinată familiilor învățătorilor, constituindu-se în adevărate mijloace de protecție socială. Astfel, pentru soțiile celor înscriși la fondul pentru profesorii de la Institutul teologic și pedagogic cu vechime de cel puțin 10 ani se acorda după moartea soțului lor un ajutor bănesc pe toată durata văduviei, dacă fuseseră căsătoriți religios greco-ortodox înaintea împlinirii vârstei de 50 de ani și înainte ca soțul să devină pensionar. De asemenea, putea beneficia de pensie și dacă se căsătoriseră când el depășise vârsta de 35 de ani. În acest caz însă diferența de vârstă dintre soți nu trebuia să depășească 15 ani.²²

Se încerca evident, prin aceste prevederi să se determine o coexistență a soților în limitele decenței epocii și ferirea învățătorilor de a cădea pradă unor

căsătorii interesate financiar la bătrânețe. Ajutorul se primea și dacă soțul murea la doar trei ani de la căsătorie sau dacă până la moartea lui conviețuiseră fără a fi căsătoriți. În acest caz însă, trebuia să se demonstreze că nu din vina soției lucrurile au stat așa.

Văduva fără copii primea 50% din pensia ce se cuvenea soțului său decedat, în timp ce soția rămasă cu un copil în grijă (băiatul să aibă sub 20 de ani, iar fata sub 18 ani), avea dreptul la 60% din pensie. Văduva cu patru copii primea 70% din pensie, iar cea cu mai mulți de patru 80%.²³ Aceasta își pierde dreptul la ajutor dacă părăsea religia greco-ortodoxă, dacă ducea o viață imorală sau dacă se căsătorea din nou.

Orfanii aveau și ei dreptul la ajutoare din fondul de pensionare, băieții până la 20 ani, iar fetele până la 18 ani. Dacă aceștia reușeau “să-și asigure subzistența lor pe altă cale” ajutorul se suspenda. Orfanii fără ambii părinți primeau 40 % din ajutorul dat mamei dacă fuseseră singuri la părinți. Dacă rămâneau 2-3 copii orfani din aceeași familie aveau dreptul la 60% din ajutorul dat mamei, iar pentru cei mai mulți de trei cuantumul acordat era de 80%. Ajutorul era primit de copii și în cazul în care mama se recăsătorea. Dacă părinții pierdeau însă dreptul la pensie, aceasta nu mai era primită nici de orfani.²⁴

În condițiile în care un cotizant murea înainte de încheierea celor 10 ani minimi obligatorii pentru a fi membrii ai fondului de pensionare văduva și orfanii săi puteau solicita restituirea taxei fundamentale și a celor anuale cu o dobândă de 5% calculată din prima zi de depuneri. Cum prevederile privind pierderea acestor drepturi erau în principal norme morale este evidentă intenția forurilor conducătoare ale școlii de a impune cadrelor didactice ale vremii și prin aceste prevederi o conduită civică în societate și demnă de statutul de intelectual.

Toate cererile de pensionare sau de ajutor erau discutate în ședințele Consistoriului diecezan după care se lua o decizie. O astfel de cerere este și cea a văduvei învățătorului Pantelimon Georgeoni, caz în care se decide acceptul pentru acordarea ajutorului “în considerarea meritelor care răposatul și le-a câștigat pentru susținerea școlii din Hauzești. I se dă văduvei un ajutoriu de 50 de florini”.²⁵

Acestea erau primele încercări de recunoaștere a meritelor profesionale ale corpului didactic printr-o remunerare la bătrânețe sau post-mortem către urmașii învățătorilor. Ele s-au dovedit a fi binevenite în contextul precarității financiare a micii intelectualități din Banatul istoric și a mizeriei în care se zbateau urmașii acestora rămași fără un venit stabil și sigur. Că este așa ne-o demonstrează agendele cu ordinea de zi ale Reuniunilor învățătoarești în care se regăsesc aceste probleme ca și multitudine cererilor de ajutoare primite de Consistoarele diecezane sau de secretariatele Reuniunilor.

Note

¹ *Dreptatea*, Timișoara , I , 1894 , nr.3 din 17 ian ., p. .3.

² *Biserica și școala*, Arad , 1892 nr.11 din 15/27martie, p. 82.

³ Arhiva Episcopiei Caransebeșului (în continuare A.E.C.), *Fond Școlar*, Dosar V/42/1895, nepag. (Statutele Fondului Diecezan greco-ortodox român a Caransebeșului pentru pensionarea funcționarilor de la Consistoriu și a profesorilor de la Institutul teologic și pedagogic diecezan și pentru ajutorarea văduvelor și a orfanilor lor – Despre formarea și alimentarea fondului).

⁴ *Idem* .

⁵ *Foaia Diecesană* , Caransebeș , II , 1887 , nr.20 din 17/29 mai , p. .2.

⁶ A.E.C. , *Fond școlar*, dosar V/42/1895, nepag.

⁷ *Idem*.

⁸ *Idem*.

⁹ *Idem*.

¹⁰*Idem*.

¹¹*Idem*

¹²*Idem*

¹³*Idem*

¹⁴*Foaia Diecesană*, Caransebeș , II , 1887 , nr.20 din 17/29 mai , p..3.

¹⁵ A.E.C., *Fond școlar* , dosar IV /96/1900 , nepag.

¹⁶ A.E.C., *Registru opis alfabetic al actelor Episcopiei Caransebeșului* , nr.4/1906 , nr. 4/1907 , nr.1/1908 , nr.11/1910 , nr.5/1911 , nr.2/1912.

¹⁷*Dreptatea*, Timișoara , III , 1896 , nr.53 din 18 martie , p. 4.

¹⁸ V. Popeangă , E. Găvănescu , V. Țircovnicu , *Preparandia din Arad* , București , 1964 , p. 198.

¹⁹ *Ibidem*, p. 199.

²⁰ V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780 -1918)*, București , 1970 , p. 253

²¹ A.E.C., *Fond școlar*, Dosar IV/233/1865 , nepag.

²² A.E.C., *Fond școlar* , Dosar V/42/1895 , nepag.

²³*Idem*

²⁴ *Idem*

²⁵ A.E.C., *Fond școlar* , Dosar IV/299/1899 , nepag.

THE RETIREMENT OF THE CONFSSIONAL TEACHERS FROM THE BANAT BY THE END OF THE XIXTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

Abstract

Until now a certain aspect not submitted to scientific study is the retirement of the confessional teachers by the end of the XIXth century and the beginning of the XXth century. This issue includes a second feature –that of the social protection towards the teacher's widows and orphans, because the special level within society that these pedagogical families had, reputation, had to be maintained even after their death, in order to stop a possible miser existence for the children and wife.

All retirement appliances or aid were debated in the Bishopric Council and a decision was taken. The shortage of money would be an explication for the absence of all teachers at the retirement circulating fond, although the retired pay was favorable and could assure a constant income to those who benefited from it.

The requirement for the existence of these retirement circulating funds had an influence among the Pedagogical Assembly where these aspects were approached, but also in the media of that time which was in plain harmony with the spirit of those times.

Statuțele

Fondului diecesei gr. or. române a Caransebeșului, pentru pensionarea funcționarilor dela Consistoriu și a profesorilor dela Institutul teologic și pedagogic diecesan și pentru ajutorarea văduvelor și a orfanilor lor.

I. ^{usei} Dispozițiuni generale.

- §. 1. Diecesa gr. or. române a Caransebeșului ~~poartă~~ ^{are} înființată un fond cu scopul, ca din venitul lui să se poată plăti:
- a.) pensuni funcționarilor dela Consistoriul diecesan și profesorilor dela Institutul teologic și pedagogic diecesan;
 - b.) ajutoare văduvelor și orfanilor, cari rămân după funcționarii și profesorii amintiți.
- §. 2. Fondul e proprietatea diecesei gr. or. române a Caransebeșului și poartă numirea de: „Fondul diecesei gr. or. române a Caransebeșului pentru pensionarea funcționarilor dela Consistoriu și a profesorilor dela Institutul teologic și pedagogic diecesan și pentru ajutorarea văduvelor și a orfanilor lor.”
- §. 3. Îndreptățiți și obligati de a participa la acest fond sînt:
- a.) asociații consistoriale ordinari;
 - b.) secretariul consistorial.

c.) profesorii definițivi și provizori dela institu-
tul teologic și școl pedagogic, cari trag salarii
sistemizate din casa diecesană;

d.) controlorul diecesan;

e.) esactorul diecesan;

f.) arhivariul diecesan.

§. 4. N-au dreptul să participe la acest fond:

a.) acei funcționari consistențiali și profesorii,
cari trag din casa diecesană numai onorarii
sau remunerațiuni;

b.) acei funcționari sau profesori, cari, de și
după §. 3. ar fi îndreptățiți a lua parte la fon-
dul de pensivne, dar la intrarea lor în serviciul
diecesei și-au câștigat deja dreptul de pensivne
din altă parte;

c.) acei funcționari sau profesori, cari la
intrarea lor în serviciul diecesei au trecut etatea
de 45. de ani.

§. 5. Consistoriul diecesan, la cererea proprie, poate
dispensa dela participare la fondul de pensivni
pe acei funcționari și profesori, cari, de și în
înțelesul §. lui 3. sunt deobligați a participa la
acest fond, dar pot documenta, că au îngrijit
pe altă cale de viitorul lor și al familiilor lor.

Acești funcționari și profesori vor avea
înșă să estradose declaratiuni, cumcă atât
în numele lor, cât și al familiilor lor, abio de
ori ce drept față de fondul de pensivni.

II. Despre formarea și alimentarea fondului.

a.) „fondul de pensii” existent, care, cu oca-
siunea împărțirii fondurilor, foarte comune s'ă
predat diocesei noastre, care fond n'are pe-o men-
țiune specială și a cărei stare de prezență este de 16.266/—

b.) comisiunile fondului general adminis-
trativ, cari se destinau anume spre acest
scop, cu suma de 10.000/—

c.) din suma, ce a predat-o în Tomul
adormitul Episcop Ioan Popasu la fondul
de pensii al profesorilor 734/—

d.) din taxele fundamentale, ce le sol-
vesc la fond membrii, cari se află de pre-
zență în funcțiune și din taxele anuale ce
le solvesc dânsii pentru anii de serviciu
deja prestați, cari li-se computează la
pensii 3.000/—

La slaltă . . . 30.000/—

D. Acest fond se alimentează:

a.) din venitele de interes ale fondului;

b.) din taxele anuale, ce le solvesc membrii la
fond;

c.) din taxele fundamentale, ce le vor solvi
acei funcționari consistoriali și profesori, cari
vor intra pe viitorii ca membrii ai institutului
de pensii.

III. despre administrarea fondului.

S. 7. Fondul se administrează de Consistoriul dioc.
cesau ca senat episcopesc, conform normelor
stabilite pentru celelalte fonduri diocesane.

§. 7. Capitalul fundamental de 30.000fl. este realis, uabil.

§. 8. Venitul întregului fond de pensie în cei doi-tăi 10 ani se folosește exclusiv numai pentru creșterea fondului; apoi în periodul al doilea dela 10-20 și al treilea dela 20-30 de ani, fondul crește prin aceea, că se adaugă la el interesele după capitalul fundamental de 30.000fl. și taxele fundamentale, ce vor intra dela membrii cei noi.

Până 30 de ani dela înființarea fondului de pensie, întreg venitul fondului, precum și jumătate din venitul fundațiunii „Ioan Popasu”, se folosește la plățirea pensiunilor și ajutoarelor, având de aci încolo a se capitaliza numai eventualele pierderi ale fondului.

§. 10. Cu privire la plățirea pensiunilor și ajutoarelor în anii 1-30 se dispun următoarele:

a) ~~eventualele~~ pensiunile și ajutoarele în periodul întâi dela 1-10 ani; se plătesc din bugetul diocesan;

b) pensiunile și ajutoarele în periodul al doilea, dela 10-20 de ani, se plătesc din interesele sumei, cu care a crescut capitalul fundamental până la finea anului al 10-lea și din taxele anuale;

c) pensiunile și ajutoarele în periodul al treilea dela 20-30 de ani se plătesc din suma, cu care a crescut capitalul fundamental până la finea anului al 20-lea și din

asa, meiuca, incat venitele din §. 10. p. b.) si c.)
nu ar fi suficiente pentru acoperirea aceluia si
nici nu ar fi posibil, ca deficitul sa se poata
acoperi din alte mijloace ale diecesei, pentru
cazul acesta Consistoriul diecesau se imputeaza,
resce, ca pensiunile si ajutoarele sa le poata reduce
cu 25 % (procente) pana atunci, pana cand
fondul va ajunge iarasi in stare sa se poata
plati pensiunile si ajutoarele intregi.

Pana venitele mai sus arătate nu ar fi de ajuns
nici la platirea pensiunilor si ajutoarelor reduse,
in cazul acesta, pana se va duca aceasta cala-
mitate, fondul de pensii va avea sa fie sub-
ventionat in mod corespunzator din bugetul
diecesei.

IV. Taxele membrilor fata de fondul de pensii.

§. 12. Functionarii consistoriali si profesorii dela
institutul teologic si ~~si~~ pedagogic diecesau,
carii in intelesul §. 11. si sunt indreptatiti si
deobligati sa participe la acest fond, platesc
la intrarea lor in functie o taxa fun. anual-
tala, sau pe timpul cat doborii se afla in fun-
ctie o taxa annuala, marimea caror taxa se
statoreste in §-ul urmatoriu.

Taxele membrilor.

§. 13. Membrii se impart in doua categorii:
a) la categoria I^a apartin acei functionari
si profesori, cari ocupa posturi impregnate cu

destațiunii anuale sistematizate de peste 800 fl.

Pentru un membru din această categorie se stabilește ca taxă fundamentală suma de 100 fl., iar ca taxă anuală suma de 24 fl.

b) la categoria a II-a aparțin acei funcționari și profesori, cari ocupă posturi împreunate cu destitațiunii anuale sistematizate, ce nu trec peste 800 fl.

Pentru un membru de categoria aceasta se stabilește ca taxă fundamentală 50 fl., iar ca taxă anuală 12 fl.

§. 14. Taxa fundamentală se solvesc deodată la intrarea în funcțiune, iar taxa anuală se solvesc în rate lunare anticipative.

§. 15. Dacă un funcționar sau profesor, carele conform §-ului 13. aparține la categoria a II-a, după un serviciu de mai mulți ani, fie prin aceea, că și-a mărit salariul, fie că prin înaintare, prin marea salariul de peste 800 fl. și astfel ajunge în categoria I-a, în cazul acesta dămul este obligat să depună la fondul de pensii:

a) diferența între taxa fundamentală dintr-o clasă I-a și a II-a, care face 50 fl.;

b) apoi dămul mai depune pentru fiecare an de serviciu împlinit diferența între taxa anuală dintr-o clasă I-a și a II-a, care face la un an 12 fl.

c) în fine el mai depune la fondul intereselor interesele după diferențele taxelor.

Consistoriul diecesan însă poate dispensa pe un atare membru de la plățile diferențelor de taxe, dacă dămul voiește ca pensiuina să i se

V. Drepturile membrilor, la tără de fondul de pensiuine.

§. 16. Funcționarii consistoriali și profesorii dela institutul teologic și cel pedagogic diecesan, carii în întreg, leuul 5-leu 3. au dreptul și datorința de a participa la acest fond, după ce au stat neîntrerupt cel puțin 10. ani în serviciul diecesii și și-au împlinit datorințele lor față de fond prin solvarea reșgulată a taxelor prescise, dacă din cauze de boale temporești sau sufletești vor deveni necapabili de a mai putea purta oficiul lor, ~~au drept~~ sau n-ar mai fi realeși în funcțiunile lor, au dreptul la pensiuine din acest fond, pe timpul cât dămpni se vor afla în viață.

Pără funcționarii și profesorii, carii totodată sunt și preoți prin aceea, că trec în stare de pensiuine nu se dispensază dela împlinirea datorințelor prescise prin disciplina preoțească și cauzauelc oftei, marelc bisericii.

§. 17. Pensionarea se poate întimpla la cererea membrului sau din oficiu.

Dacă un profesor, au împlinit 30. de ani, sau un funcționaru consistorial 40. de ani de serviciu, sau și mai înainte, dacă a ajuns etatea de 65. de ani, nu mai este datoriu aci, moțiora cererea de pensionare.

Din oficiu se pot pensiona acei membrii cari au trecut etatea de 65. de ani, sau în ori

pentru neapacitate
care stăte în ^oincapacitate fizică și spirituală
dovedită și motivată.

Toate afacerile referitoare la ^{și ajutoare} pensii și se
tractează și decid în ^{și ajutoare} Consistoriul plugar, sau
cel respectiv al Consistoriului, ca și în caz
de pensii și ajutoare are să țină sama
și de mijloacele, de cari dispune fondul.

§. 18. Maximele pensiei depinde de la anii de serviu,
carii i-a împlinit un funcționar, sau pro-
fesor în serviciul diocesei, fie în calitate de preot,
vă, fie provisoric, și se socotesc de la ziua de mu-
nirii, până la ziua pensionării.

Pensiunea maximală o primesc, un membru
după ce a împlinit 30 de ani de serviciu răgă,
câ, anii ce îi va servi de aci încolo, nu i-se mai
socotesc la pensie, dar se absoalvi de la plă-
țirea mai departe a taxelor anuale.

§. 19. Membrii numai în următoarele cazuri pot fi
lipsiți de pensii lor, respectiv de dreptul lor
la pensie:

a) dacă abis de bunăvoie de oficiul lor;

b) prin sentență consistorială;

c) dacă desii părăsesc religionea gr. ort;

d) dacă ^{sunt pederați pentru} sunt pederați pentru
crime și delict deonestătoare, și
e) dacă ^{sunt pederați pentru} sunt pederați pentru
desconsidera sau deonestă doctrinele și istic
tutimile bisericice, și prin sentență consistorială
sunt lipsiți de pensie.

f) dacă ^{sunt pederați pentru} sunt pederați pentru
sunt prin sentență rădicată la valie
de drept sunt destituite din postul lor, și ^{de drept} de drept
și g) anuale și perderea dreptului de pensie
la eminență și perderea dreptului de pensie
toate aceste cazuri.

Pensiunile anuale se stătoresc precum urmeară:

rea a lor 30 a
ani de serviu
când pensiu
va ajunge l
suma maxi
de 800 fl. v. a

plinierea a le
30 de ani d
virtii, când
niunea va e
la suma m
de 400 fl. v. a

iarăș un oficiu public sau privat, de după care braș,
pe o dotatiune, care dimpreună cu pensiuinea să de
o sumă mai mare, decât dotatiunea, ce a avu.
A-o dînsul înainte de pensionare, și dacă totuși
ar ocupa un stare oficiu, apoi Consistoriul
diecezan, pe timpul cât el va ținea ocupat acell
oficiu, îi debrage din pensiuinea sumă, cu cât
dotatiunea ce o primește după funcțiunea cea
noastră dimpreună cu pensiuinea să e mai
mare, decât ce a fost dotatiunea să înainte
de pensionare.

VI. Despre ajutorarea văduvelor.

§ 22. Lotia unui membru, carele și-a că câștigat
dreptul de pensiuinea, fiind cel puțin 10 ani mecu,
brn al fondului de pensiuinea, după moartea
bărbatului seu are drept la ajutoriu din fondul
de pensiuinea pe întreg timpul văduviei sale, da,
că mai întrunesc și următoarele condițiuni:
a) dacă să căsătorit cu bărbatul ei după pen,
duelile bisericeii noastre gr. or. înainte de a fi
ajuns acesta starea de 50 de ani și înainte de
a fi trecut el în stare de pensiuinea și deina,
când să căsătorit cu un membru mai bătrîn
~~de 35~~ de ani, nă fost cu mai unml de cât 15
ani mai tineră decât bărbatul seu.

b) dacă bărbatul seu a mai trăit cel puțin
trei ani întregi după căsătorie și nă fost bol,
năvicios, când să căsătorit.

c) dacă până la moartea bărbatului a trăit
cu el împreună, sau dovedesc, că nu din vina
să nău trăit la olaltă.

§ 23. ajutoriuul anual al unei văduve fără

institutul teologic și cel pedagogic diecesan, cărui nu
o dotatiune anuală sistematică mai mare de 800 fl. și
cari prin urmare, conform §-lui 13. aparțin la categoria
I-a, se stabilește pensiuinea minimală cu 400 fl. și
pensiuinea maximă cu 800 fl. ~~deci și~~ anume:

	a) după un serviciu de 10 ani cu	400 fl. care
	această pensiuinea fundamentală apoi ^{la tot anul}	
	tot la 5 ani mai crește cu 100 fl. ^{ace} și până ajun la implinir	
ea a lor 30 de	b) după un serviciu de 15 ani	500 fl.
ni de serviciu,	c) după un serviciu de 20 ani	600 fl.
ând pensiuinea	d) după un serviciu de 25 ani	700 fl.
a ajunge la	e) în fine după un serviciu de 30 ani	800 fl.
suma maximă		
de 800 fl. v. a.		

~~Atunci, ce-i servesc un funcționar cu istorial
sau profesor de ^{la 30 de ani} ~~și~~ ^{la 30 de ani} mai mică la pen-
sione.~~

II. Pentru funcționarii și profesorii, cari nu pri,
mesec un salariu anual mai mare de 800 fl. și cari
prin urmare aparțin la a II-a categorie, se stabile-
ște pensiuinea minimală cu 200 fl. car pensiu-
nea maximă cu 400 fl. ~~deci și~~ anume:

	a) după un serviciu de 10 ani cu	200 fl. care
	această pensiuinea fundamentală apoi ^{la tot anul}	
	tot la 5 ani mai crește cu câte 100 fl. ^{și} până la im-	
plinirea a lor	b) după un serviciu de 15 ani	250 fl.
30 de ani de ser-	c) după un serviciu de 20 ani	300 fl.
vițiu, când pen-	d) după un serviciu de 25 ani	350 fl.
sionea va ajunge	e) în fine după un serviciu de 30 de ani	400 fl.
la suma maximă		
de 400 fl. v. a.		

~~Atunci ce-i servesc un funcționar cu istorial
sau un profesor din ^{ambele} ~~aceste~~ ^{la 30 de ani} categorii de ~~și~~ ^{la 30 de ani} ~~și~~
nu se mai numără la pensione.~~

§. 21. ~~Funcționarul trecut în pensione, nu poate, după~~

copiii se statorește cu 50% adică cu jumătate
din pensiuinea, ce ar fi căpetat-o totul său de
după anii de serviciu, ^{având} ~~dacă~~ veduwa moai
~~are~~ și copiii născuți din căsătoria încheiată
conform § 22 p. a. ~~și~~ ^{și anume} ~~dacă~~ feciori sub 20 și
fete sub 18 ani; ^{numai} ~~dacă~~ are ^{ea capeti} ~~un~~ copil, 70%, ~~dacă~~
are până inclusive 4 copii, ^(ea capeti) 75%, ~~car~~ ~~dacă~~ are
ulai mulți decât 4 copii, ^{densa} ~~afai~~ ~~veduwa~~ ^(capeti)
80% din pensiuinea, ce ar fi competat bărba,
sului său.

§ 24. Veduwa își perde dreptul de ajutoriu:

a) în toate casurile prevăzute în § 19, când
bărbatul își pierde dreptul la pensiuinea;

b) ~~dacă~~ ^{dacă} părăsește religiuinea gr. orientată;

c) ^{dacă} ~~dacă~~ ^{duce} ~~veduwa~~ ^{viata} ~~se~~ ^{imorala} ~~cașătorește~~ ^{de nou} de nou;

^{Peumne} ~~Dacă~~ ^{în} ~~se~~ ^{densa} ~~ar~~ ^{de nou} ~~remănea~~ ^{ca} ~~veduwa~~
și după bărbatul din urma, ^{și după acesta} ~~are~~ ^{nu} ~~dreptul~~ ^{are} de
pensiuinea sau provisiuinea, sau ~~dacă~~ ^{în} ~~din~~
vina să se desparte de el, în cazul acesta,
~~ea~~ ~~respectiva~~ ~~veduwa~~ ~~are~~ ~~dreptul~~ ~~se~~ ~~ceară~~ ~~ca~~ ~~se~~
~~i~~ ~~se~~ ~~jună~~ ~~iarăși~~ ~~în~~ ~~ceingere~~ ~~ajutoriu~~ ~~se~~ ~~i~~
~~compete~~ ~~densei~~ ~~după~~ ~~primul~~ ~~bărbat~~ ~~la~~ ~~carele~~
^{a fost membru al acestui fond.}

VII. Despre ajutorarea orfanilor.

§ 25. Orfanii din părinți, cari au avut
dreptul de pensiuinea sau ajutoriu din fondul de
pensiuinea, ~~dacă~~ ^{dacă} ~~remănea~~ ^{fară} ~~lata~~ ^{și} ~~și~~ ^{fară} ~~mană~~,
au drept se braga ajutoriu din fondul de
pensiuinea și anume: feciori până la starea de
20 de ani, ~~car~~ ~~fetele~~ ~~până~~ ~~la~~ ~~starea~~ ~~de~~ ~~18~~ ~~ani~~.
Acest ajutoriu însă se sistează și înainte

de a fi ajunși orfanii starea arătată în cazul,
dacă deună și-au asigurat ^{sub} existența lor pe altă
cale.

§ 26. Ajutorul pentru orfanii fără părinți
se stabilește astfel:

a) dacă rămâne numai un orfan, atunci
acesta primește ca ajutoriu 40% din ajutoriul
ce ar fi competat mamei sale;

b) dacă rămân 2-3 orfani aceia primesc
ca ajutoriu 60% din ajutoriul ce ar fi competat
mamei lor;

c) în fine dacă rămân mai mulți decât 3
orfani, aceia primesc ca ajutoriu 50% din aju-
toriu ce ar fi competat mamei lor.

Y sau de
utoriu,

§ 27. Orfanii din părinți, cari au avut
dreptul de pensionare și i câștigă dreptul laaju-
toriu provenit în § 26 și în acel caz, dacă
mama lor se mărită ^{de nou} și își asfelie
ea, conform § lui 24 p. dy își pierde dreptul
la ajutoriu.

§ 28. Orfanii cari rămân cu mama ma-
stera se vor tracta după § § 25 și 26.

§ 29. N-au drept la ajutoriu:

a) acei orfani ai căror părinți, conform
§ § lor 19 și 24 ^{p. a, b și c} au pierdut dreptul lor la pen-
sion, respective la ajutoriu;

b) cari părăsesc religioarea gr. or;

c) cari au o putare nemolată și din cauză
aceasta sunt judecați de către Consistoriu
diocesan la pierderea ajutoriului.

VIII. Despre escontențările, ce se dau din fondul de pensiuine membri, lor și următorilor acestora.

§ 30. Un membru, care abice de bunăvoie de oficiul său, sau înainte de ce ar fi împlinit 10 ani de serviciu nu mai devine reales, are dreptul să pretindă ca să i se înapoiere atât taxa fundamentală, cât și cele anuale plătite la fondul de pensiuine, însă fără interese.

§ 31. Vêduva și orfanii unui membru, carele a murit înainte de a fi împlinit 10 ani de serviciu, au dreptul să pretindă ca să li se restituie taxa fundamentală și cele anuale plătite la fond de către bărbatul respective tota lor, cât și interesele de 5% socotite dela ziua depunerii lor.

IX. Dispozițiuni transitorii.

§ 32. Funcționarilor consistoriali și profesori, lor dela institutul teologic-pedagogic diece, sau, cari se află în funcțiune la înființarea acestui fond de pensiuine, la cererea lor li se socotesc la pensiuine anii de serviciu, precum urmăre:

a) acelora, cari au servit până aci mai puțin de 10 ani li se computează toți anii de serviciu,

b) iar acelora, cari au servit 10 ~~ani~~ ^{sum mai} mult de 10 ani li se socotesc numai 10 ani de serviciu.

... profesori, cari se folosesc de
savantul, ieli acordata § 32 trebuie se solvescă la
fondul de pensiiu afara de taxa fundamenta
la, și taxele anuale pe acei ani de serviciu in
pliniti, cari li-se compută la pensiiu.

§ 34. Fondul de pensiiu al profesorilor
dela institutul teologic-pedagogic prin aceasta
se declara de desfiintat car taxele fundamentale
și cele anuale, se li-au solvit profesorii la acest
fond se transport și se compută in favoarea
lor la fondul de pensiiu prezent.

X. Diverse dispozițiuni.

§ 35. Fondul acesta de pensiiu se poate
desfiinta numai in cazul, când un va mai fi
trebuința de el și atunci dispune de el inoasi
diocesa proprietarie, precum află de bine.

§ 36. Statutele prezente intră in vigoare
după publicarea lor la 1^a (prima) dula 1895.

Comisiunea pregatitoare

Fil. Muffa
presim.

Traitz

Comisiunea specială

ACUZAȚII ȘI ACUZAȚI ÎN CONTEXTUL CRIZEI PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN DIN ANII 1910 - 1912

LUCIAN PETRAȘ

Discordia declanșată în interiorul Partidului Național Român, între anii 1910-1912, a determinat o confruntare de idei pe tema necesității reorganizării politice a partidului, dar și o serie de atacuri neprincipiale la adresa unor persoane aparținând celor două grupări implicate în conflict. O dată cu începutul anului 1911, la Arad, va avea loc funcționarea concomitentă a două publicații românești, “Tribuna” și “Românul”. Este perioada în care se remarcă o dispută politică și jurnalistică intensă, în centrul căreia se vor afla, în principal, angajații comitetelor de redacție, precum și acei lideri politici care, prin conjunctura evenimentelor, s-au coagulat în jurul acestor ziare arădene românești și au militat prin articolele publicate pentru impunerea propriilor viziuni și puncte de vedere.

Cel mai important dintre aceștia, din perspectiva talentului și a valorii stilistice, era Octavian Goga. El s-a remarcat printr-o combativitate deosebită, ascuțișul condeiului său conferind fracțiuni tribunuiștilor, o forță deosebită în confruntarea cu tabăra adversă. Nu întâmplător, în primăvara anului 1911, Alexandru Vaida Voevod caută să soluționeze criza prin dislocarea din tabăra adversă a personalităților cu cel mai mare talent publicistic. În corespondența cu Valeriu Braniște, Vaida îi dezvăluie acest plan afirmând: “Până ce nu-i dezlipim pe Goga și pe Lupaș de la <<Tribuna>> orice muncă e zadarnică. . . În momentul în care aceștia întorc spatele <<Tribunei>>, criza s-a terminat prin supunerea absolută a lui Oncu și Ciorogariu”¹. Pe această direcție tactică se înscrie și conținutul broșurii lui Vaida “Mangra, Tisa și Tribuna”, unde vinovați pentru dezorganizarea partidului și ruperea solidarității naționale sunt considerați, cu precădere, N. Oncu și R. Ciorogariu, în subordinea cărora se aflau executanții, S. Bocu, I. Montani, I. Scheopul. Accentele critice ale cărții s-au răsfrânt mai ales asupra acestor persoane, în timp ce Goga este rar menționat în cuprinsul tipăriturii. Abia în finalul acesteia, Vaida adresează o scrisoare deschisă către O. Goga, unde caută să-l sensibilizeze pe poet. Vaida recunoaște și apreciază “genialitatea” și “renumele de poet” al lui Goga, amintindu-i faptul că “comitetul partidului național a făcut tot ce i-a stat în putere spre “a-i “ușura validitatea în viața politică”². Goga este perceput ca și un personaj cheie a cărui dezertare ar permite reinstaurarea normalității în sânul partidului național: “Nu se poate să

nu-ți dai seama, că tu ești puterea lor. Nu se poate să nu vezi că dacă tu ai retrage ajutorul tău <<Tribunei>>, ea nu ar mai putea face guvernului maghiar serviciul neprețuit pe care îl face prin revolta ei contra disciplinei de partid”³. Ca urmare, Vaida îi propune ieșirea din fracțiunea tribunistă și revenirea în comitetul de conducere al partidului: “Din dragoste curată față de tine, față de numele tău de poet și față de viitorul poporului te conjur, leapădă-te de tovarășia nevrednică de tine”⁴.

Inițiativa lui Vaida nu are rezultatul scontat, Goga răspunzând acestei oferte în “Scrisoarea deschisă către domnul Alexandru Vaida”: “. . . nu pot fi mutat așa de la o casă la alta din bun senin. . . Eu nu pot admite că am fost atât de orb, ca să cad într-o bandă de hoți. Vreau să-i prind mai întâi cu ocaua mică. Arată-mi deci infamia să pot înjura și eu. Până atunci însă, fără supărare nu pot arunca cu pietre în casa unde am fost oaspete primit cu brațele deschise”⁵. Ca urmare a refuzului de a-i abandona pe tribuniști, gruparea adversă va declanșa o campanie de denigrare la adresa lui Goga. Sunt puse sub semnul întrebării abilitățile sale de om politic, valoarea operei literare, iar, într-un final, i se aplică stigmatul trădării de neam ca urmare a unor presupuse legături, neautorizate de către conducerea partidului național, cu cercuri politice guvernamentale maghiare.

Generația “oțeliștilor” avea în rândurile ei personalități cu preocupări literare, motiv pentru care coloanele ziarului “Românul” încep să găzduiască articole în cuprinsul cărora se minimalizează rolul scriitorilor în politică. Criticii “oțeliștilor” susțineau deosebirea existentă între literatură și politică, talentul și cultura literară sunt considerate a fi insuficiente pentru îndrumarea politică a unui neam. Ca urmare, așa cum oamenii politici nu au pretenția să poată scrie poezii, nuvele, studii istorice și pedagogice, tot așa tinerii scriitori ar trebui să nu-și manifeste preocupări în politică⁶. Cultura și politica sunt percepute în mod diferit, chiar dacă ambele domenii au impact asupra evoluției societății. Fără să se conteste rolul culturii în transformarea umanității, acțiunea culturii este percepută ca o acțiune ce poate avea rezultate abia în viitor. Scrisul persoanei preocupată de literatură este o forță care lucrează latent, ideea lansată de literatură are nevoie de ani pentru a se propaga în conștiința maselor, pentru ca, în final, tot omul politic este cel care vine și o transpune în practică. De aceea, literatura este văzută ca un domeniu legat de ziua de mâine. Bărbatul politic este omul necesităților prezentului, este personajul realist și practic, în timp ce scriitorul este un ideolog, un visător.⁷ Aceste puncte de vedere sugerau inoportunitatea prezenței scriitorilor în politică și cu atât mai mult în disputele manifestate în sânul mișcării naționale din acel

moment. Goga reacționează, catalogând aceste opinii drept prejudecăți regăsite la unii lideri politici aflați în contact cu oamenii de litere.⁸

În momentul instalării discordiei între cele două grupări politice românești, Octavian Goga era unul din liderii politici cei mai reprezentativi, aparținând noii generații de activiști ai partidului. A fost candidatul Partidului Național Român la alegerile parlamentare din anul 1910, devenise membru al comitetului central, impunându-se printre cadrele de bază ale partidului. Totuși, adversarii au căutat să-i minimalizeze calitatea de om politic. I se impută lipsa unei culturi politice care să-i permită familiarizarea teoretică cu rolul și scopul partidelor politice, cu funcționarea internă a acestora, precum și cu deosebirile de factură doctrinară ce pot diferenția un partid politic de altul. Reproșurile se referă și la practica vieții politice, experiența acumulată de Goga în acest domeniu fiind deficitară. Aceste opinii sunt firești la criticii săi, de vreme ce nu a avut posibilitatea să-și dovedească abilitatea politică în cadrul congregațiilor comitatense sau în cadrul luptelor purtate de la tribuna parlamentului. Date fiind aceste considerente, redactorii “Românului” își arată surprinderea față de prezența și implicarea lui Goga în disputele politice ale momentului: ”De unde până unde acest om cu aere de îndrumător în marile probleme ale neamului” de ,”îndrumător al tuturor conducătorilor întreg neamului românesc?- Cum? Ajuns-au la noi ignoranții să dea lecții celor pricepuți? Orbii să dea celor văzători vedere? Foiletoniștii să ne dea direcții politice?”⁹.

Subiectivismul părerilor exprimate în paginile “Românului” sugera până aici imaginea unui Goga diletant, insuficient calificat și pregătit pentru o carieră politică. Judecarea sa continuă prin abordarea unei sfere de activitate în care Goga practic excela și anume domeniul liric-literar. Este pusă în discuție și evaluată literar poezia “Oltul”. Publicată inițial în revista “Luceafărul” din 1904, poezia, răscolitoare prin mesajul patriotic, s-a impus în percepția contemporanilor ca o chemare la luptă pentru redeșteptarea națională. Metaforic, Oltul semnifică ființa națională, biografia râului contopindu-se cu istoria suferinței naționale, cu istoria poporului român.¹⁰

Analiza literară a poeziei este făcută în “Românul” sub semnătura lui Aurel C. Popovici. El face abstracție de simbolistica versurilor și minimalizează valoarea literară a “Oltului”, perceput doar ca o poezie de jale, cu rime bune, scrisă într-o limbă populară îngrijită, calități ce se regăsesc însă și în poeziile altor autori români. Sunt puse în discuție versuri ale penultimei strofe:

“Ca unda ta strivită, gemem
Și noi, tovarășii tăi buni,

Dar de ne-am prăpădi cu toții,
Tu, Oltule, să ne răzbuni !”

În accepțiunea lui Popovici, autorul nu este o persoană demnă de a juca rolul de îndrumător național, nefiind în măsură să imprime poporului idealuri înălțătoare cum ar fi credința poporului în puterea lui de viață, în mărirea lui în viitor, în steaua lui pe această lume, în nemurirea lui.¹¹ Prin prisma acestor versuri, Goga este văzut ca un pesimist, ca un personaj demoralizator, ce caută să frângă puterea de rezistență a poporului și care dorește apropierea morții propriei națiuni. Răzbunarea Oltului este interpretată ca semn al lașității, poetul lăsând în seama naturii răzbunarea unui popor.

Ultimele patru versuri ale poeziei au parte de același gen de analiză peiorativă:

“Țărâna trupurilor noastre
S-o scrumi de unde ne-ngropară
Și să-ți aduni apele toate-
Să ne mutăm în altă țară !”

Prin aceste versuri Goga face, în opinia lui Popovici, testamentul neamului românesc, lăsând Oltului dispoziții “pentru îngroparea întreg neamului românesc sub coroana Sf. Ștefan”¹³, în timp ce mutarea în altă țară nu sugerează altceva decât evocarea poetică a unui neam de emigranți, de nomazi, de “vândrălași”¹⁴. Poetul este considerat doar un demagog, un meșter al cuvintelor fără dragoste și credință față de semenii săi: “căci una este a lumina pe cineva și alta este a-l pârlî, a-l frige... A lumina mințea și a încălzi sufletul unui popor, e o faptă națională pentru că pomește din înțelepciune, din dragoste și credință pentru neamul tău. Dar a-i arde ochii minții și a-i pustii sufletul este o faptă de demagog sau inconștient sau criminal: în orice caz de demagog”¹⁵. Atacul final este dat la începutul anului 1912, când Alexandru Vaida-Voievod îl acuză public pe Goga de trădare. În articolul intitulat “Câteva din numeroasele ‘licențe poetice’ comise de domnul Goga în activitatea sa politică”, Vaida îi impută contacte neautorizate cu un reprezentant al cercurilor guvernamentale ungare, cu ocazia cărora Goga face declarații privitoare la neînțelegerile existente în interiorul comitetului național, oferindu-i omului politic maghiar chiar și colaborarea la alegerile parlamentare în unul din cercurile electorale cu majoritate etnică românească: ”nici domnul Goga, nici alt membru al partidului național român - afirma Al. Vaida-Voievod - nu are dreptul să-și permită ‘licența poetică’ de a merge la cutare ori cutare bărbat de stat maghiar spre a-și oferi serviciile sale... în contra comitetului partidului național

român”¹⁶. Elementele acestei acuzații de trădare s-au adunat treptat. În vara anului 1910, Vaida și Iuliu Maniu au o întrevedere cu fostul ministru de interne József Kristóffy. Cu prilejul discuțiilor purtate în jurul temei alegerilor parlamentare, Kristóffy le mărturisește celor doi de audiența acordată de curând lui Octavian Goga, de la care aflase de nemulțumirile manifestate de generația tânără față de conducerea partidului. În cursul anului 1911, în condițiile acutizării conflictului¹⁷, din cadrul mișcării naționale și al transformării lui Goga în principalul purtător de cuvânt al tribuniștilor, Alexandru Vaida-Voevod începe investigațiile pornind de la această informație inițială. Cercetările sale sunt finalizate prin adunarea unor dovezi care păreau să probeze vinovăția lui Goga. Fostul parlamentar, slovacul Milan Hodza, îi dezvăluie lui Vaida că într-o discuție purtată cu Kristóffy, acesta amintise de întrevederea avută cu Goga. Avocatul Arpád Szakolczai, un apropiat al lui Kristóffy, aduce și el confirmări în acest sens¹⁸.

După adunarea acestor declarații, Vaida publică articolul cu învinuiri în “Românul”, pe care Goga le respinge, declarând că nu îl cunoaște și nu l-a vizitat pe respectivul om politic. Pentru stabilirea adevărului se constituie un juriu avându-l ca și președinte pe Andrei Bârseanu; Lucian Borcia și Octavian Tăslăuan sunt membrii din partea lui Octavian Goga, iar August Venter și Nicolae Vecerdea îl reprezentau pe Alexandru Vaida. În cursul derulării acestei anchete particulare, aflându-se în fața lui Goga și a martorilor, Kristóffy constată că are în față o altă persoană decât cea care se prezentase la el în vara anului 1910 sub numele de Octavian Goga¹⁹. După ce Kristóffy își reconsideră declarația inițială, se produce o tranșare a opiniilor între membrii juriului. Tăslăuan și Borcia solicită juriului să declare nevinovăția lui Goga, în vreme ce reprezentanții lui Vaida invocă circumstanțe subiective care nu permit tragerea unei astfel de concluzii. Drept urmare, juriul își suspendă activitatea. A fost necesară intervenția conciliatoare a lui Constantin Stere pentru a se pune capăt acestui incident. Concluziile formulate de Stere, asupra cărora Vaida și Goga și-au dat acordul, sunt următoarele: Octavian Goga și Alexandru Vaida sunt victimele unui concurs de împrejurări; O. Goga este nevinovat, el nu a fost la Kristóffy; Al. Vaida și-a formulat acuzațiile într-un moment în care avea convingerea că deține dovezi autentice, dar acum trebuie să renunțe la aceste acuzații; O. Goga trebuie să recunoască buna credință a lui Al. Vaida²⁰. Printre cei mai atacați conducători ai tribuniștilor se numără Roman Ciorogariu. Adversarii săi văd în el unul din principalii responsabili ai neînțelegerilor existente în interiorul conducerii Partidul Național Român. A fost perceput ca fiind personajul din umbră care orchestrează discordia survenită

între liderii partidului. “Am acuzat și acuz - spunea Vasile Goldiș - pe părintele protosincol Roman Ciorogariu că intenționat a spart partidul național român. . . , ceea ce după a mea convingere, este cea mai scârboasă trădare de neam”²¹. Trădarea lui Ciorogariu s-a produs prin complicitatea cu Vasile Mangra, cel care, cu prilejul alegerilor parlamentare din 1910, dezertase în tabăra Partidului Național al Muncii. Voci din comitetul central al partidului spuneau că “Tribuna” devenise un ziar controlat de forțele potrivnice neamului românesc, deoarece Roman Ciorogariu, unul din proprietarii publicației, era afiliat prin Vasile Mangra cercurilor politice guvernamentale. Motivația acestei afilierei putea fi “pretinsul apetit de episcopie” al lui Roman Ciorogariu – despre care amintește Alexandru Vaida Voievod – perspectivă ce putea fi materializată cu sprijinul unor personalități politice maghiare: “există promisiunea contelui Tisza. . . că vor spori episcopiile noastre, căci greco-orientalii ar avea mare trebuință de încă trei episcopii”²². Vaida îl considera pe Ciorogariu responsabil pentru negocierile desfășurate cu ocazia alegerii succesorului lui Nicolae Popea în scaunul episcopal de Caransebeș. Fără să nege existența discuțiilor pe tema succesiunii sale în funcția de episcop, Ciorogariu declară că acestea au avut loc fără acordul său, deoarece principalul personaj implicat în această chestiune, Vasile Goldiș, a acționat fără a avea aprobarea sa²³.

Unele “păcate” de care Ciorogariu este făcut vinovat, datează de la începutul secolului al XX-lea, când eventuala revitalizare a P.N.R., ca urmare a impunerii neoactivismului parlamentar, devenea o perspectivă nedorită de anumite forțe politice maghiare. În acest context, Ciorogariu ar fi căutat să zădărnicească încercarea revenirii deputaților naționaliști români în parlamentul de la Pesta. Astfel, în 1904, cu prilejul alegerilor parțiale de la Nădlac, noii activiști intenționau să folosească momentul alegerii, prin candidatura lui Ioan Suciu, pentru a face propagandă curentului activist. Dar Ciorogariu și Mangra erau, după spusele criticilor, interesați în susținerea candidaturii guvernamentalului Hász Sándor. Acest candidat guvernamental îl avea ca și om de încredere în comisia electorală pe directorul băncii “Nădlăcana”, Aurel Petrovici, unul din apropiații tribuniștilor²⁴.

Episodul Nădlac a fost, de fapt, o manifestare a anacronismelor create de îndelungata perioadă de pasivism. Tactica pasivistă devenise treptat mai mult un concept politic teoretic, decât o realitate practică. Persuasiunile partidelor maghiare, care aveau candidați în zonele cu populație majoritar românească, îi determinau adeseori pe români să participe la vot. Lansarea candidaturii lui Ioan Suciu a fost decisă târziu, la 28 februarie, alegerile propriu-zise urmând să se

desfășoare în data de 5 martie 1904²⁵. Suciu nu a reușit, de fapt, să-și depună candidatura în mod oficial, datorită depășirii termenului legal prevăzut pentru această procedură. Celelalte partide, liberal și kossuthist, erau deja angrenate în campania electorală. Aurel Petrovici acționa ca agent electoral guvernamental, într-un moment în care nu exista perspectiva unui candidat român. După anunțarea candidaturii lui Ioan Suciu, are loc o coagulare a forțelor politice românești din comitat în susținerea reprezentantului național, de asemenea ziarul “Tribuna” a promovat o campanie de presă incisivă în favoarea lui Ioan Suciu.

În 5 aprilie 1910 are loc la Sibiu Conferința electorală a P.N.R., convocată cu scopul precizării atitudinii față de alegerile parlamentare și stabilirii măsurilor organizatorice legate de confruntarea electorală. Cu acest prilej a fost stabilită lista provizorie a candidaților naționali. În cercul Boroșineu a fost propus Sever Bocu, dar candidatura sa întâmpină rezistența unor membri ai comitetului central și, într-un final, la Boroșineu, este înregistrată candidatura lui Vasile Lucaciu. Ciorogariu este făcut vinovat pentru presiunile menite să impună candidatura lui Sever Bocu, fapt ce a generat neînțelegeri în preajma alegerilor. Aceste disensiuni, spun adversarii tribuniștilor, au constituit un preludiv al scizunii produse la sfârșitul anului: „Lucrarea s-a început cu forțarea candidaturii domnului Bocu prin părintele protosinzel. . . Conducătorul din umbră al acestei acțiuni de distrugere a partidului național, părintele Ciorogariu. . . a amenințat pe domnii Vaida, Vlad și Bontescu că-i vor duce în ‘lipideu’ acasă dacă vor cuteza să intre cu candidații lor pe teritoriul comitatului Arad”²⁶.

Dincolo de conținutul dur al acestor afirmații, momentul reflecta frământările produse în interiorul partidului cu ocazia alegerilor parlamentare. Pentru o parte a elitei politice arădene, care ani de-a rândul și-a adus aportul principal la sensibilizarea și angrenarea electoratului românesc în acțiuni cu caracter național, era firesc să-și impună candidații în cuprinsul propriului comitat. Imixtiunile unor membri din conducerea partidului în favoarea schimbării listei de candidați au generat în mod natural reacția unor lideri arădeni, cum a fost cazul lui Ciorogariu, mai ales că Boroșineu era un cerc valoros. Din cei 2153 de alegători, 1696 erau români și 457 unguri, majoritatea românească de 1239²⁷ de voturi putând asigura teoretic o victorie facilă pentru un candidat român.

Culpa principală adusă lui Ciorogariu, și anume “alianța” secretă cu Vasile Mangra, a fost un subiect amplu dezbătut. Relațiile de prietenie și colaborare dintre cei doi erau o realitate bine cunoscută înainte de alegerile parlamentare din 1910. După dezertarea lui Mangra, “Tribuna” se aliniază curentului de opinie

care condamnă afilierea vicarului la partidul guvernamental, criticând deschis fapta săvârșită de acesta. Criticii tribunștilor consideră, însă, că această condamnare publică a fost doar una de fațadă, în realitate “Tribuna” și Ciorogariu, afiliați scopurilor lui Mangra, doresc distrugerea partidului: „Pe față <<Tribuna>> n-a îndrăznit să aprobe și să propage politica lui Mangra ... patronii <<Tribunei>> au dat voie poetului Goga să condamne cu asprimea cuvenită politica trădătoare a vicarului Mangra și rolul dezgustător al domnilor Broțe și Slavici... Dacă vicarul Mangra nu putea fi apărat pe față, trebuiau combătuți și discreditați cel puțin adversarii lui, membrii comitetului național”²⁸.

Curând după ce neînțelegerile din cadrul partidului național au devenit un fapt general cunoscut, Ciorogariu a încercat să se dezică de Mangra și faptele sale, susținând că a întrerupt legăturile personale și politice cu acesta. Singurele contacte pe care le mai avea cu Mangra erau cele de factură profesională, cei doi întâlnindu-se uneori în cadrul reuniunilor cu caracter bisericesc. În preajma alegerilor din anul 1910, Mangra sosește la Arad și își anunță colegii de partid despre intenția de a candida la Ceica pe lista guvernamentală. Reacția celor înștiințați a fost de a respinge acest demers. Între Ciorogariu și Mangra au loc discuții contradictorii aprinse, fără să se ajungă la vreun consens: „Atunci am încheiat pertractările cu cuvintele: “Tu ești mort din clipa candidării- la care îmi răspunse părintele Mangra: Mor căci iarăși înviu - și cu aceasta s-au terminat pertractările între mine și părintele Mangra”²⁹.

După ce Vasile Mangra trece de partea grupării politice guvernamentale, acesta va primi din partea conducerii partidului național stigmatul trădării de neam. Oricine întreținea raporturi de colaborare sau avea contacte cu Mangra, era bănuț de a fi unul din părtașii planului de distrugere a partidului și a unității românilor din Transilvania. Roman Ciorogariu a devenit prima persoană vizată de o astfel de bănuială, de vreme ce era unul din liderii grupului de opoziție care se manifesta în cadrul partidului și a fost colaborator apropiat al lui Vasile Mangra.

Practic, Ciorogariu nu avea cum să îl evite pe Mangra, dată fiind calitatea lor de slujitori ai bisericii. În toamna anului 1910, la Sibiu, au loc ședințele consistoriului mitropolitan. Acest prilej este folosit de Ciorogariu pentru a-l convinge pe Mangra de falimentul politicii sale, insistând să-și depună mandatul de deputat și să se retragă din viața politică, demers care nu a fost însă soldat cu succes³⁰. Cei doi se revăd la Arad în luna decembrie la ședința sinodului eparhial desfășurat în clădirea Seminarului Teologic Ortodox. După încheierea reuniunii, la ieșirea din clădire, Mangra se confruntă cu o manifestație de protest. Ostilitatea

și huiduielile demonstrațiilor îl determină să se refugieze în direcțiunea seminarului, pentru ca, într-un final Ciorogariu, să îi pună la dispoziție trăsura cu ajutorul căreia va reuși să plece³¹.

Mangra și Ciorogariu se întâlnesc și în martie 1911 pe peronul gării din Arad. După salutările de rigoare și o scurtă conversație formală, Ciorogariu urcă în trenul care mergea la Boroșineu (Ineu), iar Mangra în cel care circula în direcția Oradea³². Aceste contacte au fost rapid taxate de către adepții teoriei conspirației, pusă la cale de către cele două fețe bisericești. S-a ajuns la o supralicitare a conotațiilor acestor întrevederi, care au reușit să evidențieze contextul preponderent profesional al acestor legături, nu însă și apartenența lui Ciorogariu la planul ocult de destabilizare a Partidului Național Român. Conjunctura în care se găseau Mangra și Ciorogariu nu era unică, deoarece mediul confesional reunea clerici și laici ce aveau orientări și simpatii diverse. În forurile de conducere ale bisericii, cum ar fi sinodul eparhial sau la oficierea slujbelor religioase, conlucrau adesea, datorită circumstanțelor, reprezentanții tribuniștilor cu cei din tabăra ziarului “Românul”³³.

Nicolae Oncu a devenit și el subiectul discuțiilor purtate de cei care susțineau linia oficială a partidului. Alexandru Vaida-Voevod pune la îndoială implicarea necondiționată a lui Oncu în luptele naționale, considerându-l un cabotin, un lider ce pe parcursul activității sale politice nu a riscat, dar care a căutat să obțină maximum de avantaje din munca de partid desfășurată de colegii săi: “Domnia sa a fost cel mai strajnic la banchete și în sfatul fruntașilor români, dar s-a ferit să se expună în public la congregație, la adunări populare și la procese. Nu domnia sa, ci domnul Sava Raicu a fost acela care prin muncă, pricepere și înțelepciune, a ridicat institutul <<Victoria>> la înflorire. Dezbateri infinite trebuiau să premeargă oricărei acțiuni parlamentare de la sine înțelese, când domnia sa era prezent. Cu atât mai rar se arăta însă domnia sa în cameră și în decurs de 4 ani o singură dată a luat cuvântul”³⁴.

Contrar acestor critici, N. Oncu a fost unul din liderii de seamă ai partidului. Făcând parte din generația memorandiștilor, el a avut o activitate politică desfășurată pe parcursul mai multor decenii. Deși implicarea sa în munca de partid a fost depășită uneori prin intensitate și amploare de activitatea unor colegi mai tineri, se poate spune totuși faptul că Nicolae Oncu a fost unul din pilonii pe care partidul național și-a sprijinit activitatea, mai ales la nivelul comitatului Arad. Aprecierile negative făcute de Vaida sunt totuși de înțeles, deoarece erau făcute la adresa celui care, prin poziția sa de președinte al băncii “Victoria”,

asigura finanțarea și apariția „Tribunei” și fără al cărui sprijin mișcarea de opoziție s-ar fi dizolvat.

Gruparea tinerilor „oțeliți”, centrată în jurul coproprietarilor „Tribunei”, Nicolae Oncu și Roman Ciorogariu, avea ca purtători de opinie și pe redactorii și colaboratorii acestei publicații. Unul dintre aceștia, Sever Bocu, catalogat de oponentii săi drept „impegat plătit al <<Tribunei>>”³⁵, este supus unor acuzații grave în articolul din numărul 12/1912 al „Românului”, intitulat „Faptele lui Sever Bocu”. Autorul anonim al acestui articol pune sub semnul întrebării cinstea și integritatea de caracter manifestate de Bocu în plan politic, profesional și personal. Este învinuit de colaborare, la începutul secolului al XX-lea, cu Partidul Liberal de guvernământ, motiv pentru care în anul 1902 candidează la alegerile parlamentare în cercul Lipovei cu program guvernamental, iar în anul următor, tot ca guvernamental, în cercul Radnei. În anul 1906 este prezent în cercul electoral Rittberg, în calitate de candidat național. Sosirea candidatului oficial al partidului, Victor Bontescu, îl determină pe Bocu să părăsească acest cerc, dar numai după ce Bontescu îi achită suma de 600 de coroane, reprezentând despăgubirea cheltuielilor celor patru zile de campanie electorală. De aici Bocu se deplasează în cercul Cocotei (Orcifalva), unde, din nou, își anunță candidatura sub program național.

De asemenea, Bocu este acuzat de înșelăciune, deoarece datora importante sume de bani. Spre exemplu, la Cocota, a comandat, pentru ziua alegerii, mâncare și băutură pentru 1110 de persoane. Nedispunând de banii necesari achitării contravalorii acestei comenzi, Bocu îi convinge pe preoții veniți să-l susțină să garanteze sub semnătură pentru plata consumației, banii urmând să fie trimiși de Bocu după întoarcerea la Arad. Bocu uită să-și achite datoria și preoții sunt nevoiți să plătească din propriul buzunar. Și în alte ocazii contractează împrumuturi pe care nu le achită, lăsând acest lucru pe seama acelor care au garantat împrumuturile respective. La banca „Lipovana”, în perioada în care era angajat ca și contabil, este bănuț de delapidare de fonduri, motiv pentru care conducerea băncii îl suspendă, iar apoi îl demite³⁶.

Sever Bocu respinge mare parte din aceste incriminări, declarând că onoarea și corectitudinea sa personală au fost clarificate de un juriu de onoare care în aprilie 1910 a analizat aceleași acuzații. În urma verdictului dat de juriu, Victor Bontescu, susținător al întâmplărilor produse la alegerile din cercul Rittberg și Cocota, a fost nevoit să-și retracteze acuzațiile și să-și exprime regretele. În privința datoriilor bănești acumulate, Bocu neagă că ar avea obligații materiale

sau morale față de cineva, invitându-i pe eventuali săi creditori să-și facă cunoscute pretențiile materiale³⁷. Vasile Goldiș este somat să facă cunoscut numele autorului respectivului articol pentru a se putea proba în instanță adevărul sau falsitatea acuzațiilor. Evenimentele nu mai urmează acest curs, întreaga poveste este curând uitată, întrucât după o lună de zile are loc restabilirea păcii și fuziunea celor două publicații arădene.

În condițiile în care confruntarea de idei și chiar atacurile la persoană erau realități cu care membrii grupării tinerilor “oțeliți” se întâlneau în mod curent, era firesc ca și fruntașii taberei adverse să fie nevoiți să facă față aceleiași situații. Cel mai vizat a fost desigur directorul “Românului”, Vasile Goldiș. Una din acuzațiile care îi sunt aduse este aceea a responsabilității pe care o poartă pentru dezbinarea mișcării naționale, pentru ruperea unității partidului, fiind prezentat ca “omul primejdios și viclean”, “autorul războiului fratricid”, “vinovatul principal în spargerea solidarității de partid”, care “a aruncat în mijlocul armoniei frățești tăciunile discordiei”. Argumentele care susțineau aceste afirmații constau în faptul că Goldiș a instigat comitetul partidului național să condamne activitatea “Tribunei” la conferința de la Budapesta din 20 decembrie 1910, iar apoi, în calitate de conducător al “Românului”, a dus un război de distrugere împotriva “Tribunei”³⁸: “Cine ar mai trebui să fie convins că toată dezbinarea aceasta fatală de partid, este numai opera acestui om nefast pentru râvna sa de bani și măririi personale?”³⁹. Astfel de afirmații conțin un miez de adevăr, în sensul că Vasile Goldiș a făcut parte din nucleul conducerii de partid care a încercat să pună capăt dizidenței manifestate de ziarul “Tribuna”. Goldiș nu este însă autorul războiului fratricid declanșat în cadrul partidului național, doar că, prin conjunctura evenimentelor, devenind directorul “Românului”, a avut rolul cel mai de seamă în demersurile de “pacificare” cu gruparea oțeliților.

Acuzațiile redactorilor “Tribunei” reprezintă adoptarea unei noi abordări tactice, prin care o parte din învinuirile ce le-au fost aduse până atunci sunt redirectionate. Teme cum ar fi responsabilitatea pentru distrugerea solidarității naționale sau trădarea intereselor naționale și de partid, prin complicitatea și colaborarea cu mediile politice maghiare, devin subiecte care din toamna anului 1911 se regăsesc în seria atacurilor pe care “Tribuna” le lansează înspre conducerea “Românului”. În felul acesta, tribuniștii își schimbă treptat rolul, devenind din acuzați acuzaatori.

Roman Ciorogariu face o reconstituire a activității politice desfășurate de Vasile Goldiș la Arad. Este de părere că aducerea lui Goldiș la Arad s-a

datorat în principal lui V. Mangra. Părintele vicar dobânda astfel un colaborator fidel pentru proiectele sale de conciliere româno-maghiară. Goldiș începe să se implice, sub binevoitoarea ocrotire a părintelui Mangra, în politica de împăcare și stabilește contacte cu contele István Tisza. În acest context se înscrie articolul anonim scris în limba maghiară și publicat în “Tribuna poporului” cu nr. 198/1903⁴⁰. Intitulat “Contele Tisza István”, articolul promova, prin conținutul său, ideea păcii româno-maghiare. Acest articol este valorificat de către Alexandru Vaida-Voevod, constituind una dintre dovezile trădării “Tribunei” și a conducătorilor ei: ”Acel articol de fond era scris în cea mai neaoșe limbă maghiară, ca contele Tisza să se poată delecta și convinge cu ochii proprii că <<Tribuna>> este propagatoarea ideii de pace, așa după cum o înțeleg ‘pacea’ leul de la Gest și nașul său cameleonul de la Ceica”⁴¹. Ciorogariu îl combate pe Vaida, susținând că articolul unguresc de împăcare a fost scris de către Goldiș, “care de la mutarea sa din Arad a intrat în legături cu contele Tisza”⁴². În decembrie 1911, Goldiș își recunoaște public paternitatea asupra articolului, explicând că l-a scris în limba maghiară pentru a-l face accesibil presei maghiare, dar că “acest articol nu conține nici un singur cuvânt prin care s-ar abandona cât de puțin din aspirațiile națiunii române”⁴³. Conciliatorismul manifestat de Goldiș este exploatat mai departe de către tribuniști. Cu ocazia negocierilor purtate în vara anului 1910 cu guvernul maghiar de către Ioan Mihu, Goldiș se implică într-un mod activ. Este însărcinat de către conducerea partidului cu redactarea memorandumului revendicativ care s-a dorit a fi baza discuțiilor ce urmau să fie purtate cu guvernul. În legătură cu aceste discuții avute cu autoritățile maghiare, Goldiș este considerat, în paginile “Tribunei”, ca unul din susținătorii necondiționați ai împăcării româno-maghiare, fiind dintre cei care doreau “împăcarea cu orice preț, chiar și cu jertfirea intereselor noastre naționale”⁴⁴. Goldiș face eforturi pentru a combate aceste afirmații tendențioase și publică fragmente din corespondența sa cu Mihu din care rezultă că era favorabil unei înțelegeri cu guvernul, cu “condiția ca acea pacea să asigure validitatea deplină politică a românilor și libertatea lor națională”⁴⁵. În caracterizarea creionată de către Ciorogariu, Goldiș este prezentat, în perioada în care a activat ca și profesor la gimnaziul românesc din Brașov, drept o persoană prudentă în ceea ce privește implicarea în politică. Timp de 16 ani, cât a stat în Brașov, a evitat să viziteze România, Predealul situat în apropiere, pentru a nu fi considerat presupus trădător de patrie. Dorind să fie numit într-un post în învățământul de stat, Goldiș corespundează pe această temă cu unchiul său Iosif Goldiș, precum și cu fostul deputat guvernamental Ioan Beleş. Scrisorile conțineau

expresia loialității și sentimentelor patriotice nutrite de Vasile Goldiș, convingeri ce puteau fi utile pentru un aspirant în învățământul de stat. Nu reușește în acest demers, iar, după pensionare, vine la Arad unde episcopul Iosif Goldiș îi oferă postul de secretar consistorial și o remunerație mult mai mare decât cea acordată până atunci funcției respective ⁴⁶.

Critica lui Ciorogariu abordează și perioada activității desfășurate în parlament de către Goldiș și colegii săi. Prin greșeli, cum ar fi apropierea lui Goldiș de ideile socialiste și printr-o activitate deficitară, deputații s-au îndepărtat de popor și de programul național, nereușind să-și onoreze cum se cuvine mandatul încredințat de națiune: “Așa și-au estompat acești artiști ai viciei moderne mandatele primite din moștenirea unui popor trezit la conștiința națională de către o generație, a cărei deviză era: totul pentru națiune. Praf și cenușă au făcut din moștenirea aceea prin intrigile lor și prin marxismul dur al lui Goldiș, care a înstrăinat programul național înaintea sătenilor neînțelegători ai teoriei socialiste. Așa s-a ucis idealismul unui popor și a urmat înfrângerea rușinoasă de la 1910...”⁴⁷.

Și la Goldiș, ca și în cazul lui Sever Bocu, este întâlnită acuzația de înșelăciune. Ea își are originile în promisiunile materiale pe care le-ar fi făcut fostei sale soții cu ocazia divorțului: “Adevărat este ori ba, că dumneata de 12 ani de zile furi o nevinovată femeie cu 100 de coroane lunar, pe care ai păcălit-o în fața notarului public să se încreadă în cuvântul dumneata și să nu-și ia pretențiunea sa justă la protocol”⁴⁸. Goldiș apreciază aceste afirmații ca fiind calomnioase, nu se consideră dator fostei soții, deoarece declară el: “Tribunalul a pronunțat sentința de divorț din vina ei, nerecunoscându-i nici un drept la vreo întreținere. Cu toate acestea i-am dat din milă o sumă considerabilă în raport cu starea mea materială”⁴⁹.

Între sprijinatorii “Românului” s-a numărat și A.C. Popovici care se dovedește a fi un hotărât apărător al conducerii partidului național. El lansează o campanie în plan literar împotriva lui Ilarie Chendi în paginile “Gazetei Transilvaniei”, străduindu-se să lovească în prestigiul unuia din susținătorii cei mai devotați ai tinerilor “oțeliți”⁵⁰. Valoarea literară a lui I. Chendi este apărată de O. Goga în numărul 266/1911 al “Tribunei”, punând în evidență talentul literar și politic al amicului său. A.C. Popovici are, de asemenea, de înfruntat reacțiile lui I. Chendi. Acesta susține că materialul “Replicii” și redactarea unor capitole din aceasta au fost rezultatul contribuției altor persoane decât a lui Popovici, la fel cum tot o altă persoană decât autorul a suportat consecințele închisorii pentru tipărirea broșurii. Cartea, “Statele Unite ale Austriei Mari” este considerată drept o utopie, un

platonism austriac, care nu are nimic comun cu programul partidului național. Folosește în favoarea opiniilor sale punctele de vedere exprimate de Vasile Goldiș în anul 1906 în privința acestei lucrări: “Domnul Popovici propune ca împăratul să ia un burete mare, să-l moaie în apă și să treacă peste toate constituțiile țării și să facă tabula rasa. . . De fapt noi românii. . . nu ne însuflețim la propunerea domnului Popovici și protestăm cu toată energia în contra tendințelor de a știrbi unitatea politică și teritorială a statului nostru”.⁵¹

Acuzațiile și atacurile lansate, mai ales pe parcursul anului 1911 și începutul anului 1912, au reflectat situația de criză în care mișcarea națională din Transilvania a ajuns. Deși, la un moment dat, aceste neînțelegeri păreau a fi o confruntare de idei care atrăgea atenția opiniei publice asupra problemelor politice și organizatorice întâmpinate de Partidului Național Român, treptat această dispută a degenerat în exagerări și discuții neprincipiale. Din dorința de a crea o imagine cât mai nefavorabilă grupării adverse, cei implicați în acest diferend și-au combătut obiectiv sau mai puțin obiectiv adversarii. Au fost puse în discuție greșeli politice, trăsături de caracter, chestiuni de viață personală, dar și neadevăruri evidente, aspecte care în ansamblul lor au prejudiciat imaginea P.N.R. și unitatea politică a românilor transilvăneni. De aceea concilierea produsă în martie 1912, cu ajutorul lui Constantin Stere, a fost una binevenită, fiind create premisele reafirmării P.N.R. ca o forță politică unită, capabilă să promoveze cu eficiență interesele și drepturile românilor transilvăneni.

Note

¹ Gh. Iancu, *Valeriu Braniște. Corespondență 1911-1918*, vol. IV, Cluj-Napoca, 2001, p. 36

² Alexandru Vaida-Voevod, *Mangra, Tisza și Tribuna. Un mănunchiu de dovezi adunate din „Tribuna”*, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1911, p. 123.

³ *Ibidem*, p. 122.

⁴ *Ibidem*, p. 125.

⁵ “Tribuna”, nr. 126, 10/23 iunie 1911, p. 1-3.

⁶ “Românul”, nr. 164, 28 iulie/10 august 1911, p. 2.

⁷ “Românul”, nr. 2, 3/16 ianuarie 1919, p. 1.

⁸ “Tribuna”, nr. 112, 24 mai/6 iunie 1911, p. 1.

⁹ “Românul”, nr. 274, 15/28 decembrie 1911, p. 1-2

¹⁰ C. Parfene, *Limba și literatura română*, București, 1989, p. 173-175.

¹¹ “Românul”, nr. 280, 22 decembrie 1911/4 ianuarie 1912, p. 1

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

- ¹⁵ “Românul”, nr.274, 15/28 decembrie 1911, p. 2.
- ¹⁶ “Românul”, nr. 282, 24 decembrie 1911/6 ianuarie 1912, p. 1-2.
- ¹⁷ “Românul”, nr. 13, 17/30 ianuarie 1912, p. 1-3.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ “Românul”, nr.24, 29 ianuarie/11 februarie 1912, p.1-4; “Tribuna”, nr.10, 13/26 ianuarie 1912, p. 1-2.
- ²⁰ *Ibidem*.
- ²¹ “Românul”, nr.252, 17/30 noiembrie 1911, p. 4.
- ²² Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 69
- ²³ R. Ciorogariu, *Spre prăpastie*, Arad, 1911, p. 19-21; “Tribuna”, nr. 229, 1 noiembrie 1911, p. 3-4.
- ²⁴ “Românul”, nr. 281, 23 decembrie 1911/5 ianuarie 1912, p. 2; nr.256, 23 noiembrie/6 decembrie 1911, p. 2.
- ²⁵ I. Tomole, *Românii din Crișana, Sălaj și Sătmar în luptele național- electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Baia Mare, 1999, p. 10.
- ²⁶ “Românul”, nr.252,17/30 noiembrie 1911, p. 4.
- ²⁷ “Tribuna”, nr. 166, 6/19 august 1910, p. 1.
- ²⁸ “Tribuna”, nr. 164, 28 iulie/10 august 1911, nr. 164, p. 3.
- ²⁹ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 22
- ³⁰ *Ibidem*, p.31.
- ³¹ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 30; Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 71-72.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 32-33.
- ³⁴ Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 61-62.
- ³⁵ *Ibidem.*, p.68.
- ³⁶ “Românul”, nr. 12, 15/28 ianuarie 1912, p. 5-6.
- ³⁷ “Tribuna”, nr. 12, 15/28 ianuarie 1912, p. 4.
- ³⁸ “Românul”, nr. 273, 14/27 decembrie 1911, p. 3.
- ³⁹ “Tribuna”, nr. 249, 20 noiembrie 1911, p. 3.
- ⁴⁰ “Tribuna poporului,” nr.198, 28 octombrie/10 noiembrie 1903, p. 1.
- ⁴¹ Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 41- 42.
- ⁴² R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 14.
- ⁴³ “Românul”, nr.264, 2/15 decembrie 1911, p. 4.
- ⁴⁴ “Românul”, nr. 102, 10/23 mai 1911, p. 2.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 62-63

⁴⁷ *Ibidem*, p. 64.

⁴⁸ "Tribuna", nr.15, 19 ianuarie/1 februarie 1912, p. 5.

⁴⁹ "Românul", nr. 16, 20 ianuarie/2 februarie 1912, p. 5.

⁵⁰ L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Cluj, 1986, p. 170

⁵¹ "Tribuna", nr. 34, 12/25 februarie 1911, p. 1

CHARGES AND ACCUSED IN THE CONTEXT OF THE ROMANIAN NATIONAL PARTY CRISIS BETWEEN 1910 -1912

Abstract

The unleashed discord from the interior of the Romanian National Party between 1910-1913 determined a conflict of ideas regarding the necessity of the political reorganisation of the party and also a series of unprincipialed attacks to some belonging to the two involved groups in the conflict: Octavian Goga, Roman Ciorogariu, Nicolae Oncu, Sever Bocu, Vasile Goldis, A. C. Popovici. Starting with the beginning of the 1911, in Arad, the simultaneous functioning of two Romanian publications, "The Tribuna" and "The Românul" begins.

The charges and attacks reflected the crisis situation that the national movement from Transilvania reached. Although, at a certain time, these misunderstandings seemed to be a cofrontation of ideas which draw the public opinion's attention on the political and organizational problems that the Romanian National Party met, gradually, this dispute degenerated in exaggerations and unprincipial discussions. Political mistakes, character features, issues of personal life and also obvious lies were discussed, aspects that, generally brought prejudice to the image of the Romanian National Party and to the political unity of the Transylvanian Romanians.

Roman Ciorogariu (1852-1936; din botez Romul, Roman fiind numele de călugărie) a fost o personalitate a vremii sale, afirmându-se marcant ca pedagog, publicist, om politic, ierarh bisericesc. Provenea dintr-o familie de moți, dislocată, la Pecica, după răscoala lui Horea, după mamă înrudindu-se cu familia Nicoară din Giula (Gyula), din care se ilustrase pe plan național vestitul Moise. A urmat studiile secundare la Arad, Bratislava, Hodmezővásárhely (unde și-a luat bacalaureatul), apoi Institutul Teologic arădan, absolvind în 1877. Ca bursier al Episcopiei a făcut studii de teologie, filosofie și pedagogie la Lipsca și Bonn. A fost aplicat inițial în administrația eparhiei în 1879 ca arhivar și cancelist, pentru ca de la 1 decembrie 1880 să fie numit profesor la Institutul Teologic-Pedagogic – vocația vieții sale poate (a predat efectiv începând cu 3/15 februarie 1881). În 1889 s-a transferat la direcția Băncii “Victoria” din Arad, una dintre cele mai importante instituții de credit românești din Ungaria (a doua după “Albina” ca pondere), între ai cărei fondatori s-a și numărat de altfel. A revenit la Institut în 1891, fiind numit Director al acestuia 10 ani mai târziu, calitate în care a prestat până în 1917, când a fost ales Episcop vicar de Oradea (12/25 aprilie).

Datorită antecedentelor sale pe terenul politicii naționale românești, alegerea nu a fost acceptată de primul ministru István Tisza – prin nesocotirea, ori cel puțin forțarea legii ungare chiar; a fost recunoscut în toamna aceluiași an doar ca vicar „interimar” (ceea ce nici Statutul organic șagunian, nici legea nu prevedeau) de ministrul de Culte și Învățămant Albert Apponyi. Arestat și condamnat la moarte în 1919 de trupele bolșevice/naționaliste maghiare, a fost salvat în ultimul moment de armata română. A fost ales în octombrie 1920 ca prim Episcop al reînființatei eparhii ortodoxe a Oradei (hirotonisit în martie și intronizat în octombrie 1921), în care calitate a patronat întemeierea Academiei Teologice (1923) și Tipografiei Diecezane (1925), cum și a oficiosului eparhiei, *Legea românească* (încă din noiembrie 1921).

În mișcarea națională s-a evidențiat după Memorand, activând în grupul “tribuniștilor” arădani, ca un Nestor / mentor al “tinerilor oțeliți” între care s-a rânduit și Ioan Lupaș, fiind ales în Comitetul Central al Partidului Național Român cu ocazia „împăcării” din 1912.

A fost unul din fondatorii *Tribunei Poporului* (organul de presă al grupării amintite) în 1894 (devenită *Tribuna* în 1904, după încetarea apariției celei sibiene),

redactor la *Biserica și Școala* (1907-1917), editor al *Anualelor* Institutului Pedagogic/Preparandia) din Arad, colaborator la *Tribuna Bihorului* (1918/19) și, firește, la “ctitoria” sa, *Lege românească*, calitate în care a publicat sute de articole pedagogice, teologice, politice, broșuri (vezi mai ales *Tribuna și Tribuniștii*, Arad 1911, ed. a II-a, Cluj, 1934).

Este importantă și memorialistica sa, *Zile trăite* (Oradea [1926]), una din (foarte) puținele manifestări de acest gen ale directorilor de opinie ai românimii din acele vremi.

De Ioan Lupaș, Roman Ciorogariu s-a apropiat când acesta, ca “locotenent” al lui Octavian Goga, s-a afiliat “tribuniștilor” arădani, fiind un condeii activ la gazeta al cărei societar era R.C. (unul din cei 5 editori), dar publicând și la *Biserica și Școala și Pagini literare* (întemeiată și din inițiativa lui Lupaș). Evidențiat în primul rând ca istoric, Ioan Lupaș (1880-1967) urmase Liceul de Stat maghiar din Sibiu, pentru a se transfera la Liceul “Andrei Șaguna” din Brașov în ultimul an, într-un gest de solidaritate cu Octavian Goga (coleg de bancă și cel mai bun prieten, toată viața), care fusese grav insultat *ca român* de un profesor grobian, Tompa Árpád. Tot cu Goga a urmat la Budapesta Facultatea de Litere și Filosofie (secția istorie-latină), pe care a încheiat-o în 1904 cu o teză de doctorat despre “Unirea” religioasă. Distingându-se încă din studenție ca publicist, pe teme istorice mai ales (la *Telegraful Român*, *Transilvania*, *Lucefărul* – între întemeietorii căruia s-a rânduie), a fost aplicat în 1905 ca profesor de istorie bisericească la Institutul Teologic-Pedagogic sibian – unde a urmat în paralel teologia, conformându-se reglementărilor aceleia – și pe care a trebuit să-l părăsească în 1909, la presiunile ministrului Apponyi, datorită combativității sale politico-naționale (fusese și condamnat politic în 1907, ispășind la Vác șase luni de închisoare în 1908). S-a retras ca protopop de Săliște, comuna natală (1909-1919), dar, departe de a se ruraliza, a fost în continuare o prezență activă în publicistica politică și istorică. Aceasta din urmă i-a atras în 1914 alegerea ca membru corespondent al Academiei Române la secția istorică (dimpreună cu Goga, acesta la secția literară), mai ales pentru monografia *Andrei Șaguna* din 1909 (ed. a II-a 1911), premiată aceasta de acea instituție, care l-a proclamat membru plin în 1916, la doar 36 de ani. Cum Roman Ciorogariu, s-a implicat și el în organizarea Consiliului Național Român (din comitatul Sibiu) și a participat, la fel, la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, care l-a desemnat membru în Marele Sfat Național și secretar general al Resortului de Culte și Învățământ. După Unire a fost în mai multe rânduri deputat, activând inițial în P.N.R., iar apoi, urmându-l pe Goga, în Partidul Poporului, Partidul Național Agrar și Partidul

Național Creștin (cu program antisemit acesta, în care din păcate s-a implicat), fiind ministru în Guvernul Averescu din 1926/7 (la Sănătate și Ocrotiri Sociale) și Goga (cel de 44 de zile din 1937/8, la Culte și Arte, unde a și luat măsuri antisemite). S-a distins mai ales ca istoric al Transilvaniei, ca profesor la Facultatea de Litere a Universității (românești) din Cluj și Director al Institutului de Istorie Națională, primul de acest gen, întemeiat de el, care i-a și editat cele 10 prestigioase *Anuare*. A fost socotit “director de școală” – istorică, adecă al “școlii istorice de la Cluj”, curent fertil al cercetării românești. După instaurarea regimului comunist a fost epurat de la catedră, Institut, Academie, fiind și încarcerat 5 ani la Sighet.

Cu Roman Ciorogariu s-a aflat în corespondență destul de regulată de-a lungul anilor, nu toată s-a păstrat însă. A apelat la el mai ales în momente “fierbinți” – cum al deportării la Ruszt (comitatul Sópron), în 1916, imediat după intrarea României în război, iar grație intervenției lui Ciorogariu la Mitropolitul Vasile Mangra, iar a aceuia la Guvern, deportarea i-a fost preschimbată în domiciliu forțat la Budapesta (unde s-a consolat cercetând arhivele), permițându-i-se în aprilie 1917 să se întoarcă la Săliște. Lupaș și-a achitat nota de recunoștință și prin vorbirea funebră (din partea Academiei și Ligii Antirevizioniste) la astrucarea Episcopului, cum și prin necroloagele și panegiricele publicate. Publicăm mai jos scrisorile adresate de Roman Ciorogariu lui Ioan Lupaș, câte aflătoare la Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului (A.B.M.), *Fondul Ioan Lupaș*, care, credem, dau seama de consubstanțialitatea sufletească a celor doi, directori de opinie ambii, ctitori de instituții și publiciști de seamă*.

*Pentru Roman Ciorogariu vezi *Trei sferturi de veac. Jubileul de 75 [de] ani al P.S. Episcop Roman Ciorogariu*, Oradea 1928 și, mai ales, Vasile Popeangă, „Roman Ciorogariu, personalitate marcantă a generației Unirii”, în *Roman Ciorogariu (1852-1936). Studii și documente*, Oradea 1981, pp. 33-102 și Gheorghe Lițiu, „Roman Ciorogariu, ctitorul reînființatei episcopii ortodoxe române a Oradiei”, *ibidem*, pp. 103-130. Între *Documente* editate *ibidem* de Andrei Caciora, Vasile Popeangă și Liviu Timbus se află și trei scrisori de la Ioan Lupaș: prima, nr. 86 din 8 septembrie 1916, din comitatul Sópron (pp. 372-373), în care I.L. îi cere lui R.C. să intervină la Vasile Mangra pentru revocarea deportării și solicită ajutor financiar; în a doua, nr. 87 din 15 septembrie 1916, tot din comitatul Sópron (pp. 373-374), revine cu doleanțele anterioare, crezând că prima epistolă nu a fost primită și cere să i se obțină permis de ședere la Budapesta sau Oradea, iar R.C. să-i trimită *Biserica și Școala*; în a treia, nr. 88, datată Budapesta, 16 decembrie (vechi) 1916 (p. 374), confirmă primirea scrisorii lui R.C. din 11 decembrie (care nu se află la A.B.M.) și se interesează de

soarta studiului predat lui Victor Stanciu pentru *Biserica și Școala* („Iosif al II-lea și școlile românești din comitatul Aradului”, apărut în nr. 1 din 1917).

Pentru Ioan Lupaș vezi Ioachim Crăciun, *Bio-bibliografia D-lui Ioan Lupaș cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani 1880-1940*, București 1943 (extras din *Omagiu Profesorului Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București 1943; aici și vorbirea funebră a lui Lupaș – tipărită – și articolele comemorative, p. 38, nr. 553 și 556, p. 39, nr. 565); Ștefan Pascu, Pompiliu Teodor, *Introducere la Ioan Lupaș, Scrieri alese*, ed. iidem, Cluj 1977, pp. 8-18; Mircea Păcurariu, art. *Ioan Lupaș* la idem, *Dicționarul teologilor români*, București 1996, pp. 233-234; *Cronica neamului Lupaș*, red. Nicolae Stan Petruțiu, Sibiu 2000, pp. 48-55, 113-135; Radu Ardelean, „Din activitatea de tinerețe a lui Ioan Lupaș”, în *Caietul Cercului de Studii* (Timișoara), VIII/2, 1989, pp. 117-190; Radu Ardelean, Lucian Giura, *Ioan Lupaș și lumea prin care a trecut (Considerațiuni introductive)*, în Ioan Lupaș, *Correspondență. Scrisori primite (selecție)*, vol. I, A-C, Sibiu 2003, pp. 7-30 (cu trimiteri bibliografice). Această corepondență a fost editată și în *volumul citat* la pp. 149-15, cu un preambul mult redus (nota* la pp. 152-153).

Scrisorile cu nr. inv. 497 și 499 din *Fondul Ioan Lupaș* de la A.B.M. au fost publicate anterior în volumul antecitat, *Roman Ciorogariu...*, Oradea 1981, cu o singură notă, de aceea ne-am permis a le retipări, completând explicațiile și adăugându-le pe celelalte două din *Fond*.

Menționăm în final că, pe lângă scrisoarea lui R.C. de care Lupaș face vorbire și pe care n-am putut-o depista, alte posibile piese de corespondență de la R.C. de până în august 1916 au fost confiscate de la Lupaș – dimpreună cu toată arhiva personală și biblioteca – cu prilejul arestării, nemaifiindu-i restituite.

ANEXA 1

[nedată, probabil Arad, iunie 1916]

Iubite,

Eu cu toate aceste¹ cred, că interesează forța majoră care face imposibilă o alegere constituțională². Nu înțeleg de ce nu se convoacă consistorul metropolitan.

Peste ce am trecut eu Doamne până am sistat prelegerile³ și acuma ce o să mai urmeze Dzeu știe. Am 408 paturi pentru răniți și încă vreo 80 de sanitari. Seminarul e cel mai frumos spital în Arad.

Eu stau aici neclintit așteptând evenimentele. Dzeu cu noi.

[ss] Ciorogariu

(A.B.M., *Fond Ioan Lupaș*, nr. 498)

Arad, 1/14 iunie 1917

Iubite amice,

Îți mulțumesc pentru felicitările la alegerea mea ca vicar⁴, peste care am trecut prin vergile urei personale despre cari îți voi vorbi la întâlnire.

Mai aștept desnodământul complicațiilor create de sus ca să-mi pot ocupa locul⁵, unde duc toată cunoștința și însuflețirea mea pentru o dreaptă și creștinească guvernare. Sunt fericit de colaborarea ce mi-o pui în vedere la îndeplinirea lucrărilor de organizare.

Am elaborat cu corpul profesoral din Arad în plan de organizare a seminarelor noastre⁶, drept punct de mănecare⁷ pentru o organizare unitară a educației clerului din metropolie. \

După ce-l voi multiplica îți voi trimite și D-tale un exemplar să-l faci obiect de studiu și să fi[i] în deplină cunoștință de cauză, când va ajunge în desbatere în consistorul metropolitan. Am ținut să las școalei pentru care am trăit până acum⁸ această moștenire sufletească.

Conform dorinței îți trimit plenipotența pentru adunarea generală a "Albinei", cu dorința să vă succedă a crea o situație prielnică în conducerea institutului¹⁰. Acțiunile (24) sunt depuse la "Victoria"¹¹. Cu dl Lepădat¹² nu m'am întâlnit, căci nu eșisem pe afară când a fost în Arad.

Încât privește pe urmașul meu în direcțiunea Seminarului, n'am fost întrebat și sigur nici nu voi fi întrebat nici eu nici corpul profesoral, cum e uzul la toate școlile, ci P[rea] S[fînția] S[a]¹³ își va alege omul și e agreat¹⁴. Și aici e îngrijorată lumea de cele ce au \ să urmeze după mine și eu singur simțesc strângerea inimii când gândesc la soarta institutului meu drag.

Anuarul¹⁵ e în lucrare, îți voi trimite un exemplar din care vei vedea ce bune servicii am făcut institutului pedagogic, 89 elevi au făcut examen, cea mai mare parte veniți de pe front și de pe acasă ca ca privaști¹⁶.

Dl Dragomir¹⁷ e tocmai la mine și te salută, iar eu îmbrățișându-te [sic] în baierile inimii mele sunt sincer amic

[ss] Ciorogariu

(A.B.M., *Fond Ioan Lupaș*, nr. 497)

ANEXA 3

Oradea Mare la 24 Aug[ust] 1923

Dragă părinte Lupaș,

Arhivele imperiale secrete din Viena sunt deschise pentru toată lumea¹⁸. Toate statele succesoare¹⁹ își trimit oamenii lor să le studieze, și multe lucruri neînțelese până acum, își află explicația lor. – Așa ungurii și-au trimis pe Ballagi²⁰ care a aflat acolo în altă lumină revoluția maghiară din 1848.

Pentru Ardeal aceste arhive, sigur vor descoperi noi orientări, în deosebi în chestia Unirei catolice²¹ și a unirii Ardealului cu Ungaria²², precum și a revoluției din [18]48. – Dovadă cele publicate de Sădeanu în anuarul Seminarului din Arad²³. Sădeanu ajunsese la ele întâmplător, fiindcă a mascat alte scopuri ale cercetărilor sale²⁴.

Interesul nostru este ca cercetările acestea să le facă un ortodox²⁵, dar cum biserica n'are fonduri și nici Asociațiunea²⁶, cercetările ar putea fi finanțate numai de academia română, unde – cred eu – vor înțelege importanța acestor cercetări și le va [sic] finanța.

Te rog să iei inițiativă pentru aceasta²⁷.

[ss] Roman Ciorogariu Episcop.

(A.B.M., *Fond Ioan Lupaș*, nr. 499)

ANEXA 4

Oradea, la 16 Oct[ombrie] 1926.

Domnule Ministru²⁸

Am un nepot în Câmpeni²⁹ pe drul Brutus Macaveiu³⁰. Lumea îl ține de bun doctor, în curent cu progresul științific, eu îl știu asemenea om bun. Ar vrea să iasă din Câmpeni într'un loc unde sunt școli pentru fetița ce o are.

Dânsul a aflat că postul de medic șef al orașului Târgu-Mureș va deveni în curând vacant fiind titularul lui, grav bolnav. Dacă ar fi să se facă acea vacanță ar dori să fie numit acolo.

Întrucât e posibil, te rog să-l numești după ce îți vei lua și însuși informații despre vredniciile Drului Macaveiu, ca să-ți fie conștiința liniștită, că faci un lucru bun.

Regret că n'am putut merge la Congresul bisericesc³¹ fiind reținut de boală. Aș fi dorit să te văd și să mă mai dumiresc asupra situației de azi. Ar fi atât de multe de vorbit.

Par'că ți-am spus că mi-am scris "zilele trăite" și le-am și tipărit³². În săptămâna viitoare sunt gata cu partea primă ce cuprinde, zilele dela izbucnirea războiului din 1914 până la 1919. În partea a doua dau discursuri pastorale, Conferențe, articoli de ziare și reviste scriși dela 1918 până azi. Cred că pe 1 Decembrie s'o pot pune în circulație. Imediat ce voiu avea primele exemplare îți voiu trimite și Dtale unul. Cred că vei fi mulțumit cu mine. \

Din toate părțile aud bune lucruri despre isprăvile ce le faci³³, o nespusă mângăere pentru mine că te văd apreciat în plină cinste și omenie.

Dumnezeu să te ajute a face lucruri bune.

Cu vechea dragoste a Dtale Unchiaș³⁴

[ss] Roman Ciorogariu³⁵

(A.B.M., *Fond Ioan Lupaș*, nr. 500)

Note

¹ Reiese că se referă la obiecțiuni ale lui Ioan Lupaș în legătură cu regularitatea alegerii de Mitropolit în circumstanțele date (probabil descompletarea Sinoadelor de război). Alegerea lui Vasile Mangra s-a făcut la 24 iulie/6 august 1916.

² După *Constituția Organică* a Mitropoliei Ortodoxe Române, recunoscută prin articolul de lege IX din 1868. Articolul 156 prevedea convocarea Congresului Național bisericesc pentru alegeri la 3 luni de la vacantarea scaunului mitropolitan, dar Sinodul a hotărât prelungirea termenului la 6 luni în 23 iulie/3 august 1916. Guvernul făcea presiuni pentru alegerea lui Mangra.

³ În 1914 Seminarul și internatele au fost rechiziționate pentru scopuri militare (spitale și tranzit trupe), iar cursurile restrânse.

⁴ La Oradea, ca vicar, unde a plecat în 18 septembrie/1 octombrie și a fost instalat (quasi)oficial la 20 septembrie/3 octombrie. Vezi și nota următoare.

⁵ Aprobarea din partea Guvernului Ungariei (ministrul de Culte), pretinsă prin forțarea înțelesului Legii IX din 1868. Chestiunea a rămas în litis pendentă la Congresul național bisericesc. Guvernul profita și de pretenția Episcopului Ioan Papp de a numi el vicarul.

⁶ Institutele Teologice-Pedagogice ortodoxe din Sibiu (atunci dislocat din cauza intrării României în război), Arad și Caransebeș. "Memorandul", înaintat de profesorii Institutului spre aprobare Consistoriului Episcopiei Arad, se baza pe "cursuri combinate" și a fost

publicat în “Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad (Anul întemeierii 1812). Anul școlar 1916-917”, red. Roman Ciorogariu, Arad, 1917, pp. 46-49.

⁷ Punct de plecare (ardelenism arhaic).

⁸ Vezi textul introductiv.

⁹ Un acționar îl putea delega pe altul să voteze pentru el. Adunarea extraordinară a “Albinei” s-a ținut la 30 iunie 1917.

¹⁰ Băncile românești erau numite și “institute de bani” (financiare). La adunarea menționată Lupaș, fost membru al “comisiei de supraveghiere” (de cenzori) din 1915, este ales în “Direcțiune” (consiliul de administrație), iar în locul său de cenzor a fost ales T. V. Păcățian.

¹¹ Banca românească din Arad, a doua ca putere financiară după “Albina”, la care Roman Ciorogariu, membru fondator, era în 1917 “viceprezidentul direcțiunii”.

¹² Probabil Ion I. Lapedatu (1936-1951), economist, atunci director la “Albina”.

¹³ Episcopul de Arad Ioan Papp (1848-1925), ales în 1903 și funcționând până la moarte. A fost în relații destul de tensionate cu R. C.

¹⁴ La sfârșitul anului școlar 1917/18 a fost numit ca director substituit al Institutului Theodor Botiș (1873-1940), dr theologiae, definitiv în 1919. “Agrearea” se referă probabil la autoritățile ungare. A publicat la Arad în 1922 *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic român din Arad*, pentru care a folosit și materiale adunate de Avram Sădean. A preluat la 24 septembrie/7 octombrie 1917 și postul de redactor la “Biserica și Școala”.

¹⁵ “Anuarul Institutului Pedagogic-Teologic Ortodox Român din Arad (Anul întemeierii 1812). Anul școlar 1916/17”, red. Roman Ciorogariu.

¹⁶ În urma reducerii/sistării cursurilor, v. nota 3 *supra*. Examenele s-au ținut între 4/17 și 12/28 mai 1917 (“Anuarul...”, nr. citat, pp. 51-52).

¹⁷ Dragomir, Silviu (1888-1962), doctor theologiae, istoric, urmașul lui Lupaș la catedra Institutului “Andreian” în 1909. În toamna anului 1916, după intrarea României în război, Institutul de la Sibiu a fost evacuat la Arad (secția pedagogică) și Oradea (secția teologică), ceea ce explică prezența lui Silviu Dragomir în Arad (el fiind și directorul secției pedagogice, după Ascaniu Crișan), *ibidem*, p. 44.

¹⁸ Ca urmare a Tratatului de pace cu Austria din 9 decembrie 1919.

¹⁹ Cele care se născuseră pe fostele teritorii ale Imperiului Habsburgic sau încorporaseră teritorii din el (Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia, România, Ungaria, Austria).

²⁰ Ballagi, Aladár (1858-1928), istoric pe teme ungare și universale, profesor universitar (l-a avut și Lupaș la istoria modernă, contemporană și alte materii). Ultima lucrare, *Császári kormányzat Budán es Pesten (Cărmuirea imperială la Buda și Pesta)*, Budapesta, 1926, poate să fi utilizat și documente din Arhiva Imperială, însă n-am putut verifica.

²¹ Unirea unei părți a bisericii ortodoxe ardelenice cu cea catolică, finalizată în 1700.

- ²² “Uniunea” Transilvaniei cu Ungaria de la 1848, impusă împotriva voinței expres și solemne (“sărbătorește”) exprimate a românilor în adunarea de la Blaj din 3/15 mai 1848 și nerecunoscută de reprezentanții lor legitimi.
- ²³ Referire la lucrarea lui Avram Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad 1912 (extras din “Anuarul...” pe 1912/13), cu material documentar din Arhiva Aulică, dar mai ales la cea postumă: idem, *Documente privitoare la istoria diecezei Aradului*, *ibidem*, anul 1916-1917, pp. 7-41, cu o *Introducere* de Lazăr Iacob (pp. 5-6). Documentele probau intenția Curții din Viena de a catoliciza pe românii arădani prin numirea unui Episcop “ortodox” care să treacă cu toți credincioșii la “unire”. În acțiune era profund implicat Episcopul Samuil Vulcan.
- ²⁴ Sădean, Avram (1880-frontul galițian 18 octombrie 1914), cu studii de filosofie la Budapesta, Cluj și Viena, doctor în filologie de la Cluj, profesor la Institutul arădan din 1908, a publicat mai multe studii de istorie culturală. La Viena fusese trimis pentru culegerea de date în vederea întocmirii monografiei jubiliare a Institutului (1812-1912), însă a exploatat și alte fonduri.
- ²⁵ R. Ciorogariu avea în vedere polemica dintre ortodocși și greco-catolici, fiecare tabără uzând și de argumente istorice pe lângă cele teologice/dogmatice.
- ²⁶ “Asociațiunea pentru cultura și literatura poporului român din Transilvania”, ori “Astra”, care avea și o secțiune istorică (la care Lupaș era vicepreședinte).
- ²⁷ Nu cunoaștem ca Academia Română să fi trimis vreo misiune exploratorie oficială la Arhivele Imperiale. Ioan Lupaș, aflat la Viena pentru o operație a soției în 1928, a studiat pe cont propriu cât i-a îngăduit timpul. Roman Ciorogariu i-a acordat lui Ștefan Lupaș (1905-1964), teolog cu preocupări istorice, o bursă la Viena pentru studierea Arhivei (primăvara-toamna 1929), în urmarea căreia Ștefan Lupaș a publicat câteva studii, mai ales *Știri și documente despre Cabinetul Imperial din Viena*, Sibiu 1945 (extras din “Revista Teologică”).
- ²⁸ La data scrisorii Ioan Lupaș era Ministru al Sănătății și Ocrotirilor Sociale în Guvernul Alexandru Averescu (30 martie 1926-3 iunie 1927).
- ²⁹ Oraș în județul Alba.
- ³⁰ Macaveiu (Macavei, Macaveu), Brutus (n. 1884), dr. medicinae de la Budapesta în 1908, era căsătorit cu o nepoată a lui Roman Ciorogariu. În 1948 era retras ca pensionar la Pecica (locul de origine al familiei Ciorogariu, cf. “Anuarul medicilor 1948”, București 1948, p. 36). Nu știm dacă a obținut postul vizat.
- ³¹ Probabil referire la primul congres ordinar al Bisericii Ortodoxe Române (unificate prin legea din mai 1925), ținut la București între 14-16 octombrie 1926, la care Lupaș a participat ca membru al comisiei culturale.

³² Cartea lui Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, nu poartă mențiune de loc și de an pe foaia de titlu, dar cuvintele *De introducere* sunt datate “Oradea 1926” (p. 8).

³³ Ca Ministru.

³⁴ Apelativul cu care i se adresau apropiații mai tineri lui Roman Ciorogariu și pe care acesta l-a utilizat apoi și ca pseudonim în presă.

³⁵ Textul dactilografiat, semnătura manu propria. Roman Ciorogariu a fost grav rănit, inclusiv la mâna dreaptă, în atentatul de la Senat din 8 decembrie 1920 al comunistului Max Goldstein. A învățat ulterior să scrie cu mâna stângă, dar utiliza și mașina de scris (poate prin secretari), cum rezultă din acest exemplu.

CORRESPONDENCE ENTRE ROMAN CIOROGARIU ET IOAN LUPAȘ

Résumé

Les auteurs présentent quelques lettres adressées par Roman Ciorogariu, professeur à l'École Normale roumaine d'Arad, à la suite l'Évêque orthodoxe à Oradea, écrivain et journaliste en même temps, impliqué dans le mouvement politique et nationale des Roumains de l'Autriche – Hongrie, à Ioan Lupas, historien roumain de Transylvanie, lui aussi activiste nationale, concernant des problèmes de l'Églises et des questions culturelles et d'histoire (la nécessité de l'étude des archives de Vienne après la Grande Guerre).

După anul 1918, orașul Arad continuă și sub noua administrație românească, să-și sporească importanța industrială în cadrul României Unite. Acest proces a început încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, după ce orașul a cunoscut emanciparea economică, în urma obținerii, la 12 aprilie 1834, a statutului de “oraș liber regesc”¹.

Dacă în primele decenii ale secolului XIX unii autori descriau orașul Arad ca pe o așezare în care locuitorii practicau cu succes mai ales agricultura, alături de meșteșuguri, comerț și transport², după 1850 orașul Arad își schimbă treptat profilul. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Aradul devine unul din importantele centre economice ale Monarhiei austro-ungare, un rol important revenind mai ales industriei și comerțului. „Aradul este cel mai frumos oraș, străzi frumos aranjate în majoritate pietruite, comerț vioi, un dute-vino continuu pe străzi, numeroase prăvălii, dau aliura unui oraș mare”³.

Încă din această perioadă orașul era cunoscut și prin târgurile sale, frecventate de negustorii veniți din întregul Imperiu, ei fiind atrași mai ales de cerealele, cheresteaua și vinurile pe care le găseau aici.

Progresele înregistrate de Arad în perioada interbelică au menținut și pe mai departe, importanța piețelor, a târgurilor și a oboarelor, în viața economică a orașului. După anul 1918, noua administrație românească a orașului, a manifestat o preocupare constantă pentru modernizarea actului administrativ, Aradul impunându-se ca unul din cele mai importante centre urbane ale României interbelice. În acest proces, un loc semnificativ l-au deținut și piețele, târgurile și oboarele din oraș, care cunosc și ele suflul modernizării, autoritățile apreciind că „în timpul de azi cu totul schimbat, trebuie să rupem cu datina rămasă poate de la înființarea acestui oraș, ca târgurile să se țină pe strada principală a municipiului”⁴. Dovada interesului manifestat de edilii orașului pentru modernizarea acestor instituții, care fac parte din cartea de vizită a așezărilor umane, este reprezentată de numeroasele dezbateri, materializate în ordonanțe și decizii adoptate de către consilierii municipali și publicate în *Monitorul Oficial al orașului Arad*, sau în *Buletinul Municipiului Arad*.

PIEȚELE

Printre primele măsuri adoptate de către administrația românească a orașului a fost schimbarea sau “românizarea” denumirilor maghiare a piețelor. Astfel că Piața Libertății (Szabadsag Tér) devine Piața Avram Iancu, Thököly Tér a primit, așa cum era și firesc, numele de Piața Catedralei, Piața Mihai Viteazul era fosta Ferencz Tér, iar Attila Tér a luat numele de Piața Împăratul Traian, mai cunoscută arădenilor sub denumirea de Piața Pompierilor.

În perioada interbelică, în orașul de pe Mureș au funcționat permanent sau temporar următoarele piețe comerciale: Piața Cetății, Piața de pește, Piața Catedralei, Piața Avram Iancu, Piața Mihai Viteazul, Piața Impăratul Traian, Piața pentru mărfuri, în total 7 piețe, care deserveau o populație care la recensământul din anul 1930 a înregistrat un număr de 77.181 de persoane⁵.

Organizarea și definitivarea profilului specific de activitate pentru fiecare piață sau târg de zi ori săptămânal, a cunoscut în primul deceniu de după Unire, dese tensiuni și frământări⁶. Prin hotărârea nr. 14.147/1922, Consiliul orașului a concentrat târgurile de zi și săptămânale în Piața Catedralei. Hotărârea consilierilor a provocat nemulțumirea comercianților care-și desfășurau activitatea în Piața Avram Iancu, aceștia văzându-și diminuate serios veniturile, prin hotărârea de a transforma Piața Catedralei în piața principală a Aradului. Pentru aceste motive, dar nu excludem nici posibilitatea existenței și a altora, de sorginte politică ori etnică, peste câțiva ani, comerciantul Pavel Erdős și Consiliul comercianților de pe Piața Avram Iancu, depun în anul 1924, cererea cu nr. 17557, prin care cer revizuirea hotărârii de mai sus. Demersul comercianților de mai sus determină însă la rândul său, reacția negativă a Consistorul Ortodox Român. Acestuia i se alătură mulți intelectuali, comercianți și particulari care cer Consiliului local respingerea cererii celor de mai sus. Acestei solicitări, Consiliul orașului îi dă curs, și prin decizia nr. 18357 din 27 august 1925, respinge cererea de revizuire. În ciuda acestei hotărâri, Pavel Erdős și același Consiliul al comercianților de pe Piața Avram Iancu, înaintează la scurt timp un nou apel. Contra acestui nou demers protestează de data aceasta chiar Episcopul Aradului.

În ciuda protestului venit din partea înalțelor foruri locale ale Bisericii Ortodoxe Române, totuși, la simpla cerere a lui Pavel Erdős și a 8 consilieri, înregistrată pe data de 1 februarie 1926, Primăria și delegația permanentă aprobă în ședința din 3 februarie, mutarea târgului din piața Catedralei în Piața Avram Iancu, cu începere din 16 februarie 1926.

Urmează noi proteste și în cele din urmă, prin decizia nr. 26.366 din 28 martie 1927, Primarul și delegația permanentă, mută târgurile de zi și săptămânale în Piața Catedralei. În Piața Avram Iancu urmau să fie amplasați comercianții și industriașii care participau la iarmaroace. Această situație se menținea până când se amenaja piața de pe B-dul Regina Maria și B-dul Regele Ferdinand I⁷. Prin această ultimă decizie, s-a pus capăt discuțiilor legate de rosturile comerciale ale celor două piețe.

Până către sfârșitul deceniului s-a structurat și definitivat sistemul de piațe al Aradului, funcționarea acestora fiind clar definită de deciziile, chiar dacă uneori contradictorii, după cum am văzut, luate de consiliul local. Să vedem în continuare care au fost piețele Aradului în perioada interbelică, precum și modul lor de funcționare.

Piața Catedralei, era principala piață a orașului, ea funcționând în fiecare zi a săptămânii, iar în zilele de vineri și duminică era și locul de desfășurare a târgurilor săptămânale. Pe această piață se desfășeau toate produsele en detail, inclusiv păsările, produsele de măcelărie, cârnații și produsele brutarilor din Arad și Pecica⁸. Pe piețele zilnice de altfel, în fiecare zi a săptămânii, puteau fi vândute alimente și produse economice

Piața Avram Iancu își pierde rolul de principală piață a orașului, pe care l-a avut până la începutul deceniului trei a secolului XX. Ea devine doar piață săptămânală, care se desfășura vinerea și doar cu ocazii extraordinare și piață zilnică. Pe această piață aveau posibilitatea să-și desfășoare produsele en detail, industriașii și cei din industria de casă. Era interzisă comercializarea păsărilor, a produselor de măcelărie, a cârnaților, precum și produsele brutarilor din Arad și Pecica⁹.

Piața Mihai Viteazul s-a impus mai ales ca piață zilnică de fructe, aici fiind comercializate poamele produse în grădinile și livezile din Arad, dar și cele din bogata Podgorie a Aradului. Pe această piață se puteau vinde însă și alimente de toate felurile, en gross și en detail¹⁰.

Piața Impăratul Traian, aflată în apropierea Pieței Catedralei, s-a impus în viața economică a Aradului din perioada interbelică, ca piață zilnică pentru păsări¹¹.

Piața de pește. La fel ca și alte orașe importante din Europa, Aradul a avut în perioada interbelică o piață specializată pentru comercializarea produselor pescărești. Aceasta nu putea să fie amplasată decât pe str. Pescarilor, lângă Sinagogă¹².

Înbinând tradiția cu modernitatea, edilii orașului au menținut pentru o vreme obiceiul medieval de comercializare a produselor pe strada principală a orașelor. La intersecția dintre B-dul. Regina Maria și B-dul Regele Ferdinand I, în fața Primăriei, se desfășura în fiecare vineri, *piața săptămânală pentru mărfuri*¹³. S-a admis ca micii industriași, cum ar fi cizmarii și pantofarii, să-și comercializeze produsele în zilele de târg și piață săptămânală pe bulevardul Ferdinand, în spațiul dintre Moara Szechenyi și farmacia Kárpáti¹⁴.

Cea de-a șaptea piață pe care o avea Aradul, era *Piața Cetății*. Aceasta era o piață pentru comercializarea vechiturilor în zilele de vineri și duminică. Piața se afla amplasată pe strada Nistrului, în spatele arenei „Gloria”. Se pare că înainte se afla plasată în altă parte¹⁵.

Orarul piețelor

În conformitate cu regulamentul de funcționare și organizare a piețelor și târgurilor¹⁶, piața zilnică și cea săptămânală, începea în perioada 1 aprilie - 30 septembrie la orele 4, iar între 1 octombrie – 31 martie la orele 6. De-a lungul întregului an, piața zilnică se termina la orele 13, iar cea săptămânală la orele 14. Din motive de securitate alimentară, piața de pește era deschisă între orele 4 - 11 vara și 6 - 12 iarna. Vanzătorii de fructe puteau să-și ocupe locurile destinate lor în zilele de piață săptămânală, înainte cu o zi începând cu ora 18, dar nu puteau să înceapă vânzarea decât de la ora 5 vara și ora 7 iarna.

În zilele de sărbătoare piețele erau deschise între 1 aprilie – 30 septembrie până la orele 10, iar între 1 octombrie – 31 martie până la orele 11. Piață zilnică și săptămânală nu se țineau în zilele de Paști, 10 mai, iar în timpul lui Carol al II-lea în 8 iunie, la Rusalii, Crăciun și prima zi a anului. În cazul în care piața săptămânală cădea într-una din aceste zile, atunci prin decizia primarului, ziua de piață era mutată cu o zi înainte. Spre exemplu, ziua de piață și târg din 18 aprilie 1930 a căzut în Vinerea Patimilor, dar a fost mutată pentru data de 17 aprilie¹⁷. Același lucru s-a întâmplat și cu piața din ziua de vineri 8 iunie (sărbătoare națională), mutată pe ziua de 7 iunie¹⁸.

Funcționarea piețelor

Comercializarea produselor în piețele zilnice și săptămânale ale Aradului se putea efectua de către producătorii produselor de grădinărie, agricole, alimentare și industriale, mai cu seamă a celei casnice, din oraș și afara lui. În piețele săptămânale însă, puteau vinde produse coloniale și arome, doar comercianții locali. Comercianții și industriașii, indiferent de domiciliul lor, trebuiau să posede o autorizație de vânzare. De asemenea, produsele puteau fi vândute și

de vânzătorii de profesie, care trebuiau să posede o autorizație specială, emisă de consiliul orașenesc, în schimbul achitării unor taxe. În piețele zilnice se puteau vinde însă doar produse alimentare¹⁹.

Pe piețele Aradului mai acționau, ca și astăzi de altfel, așa numiții revânzători. Revânzătorii din piețele zilnice trebuiau să posede autorizație eliberată de autoritatea industrială a municipiului. În baza deciziei – nr. 19456/1928, cei care acționau în Piața Avram Iancu și în Piața Catedralei aveau autorizații de culoare roșie și albastră. Aceștia se schimbau săptămânal. Într-o săptămână toți cu culoarea roșie se aflau într-o piață, iar ceilalți în cealaltă piață, după care se schimbau. Cei care primeau autorizație pentru articole care se vindeau doar într-o piață, aveau culoare galbenă și nu puteau să schimbe locul de vânzare²⁰. Revânzătorii din piața zilnică puteau vinde articolele lor doar pe locurile stabilite pentru ei. Această prevedere a fost stabilită cu scopul de a oferi cumpărătorilor un indiciu privind prețurile mai mari pe care urmau să le plătească pentru produsele achiziționate de la revânzători.

Prin ordonanța primarului din 12 iunie 1929, se interzice în piețele zilnice, săptămânale și în târgurile mari ca revânzătorii de alimente din piața zilnică sau cei care aveau prăvălii, să cumpere articole pentru exercitarea profesiei lor înainte de ora 9, în perioada 1 apr.-30 sept., și înainte de ora 10, în perioada 1 oct. – 31 mart. Ei puteau să cumpere până la ora respectivă doar pentru necesitățile proprii. Ordonanța a fost dată pentru a oferi posibilitatea cetățenilor Aradului de a cumpăra produsele alimentare la prețurile de producător²¹. Măsura a provocat, cum era și firesc, nemulțumirea acestei categorii de comercianți, care au solicitat anularea ordonanței. Primăria însă, menține și pe mai departe această interdicție. La cererea Camerei de Industrie și Comerț, se admite comercianților de alimente cu prăvălii în oraș, să poată cumpăra pentru magazinele lor, înainte de ora 7²².

Vânzarea în piețele Aradului se putea face doar în locurile statornicite pentru diferitele tipuri de produse. Ocuparea locurilor în piețe de către vânzători se făcea în ordinea sosirii lor în piață. Vânzătorii care posedau în oraș ateliere stabile, erau așezați în piață în funcție de mărimea atelierelor pe care le posedau.

La târgurile săptămânale, producătorii de bunuri industriale și comercianții din oraș și județ, primeau locurile în piață în funcție de vechimea brevetului. De această prevedere puteau să beneficieze și producătorii de bunuri și comercianții din alte județe, dacă soseau la târg până la ora 6 vara și ora 8 toamna și primăvara. Cei care soseau după această oră, urmau să fie amplasați după cel din urmă beneficiar al avantajului respectiv²³.

Autoritățile locale au fost preocupate și de menținerea unei etici între vânzători. Din acest motiv era interzisă prezentarea mărfurilor în mod necinstit sau „obraznic”, sau a sfîda mărfurile altora²⁴. De asemenea, era interzisă organizarea în târgurile mari, săptămânale, ori în piețele zilnice, aranjarea de licitații, în afara celor autorizate, vânzări totale, sau concurență necinstită. Era interzisă și vânzarea în mișcare, pe cărările piețelor.

Pe teritoriul târgurilor, a piețelor și a altor locuri publice erau interzise jocurile de noroc – „hazarde”, puteau fi însă organizate „spectacole, reprezentații, scrîncioabe, menagerii, circuri și alte mijloace de distracție după obținerea unei autorizații”²⁵.

TÂRGURILE

Alături de piețele zilnice și săptămânale, în perioada interbelică, Aradul a fost și locul în care erau organizate anual, trei târguri de țară, care mai erau denumite și *târguri mari* sau *târguri regnicolare*. Ele se țineau primăvara în luna martie, vara în luna iulie și toamna în luna octombrie. Fixarea datelor și a locului de desfășurare a târgurilor intra în competența consiliului local. Târgurile începeau vinerea și se desfășurau pe parcursul a cinci zile. Ele se țineau în vinerea anterioară duminicii judice, care era pe la mijlocul lunii martie, în vinerea care urma zilei de 29 iunie (Sfinții Apostoli Petru și Pavel) și vinerea anterioară zilei de 5 noiembrie (Pomenirea morților). Spre exemplu, în anul 1930, târgurile de țară au avut loc în Arad în perioada 21 – 25 martie²⁶, 4 – 8 iulie²⁷ și 31 octombrie – 4 noiembrie²⁸.

Conform regulamentului de organizare a piețelor și târgurilor, în prima zi, vinerea, era târg de mărfuri, de vite cornute și animale cu copită crăpată (oi, capre, porci). În ziua următoare era târg de mărfuri și cai, iar în celelalte trei zile doar târg de mărfuri²⁹. Târgurile mari începeau vara la orele 5, iar primăvara și toamna la orele 6 și țineau până la lăsarea serii.

Modul de ocupare al locurilor din incinta târgului, pentru comercializarea produselor, dovedește preocuparea autorităților pentru protejarea intereselor industriașilor și comercianților locali. Prioritate aveau industriașii și comercianții din oraș, urmați de cei din județ, după care urmau cei din județele străine, ei ocupând locurile în ordinea vechimii brevetelor.

Cei care la târgurile mari își vindeau produsele în gherete de lemn, puteau să clădească gheretele cu două zile înainte de târg, fiind obligați ca în ziua următoare

încheierii târgului să le dărâme. O persoană putea să ridice și două gherete, însă cea de-a doua gheretă o putea așeza doar după ce se termina așezarea acestora în ordinea vechimii brevetului de industrie³⁰. Gheretele nu puteau fi mai mari de 8 m lungime și 4 m lățime. Între rândurile de gherete trebuia să existe o cale de acces care nu putea fi mai mare de 4 m, iar după câte 3 - 4 gherete trebuia să fie un spațiu lat de 1 m³¹. Comercianții care nu aveau gherete, nu putea să ocupe un spațiu mai mare de 2,5 m lungime și 2 m lățime. Între vânzători nu puteau fi amplasate căruțe.

OBOARE

În ședința delegației consiliului municipal Arad din 3 octombrie 1930, s-a hotărât înființarea lângă cazarma Artileriei Călărețe, a unui obor³². El era plasat la capătul actualelor străzi Eftimie Murgu și Liviu Rebreanu, în zona *Confecții*. Pe acest teren, care a fost nivelat de către Primărie, aflat în apropierea căii ferate, ceea ce reprezenta un avantaj, urmau să se țină târgurile de țară, săptămânale și de toate zilele, urmau să se vândă cerealele en gross și en detail, alimentele en gross, fructele en gross, lemnele de foc aduse în oraș cu căruța, cheresteaua, produsele industriașilor și articolele comercianților, care participau la târgurile mari și săptămânale. Primăria orașului s-a ocupat și de ridicarea de gherete pentru adăpostirea mărfurilor, a oamenilor și a animalelor prinse la vehicul, gherete care puteau fi ocupate în urma participării la o licitație publică. Pentru depozitarea cherestelei se putea închiria o suprafață de teren din interiorul incintei Oborului. Spre exemplu, pentru un spațiu de 50 mp, se plătea 30 lei/zi³³. Hotărârea adoptată de delegația consiliului municipal, era justificată prin prevederile legii care obliga primăriile să înființeze oboare. De asemenea, se preciza că vânzarea cerealelor pe B-dul Ferdinand perturba circulația pe artera de comunicație principală a orașului, suferind curățenia și igiena orașului, fenomen care împiedica dezvoltarea modernă a acestuia. Oricum târgurile mari și săptămânale au început să-și piardă însemnătatea, ele ne mai influențând semnificativ dezvoltarea industriei și a comerțului din mediul citadin.

Un nou pas în defnirea funcționalității Oborului l-a reprezentat Hotărârea Consiliului Municipal din 5 noiembrie 1930, prin care, cu începere de la 1 ianuarie 1932, cerealele en gross și en detail, alimentele și fructele en gross, lemnele de foc aduse în oraș cu căruța, produsele industriașilor și articolele comercianților, care participau la târgurile mari și săptămânale puteau fi vândute

numai la Oborul de cereale. Se muta, de fapt, piața unor produse³⁴. Conform Legii burselor de comerț și a deciziei Ministerului Economiei, Departamentul Industriei și Comerțului din 19 septembrie 1930, producătorii de cereale nu erau însă obligați să-și vândă produsele prin oboare. Puteau să le ducă la mori, burse sau la magazii de cereale. În schimb, nimeni nu putea cumpăra cereale în alte locuri decât oboare, acolo unde erau. Pentru cerealele care se vindeau în altă parte (la poarta silozurilor, rampe, magazii, gări etc.) nu se puteau percepe taxe de obor³⁵.

Proprietarii de vite erau obligați de a-și asigura individual uneltele necesare pentru legarea vitelor pe teritoriul târgului. Animalele puteau să intre pe teritoriul târgului doar dacă aveau un bilet eliberat de serviciul sanitar veterinar din circumscripția din care făceau parte, din care să rezulte că animalul este sănătos³⁶.

La Obor s-a mai permis ca rotarii și alți meșteri în prelucrarea lemnului, faurii, curelarii, croitorii țărănești și turtarii să-și vândă și aici produsele dacă exista loc disponibil.

Tot de la 1 ianuarie 1931 se muta la Obor, vinderea unor produse care până atunci se vindeau pe B-dul Regele Ferdinand I și Piața Mihai. Bulevardele Regina Maria și Regele Ferdinand I, încetau de a mai avea și rosturi de piețe. Piețele Avram Iancu, Mihai Viteazul și Catedralei țineau piețe zilnice și săptămânale. În Piața Catedralei era permisă vânzarea en gross a cartofilor. Industriașii și comercianții puteau face vânzări în Piața Mihai Viteazul și Obor.

În Obor era permisă staționarea vehiculelor, contra unei taxe. Aranjarea mărfurilor pe teritoriul Oborului se făcea de către un controlor de sector, care făcea și încasările. Acesta avea la dispoziție o gheretă dotată cu toate cele necesare, inclusiv un pat. De asemenea, serviciul tehnic al Primăriei era obligat să construiască în incinta Oborului, closete și bănci fixe.

Programul pieții Obor era între orele 4 - 20 vara și de la orele 6 la 17 iarna.

Concurența pe piețe

Din analiza proceselor verbale ale Consiliului Local, străbate ideea existenței unei concurențe între producătorii locali și cei din afara Aradului, primii încercând să-și asigure supremația pe piețele orașului. De asemenea, exista, cum este și firesc în cadrul unei economii reglată de legile pieții, o concurență între diferiții producători ai aceluiași tip de produse.

O concurență destul de acerbă s-a dus între brutarii din Arad și cei din Pecica, producătorii arădeni simțindu-se concurați de gustoasa și aspectuoasa pâine produsă de brutarii pecicani. Brutarii din Arad au cerut primăriei să interzică brutarilor din Pecica să vândă pâine pe piețele Aradului. Spre nemulțumirea brutarilor arădeni, cererea lor a fost respinsă de către autoritățile locale.³⁷

Încercări de eliminare a concurenței au existat și între comercianții produselor de carne. Măcelarii care aveau magazine, au solicitat prin intermediul măcelarului Bazil Trif, ca măcelarii care vindeau în „șatre” să fie opriți să vândă pe piețele Aradului. Cererea lor a fost respinsă însă de către Consiliul Local³⁸ și de către Consiliul local de revizuire Timișoara³⁹.

Dacă în cazurile de mai sus, autoritățile orașului nu au intervenit în funcționarea legilor concurenței, în alte situații au adoptat măsuri protecționiste în favoarea industriașilor și comercianților locali. Prin decizia Consiliului Municipal Arad din 8 iunie 1926, s-a hotărât ca în prima zi a târgurilor mari, aveau dreptul să vândă mărfuri și mărunțișuri doar comercianții și industriașii din Arad. Decizia a fost aprobată și de către Ministerul Industriei și Comerțului⁴⁰. Interdicția provoacă, cum era și firesc, nemulțumirea industriașilor și comercianților din afara Aradului. Corporația Meseriașilor din Nădlac, solicită în anul 1930 modificarea dispozițiilor respective, în sensul admiterii în prima zi de târg și a comercianților și industriașilor din alte localități⁴¹. (MMArad, IX, 1930, nr. 48, din 24 nov., p. 1-2). Consiliul Minicipal, în ședința din 30 Octombrie 1930, aprobă solicitarea respectivă, astfel că la târgul care urma să înceapă în ziua de 31 octombrie 1930, au putut să participe și comercianții și industriașii din afara Aradului. De asemenea, s-a hotărât să se solicite Ministerului Industriei și Comerțului anularea deciziei din anul 1926.

Primăria comunei Aradul Nou a solicitat și ea Primăriei Arad, autorizație pentru ca meseriașii din comuna respectivă să poată primi dreptul de a desface mărfuri pe piețele săptămânale ale Municipiului Arad. Consiliul orașului amână rezolvarea cererii respective, ea fiind dată în cele din urmă⁴².

De-a lungul anilor, edilii locali au avut preocupări în direcția asigurării în piețele și târgurile Aradului a unor utilități, ori a întreținerii acestora.

Pentru a asigura accesul arădenilor aflați în cartierele mai îndepărtate ale orașului la Piața Catedralei, a fost aprobată înființarea unei curse de autobus⁴³.

Pentru a asigura condiții minime de igienă la oborul de vite, Consiliul Municipal a aprobat în luna martie 1934, construirea unei pompe de apă. Valoarea

totală a lucrării se ridica la 14.618 lei⁴⁴. Și tot în anul 1934, același consiliu, aprobă repararea asfaltului în Piața Avram Iancu și Piața Catedralei⁴⁵.

Pe parcursul rândurilor de mai sus am încercat să realizăm o succintă prezentare a unei instituții care făceau parte din viața de zi cu zi a arădenilor din perioada interbelică. Am putut să constatăm că administrația locală a manifestat interes pentru acest sector al vieții comerciale a Aradului. Accentele modernității, care se înregistrează în întreaga societate românească după anul 1918, pot fi surprinse și în acest sector. Prin măsurile adoptate în primul deceniu de după Unire, a fost creat un sistem de piețe, târguri și oboare, a cărui structură de bază continuă să funcționeze și în zilele noastre. Piețele Aradului au deserved o populație care avea un anumit standard de viață și anumite pretenții, care se apropiau mai mult de cele din centrul Europei. În ciuda progreselor evidente realizate, acestea nu au depășit cu mult tendințele care se înregistrau la nivelul întregii României. Piețele Aradului erau cunoscute nu pentru aspectul lor deosebit, ci pentru bogăția lor și calitatea produselor, mai ales alimentare, care se comercializau aici. Constatarea este valabilă și pentru zilele în care au fost scrise aceste rânduri.

Note

¹ *Arad monografia orașului de la începuturi până la 1989* (1999), Editura Nigredo, Arad, p. 94-96.

² Fényes Elek (1836–1840), *Magyarország es a hozzá kapcsoló tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben*, vol. I-VI, Pesta, p. 456.

³ A. Zeiner (1939), *Arad multja*, Arad, p. 120.

⁴ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 42, 13 oct., 1930, p.5.

⁵ *Recensământul general al populației României 1930* (coord. Sabin Manuila) (1938), Vol. VI, Editura I.C.S., București, p. 33.

⁶ *Monitorul Municipiului Arad*, VI, nr.14, 4 apr., 1927, p. 90-91.

⁷ *Ibidem*, p. 91.

⁸ *Monitorul Municipiului Arad*, VIII, nr.10, 11 martie, 1929, p.2.

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 12, 17 mart., 1930, p.2.

¹⁵ *Monitorul Municipiului Arad*, VIII, nr. 46, 1 dec., 1929, p. 1.

- ¹⁶ *Monitorul Oficial al oraşului Arad*, II, nr.17, 30 apr., 1923, p.162 - 166.
- ¹⁷ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, , nr. 16, 14 apr., 1930, p.4-5.
- ¹⁸ *Buletinul Municipiului Arad*, XII, nr. 23, 4 iun., 1934, p.7.
- ¹⁹ *Monitorul Oficial al oraşului Arad*, II, nr.17, 30 apr., 1923, p.166.
- ²⁰ *Monitorul Municipiului Arad*, VII, nr.34, 20 aug., 1928, p.3.
- ²¹ *Monitorul Municipiului Arad*, anul VIII, nr.25, 24 iun., 1929, p.2.
- ²² *Monitorul Municipiului Arad*, anul IX, nr.45, 3 nov., 1930, p.7.
- ²³ *Monitorul Oficial al oraşului Arad*, II, nr.17, 30 apr., 1923, p.163.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 166.
- ²⁵ *Ibidem*
- ²⁶ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 12, 17 mart., 1930, p. 2-3.
- ²⁷ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 25, 16 iun., 1930, p.9.
- ²⁸ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 41, 6 oct., 1930, p.14.
- ²⁹ *Monitorul Oficial al oraşului Arad*, II, nr.17, 30 apr., 1923, p.162.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 163.
- ³¹ *Ibidem*
- ³² *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 42, 13 oct., 1930, p.4-5.
- ³³ *Buletinul Municipiului Arad*, XIII, nr.28, 9 iul., 1934, p.1.
- ³⁴ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 47, 17 nov., 1930, p. 10.
- ³⁵ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 42, 13 oct., 1930, p.5-6.
- ³⁶ *Monitorul Oficial al oraşului Arad*, II, nr.17, 30 apr., 1923, p.164.
- ³⁷ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr.12,17 mart., 1930, p.2.
- ³⁸ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 3-4, 20 și 27 ian., 1930, p.6.
- ³⁹ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 25, 16 iun., 1930, p.4.
- ⁴⁰ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 48, 24 nov., 1930, p.1-2.
- ⁴¹ *Ibidem*
- ⁴² *Buletinul Municipiului Arad*, X, nr.34, 24 aug. 1931, p.2.
- ⁴³ *Monitorul Municipiului Arad*, IX, nr. 15, 7 apr., 1930, p.1.
- ⁴⁴ *Buletinul Municipiului Arad*, XIII, nr.11, 12 mart., 1934, p.4.
- ⁴⁵ *Buletinul Municipiului Arad*, XIII, nr.21, 21 mai, 1934, p.7.

MARKETS, FAIRS AND CATTLE FAIRS IN ARAD DURING THE INTER-WAR PERIOD

Abstract

The study analysis the way the markets, the fairs and the cattle fairs functioned in Arad in the inter – war period. The author reaches the conclusion that the local authorities showed a great interest in their modernization and development. Although the authorities tried, the markets did not reach the standars that enable us to talk about modern markets.

DOCUMENTE REFERITOARE LA ACTIVITATEA “SOCIETĂȚII PENTRU OCROTIREA ORFANILOR DIN RĂZBOI” ÎN COLECȚIA DE ISTORIE A MUZEULUI ARĂDEAN

VIRGIL ȘERBAN

Preocupat permanent de mărirea colecțiilor de obiecte aflate în fondurile sale, muzeul nostru, prin achiziții și donații a reușit în ultimul timp să-și îmbogățească fondurile cu piese valoroase, care adăugate la cele existente, întregesc imaginea unor evenimente istorice, sau perioade de timp. Este și cazul cărții “Societatea pentru ocrotirea orfanilor din război 1916-1924”, a cărei preocupare a permis alături de materialele aflate deja în colecție, aflarea de noi date despre activitatea amintitei Societăți.

Tipărită în Oradea Mare la editura Adolf Sonnenfeld, având desene și fotografiile executate de orădenii Victor Ion Popa și Konig Bayer, cartea se impune prin condiții grafice excelente. Desenelor și fotografiilor din interiorul cărții, li se adaugă la sfârșit reproduceri după diplome câștigate de filiale ale Societății la diferite concursuri și expoziții, precum și o hartă sugestivă a României, cu distribuția zonală a filialelor pe întreg teritoriul. Lucrarea se vrea și chiar reușește să ofere un bilanț de activitate între anii 1916-1924, fiind totodată prin datele pe care le oferă în prima parte (cele referitoare la primul război mondial) o veritabilă lecție de istorie.

Prinsă în vârtejul înarmărilor excesive, Europa părea la începutul secolului al XX-lea un lagăr imens, în care oștirile gata pregătite stăteau față în față, în așteptarea unui singur semn, pentru a începe lupta pe viață și pe moarte, luptă în care trebuia să cadă zdrobită una din cele două tabere, formate din alianțe create în mod artificial de greșite calcule diplomatice.

Granițe vitregi subjugau neamuri întregi și nedreptățile istorice păreau a fi consfințite pentru totdeauna, fiind săvârșite în folosul acelora care, bazați pe forță, nu se gândeau câtuși de puțin la o justă reparare a nedreptăților.

După o mare zguduire – război, revoluție, se produc mutații decisive în conștiința oamenilor. Primul război mondial a fost o asemenea zguduire pentru întreaga Europă, inclusiv pentru România.

Mentalul colectiv al românilor a fost influențat de trei factori esențiali: unirea, războiul și reformele care au impus o trăire intensă, o largă participare a populației.

Participarea României la război a cerut o dublă pregătire armată și sufletească, pentru ca dreptatea cauzei noastre să poată fi sigură de izbânda, care cerea sacrificii enorme, în mijlocul unei omeniri care subjuga forței toată etica statelor și indivizilor.

După doi ani de neutralitate (1914-1916) guvernul Brătianu a decis intrarea României în război alături de Antanta¹.

În privința unirii este de menționat faptul că evenimentele din spațiul românesc s-a desfășurat într-o strânsă conexiune cu cele înregistrate la nivelul întregului continent.²

Glorioasa întregire a neamului s-a făcut prin suferința și sacrificiul poporului întreg. Nu a fost om, nu a fost casă, care să nu fi adus sacrificii și să nu-și fi plătit tributul suferinței. Și, dacă pentru unii puțini la număr suferința s-a liniștit în ziua păcii, pentru cei mulți suferința și urmările dureroase ale războiului a dăinuit mult timp, încrustate în răni trupești și sufletești.

Au rămas fără sprijinul bătrâneții părinții, săraci și fără putere de muncă, tăcuți și uitați în amarul vieții, atât de vitregă lor. A rămas tovarășul drag, soții văduvite și îndurerate. Au rămas, aproape neștiutori de pierderea mare avută, copiii ai căror părinți, călăuza vieții prin vorbă și faptă au căzut pe front cu gândul la ei.

Dacă cei mari puteau să-și înfrângă durerea, cu gândul că jertfa făcută a fost mai sublimă ca oricând, găsindu-și în muncă și rugă o slabă alinare, copiii orfani rămâneau fără sprijin și fără brațul ocrotitor pe marea zbuciumată a vieții, în mijlocul unei lumi adesea nepăsătoare în fața durerii. Ei nu aveau pe nimeni ca să le însenineze copilăria rămasă stingheră și pustie, așteptând zadarnic lângă vatra părăsită și rece întoarcerea părinților lor, cu o naivitate îngerească.

Pe când alți copii nu cunoșteau nevoia și grija, pe orfani îi apăsau toate; pe când alții nu știau ce era suferința ei o trăiau. Imens de mare a fost numărul părinților căzuți pe altarul iubirii față de țară și covârșitor era numărul orfanilor de război.

Soarta și viitorul acestor copii era o problemă național-socială, problemă a cărei însemnătate cerea o dezlegare cât mai grabnică. Orfanii eroilor erau ai țării și neamului și poporul întreg avea datoria să i-a asupra-și îngrijirea lor, să-i crească, să-i învețe, să le dezvolte caracterele, să facă din ei cetățeni muncitori și cinstiți, vrednici de jertfa eroică a părinților lor.³

Ocrotirea orfanilor de război era o operă imensă grea și plină de sacrificii, operă care nu se putea înfăptui fără sprijinul tuturor. Urmând pilda strălucită a

strămoșilor femeia română a înfăptuit cea mai mare, cea mai frumoasă și mai înălțătoare ctitorie, care se ridica în tot locul, la orașe cât și la sate, pe tot întinsul țării: “ocrotirea orfanilor de război”.⁴

Încă din primele zile ale războiului, când trupele române pătrundeau tot mai adânc în Ardeal, Principesa Olga M.Sturdza, cu viziunea clară a nevoilor și durerilor ce aveau să urmeze înființează la Iași sub înaltul patronaj al M.S.Regina Maria cel dintâi cămin destinat adăpostirii orfanilor de război.⁵

Prin săruitorul îndemn al Principesei Olga M.Sturdza a luat ființă primul comitet de doamne, alcătuit pentru ocrotirea orfanilor de război, sub președenția de onoare a I.P.S.S. Mitropolitul Pimen al Moldovei și sub președenția activă a inițiatoarei acestei opere.

M.S.Regina Maria, sprijinitoarea și ocrotitoarea tuturor operelor de binefacere, la inițiativa Comitetului de doamne au autorizat ca localul fostei școli de menaj din Iași “Principesa Maria” să fie transformat în orfelinatul “Regina Maria”.

Astfel la 16 septembrie 1916, a luat ființă primul orfelinat din țară pentru orfanii de război, cel dintâi început al mării opere de protecție și de educație a cărei dezvoltare a mers crescând, mulțumită devotamentului și abnegației ce se puneau la înfăptuirea ei.⁶

Admirabila inițiativă particulară avea însă nevoie de concursul statului și autorităților civile, militare, și ecleziastice, în frunte cu cele mai de seamă personalități, care nu au stat în cumpănă să acorde tot sprijinul cerut pentru desăvârșirea acestei opere. Numărul mare a celor căzuți pe câmpul de luptă, retragerea armatei în Moldova și mai ales lungimea războiului, a impus ca organizarea ocrotirii orfanilor de război să se întindă în tot teritoriul rămas liber.

Printr-o muncă perseverentă, născută din cel mai cald patriotism, au luat ființă, pe rând orfelinatele din Piatra Neamț, Roman și alte orașe, susținute prin generozitatea și solidaritatea întregii societăți românești, conștientă de marea datorie pe care o avea față de luptătorii de pe fronturi. După o statistică a vremii reieșea că numărul orfanilor de război se ridica la acea dată la 40.000 în Moldova.⁷

Desigur, cifra aceasta putea să intimideze și să deznădăjduiască chiar și cele mai tari și hotărâte cugete, devreme ce mijloacele materiale erau cu totul neândestulătoare dar, Comitetul nu a șovăit ci cu neântrecută râvnă și cu adâncă încredere în reușita măreței opere, căreia se devotase, a mers mai departe. Atunci s-a dovedit frumoasa solidaritate națională. Instituțiile particulare ca și cele ale

statului, toate inimile generoase și toate conștiințele luminate sau închinat în fața idealului propovăduit și și-au oferit concursul material și moral.

Mulțumită acestui fapt, s-au putut distribui chiar în iarna aceluiași an ajutoare în natură la 16.125 de orfani.⁸

Începutul fusese făcut din inițiativă privată și, statul a găsit în această societate înființată și prezidată de Olga M. Sturdza, organizare necesară și capabilă de a duce la bun sfârșit o operă atât de imperios cerută.

La 30 decembrie 1917, societatea este recunoscută de guvern sub denumirea de “Societatea ocrotirea orfanilor din război” dându-i-se delegația exclusivă pentru asistența orfanilor.⁹

Scopul societății, după cum însăși denumirea sa o arată este ocrotirea orfanilor de război fără deosebire de naționalitate, avându-se în vedere mai întâi orfanii de ambii părinți. Prin această ocrotire se înțelege, în primul rând, adunarea tuturor orfanilor în orfelinate, în care să fie crescuți, instruiți și educați. Orfanii trebuiau să găsească în aceste orfelinate o atmosferă familiară, conducere și grijă părintească, instrucție și educație mai ales practică și potrivită cu înclinațiile lor firești, până în clipa când vor putea intra și ei în societate. S-au înființat așezămintele necesare: orfelinate, cămine, grădinițe și școli de copii, ateliere de meserii și școli de industrie casnică, școli de reeducare, infirmerii, sanatorii. În virtutea legilor, statutelor și regulamentelor de organizare, “Societatea ocrotirea orfanilor din război” putea lua orice măsuri ce se impuneau. De această ocrotire a societății beneficiau în primul rând orfanii de război al căror tată militar, s-au chemat să îndeplinească un serviciu militar, a murit în timpul și din cauza războiului și a căror mamă a murit din orice cauză, înainte sau după moartea soțului; copiii rămași orfani de tată în timpul și din cauza unui eveniment al războiului și a căror mame s-ar găsi în neputința de a-i crește fără sprijinul societății; copiii fără mamă a-i invalizilor de război internați s-au în neputința de a-i îngiji, precum și copiii orfani de mamă, părăsiți, fără mijloace de supraveghere din partea părinților lor, mobilizați s-au chemați să îndeplinească serviciul pentru armată, în afara localității în care locuiește.¹⁰

În afară de aceasta societatea, în înțelegere cu autoritățile administrative, județene sau comunale, și-a propus să se îngrijească de orfanii de orice categorie și de copiii părăsiți în timpul războiului, fără mijloace și fără supraveghere prin boală constatată, absență, emigrarea, detenția sau condamnarea părinților. Societatea acordă ocrotire tuturor orfanilor, fără deosebire de religie, fie că ei sunt legitimi, legitimați, recunoscuți sau naturali, ocrotirea încetând înainte de

majorat, atunci când orfanul asistat este adoptat, când își regăsește părinții prin întoarcerea sau libertatea lor, când se căsătorește sau când se constată că orfanul este în stare să-și câștige existența, dobândind pregătirea necesară într-o meserie sau profesie pe care o poate exercita.¹¹

Învățământul primar era obligatoriu în toate orfelinatele și pentru toți copiii, tendința fiind a li se da o instruire practică, făcându-se din aceste orfelinate școli de specialitate: agricultură, gospodărie, meserii, etc. Orfanii care aveau aptitudini deosebite pentru învățătură sau arte, erau susținuți la școlile secundare, militare, normale, seminarii și altele, dându-li-se astfel posibilitatea elementelor deosebite să se instruiască mai departe.¹²

În ceea ce privește organizarea o dată cu încheierea armistițiului societatea, și-a îndreptat atenția asupra teritoriului ocupat vremelnic și mai apoi asupra ținuturilor dezrobite.

La 5 iunie 1918 a luat ființă a doua regiune care cuprindea cele 16 județe ale Munteniei și Dobrogei cu sediul la București; la 23 iunie 1918 se înființează a treia regiune care se întindea asupra celor 5 județe ale Oltenie, cu reședința la Craiova; la 25 iunie în același an, se organizează regiunea a patra, cuprinzând Basarabia cu reședința la Chișinău.¹³

De îndată ce Transilvania și Bucovina s-au alipit la țara mamă, a început și organizarea acestor ținuturi.

La 4 februarie 1919 s-a înființat regiunea a cincea a Bucovinei cu reședința la Cernăuți; la 13 decembrie 1919 a luat ființă regiunea a șasea, cuprinzând Sudul Transilvaniei cu reședința la Sibiu; și în același timp, luându-se în considerare că regiunea a doua din care făcea parte și Dobrogea, era prea aglomerată s-a înființat la 1 februarie 1920, regiunea a șaptea care cuprindea cele patru județe ale Dobrogei și Cadrilaterului, cu reședința la Constanța. La 15 aprilie 1920 s-a înființat regiunea a opta, organizându-se Banatul, cu sediul la Timișoara și la 2 noiembrie 1920 s-a înființat regiunea a noua cuprinzând partea de nord a Transilvaniei, având reședința la Cluj, regiunea întâia cu sediul la Iași, fiind înființată încă în anul 1917, și care cuprindea toate județele din Moldova.¹⁴

Astfel la sfârșitul anului 1920, întreaga operă, a ocrotirii orfanilor din război s-a organizat pe tot cuprinsul țării, pe bază de descentralizare în toate provinciile și în toate județele.

Pentru realizarea unei opere atât de vaste, care acționa pe tot cuprinsul țării era neapărată nevoie pe lângă muncă și abnegație și o organizare excelentă atât în ceea ce privește executarea cât și mai ales în ceea ce privește controlul și

conducerea. Acest mare adevăr a fost înțeles pe deplin de “Societatea ocrotirii orfanilor din război” care a încercat o organizare cât mai bună. În acest sens pentru a asigura unitatea și buna direcționare a activității, societatea a înființat un organ superior Consiliul general în sarcina căruia, în afară de activitatea proprie, desfășurată independent se concentrau toate firele conducătoare ale acestei mărețe opere. Acest organ superior de direcțiune și control era compus din două categorii de membri, având însă drepturi egale. Pe de o parte reprezentanții statului și ai autorităților îndreptățite de a lua parte la conducere, și pe de altă parte reprezentanții regiunilor societății. Consiliul lucra sub conducerea președinției generale, care era de drept și președintele regiunii întâia, cu sediul la Iași.¹⁵

Consiliul central putea lucra legal cu o treime din numărul membrilor care îl compun. El întocmește și aprobă bugetul general, având dreptul la controlul administrativ și financiar al tuturor comitetelor regionale și filiale. Alcătuieste de asemenea regulamentele generale și de administrație ale societății. Consiliul central mai avea dreptul de a face repartitia fondurilor acordate de stat, județe sau comune de instituțiile financiare sau binefacere, după nevoile constatate la fiecare regiune; de a face verificarea și de a aproba gestiunile anuale pe baza raportelor comisiilor de verificare și de a retrage mandatele membrilor din comitetele regionale. Alături de consiliul central erau comitetele regionale în număr de nouă, care sunt organe directe pentru aplicarea dispozițiilor și supravegherea asistenței în regiunile respective.

Comitetele regionale fac legătura între consiliul central și comitetele filiale în număr de 73 care funcționează în orașele de reședințe ale județelor, ca organe directe de asistență. “Societatea ocrotirea orfanilor din război” era astfel deplin organizată în toate regiunile țării și avea filiale în toate județele, fără nici o excepție.

Odată cu terminarea organizării secțiilor regionale și filiale, au început apoi lucrările pentru stabilirea numărului exact al orfanilor de război pentru ca asistența să poată fi făcută cât mai rațional și cât mai temeinic cu putință. A fost stabilită o statistică potrivit căreia numărul total al orfanilor de război din întreaga Românie, era de 360.728, împărțiți în cele nouă regiuni în modul următor: în regiunea întâia Iași erau 60.759 de orfani; în regiunea a doua București erau 121.775; în regiunea a treia, Craiova, erau 40.039 de orfani; în regiunea a patra, Chișinău, erau 24.142 de orfani; în regiunea a cincea Cernăuți erau 12.924 orfani, în regiunea a șasea, Sibiu, erau 24.404 orfani, în regiunea a șaptea, Constanța, erau 12.542 orfani; în regiunea a opta, Timișoara, erau 23.518 orfani și în regiunea a noua Cluj, erau 40.625 orfani¹⁶.

Asistența pe care societatea o acorda orfanilor de război era de două feluri: asistența în orfelinate și asistența la domiciliu, toate bucurându-se deopotrivă de o largă asisteță juridică și sanitară.

Societatea avea un număr total de 102 orfelinate, număr în care erau cuprinse și 3 sanatorii, 4 infirmerii de ochi și o școală de întreprtare. În aceste orfelinate erau întreținuți 10.316 orfani din care 5.934 băieți și 3.017 fete, 1.365 orfani fiind întreținuți în școli diferite.¹⁷

Pe regiuni repartizarea era următoare: Consiliul Central avea 7 sanatorii și infirmerii în care întreținea un număr de 800 orfani și o școală de îndreptare, în care erau plasați 100 orfani; regiunea întâia Iași avea 24 orfelinate, în care întreținea un număr de 2.170 orfani, dintre care 1.152 băieți și 624 fete; regiunea a doua București, avea 22 de orfelinate, în care întreținea un număr de 1.776 orfani, dintre care 1.152 băieți și 624 fete; regiunea a treia Craiova, avea 8 orfelinate în care întreținea un număr de 710 orfani, din care 597 băieți și 113 fete; regiunea a patra, Chișinău avea 8 orfelinate, în care întreținea 784 orfani, dintre care 430 băieți și 354 fete; regiunea a cincea, Cernăuți, avea 4 orfelinate în care întreținea un număr de 362 orfani, din care 212 băieți și 150 fete; regiunea a șasea, Sibiu, avea 7 orfelinate în care erau întreținuți un număr de 716 orfani, din care 638 băieți și 80 fete; regiunea a șaptea, Constanța, avea 7 orfelinate, în care întreținea un număr de 745 orfani, din care 415 băieți și 330 fete; regiunea a opta, Timișoara, avea 4 orfelinate, în care întreținea 522 orfani, din care 322 băieți și 200 fete; regiunea a noua, Cluj, avea 11 orfelinate, în care întreținea un număr de 1.066 orfani, din care 955 băieți și 151 fete. Un număr de 565 orfani erau întreținuți de societate în școli militare, normale, seminarii, școli de agricultură, horticultură, arte și meserii, la diferite societăți, școli de specialitate, ateliere sau meserii.¹⁸

“Societatea ocrotirea orfanilor din război” a căutat în primul rând prin organizarea sa școlară să îndrume pe fiecare după puterile fizice și intelectuale ale fiecăruia, grija cea dintâi fiind instrucția elementară. Toate orfelinatele aveau școli primare, multe dintre ele având și grădinițe de copii, iar altele școli speciale de agricultură, de meserii și industrie casnică. Pe lângă toate acestea societatea a înființat și un seminar, menit să dea țării și preoți din rândul orfanilor cu vocație în acest sens. De asemenea și alți orfani înzestrați cu calități și aptitudini deosebite pentru studii superioare erau întreținuți de societate în școlile statului: licee, școli militare, comerciale în conservatoare și universități. Scopul societății nefiind mărginit numai la creșterea, instruirea și educarea orfanilor a căutat să-i sprijine și

pe orfanii din afara orfelinatelor și anume să-i sprijine și pe cei din familii. Astfel ajutorarea era de ordin material, juridic și sanitar.

Activitatea societății a fost fidel reflectată și în presa vremii, dovadă articolele apărute în cotidianul “Românul”, în anul 1920, toate aflate în colecția de istorie a muzeului arădean. Astfel numărul din 06.02.1920, în articolul de fond “Activitatea societății ocrotirea orfanilor din război” prezintă pe scurt note de la congresul societății desfășurat la București, sub înaltul patronaj al M.S.Regina Maria și cu concursul doamne Olga Sturdza. Evenimentul a permis și un bilanț al activității desfășurate până la acea dată. Se pot menționa în acest sens câteva din ele: îngrijirea în timpul războiului a 49.000 de orfani, strângerea din donații a peste 2.000.000 lei, înființarea a 57 de orfelinate în toată țara și în plus un lucru legat de orașul Arad înființarea în perspectivă pe lângă orfelinatele din Sibiu și Constanța și pe cel din Arad.¹⁹

Pentru bunul mers al activității atât la nivel central, cât și local, consiliul central, a decis ca directorii de ziare să devină membrii de drept ai societății. Acest lucru le – a permis, pe lângă informarea corectă a opiniei publice despre acțiunile desfășurate și verificarea tuturor actelor de administrație, făcând și propuneri concrete pentru desfășurarea ei. Sunt date furnizate din ziarul “Românul” din 03.12.1920, în articolul “De la consiliul orfanilor de război”.²⁰ Tot “Românul” menționează date legate de activitatea secțiunii regionale din Arad.

În ziua de 8 iunie 1920, în sala festivă a seminarului, are loc adunarea de constituire a secțiunii regionale din Arad a “Societății ocrotirea orfanilor din război”, ea fiind consacrată și prezidată de însuși P.S.S. Ioan I.Pop, episcopul Aradului. Pentru buna desfășurare a întregii activități s-a ales un comitet compus din soțiiile unor ilustre personalități ale vieții politice și culturale arădene precum și persoane de marcă ale urbei. Printre participanți se pot aminti nume ca: Elena Goldiș, Eugenia Cicio Pop, dr. Botiș Valeria, dr. Robu, col. Alexandru Vlad, dr. Pompiliu Robescu etc.²¹ Ca președintă a comitetului regional a fost desemnată doamna Elena Goldiș, iar ca secretar, profesorul Nestor Blaga. Totodată s-a ales și delegația ce va reprezenta Aradul la București (doamna Elena Goldiș, Eugenia Cicio Pop, dr. Ioan Robu, dr.Vasile Avramescu și Iuliu Assenovici).²²

Pentru întocmirea bugetului, comitetul regional avea nevoie de date referitoare la numărul și situația orfanilor de război. În acest sens, au fost adresate cereri către toți prefectii din această regiune, în vederea obținerii tabelelor necesare. Totodată același comitet va lansa liste de subscriere în speranța că

“toți românii se vor grăbi a se înscrie ca membrii ai acestor societăți”, făcându-și astfel datoria față de orfanii din război.²³

Trebuie precizat că la data constituirii regiunii Arad, din ea făceau parte județele Bihor, Sălaj, Sătmăr și Maramureș. Din cauza faptului că amintitele județe nu au comunicație directă cu centrul regiunii activitatea ar putea fi stânjenită. Drept urmare, Vasile Goldiș a făcut propunerea, de a se cere consiliului central, o nouă arondare a județului Arad, mai potrivită. Propunerea a fost acceptată pe loc, comitetul regional înaintând un memoriu doamnei Principese Olga Sturza; până la noua arondare, societatea urmând a funcționa în structura amintită în condițiile dinainte.

Ecolul unei emoționante activități desfășurate sub egida societății, este și spectacolul oferit pentru orfanii de război ai garnizoanei Arad. Elevi și copii de grădiniță, de la Târgu Jiu (județul Gorj) aflați în excursie prin Ardeal, dar și cu scopul de a da în orașele vizitate, câte un spectacol pentru orfanii din război a poposit și la Arad, unde așa cum ne relevă ziarul “Românul”, din 10.08.1920, vor da o serbare pe scena Teatrului Orășenesc.

Ziarul își încheie știrea cu următoarele cuvinte semnificative: “Scopul urmărit fiind atât de nobil, iar orfanii de război fiind de toate naționalitățile, nu ne îndoim măcar un moment, că cetățenii Aradului vor da fără șovăire obolul lor pentru reușita morală și materială a serbării”.²⁴ Să nu uităm că acești copii proveneau dintr-o regiune plină de episoade de eroism pe câmpurile de luptă din primul război mondial.

Mențiuni despre existența secției arădene a societății, le găsim și în alte două publicații păstrate în fondurile muzeului. Un almanah de adrese, pentru orașul Arad, din anul 1921, amintește la rubrica “Instituții sociale și caritative”, de societate care își avea sediul în orașul nostru la acea dată pe strada Românul.²⁵ Cunoscuta “Carte de adrese”, apărută la București în perioada interbelică, ediție bilingvă (româno-franceză) ce cuprinde date referitoare la adrese, informații despre orașe și județe din România, menționează în paginile rezervate orașului Arad, la capitolul “Instituții de binefacere” și “Societatea ocrotirea orfanilor din război”²⁶.

Pe lângă aceste informații prezentate mai sus, găsim o informație deosebit de prețioasă și în Enciclopedia României volumul II. În acest sens, la Arad, pe lângă alte societăți și organizații, precum Societatea Principele Mircea, Societatea pentru profilaxia tuberculozei, Societatea ortodoxă a femeilor române, este menționată și Societatea de ocrotire a orfanilor din război²⁷. Societatea pentru

ocrotirea orfanilor din război avea la Arad un număr dev 150 de ocrotiți în așezăminte și un număr de 1500 de ocrotiți în colonii²⁸.

Iată, deci câteva din materialele păstrate în fondurile muzeului, referitoare la activitatea “Societății ocrotirea orfanilor din război”. Lor li se vor adăuga noi date culese din presa vremii (ziare păstrate în fondurile bibliotecii județene Arad), precum și documente din epocă aflate în colecțiile arhivei arădene. Ele vor întregi în final activitatea societății atât pe plan național cât și mai ales cea desfășurată în orașul și județul Arad, materialele care vor fi sistematizate într-o viitoare lucrare pe această temă.

Note

¹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolulXX (1918-1948)*, ed.Paideia, București 1999, p. 17.

² *Ibidem*

³ * * * *Pentru neam și țară, Societatea ocrotirea orfanilor din război 1916-1924*, Edit. Adolf Sonnenfeld, Societate anonimă, Oradea Mare 1919, p. 151.

⁴ *Ibidem* p. 152.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 153.

⁷ *Ibidem*, p. 154.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 155.

¹⁰ *Ibidem*, p.158.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 159.

¹³ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴ *Ibidem*, p. 180.

¹⁵ *Enciclopedia României*, vol. II, 1938, p. 28.

¹⁶ * * * *Pentru Neam și Țară, Societatea ocrotirea orfanilor din război 1916-1924*, p. 51.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Românul (Arad)*, din 6 februarie 1920, p. 1; Complexul Muzeal Arad, *Colecția Fond Muzeu Oraș*, nr. inventar 189.

²⁰ *Românul (Arad)*, din 3 decembrie 1920; Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 1161.

²¹ *Românul (Arad)*, din 22 iunie 1920; Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 1291.

²² *Românul (Arad)*, din 22 iunie 1920.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Almanah de adrese*, Arad, 1921, Complexul Muzeal Arad, *Fond Muzeu Oraș*, p. 44, n inv. 2774.

²⁶ Carte de adrese, București, *Complexul Muzeal Arad*, *Fond Muzeu Oraș*, nr. inv. 10258.

²⁷ *Enciclopedia României*, Vol. II, 1936, p. 32.

²⁸ *Ibidem*.

„LA SOCIÉTÉE POUR LA PROTECTION DES ORPHLINS DE LA GUERRE“ ENTRE LES ANNÉES 1916 - 1924

Résumé

L'auteur d'article nous propose un bilan de l'activité de la „*Société pour la protection des orphelins de la guerre*“ entre les années 1916 – 1924.

On fait référence à la section d'Arad, ayant comme point de partir les documents gardés aux fonds du Musée d'Arad.

L'histoire de la section d'Arad a commencé en 8 juin 1920, à l'initiative des suivantes personnalités :

Elena Goldiș, Eugenia Cicio Pop, dr.Botiș Valeria, dr.Robu, col.Alexandru Vlad, dr.Pompiliu Robescu etc., dans le cadre d'une conférence, présidé par Ioan I.Pop, l'éveque d'Arad.

Le but de la Societé a été la protection des orphelins, sans differentiation de nationalité dans l'orphelinat, pour etre apprendre.

În perioada la care ne referim, pe fondul dezvoltării economice generale, instituțiile bancare își amplifică considerabil activitatea. Unele din băncile mai vechi își încetează activitatea, dar apar instituții noi cu implicare și mai mare în afacerile comerciale sau industriale. Progresul este cantitativ, în sensul sporirii numărului de unități și a capitalului posedat, dar și calitativ, constând în diversificarea activităților de credit și a implicării în sectoare economice noi.¹

În timpul războiului au crescut depozitele spre fructificare astfel că băncile Timișoarei care aveau un capital de 61.000.000 coroane, dispuneau de 300.000.000 coroane depozite spre fructificare.²

Din 1917 până în 1919 instituțiile financiare din Timișoara și-au sporit capitalul cu 12.760 milioane coroane, fondurile de rezerve cu 7.470.000 coroane, în timp ce întreprinderile industriale și-au sporit capitalul cu 11.400.000 coroane, iar fondurile de rezerve cu 7.100.000 coroane.³

Dintre băncile reprezentative din Timișoara anului 1918 vom aminti câteva:

Prima Casă de Economie Timișoreană s.a., a fost înființată în 1846.

În 1918 banca avea un capital de 9.600.000 coroane și rezerve de 2.412.454 coroane, iar profitul la sfârșitul anului 1918 a fost de 1.108.323,29 coroane.

Timișoreana, instituție de credit și economii, a fost înființată în 1885, iar în 1918 avea un capital de 2.000.000 coroane, un fond de rezervă de 333.315,10 coroane și un profit net de 145.226,27 coroane.

În 1918 *Banca Timișoreană și de Comerț s.a.* împlinea 13 ani de activitate. Capitalul ei social era de 8.000.000 coroane, posedă rezerve de 6.500.000 coroane și avea un beneficiu net în sumă de 1.261.335,81 coroane. Banca era cointerată cu capital la 5 bănci, participă la 22 întreprinderi, 2 societăți de construcții.⁴

Casa de economie a orașului Timișoara s.a. a fost înființată în 1893 cu un capital de 100.000 coroane. În 1918 acesta a crescut la 2.000.000 coroane, rezerva fiind de 750.000 coroane. Primăria deținea 85% din acțiuni, iar depozitele spre fructificare erau de 50.000.000 coroane.

Banca Națională Șvăbească s.a., înainte *Banca Agricolă Sud – Ungară*, a fost înființată în 1895 cu un capital de 500.000 coroane. În 1918 capitalul a devenit de 4.000.000 coroane, cu un fond de rezervă de 2.650.000

coroane. Banca acorda credite ipotecare în valoare de 9.000.000 coroane și avea un portofoliu de 6.000.000 coroane.

Banca Comercială și Economie Sud – Ungară S.A., a fost înființată în 1891, cu un capital inițial de 250.000 fl care a fost sporit în 1918 la 1.500.000 coroane, rezerva fiind de 2.360.000 coroane.⁵

Banca de Scont s.a. a fost înființată în 1905 cu un capital de 600.000 coroane. În 1918 capitalul crește până la valoarea de 3.000.000 coroane. Printre întreprinderile înființate sau legate de bancă se numărau: Moara de vapori „Terezia” din Becicherec, Fabrica de Lanțuri s.a. Timișoara, Societatea pentru traficul de mărfuri, Societate sudică pentru producția de lemne, Banca de Arendare și Parcelarea pământului ș.a.⁶

După unirea Banatului cu România au dispărut 8 dintre instituțiile bancare existente înainte de 1918. Celelalte și-au continuat activitatea fiind preluate, în parte, ca structură de capitaluri ale marilor corporații bancare din vechiul Regat, devenind cu timpul simple sucursale. Frunțașii bănățeni au căutat să apere interesele proprii ale Banatului de presiunea mării finanțe de peste Carpați prin întemeierea unor bănci locale. Au fost înființate, în perioada interbelică, 28 de bănci, printre care, în 1922, *Banca Centrală Bănățeană, de credit, comerț și industrie societate pe acții*, cu un capital de 5.000.000 lei, împărțit în 10.000 acțiuni. Scopul urmărit era de a încuraja activitățile industriale și afacerile bancare sau comerciale ale românilor bănățeni, precum și întemeierea de noi întreprinderi, de a aduna capitalul necesar pentru dezvoltarea diferitelor afaceri bancare și comerciale, de a contribui la organizarea vieții noastre economice, la dezvoltarea și exploatarea de întreprinderi industriale și comerciale, la desfacerea și valorizarea de produse agricole și industriale.⁷

Institutul financiar din Timișoara, Banca Populară din Timișoara – Josefîn, Societate pe acțiuni, avea ca scop promovarea intereselor economice și a formării de capital prin acceptarea de depuneri, prin administrarea și fructificarea depunerilor și prin plasarea sigură a acestor capitaluri. Capitalul fundamental de 1.000.000 lei se împarte în 5.000 de bucăți acțiuni, fiecare în valoare nominală de 200 lei.⁸

În 1928 a fost întemeiată o nouă instituție, *Băncile Bănățene Unite*, o grupare bancară a șvabilor, pentru a le susține afacerile industriale și comerciale. Aceasta a desfășurat o activitate de credit importantă în toată perioada interbelică, printre acționari numărându-se agricultori, comercianți, industriași, funcționari etc.⁹ Pe lângă societățile pe acțiuni mai funcționau și Băncile Populare.¹⁰

Rolul instituțiilor de credit a fost de multe ori contradictoriu în condițiile în care susțineau progresul economic, însă prin nivelul ridicat al dobânzilor a provocat dificultăți investitorilor.¹¹

Dintre instituțiile de credit cu sediul central în Timișoara în perioada interbelică, mai amintim: *Banca Centrală-Casă de schimb și Comerț; Banca Comercianților; Banca de Credit Mărunt și Economie; Banca Germană-Bănățeană; Banca Șvăbească- Comercială și Industrială; Banca Timișoarei; Casa de Economii Timișoara Mehala; Casa de Păstrare Timișoreana-Elisabetin; Prima Casă de Păstrare Freidorf; Prima Casă de păstrare din Timișoara; Prima Casă de Păstrare din Timișoara- Mehala; Torontal – Bancă și Casă de Comerț; Centrala Reiffeisen; Banca de Credit Român; Banca Comercială Italiană și Română; Banca „Victoria” etc.* La acestea se adaugă și altele, multe fiind sucursale ale unor bănci cu sediu central în alte localități: *Banca Românească, Banca de Credit, „Casa de Păstrare” din Cluj, Casa Generală de Economii din Sibiu, Banca „Albina”, Banca Generală de Credit(ungară) etc.*¹²

Instituții de credit în Timișoara, în anul 1930:¹³

Ramura de activitate în credit	Total	Tipul instituției							Vechimea			Nr. angajaților				
		Individuale	Societăți colective	Soc.anonime pe acțiuni	Cooperative	De stat, comună	Altele	Sucursale	Înainte de 1918	Între 1918-1930	Neprecizate	1	2-5	6-20	21-100	Peste 100
Bănci; Cooperative, asigurări	54	1	-	49	2	2	-	30	24	28	2	2	17	23	11	1
Auxiliare: agenții, reprezentante	64	44	6	14	-	-	-	9	89	52	4	20	38	5	1	-
Total	118	45	6	63	2	2	-	39	32	80	6	22	55	28	12	1

Între fondatorii de instituții de credit din Timișoara se numără personalități bănățene proeminente ca: Aurel Câdea, Liviu Gabor, Vasile Chiroiu, Sever Bocu, Coriolan Băran, Gh. Adam, Gh. Popovici, Ioanichie Neagoe.¹⁴

Criza economică din 1929-1933 a agravat dificultățile investitorilor, în condițiile în care băncile pun în pericol existența unor firme, în special a celor mici, care în contextul scăderii prețurilor și a puterii de cumpărare a oamenilor, nu mai pot returna creditele, ajungând la faliment. Cele mai lovite au fost gospodăriile țărănești.¹⁵ Pentru a susține această afirmație exemplificăm, amintind

că la *Băncile Bănăţene Unite*, datoriile agricole se ridicau în această perioadă la 246,7 milioane lei.¹⁶ Salvarea datornicilor a venit prin Legile de conversiune a datoriilor agricole din anii 1932-1934, care însă a lovit în instituțiile de credit, mai ales în cele mici, care într-un număr destul de mare au ajuns în pragul desființării.¹⁷

În cursul conflagrației mondiale, se observă un fenomen similar, o serie de instituții bancare locale mai mici s-au confruntat cu dificultăți de recuperare a creditelor și au intrat în lichidare. Dificultățile au început încă din anul 1939, când tensiunile internaționale au afectat activitatea industrială și comercială din Timișoara, reculul transmițându-se și spre sectorul bancar. Situația instituțiilor de credit în anul 1939 era următoarea:¹⁸

Situația băncilor	Sediul principal în							Total în Timișoara	
	Timișoara		Arad	Buc.	Cluj	Sibiu	Bud.	Sedii de centrale	Sucursale
	Centrală	Sucursale	Sucursale în Timișoara						
Normală	12	3	1	5	2	2	1	12	14
Lichidare	3	-	-	-	-	-	-	3	-
Total	15	3	1	5	2	2	1	15	14

În 1939 erau deja trei bănci locale în curs de lichidare, iar numărul acestora va crește în timpul războiului mondial. Filiala Timișoara a BNR raporta în februarie 1946 că se mai aflau în activitate la Timișoara: 4 bănci locale (din 12 în 1939); 12 sucursale ale marilor bănci; o sucursală a Societății Naționale de Credit Industrial și Comercial; o sucursală a Creditului Național Agricol; o sucursală a Institutului Național al Cooperăției; o sucursală a Institutului de Credit Românesc.¹⁹

În Timișoara, apreciem că băncile s-au dezvoltat într-un număr ridicat și au rezistat chiar și atunci când economia a fost în regres și că a contribuit în mod esențial la întreaga viață economică. După cum se poate observa, instituția de credit, evoluează pe aceleași coordonate ca și întreaga economie. Se constată dinamism, dar și imobilitate, regăsim progres atunci când economia e în ascensiune, dar și decădere rapidă și chiar dispariție atunci când se face simțită criza.

Note

¹ I. Munteanu, R. Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Ed. Mirton, Timișoara, 2002, p. 316

² Ion Conciatu, *Timișoara. O scurtă monografie cu deosebită considerare asupra comerțului și industriei*, Tipărit în Tipografia Huniadi, p. 29.

³ *Ibidem*, p. 32.

⁴ *Ibidem*, p. 34.

⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁷ Arhivele Naționale, filiala Timiș, fond Camera de Comerț și Industrie Timișoara, secretariat, dos. 5/1922, f. 6-7.

⁸ *Ibidem*, f. 43.

⁹ I. Munteanu, R. Munteanu, *op. cit.*, p. 316 - 317.

¹⁰ I. Munteanu, R. Munteanu, *Timiș. Monografie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1998, p. 179

¹¹ *Ibidem*, p. 180.

¹² ***, *Enciclopedia României*, Imprimeria Națională, București, 1938, vol. III, p. 689.

¹³ Recensământ... 1930, vol. X, p. 717; 770.

¹⁴ "Voința Banatului", Timișoara II, 1922, nr. 62/23 aprilie, p. 4.

¹⁵ I. Munteanu, R. Munteanu, *Timiș. Monografie*, p. 180.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 180 - 181.

¹⁸ Buletin CCIT, 1939, nr. 1, p. 17.

¹⁹ A.N.-Tm, fond BNR, dos.9/1945, f. 200.

TIMIȘOARA'S BANKING INSTITUTION DURING THE INTER-WAR PERIOD

Summary

For this period, against the background of general economic development, the banking institutions increase their activity dramatically. Some of the older banks cease their activity but new institutions having even more influence on the commercial and industrial affairs make their appearance. There is a quantitative progress as regards the increase of their number and of their possessed capital, but there is also a qualitative progress as regards the diversification of the credit activities and their implication in new economic fields.

In Timișoara, banks developed in a large number and resisted even when even the economy was in regress. This contributed to a great extent to the development of the entire economic life. As we can notice, the credit institution evolves in the same direction as the entire economy. Dynamism but also immobility characterize this period. There is progress when there is a rising economy, but also rapid decline or even dissolution when takes up.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR TEORETIC CONFESIONAL DIN SIBIUL INTERBELIC

RODICA IVĂNUȘ, DAN IVĂNUȘ

Învățământul secundar teoretic confesional s-a desfășurat în perioada interbelică, în aceleași tipuri de școli, ca și cele de stat (școli civile, reale, gimnazii și licee).

Înainte de 1918 au funcționat în Transilvania 33 de școli civile confesionale: 3 reformate (maghiare), 25 romano-catolice (maghiare), 5 evanghelice-luterane (germane), precum și 33 licee confesionale: 9 reformate, 13 romano-catolice, 2 unitariene, 9 evanghelice-luterane¹.

În perioada 1922-1923 au existat 79 de școli civile confesionale: 19 reformate, 48 romano-catolice, 2 unitariene, 8 evanghelice-luterane (germane) și 2 evanghelice-luterane (maghiare), 46 licee confesionale: 11 reformate, 17 romano-catolice, 3 unitariene, 11 evanghelice-luterane și 4 izraelite.

Monografia orașului Sibiu din 1921, aflată în Arhivele Județene Sibiu, ne prezintă școlile secundare teoretice confesionale din Sibiu²: evanghelice-luterane (germane) - Liceul pentru băieți (Brukenthal), Liceul pentru fete, Școala reală superioară pentru băieți (667 elevi și 35 profesori), Școala civilă pentru băieți și Școala civilă pentru fete, ca și cele romano-catolice (maghiare): Școala civilă și comercială "Terezianum", Școala civilă a Ordinului franciscanelor și Școala civilă a Ordinului ursulinelor (cu 1301 elevi și 66 profesori în 1923/24³).

După 15 ani (1936), școlile secundare confesionale amintite în Cartea de adrese a municipiului Sibiu, erau de fapt vechile școli din 1921, care au suferit aceleași transformări, ca și școlile de stat: Liceul de fete evanghelic C.A. (str. I.G. Duca nr.6, azi Banatului), Liceul de băieți evanghelic C.A. "Brukenthal" (P-ța Huet nr.5), Gimnaziul "Sancta Ursula" (str. Pintenului, apoi Regele Carol al II-lea nr.42, azi Gh. Magheru), Gimnaziul evanghelic C.A. de băieți (str. Pempflinger nr.14-16, azi Al. Odobescu) și Gimnaziul de fete al Institutului de învățământ și educație romano-catolic de sub conducerea surorilor franciscane (str. Dealului nr. 4-10).

La 1 septembrie 1918 se deschidea în Sibiu Școala civilă evanghelică-luterană pentru băieți, în locul cursului superior al Școlii primare, care se transformă, în 1928, în Gimnaziul evanghelic C.A. de băieți, (str. Pempflinger nr.14-16). Atât gimnaziul, cât și școala primară au funcționat, până în 1942/43,

sub aceeași direcțiune, împreună cu cele două școli primare suburbiale: din Livada Konrad, azi Piața Cluj și str. Martin Luther, azi J. Sebastian Bach (în limba germană).

Școala civilă romano-catolică pentru fete a funcționat ca atare, până în anul școlar 1928/29, când este transformată în *Gimnaziu romano-catolic de fete* (str. Dealului nr.4-10), cu limba de predare maghiară.

În anul 1919, Consiliul Dirigent a îngăduit ca secția germană a Institutului "Maicelor Ursuline" să funcționeze pe lângă cea maghiară, cu drept de publicitate. Astfel *Școala civilă (medie)* devine din 1928/29, *Gimnaziul diecezan romano-catolic de fete "Sancta Ursula"* (str. Regele Carol al II - lea nr.42), cu 3 clase, conform Ordinului Ministerului Instrucțiunii nr. 7763/1928⁴.

Educația elevelor se făcea după programa statului, în limba germană.

Prezentăm în continuare câteva date statistice:

An școlar	Școala	Nr. elevi	Nr. clase	Obs.
1929/30	Gimnaziul ev. de băieți ¹	97	I - III (3)	Nr. eleve înscrise
	Gimnaziul ev. de fete	95	I - III (3)	
	Gimnaziul rom-cat. de fete ²	141	I - III (3)	
1935/36	Gimnaziul ev. de băieți ³	176	I - IV (4)	
1938/39	Gimnaziul ev. de băieți ⁴	176	I - IV (4)	Nr. eleve promovate
	Gimnaziul rom-cat. de fete	144	I - IV (4)	
	Gimnaziul "Sancta Ursula" ⁵	177	I - IV (4)	
1939/40	Gimnaziul ev. de fete	171	I - IV (4)	

Din datele de mai - sus putem constata că la Gimnaziul romano-catolic de fete numărul elevelor era aproape același la un interval de 10 ani (141-144), iar raportul între fete și băieți se prezenta la fel (176 băieți - 177 fete).

După religie, la Gimnaziul evanghelic C.A. de băieți erau:

Anul școlar	Clasa	Evang. C. A.	Rom-cat.	Ort.	Altă religie	Total	Total gen.
1935/36	I	49	4	-	1	54	
	II	27	4	-	1	32	
	III	40	4	1	1	46	
	IV	36	8	-	-	44	176
1938/39	I	35	4	-	-	39	
	II	37	7	1	-	45	
	III	40	6	-	-	46	
	IV	40	3	-	1	44	174

Gimnaziul fiind evanghelic - luteran, era normal ca numărul preponderent al elevilor să fie format din germani (de religie evanghelică C.A. și romano - catolică), elevi de altă naționalitate fiind doar 4 din totalul de 176 elevi (1935/6).

Institutul școlar german de sub conducerea Bisericii evanghelice C.A. a funcționat pe str. I.G.Duca nr.6 (azi str. Banatului) și cuprindea pe lângă Școala civilă de fete, Gimnaziul de fete, Școala superioară comercială de fete și Liceul de fete.

Gimnaziul de fete evanghelic C.A. funcționa în paralel cu Liceul (gimnaziu + liceu) astfel¹⁰:

An școlar	Număr de clase		Număr de clase		Nr. cadre didactice
	gimnaziu	liceu	gimnaziu	liceu	
1933/34	4	7	164	249	20
1934/35	4	7	168	267	26
1935/36	4	8	171	274	28
1936/37	4	8	173	276	25
1937/38	4	8	156	284	24
1938/39	4	8	154	279	25
Total			986	1629	

Numărul claselor la gimnaziu se menținea constant (4), iar la liceu la fel, 7, apoi 8, după legea din 1934. Aceeași situație era și în privința numărului de eleve, care s-a păstrat aproape constant (cu variații destul de mici).

Începuturile Liceului "*Brukenthal*" evanghelic C.A. de băieți (Piața Huet nr.5) din Sibiu, datează din 1380, când, la Sibiu, era în funcție preotul Johannes, organizator și inițiator de construcții edilitare ¹¹. Pentru a delimita seminarul de gimnaziu și școala reală, acesta (seminarul) se separă începând cu anul școlar 1878/79. După 1918, gimnaziul a funcționat în aceleași condiții ca și înainte, numai că programele școlare și planul de învățământ au trebuit să fie adaptate noilor cerințe.

Începând cu anul școlar 1919/20, conform hotărârii Consistoriului Superior nr. 1830 din 21 mai 1919, s-a introdus în clasele superioare ale gimnaziului, o secție realistă, unde predarea limbii elene a fost înlocuită de geometrie, chimie și biologie.

Denumirea de "*Brukenthalgymnasium*" este adoptată în 1921, în amintirea baronului Samuel von Brukenthal, guvernator al Transilvaniei între 1777-1787, care a lăsat școlii, prin testament, importante bunuri.

Pentru a avea o imagine asupra efectivului de elevi și profesori, vom recurge la câteva date statistice ¹²:

An școlar	Nr. de clase	Nr. de elevi	Nr. de cadre didactice	Observații
1925/26	13 (I-VIII)	661 ^(a) 645 ^(b)	27	a. nr. elevi înscriși b. nr. elevi promovați
1928/29	14 (I-VII)	512 498	30	
1929/30	14 (I-VII)	423 414	29	
1932/33	11 (I-VII)	372 367	24	
1933/34	10 (I-VII)	360 357	25	
1934/35	9 (I-VII)	346 341	24	
1935/36	9 (I-VIII)	351 342	23	
1937/38	10 (I-VIII)	359	21	
1938/39	9 (I-VIII)	329 324	20	

După religie, de exemplu, în anul școlar 1934/35 erau 346 elevi (318 evanghelici C.A., 2 evanghelici C.H. și 26 romano - catolici), iar după naționalitate 344 germani și 2 maghiari.

Comparând anii școlari extremi, 1925/26 și 1938/39, se observă că numărul claselor a scăzut, de la 13, la 9 (liceul având clasele I-VIII), iar al elevilor, de la 661, la 329 (la jumătate). Situația este explicabilă prin scăderea numărului populației germane și prin orientarea elevilor spre învățământul secundar practic.

Printre personalitățile care au urmat cursurile acestei școli menționăm pe: dr. Carl Wolff (1849-1929), economist, Friederich Teutsch (1852-1932), episcop și istoric, Adolf Schullerus (1864-1928), germanist, Julius Bielz (1884-1957), etnolog și specialist în istoria artelor.

Programa analitică a școlilor secundare confesionale, asemănătoare celei de la școlile de stat, prevedea pentru școala civilă următoarele obiecte de studiu: religie, limba și literatura germană (sau maghiară), limba română, matematică, geografie, istorie, științe naturale, cunoștințe agrare, fizică , chimie, igienă, gospodărie, desen, gimnastică, muzică vocală, lucru de mână și caligrafie (doar în clasele I-II). Prin transformarea școlilor civile (medii) în gimnazii (1928), se studiau în plus: limba latină, limba franceză, instrucțiunea civilă, drept și economie politică (în clasa a III-a de gimnaziu). La liceu, pe lângă materiile mai - sus menționate, au fost introduse două materii noi de studiu: limba greacă (în clasele VI,VII) și filozofia (clasele VI,VII).

Atât gimnaziile, cât și liceele, erau subvenționate de către stat. Pentru școlile germane din Transilvania ajutorul bugetar a fost, în 1929, de 4.158.529 lei, plus un fond extraordinar de 4.965.348 lei “pentru a completa tratamentele

corpului profesoral”¹³. Pentru a plăti cheltuielile, Biserica Evanghelică a recurs la taxe speciale (impozit cultural), taxe care se ridicau adesea la dublul sau triplul cifrei impozitului plătit statului.

Bugetul Gimnaziului evanghelic C.A. de băieți¹⁴, din anul școlar 1930/31 era realizat din: taxe școlare (287.000 lei), impozit cultural (685.747 lei), buget comunal (5.000 lei) și ajutoare din străinătate (21.600 lei), în total 1.000.347 lei, iar în anul școlar 1935/36, din: taxe școlare (550.500 lei) și impozit cultural (225.670 lei), în total 775.670 lei.

Trebuie menționată contribuția profesorilor de la școlile secundare confesionale la editarea de manuale școlare. Dintre aceștia amintim pe profesorii de la Liceul Brukenthal: Gustav Haltrich (logică și etică), Gustav Schuller (algebră pentru clasa a V-a), dr.H.V.Palmher (botanică pentru gimnaziu și liceu), L. Michaelis (artimetică și algebră pentru clasa a IV-a de liceu și gimnaziu), precum și Gustav Rösler (cunoștințe civice pentru gimnaziu și liceu), Bernhard Capesius, Iulius Draser, Fritz Holtzträger, Alfred Wöchtel (carte de citire germană pentru școala secundară), dr. Bilinszky Lajos, dr.Porsche Rezsö, Todoran Jenö (limba română pentru școala secundară și școala civilă), dr. Hans Markus (istorie pentru clasa a II-a de gimnaziu), dr. Eduard Morres (imagini din istoria bisericii pentru școală și casă)¹⁵.

Din cele prezentate se poate constata că în învățământul secundar teoretic din Sibiu, în perioada 1919-1939, un loc important a fost deținut de către învățământul secundar confesional organizat de către Biserica Evanghelică-Luterană și cea Romano-Catolică, care au menținut acest paralelism (confesiune - stat) în educația și instrucția elevilor germani și maghiari, ținând astfel departe tânăra generație de învățământul secundar de stat.

Note

¹ *Loi de l'enseignement particulier avec l'exposé de motifs présenté au parlement par le ministre de l'instruction publique Dr. C.Angelisco*, Bucurest, 1925, p.132.

² Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu, *fond Primăria orașului Sibiu*, M19, f.10.

³ Alex. Pteancu, *Învățământul particular și minoritar din Transilvania*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul*, vol.II, 1918-1928, București 1929, p.1116.

⁴ Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu, *fond Sancta Ursula*, Pachet 11.

⁵ A se vedea *Arhiva Școlii primare de băieți*, Dosar de procese verbale, 1929, fila 486.

⁶ Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu, *fond Gimnaziul romano-catolic*, Registre matricole 1928/29-1929/30, 1938/39-1939/40, nr. 55/10.

⁷ Arhiva Școlii primare de băieți ev. C.A., Dosar 289, fila 43.

⁸ Anuarul Gimnaziului ev. C.A. de băieți din Sibiu pe anul școlar 1938/39, Sibiu, 1939.

⁹ Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu, *fond Sancta Ursula*, Registru de procese verbale, 1929-1943.

¹⁰ I-VII *Anuarele liceului și gimnaziului de fete ev. C.A. din Sibiu pe anii școlari 1933/34 - 1939/40*, publicate de Selma von Hannenheim, directoare, Sibiu, 1934 - 1939.

¹¹ *Cronica Liceului de matematică - fizică nr. 1 Sibiu 1380 - 1980*, Sibiu, 1980, p. 4.

¹² I-XIV *Anuarele Liceului ev. C.A. "Brukenthal", pe anii 1925/26 - 1938/39*. Publicate de Dr. I. Connert, Sibiu., [1926-1939].

¹³ S. Dragomir, *La Transylvanie Roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, 1934, p. 188.

¹⁴ *Vezi Arhiva Gimnaziului ev. C.A. din Sibiu*, Dosar 280/corespondență 1930, fila 63; dosar 289/corespondență 1935, fila 42.

¹⁵ *Colecția de manuale din fondul general de carte aflat la Biblioteca Astra Sibiu*.

L'ENSEIGNEMENT SECONDAIRE THÉORIQUE CONFESSIONNEL DE SIBIU ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

Résumé

L'enseignement secondaire théorique confessionnel organisé par l'Eglise Evangélique C.A. et Romano-Catholique a fonctionné ensemble avec l'enseignement secondaire d'état et s'est développé dans les mêmes types d'écoles: le Lycée "Brukenthal" évangélique C.A. pour les garçons (5, Place Huet), le Lycée évangélique C.A. pour les filles (6, rue I.G. Duca), le Gymnase "Santa Ursula" (42, rue Carol al II-lea), le Gymnase évangélique catholique pour les garçons (14-16, rue Pempflinger) et le Gymnase pour les filles de l'Institut pour l'enseignement et l'éducation romano-catholique sous la direction des soeurs franciscaines (4-10, rue Dealului).

Dans le plan d'enseignement on avait prévu des objets d'études qui assuraient un bon développement des jeunes, une importante contribution ayant quelques uns des professeurs de ces écoles qui ont élaboré des livres de classe.

TRAFICUL DE FRONTIERĂ LOCAL ÎN JUDEȚUL ARAD (1920-1949)

EMIL ARBONIE

Linie naturală sau convențională, frontiera desparte teritoriile supuse suveranității a două state limitrofe, legându-le, în același timp, printr-o multitudine de interese economice și sociale, a căror rezolvare oglindește, în mod fidel, atât natura, cât și nivelul raporturilor politice stabilite între statele vecine. La rândul lor, interesele economice și sociale reciproce pot fi de atracție și interes general, privind întreaga continuitate și dezvoltare a vieții economice sau sociale a statelor limitrofe, așa cum sunt necesitatea libertății tranzitului fluvial, feroviar și rutier, prin apele și peste teritoriul învecinat ori folosirea nestânjenită a apelor care își au izvorul dincolo de frontieră. Alături de acestea, dar nu în neapărată legătură cu ele, ființează preocupări și trebuințe zilnice, cu caracter local, regional sau zonal, care însă reclamă un urgență, în rezolvarea lor.

Aceste preocupări și interese cu caracter regional, care se există sau intervin în viața de zi cu zi a locuitorilor din zona de frontieră comună a două state, constituie o reflectare a naturii unor vechi raporturi, cu caracter economic și social, statomitate de-a lungul timpului, fie între locuitori, printr-o conviețuire anterioară comună îndelungată, existentă încă înainte de delimitarea și demarcarea frontierei comune, fie între aceștia și bunurile lor. Din acest punct de vedere, interesele locuitorilor limitrofi frontierei comune se disting ca interese personale nepatrimoniale și interese personale patrimoniale.

Deși interese de factură locală, impactul deosebit de puternic pe care îl au acestea asupra desfășurării normale a vieții economice și sociale a locuitorilor ținuturilor mărginașe frontierei, determină statele limitrofe nu numai să țină seama de acestea, dar și să caute modalități concrete de rezolvare comună a acestor trebuințe.

Instituția traficului de frontieră local are ca obiect statutul juridic al privilegiilor, beneficiilor, scutirilor speciale și imunităților recunoscute în mod reciproc locuitorilor zonei de frontieră comune, prin tratate, convenții și acorduri bilaterale convenite de către statele vecine. Recunoscând existența acestor interese speciale, statele limitrofe sunt nevoite să stabilească și modalități concrete de asigurare a rezolvării lor, menite să garanteze exercitarea unor vechi și străvechi preocupări sau nevoi, stânjenite în desfășurarea lor normală de până atunci, de apariția unei noi suveranități în zona de practicare îndelungată a acestora.

Aceste dispoziții, convenite de comun acord, reprezintă confirmarea unor privilegii recunoscute locuitorilor zonei de frontieră comune, iar condițiile în care acestea pot fi exercitate, prin garanții de stat, sunt obligatorii de urmat, atât de

către subiecților acestor drepturi, cât și de către autoritățile administrative, polițienești și de graniță ale ambelor state. Astfel, activitatea specifică a acestor autorități se îmbogățește și se diversifică corespunzător, ele fiind nevoite să asigure exercițiul unor drepturi recunoscute și garantate și, în același timp, să urmărească respectarea, pe timpul exercitării acestor drepturi de către locuitorii zonei de frontieră, a prescripțiilor referitoare la paza și supravegherea vamală a frontierei, a ordinii publice și a cerințelor de siguranță națională în zona comună de frontieră.

Aceste privilegii, beneficii, scutiri și imunități speciale, recunoscute și garantate reciproc de statele limitrofe, formează o parte componentă importantă a relațiilor de vecinătate sau de bună vecinătate statornicite între ele.

Când relațiile bilaterale au ca obiect de reglementare persoana locuitorului zonei de frontieră comune și trebuințele sale obișnuite, constatăm existența unui statut al micului trafic de frontieră. Acest caracter este dat de trecerea ocazională sau frecventă a locuitorilor peste linia de frontieră comună, în vederea rezolvării acestor exigențe, pe plan local.

Atunci însă, când se recunoaște dreptul de proprietate asupra imobilelor situate în zona comună de frontieră, dar de cealaltă parte a liniei de frontieră și la mică distanță față de aceasta și se reglementează modul de folosire a beneficiilor care decurg din acest drept, suntem în situația unui trafic de frontieră local în interesul muncilor agricole.

Urmare a situației complexe în care se găsesc locuitorii zonei de frontieră comune, nu se poate face o distincție absolută între interesele personale nepatrimoniale și cele patrimoniale, astfel încât, ambele tipuri de interese locale sunt reglementate în cadrul aceluiași acord al statelor limitrofe ori în înțelegeri distincte. Aici se încadrează preocupările și nevoile urgente, referitoare la păstrarea sănătății umane și veterinare și nevoia asistenței spirituale, sens în care se poate recunoaște preoților, medicilor, veterinarilor și moașelor dreptul de a trece frontiera numai în cazuri urgente, și fără dreptul de exercitare a profesiei, cu caracter permanent, pe teritoriul celuilalt stat, exercitarea, în continuare, a unei meserii sau profesii în cazuri de utilitate comună, așa cum este situația întreținerii sau reparării podurilor, drumurilor și căilor ferate din zona de frontieră, folosirea unor drumuri și căi de acces comune, plutirea buștenilor și pescuitul în apele de frontieră, pășunatul și iernatul vitelor, culegerea și transportarea fructelor pădurii și folosirea reciprocă a apelor situate în imediata apropiere a graniței pentru adăpatul vitelor sau repararea obiectelor de uz casnic și gospodăresc, refugiarea pe celălalt teritoriu în caz de inundații sau alte calamități, intervenția formațiunilor de pompieri în caz de incendii, etc..

Ocupând un loc distinct în cadrul raporturilor de vecinătate sau de bună vecinătate statornicite între statele limitrofe¹, statutul juridic al micului trafic de

frontieră și regimul proprietăților limitrofe poartă amprenta relațiilor politice dintre state, factor de reglare și determinare a numărului și întinderii privilegiilor recunoscute și garantate reciproc.

Urmare a acestui fapt, vom constata, în aceeași perioadă istorică a României Mari, existența unor statute ale traficului de frontieră local diferite, specifice fiecăreia dintre frontierele sale, așa cum au fost recunoscute și au funcționat la frontierele româno-iugoslavă, româno-ungară, româno-cehoslovacă și româno-polonă.

Frontiera României Mari cu Ungaria a fost stabilită în baza art. 27, punctul 3 din Tratatul de Pace între Puterile Aliate și Asociate și Ungaria, încheiat la Trianon, la 4 iunie 1920².

În baza articolului 46 al susmenționatului Tratat, în termen de 15 zile de la punerea în vigoare a acestuia, o comisie compusă din șapte membri, din care cinci numiți de principalele Puteri aliate și asociate, unul de România și unul de Ungaria, urma să se constituie și să fixeze la fața locului traseul frontierei româno-ungare, descrise la articolul 27, punctul 3³.

Textul articolului 47, punctul 3, lăsa deschisă posibilitatea, României și Ungariei, să-și reglementeze direct, prin convenții speciale, „toate chestiunile care n-ar fi regulate prin Tratatul de față”⁴.

Prin articolul 74, Ungaria declara că recunoaște și primește noile frontiere stabilite cu România, precum și cu celelalte state, „astfel precum aceste fruntarii vor fi fixate de către principalele Puteri aliate și asociate”⁵, renunțând, în baza articolului 75, la toate drepturile și titlurile asupra teritoriilor fostei monarhii austro-ungare, situate dincolo de frontierele stabilite prin articolul 27⁶ și se angaja să reglementeze „interesele locuitorilor, în special în ceea ce privește drepturile lor civile, comerțul lor și exercițiul profesiei lor”, prin convenții încheiate cu statele succesoare⁷.

Baza legală a organizării și desfășurării traficului de frontieră local româno-ungar a constituit-o Convenția româno-ungară cu privire la trecerea liniei de demarcație (linia de frontieră provizorie) în interesul muncilor agricole, din 26 iunie 1920, încheiată la Budapesta, între Comandamentul Trupelor din Transilvania (Trupele de vest) și Comandamentul ungar, semnată de către colonelul Dumitru Popescu, cu încuviințarea Guvernului român, modificată în anul 1921⁸.

Convenția era aplicabilă numai „persoanelor care având domiciliul de o parte sau de alta a liniei de demarcație” erau proprietare de terenuri agricole, situate în zona de 6 km de la această linie, și pentru care, în vederea exploatarea agricole normale a acestora, s-a instituit privilegiul trecerii frontierei fără îndeplinirea formalităților în vigoare cerute pentru pașapoarte, numai „în virtutea unei simple cărți de legitimare” eliberate de o parte și de alta de primii funcționari

administrativi(primpretorul de plasă și föszolgabirö). De același drept se bucurau și membrii familiilor agricultorilor care cultivau personal terenurile lor, precum și administratorii, funcționarii, lucrătorii și muncitorii cu ziua, ai acestora.

Constatăm așadar, că această Convenție constituia un acord de recunoaștere reciprocă a proprietăților limitrofe, care reglementa și fixa, atât condițiile în care puteau fi lucrate aceste proprietăți, cât și modul de folosire a beneficiilor obținute prin efectuarea muncilor agricole direct de către proprietarii acestora, cu excluderea expresă a micului trafic de frontieră care, conform prevederilor articolului 2, ar fi urmat să facă obiectul unor prevederi speciale, ulterioare.

România Mare și Ungaria însă, nu au putut găsi niciodată forța necesară depășirii adversităților și prejudecăților istorico-politice și militare dintre ele, astfel încât nu s-a realizat nici un acord de reglementare a micului trafic de frontieră reciproc, lăsându-se rezolvarea problemelor personale nepatrimoniale ale locuitorilor zonei de frontieră comună, pe seama altor dispoziții legale, cu caracter intern.

În dreptul românesc interbelic, existau prevederi care suplineau, cu multă ușurință chiar, lipsa de acord politic, juridic și diplomatic româno-ungar în privința susținerii și încurajării micului trafic de frontieră reciproc, atâta cât putea acesta să ființeze între cele două state.

Astfel, articolul 4 din Legea asupra paspoartelor, din 19 martie 1912⁹, dezvoltat prin prevederile articolelor 13-23 din Regulamentul pentru aplicarea legii asupra paspoartelor, din 30 martie 1912¹⁰, fixa dreptul șefilor polițiilor punctelor de frontieră de a elibera, la cerere, locuitorilor români din comunele situate la o distanță de cel mult 15 km de linia frontierei, bilete pentru trecerea frontierei, cu valabilitatea de cel mult 5 zile. Aceste dispoziții reduceau limita zonei române de frontieră de la 25 km, așa cum fusese ea stabilită prin prevederile articolului 20 din Regulamentul asupra serviciului de poliție la punctele de frontieră, porturi și gări, din 1 aprilie 1904¹¹. Reglementările din legislația românească în materia biletelor pentru trecerea frontierei nu prevedeau dispoziții referitoare la obligația solicitantului de a-și motiva cererea pentru eliberarea documentului de trecere a frontierei. Simplul fapt al dovedirii domiciliului în zona de frontieră fiind suficient. Dovada identității se putea face prin orice act indubitabil, emis de o autoritate de stat. Erau primite ca dovezi de identitate, biletele de identitate, cărțile de alegător, chitanțele de plata contribuției bănești, precum și dovezile de executare a zilelor de prestație obligatorie. Din procedurile stabilite pentru eliberarea biletelor pentru trecerea frontierei erau excluși tinerii înscrisi în tabelele de recensământ pentru recrutare sau persoanele aflate în serviciul militar, precum și tinerii care își

declarau intenția de a efectua studii în străinătate, restricții identice cu cele impuse în materia obținerii pașapoartelor.

Așadar, deși Convenția cu Ungaria din anul 1920 nu a putut reglementa micul trafic de frontieră, exista o bază legală, constituită din normele dreptului românesc asupra pașapoartelor și poliției de frontieră, prin intermediul căreia se putea da curs spre rezolvarea cererilor venite din partea locuitorilor limitrofi frontierei româno-ungare, de a trece ocazional frontiera româno-ungară, considerându-se că legile de poliție și siguranță s-au extins și asupra teritoriilor alipite, prin însăși faptul alipirii.

Acesta însă, este punctul de vedere teoretic, care surprinde numai cadrul legislativ permisiv al trecerilor de frontieră în cadrul legislației interne românești, care recunoștea dreptul locuitorilor limitrofi de a trece frontiera, garantându-l prin instituția biletelor de trecere a frontierei, drept de care locuitorii noilor hotare ale României Mari, înțelegeau să uzeze din plin.

Fost teritoriu inamic, ocupat militar parțial de către armata română¹², imperativ strategic obiectiv, necesar apărării și consolidării statului național unitar român față de iminența campaniei militare pregătite de guvernul roșu de sub conducerea lui Bela Kuhn și susținută de către guvernul bolșevic, Ungaria rămânea, alături de Rusia bolșevică, în atenția autorităților militare române, care controlau aceste călătorii, prin vizele de care le aplicau pe toate documentele de călătorie în străinătate. Aceasta și explică, deși poate numai în parte, semnarea de către un militar a Convenției româno-ungare pentru traficul de frontieră local din 1920 precum și înserarea dispozițiilor referitoare la aprobarea listelor de proprietari de Comandamentele militare din zonă. De reținut este și faptul că, atât jandarmeria, cât și grănicerii, prin comandamentele lor centrale de armă, se găseau în subordinea Armatei, iar Corpul Grănicerilor, din punct de vedere al pazei și supravegherii vamale a frontierei, era subordonat Ministerului de Finanțe. Contribuția primăriilor la organizarea și desfășurarea traficului de frontieră local româno-ungar în interesul muncilor agricole consta în întocmirea listelor de proprietari agricoli, ale căror terenuri erau întretăiate de linia de demarcație sau erau situate de cealaltă parte a acesteia, la distanță de cel mult 6 km, pe baza evidențelor de cadastru sau a registrelor de impunere fiscală. Câte un exemplar al acestor liste se înainta postului de jandarmi, preturii de plasă, biroului vamal cel mai apropiat și comandamentului diviziei din zonă.

În baza listelor, primăriile întocmeau carnetele pentru trecerea frontierei în interesul muncilor agricole, în care se înscriau și membrii familiei titularului. Aceste carnete trebuiau vizate de prim-pretor și comandamentul militar de sector, atât din partea română, cât și din cea ungară. Astfel vizate, carnetele care

cuprindeau mențiuni speciale despre vite, harnașamente, mijloace de transport și inventar agricol pe care proprietarii preconizau să le tracă peste frontieră, erau înaintate oficiilor vamale, spre confirmare și aplicarea măsurilor de siguranță vamală a înapoierii acestora, prin constituirea garanțiilor vamale legale.

Evidența proprietarilor era ținută de primării, evidența trecerilor peste frontieră cădea în sarcina grănicerilor aflați în punctele de trecere a frontierei pentru muncile agricole și a polițiilor de frontieră, dacă circulația se desfășura prin punctele de control deschise traficului internațional, iar evidența sosirilor/plecărilor în/din zonă era dată în competența posturilor de jandarmi, instalate numai în localitățile reședințe comunale. Valabilitatea permiselor de trecere a frontierei era de două luni, la expirarea acestui termen fiind nevoie de reînnoirea vizelor.

Numai jumătate din cantitatea recoltelor obținute de pe aceste terenuri puteau fi repatriate, cu scutire de taxe vamale. Sumele de bani obținute din cantitatea de recoltă vândută, puteau fi trecute peste frontieră, chiar dacă depășeau limita plafonului legal admis de către reglementările vamale. Recoltele obținute sau sumele de bani provenite din vânzarea acestora erau scutite de eventualele măsuri de rechiziție sau confiscare. Nu puteau fi trecute peste frontieră acele produse interzise la export, prin legi speciale.

Linia de frontieră putea fi trecută între răsăritul și apusul soarelui, dar numai o singură dată în cursul unei săptămâni și numai prin punctele de control stabilite. Circulația persoanelor în zona de 6 km de la linia de frontieră era interzisă în timpul nopții.

Erau stabilite următoarele puncte de control pe partea ungară: Kisgecz, Csenger, Vallaz, St. György Abrany, Nagy Kereki, Artand, Bereks, Bösörmany, Kotegyan, Elek, Gyulavaari, Lököshaya, Dombegyhaza, Battonya, Csanad, Palota și Magyar Csanad. De partea română, funcționau punctele: Petea, Ovari, Borvely, Ermihalyfalva, Borș, Salonta, Köröszeg, Cseffa, Kotegyan, Ottlaka(Grăniceri), Vârșand, locul unde atingea frontiera șoseaua Curtici-Dorobanți - Variașul Mic, Tornya(Turnu), Nagylak(Nădlac) și Csanad(Cenad).

Pentru punerea în aplicare a dispozițiilor Convenției, comandantul Corpului Vânătorilor, generalul Moșoiu, a emis Instrucțiuni de aplicare, trimise, prin grija șefului său de stat-major, tuturor autorităților implicate în organizarea și controlul traficului de frontieră local. Acestor instrucțiuni le-au fost anexate și specimene ale cărților de legitimare, ce urmau să fie întocmite de către primării, modele de permise de circulație în zona de frontieră, valabile pentru o singură călătorie, emise de postul de jandarmi din comună, după luarea unei declarații de supunere față de legile și dispozițiile statului român și angajamentul de a nu „lucra prin vorbă sau fapte, nimic contra Statului și Armatei Române”, precum și modele

ale registrelor de evidență și control a proprietarilor agricoli limitrofi, trecuți sau veniți peste frontieră, în vederea efectuării muncilor agricole.

Direcția Generală a Vămilelor, subordonată Ministerului Finanțelor, a emis, la 8 mai 1921, prin Biroul administrației, Instrucțiuni relative la trecerea locuitorilor de o parte și de alta a frontierelor României, spre a-și cultiva proprietățile întretăiate de linia de frontieră sau situate în întregime în zona situată la 6 km de la frontieră.

Din punct de vedere vamal, în categoria proprietarilor limitrofi erau incluși toți cetățenii români și străinii, posesori de terenuri agricole situate în zona de 6 km de la frontieră, dacă justificau stăpânirea acestor imobile anterior ultimilor delimitări teritoriale. În aceste condiții, beneficiau de aplicarea prevederilor art. 253-259 din Legea generală a vămilelor, adoptată în anul 1905, cu modificările ulterioare. Instrucțiunile vamale cuprind o serie de dispoziții generale noi, diferite de cele întocmite de autoritățile militare, în anul 1920, fapt de natură să confirme întocmirea acestora, în bază Convenția privind trecerea frontierei pentru muncile agricole, din anul 1921.

Statutul complex al frontierelor României Mari s-a reflectat și asupra modului distinct în care a fost reglementat traficul de frontieră local, la celelalte frontiere. Astfel, până la încheierea tratatelor de frontieră, lucrare care necesita complicate studii ale terenului, descrieri topografice amănunțite, delimitări pe hărți și demarcări convenționale, traficul de frontieră cu Cehoslovacia a fost reglementat, în mod provizoriu, în baza Convenției de comerț, din 23 aprilie 1921¹³, înlocuită prin Protocolul cu privire la regimul proprietăților din zonele de frontieră, din 16 aprilie 1925¹⁴, iar înlesnirea traficului de frontieră româno-polon s-a făcut prin Convenția privitoare la înlesnirea traficului de frontieră local româno-polon, încheiată la 7 decembrie 1929¹⁵. Cu Iugoslavia s-a convenit reglementarea distinctă, prin convenții separate, a chestiunilor decurgând din statutul proprietăților limitrofe frontierei comune, la 5 iulie 1924¹⁶ și a celor privind traficul de frontieră local, la 13 mai 1937¹⁷.

Recunoașterea reciprocă a frontierelor româno-iugoslave, româno-cehoslovice și româno-polone și fixarea unui statut al acestora a făcut posibilă încheierea tratatelor de frontieră dintre acestea și, pe cale de consecință, stabilirea unui complex de privilegii pentru traficul de frontieră local și statutul proprietarilor limitrofi acestor granițe, fapt de natură să le deosebească față de fragila înțelegere cu Ungaria.

Instituția traficului de frontieră local nu a funcționat la granițele comune româno-sovietică și româno-bulgară.

Ungaria a recunoscut la Trianon frontiera româno-ungară, pe care însă a contestat-o ulterior, făcând din revizuirea acestui Tratat obiectivul principal al

întregii sale politici externe pentru următoarele două decenii. Ea nu și-a arătat disponibilitatea în vederea încheierii unui tratat cuprinzător al statutului întregii frontiere româno-ungare și, de aceea, statutul traficului de frontieră local a fost pus, întotdeauna, sub semnul unui perpetuu provizorat.

Statutul traficului de frontieră local româno-ungar, stabilit în anul 1920, nu este, așa cum poate ar putea părea, în urma unei prime cercetări, un rezultat al sistemului Tratatelor de pace de la Paris. În esență, el a fost rezultatul și rezumatul principiilor stipulate de către Convenția pentru stabilirea definitivă a frontierei româno – austro-ungară, din anul 1887, extinse asupra noii frontiere româno-ungară din anul 1920, și în conformitate cu condiționările politice de atunci.

Convenția dintre România și Austro-Ungaria pentru reglementarea definitivă a frontierelor dintre acestea, din 25 noiembrie/7 decembrie 1887¹⁸ era, în primul rând, expresia alianțelor politice și militare realizate de România, în anul 1883, sub ocrotirea căroră, tânărul stat independent român și-a orientat și desfășurat activitatea politică externă în următoarele trei decenii, până la primul război mondial. În al doilea rând, aceasta era expresia maturizării instituțiilor de drept ale statului român, apt să apere și să garanteze exercitarea deplină a dreptului de proprietate al cetățenilor români, inclusiv asupra unor bunuri imobile situate în străinătate, în imediata apropiere a granițelor sale.

În mod reciproc, se recunoștea exercitarea deplină a dreptului de proprietate al proprietarilor limitrofi asupra imobilelor întretăiate sau situate în imediata apropiere a graniței comune (fără să fie stabilită vreo distanță de la linia de frontieră în care să fie cuprinse aceste proprietăți), fie direct de către proprietari, fie prin interpuși, inclusiv a drepturilor derivate din acesta, cum erau cele de dispozițiune, prin legat testimonial, schimb sau donație. În privința actelor de vânzare-cumpărare, statele pe teritoriul căruia era situat bunul respectiv, își rezervau dreptul de preempțiune asupra cumpărării, cu obligația plății integrale a prețului local, fapt ce lasă să se întrevadă intenția statelor semnatare de a elimina, într-un viitor îndepărtat și incert, micile proprietăți limitrofe.

În vederea exploatării depline a proprietăților agricole limitrofe, dreptul de a trece frontiera, în baza unei simple cărți de legitimare, era recunoscut, atât proprietarilor și membrilor familiilor lor, cât și servitorilor ori arendașilor. Dreptul era extins asupra mijloacelor de transport, harnașamentelor și animalelor de povară, inventarului și instrumentelor agricole, semințelor și a întregii recolte obținute de pe aceste terenuri, scutite de orice taxe, dar cu obligația plății impozitului aferent imobilului, conform dispozițiilor locului situării acestora.

Această Convenție a pus temeiul traficului de frontieră local sub dublul său aspect: al reglementării statutului proprietăților agricole întretăiate de linia de frontieră comună și al statutului trecerii frontierei, de către locuitorii din zonă, în

vederea efectuării muncilor agricole pe aceste terenuri. Sub aceste auspicii s-a desfășurat întregul trafic de frontieră local româno – austro-ungar, până după primul război mondial.

Reglementarea traficului de frontieră local prin înțelegerile din perioada anilor 1920-1921 nu mai conservă dreptul de preempțiune al statelor pe teritoriul cărora erau situate terenurile agricole, în caz de vânzare a acestora. Problema a fost rezolvată, în mod unilateral de către România și pentru toate frontierele sale, prin Legea privind interzicerea vânzării de terenuri și clădiri la străini în raza de 10 km de la frontieră, cu excepția celor situate în orașele de pe Dunăre și la vechea frontieră maritimă, din 25 aprilie 1923¹⁹.

În ceea ce privește desfășurarea traficului de frontieră local în județul Arad, limita frontalieră a acestuia a rămas încontinuu, începând cu anul 1920, conformă prevederilor Tratatului de la Trianon. Aveau limită frontalieră următoarele comune: Igrış, Nădlac, Peregul Mare, Peregul Mic, Pecica, Rovine, Turnu, Variașul Mare, Variașul Mic, Iratoșu, Dorobanți, Curtici, Macea, Sânmartin, Șiclău, Grăniceri, Pilu, Vărșand, Iarmata Neagră și Ant, de partea română, iar de partea ungară, comunele Csanad Palota, Mezöhegyas, Battonya, Kovagy, Dombegyhaza, Kevermes, Elek, Gyulavary și Sarkand.

Lucrările de delimitare și demarcare a frontierei comune s-au desfășurat de către Comisia mixtă, în perioada anilor 1922-1925. În delimitarea liniei de frontieră româno-ungară s-a urmărit menținerea cursului acesteia pe vechile hotare comunale și ale vetrelor satelor, aspect care nu a fost realizat peste tot. Urmare a acestui fapt, în unele situații s-a convenit asupra rectificărilor locale de frontieră, în cazul locuitorilor ale căror gospodării sau terenuri agricole se găseau, în totalitate ori în cea mai mare parte, dincolo de frontieră²⁰, iar rezolvarea altor situații a fost amânată pentru mai târziu, ceea ce nici nu s-a mai putut realiza.

Lucrările de demarcare a frontierei româno-ungare au fost încheiate în anul 1923, dată la care, frontiera comună a fost predată, pe bază de procese-verbale, autorităților administrative și militare ale celor două state.

Intrarea în vigoare a frontierei comune româno-ungare a creat premisele înlocuirii convențiilor provizorii privind aplicarea statutului traficului de frontieră local româno-ungar. Astfel, prin *Aranjamentul comercial între România și Ungaria, Anexa II, intitulată Dispozițiuni referitoare la înlesnirea traficului de frontieră local*²¹, s-a stabilit un nou statut îmbunătățit al acestuia, totuși incomplet. Faptul a condus, ulterior, la efectuarea unor complicate studii suplimentare asupra proprietăților limitrofe frontierei româno-ungare, desfășurate de autoritățile administrative române, în anii 1930-1931 și 1938.

Revenind asupra înțelegerii din anul 1924, România și Ungaria au căzut de acord să extindă zona de frontieră comună, de la limita de 6 km până la limita

de 10 km de la linia de frontieră, cu excluderea expresă a orașelor din această zonă. Era lăsată deschisă posibilitatea extinderii acestei zone, din motive de interes local, atunci când s-ar fi convenit asupra unei astfel de necesități. Pentru înlesnirea trecerii frontierei de către locuitorii limitrofi, care din cauza ocupației sau profesiei lor erau nevoiți să o treacă ocazional sau frecvent, se eliberau *permise de trecere a frontierei*, conform modelului uniform anexat înțelegerii, dar pe care le vom regăsi, mai târziu, sub denumirea de *carte pentru trecerea frontierei*²². Copii sub 12 ani nu aveau nevoie de un document propriu, considerându-se ca fiind suficientă includerea lor în permisul capului familiei. Formalitatea aplicării fotografiei titularului în permis era obligatorie.

Nu este anexată nici o listă a punctelor de control și a locurilor de trecere a frontierei în cadrul acordului asupra traficului de frontieră local romîno-ungar din anul 1924. Trecerea frontierei pentru muncile agricole se putea efectua prin punctele și locurile ce urmau să fie stabilite ulterior, pentru o ședere neîntreruptă de până la 6 zile pe teritoriul celui alt stat, fapt ce trebuia motivat autorităților emitente și specificat în permisul pentru trecerea frontierei. Acolo unde intervalele dintre birouri și sucursalele vamale era prea mare, în înțelegere cu comandanții companiilor de grăniceri, se permitea trecerea frontierei pe la pichetele de grăniceri, obligate să efectueze controlul vamal și să țină evidența trecerilor. Este posibil ca lista locurilor și punctelor de trecere a frontierei să se fi stabilit odată cu lista localităților române din zona de frontieră comună, transmisă Ungariei în anul 1928.

În ceea ce privea garantarea înapoierii vitelor, vehiculelor și inventarului agricol cu care proprietarii români au ieșit din țară prevedea, aceasta se putea face, fie prin consemnarea unei sume în numerar, fie prin prezentarea unui act de garanție din partea unei bănci, persoane solvabile, primăriei locale sau a obștei locuitorilor, aspect consemnat, în mod obligatoriu, în permisul de trecere a frontierei.

Birourile vamale și companiile de grăniceri întocmeau liste lunare cu permisele de trecere a frontierei înscrise în registrele de evidență a proprietarilor agricoli limitrofi. Aceste registre cuprindeau date referitoare la numărul persoanelor, a vitelor, uneltelor, etc., admise pentru trecerea la munca câmpului, de o parte și de alta a frontierei. Listele erau comunicate autorităților polițienești sau jandarmeriei rurale, pentru a-i supraveghea pe cei veniți la munca câmpului. În situația constatării producerii abuzurilor sau încălcărilor de lege, dincolo de limita sancțiunii legale, documentul de trecere a frontierei era anulat, proprietarul fiind astfel oprit să mai beneficieze, pentru viitor, de facilitățile traficului de frontieră local.

Întreaga cantitate de recoltă obținută de pe terenurile agricole putea fi importată/exportată, cu scutirea drepturilor de vamă, cu condiția să fie aduse în

starea în care se ridica de pe câmp și să reprezinte produsul întregii producții anuale a terenului respectiv. Produsele agricole treierate, pierdeau beneficiul scutirii de taxe vamale. În aceleași condiții și proprietarii străini își puteau exporta recoltele, sens în care, pentru ei, anul agricol se prelungea și cu perioada de la recoltare, până la 1 aprilie viitor.

Proprietarii și arendașii terenurilor agricole limitrofe erau ținuți ca la apropierea termenului de strângere a recoltelor, să facă birourilor vamale declarații referitoare la culturi și cantitatea aproximativă de recoltă. Dacă se dovedea trecerea altor produse sau cantități de recoltă, acestea erau supuse dispozițiilor vamale referitoare la contrabande.

Sumele de bani obținute din vânzarea recoltelor, la locul producerii lor, erau supuse dispozițiilor Legii valutei, putând fi scoase din țară numai valutele în moneda țării respective.

Scutirile vamale nu influențau dreptul statelor pe teritoriul cărora erau situate proprietățile agricole de a percepe impozitele aferente terenurilor agricole respective.

Fără a detalia toate noile beneficii vamale acordate și recunoscute traficului de frontieră local româno-ungar, reținem însă noutatea acordării dreptului de trecere a frontierei pentru vitele duse la pășunat, dintr-o parte în alta, scutirea de taxe pentru trecerea medicamentelor pentru uz uman sau veterinar, cumpărate de cealaltă parte a frontierei și a obiectelor de uz casnic sau gospodăresc duse la reparat.

Convenția din anul 1924 nu a reușit să reglementeze și aspectele referitoare la micul trafic de frontieră româno-ungar. Mai mult ca sigur, nici nu s-a dorit aceasta din partea statului român. Având în vedere caracterul raporturilor politice ungaro-române, din care decurgeau și cele de vecinătate, România Mare, aliată politic și militar cu Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia, formând Mica Înțelegere, împreună cu ultimele două, nu putea acorda Ungariei aceleași facilități, pe care le convenise cu acestea. În ședința Consiliului de Miniștri din 30 iunie 1924, guvernul român nu a ratificat dispoziția din Aranjamentul comercial referitoare la acordarea de facilități pentru trecerea frontierei preoților, moașelor și medicilor, așa după cum specificase și anterior, la 16 aprilie 1924, prin Protocolul Adițional al Protocolului Final al Conferinței de la București, prin care se reglementaseră relațiile comerciale, tranzitul de călători și mărfuri, precum și traficul de frontieră local între cele două state.

Se înțelege că această opoziție față de procesul de creștere a influenței politice ungare în zona limitrofă frontierei statului român, nu a fost de natură să contribuie la detensionarea relațiilor dintre cele două state vecine, mai ales, în

condițiile în care, un astfel de privilegiu fusese recunoscut în cadrul relațiilor transfrontaliere locale româno-iugoslave, româno-cehoslovace și româno-polone.

La 10 noiembrie 1925 s-au semnat la București 2 procese-verbale încheiate pentru lămurirea unor dispoziții privitoare la traficul local de frontieră româno-ungar. Dispozițiunile admise au fost legiferate de Ungaria, în anul 1926, dar „Guvernul român nu le-a ratificat, deci nici aplicat”²³. La 4 aprilie 1928 Ungaria a transmis lista comunelor situate în zona de frontieră, iar la 3 iulie s-a transmis Ungariei lista română²⁴.

În anul 1933, România a adoptat o nouă Lege a vămilor²⁵. Noile dispoziții au instituit controlul și paza vamală a graniței pe o adâncime de 10 km de la linia de frontieră (art. 91), consemnând și reglementări mai detaliate cu privire la pășunarea vitelor indigene și străine în zona de frontieră (art. 233-241) și statutul proprietăților limitrofe (art. 242-247), sens în care au fost emise și noi instrucțiuni vamale și grănicerești pentru controlul de frontieră efectuat în punctele de trecere la muncile agricole²⁶.

Articolul 4, punctul c), al Convenției din 1924, prevedea posibilitatea acordării ocazionale a permiselor pentru trecerea frontierei persoanelor nevoite să treacă frontiera „pentru motive importante și urgente (decese, boli grave, căsătorii, etc.), dar numai pentru o ședere neîntreruptă, pe celălalt teritoriu, de până la trei zile, cu posibilitatea de a se prelungi aceste termen, cu încă o nouă perioadă de până la trei zile. Aceste permise erau scutite de formalitatea fotografiei, tocmai în ideea urgenței eliberării lor, situație în care, stabilirea identității titularului se efectua pe baza unui document de identitate, respectiv biletul de identitate, prevăzut cu fotografie, eliberat de primăria comunală.

Asupra acestei situații speciale, spiritul lapidar al Aranjamentului comercial din anul 1924 în privința formulării textului de lege respectiv, pare să dorească o aprofundare a condițiilor și procedurii necesare de urmat în vederea obținerii acestui fel de document pentru trecerea frontierei. Pare să se întrevadă materializarea unei intenții nelămurite de orientare și canalizare a fluxului de cereri ale solicitatorilor unor astfel de documente pentru trecerea frontierei, nu către primăriile comunale, mult mai apropiate de locuitori și nevoile lor, ci înspre polițiile de frontieră. Aceasta, în condițiile în care, în punctele de control, șeful poliției elibera documente pentru trecerea frontierei pe termen scurt și, în plus, existau create și condițiile necesare efectuării controlului vamal calificat și responsabil. În simplele locuri de trecere a frontierei pentru muncile agricole, controlul documentelor și vamal, în lipsa funcționarilor vamali, se efectua de către militarii grăniceri.

Faptul în sine, a contribuit la sporirea activității șefilor polițiilor punctelor de frontieră din Nădlac, Pecica, Turnu, Curtici și, episodic, de la Grăniceri

(Otlaca), îndrituiți prin dispozițiile Regulamentului asupra serviciului de poliție la punctele de frontieră, porturi și gări, din 1904, și ale Legii asupra pașapoartelor și regulamentului de aplicare a acesteia, din anul 1912, să elibereze locuitorilor zonei de frontieră bilete de trecere a frontierei, cu durata de până la 5 zile.

Procedurile adoptate de autoritățile din județul Arad în ceea ce privește obținerea documentelor pentru trecerea frontierei în interesul muncilor agricole și cele privind efectuarea controlului de frontieră, produceau întârzieri în efectuarea unor lucrări agricole, ceea ce avea ca rezultat producerea de pagube și nemulțumiri locuitorilor limitrofi. Astfel, într-un raport al Primăriei comunei Rovine, din anul 1929, se consemnează următoarele: „Trecerea în Ungaria, atât pentru noi (primar și notar n.n.), cât și pentru ceilalți membri ai primăriei este foarte anevoioasă și mai greu pentru licitatori și muncitori. Dacă voim să trecem cu bilet de 5 zile și să mergem cu trenul (pe linia Pecica –Battonya n.n.), atunci actele trebuie întocmite cu zile înainte; cerere timbrată și certificat de naționalitate, pentru ca să se poată obține permisul de trecere și – se întâmplă de foarte multe ori, că sau la Vamă, sau la Compania grănicerilor, sau la siguranță, sau la poliția de frontieră – oficii pe la care trebuie să trecem în astfel de ocaziuni – nu găsim pe cel autorizat să semneze și atunci trebuie să facem cale întoarsă chiar mai multe zile de-a rândul, indiferent că este la mijloc un interes extraurgent al comunei. Ori în astfel de cazuri încercăm trecerea frontierei prin punctul Turnu, cu carnet eliberat pe seama proprietarilor limitrofi. Dar atunci intervin alte obstacole: odată nu a răsărit soarele, deci trebuie să așteptăm, altă dată a apus soarele, prin urmare nu se mai poate până mâine, iar mâine când solicităm trecerea – între răsăritul și apusul soarelui – grănicerul nu admite trecerea, căci vameșul sau nu s-a sculat sau este în comună, în loc necunoscut de nimeni sau a fost chemat urgent în interes de serviciu și porin urmare – fără vameș – nu se poate trece. Și tot așa; când te lasă grănicerul, nu te lasă vameșul și când te lasă românii, nu te lasă unгурii și invers, iar dacă se întâmplă să fie toții de acord și-ți admit trecerea, atunci se încep alte forme: ba că vizitiul nu are carte de trecere în regulă, ba că nu sunt cai înfierăți și verificați de medicul veterinar din Ungaria, ba că în permis nu sunt scrise toate semnele cailor, deci „poftiți, dar fără trăsură”, prin urmare pe jos, și atunci vizitiul rămâne cu trăsura și caii la barieră iar reprezentanții comunei noastre o iau pe jos câțiva kilometri numai pentru ca să-și poată îndeplini misiunea. S-a întâmplat, că am stat la bariera Turnu cu zeci de căruțe și cu sute de oameni și nu ni s-a admis trecerea și a trebuit să ne înapoiem. Am venit și a doua oară și am pățit-o tot așa”²⁷.

În acest caz, poate fi vorba de o slabă organizare prealabilă a trecerii frontierei de către notabilitățile și locuitorii din comuna Rovine, de lipsa cunoașterii dispozițiilor legale privind condițiile în care erau admise aceste treceri, de nivelul

relațiilor dintre notabilități și autoritățile locale, dar și de o anume atitudine a funcționarilor publici față de participanții la trafic, în condițiile în care, volumul de muncă depășea încadrările din statele de funcțiuni. Spre exemplu, Sucursala vamală Turnu, care alături de Sucursala vamală Nădlac aparținea Vămii Pecica avea un singur funcționar, care era și girante vamal. În sarcina lui erau toate lucrările referitoare la controlul de frontieră al călătorilor și traficului de frontieră local, mijloacelor de transport și animalelor, uneltelor și instrumentelor agricole, vizarea periodică a permiselor pentru trecerea frontierei și controlul asupra pazei din punct de vedere vamal a graniței și a întregii zone de frontieră, până la Variașul Mare.

În situații de încordare a relațiilor bilaterale, se aplicau măsuri restrictive asupra micului trafic de frontieră, prin polițiile punctelor de frontieră, autoritățile vamale și grănicerești.

Astfel, în calitate de reprezentant al guvernului și cea mai înaltă autoritate publică, cu drept de control și decizie asupra activității tuturor funcționarilor publici în județ, inclusiv asupra celor de poliție și siguranță, prefectul transmitea acestora dispozițiile Ministerului de Interne, pe linie de administrație locală, ordine publică și siguranță națională, obligatorii de executat de către instituții, inclusiv în materie de organizare anuală și fluidizare a procedurilor administrative necesare eliberării și vizării carnetelor pentru trecerea frontierei în interesul muncilor agricole. La rândul lor, și celelalte autorități cu reprezentare la nivelul județului aveau datoria să înștiințeze prefectura asupra unor dispoziții primire de la autoritățile centrale.

Spre exemplu, la 31 iulie 1931, Prefectura Poliției Arad înștiința Prefectura Județului Arad cu privire la ordinul Ministerului de Interne – Direcția Poliției și Siguranței Generale nr. S 50287/922 prin care se interzicea eliberarea biletelor pe termen de 5 zile pentru trecerea frontierei²⁸.

Aceste dispoziții aveau caracter temporar, dar se constată repetabilitatea lor. Astfel, în martie 1933, Chestura Poliției Municipiului Arad atenționa Detașamentul poliției de frontieră Pecica-Gară cu privire la obligația verificării cu toată strictețea asupra temeiurilor invocate de solicitatorii biletelor pentru trecerea frontierei, activitate prealabilă eliberării acestor documente de urgență, după care se cerea trimiterea ulterioară a dosarului întocmit cu această ocazie²⁹.

O astfel de dispoziție, cu caracter confidențial, emisă de Cabinetul prefectului județului Arad, la 16 decembrie 1936, cu nr. 78/1936, adresată șefului Poliției de frontieră Pecica, reamintea acestuia dispozițiile Ministerul de Interne nr. 25619 S, din 15 aprilie și nr. 66293 S, din 31 octombrie același an, prin care se interzisesse eliberarea de „permise sau certificate de trecerea frontierei pentru 3, 5 sau 8 zile, ocazionale sau permanente, care se eliberau până acum pe bază de convenție ce aveam cu țările vecine, urmând ca pe viitor ieșirea din țară să se

permită numai acelor ce au pașapoarte în regulă. În cazuri absolut excepționale se poate deroga de la dispozițiunile de mai sus, numai pe baza aprobării date de noi personal”.

Mai mult ca sigur, restricțiile asupra micului trafic de frontieră româno-ungar, instituite din primăvara anului 1936, erau urmarea directă a intensificării revizionismului ungar, căruia statul român căuta să i se opună și pe această cale³⁰.

Cu privire la procedurile stabilite în vederea eliberării carnetelor pentru trecerea frontierei în vederea efectuării muncilor agricole, prefectul cerea pretorilor să ia măsuri „să se întocmească în câte 6 exemplare, ca și în anii trecuți, tablourile prevăzute de convenția româno-ungară din anul 1925, cuprinzând persoanele îndreptățite a primi carnete pentru munci agricole, care vor fi trimise la timp autorităților ungare spre verificare, iar după primire, tablourile vor fi vizate și de către autoritățile noastre de la frontieră (poliție, vamă, grăniceri) precum și de șeful postului de jandarmi respectiv. Pe baza tablourilor astfel primite, primăriile comunale vor completa cărțile și împreună cu două exemplare din tablou le vor înainta d-lui Pretor respectiv, care ni le va înainta cu avizul personal, până cel mai târziu la data de 1 februarie, spre semnare. Un exemplar din tablouri va fi ținut și evidențiat la pretor”.

Totodată, prefectul ruga pretorii să aibă în vedere ca lucrarea să se desfășoare la timp, adică până la 1 februarie 1937, să nu se includă în liste persoane care nu aveau dreptul la eliberarea unui carnet pentru trecerea frontierei sau nesigure din punct de vedere al siguranței statului.

Extinderea zonei comune a traficului de frontieră local la limita de 10 km de la linia de frontieră fusese urmarea organizării și desfășurării unui vast studiu administrativ, care s-a efectuat în toate cele patru județe limitrofe frontierei româno-ungară, înainte de întâlnirea delegaților celor două țări, în anul 1924. Pentru realizarea acestuia, au fost angrenate, în primul rând, primăriile comunale, cele mai în măsură să cunoască situația reală a proprietăților și proprietarilor limitrofi.

În anul 1923, stabilirea drepturilor proprietarilor asupra proprietăților terenurilor limitrofe frontierei româno-ungară era încă neclară. Situația era imputabilă, nu numai lucrărilor Comisiei mixte pentru delimitarea frontierei, care nu putuse stabili frontiera româno-ungară chiar pe linia vechilor vetre comunale ale satelor. În parte însă, nici nu se putuse face dovada incontestabilă a acestui drept de proprietate asupra terenurilor în cauză, fie ca urmare a acelor doveditoare, rămase de cealaltă parte a liniei de demarcație, fie ca urmare a unor transmiteri imprecise a dreptului de proprietate, neînregistrate în cărțile funduare ori aflate în curs de înregistrare, urmare a mișcării de populație ce a avut loc în zonă, prin exercitarea dreptului de opțiune la cetățenie străină, cuprins în Tratatul de pace de la Paris sau prin emigrarea unui anumit număr de locuitori, în statele

europene sau în Statele Unite ale Americii, în condițiile în care, unii dintre cei plecați anterior în străinătate, se întorceau la locurile de baștină.

Un raport al prim pretorului plășii Sântana, din anul 1921, înaintat subprefectului județului Arad, informa că au emigrat, în cursul anului 1920, următorii: „1. Din comuna Șiria 21 persoane, dintre care 4 evrei, 10 maghiari și un șvab în Ungaria, 1 șvab în Cehoslovacia, 1 maghiar și 4 șvabi în Germania. 2. Din comuna Sântana 8 persoane, toți șvabi, 8 în America și 2 în Ungaria. 3. Din comuna Comlăuș 5 șvabi în America. S-au întors 2 șvabi din America”³¹. Un alt raport statistic, întocmit de pretura plasei Ineu, la 7 mai 1921, informa Direcția Statistică din Cluj, că în perioada 26 februarie – 7 mai 1921, numărul emigranților din plasă era de 26, din care 15 români, 8 maghiari și 3 germani. Românii au emigrat în America, ungurii în Ungaria, iar cei de naționalitate germană în Austria. Totodată, se raporta că numărul total al imigranților veniți din străinătate era de 87, din care 83 de români și 3 unguri au imigrat din America de Nord, iar un român din Jugoslavia³².

La 13 noiembrie 1933, Biroul poliției de siguranță din Arad transmitea Inspectoratului Regional de Poliție Timișoara, un „tablou nominal, cuprinzând 3 748 persoane de gen masculin ce au optat pentru supușenia străină de la anul 1919 inclusiv 1929”³³.

Existând o mișcare de populație de o astfel de amploare în județul Arad, județ limitrof frontierei româno-ungare, în mod indubitabil, a existat și o circulație, pe măsură, a dreptului de proprietate asupra terenurilor lor agricole, dintre care unele situate în zona de frontieră.

Pentru clarificarea situației terenurilor și proprietăților limitrofe frontierei româno-ungare, în anul 1923, la cererea Ministerului Afacerilor Străine, Direcția Administrației Generale din Ministerul de Interne, însărcinase pe Inspectorul general administrativ, Julean Petru, din Oradea, să întocmească un material referitor la această problemă, pe baza datelor furnizate de către prefecturile județelor limitrofe: Satu Mare, Bihor, Arad și Timiș-Torontal. Cu toate stăruințele depuse, în lipsa unui rezultat concret, Direcția Administrației Generale a cerut prefectului județului Arad să dispună trimiterea lucrărilor solicitate, astfel ca, în baza acestora, să se poată interveni pe lângă guvernul Ungariei, în vederea obținerii evidențelor cadastrale, cărților de cadastru și a materialelor de arpantaj, restul de materiale, registre, liste și planuri referitoare la comunele și celelalte localități care aveau astfel de proprietăți.

Într-un raport ulterior, înaintat de către Prefectura județului Arad Inspectorului general administrativ Julean Petru, se menționa faptul că în Plasa Arad, pe teritoriul comunei Curtici, locuitorii din comuna Kevermes – Ungaria, aveau un teren arabil în suprafață de 359 jugere cadastrale care, conform hotărârii

Comisiei de delimitare a frontierei, urma să fie alipit statului vecin³⁴. În Plasa Chișineu-Criș, hotarul comunelor „Vârșand, Otlaca, Pilul Mare și Șiclău a fost tăiat în două”, iar de partea română mai rămăsese terenul a 9 proprietari agricoli din Gyula. Parte din cărțile funduare se găseau la pretura plasei, iar o altă parte la Gyula. În plasa Pecica, comuna Pecica Maghiară avea cadastrul, cartea funduară și hărțile la Battonya, în hotarul căreia rămăsese și moșia cunoscută sub numele de Pusta Sionda. Comuna Iratoșul Mare avea o parte din terenul comunal, cunoscut sub numele de Pusta Vizes, în Ungaria, unde se aflau și documentele de intabulare, răspândite pe la judecătoria de ocol și la Primăria din Battonya. În ceea ce privea cadastrul individuale ale comunei Nădlac, acestea fuseseră trimise pentru verificare la Szegeed, încă din anul 1913, unde se găseau în continuare. Existau neclarități și asupra proprietății Fabricii de cânepă, Primăria comunei Nădlac comunicând că la Administrația Financiară din Arad nu se găsea nici inventarul registrelor și documentelor în legătură cu cărțile funduare, în timp ce, cărțile funduare ale comunelor Csenad Palota și Kövegy, rămase Ungariei, se găseau la Judecătoria de ocol din Nădlac.

Chiar dacă în anul 1924 a avut loc un schimb româno-ungar de documente referitoare la proprietățile funciare rămase pe teritoriul fiecărui stat, situația exploatării proprietăților limitrofe române rămase în Ungaria, nu pare să se fi îmbunătățit, cel puțin în cazul Pustei Sionda, în suprafață de 574 jug. și 1043 stj. rămasă în Ungaria, și pentru care, în anul 1928, comuna va solicita aprobare de vânzare a acesteia.

Dacă vânzarea către străini a terenurilor și clădirilor limitrofe frontierelor României Mari era interzisă prin lege, dispozițiilor referitoare la celelalte modalități de transmitere a proprietății asupra acestei categorii de imobile, respectiv, schimb, donații și moșteniri, nu li se adusesese nici o modificare, fiind guvernate de aceleași principii ale Codului civil român adoptat la 1864. Acest fapt a condus, atât la fragmentarea acestor proprietăți, prin exercitarea susmenționatei modalități de transfer al proprietății, cât și la înmulțirea numărului de proprietari limitrofi, aspecte care au rezultat din practica traficului de frontieră local arădean, precum și din recunoașterea acestei stări de fapt, chiar de către autoritățile județene arădene.

În anul 1930 se face o nouă inventariere a terenurilor agricole limitrofe din județul Arad, constatându-se că acestea ocupau o suprafață totală destul de întinsă.

Astfel primăria comunei Nădlac raporta că din totalul de 24.606 jug. cad., fost teritoriu al comunei înainte de delimitare, o suprafață de 1814 jug. cad., rămăsese în Ungaria³⁵.

Primăria comunei Vârșand raporta, la 21 octombrie 1930, că din hotarul comunei, cu ocazia delimitării frontierei româno-ungare, din octombrie 1923,

locul numit „Ianoshaza, în suprafață de 1680 jug. cad a fost alipit comunei Aletea, din Ungaria, Pusta Gelvaci, cu o suprafață de 1020 jug. cad. a fost atașată comunei Gylavari, tot din Ungaria, iar terenul numit „la Julani”, în suprafață de 119 jug. cad, a fost alipit localității Gyula, de asemenea, din Ungaria, fiindu-le însă atașată, o suprafață de 113 jug. cad. care aparținea unui număr de 9 proprietari limitrofi unguri. Iată așadar, numai comuna Vârșand avea o suprafață de aproximativ 1500 ha de teren agricol rămas în Ungaria și supus statutului traficului de frontieră local.

Notarul comunei Iermata Neagră raporta rămânerea unei suprafețe de 182, jug. cad. și 1272 stj. pătrați în Ungaria, iar comuna Grănuceri, pierduse o suprafață de 2510 jug. cad. din care 1489 au fost atașate comunei Medgyes-Egyhaza, iar 21 jug. cad. comunei Elek. De la Șiclău au rămas 1702 jug. cad. de la Pilul, 370 jug. cad și 977 stj. p., de la Curtici 480 jug. cad și 1244 stj.p.

Conform unui tabel întocmit de Administrația județului Arad, în același an, ar fi rămas de la comuna Battonya o suprafață de 82 jug. cad, atașate comunei Pecica, de la Gyula, 113 jug. cad, atașate la Vârșand și de la comuna Kevermes, 80 jug. cad. atașate comunei Iratoșul³⁶, fapt de natură să releve existența disproporționată a proprietăților limitrofe românești, pe teritoriul Ungariei.

Totodată. constatăm că existau temeiuri reale și suficiente în județul Arad, pentru desfășurarea unui trafic de frontieră local activ, în care statul român nu s-a arătat, nici prea interesat să îl sprijine, dar nici să îl suprime. În acest sens este edificatoare situația acelei Puste Sionda, proprietate a comunei Rovine, rămasă în hotarul comunei Battonya, și căreia, nu i se aprobase vânzarea, de către statul român. Într-un raport al comunei, adresat Preturii plasei Pecica, în anul 1928, sunt arătate greutățile întâmpinate cu ocazia trecerii frontierei, atât pentru obținerea documentelor de trecere, cât și pentru efectuarea controlului de frontieră, din partea autorităților polițienești și de siguranță, vamale și grănicerești.

Frecvența trecerilor peste frontiera româno-ungară, în cadrul traficului de frontieră local, era proporțională cu natura lucrărilor agricole ce urmau a fi efectuate pe aceste terenuri, fiind mai intense în perioada lucrărilor de întreținere și recoltare a culturilor. Din evidențele ținute grăniceri, controlate de către șefii sucursalelor și vămile din județul Arad, precum și autoritățile ierarhice acestora, rezultă că, pentru efectuarea lucrărilor agricole pe terenurile limitrofe, se practica ziua-muncă, fără recurgerea la beneficiul perioadei de ședere până la șase zile, la cât dădea dreptul Convenția din anul 1924.

Nici numărul însoțitorilor acestor proprietari, așa după cum rezultă din listele întocmite de primăriile comunale și certificate și de către autoritățile administrative ungare, nu depășește nevoile unei exploatări normale a acestor terenuri³⁷.

Cu totul alta va fi situația în anul 1946 când, se dublează numărul însoțitorilor socotiți ca necesari, de către proprietarii terenurilor limitrofe, pentru efectuarea lucrărilor agricole pe aceste terenuri³⁷, aspect convenabil, în primul rând, autorităților sovietice de ocupație din România care, în secret, pregăteau măsuri drastice pentru dezorganizarea și ruina micilor gospodării țărănești, inclusiv a celor din zona frontierelor României, precum și a proprietăților limitrofe situate de cealaltă parte a linei de frontieră, pe care le va pune în aplicare, cu duritate, în anii 1947-1948.

Sentița de arbitraj germano-italian de la Viena, din 30 august 1940, a constituit lovitura de grație în urma căreia România Mare a încetat să mai existe³⁸. Noile frontiere ale României, stabilite la Berlin și comunicate delegațiilor română și ungară, la Viena, la 30 august 1940³⁹ au generat o situație nouă, fără precedent în desfășurarea traficului de frontieră local românesc. Astfel, în perioada septembrie 1940 – septembrie 1944, au funcționat două statute ale traficului de frontieră local româno-ungar. Primul, la frontiera comună rămasă nemodificată, corespunzătoare limitelor frontaliere ale județelor Timiș-Torontal, Arad și ne semnificativ Bihor, iar un al doilea, diferit și extrem de restrictiv, la linia de demarcație stabilită prin Arbitrajul de la Viena, din 30 august 1940, care garanta numai libertatea efectuării muncilor agricole în exploatarea agricole limitrofe unei distanțe de 5 km de la linia de demarcație româno-ungară, cu excluderea expresă a orașelor situate în această zonă.

România nu a recunoscut linia de demarcație hotărâtă prin Arbitrajul de la Viena, din 30 august 1940, în pofida eforturilor făcute în acest sens de către Ungaria horthystă, sprijinită de autoritățile germane și italiene, inclusiv de către Comisiile mixte Altenburg-Roggeri și Roggeri-Hancke⁴⁰. În anul 1941 România a denunțat Sentița arbitrală de la Viena, din 30 august 1940, considerând că Ungaria nu și-a îndeplinit angajamentele asumate cu ocazia semnării acesteia⁴¹.

Desfășurarea întregului trafic de frontieră local româno-ungar s-a diminuat, ca urmare a restricțiilor generale impuse de regimul de autoritate personală a generalului Ion Antonescu asupra călătoriilor cetățenilor români în străinătate, în cadrul procedurilor stabilite pentru obținerea documentelor și vizelor necesare. Argumente la fel de puternice, fie din punct de vedere al intereselor privind siguranța statului ori a simpatiilor politice, pot condamna sau înțelege situația statului român și a conducătorului impus, atât prin forța evenimentelor, cât și prin sprijinul personal al conducătorilor principalelor partide politice românești.

Dincolo de viziunile istoricilor și politicienilor români și străini asupra acestei perioade de istorie românească, un lucru rămâne cert și incontestabil, pe baza documentelor de arhivă. Deși a condamnat, chiar în termeni vehemenți, atitudinea românilor de naționalitate germană, ungară sau evrească, care au trecut

illegal frontiera în Ungaria, din diverse motive, inclusiv pentru a se sustrage îndeplinirii obligațiilor militare față de statul român, aflat în război împotriva bolșevismului sovietic, generalul Ion Antonescu nu a restricționat călătoria rudelor acestora, aflate în teritoriul cedat sau în alte locuri, chiar dacă acestea figurau în evidențele autorităților de ordine publică și de siguranță, cu activități iredentiste sau ostile statului român, dovedite sau configurate doar.

Ungaria nu a încurajat călătoriile românilor în teritoriul din Nordul Ardealului, legația acesteia din București, precum și consulatele din Arad și Brașov refuzau, sub diferite pretexte, acordarea vizelor necesare, inclusiv persoanelor care au optat, în baza arbitrajului de la Viena, la cetățenia Ungară. În anul 1943 a intervenit un acord între România și Ungaria, care au căzut la înțelegere asupra eliberării pașapoartelor și vizelor, la schimb, adică pe bază de reciprocitate⁴².

România antonesciană s-a găsit în situația paradoxală de a avea în Ungaria horthystă, cel mai puternic partener al traficului transfrontalier reciproc. Excludem din această analiză situația existentă la celelalte frontiere, inclusiv a frontierele de nord și est ale României unde, administrațiile militare impuneau reguli deosebit de restrictive asupra călătoriilor.

În toamna anului 1940, chiar și după întreruperea tratativelor de la Budapesta dintre delegațiile română și ungară, presa arădeană⁴³ a publicat condițiile în care puteau intra în țară proprietarii limitrofi unguri și iugoslavi, pentru efectuarea muncilor agricole și culegerea porumbului. Cantitățile de porumb recoltate de pe proprietățile limitrofe erau scutite de taxe și formalități, în vederea exportării lor.

În ședința Consiliului de Cabinet, din 4 octombrie 1940, generalul Ion Antonescu se mărginise să remarce: „Ei (ungurii n.n.) trebuie să îngăduie trecerea locuitorilor la muncile agricole, dar nu-i lasă”⁴⁴. Ministrul Economiei, Gh.N. Leon, în ședința Consiliului de Cabinet, din 25 octombrie 1940, solicitase ca rezolvarea problemelor legate de aducerea cantităților de cartofi și a sfeclei de zahăr, rămase în teritoriul cedat Ungariei, aceasta din urmă necesară fabricilor de zahăr din Arad și Bod, precum și chestiunea trecerii limitrofilor peste linia de demarcație, în vederea culegerii porumbului, să fie rezolvate prin intermediul legației Ungariei din București⁴⁵.

Abia în luna mai 1941 s-a realizat primul acord româno-ungar pentru trecerea locuitorilor, proprietari limitrofi, a liniei de demarcație.

Armistițiul din 12 septembrie 1944 a recunoscut numai parțial unele din fostele frontiere ale României Mari, dar sub semnul provizoratului, până la Conferința și Tratatul de la Paris, prelungindu-se inutil o perioadă de incertitudine asupra viitoarelor coordonate politice, economice și sociale ale țării. Grănicerii, al căror număr, pe frontieră, fuse redus cu 60%, au rămas să asigure supravegherea

granițelor numai către Bulgaria, Iugoslavia și frontiera româno-ungară rămasă nemodificată prin Actul arbitral de la Viena. Abia în mai-iunie 1945, Corpul Grănicerilor primește dezlegare să ocupe aliniamentele pe frontiera de vest și nord a țării, din această din urmă parte a țării fiind retrase ulterior, până la clarificarea, din punct de vedere sovietic, a fostelor frontiere cu Cehoslovacia și Polonia. În anul 1948 se încheie Tratatul de frontieră româno-sovietic, la aplicarea acestuia constatându-se noi răpiri teritoriale în defavoarea României.

Viața social-economică a locuitorilor limitrofi frontierei româno-ungare își relua cursul, dar în cadrul unui proces de compromitere și dezorganizare a instituțiilor de drept ale statului român. Stalin îi spusese mareșalului Tito, în vara anului 1945, că un stat care ocupă un teritoriu, își instalează propriul său sistem social și altfel, nici nu putea fi. Ori colectivizarea agriculturii românești intra în preocupările lui Stalin, așa cum avea să-i mărturisească primului ministru român, Petru Groza, cu ocazia vizitei acestuia la Moscova, în septembrie 1945, de unde aștepta instrucțiuni referitoare la atitudinea de urmat a guvernului, față de grava regală.

Soarta României fusese stabilită prin aranjamentul Churchill-Stalin, de la Moscova, din toamna anului 1944. Conform dorințelor Kremlinului, sub patronajul Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, precum și a numeroșilor consilieri sovietici, acreditați în structurile centrale și locale ale administrației, se demarase și procesul de dezorganizare și ruinare a micilor gospodării țărănești.

Scenariile sovietice au prevăzut, pentru început, creșterea artificială a numărului de persoane din județele limitrofe frontierei cu Ungaria, inclusiv a celor din Arad, care solicitau eliberarea cărților pentru trecerea frontierei româno-ungare în vederea executării muncilor agricole, de cele mai multe ori în disproporție vădită față de întinderea suprafeței de teren în cauză. Comparând datele statistice din perioada anilor 30-40, cu cele din anul 1946-1947, constatăm cu surprindere acest fapt izbitor.

Profitându-se de numărul sporit de treceri peste frontieră în interesul muncilor agricole, sub motivația nevoii de a se opri flagelul trecerilor frauduloase peste frontieră și al contrabandelor, comise în marea lor majoritate de ostașii sovietici, așa după cum se semnalase, frecvent, de la Nădlac și Vârșand, au fost emise dispoziții pentru pedepsirea celor dovediți că au comis astfel de acte dar, mai ales, a celor bănușiți de încurajarea unor asemenea fapte. Crearea, în anul 1947 a Comandamentelor regionale și județene pentru apărarea frontierei de vest a țării, din care făceau parte reprezentanți ai autorităților și partidelor politice aflate la putere, au creat posibilitatea folosirii listelor cu contrabandiști, întocmite încă din timpul războiului de către autoritățile vamale, grănicerești, ale jandarmeriei rurale și siguranței statului, în vederea condamnării autorilor și internării în lagăre

a suspectilor. Concomitent, au fost impuse reguli restrictive privind circulația persoanelor în zona de frontieră, atât în timpul zilei, cât și al nopții, precum și evacuarea și dărâmarea sălașelor, odăilor, fermelor și construcțiilor izolate de la frontieră, odată cu înăsprirea condițiilor în care se puteau obține permisele pentru trecerea frontierei și trecerea acesteia pentru muncile agricole.

Autoritățile statului devin, din ce în ce mai mult, și fără posibilitate de protest, instrumente de realizare a politicii de sovietizare și comunizare a țării. Poliția, Vama, Grănicerii și Jandarmii, instituții puternic epurate și restructurate, începând cu perioada imediat următoare instaurării așa-zisului guvern democratic de la 6 martie 1945, au deținut un rol important în procesul de dezorganizare și ruinare a gospodăriilor țărănești și a proprietăților limitrofe frontierei româno-ungară și româno-iugoslavă.

Are loc un proces de accentuare a rolului represiv al Ministerul de Interne în toate domeniile vieții politice, economice și sociale. Urmare a acestui fapt, instituția este supusă unui proces de reorganizare, în cadrul căruia, grănicerii și jandarmii au fost trecuți din structura Apărării naționale în aceea a Internelor, în cursul anilor 1946-1947, semne neîndoielnice ale ascuțirii luptei de clasă a comuniștilor, împotriva statului și poporului român.

În același timp, se intensifică lupta pentru câștigarea grațiilor lui Stalin și, cu ajutorul acestuia, a puterii în interiorul Partidului Comunist din România. Gheorghe Gheorghiu Dej, Ana Pauker și Vasile Luca se întrec în promovarea măsurilor contrare intereselor fundamentale ale statului român. Astfel, Gheorghe Gheorghiu Dej, citește, în vara anului 1948, poziția Cominformului de condamnare a politicii internaționale a lui Tito, fapt care avea să ducă, pentru o perioadă îndelungată de timp, la acutizarea relațiilor româno-iugoslave și fortificarea zonei de frontieră române către Iugoslavia. În urma măsurilor și acțiunilor specifice, traficul de frontieră local româno-iugoslav, început în anul 1920, va sucomba, după o agonie care a exclus, rând pe rând, toate relațiile de bună vecinătate dintre România și Iugoslavia, acțiune la care și Iugoslavia a participat cu frenezie, mai ales după instalarea trupelor de ocupație sovietice.

Pe de altă parte, excesele politice ale lui Vasile Luca, inclusiv în tratarea problemei naționale în România, sprijinite de atitudinea arogantă a Anei Pauker în promovarea relațiilor externe, au condus la o încordare a relațiilor româno-ungare, în perioada 1948-1949. Are loc un schimb accentuat de scrisori și întâlniri ale delegațiilor de partid și de stat, culminând cu întâlnirea de la vârf a celor două partide comuniste, din 19 februarie 1949, de la București. Din delegația română a făcut parte Gheorghe Gheorghiu Dej, Iosif Chișinevschi, Ana Pauker, Vasile Luca și Alexandru Moghioroș, iar din delegația ungară, Mathias Rákosi, în calitate de conducător al delegației, Gerő și Rajk.

Între altele, delegația ungară reproșă, părții române, greutățile întâmpinate de către cetățenii unguri în obținerea vizelor pentru călătorii în România, declarând că situația, din acest punct de vedere, era mai drastică decât pe timpul dictaturilor antonesciene și horthyste. Astfel legăturile de rudenie și de altă factură, ale maghiarimii în România, mai cu seamă a celor din apropierea frontierelor, nu se mai puteau desfășura, așa cum era normal, susținea Rákosi, arătând că astfel de restricții, mai mari sau mai mici, slăbesc rezultatele bune ale politici „altfel juste marxist-leniniste a Partidului Comunist Român, la maghiarii din Ardeal”⁴⁶. Cu alte cuvinte, exista pericolul pierderii bazei de mase a acestui partid, care impusese restricții călătoriilor reciproce româno-ungare.

Arătând că, partea ungară ceruse libera circulație la granițe, Iosif Chișinevschi considera „nici aceasta nu este bine, ca să fie un dute-vino la graniță, doar nu suntem după lichidarea claselor exploatoare din Ungaria și România. <Pe> Dușmanii noștri i-ar favoriza foarte bine o astfel de libertate. Fasciștii s-ar plimba liber din România în Ungaria, ca pe timpul lui Horthy și Antonescu”. Vasile Luca aborda problema liberei circulații transfrontaliere, din punct de vedere al siguranței naționale. El considera că, „Acela care se plimbă de ici acolo răspândește numai zvonuri alarmiste. Ce mare lucru au? Vrea să vadă în fiecare săptămână pe maică-sa, frații, rudeniile de gradul al șaptezecilea. În majoritatea cazurilor sunt elemente putrede, mic-burgeze, care duc în Ungaria fel de fel de zvonuri mincinoase, așa cum aduc și le răspândesc și aici”.

În concluziile ce urmau să fie cuprinse în Protocolul întâlnirii, Gheorghe Gheorghiu Dej concluziona că cele două țări nu erau încă suficient de întărite, având de dus lupta cu dușmani interni și externi, iar măsurile de securitate priveau numai adversarii politici. Cine dorea să facă vizite reciproce, trebuia să o facă în mod organizat și cu documente în regulă. În acest punct al concluziilor a intervenit Vasile Luca, arătând că delegațiile anterioare stabiliseră ca „în ce privește trecerile la muncile agricole, s-a considerat că este în interesul celor două democrații ca până în noiembrie 1949 să se ajungă la o înțelegere pentru lichidarea proprietăților de o parte și de alta. Diferența între proprietățile cetățenilor maghiari și români este de circa 100 ha mai mult pentru maghiari. Aceasta a fost prima problemă rezolvată”.

Cert este faptul că, ultimele înregistrări în registrele de trecere la muncile agricole, ținute de grănicerii din localitatea Grăniceri, județul Arad, se opresc în vara anului 1949, când s-au și închis aceste registre⁴⁷.

Având în vedere că numai în județul Arad, o suprafață de peste 5000 ha teren arabil rămăsese în Ungaria, în urma delimitării frontierei româno-ungare din anul 1923, trebuie să ne întrebăm dacă Vasile Luca avea în vedere întreaga suprafață de teren deținută, în mod reciproc, ori numai proprietățile limitrofe.

Fiind vorba însă, de trecerile la muncile agricole, care se puteau efectua numai pe aceste proprietăți, este clar că Vasile Luca mințea, trădând, și pe această cale, interesele poporului român, în ideea securizării frontierelor sale împotriva dușmanilor poporului, între care, printr-o interpretare originală, inclusese și locuitorii zonei de frontieră româno-ungară.

Începând cu vara anul 1949, traficul de frontieră local în interesul muncilor agricole a încetat și nu a mai fost refăcut niciodată. Compensarea reciprocă a terenurilor dăduse impuls procesului de colectivizare a agriculturii, început în ambele țări.

În anul 1969 România și Ungaria au semnat un Acord pentru deschiderea micului trafic de frontieră reciproc⁴⁸, în baza căruia persoanele domiciliat în zona de frontieră de 15 km, cu excluderea orașelor românești, puteau călători de 6 ori pe an de cealaltă parte a frontierei, în baza unui permis de trecere a frontierei în cadrul micului trafic. Acordul va fi modificat în anul 1977, la Oradea, extinzându-se zona de frontieră la 20 km și la 12 numărul călătoriilor anuale. Între timp, Ungaria liberalizase de mult procedurile de eliberare a pașapoartelor naționale, astfel încât, de prevederile acordului modificat au beneficiat numai călătorii cetățeni români.

Continua liberalizare a procesului de eliberare a pașapoartelor în România, inițiat în anul 1990, precum și desființarea obligativității obținerii vizelor străine pentru călătoriile în țările Uniunii Europene, a condus la excluderea permisului de mic trafic din cadrul documentelor de călătorie române și ungare, recunoscute reciproc.

Micul trafic de frontieră româno-ungar a încetat în baza Acordului între Guvernul României și Guvernul Republicii Ungare privind desființarea reciprocă a obligativității vizelor, semnat la Budapesta, la 9 aprilie 2003.

Data marchează sfârșitul unui îndelungat și frământat parcurs istoric, parte componentă a Istoriei Românilor.

Note

¹ Pentru detalii vezi Vasile M. Ciocan, *Bună vecinătate și regimuri frontaliere din perspectivă europeană*, Oradea, 2002, p. 290.

² Textul în limbile franceză și română în *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. 1918. Documente interne și externe (februarie 1920-decembrie 1920)*, vol. VI, București, 1986, p. 142-299.

³ *Ibidem*, p. 153, 283.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 159, 289.

⁶ *Ibidem*, p. 159-160, 289.

⁷ *Ibidem*, articolul nr. 78, p. 160 și 290. Cu privire la delimitarea și demarcarea frontierei româno-ungare, precum și unele chestiuni speciale vezi Aurel Neagu, Dumitru Popescu și Anton Găgiu, *Monografia frontierei de stat a României*, București, 2003, p. 25-32; Aurel Neagu și Victor Aelenei, *Frontiera cu Ungaria în Istoria frontierei României*, București, 2003, p. 107-144; Sever Neagoe, Ilie Tender și Gheorghe Văduva, *Realizarea dispozitivului de pază pe frontiera de vest în Istoria grănicerilor și a începutului poliției de frontieră*, București, 2004, p. 234-238.

⁸ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București, fond Convenții, dosar nr. 13/Conv. U 2, vol. I; vezi textul la Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Timiș-Torontal, dos. nr. 23/1921, f. 69-71 și 72-73 (în continuare se va cita Arhivele Naționale Timiș); Direcția Județeană Satu Mare a Arhivelor Naționale, fond Prefectura județului Satu Mare, dosar nr. 1/1920, f. 2-10.

⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 280 din 21 martie 1912

¹⁰ *Idem*, nr. 287 din 31 martie 1912. Cu privire la normele juridice ungare care fixau dreptul șefilor polițiilor punctelor de control pentru trecerea frontierei de a elibera certificate de călătorie vezi articolul de lege III din 1903 în *Buletinul Ministerului de Interne*, București, 1920.

¹¹ *Monitorul Oficial*, nr. 1 din 1 aprilie 1904; Romulus Orezeanu și Nic. V. Mândru, *Codul pașapoartelor și poliției de frontieră*, Arad, 1935, p. 31-42.

¹² Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, București, 1939, 187 p; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu și Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, 1994, 336 p.

¹³ *Monitorul Oficial*, nr.184 din 16 noiembrie 1921.

¹⁴ *Idem*, nr. 43 din 17 ianuarie 1926.

¹⁵ *Idem*, nr. 83 din 9 aprilie 1931.

¹⁶ *Idem*, nr. 27 din 6 februarie 1927.

¹⁷ *Idem*, nr.108 din 13 mai 1938.

¹⁸ *Idem*, nr.9 din 10/22 aprilie 1888.

¹⁹ *Idem*, nr.20 din 28 aprilie 1923.

²⁰ Vezi Emil Arbonie, *Unele aspecte privind lucrările de delimitare și demarcare a frontierei de stat a României în județul Arad, în perioada anilor 1922-1923*, în *Studia Universitatis „Vasile Goldiș” Arad*, Seria A, nr. 7/1997, p. 167-172.

²¹ *Monitorul Oficial*, nr.6 din 10 ianuarie 1925.

²² Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, fond Pretura plășii Chișineu Criș, dosar nr. 191/1944, f. 17-24 (în continuare se va cita Arhivele Naționale Arad).

²³ F.C. Nano, *Condica tratatelor și a altor legământe ale României(1354-1937)*, vol. I, București, 1938, p. 321.

²⁴ *Ibidem*. Articolul 23 al Anexei II stabilea ca autoritățile administrative de primă instanță (la noi preturile de plasă) să întocmească lista exploatărilor agricole, moșiilor și proprietăților limitrofe din zona lor de competență care aveau dreptul la înlesnirile traficului de frontieră local, pe care urmau să le schimbe, într-un termen de două de la intrarea în vigoare a Aranjamentului, cu autoritățile similare ungare. F.C. Nano vorbește de schimbul listelor localităților din zona de frontieră comună care a avut loc în anul 1928, ceea ce este cu totul altceva. Documentele de arhivă păstrează listele cu locuitorii limitrofii, români și unguri, care aveau proprietăți în zona de frontieră comună, întocmite de primăriile comunale, vizate de posturile de jandarmi, preturile de plasă și autoritățile similare ungare, precum și unele liste ale locuitorilor unguri deținători de terenuri limitrofe în această zonă, întocmite de către autoritățile ungare. Aceste liste se schimbau anual, de regulă în perioada decembrie-aprilie, în funcție de natura raporturilor stabilite între state, precum și la nivelul autorităților administrative locale. Vezi în acest sens Arhivele Naționale Arad, fondurile *Preturile de plasă Pecica, Aradul Nou, Curtici, Chișineu Criș*, dosarele referitoare la proprietățile limitrofe.

²⁵ *Monitorul Oficial*, nr.87 din 15 aprilie 1933.

²⁶ Romulus Orezeanu și Nic. V. Mândru, *op. cit.*, p. 12.

²⁷ Arhivele Naționale Arad, fond *Prefectura județului Arad*, dosar nr. 51/1931.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1/1931, f. 9.

²⁹ Idem, fond *Chestura Poliției Municipiului Arad*, dosarul nr. 31, f. 268.

³⁰ Vezi Liviu Lazăr, Cornel Grad, *Politica revizionistă a Ungariei în perioada 1918 -1944. Antirevizionismul românesc din Transilvania în Istoria României. Transilvania (1867 -1947)*, vol. II, Cluj – Napoca, 1999, p. 1255 - 1394.

idem, fond *Chestura poliției Municipiului Arad*, dosarul nr. 33, f. 1-56.

³¹ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, fond *Actele subprefectului*, dosar nr. 51/1921, f. 3.

³² *Ibidem*, f. 15.

³³ Idem, fond *Chestura poliției Municipiului Arad*, dosarul nr. 33, f. 1-56.

³⁴ Idem, fond. *Prefectura județului Arad*, dosar nr. 11/1924, f- 1-8.

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 25/1930 f. 16-17.

³⁶ *Ibidem*, f. 23.

³⁷ Idem, fond *Pretura plasei Chișineu Criș*, dosarele nr. 58/1932, 66/1933, 76/1935,128/1941 și 191/1942.

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 210/1946, f. 507-510.

³⁹ Alexandru Dușu și Maria Ignat, 1940. *Drama României. Rapt și umilință*, București, 2000, p. 272.

⁴⁰ Nicolae Manolescu, *Dictatul de la Viena. Memorii (iulie-august 1940)*, București, 1991, p. 183-234; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ediția a II-a, București, 1996, p. 363 și urm.; Valeriu Pop, *Bătălia pentru Ardeal*, București, 1992, p. 168.

⁴¹ *Al doilea război mondial. Transilvania și aranjamentele europene (1940-1944)*, ediție, studiu introductiv și note de Vasile Pușcaș, Cluj-Napoca, 1996, p. 45-83, 111-112. *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, București, 2000, doc. nr.29, p. 730.

⁴² *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, București, 2000, doc. nr.29, p. 730.

⁴³ “Știrea”, anul X, nr. 2496 din 1 noiembrie 1940, p. 4

⁴⁴ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu (septembrie-decembrie 1940)*, vol I, doc. nr. 8, p. 156.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. nr. 17, p. 354.

⁴⁶ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R. (1949)*, vol. II, București, 2003, doc. nr. 14, p. 85-115.

⁴⁷ Arhivele Naționale Arad, fond Vama Grăniceri, registrul de evidență a trecerilor la muncile agricole (1 aprilie 1947-15 mai 1949). Registrul de la punctul de trecere Grăniceri a fost închis la data de 16 mai 1949, având ultima înregistrare a trecerilor la muncile agricole, la 19 noiembrie 1948

⁴⁸ *Buletinul Oficial*, nr.126 din 12 noiembrie 1969

DER LOKALE GRENZVERKEHR IM KREIS ARAD (1929–1940)

Zusammenfassung

Rumänien und Ungarn haben, gegenseitig, das Eigentumsrecht der Bewohner der Grenzgegend über die von der Grenze geteilten Besitztümer und jene bis zu einer Entfernung von 10 Km von dieser anerkannt.

Durch die in den Jahren 1920, 1921, 1924 geschlossene Abkommen, wurde den Eigentümern, Pächtern, Familien und Angestellten der Landgüter aus der Grenznähe, zusammen mit ihren Transportmitteln, den Rindern, der nötigen Verpflegung und dem Saatgut, die Überschreitung der Grenze mit reduzierten Formalitäten erlaubt. Desgleichen, wurde das Recht der Heimführung der Ernte, ohne jedwelchen Taxen, anerkannt.

Der an die Landwirtschaft gebundene lokale Grenzverkehr aus dem Kreis Arad hat seine Eigentümlichkeiten entwickelt im Vergleich mit jenem aus den Grenzkreisen Temesch-Torontal, Bihor, Salaj und Sathmar sowie mit jenem aus

dem rumänisch-jugoslawischen, rumänisch-tschechischen und rumänisch-polnischen Grenzgebiet.

Der lokale Grenzverkehr hat sich positiv auf die materielle Lage der Arader Landbesitzer ausgewirkt. Selbst die Tätigkeit der lokalen Verwaltung, der Zöllner, Grenzwärter und der Polizei wurde positiv beeinflusst.

Infolge der zwischen den kommunistischen Regimen aus Rumänien und Ungarn geschlossenen Abkommen (1948 – 1949) wurden die landwirtschaftlichen Besitze aus der Grenzgegend kompensiert wodurch dem lokalen Grenzverkehr ein Ende gesetzt und der sovjetischen Umgestaltung der Landwirtschaft die Türe geöffnet wurde.

JUDEȚUL ARAD ȘI MUNICIPIUL ARAD ÎN PRELIMINARIILE CONFERINȚELOR DE PACE DIN ANUL 1920 ȘI 1946

VASILE T. CIUBĂNCAN

Scurt istoric introductiv

Județul Arad se află situat la frontiera de Vest a României, la interferența dintre provinciile istorice Banat și Crișana, la Sud este limitrof cu județul Timiș, la Est cu județul Hunedoara, la Nord cu județul Bihor, iar la Vest istoricește era limitrof cu județele Csanád (Cenad) și Békés aflate pe teritoriul Ungariei.

În contextul general istoric și geografic, județul Arad a fost și s-a păstrat ca un spațiu teritorial românesc în care romanitatea istorică și populația românească de la formarea ei, timp de multe secole, a avut o pondere de 86%-87% din totalul populației, până la încheierea primei jumătăți a veacului XVIII-lea.

În scopul unei cunoașteri mai în detaliu a problemelor în legătură cu subiectul anunțat apreciem necesar să aruncăm o privire succintă asupra a ceea ce a fost și este județul Arad și municipiul Arad pentru Transilvania. Realitățile istorice și cele demografice, cu precădere, pe care le analizăm în continuare evidențiază că în județul Arad romanitatea orientală a reprezentat timp de aproape 7-8 veacuri, o pondere ridicată până la 95%, dacă o raportăm la numărul localităților existente în anii 1777-1782. Astfel că, din 148 de localități ce se aflau la finele celui de-al XVIII-lea secol, pe teritoriul județului, în forma lui teritorială comitatensă de organizare, 88% erau românești, iar dacă o raportăm la numărul gospodăriilor impozabile, ponderea gospodăriilor românești se ridică la 93%, iar populația românească era de 40 250 de locuitori, respectiv 87% dintr-o populație totală de circa 45 940 de suflete.

Prin comparație, populația de etnie maghiară, în cuprinsul aceluiași interval cronologic, era prezentă în 6 localități pur maghiare (4%), cu 227 de gospodării impozabile (3%) și circa 2180 de locuitori (5%). Restul de populație era reprezentat de sârbii strămutați din Serbia veche, cu circa 2460 de locuitori (5%), germanii colonizați, cu 930 locuitori (2%), cât și bulgarii și grecii – circa 120 de suflete (0,22%).

Despre orașul Arad dispunem de unele informații statistice, numai din anii 1715-1720, în legătură cu numărul gospodăriilor impozabile, pe baza cărora, previzibil, putem determina cu probabilitate populația după etnie.

Reproducem mai jos un tabel cuprinzând populația orașului Arad după numărul gospodăriilor și etnia lor¹.

1715	1720
1. românești 439 gospodării, 82%	1. românești 439 gospodării, 77%
- populație 2195 locuitori, 71%	- populație 2195 locuitori, 72%
2. maghiare 112 gospodării, 11%	2. maghiare 40 gospodării, 7%
- populație 560 locuitori, 18%	- populație 200 locuitori, 7%
3. germanii 65 gospodării, 7%	3. germane 94 gospodării, 16%
- populație 325, 11%	- populație 470 locuitori, 16%
TOTAL gospodării 578, 100%	TOTAL gospodării 573, 100%
TOTAL populație 3080, 100%	TOTAL populație 2865, 100%

Notă: Populația s-a calculat pe baza unor norme demografice statuate pentru Evul Mediu, prin înmulțirea unei singure gospodării cu 5 locuitori.

În cea de-a doua jumătate a acestui secol, schimbările demografice și etnice au avut, loc în cea mai mare parte, prin colonizări și imigrări dirijate politic, de populație străină, proces care a cunoscut o intensitate maximă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Informațiile statistice demografice pe care le posedăm și le analizăm în continuare, cele din secolele trecute, le avem numai parțial; ele s-au păstrat, de la unii învățați români sau maghiari, cum a fost dr. Gheorghe Ciuhandu, Fényes Elek și Szász K. Datele de bază, însă, pe care le analizăm, provin dintr-o a doua perioadă, anume din recensămintele populației, din anii 1880 și 1910, pe care le examinăm comparativ și critic. Cu aceste prilejuri a fost înregistrată întreaga populație a județului și municipiului, după mai multe criterii.

Începem prezentarea datelor primei perioade de recensăminte sub forma celor două tabele de mai jos.

Tabel nr. 1. Populația la 1844 pe grupe etnice².

Totalul populației	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Sârbi	Alții
937 784	36 061	18 107	1789	180 268	1406	153
100%	15,0%	8,0%	1,0%	78,0%	1,0%	X

Idem, în anul 1865 (după Szász K.)³

Totalul populației	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Sârbi	Alții
240 000	36 612	18 000	-	180 000	-	6000
100%	15,0%	8,0%	-	61,0%	-	2,5

Aceste date sunt globale la nivelul întregului județ care reflectă în cea mai mare parte realitățile demografice și etnice la două date diferite, însă apropiate în timp, și datorită acestui fapt nu s-au produs mari schimbări în structura demografică și etnică între cele două perioade.

Recensămintele populației, realizate de guvernul ungar în perioada de la 1880 până în 1910, la fiecare 10 ani, după limba maternă și religia populației recensate, începând cu unitatea teritorială de bază, localitate rurală sau urbană, centralizată în prima fază pe localități și plăși ca subunități teritorial-administrative și apoi pe întregul județ și municipiul Arad, permit o analiză detaliată și de fond în legătură cu evoluția demografică, modificările și schimbările esențiale ale structurii etnice a populației în cele trei decenii 1880-1910, pe care le analizăm în continuare.

Tabelul nr. 2. Populația județului Arad și a municipiului Arad la 1880, după limba maternă⁴.

Totalul populației	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Ruteană	Sârbă - croată	Alții
303 964	67 612	30 931	2 938	185 212	97	2131	15 000
100%	22.0%	10.0%	1.0%	61.0%	X	1.0%	2.0%

Față de 1865 (*-)

*63.964 27,0	*31.613 88,0	*12.931 72,0	-	*5.222 3,0	-	-	9.000 15,0
-----------------	-----------------	-----------------	---	---------------	---	---	---------------

Tabel 2. A: Populația după limba maternă la 1880, desfășurată pe plăși și municipiu.

Plasa	Totalul populației	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Ruteană	Sârbă-croată	Alții
1. Arad	28.888 100	59.049 24,0	6.755 23,0	112 x	14.715 51,0	7 x	25 x	1.235 4,0
2. Chișineu Criș	36.848 100	11.098 30,0	662 2,0	47 x	23.166 63,0	-	4 x	1.871 5,0
3. Hălmeagiu	16.021 100	235 1,0	55 x	2 x	15.043 94,0	-	1 x	684 4,0
4. Ineu	27.394 100	2.831 10,0	366 1,0	269 1,0	22.485 82,0	1 x	19 x	1.423 5,0
5. Pecica	26.212 100	12.959 49,0	2.483 9,0	805 3,0	7.796 30,0	17 x	282 1,0	1.870 7,0
6. Radna	30.502 100	1.278 4,0	1.153 3,0	51 x	26.629 87,0	-	121 x	1.270 4,0
7. Sebiș	28.298 100	1.563 6,0	290 1,0	348 1,0	24.868 88,0	3 x	7 x	1.226 4,0
8. Șiria	29.983 100	5.095 17,0	6.868 23,0	127 x	16.230 54,0	1 x	27 x	1.635 5,0
9. Târnova	20.010 100	654 3,0	118 1,0	8 x	18.510 93,0	-	2 x	718 4,0
10. Eleki	24.252 100	6.055 25,0	6.732 27,0	736 3,0	9.367 39,0	-	3 x	1.359 6,0
11. Mun. Arad	35.556 100	19.810 56,0	5.448 15,0	433 1,0	6.439 18,0	18 x	1.690 5,0	1.632 5,0

Tabelul nr.3: Populația județului și a municipiului Arad după limba maternă la 1910⁵.

Totalul populației	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Ruteană	Sârbă-croată	Alții
414.388	124.215	38.695	5.451	239.755	677	2.208	3.387
100	30,0	9,0	1,0	58,0	x	1,0	1,0

Față de 1880 (*-)

*110424	56.602	*7764	2.513	54.544	*580	77	-11.626
36,0	84,0	25,0	86,0	29,0	5,9 ori	3,0	11,0

Indici medii de evoluție a populației în intervalul 1865-1910

*174388	*88.215	*20.695	*2.513	*59.785	677	77	-11.723
73,0	245,0	115,0	86,0	32,0	5,9 ori	3,0	78,0

Tabelul nr. 3.A. Populația după limba maternă la 1910 desfășurată pe plăși și municipiu

Plasa	Totalul populației	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Ruteană	Sârbă -Croată	Alții
1.Arad	39.385	10.374	8.916	82	19.934	1	25	53
	100	26,0	23,0	x	51,0	x	x	x
2.Chișineu Criș	52.536	19.640	1.700	925	29.804	2	13	452
	100	37,0	3,0	2,0	57,0	x	x	x
3.Hălmașiu	21.030	561	18	13	20.322	1	6	109
	100	3,0	x	x	97,0	x	x	x
4. Ineu	37.421	5.834	424	242	30.687	1	18	215
	100	16,0	1,0	x	82,0	x	x	x
5. Pecica	30.289	15.620	2.569	705	9.736	663	196	776
	100	52,0	8,0	2,0	22,0	2,0	x	3,0
6.Radna	34.455	2.938	1334	53	29.854	-	41	233
	100	7,0	4,0	x	87,0		x	x
7.Sebiș	36.443	3.783	306	179	32.008	2	22	143
	100	10,0	1,0	x	88,0	x	x	x
8.Șiria	37.980	7.264	8.805	83	20.941	-	27	860
	100	19,0	23,0	x	52,0		x	2,0
9.Târnova	27.476	2.711	289	7	24.364	-	8	97
	100	10,0	1,0	x	89,0		x	x
10. Elcki	34.209	9.405	9.945	2.885	11.826	-	4	114
	100	27,0	29,0	8,0	35,0		x	x
11.Mun. Arad	65.166	46.085	4.365	2277	10.279	7	1.848	305
	100	70,71	6,70	3,50	15,77	0,02	2,84	0,46

Un alt indice demografic important pe care îl analizăm, este cel referitor la așezările stabile ale populației în ansamblul ei și al grupelor etnice pe localități în evoluție și în perioade diferite, în funcție de numărul și ponderea lor în structura demografică.

O primă evaluare în acest sens are la bază numai cifre globale la nivelul județului Arad privind așezarea grupelor etnice raportate la numărul de localități în care se aflau.

Astfel pentru anii 1796 - 1799 conform autorului maghiar Valyi Andras situația era următoarea⁶:

Total localități	142	100 %
din care Românești	124	87,0
Maghiare	4	2,8
Germane	2	1,75
Mixte	12	8,45

Situația la 1847:

Total localități	182	100 %
din care Românești	154	85,0
Maghiare	6	3,0
Germane	6	3,0
Mixte	16	9,0

Tabelul nr. 4. Populația pe grupe etnice după numărul locuitorilor stabiliți pe localități în anul 1880, calculate gradual de la -0- la peste 500 de locuitori pe localitate.

Etnia și totalul populației	-0-	1-25	26-100	101-300	301-500	Peste 500	Peste 50 %	Total localități
Română 185211 61,0	1 x	9 4,0	10 5,0	35 16,0	41 19,0	113 52,0	181 83,0	218 100
Maghiară 67613 22,0	44 22,0	72 33,0	41 19,0	21 10,0	10 5,0	30 14,0	21 10,0	218 100
Germană 30931 10,0	50 23,0	112 51,0	26 12,0	8 4,0	8 4,0	14 6,0	8 4,0	218 100

Situația la 1910

Români 239755 58,0	- -	6 3,0	14 6,0	9 4,0	41 19,0	148 69,0	186 85,0	218 100
Maghiară 124215 30,0	22 10,0	63 29,0	42 19,0	30 14,0	8 4,0	53 24,0	19 9,0	218 100
Germană 38695 9,0	65 30,0	86 39,0	32 15,0	7 3,0	7 3,0	21 7,0	8 4,0	218 100

Tabelul nr. 5. Populația din mediul rural și municipiul Arad de limbă maghiară la 1880 și 1910, din 39 de localități luate ca eșantion pentru evaluarea politicii de colonizări efectuate de guvernul Ungariei.

Plasa și Localitatea	Populația			
	1880	1910	(*)	%
I. Arad				
1. Curtici	592	2166	1574	
2. Ghioroc	565	1888	1323	
3. Mândruloc	2	42	40	
4. Micălaça	70	1243	1173	
5. Zimancuz	651	1033	382	
6. Șimandu de Jos	460	942	482	
Total	2340	7304	4964	212
II. Chișineu Criș				
7. Adia	1402	2034	632	
8. Pădureni	1310	1875	565	
9. Iermata	1161	1994	833	
10. Chișineu Criș	826	1374	550	
11. Sinteza Mare	11	335	324	
12. Socodor	607	879	272	
13. Satu Nou	0	2276	2276	
14. Tipari	0	1315	1315	
15. Zerind	1735	2536	801	
Total	7052	14638	586	208
III. Hălmagiu				
16. Hălmagiu	177	301	184	204
IV. Incu				
17. Bodsig	53	293	118	
18. Cermeiu	698	1736	1038	
19. Ineu	1411	2339	928	
Total	2162	4968	2206	202
V. Pecica				
20. Iratoșul	1093	1547	454	
21. Pecica Veche	1237	2442	1205	
22. Variașu Mare	888	1611	723	
Total	3218	5600	2382	74
VI. Radna				
23. Miniș	41	148	107	
24. Păuliș	193	380	187	
25. Săvărsin	232	428	196	
26. Radna	453	1002	549	
Total	919	1958	1039	213
VII. Sebiș				
27. Buteni	37	577	540	
28. Gurahonț	52	531	479	
29. Sebiș	581	1296	715	
Total	670	2404	1734	258
VIII. Șiria				
30. Gașa	382	594	212	
31. Pâncota	1282	2368	1086	
32. Șiria	991	1524	533	
Total	2655	4486	1831	69
IX. Târnova				
33. Satu Mic	200	694	494	
34. Șilindia	93	639	546	
35. Tauț	43	208	165	
36. Târnova	90	217	127	
Total	426	1758	1332	313
X. Elek				
37. Nagykamarás	1609	3378	1769	
38. Grăniceri	160	338	178	
Total	1760	3716	1947	210
Total plăși				
	21388	46533	25145	208
39. Mun. Arad				
	19899	46085	26186	232
Total general				
	41287	92618	51313	224
Pondere din Totalul etnici				
	61,0	75,0	91,0	84,0
Totalul etnici				
	67612	124215	56607	
Pe județ				
	100	100	91,0	

La nivelul județului, guvernele Ungariei, în perioada anilor 1865-1910 au mai colonizat 38 de localități din mediul rural, respectiv, 18% din cele 217 localități din acest mediu, în care numai în perioada 1880-1910, pentru care există date statistice certe, a colonizat circa 25 000 de maghiari. Astfel, în cele 39 de localități, inclusiv municipiul, guvernul maghiar a concentrat o populație maghiară de 92 618 de locuitori, 75% din totalul populației maghiare și 91% din sporul absolut înregistrat de etnia maghiară în perioada anilor 1880-1910.

Cu toate aceste câștiguri, totuși *populația maghiară, în 1910*, pe ansamblul județului, se găsea într-o minoritate sensibilă, cu o pondere de 30%, iar în mediul exclusiv rural situația era și mai precară, întrucât cei 78130 de locuitori maghiari, raportați după indicele numeric de așezare a lor. Astfel că, din cele 217 localități rurale ale fostului comitat au rezultat următoarele date: a) 22 localități în care nu se aflau maghiari (10%); b) 63 localități cu populație maghiară între 1-25 de locuitori (29%); c) 42 de localități cu populație maghiară între 26-100 de locuitori (19%); d) 30 de localități cu populație maghiară între 100-300 de locuitori (14%); e) 8 localități cu populație maghiară între 300-500 de locuitori (4%); f) 19 localități cu peste 500 de locuitori maghiari (9%); g) în sfârșit, 21 localități în care populația maghiară avea majoritatea absolută (10%). Ca atare, ponderea ei în mediul rural a fost de 22% total. Menționăm faptul că media generală a densității populației fostului județ /recte comitat/ Arad, din mediul rural, pe una localitate a fost de 1452 de locuitori. Față de această medie trebuiesc priviți indicii prezentați în detaliu pe grupe de localități.

Prin comparație, *populația de naționalitate și limbă română* nu a putut fi anihilată, nici dominată să fie trecută pe locul al 2-lea sub 50% pondere, iar prezența ei a fost masivă în aproape toate localitățile din mediul rural, deși a înregistrat și unele pierderi în urma unor emigrări sau mutări în alte județe românești. Cu toate acestea, în perioada 1865-1910, ea a sporit de la 185.212 la 239.755 în 1910, iar ponderea ei, deși a înregistrat o scădere relativă, a rămas la 58% din totalul populației, deci în majoritate absolută, iar sporul mediu absolut obținut a fost de 59 785 locuitori, adică 32%.

Dacă o raportăm la aceiași indici cu populația maghiară privind numărul de locuitori pe grupe de localități este suficient să arătăm că *cea românească* avea comunități cu peste 500 de locuitori în 113 localități (51%) și se afla în majoritate absolută în 181 de localități (83%); numărul localităților cu populație românească de până la 300 de locuitori a fost de 54 de localități (25%); iar *ponderea ei* în totalul populației din mediul rural, care totaliza 227.475 de locuitori, a fost de 65%.

Prima conferință de pace

Ne oprim asupra unui subiect dintre cele care au adus hotărârea finală și anume cel al specialiștilor americani trimiși în Ungaria și în România, să analizeze problemele inter-etnice și să facă recomandări guvernului american în legătură cu frontierele viitoare româno-ungare la conferința de pace. Specialiștii la care ne referim presupun că au vizitat și municipiul Arad și probabil și statuarul memorial amintit, iar guvernul ungar a reușit să le inoculeze ideea după care, municipiul Arad și un număr de localități din mediul rural maghiarizate trebuie să fie atribuite Ungariei, pe simplul argument absolutizant că populația din aceste locuri era preponderent maghiară, fără să fie reliefate și împrejurările și datele de când acestea au fost aduse în acea stare. În context, tot guvernul Ungariei, în aceeași optică politică, a mai revendicat și părți însemnate din județul Bihor respectiv municipiul Oradea și localități înconjurătoare, din județul Satu-Mare cu municipiul Satu Mare și orașul Carei, care toate au fost prezentate de acei specialiști ai guvernului american, care s-a lăsat convins le-a însușit fără rezerve concluziile și propunerile experților, și în necunoștință de cauze reale a absolutizat și el principiul naționalităților, și-a susținut apoi revendicările maghiare în contextul lucrărilor conferinței de pace până la momentul semnării tratatului, chiar dacă a rămas singur pe această poziție.

În timpul lucrărilor pregătitoare ale conferinței membrii delegației României și alții dintre cei împuterniciți ai statelor implicate în realizarea acestui tratat, au semnalat faptul că prin atribuirea Ungariei a celor trei municipii însoțite de alte localități ar avea efecte grave pe plan economic și social, mai ales privind transportul pe căile ferate, întrucât municipiile și orașul Carei erau și noduri de cale ferată cu deschidere a Transilvaniei spre România și nu invers, spre Vest. Se menționează în unele relatări din fondul arhivistic al conferinței că la aceste obiecții președintele Wilson ar fi declarat că dacă României nu-i convine soluția propusă de guvernul său, poate să-și construiască linii de cale ferată paralele cu cele existente, care să rămână Ungariei, întrucât guvernul analizează rezolvarea numai a problemelor inter-etnice și nu altele de natură economică și socială, care nu îl interesează. Păstrându-și această poziție individuală de susținător al pretențiilor maghiare, a cedat numai în ceasul al 12-lea, când era fixată data semnării tratatului, iar foștii beligeranți așteptau la ușă pentru semnare. Atunci împuterniciții guvernului american s-au prezentat și au semnat și ei tratatul, dar și-au păstrat mașinile la scară, iar după semnare au și plecat din clădire fără nici un fel de comentarii sau vreo discuție cu cei prezenți pe acel subiect.

Aceste detalii le-am auzit și personal de la un istoric american contemporan, care a participat la un simpozion de istorie româno-american, organizat de universitatea clujeană, acum doi ani, și am rămas surprins de cele relatate. Așa i-a rămas, deci, României județul și municipiul Arad, teritorial, în proporție de 96% respectiv 5802 kmp, iar Ungariei i-au rămas 4% din teritoriul fostului comitat Arad, respectiv 220 de kmp⁷.

Hotărârea adoptată de conferința de pace la 4 iunie 1920 dintre România și Ungaria, pentru județul și municipiul Arad a marcat prima hotărâre finală de despărțire de statul ungar. Ea a fost urmată de o perioadă scurtă de relativă liniște și pace.

Prin delimitarea frontierei i-au revenit României întregite, din fostul județ Arad, integral, plășile: Arad, Chișineu Criș, Hălmagiu, Ineu, Pecica, Radna, Sebiș, Șiria, Târnova, precum și municipiul Arad. Numai într-un singur caz, respectiv plasa Elek, care avea reședința pe teritoriul Ungariei în localitatea ce-i purta numele, teritoriul acesteia a fost împărțit între România și Ungaria.

A. Din plasa Elek i-au rămas Ungariei următoarele localități: Almáskamarás, Elek, Medgyesbodzás, Medgyesegyháza și Nagykamarás, cu populația aferentă.

Tabelul nr. 6. Populația după limba maternă de la recensământul din 1910 rămasă Ungariei^{7a}.

Populația	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Rutcană	Sârbă	Alții
19.023	1.645	8.025	6.919	2.424	-	3	7
100	9,0	42,0	36,0	13,0	-	x	x

Notă. Din totalul suprafeței teritoriului plășii i-a revenit Ungariei suprafața de 246 kmp, 4% sau 42.808 holzi cadastrali.

B. Din plasa Elek i-au rămas României următoarele localități și populația acestora:

Localitatea	Populația	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Sârbă-Croată	Alții
1.Varșand	2.802	634	44	-	2.118	-	6
2.Pil	1.932	212	54	-	1.661	1	4
3.Grâniceri	4.311	338	296	458	3.186	1	32
4.Șiclău	3.386	142	30	1	3.186	-	27
5.Sânmărtin	2.757	56	2.602	2	30	-	67
Total	15.188	1.382	3.026	461	10.181	2	136
	100	9,0	20,0	3,0	67,0	x	1,0

Notă. Din suprafața teritoriului plășii i-au revenit României 220 kmp, sau 38.257 holzi cadastrali.

C. Din totalul populației județului Arad și a municipiului Arad prin delimitarea frontierei județului, cu partea învecinată cu comitatul Békés, i-a rămas României următoarea populație după limba maternă existentă la 1910:

Total populație	Română	Maghiară	Germană	Slovacă	Ruteană	Sârbă-Croată	Alții
395.365	238.110	116.190	31.775	3.027	677	2.205	3.380
100	60,0	29,0	8,0	1,0	x	0,60	1,0

Notă. Teritorial, din suprafața totală a județului de 6.048 kmp, sau 1.050.860 de holzi cadastrali, i-au rămas României 5.802 kmp, adică 96% sau 1.008.252 holzi cadastrali.

Din totalul populației maghiare rămasă în România doar 46.085 de locuitori (40%) erau stabiliți în Municipiul Arad. Totodată, din totalul populației rămasă României 9.896 (2,5%) locuitori erau de confesiune israelită.

Tot cu ocazia delimitării frontierei româno-ungare pe teritoriul județului, în partea care se afla limitrof cu județul Csanád (Cenad), situat în parte pe teritoriul Ungariei, au rămas pe teritoriul ce i-a revenit României din plășile Battonya / Bătania – n. red./ și Nagylak (Nădlac), următoarele localități și populația aferentă ce-au fost arondate la județul Arad.

Tabelul nr.7A. Populația după limba maternă la 1910^{7b}.

Localitatea	Populația	Maghiară	Germană	Slovacă	Română	Ruteană	Sârbă-Croată	Alții
1.Dorobanți (Kis Iratos)	2.210	2.151	14	2	39	-	4	-
2.Tumu (Torny)	2.537	1.485	16	8	666	-	355	7
3.Nădlac (Nagylak)	14.043	1.439	150	7.751	4.330	106	251	116
4.Șeitin (Saitény)	4.965	154	39	251	4.490	-	11	20
Total	23.755	5.929	219	7.912	9.525	106	621	143
	100	22,0	1,0	33,0	40,0	x	3,0	x

Notă. Suprafața teritoriului care a revenit României din fostul comitat Cenad a fost de 137 kmp sau 23.755 holzi cadastrali.

Tabelul nr.7B. Populația după limba maternă ce i-a revenit României prin delimitarea frontierei județului Arad de cele două județe ungare Békés și Csanád, existentă la recensământul din 1910.

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Slovacă	Ruteană	Sârbă-croată	Alții
419.120	247.635	121.419	31.995	10.939	783	2.826	3.523
100	59,0	29,0	8,0	3,0	x	0,67	0,85

Notă. Suprafața teritoriului județului Arad în noua formă de organizare care a rămas României după delimitarea frontierei româno-ungare a fost de 5.937kmp sau 1.031.811 holzi cadastrali.

Din totalul populației județului Arad au revenit României 10.108 locuitori de confesiune israelită (2,5%).

Cu titlu informativ redăm în încheiere datele recensământului din 1930, adică din 29 XII 1930 în evoluție și comparativ cu situația populației de la recensământul ungar de la 1910, acea parte a populației care prin delimitarea frontierei a rămas la România.

Tabelul nr. 8 A.

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Cehă-Slovacă	Sârbă-Croată	Ruteană	Evrei	Alții
423649	258230	82488	52202	11790	1969	826	9048	7087
100	61,0	19,0	12,0	3,0	x	x	2,0	2,0

Tabel nr.8 B. Populația după limba maternă la 29 XII 1930.

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Cehă-Slovacă	Sârbă-Croată	Ruteană	Evrei	Alții
423649	259884	96756	50005	10883	1638	654	1002	2827
100	61,0	23,0	12,0	3,0	x	x	x	0,50

Tabel nr. 8 C. Populația ce a revenit municipiului Arad, după naționalitate, fără mediul rural, la 29 XII 1930^{7c}

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Cehă-Slovacă	Sârbă-Croată	Ruteană	Evrei	Alții
77181	30370	29978	6130	1094	1323	16	7057	1229
100	39,0	39,0	8,0	1,0	2,0	x	9,0	2,0

Tabel nr. 8 D. Populația municipiului Arad după limba maternă.

Totalul populației	Română	Maghiară	Germană	Cehă-Slovacă	Sârbă-Croată	Ruteană	Evrei	Alții
77181	28537	41161	4617	448	1093	5	687	575
100	37,0	53,0	6,0	x	1,0	x	1,0	x

Tabel nr. 8 E. Populația județului Arad la 29 XII 1930 după religie.

Populația	Ortodoxă	Greco-Catolică	Romano-Catolică	Reformat-Calvină	Evangelică Luterană	Unitariană	Mozaică	Altele
423649	236576	17766	112097	23180	13546	109	10021	10351
100	56,0	4,0	26,0	5,0	3,0	x	2,0	2,0

Tabel nr. 8 F. Din total, populația municipiului Arad după religie la 29 XII 1930.

Populația	Ortodoxă	Greco-Catolică	Romano-Catolică	Reformat-Calvină	Evangelică Luterană	Unitariană	Mozaică	Altele
77181	26066	3081	29695	7661	2033	84	7801	760
100	34,0	4,0	38,0	10,0	3,0	x	10,0	1,0

Acesta a fost rezultatul final al actului de unire cu țara a populației județului Arad și al soluțiilor adoptate, aplicate în delimitarea frontierei română-ungară și în această zonă, care s-a dorit și se dorește să rămână pașnică și perpetuă între cele două țări și popoare vecine.

Revizionismul ungar

Guvernele Ungariei, fără excepție, au ținut *Aradul* pe agenda prioritară a revendicărilor teritoriale la adresa României. Așa, de pildă, l-a trecut pe lista pretențiilor teritoriale, la tratativele româno-ungare de la Turnu-Severin din august 1940 și pe lista înaintată celor două guverne ale Axei, în speranța că vor câștiga și acest obiectiv strategic. El însă a rămas pe dinafara frontierei trasată de Hitler, pentru sentința Dictatului de la Viena din 30 august 1940, dar puternic regretat de politicienii maghiari din vârful piramidei puterii în stat. Aceste regrete au rămas înscrise într-un document din arhivele Vaticanului, ca urmare a unei vizite la ministrul de externe ungar Csáki István de către Nunțiul Apostolic la Budapesta, Mons Tardini, la 7 septembrie 1940, prilej de a afla de la interlocutorul său faptul că: „**nici ministrul de externe, nici Alteța Sa, Regentul nu sunt entuziasmați (de sentința dictatului de la Viena n.n.); este puternic resimțită necuprinderea Aradului și al Albei Iulia**” – preciza Mons Tardini⁸.

Păstrarea neîntreruptă pe agenda politică și militară a Ungariei a municipiului Arad s-a confirmat încă o dată, în septembrie 1944, când armata ungară având un efectiv de două divizii, una din ele blindată, l-au atacat, ocupându-l câteva zile, până în momentul în care au suferit o înfrângere zdrobitoare la Păuliș și Radna, din partea armatei române, după care au fost respinse peste frontieră.

Cea de-a doua conferință de pace

După cel de-al doilea război mondial, prin conferința de pace, desfășurată între anii 1945-1946 la Paris, guvernele Ungariei au formulat pretenții teritoriale la adresa României, între care a fost inclus din nou și municipiul Arad cu localități adiacente. Ele s-au folosit și au speculat cu abilitate acele rezerve înscrise în Convenția de armistițiu a României cu marile puteri, semnat în noaptea de 12-13 septembrie 1940 la Moscova, când în articolul 19 al Convenției s-a declarat în general ca nul și neavenit dictatul de la Viena și reînțoarcerea la România a Transilvaniei în totalitate sau în cea mai mare parte. Aceste condiții au fost impuse României datorită rezervelor formulate de guvernul Marii Britanii și S.U.A privind revenirea Transilvaniei la România, punct asupra căruia premierul Churchill a propus formula de „cea mai mare parte a ei” sub rezerva confirmării ei la reglementarea de pace, în timp ce departamentul de stat al S.U.A „ar fi preferat un amendament” referitor la amânarea «stabilirii apartenenței acestui teritoriu până la reglementarea generală»⁹.

De aceste lucruri guvernul Ungariei s-a folosit la conferința de pace și a încercat să-și reactiveze și vechile pretenții nesatisfăcute prin tratatul de la Trianon aducându-le pe agenda conferinței din 1945-1946, erijându-se în numele celor 3 milioane de unguri rămași în afara granițelor Ungariei. Așa s-a ajuns la situația oarecum ciudată, deoarece a doua conferință de pace era chemată să rezolve acele probleme de ordin teritorial dintre statele afectate în timpul celui de-al doilea război mondial. Ungaria a reușit să propună cu acest prilej și alte revendicări din afara subiectului propriu-zis, revendicând din nou municipiul Arad și localități adiacente lui, cu toate că nu a fost afectat de sentința Dictatului de la Viena, pe care l-a inclus apoi alături de alte revendicări, în parte similare cu cele din 1920, dar altele mai extinse ca spațiu teritorial. În contextul acestor diferențe de poziție ale celor trei mari puteri, mai trebuie reținut și faptul că înțelegerea dintre Churchill și Stalin de la Moscova din decembrie 1944, în care au fost stabilite sferile de influență, pentru România, 90% sovietică, iar pentru Ungaria propunerea a fost de 50 % dar a fost corectată de Stalin la 80%, totuși cea din urmă era mai diminuată față de România. Este posibil că modificările de atitudine a guvernelor american și englez, exprimate apoi în perioada pregătirii conferinței de pace să fi fost influențate și de această înțelegere, mai ales pentru faptul că Churchill a dorit ca, în Ungaria, sfera de influență să o împartă egal cu Uniunea Sovietică.

Nu intrăm în detaliile concrete ale revendicărilor ungare prezentate pe masa conferinței, însă redăm, chiar dacă problemele, în parte, sunt cunoscute, surprizele ce au venit la prima conferință a celor trei mari (plus Franța și China, participanți noi) desfășurată, între 10 și 12 octombrie 1945, la Londra. Acolo V.M. Molotov conform directivei ce i-a fost dată de către Stalin a cerut ca întreaga Transilvanie afectată prin Dictatul de la Viena să revină la România. În schimb, ministrul de externe britanic, Ernest Bevin a cerut o frontieră ungaro-română „justă și echitabilă”, secretarul de stat american James Byrnes a propus ca un teritoriu de 7680 Kmp pe care locuiau o jumătate de milion de unguri să fie cedat Ungariei, dar nu a stăruit asupra propunerii sale. În final, s-a hotărât ca frontiera ungaro-română să fie „în general” cea din 1938, dar că, luându-se în considerare situația etnică, era de văzut dacă „acordadea unei mici părți (din teritoriul Transilvaniei – n.a.) Ungariei, nu ar reduce numărul persoanelor maghiare n.n. aflate sub stăpânire străină”.

Așa s-a ajuns la anumite formulări și poziții după care arbitrajul de la Viena menționat prin documentele convenției de armistițiu și a conferinței de pace nu mai era socotit „nul și neavenit” în totalitatea lui și a efectelor teritoriale ce le-

a produs și prin acestea i s-a dat posibilitate Ungariei să întreprindă acțiuni în vederea obținerii unora dintre revendicările ei teritoriale.

Potrivit unui plan al Ungariei propus în trei variante, România urma să cedeze, *într-o primă variantă*, Ungariei 22.000 kmp, cu 1.360.726 locuitori, dintre care 865.620 români (64 %) și 495.106 maghiari (36%), ceea ce însemna sacrificarea a 1,75% locuitori români pentru un locuitor maghiar. *Varianta a II-a*: cedarea către Ungaria a 11.800 kmp., locuit în proporții aproape egale: 442.000 maghiari și 429.000 români. *Varianta a III-a*: cedarea a 4000 kmp cu orașele Satu Mare, Carei, Oradea și Arad. Toate aceste revendicări au fost, în final, respinse prin Tratatul de pace, semnat la 7 februarie 1948.

Intervențiile ample și bine motivate ale delegației României la conferința de pace, în etapele desfășurării ei până în faza finală, au demonstrat și argumentat netemeinicia politică și juridică a pretențiilor Ungariei.

Datorită intereselor mari ale U.R.S.S asupra României, conform procentajului de 90%, dar și pentru a cere României să renunțe la Basarabia și Bucovina de sus, cât și să accepte menținerea frontierei româno-sovietice pe cea stabilită în anul 1940, în urma ultimatumului sovietic, guvernul sovietic și-a păstrat poziția de respingere a pretențiilor ungare și de revenire a părții Transilvaniei afectate prin dictatul de la Viena României, determinând și pe cele două mari puteri S.U.A. și Anglia să accepte aceste propuneri. Întrucât sferile de influență între marile puteri erau deja stabilite, cei doi au renunțat la pozițiile inițiale și s-au alăturat propunerilor guvernului sovietic. Prin tratatul de pace s-a consemnat anularea Dictatului de la Viena ca nul și neavenit, cât și revenirea la România a întregului teritoriu afectat de acesta.

Note

¹ Gheorghe Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad 1940, p. 228-229, 40-49, 85-86, 232-235.

² Ștefan Manciulea, *Frontiera româno-ungară*, București, 1940, p. 38.

³ Idem, *Românii și minoritățile etnice din Transilvania și părțile ungurene, în întâia jumătate a sec XIX-lea*, p421-430.

⁴ *Nepszámlálása*, 1880, vol 2, p. 15-21.

⁵ *Ibidem*, 1910, vol. 42, p. 332-341.

⁶ Ștefan Manciulea, *Frontiera româno-ungară*, loc. cit.

⁷ Alexandru Ghișe, *România și Ungaria la început de secol XX. Stabilirea relațiilor diplomatice*, Cluj Napoca, 2002, p. 185-225.

^{7a} Ștefan Manciualea, *Frontiera româno-ungară*, loc. cit.

^{7b} *Nepszámlálása*, 1910, p. 218-219.

^{7c} *Recensământul general al populației României din 28 XII 1930*; vezi: Sabin Manuilă, *Studiu etnografic demografic asupra populației României*, București, 1940, p. 76-77, 418-419, 410-441.

⁸ Ion Dumitriu Snagov, *Români în diplomația Vaticanului*, București, 1999, p. 103.

⁹ Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, 2001, p. 88-90.

¹⁰ *Recensământul general al populației României din 28 XII 1930*, vezi: Sabin Manuilă, *Studiu etnografic demografic asupra populației României*, București, 1940, p. 76-77, 418-419, 410-441.

ARAD COUNTY AND CITY IN THE PRELIMINARIES OF THE PEACE CONFERENCES FROM 1920 AND 1946

Abstract

The author makes a historical-demographical analysis of the Arad district, assuming on the basis of Hungarian and Romanian documents the historical fact that in this district and in its neighboring areas, the Romanian population has continued to exist, surviving at an ethnic and political border. The stability and continuity of the Romanian people in the district has been traced back before the first Hungarian conquest, and data pointed to the fact that in the first half of the XVIII Century the Romanian people constituted 87,6% of the total of inhabitants, and the Hungarian inhabitants retained only 4,8%.

The author analyses the political junctions of several of the Hungarian governing assemblies at the Peace Conference of Trianon in 1920, and of Paris in 1945-1946, when they claimed the Arad district and the contiguous colonized areas, speculating and exploiting the principle of nationality.

The author grounds his argumentation in the historical-demographical realities, and further on he compares the demographic evolution of the ethnic structure of the population in the district in the XIX and XX Centuries, concluding the study with the fact that the Austrian domination and especially the Austrian-Hungarian political regime lead to massive colonization with Hungarian population and considerably fewer Germans. In such changing demographic conditions the Romanian population has still remained present in every locality of the district with an absolute majority of 60% in 1880, of 58% in 1910 and 61% in 1930,

after the frontier delimitation of 1920-1921. On the contrary, the Hungarian population which increased considerably during the years 1865-1910, retained a minority of 15% in 1865, and 22% up to 30% in 1910. In 1930, the percent of the Hungarian inhabitants fell to 19% considering the criteria of nationality, and to 23% considering the criteria of the mother tongue, and the percent is explained by the fact that many ethnic groups returned to their own mother tongues.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII DESPĂRȚĂMÂNTULUI ȘIRIA AL „ASTREI” (1925-1939)

OLIVIAN MUREȘAN

Deși în decursul existenței sale *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român*¹, a obținut rezultate frumoase, în munca sa s-au resimțit întreruperi (1874-1880; 1901-1905; 1911-1924), precum și o îngustare a ariei de activitate mai mult la orașul Arad².

Odată cu noua organizare a „Astrei”, după 1918, iubitorii culturii naționale din Crișana și Banat s-au orientat tot mai mult spre Sibiu³. Datorită unei perioade de pasivitate din cauza primei mari conflagrații mondiale, „Astra” sibiană, promova o activitate de reconstituire a despărțămintelor sale, cât și de înființare a altora noi.

Legăturile „Astrei” sibiene cu Asociația culturală arădeană au devenit mai strânse odată cu alegerea lui Vasile Goldiș în funcția de președinte al Asociațiunii Transilvane⁴ în timp ce funcția de director prim a celei din orașul Arad o deținea încă din 1907⁵. Ținând cont de aceste realități, în 5 noiembrie 1924, „Asociațiunea națională arădeană”, a fuzionat cu „Astra” din Sibiu, activând în continuare ca un despărțământ al acesteia, numit *Despărțământul central al județului Arad*⁶. Cele mai multe despărțăminte de plasă ale „Astrei” din Sibiu s-au întemeiat și reorganizat în județul Arad, după acest an. Între aceste despărțăminte constituite după 1924 se numără și Despărțământul Șiria.

Acest despărțământ s-a înființat în 25 martie 1925, prin strădania dr. Teodor Botiș, președintele despărțământului central județean Arad, care însoțit de Constantin Popa, consilier orășenesc s-au deplasat la Șiria din însărcinarea centralei din Sibiu⁷.

La adunarea ținută în Șiria, pentru înființarea despărțământului au luat parte un număr mare de localnici. Cu acel prilej, dr. Teodor Botiș, în calitate de președinte al adunării, printr-un frumos discurs despre însemnătatea nobilă a acestei instituții face constatări măgulitoare la adresa șirienilor, arătând că “Șiria este terenul cel mai bine pregătit pentru organizarea unui nou despărțământ al “Astrei”.

În despărțământ s-au înscris 2 membri fondatori: Axente Secula, mare proprietar și Vasile Hui, meserias; 13 membri pe viață: P. Senciuc, șef judecător, Ioan Mladin, director școlar, V. Avram, șef contabil, Tr. Secula, mare proprietar,

C. Simionescu, agronom, R. Lazăr, avocat, Oct. Ispravnic, I. Bozgan, contabil, Victor Ghitta, protopop, S. Crainic, Liviu Chiricin, N. Monția, meseriași și Eugen Popovici, casier de bancă; 16 membri activi: dr. I. Bârsan, dr. I. Draia, medic, Teodor Grecu, Pavel Dulhaz, T. Becan, D. Pecican, D. Cuvinan, N. Buda, P. Contraș, Iustin Rațiu, P. Moldovan, meseriaș și R. Măerușan, preot, Teodor Cherechean, învățător director, în Galșa, Gh. Muntean, învățător în Mâsca, Gh. Popa, notar comunal și Savu Crișan, învățător și un membru ajutător, I. Bîsca, meseriaș⁸.

Director al despărțământului a fost ales dr. Simion Pop Zaslo, primprețor în Șiria, vicedirector, Ioan Mladin, director școlar, secretar Traian Debeleac, învățător, casier Gheorghe Popa, notar comunal și controlor I. Avram⁹. Membrii de drept ai comitetului erau toți membrii fondatori și pe viață iar pe lângă aceștia adunarea a mai ales pe dr. Gh. Draia, Gh. Grecu, econom, Pavel Dulhaz și Teodor Becan, meseriași¹⁰.

În cadrul adunării de înființare Constantin Popa, delegat din partea Despărțământului Arad „salută noul despărțământ în numele despărțământului Arad, mulțumind celor prezenți pentru interesul manifestat față de Asociațiune și pentru călduroasa primire ce li s-a făcut”¹¹.

Despre activitatea culturală desfășurată în cadrele despărțământului șirian în cursul anului 1925, nu s-a raportat comitetului central de la Sibiu¹². De menționat faptul că acest despărțământ s-a înființat la numai aproape 5 luni de la fuziunea Asociației culturale arădene cu „Astra” din Sibiu fiind primul despărțământ de plasă din județ, înființat după acest eveniment.

Deși acest despărțământ s-a înființat după Unire și activitatea acestuia s-a desfășurat în cu totul noi realități, el a trecut printr-un proces de reorganizare cum s-a întâmplat și cu alte despărțăminte ale „Astrei” din perioada interbelică sau cele înființate înainte de 1918, ca de exemplu despărțămintele Hălmagiu¹³, Ineu, Sebiș¹⁴, etc.

Din cercetarea documentelor rezultă că din despărțământul șirian al “Astrei” au făcut parte următoarele comune: *Agriş, Covăsânț, Cuvin, Galșa, Ghioroc, Măderat, Mâsca, Pănatul Nou, Pâncota, Seleuș, Șiria*.

Despărțământul șirian al “Astrei” trece în 1928, printr-o intensă reorganizare, iar activitatea sa a fost din acest motiv apreciată de centrala din Sibiu ca „fiind mai redusă”. În ședința adunării generale din 29 iunie 1928, dr. Simion Pop Zaslo, președintele despărțământului comunică demisia secretarului Traian Debeleac, în locul acestuia fiind ales Panait Dinu iar casierul Gheorghe

Popa raporta că despărțământul dispune de 4. 502 lei depuși la filiala băncii “Victoria” din Țiria. Cu acel prilej, în despărțământ s-au mai înscris noi membri, pe categorii: Pavel Bichicean, membru activ, Traian Debeleac, învățător director școlar, membru activ, Traian Amar, profesor, membru activ, Dimitrie Popovici, negustor, membru ajutător, toți domiciliați în Țiria. Vicedirector a fost ales: dr. Ionel Bârsan, avocat în Țiria, iar secretar, învățătorul Pavel Bichicean¹⁵.

În legătură cu numărul membrilor „Astrei” înscriși în cadrele despărțământului șirian știm cum am văzut mai sus că numărul lor la înființarea despărțământului, la 25 martie 1925, erau: 2 membri fondatori, 13 membri pe viață, 16 membri activi și un membru ajutător. Dar despre numărul real de membri înscriși, după înființare, de-a lungul anilor, în acest despărțământ, pe categorii (membri fondatori, pe viață, activi și ajutători), datele statistice publicate în revista *Transilvania*, par a fi incomplete. Precizăm că, începând din anul 1930, numărul membrilor activi pe despărțăminte nu au mai fost trecuți în tabloul sumar al membrilor „Asociațiunii”, publicat în revista menționată. Datorită acestui fapt credem că numărul membrilor, în total de 6 membri¹⁶, consemnat în acel an în revista menționată este incomplet și va trebui apelat și la izvoarele arhivistice. Numărul mic de membri pentru anul 1930, nu corespunde realității dat fiind faptul că în teritoriul acestui despărțământ cu tradiții culturale bogate s-au organizat felurite activități, consemnate și în presa vremii. Cifra de 6 membri este deci, neconvingătoare.

În rândurile de mai jos prezentăm, pe scurt, principalele direcții de activitate ale acestui despărțământ.

O activitate importantă în cadrul despărțământului șirian a fost cea de întemeiere a *cercurilor culturale și a bibliotecilor populare*.

În ceea ce privește *cercurile culturale* menționăm că cercul cultural din Gașa s-a înființat în 7 iunie 1936, în următoarea componență a comitetului: președinte preotul Emil Căpitan, vicepreședinte Emil Chicin, secretar Alexandru Burticală, casier Teodor Cherechean, controlor M. Buzgău, bibliotecar Petru Tomescu, econom Ioan Sârbu, iar membri în comitet: Iuliu Groșoreanu, Ioan Răzman și Valer Terebențiu¹⁷. La constituirea cercului cultural au luat parte 12 intelectuali și 150 săteni¹⁸.

Cercul cultural din Măderat s-a înființat tot, la 7 iunie 1936 (sub președinția preotului Moise Popovici), cel din Ghioroc la 20 decembrie 1936 (președinte-preot Cornel Tătar)¹⁹, iar cel din Miniș, la 21 martie 1937²⁰. Cercul cultural din Miniș, având ca președinte pe preotul Nicolae Vancea, a desfășurat o activitate

merituoasă. În cadrul cercului exista și un cor bărbătesc sub conducerea învățătorului D. Vlad. Au fost organizate șezători culturale la care au conferențiat preotul Nicolae Vancea, inginerul V. Golubencu și învățătorul D. Vlad. Prin cercul cultural s-au organizat trei conferințe religioase, trei serbări culturale și trei conferințe medicale. Cercul cultural avea și o echipă de fotbal²¹.

În 5 decembrie 1937 s-a înființat cercul cultural din Covăsânț în prezența dr. Octavian Lupaș, delegatul despărțământului central județean Arad, fiind de față 9 intelectuali și 25 săteni. În comitetul cercului au fost aleși următorii: președinte, Ioan Dehelean, notar; vicepreședinte Gheorghe Baltă, preot; secretar, Ioan Vârtaciu, învățător; casier Mihai Cole; controlor Traian Șerban; bibliotecar Liviu Ștef; econom Petru Luca, iar ca membri în comitet: Luca Teodor, Cure Teodor, Farcaș Gheorghe, Barna S., toți intelectuali²². La Pâncota președinte al cercului cultural era preotul Micluția Sabin.

Biblioteci populare s-au înființat în următoarele comune: Galșa (111 volume în 1933), Seleuș (81, în 1 decembrie 1934), Covăsânț („Cămin cultural”, 85), Șiria (Șc. Primare 18), Măderat (51), Agriș, Galșa²³, etc. În 21 martie 1937 biblioteca din Miniș avea 292 volume²⁴.

Ca o observație ciudată—președintele despărțământului șirian—constata faptul că:” la Casa culturală ortodoxă din Șiria - nu se prea citesc cărțile “Astrei”, fiind țaranii de credință că, în așa mici volumașe nu prea poate să fie ceva interesant. Este de datoria noastră să citim toate cărțile acestea și să le recomandăm țaranilor”(…). În acest sens, președintele despărțământului, sublinia: “sunt de părere să popularizăm aceste scrieri printre elevii școalelor primare, unde cred că vor prinde mai ușor frumoasele sfaturi propagate prin publicațiile “Astrei”²⁵.

Deși la Șiria exista totuși o anumită activitate, în 1928 asociația locală nu dispunea de un local propriu și nici nu avea speranță. Din acest motiv nu s-a înființat *biblioteca populară*. Totuși pentru a ajunge cărțile în mâinile țaranilor să le citească s-au dat din cărțile ce existau în mai multe exemplare²⁶. Din aceste considerente, despărțământul Arad al “Astrei”, în 2 noiembrie 1928, trimite pe prof. Inocențiu Langa, în calitate de delegat la Șiria pentru reorganizarea despărțământului de plasă.

Cu toate că în actele centrale de la Sibiu în 1935, în calitate de președinte al despărțământului din Șiria, figura același dr. Simion Pop Zaslo, primprețor²⁷, acest despărțământ era într-un nou proces de reorganizare. În acest sens, în 14 iulie 1936, a avut loc o ședință în care s-a ales un nou comitet dar, în frunte tot cu dr. Simion Pop-Zaslo, primprețor din Galșa²⁸.

În teritoriul de activitate a despărțământului șirian al „Astrei” s-au organizat *conferințe și șezători culturale* pe diverse teme. Printre subiectele cele mai des dezbătute ale conferințelor erau: importanța “Astrei”, sfaturi juridice, despre cooperare, rolul familiei și școlii, dar și cele cu caracter medical, etc.

În acest sens, în 1931 s-au ținut conferințe la Șiria și Pâncota. În 24 februarie 1932 a avut loc o șezătoare culturală la Pâncota. Membrii delegați pentru propaganda culturală în localitate care s-a ținut la Casa culturală cu un auditoriu de 250-300 ascultători, în cea mai mare parte țărani, tineri și tinere au fost: dr. Sabin Șuiaga, avocat și dr. Vasile Noveanu, medic. Primul s-a referit la *Rolul științei în educația poporului*, iar al doilea a prezentat *Tuberculoza din punct de vedere social*²⁹.

În 6 martie 1932, în casa comunală din Pâncota a avut loc o altă șezătoare culturală compusă dintr-o conferință și o piesă populară. Despre această manifestare culturală, preotul Romul Micluția răspunzând din partea parohiei ortodoxe române din Pâncota, scria despărțământului “Astrei” arădene, următoarele: “nu putem decât să vă fim mulțumitori și recunoscători, pentru sprijinul ce doriți să ni-l dați în acțiunea noastră culturală”³⁰.

În 18 noiembrie 1934 la căminul cultural „Podgoria” din Covăsânt a avut loc o șezătoare culturală împreună cu un concert și a conferențiat profesorul Ascaniu Crișan³¹. În luna decembrie 1936 au avut loc alte conferințe în comunele: Pâncota, Gașa și Ghioroc. La 1 decembrie 1936, la Pâncota, profesorul Nestor Blaga a vorbit despre *Contribuția „Astrei” la ridicarea culturală a satelor*.

La Gașa, în 20 decembrie 1936 a conferențiat dr. Ulpiu Popa Cherecheanu despre *Noul cod penal*. În localul Casei culturale din Ghioroc au avut loc în aceeași dată două conferințe, ținute de profesorii: Liviu Albu și Inocențiu Langa. Primul după un scurt istoric al „Astrei”, și evocând figurile mărețe ale foștilor conducători Andrei Baron de Șaguna, Vasile Goldiș, etc. a conferențiat *Despre foloasele cooperăției*, iar al doilea *Despre binefacerile culturale ale Astrei*³². În 26 decembrie 1936 la Măderat, a conferențiat dr. Ioan Pescariu despre un subiect din lumea medicală³³.

La Șiria, la 21 martie 1937, Iuliu Groșoreanu, fost senator, a conferențiat despre: *Denatalitate și mortalitatea infantilă*, iar Teodor Cherecheanu, despre *Colaborarea dintre familie și școală*. Dr. Simion Pop Zaslo a conferențiat despre *Istoria dreptului roman* iar dr. Ionel Bârsan a avut ca subiect *Tratarea poeziei lui Eminescu*. La 5 decembrie 1937 la Covăsânt, dr. Octavian Lupaș a conferențiat despre *Ridicarea vieții culturale sătești*, iar la 1 ianuarie 1938 tot

în aceeași localitate a conferențiat învățătorul Ioan Vârtaciu, despre *Familia în diferite state*.

Despărțământul șirian a organizat la 25 mai 1937 o *serbare artistică* la Pâncota cu concursul doamnelor Smarandița Pop și Iulia Debeleac. Au fost distribuite 615 volume de carte. Deasemenea la serata de dans, a despărțământului organizată de Paști, a participat într-un număr considerabil cea mai mare parte a tinerimei selecte din Șiria iar Simion Pop, primpretor, în calitate de președinte al despărțământului, a relevat scopurile „Astrei” și programul activității viitoare³⁴.

În ceea ce privește organizarea *școlilor țărănești* în cadrul despărțământului de plasă ele erau necesități reale. În acest sens, Comitetul despărțământului șirian al „Astrei”, în ședința din 21 mai 1937, a decis, înființarea unei școli țărănești și a autorizat pe președintele despărțământului să procure de la Despărțământul Maramureș al „Astrei”, cele 11 manuale necesare predării materialului la această școală³⁵. Școala țărănească din Șiria a funcționat pe lângă căminul cultural „Ioan Slavici”, din localitate în perioada ianuarie-februarie 1939³⁶.

O școală de acest fel a fost organizată și la Covăsânt de cercul cultural „Astra” din localitate. Școala a funcționat între 2-16 februarie 1938, destul de puțin datorită schimbărilor survenite în viața politică. La cursuri au participat 60 săteni, între 18-60 ani. Dintre intelectualii localnici care au ținut cursuri la această școală țărănească amintim pe: Gh. Baltă, preot, Ioan Vârtaciu, învățător, I. Dehelean, notar, Romul Drincu, învățător, Gh. Tiurbe, subnotar. În cadrul școlii au conferențiat următorii: dr. Gh. Tămaș, medic din Șiria, inginer agronom Ioan Crișan din Șiria, prof. dr. Nestor D. Covaciu din Arad, dr. Aurel Căpitan, medic veterinar din Șiria și dr. Octavian Lupaș, din Arad³⁷. Se poate observa faptul că pe lângă intelectualii din Șiria și din Covăsânt, în cadrul școlii au mai venit și conferențiat și intelectuali din orașul Arad. Cursurile ținute au fost strâns legate de zonă și de tradițiile locale iar conferințele alese din domeniul: agriculturii, viticulturii, pomiculturii, educației sufletești-moral religioasă, medicină umană și veterinară și legile țării.

Despre *activitatea corală* din despărțământul șirian deținem puține date dar asta nu înseamnă că ea nu a existat. La Miniș s-a înființat un cor bărbătesc și o fanfară. O organizație de cor exista la Pâncota, dirijată de Vasile Vlădica și apoi de țăranul Iosif Cocioba, dar nu s-au mai învățat cântece noi. Existau și coruri locale bisericesti, școlare și ale căminelor culturale, cum era cel din Covăsânt.

În legătură cu rezultatul „Ofrandei publice” (1936-1937), cu liste de subscripții organizată la Șiria, „dr. Simion Pop-Zaslo, primpretor și președintele despărțământului a colectat suma de 1380 lei iar suma asemnată centrului era de 640 lei”³⁸.

Dintre direcțiile de acțiune ale despărțământului șirian al „Astrei”, ar mai fi de notat și *festivitățile aniversare și comemorative*. Desigur ne gândim la aniversarea anuală a Marii Uniri din 1918, deoarece prin circulara 2351/1926, comitetul central de la Sibiu „a decretat ziua de 1 Decembrie a fiecărui an ca Zi a ASTREI, care să fie prăznuită cu sfințenie în toate satele și despărțămintele acesteia”.

La 1 mai 1938, prin stăruința cercului cultural al “Astrei” din Gașa, a fost comemorat comitele suprem, Gheorghe Popa de Teiuș³⁹, eveniment la care a vorbit dr. Iustin Marșieu, președinte al despărțământului Arad și fost prefect.

De menționat faptul că în anul 1938 cu ajutorul primăriilor s-au edificat casele culturale din Pâncota, Seleuș, Gașa și Șiria iar cele din Cuvin și Mâsca erau în roșu. Pentru amenajarea casei culturale din Ghioroc sumele proveneau din comună⁴⁰.

Anul 1939 a însemnat și pentru plasa Șiria – potrivit noii legislații culturale⁴¹ din timpul dictaturii regale, includerea „Astrei” locale în cadrele *Serviciului social*⁴².

În urma aplicării *Legii Serviciului Social* s-a trecut la restructurarea activității și în acest despărțământ. În 17 mai 1939 s-a reorganizat comitetul despărțământului Șiria al „Astrei” și s-a constituit căminul cultural de plasă, “Ioan Slavici”, sub auspiciile Fundațiilor Culturale Regale “Prințul Carol”. Astfel de cămine culturale s-au înființat la Gașa („Gheorghe Popa de Teiuș”) și la Pâncota, dar și în alte localități.

Pentru a participa la Congresul general al căminelor culturale de la București din 6-8 iunie 1939 din partea căminului cultural din Șiria a fost trimis ca reprezentant dr. Simion Pop, președintele despărțământului⁴³. La același congres din partea căminului cultural “Podgoria” din Covăsânț a fost delegat învățătorul Dumitru D. Dijmărescu, directorul căminului⁴⁴. Acest cămin cultural activa sub auspiciile Fundațiilor Culturale Regale “Principele Carol”, iar pentru bunele înfăptuiri în decursul celor șase ani a fost trecut pe tabloul “căminelor model”⁴⁵.

La școala de conducători de cămine culturale care se deschidea în luna august 1939 la Caransebeș s-a înscris învățătorul Ioan Țiplea din Șiria și se

solicita „dacă se va admite și cererea participării învățătorului Dumitru D. Dijmărescu la această școală”⁴⁶.

Un rol important în buna desfășurare a activității despărțământului șirian al „Astrei” l-a avut *Despărțământul central Arad* al „Astrei”, care a contribuit din plin la impulsivitatea acesteia. Menționăm acest lucru dat fiind faptul că însuși constituirea despărțământului „Astrei” din plasa Șiria, a avut loc la inițiativa *Despărțământului central Arad*, în conformitate cu ordinul comitetului central nr. 559 din 10 martie 1925, al „Astrei” din Sibiu⁴⁷. Mai mult încă, la 27 noiembrie 1932, Adunarea generală a despărțământului Arad al „Astrei” s-a ținut la Ghioroc, localitate în care s-a propus a înființa o filială a acesteia. După încheierea adunării generale, a avut loc adunarea pentru înființarea cercului cultural din localitate și inaugurarea bibliotecii cercului în scopul „răspândirii culturii românești în masele largi”, ocazie cu care s-au donat 91 cărți⁴⁸.

În concluzie, cele mai importante activități ale „Astrei”, în teritoriul Despărțământului șirian al „Astrei”, au fost conferințele și șezătorile, implicarea în cursurile de instruire prin școlile țărănești și activitatea căminelor culturale.

Note

¹ Vezi: Ioan Bolovan, *Asociația națională arădană pentru cultura poporului român 1863-1918, Contribuții monografice*, Cluj-Napoca, 1994.

² Eugen Glück, *Contribuții cu privire la colaborarea Asociației culturale arădene cu Astra*, în *Astra 1861-1950. Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român, 125 de ani de la înființare*, Sibiu, 1987, p. 245.

³ *Ibidem*.

⁴ Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș - președintele Asociațiunii Transilvane (Astra) din Sibiu (1923-1934)*, în *Ziridava*, XXI, 1998, p. 273-284.

⁵ Ioan Bolovan, *op. cit.*, p. 94.

⁶ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale (în continuare prescurtat: D. J. A. A. N.), *fond "Astra" - despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 215/1924, f. 2, 9, 5; *Transilvania*, Anul 56, nr. 7-8, 1925, p. 257; *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 588; Mircea Timbus, Andrei Caciora, *Viața culturală a județului Arad între anii 1919-1944*, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 500.

⁷ *Tribuna Nouă*, (Arad), Anul II, nr. 76, din 7 aprilie 1925, p. 2; *Activitatea despărțământelor în cursul anului 1924/25*, în *Transilvania*, Anul 56, nr. 9-10, 1925, p. 453.

⁸ A se vedea: *Tribuna nouă* (Arad), Anul II, nr. 76, din 7 aprilie 1925, p. 2; *Activitatea despărțământelor în cursul anului 1925*, în *Transilvania*, anul 57, nr. 8-9, 1926, p. 493.

⁹ *Activitatea despărțămintelor în cursul anului 1925, în Transilvania, anul 57, nr. 8-9, 1926, p. 493.*

¹⁰ *Tribuna nouă (Arad), Anul II, nr. 76, din 7 aprilie 1925, p. 2.*

¹¹ *Activitatea despărțămintelor în cursul anului 1924/25, în Transilvania, Anul 56, nr. 9-10, 1925, p. 453.*

¹² *Transilvania, anul 57, nr. 8-9, 1926, p. 493.*

¹³ *Olivian Mureșan, Aspecte ale organizării și activității despărțământului Hălmașiu al "Astrei" în perioada interbelică, în Cele Trei Crișuri, (Oradea), Seria a III-a, nr. 4-6, 2004, p. 33.*

¹⁴ *D. J. A. A. N., fond Astra-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 250/1929, f. 57.*

¹⁵ *Ibidem, dosar 243/1928, f. 51-52; Transilvania, Anul 59, nr. 12, 1928, p. 971 și 1016.*

¹⁶ *Tabloul sumar al membrilor "Asociațiunii", în Transilvania, anul 61, nr. 7-10, 1930, p. 157. Pentru alte date vezi: Ibidem, nr. 4, 1934.*

¹⁷ *D. J. A. A. N., fond Astra-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 298/1936, f. 122; Transilvania, anul 67, 7-8, 1936, p. 379.*

¹⁸ *Despărțământul central județean Arad, în Transilvania, Anul 67, nr. 4, 1936, p. 379.*

¹⁹ *Pe lângă președintele Cornel Tătar au fost aleși: vicepreședinte Emilian Cismaș, notar; secretar, Gheorghe Mișuța, învățător director; Dimitrie Rotaru, primar; Nicolae Faur, fost primar și Nicolae Tâmpian; membri în comitet: Valeriu I. Perian, casier, Nicolae Ostoia, controlor și Bărnăuțiu Ioan, econom, vezi: V. I. Perianu, Conferințele delegațiilor "Astrei", în Știrea (Arad), Anul VI, 1373, din 24 decembrie 1936, p. 5.*

²⁰ *Dare de seamă despre activitatea despărțământului (martie 1936-martie 1939), întocmită de dr. Octavian Lupaș, secretarul despărțământului, Tip. Concordia, Arad, 1939, p. 20-21; Transilvania, anul 67, nr. 7-8, 1936, p. 379.*

²¹ *Dare de seamă despre activitatea despărțământului (martie 1936-martie 1939), întocmită de dr. Octavian Lupaș, secretarul despărțământului, Tip. Concordia, Arad, 1939, p. 21.*

²² *Au existat și unele neînțelegeri, deoarece directorul căminului cultural din Covăsânt s-a împotrivit. D. J. A. A. N., fond Astra-Despărțământul cultural al județului Arad, dosar 306/1937, f. 139.*

²³ *Transilvania, anul 67, nr. 4, 1936, p. 381.*

²⁴ *D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 291/1936.*

²⁵ *Transilvania, anul 67, nr. 4, 1936, p. 380-381.*

²⁶ *Vezi: Proces-verbal luat la sediul casei culturale din Șiria, în ședința adunării Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român "Astra",*

Despărțământul Țiria, din 29 iunie 1928, D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 243/1928, f. 50.

²⁷ D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 278/1935, f. 2.

²⁸ *Transilvania*, anul 67, nr. 4, 1936, p. 380.

²⁹ D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 263/1932, p. 57; dosar 265/1932, f. 41; *Transilvania*, anul 63, 1-8, 1932, p. 73.

³⁰ D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 264/1932, f. 32.

³¹ *Ibidem*, dosar 273./1934, f. 119. Despre profesorul Ascaniu Crișan, vezi: Iustin Comea, *Ascaniu Crișan*, în *Evocări din trecutul Liceului "Ioan Slavici" (fost Moise Nicoară)*, din Arad, Arad.

³² I. V. Perianu, *Conferințele delegațiilor "Astrei"*, în *Știrea* (Arad), Anul VI, nr. 1373, din 24 decembrie 1936, p. 5; *Știrea* (Arad), Anul VII, din 14 ianuarie 1937, p. 3.

³³ *Știrea* (Arad), Anul VII, din 14 ianuarie 1937, p. 3.

³⁴ Președintele despărțământului Țirian, Simion Pop, "*datorită vrăjmășiilor politice fiind hărțuit pe nedrept, nu a putut desfășura o activitate mai viguroasă în fruntea despărțământului "Astrei"*", vezi: *Știrea* (Arad), anul VIII, nr. 1762, din 4 mai 1938, p. 3.

³⁵ D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 306/1937, f. 140.

³⁶ *Ibidem*, dosar 320/1939, p. 139.

³⁷ *Ibidem*, dosar 312/1938, f. 74; *Dare de seamă despre activitatea despărțământului (martie 1936-martie 1939)* întocmită de dr. Octavian Lupaș, secretarul despărțământului, Tip. Concordia, Arad, 1939, p. 16.

³⁸ *Transilvania*, anul 68, nr. 3, 1937, p. 160.

³⁹ George Popa s-a născut la Galșa, în 1824. Alături de alții, îi revine, în bună parte, meritul înființării în 1863 a "*Asociației naționale arădane pentru cultura și conversarea poporului român*", căreia prin testamentul său îi lasă o donație de 500 florini, vezi: Traian Terebențiu, *Gheorghe Popa de Teiuș*, Arad, 1927 și George Manea, *George Popa de Teiuș (1824-1867)*, în *Ziridava*, X, 1978, p. 519-524.

⁴⁰ *Dare de seamă a activității Despărțământului "Astra" Țiria, - 12 iunie 1938 - Ziua Astrei*, D. J. A. A. N., fond "Astra"-despărțământul cultural al județului Arad, dosar 312/1938, f. 83.

⁴¹ În acest sens, vezi: *Instrucțiuni privitoare la înființarea căminelor culturale*, Edit. Fundației Culturale Regale "Principele Carol", București, 1939.

⁴² Legea Serviciului Social a fost publicată în *Monitorul Oficial*, din 18 octombrie 1938. Despre acest serviciu social, vezi: O. Neamțu, V. Krasnaseschi, *Un experiment original: Serviciul Social, în Pedagogie socială-concepții, preocupări și experiențe în România dintre cele două războaie mondiale* (coordonatori: Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu), Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 138-149; Pamfil Matei, *Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român (ASTRA) și rolul ei în cultura națională (1861-1950)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 72-74.

⁴³ D. J. A. A. N., *fond "Astra" despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 320/1939, f. 62. Din partea căminului cultural județean Arad a fost delegat a lua parte la Congresul din București din 6-8 iunie 1939, dr. Emil Monția, avocat în Siria, iar la concursul din 7 iunie a fost admis pentru a participa corul căminului cultural "Ioan Slavici" din Siria cu 39 participanți. Ca delegați din partea cursurilor școlii țărănești au fost propuși următorii: Dimitrie Ionescu, Petru Popovici, Teodor Mișcoi și Traian Debeleac, *Ibidem*, dosar 320/1939, f. 153-154.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 320/1939, f. 113.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar 314/1939, f. 80.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 321/1939, f. 186;188.

⁴⁷ *Transilvania*, Anul 56, nr. 9-10, 1925, p. 380.⁴⁸ A fost întâia încercare de-a organiza adunări generale la sate, în mijlocul poporului, D. J. A. A. N., *fond "Astra"- despărțământul cultural al județului Arad*, dosar 263/1932, f. 1, 111. Adunarea generală a despărțământului Arad al "Astrei" s-a ținut într-o comună din județ ca urmare a unei adrese a Centrului, vezi: *Aradul* (Arad), din 23 martie 1932, p. 1. Pentru alte amănunte despre această adunare generală de la Ghioroc, vezi: V. Perian, *Adunarea anuală a "Astrei" la Ghioroc*, în *Știrea*(Arad), nr. 226, din 30 noiembrie 1932, p.2-3.

ASPECTS OF ASTRA'S ȘIRIA SUBSIDIARY ACTIVITY

Abstract

The authour gives back aspects of the activity in the period of 1925-1939. There are presented the main directions of the activity as: the foundation of the cultural circles and of the nation library, the lecturers and the cultural reuniens, the organization of the peasant school, the quire activity anniversary and memorial activities and the cultural club.

FOTODOCUMENTE DESPRE BOMBARDAREA ARADULUI ÎN ANUL 1944

JANOS UJJ

Orașul Arad a fost ferit de distrugerile celui de-al doilea război mondial până în anul 1944. Însă, din de-al cincilea an al războiului și în cel de-al treilea an de la intrarea României în război, liniile frontului au rămas încă departe.

Națiunile Unite au intrat în posesia unor aeroporturi numai în urma debarcărilor efectuate, în 1943, în Sicilia și Italia, de unde puteau ajunge mai ușor la obiectivele din Centrul și Estul Europei. Până atunci nici importanța militară, nici cea strategică a orașului nu justificau un bombardament din partea Alianților, mai ales că Aradul nu avea importante fabrici de armament, materiale de război sau un nod de cale ferată, care ar fi putut fi considerat obiectiv de bombardat.

În urma înaintării rapide a Armatei Roșii, din 1944, și a recuceririi celei mai mari părți a Ucrainei, aliații englezi, americani și sovietici au convenit asupra pornirii "Operațiunii Frantic Joe". Pentru reușita acelei operațiuni, Uniunea Sovietică a deschis pentru aviația anglo-americană trei dintre aeroporturile sale. Bombardierile pornite de la bazele militare occidentale nu se mai întorceau goale, ci puteau să aterizeze pe aeroporturile din Mirgorod, Poltava și Piriatin. Acolo au fost alimentate cu combustibil, reîncărcate cu bombe, și, la întoarcere, efectuau noi misiuni militare. Operațiunea s-a desfășurat între 2 iunie și 18 septembrie 1944, cuprinzând șapte misiuni. A fost cea mai amplă colaborare militară aeriană a celui de-al doilea război mondial¹.

În ziua de deschidere a operațiunii, în misiunea operativă a forțelor aeriene aliate figura bombardarea a șase noduri de cale ferată: Cluj, Oradea, Debrecen, Miskolc, Szolnok și Szeged. Dintre bombardiere numai cele care au bombardat Debrecen-ul au decolat de la aeroporturile din Ucraina². În urma bombardamentului din 2 iunie, la Cluj "*s-au distrus sau au fost avariate gara, câteva fabrici de importanță națională, precum și câteva clădiri militare*", au murit 362 persoane civile și 97 de militari. În aceeași zi, bombardamentul de la Oradea "*a atins în special gara, cazarma jandarmeriei și câteva cartiere de locuit. Au murit 97 de persoane și au fost distruse sau grav avariate 540 de clădiri de locuit.*"³

În următoarele săptămâni și luni, obiectivele bombardamentelor le-au constituit gările, aeroporturile, podurile, mai rar, fabricile care efectuau comenzi militare din România, precum și regiunea petrolieră Ploiești și rafinăriile. Obiectivele

din Transilvania au ajuns mai rar în vizorul escadrilelor care se întorceau spre bazele lor din Italia. Tocmai din această cauză, istoricul dr. Pap János din Békéscsaba considera atacurile aeriene din iulie și august 1944, îndreptate împotriva Aradului drept “*secundare*”, ocazionale.

Primul atac a avut loc într-o zi de luni, la 3 iulie 1944, în cadrul unității II. al “Operațiunii Frantic Joe”. La Arad sirenele au început să răsună la orele 11 și 27 minute. Potrivit martorilor oculari, deși populația s-a grăbit spre adăposturi, avioanele au apărut atât de repede pe deasupra orașului, încât majoritatea nu au ajuns la adăpost, unii au fost prinși de bombardament în aer liber, în Pădurice⁴.

La acțiune au participat 55 de bombardiere de tip B-17 și 38 avioane de vânătoare de tip P-38. “*In cursul atacului a fost bombardată în jurul gării o porțiune lungă de 4000 m și lată de 2000 m.*”⁵. Evaluarea suprafeței este exagerată, istoricul Papp János a confundat FITA (azi Tricoul Roșu) cu fabrica de textile a fraților Neuman (UTA), deși aceasta nu figura printre obiective⁶. Lungimea suprafeței afectată este în linie dreaptă de 2000-2500 m, iar în lățime 1500 m. La bombardament s-au folosit în egală măsură bombe clasice și incendiare.

Atacul a durat cam jumătate de oră și s-a desfășurat în trei valuri. Principalele obiective au fost: gara (A), fabrica de vagoane (B), fostul sediu al Gestapoului din Pădurice (C) și cazarma de roșiori (D) de pe Calea Aurel Vlaicu. În afara celor amintite, au mai fost atinse: FITA, azi Tricoul Roșu (E), sediul și depoul de tramvaie a Uzinelor comunale (F), precum și depozitul firmei Andrényi, de pe Calea 6 Vanatori (G). Au mai căzut bombe și asupra unor obiective de mai mică importanță, ca Fabrica de lichior “Zwack”, Fabrica de ciorapi “Albu”, depozite, case particulare și vile⁷. (vezi harta)

Atacul a provocat orașului pagube în valoare de 6 miliarde lei (valoarea leului din 1944), au murit peste 190 de persoane, au rămas fără acoperiș 250 de familii, în jur de 1400 de persoane⁸. Numărul răniților a fost apreciat la cifra de 600. După evaluarea pagubelor, conducerea orașului a hotărât ca proprietarii imobilelor ce au suferit în urma bombardamentelor, să completeze un formular. Municipalitatea a decis sprijinirea doar a renovării clădirilor, iar reclădirea celor distruse se amână după terminarea războiului⁹.

Morților le-au fost distribuite locuri de veci gratuite în Cimitirul Eternitatea și Pomenirea. La Eternitatea prima înmormântare a avut loc în 4 iulie, seara, la orele 20.30. Serviciul religios a fost oficiat de episcopul ortodox român al Aradului, Andrei Maghieru. Au participat conducătorii orașului în frunte cu primarul dr.

Octavian Lupaș. A doua zi, la 5 iulie, la orele 8.30, a avut loc o noua slujbă religioasă, oficialitățile fiind reprezentate de generalul Sabin Banciu, prefectul județului și primarul dr. Octavian Lupaș¹⁰.

Potrivit registrelor din cimitirul Eternitatea, în cele două zile amintite au fost înhumate 149 persoane. Dintre ei, 77 au fost ortodocși, 28 romano-catolici, 4 calviniști, 3 evanghelici și 3 greco-catolici. Dintre cei înhumați erau 8 necunoscuți și 26 trecuți cu numele în registre ori nu au beneficiat de serviciu religios, ori trecerea acestuia a fost omisă¹¹.

La Cimitirul Pomenirea în "Parcela Eroilor" au fost înmormântate după 3 iulie, 24 de victime. Dintre ele 11 au fost înhumate de preoții ortodocși, câte două de preoții romano și greco-catolici, una de preot evanghelic. În acest registru nu au fost menționate apartenența religioasă la 5 persoane necunoscute și 3 trecute cu nume. Aici au fost înhumați și cei cinci morți de la Comandamentul militar german din Arad: Augustin Weir - 23 de ani; Francisc Daxböck - 45 de ani; Filip Weinberg - 35 de ani; Francisc Andrei - 20 de ani; Carol Kreidler - 39 de ani¹². Celelalte victime erau civile. În registrul de înmormântări a parohiei bisericii romano-catolice Arad-centru, în zilele următoare bombardamentului, figurează 18 înregistrări. Toți decedații erau arădeni, mai puțin unul, el având domiciliul stabil în comuna Pecica. Serviciile religioase au fost oficiate de către capelanii Györfly Imre, Hrubiskó Bálint și Oláh Ferenc¹³.

Despre bombardamentul din 3 iulie 1944 nu au apărut fotografii, decât târziu. Astfel în anii 1990, cu ocazia lichidării unei întreprinderi de stat, într-un sertar a fost găsit un album confecționat din hârtie neagră, ce conținea și imaginile publicate acum. Fotografiiile au fost făcute imediat după bombardament, fapt dovedit și de fumul ce se ridica pe deasupra gării și a Fabricii Astra. O altă parte au fost făcute a doua zi, adică 4 iulie, când conducerea orașului a trecut în revistă distrugerile, când deja a început curățirea terenului. Din păcate, o parte din fotografii au primit umezeală, ele nu se mai pot folosi. Majoritatea constituie fotodocumente asupra unui eveniment important din istoria orașului, petrecut acum 60 de ani.

Note

¹ Jánosik József, Az "Operation Frantic Joe" filatéliai emléke Poltaváról. Repüléstörténeti Konferencia Közleményei (Amintirea filatelică de la Poltava a "Operațiunii Frantic Joe". Publicațiile Conferinței de Istoria Aviației). Budapesta, 1995, p. 87-91.

² Pap János dr., Az Operation Frantic Joe "mellékágán": légítamadások Arad ellen 1944. július 3., augusztus 8 (Pe "linia secundară" a Operațiunii Frantic Joe: Atacuri aeriene împotriva Aradului, 3 iulie, 8 august 1944. Manuscris).

³ Bús János, Szabó Péter, *Béke poraikra...II. Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról* (Odihna vesnica...II. Carte de documente și de pomenire despre ostașii și cei ce prestau serviciu de muncă căzuți, morți, pe teritoriul Ungariei istorice în cel de-al doilea război mondial). Budapesta, 2001, p. 36.

⁴ Puskel Péter, *Szõnyegbombázás Aradon* (Bombardament la Arad), în *Arad marad*, Arad, 1997, p. 38-39.

⁵ Date din lucrarea menționată a lui Papp János.

⁶ Puskel Péter, *op. cit.*, p. 38-39

⁷ Puskel Péter, *Bombaeső katonai célpontokra* (Ploaie de bombe asupra obiectivelor militare), *Nyugati Jelen*, 4 iulie 2003.

⁸ *Aradul permanentă în istoria patriei*. Arad, 1978, p. 519.

⁹ *Tribuna română*, Arad, 9 iulie 1944.

¹⁰ *Idem*, 7 iulie 1944.

¹¹ Cimitirul Eternitatea. Registru înmormântări. 1944. Poz. 409-557.

¹² *Idem*, Registru înmormântați 1944-1947. Poz. 363-386.

¹³ Parohia romano-catolică Arad-centru. Registru înmormântați. XXVII. 1944.

Lista fotografiilor

1. Harta orașului (obiective bombardate)
2. Vedere de pe viaduct spre gară, după bombardament
3. Atelierele CFR fumegând
4. Micul restaurant de lângă gară
5. Fabrica ASTRA în timpul vizitei oficialităților
6. O hală avariată a uzinei
7. Vagoane și Fiare contorsionate
8. Poarta cazarmii roșiorilor
9. Cazarma după bombardament
10. Depoul de tramvaie al Uzinelor comunale
11. Depozitul firmei "Andrényi", Calea 6 Vânători
12. Podul bombardat din Pădurice
13. Un cadavru carbonizat

LES FOTO – DOCUMENTS SUR LE BOMBARDEMENT D'ARAD PENDANT L'ANNÉE 1944

Résumé

Les destructions de La Second Guerre Mondial ont affecté la ville Arad, specialement, après le déclenchement de “ l'Operation Fratric Joe “, entre 2 juin – 18 septembre.

Après l'année 1990, ont été découvert quelques photos, gardées dans un album, trouvé pendant la liquidation d'une entreprise. Les photos ont été realize après le bombardement de 3 – 4 juillet 1944, et celles ont une certe valeur documentaire pour l'histoire locale.

28 C I
 29 I V
 30 C C
 31 I A
 32 B B
 33 A B
 34 B B
 35 B B

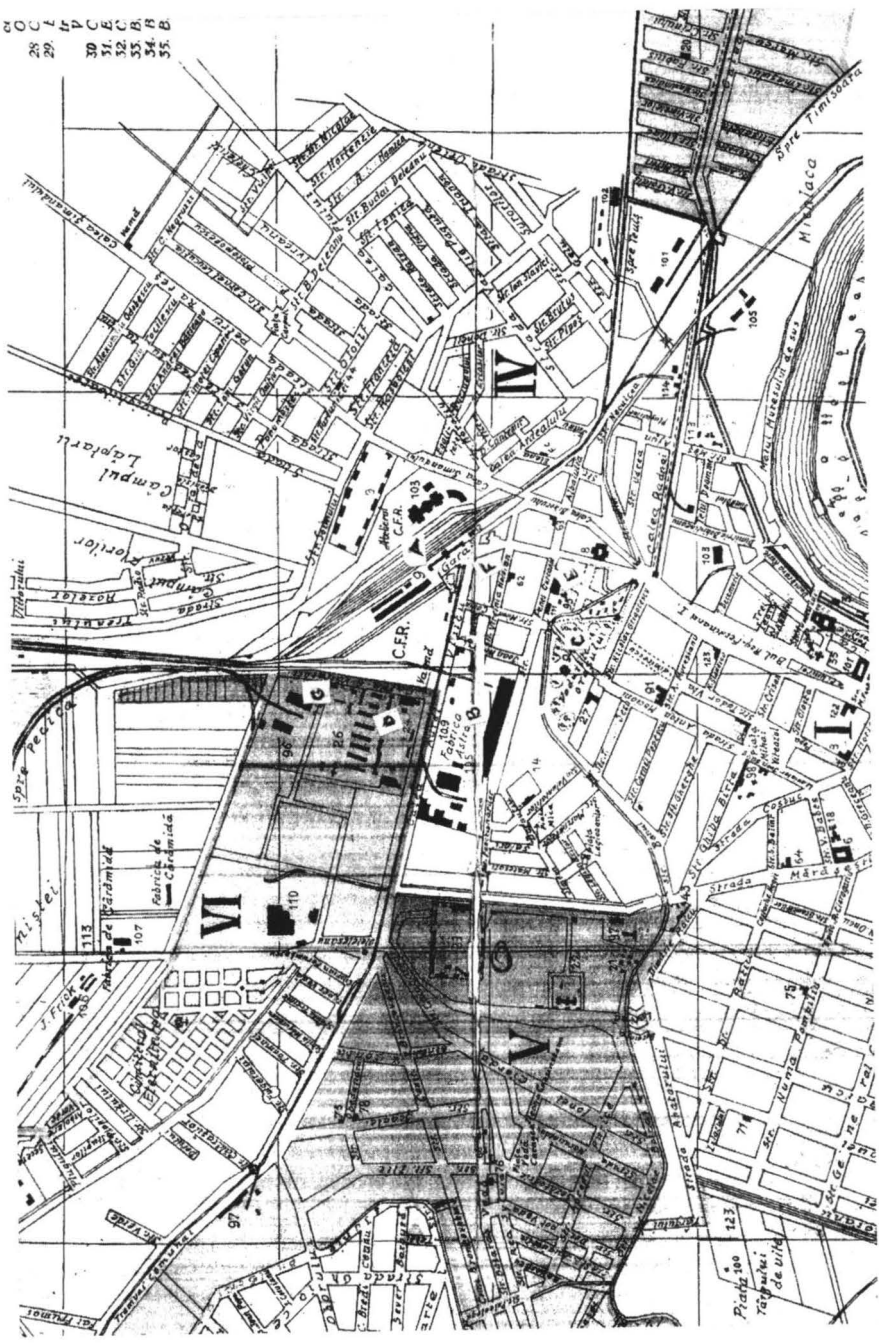

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

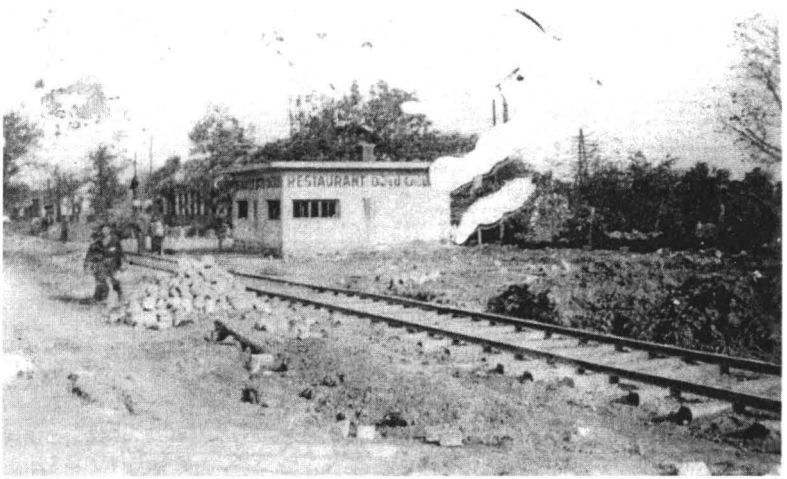

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

ASPECTE PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A BANATULUI ÎN PERIOADA 1934-1937

EUSEBIU NARAI

România a cunoscut importante prefaceri în evoluția economiei sale, care vor da o anumită trăsătură încadrării sale în relațiile economice internaționale, după 1934. Astfel, una din trăsăturile caracteristice ale dezvoltării economice a României o constituie “dinamica sa susținută, evoluția sa ascensională, proprie fazei de redresare a ciclului conjunctural care a început după ieșirea din marea criză din 1929-1933”.

România continuă să se dezvolte ca un stat național unitar, având un cadru juridico-internațional și condiții economice care au făcut posibilă o accelerare a ritmului de evoluție capitalistă, ceea ce a creat cadrul necesar pentru ridicarea nivelului de progres și civilizație a țării.

Este perioada în care acumulările realizate în etapele anterioare, ca urmare a înfăptuirii unității depline a statului român, în 1918, și-au spus cuvântul, economia atingând cel mai ridicat indice al dezvoltării sale în timpul regimului democratic. În comparație cu perioada anterioară a evoluției economice a statului român, complexul economic național înregistrează o dezvoltare mai accentuată, fiind determinată de ritmurile mai alerte ale creșterii producției și productivității muncii, de vehicularea unor mijloace financiare mai mari, care sunt dirijate mai ferm și după unele norme de planificare economică, de antrenarea în procesul distructiv a unor importante contingente de salariați, de sporirea gradului de calificare și competență a personalului muncitor etc. Toate acestea concură la conturarea pregnantă a unor direcții evolutive ale economiei românești care, în esență, pot fi sintetizate în următoarele: modificarea raportului dintre ramurile agricole și neagricole în favoarea celor din urmă, prin creșterea ponderii industriei în cadrul produsului social total și a venitului național; creșterea mai accentuată a industriei extractive, metalurgice, alimentare, textile, pe ansamblul industriei; diversificarea mai accentuată pe ramuri și subramuri a industriei, lărgirea sortimentelor de mărfuri produse în țară; creșterea gradului de acoperire a necesităților consumului intern de produse industriale din producția internă; consumul pe cap de locuitor, deși se majorează, rămâne la un nivel scăzut în comparație cu cel înregistrat în țările avansate din punct de vedere industrial; agricultura cunoaște o relativă dezvoltare, mai ales prin procedee extensive, dar și prin mărirea suprafețelor plantelor industriale, prin creșterea producției la hectar etc.; transporturile se dezvoltă și se modernizează, traficul de călători și de mărfuri crește considerabil; balanța comerțului exterior se schimbă treptat în sensul scăderii importului de produse

finite industriale și creșterea importului de materii prime și semifabricate necesare industriei; schimbările care au loc în economia românească deplasează treptat statul român din zona țărilor agrare în zona celor agrar-industriale, cu tendințe accentuate de rupere a echilibrului între cele două ramuri ale economiei naționale în favoarea industriei.

Așadar, preocuparea constantă a factorilor politici după anul 1933 o va constitui dezvoltarea forțelor de producție, ceea ce devenea posibil numai prin promovarea progresului tehnic, prin accelerarea și diversificarea industrializării și a întregii economii, prin sporirea investițiilor de capital, acordarea unei importanțe mai mari factorilor autohtoni – capital, forță de muncă și conducere –, restrângerea penetrației finanței străine, sporirea rolului investitor al statului în economie și a contribuției învățământului și științei la progresul economic¹.

Politica economică aplicată de stat în noua perioadă a accentuat măsurile de protecție a industriei, inițiată încă din anii crizei economice. Față de perioada anterioară, au sporit căile și mijloacele de sprijinire a dezvoltării industriei, a crescut interesul burgheziei pentru promovarea unor ramuri industriale de bază².

Un loc aparte în politica guvernului național-liberal au ocupat măsurile pentru crearea unei industrii puternice de echipament și armament. Astfel, din primele luni ale anului 1934, guvernul a pus în dezbaterea Consiliului de Miniștri problema înzestrării armate, devenită o necesitate pentru țara noastră, ca urmare a înarmării și tendințelor unor state de revizuire a tratatelor. În acest scop, oameni trimiși de guvern au făcut vizite în străinătate, unde s-a discutat cu reprezentanții mai multor firme în vederea creării industriei naționale de armament. Treptat, uzinele de la Cugir, Copșa Mică și Reșița au fost transformate în fabrici de armament.

Prin legea din 13 noiembrie 1934 – Ministerul Apărării Naționale, cu Subsecretariatul de Stat al Aerului și Ministerul Armamentului, au fost autorizate să folosească “Fondul Apărării Naționale” creat la Banca Națională a României pentru “cumpărarea de instalațiuni, împărțirea și repararea armamentului, munițiuni, echipament, hamașament”.

În anul 1935 s-a întocmit un buget special pentru înarmarea țării, de două miliarde lei, în cei patru ani de guvernare național-liberală investindu-se peste 19 miliarde lei pentru înzestrarea armatei. Pentru realizarea acestor sume s-a cerut tribut greu țării. Cheltuielile de înarmare au lovit nu numai în interesele muncitorilor și țăranilor, dar și în cele ale intelectualilor, micii burghezii și chiar ale unei părți a burgheziei industriale și financiare³.

Creșterea aportului industriei la mărirea produsului social total și a venitului național a fost, la rândul ei, nemijlocit legată de dezvoltarea într-un ritm mai rapid a producției mijloacelor de producție față de producția mijloacelor de consum.

Între anii 1934-1938 producția mijloacelor de producție a crescut cu peste 26%, iar producția mijloacelor de consum cu aproximativ 14%, ceea ce a dus la o apropiere destul de mare a celor două grupe în structura de ansamblu a producției acestei ramuri.

Dintre ramurile industriale, în perioada 1933-1938, cea mai mare dezvoltare a cunoscut industria metalurgică, ce lucra și pentru înzestrarea armatei, care și-a mărit valoarea producției cu peste 260%, capitalul investit cu aproximativ 150%, iar personalul ocupat în producție cu cca 197%. O creștere importantă a înregistrat industria textilă, care și-a sporit valoarea producției cu aproape 24% și personalul ocupat în producție cu 194%; industria chimică (a petrolului); industria pielăriei ș. a.⁴.

Cu toate aceste progrese, industria era departe de a corespunde unei dezvoltări puternice a forțelor de producție. Ea avea o bază tehnico-materială îngustă și incompletă, ceea ce nu putea asigura dezvoltarea multilaterală, rapidă și la nivel tehnic ridicat a întregii economii. Industria avea o structură incompletă, inegală în cadrul economiei și disproporționată pe teritoriul național, iar ramurile de bază – industria siderurgică, metalurgică, chimică, construcțiile de mașini, energetică, electrotehnică – erau cu mult sub nivelul cerințelor reproducerii largite a economiei naționale. De asemenea, insuficienta dezvoltare a acestor ramuri menținea economia României în strânsă dependență față de monopolurile străine pentru produsele industriale de tehnicitate înaltă, mai ales mașini, instalații, utilaje, care erau asigurate în cea mai mare parte, 70-90%, de pe piețele externe. Totodată, industria românească din perioada antebelică, cu un asemenea nivel tehnic, nu era capabilă să asigure o valorificare corespunzătoare a bogățiilor naturale ale țării, care erau utilizate atât la consumul intern, cât și la export într-o formă primară, de materie primă, combustibil sau semifabricate, ca petrolul, lemnele, gazele naturale etc.

De altfel, și înzestrarea tehnică a industriei românești arată aceeași situație. Majoritatea covârșitoare a întreprinderilor industriale, și în primul rând cele din industria grea, se găseau – din acest punct de vedere – mult în urma întreprinderilor similare din țările capitaliste dezvoltate. Totuși, unele întreprinderi – de exemplu “Malaxa”, “Reșița” – se situau la nivelul celor mai moderne întreprinderi mecanizate din Europa. La fel, întreprinderi ale industriei textile erau înzestrate cu cele mai noi mașini, iar în ce privește unele brevete de fabricație, acestea întreceau nivelul unora similare din alte țări cu tradiție în acest domeniu⁵.

Viața economică în fostul județ Caraș-Severin se concentra, în această perioadă, în jurul U.D.R.-ului. La scurt timp după încheierea primului război mondial, noua societate U.D.R. a devenit proprietara următoarelor obiective în județul Caraș-Severin:

- uzinele de la Reșița, Anina; fabrica de mașini agricole de la Bocșa; minele de la Moravița (Ocna de Fier); minele de cărbune de la Anina, Secu, Doman;

- unele mine inactive (aramă și aur) de la Oravița, Ciclova, Sasca; minele de pirită de la Moldova Nouă;

- concesionarea minelor de la Delinești (fier și mangan), Armeniș (fier și lignit), Caransebeș și Bozovici; minele de aramă și de fier de la Dolni Lupkova;

- domeniile în suprafață totală (după reforma agrară din 1921) de 95.803 ha, din care 88.248 ha păduri. Pe aceste domenii funcționau: 4 fabrici de cherestea (Anina, Vasiova, Văliug, Zăvoi), o vărărie (Colțani); o instalație de mărunțit lemne la Reșița; 134 km căi ferate proprii; 103 km canale de plutit; 3 vii (Ramna, Tirol, Moldova Nouă); două pisciculturi (Văliug și Anina); 8 lacuri și 27 depozite de desfacere.

În același timp, U.D.R. a preluat participațiile STEG la următoarele întreprinderi afiliate: Societatea Română pentru Industria Distilării Lemnului; Societatea Industriei Fierului Nădrag; Industria Forestieră Nădrag; Industria Morăritului din Banat; societăți metalurgice din Serbia, Bulgaria ș. a.

În acest fel, U.D.R., de la nașterea ei, a dobândit, alături de patrimoniu, și situația privilegiată avută de STEG⁶.

În perioada 1920-1934 U.D.R. era controlat, în principal, de către societățile STEG și Vickers⁷. La data de 1 februarie 1934 – la Monaco se constituie un holding, “Compagnie Européenne des Participations Industrielles” – C.E.P.I. – care își asigură influența hotărâtoare asupra U.D.R. Din societate fac parte importanți industriași austrieci, români, francezi și englezi, printre care Adalbert Veith, Max Auschnitt, Nicolae Malaxa, Paul Gauthier și Douglas Vickers⁸. În același an – uzinele reșițene beneficiază masiv de comenzi de armament și încep să se specializeze în producția de tunuri antitanc și antiaeriene, aruncătoare de grenade, mine marine și alte armamente moderne. Un contract de parteneriat cu uzinele engleze Vickers-Armstrong, încheiat la 21 mai 1934, furnizează U.D.R.-ului know-how-ul necesar⁹.

Necesitatea creșterii producției locale de cocs a determinat ca – în același an (1934) – să fie dezafectată vechea fabrică de la Anina, construită în 1913, realizându-se – la Reșița – o secție nouă, cu o suprafață de 1.200 m². Pusă în funcțiune eșalonat în 1934-1935, folosind și o parte din utilajele de la Anina, noua secție folosea drept materie primă cărbuni de la Doman, Secu și Anina, făcându-se și experimentări cu cărbuni de la Petroșani. Ca produse secundare se obțineau acelea care se distilau la fabrica de la Vasiova, precum și sulfat de amoniu, acid sulfuric și gaze de cocserie, folosite la încălzirea cuptoarelor Martin; tot acum, Oțelăria Martin dispunea de 6 cuptoare cu o capacitate de 33 tone¹⁰. În anul 1934 se semnalează, printre altele, punerea în funcțiune a instalației de

preparare a apei amoniacale la cocserie și a instalației pentru brichetarea cărbunilor¹¹.

Importanța U.D.R.-ului în cadrul economiei românești rezidă și în comenzile, numeroase de altfel, primite din partea statului. Astfel, spre exemplu, în luna iunie 1934 C.F.R. a comandat – de la U.D.R. – 1.600 vagoane șine; se aprecia că, prin această comandă, “U.D.R. va avea de lucru, la secția șine, timp de un an”¹². Aprecierea de care se bucura U.D.R.-ul în plan industrial este relevată și de acordul de colaborare semnat – la 4 decembrie 1934 – între U.D.R. și ASTRA-UNIO ROMLOC – Atelierele VULCAN București, pentru structura producției și vânzarea produselor în România¹³. La sfârșitul aceluiași an apar modificări semnificative în compoziția etnică a U.D.R.-ului, în favoarea elementului românesc, în concordanță cu schimbările impuse de guvern în domeniul economic. Astfel, de pildă, la Reșița – Alx. Popp preia de la Nikolaus Balint postul de director la secția de construcții de mașini; la Steierdorf-Anina, Vasile Poboran (Ponoran) preia postul lui Adalbert Ferrand; în urma acestor schimbări, secțiile uzinale ale U.D.R. sunt conduse acum aproape exclusiv de către ingineri români. Mai mult chiar, U.D.R. încheie anul 1934 cu un venit net declarat de 55 milioane de lei, un bilanț strălucit¹⁴. Trebuie subliniat faptul că, față de beneficiul net al U.D.R.-ului (55 milioane lei), suma diverselor fonduri create din profitul real ajunsese la 70 milioane lei¹⁵.

Compoziția etnică a diferitelor secții ale U.D.R.-ului continua – și în anul următor (1935) – să stea în atenția unor sindicate cu tendințe de dreapta, precum Sindicatul Național Român, și a unor publicații care le împărtășeau convingerile. Astfel, săptămânalul “Glasul Muncitorului Român” (GMR) – în numărul său din 26 mai 1935 – susținea următoarele: “din 20 secții, români sunt 552 și minoritari 552; procentual – după specialitate – avem: români cu specialitate – 12,6 % și români fără specialitate – 37,4%, minoritari pe specialitate – 34,6% și minoritari fără specialitate – 15,4%; deci, raportul în specialitate la secțiile de mai sus este 1:3, iar invers este raportul la cei fără specialitate”¹⁶. În același an, la data de 30 iunie, în cuprinsul dării de seamă a adunării Consiliului de Administrație U.D.R., Max Auschnitt evidențiază reducerea cheltuielilor de conducere și a cheltuielilor generale de la 105 milioane lei la doar 41 milioane lei¹⁷. De asemenea, în adunarea generală a Societății U.D.R. (22 iulie 1935), a fost ales noul consiliu de administrație al societății, consiliu din care făceau parte acum: general adjutant Ernest Baliff, C. Bușilă, Gr. Carp, N. Malaxa, A. Mocsonyi și P. Papacostea¹⁸.

Într-o perioadă relativ scurtă (1934-1936), la U.D.R. intră în funcțiune două baterii de câte 12 cuptoare de cocsificare¹⁹. În anul 1936 are loc – la Monaco – înființarea societății holding “CENTRIND” (Société pour centralisation des industries), cu un capital de 10 milioane franci; membrii fondatori erau aceiași

protagoniști: grupul Max Auschnitt-Reșița și grupul Malaxa București²⁰. La finele anului 1936, U.D.R.-ul realiza un câștig net de 90 milioane lei²¹.

Anul 1937 reprezintă un moment de cotitură pentru societatea românească în totalitatea ei. Trebuie, astfel, să evidențiem ca deosebit de important primul pod sudat realizat în România (se pare că este cel de-al treilea din Europa), având o deschidere de 30 m și legând orașul Reșița de cartierul Stavila; ulterior, uzinele au realizat, tot în Reșița, cel de-al doilea pod cu deschidere de 32 m²².

Printre personalitățile ce se cuvin a fi remarcate, în legătură cu fabricația de poduri și construcții metalice, putem aminti pe: ing. Johann Janzer și ing. A. Gumann (șefi de secție), prim-inspector ing. Aurel Liteanu, insp. ing. Rudolf Munster, ing. Liviu Ioanovici, ing. Ioan Pavlovici, ing. Duiliu Sfîntescu; funcționarii tehnici G. Speck, A. Willinger și H. Herglotz sau pe Ludovic Biefel, cel care a condus lucrările de realizare a primului pod sudat din România²³.

Creșterea traficului de călători și necesitatea de a mări tonajele garniturilor și viteza lor de circulație, toate acestea au determinat proiectarea și execuția, începând din 1937, a locomotivei tip 142.000 (Berkshire). Având o greutate aderentă de 73 tone, ea lucra cu aburi supraîncălziți la 15 atmosfere și putea dezvolta o viteză de 110 km/h²⁴. Nu este lipsit de importanță faptul că, în anul 1937, U.D.R. a construit și două locomotive Diesel cu tracțiune mecanică, pentru o carieră de piatră la Șanovița (lângă Lugoj), destinate unei linii cu ecartament de 600 mm²⁵.

În luna iunie 1937 au intervenit, din nou, câteva schimbări în conducerea U.D.R. Consiliul de Administrație al Uzinelor de fier din Reșița a reales ca președinte pe generalul-adjutant E. Baliff și ca vicepreședinte pe Douglas Vickers, iar N. P. Ștefănescu, Max Auschnitt și Ion Săvescu au fost realesi ca membri în Comitetul de Direcție²⁶. Între timp au intervenit două evenimente de o importanță majoră pentru soarta U.D.R.-ului: pe de o parte, s-a organizat cartelul "Biroul de raționalizare a producției" (Reșița, Astra, Unio, Romloc, Vulcan) pentru stabilirea sortimentelor producției metalurgice și cotele de producție care reveneau fiecărei întreprinderi participante; pe de altă parte, s-a înființat "Biroul de evidență a vânzării metalelor" (Bevemet) – între societățile Reșița, Astra, Unio, Romloc, Metalurgica, Metrom, Titan-Nădrag-Călan, Industria Fierului Vulcan – care reglementa producția și desfacerea produselor metalurgice neferoase²⁷. La sfârșitul anului 1937, profitul net al Societății U.D.R. se ridica la suma de 115 milioane lei, comparativ cu capitalul social al aceleiași societăți (825 milioane lei)²⁸.

Bogațiile subsolului bănățean, varietatea lor, existența unei forțe de muncă relativ calificate și suficiente au determinat guvernul român să acorde o atenție tot mai mare minelor din Banat. Cărbunele și minereul din această zonă constituiau o

sursă importantă de materie primă și energie, înlesnite spre valorificare de căile de transport destul de numeroase.

Pentru a asigura o continuă sporire a producției miniere din Banat, numeroși reprezentanți ai autorităților vor vizita minele în acești ani, luând o serie de măsuri și în vederea menținerii liniștii sociale.

Menționăm faptul că minele din sudul Banatului asigurau o parte a combustibilului și a materiei prime necesare, în special uzinelor din Reșița, dar erau folosite și în alte sectoare ale economiei naționale. De pildă, minereul de la Ocna de Fier, a cărei producție a atins – în 1930 – peste 24.000 tone, era folosit mai ales la cuptoarele Reșiței. În anii 1931-1933, producția de minereu a scăzut mult la această mină, înregistrând apoi o creștere continuă. În 1935, minele de la Anina aveau o capacitate de 100 vagoane de cărbuni pe zi.

Producția minei Doman este mai redusă, de numai 15 vagoane pe zi. La o depărtare de 32 km de Reșița se aflau minele de fier de la Dolinești, cu o producție anuală variind între 3.000-6.000 tone. Minele aveau legătură cu uzinele din Reșița prin căi ferate cu ecartament îngust și normal.

Concentrați într-o zonă relativ restrânsă, cu legături intense între diferitele centre locuite de muncitori, și mai ales cu Reșița, zona minieră a Banatului reprezenta o importantă forță a proletariatului bănățean. De pildă, la Anina existau în jur de 3.000 de angajați, la Doman în jur de 800 de lucrători, la Secu numărul angajaților a ajuns până la 300, la Ocna de Fier în jur de o sută.

După criza economică din 1929-1933 se înregistrează o sporire a producției și în zona minieră din Banat. Creșterea producției în minele din Banat nu s-a făcut prin îmbunătățirea înzestrării tehnice, prin modernizarea metodelor și a utilajelor de extracție, ci – așa cum reiese din documentele timpului – printr-o tot mai intensă exploatare a minerilor²⁹.

Orașul Reșița a fost considerat – din vechi timpuri – ca un bun vad comercial. Aici își desfășeau mărfurile negustori din Lugoj, Timișoara, Arad, Gătaia, Deta etc. Târgurile se organizau de două ori pe săptămână (marți și vineri). Aveau loc mari târguri anuale, la “Lăsatul Secului” și la începerea iernii. Până în anul 1935, comerțul se desfășura numai în sectorul particular, când s-a înființat prima cooperativă de consum “Munca”, cu circa 300 de membri; aceasta avea – ca principal obiectiv – asigurarea aprovizionării populației la prețuri stabile și o redistribuire judicioasă a beneficiilor cooperativei. În același timp, în Reșița existau și două magazine ale U.D.R.-ului, așa-numitele “economate”, care asigurau – pentru angajații uzinei – produsele alimentare și nealimentare necesare, plata făcându-se prin rețineri din salariu³⁰. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că – în anul 1930 – existau, în Reșița, 177 de firme comerciale³¹.

Alături de județul Caraș, în perioada studiată se remarcă o înviorare a activității economice și în județul Severin.

Centrul industrial metalurgic Nădrag a fost fondat în anul 1846, când s-au pus bazele societății “Sizdovarer Eisenwerk Gewerkschaft”, iar în 1871 această societate se transformă în “Nadrager Eisen Industrie Gesellschaft”. În anul 1924 ia ființă Societatea Anonimă Română “Uzinele Metalurgice Unite Titan-Nădrag-Călan”³². De fapt, monopolul “Titan-Nădrag-Călan” s-a creat prin fuzionarea uzinelor “Titan” din Galați cu uzinele din Nădrag și Călan, la care aderă și uzinele din Ferdinand (1927), fiind – ca pondere industrială – a doua societate industrială după U.D.R.; aparținea familiei Auschnitt și unui grup de trei bănci engleze. În anul 1926 intră, alături de alte monopoluri din țară, în sindicatul metalurgic “Socomet” (“Societatea pentru comerțul produselor metalurgice”)³³. După naționalizare, această întreprindere poartă numele de uzina “Ciocanul” Nădrag³⁴. În perioada 1934-1938, uzinele Nădrag au cunoscut o intensă dezvoltare: s-au investit sume mari, s-au creat noi secții, s-au făcut schimbări și transformări la laminoare, atelierul mecanic, zincuire, fabrica de sobe și mașini de gătit, mărindu-se – în acest fel – capacitatea de producție a uzinelor, care a atins, în anul 1938, cel mai înalt coeficient de producție. Din analiza dărilor de seamă anuale ale Consiliului de Administrație pe anii 1933-1938, reiese că “în timp de 6 ani s-au obținut beneficii mari, capitalul social s-a mărit de la 300 milioane la 500 milioane lei, iar acționarilor li s-a achitat pe anul 1938, ca beneficiu net, prin dividende, suma de 90 milioane lei”³⁵.

Începând din anii 1925-1926 și până în 1937, producția de oțel Siemens Martin a României a fost realizată în exclusivitate de uzinele Reșița și Ferdinand³⁶. Pentru elaborarea oțelului S. M., uzina Ferdinand a utilizat – ca materii prime – fierul vechi și fonta în stare solidă. Participarea acestor materii prime în tona de oțel a suferit schimbări apreciabile, determinate de posibilitățile de aprovizionare și de nivelul prețurilor de achiziționare. Concomitent cu punerea în funcțiune a Oțelăriei S. M. au fost puse în funcțiune și laminoarele de tablă subțire și de profile³⁷.

În reședința județului Severin (Lugoj) s-au făcut îmbunătățiri edilitare considerabile: a fost modernizată fabrica de gheață comunală; a fost regulat malul Timișului; Abatorul comunal s-a transformat în Abator-export; au fost construite șase cantoane pentru încasatori, la bariere; a fost amenajat aeroportul din localitate; s-a înființat un stadion sportiv, luând ființă trei parcuri noi și ridicându-se opt monumente, “deci mai multe ca la Timișoara, în semn că vibrează încă foarte viu sufletul plin de emoție și însuflețire al lugojenilor”. Serviciul tehnic local a fost înzestrat cu un autocamion basculant; străzile au fost presărate cu fântâni arteziene,

împietruite cu piatră spartă și pavate; în vederea acestor lucrări, Primăria lugojeană a cumpărat o carieră de piatră³⁸.

Realizări frumoase s-au făcut și prin electrificarea satelor din județul Severin. Astfel, comunele: Sacul, Nădrag, Caransebeșul Nou, Ruschița, Mărul, Cărăvan, Ferdinand și Făget și-au instalat rețele proprii; Ministerul Lucrărilor Publice a introdus curentul electric în comunele Cornea, Cuptoare, Domașnea, Pecenișca, Mehadia, Plugova, Iablanița, Topleț și Bârza³⁹.

Ziarul *Unirea Română* deține numeroase informații privind Caransebeșul: în ceea ce privește industria se menționa faptul că “toate arterele pe care ar mai putea respira orașul Caransebeș sunt concesionate și cam umflate de minoritari, industria se află peste 80 la sută în mâinile lor, cu toate că sunt în proporție mică față de alte orașe”; în privința meseriilor se stipula că “meseriile merg prost, poate fiindcă aici procentul de români este mai mare, dar meseriile rentabile sunt în mâinile minoritarilor”; viața comercială era considerată “destul de ponderoasă și accentuată”, însă “ceea ce este caracteristic este dominația minoritară”, “depozitele de coloniale sunt în mâna minoritarilor afară de unul, de unul singur”, “manufactura este toată în mâna lor”, iar “românii n-au nimic”; situația în instituțiile statului era identică cu cea din industrie, meserie și comerț – “funcționăria este pestriță, tribunalul este mai puțin pestriț, și școlile, primăria este avută în asemenea specimene care știu că mănâncă pâine românească, și totuși tăgăduiesc că trăiesc într-o Românie Mare”, dar se menționa faptul că “Comunitatea de Avere este în afară de orice pericol, aici reacționează conștiința grănicerească contra oricărui atentat de proțăpire a vreunui individ străin cu suflet de poporul român”; nici situația restaurantelor nu era mai bună – “cele mai mari sunt concesionate de minoritari, iar îndrăzneala pe care o are cineva să intre aici să ia masa sau să consume ceva, este un act de curaj, pentru un buzunar modest / Te jupoaie, fiindcă sunt numai două...”⁴⁰.

Pentru Orșova și împrejurimile sale din Clisura Dunării, care s-au dezvoltat din cele mai vechi timpuri în strânsă legătură cu ținutul învecinat al Severinului, înlăturarea – prin istoricele hotărâri de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 – a barierelor nenaturale ale granițelor care mai sfărtecau trupul țării până la acea dată, a însemnat începutul unei noi perioade de dezvoltare⁴¹.

Este edificator, pentru efervescența activității economice în Clisura Dunării după desăvârșirea unității de stat, exemplul fabricii textile “Eșelnița”, care și-a reînceput activitatea în 1920 cu 10 războaie. În decursul unui singur deceniu, cu toată criza care a avut loc în acest răstimp, capitalul întreprinderii s-a ridicat – în 1934 – până la 1.515.691 lei, puterea instalată la 60 H. P., iar numărul salariaților la 94.

Condițiile propice dezvoltării industriei textile, forța de muncă ieftină și posibilitățile de transport favorabile au determinat înființarea și a altor două întreprinderi textile în Orșova. În anul 1923 a luat ființă fabrica textilă “Dunăreana”, având la început 10 războaie și o forță instalată de 37,5 H. P.; în anul 1931 și-a început producția fabrica de pânză “Țesătoria anglo-română – Orșova”, devenită, în 1935/36, “Jandera”. O dată cu schimbarea denumirii și proprietarilor, întreprinderea “Jandera” a cunoscut o continuă și intensă prosperitate. În anul 1937 s-au adus modificări capitalului și investițiilor, capitalul fiind majorat de la 5.200.000 lei la 15.800.000 lei; investițiile noi s-au cifrat la 1.036.256 lei, astfel că valoarea totală a investițiilor făcute de societate a atins – la sfârșitul anului 1937 – suma de 18.707.717 lei. Valoarea totală declarată de întreprindere, după prețul de vânzare al mărfurilor în cursul anului 1937, s-a ridicat la 89.532.208 lei, cifră de afaceri apreciabilă⁴².

Un alt indiciu al procesului ascendent de dezvoltare capitalistă și de lărgire a câmpului activității economice în Clisura Dunării este și înființarea altor întreprinderi. În primii ani de după război au fost puse în funcțiune noi exploatări în industria extractivă: minele de fier din Eșelnița ale lui Honicka și Folker, minele de fier “Erzbergbau A.G.” din Ogradena și minele de magnetită din Jablanița. În anul 1920, în Orșova a luat ființă o fabrică de oțet din spirt “S.A. Patria”, cu un capital românesc de 150.000 lei la deschidere. În anul 1926 își încep activitatea alte două unități economice: atelierul mecanic de tâmplărie “Cerna” din Orșova și atelierul de țigări de foi “Ada-Kaleh”, pe insula cu același nume, situată în apropierea Orșovei. Atelierul “Cerna” avea o capacitate de prelucrare de 200 m³ de lemn și producea mobilă și tâmplărie din binale. În schimb, atelierul de țigări de foi “Ada-Kaleh”, ale cărui investiții nu au sporit decât până la 985.255 lei în anul 1937, producea cu regularitate în jur de 2.500.000 bucăți de țigări anual, în valoare de 6.250.000 lei, câștigându-și un renume în branșa țigărilor de foi. Aducând beneficii importante C.A.M.-ului (Casa Autonomă a Monopolurilor – n. n.), atelierul asigură, și pentru o bună parte a populației din insulă (cca 90-100 de lucrători), posibilitatea de a-și câștiga o existență modestă⁴³.

Sunt concludente, în această privință, câteva exemple din evoluția unor întreprinderi care au existat și înainte de primul război mondial și care, în perioada interbelică, deși au cunoscut oscilații și chiar stagnări în unii ani, s-au dezvoltat, totuși, la un nivel superior. În scurt timp, activitatea fabricii de cherestea “Drencova” cunoaște o înviore, iar în 1934 se fac chiar renovări cu scopul măririi capacității de producție; este renovat utilajul, măsură impusă de adaptarea producției fabricii la cerințele exportului în Ungaria și Austria. Primind și importante comenzi din țară, fabrica de cherestea “Drencova” alimenta în bună parte piața din București, Giurgiu, Galați și Brăila cu lemne de foc și materiale de construcție. Până în anul

1936 capitalul acestei întreprinderi s-a ridicat la 20.758.092 lei, dând de lucru în fabrică și la muncile auxiliare din exploatarea forestiere, permanent pe timpul întregului an, la aproximativ 350 de oameni. Autoritățile locale considerau deosebit de importantă activitatea acestei întreprinderi pentru Clisura Dunării, deoarece contribuia la rezolvarea unor probleme sociale acute din această zonă, cum era șomajul. Ea absorbea o bună parte din surplusul brațelor de muncă, aducând – în același timp – și importante beneficii statului⁴⁴.

Analizând desfășurarea vieții industriale din Clisura Dunării în perioada dintre cele două războaie mondiale, nu putem trece cu vederea faptul că, nici în perioadele de efervescentă a activității economice, nu era folosită întreaga capacitate de producție a întreprinderilor. Astfel, de exemplu, atelierul de țigări de foi “Ada-Kaleh”, având o capacitate anuală de producție de 6.000.000 bucăți țigări, nu producea efectiv decât aproximativ 2.500.000 bucăți.

Fabrica de cherestea “Drencova” lucra, de obicei, sub capacitatea sa de producție. În anul 1934, de exemplu, nu a atins decât 7,44% din capacitatea maximă de producție. În anii 1935-1936, exploatarea de cărbuni “Cozla” a produs 11.683.028 kg și, respectiv, 9.713.714 kg, față de 16.000.000 kg, la cât se putea ridica producția anuală maximă.

De asemenea, marile societăți monopoliste împiedicau și aici exploatarea rațională a resurselor și bogățiilor naturale, atunci când interesele lor cereau aceasta. Astfel, exploatarea minierei “Cozla” îi aparțineau și alte concesiuni: pentru huiilă în comunele Eibenthal, Svinița și Gherbovăț, iar pentru cupru în Moldova Nouă; nici una dintre ele nu a fost pusă în exploatare normală⁴⁵.

În această perioadă, a fost sistată activitatea a numeroase exploatarea miniere din județul Severin. Astfel, spre exemplu, la minele de cărbuni Baia Nouă – în septembrie 1933 – s-a reluat lucrul și a continuat exploatarea până la 31 martie 1934, când s-a sistat complet.

Societatea minelor de cărbuni din Mehadia concediase jumătate din personal în luna noiembrie 1934, în urma faptului că pierduse piața de desfacere a cărbunelui, iar căile ferate refuzaseră să-i mai acorde cote. Câteva luni mai târziu, la 15 martie 1935, minele Mehadia au fost închise definitiv. A urmat lichidarea societății, “cu care ocazie s-a iscat un proces între societate și Uniunea noastră (minieră) ca reprezentantă a muncitorilor; tratativele care s-au dus de Uniunea noastră cu reprezentanții societății au avut ca urmare că, în cursul lunilor martie și aprilie 1935, societatea a achitat salariile restante, precum și concediile de odihnă începând din anul 1930; procesul cu societatea s-a referit la drepturile muncitorilor pentru concedii de odihnă cu plată pe anul 1929, plus plata salariului pe luna în curs și următoarele concedierii muncitorilor (procesul a fost câștigat de muncitori)”⁴⁶.

Anii 1933-1938 au fost ani de dezvoltare și a altor ramuri de producție în județul Timiș-Torontal. La Timișoara iau ființă, în această perioadă, o serie de noi întreprinderi industriale din ramurile textile, chimică, pielărie etc. O deosebită dezvoltare cunoaște industria textilă, mai ales industria lânii și a țesăturilor de bumbac. În această ramură iau ființă întreprinderi noi, ca: "Prima fabrică română de mătase" (1933), "Fabrica de textile" (1934), "Begatex" (1935) etc. Numărul întreprinderilor textile mari și mici din Banat a ajuns, în acești ani, la 50. Deși Banatul nu reprezintă decât 5% din teritoriul României, capitalul investit în industria textilă din acest ținut reprezenta, în 1936, 22% din capitalul investit pe țară în această ramură, iar valoarea producției – 16% din totalul general. Aceasta arată importanța pe care o avea industria textilă bănățeană, alături de cea metalurgică, pentru economia națională.

S-au dezvoltat, de asemenea, și alte ramuri ale industriei. Astfel, în industria chimică iau ființă: fabrica de cremă de ghetă "Eg-Güy" (1939), fabrica de produse farmaceutice "Gea-Krayer" (1936), ca să amintim numai de cele însemnate. Iau, de asemenea, ființă o serie de întreprinderi de tricotaje, piele, încălțăminte și altele. Numărul întreprinderilor industriale din Timișoara ajunge – în 1936 – la 120, iar al băncilor la 20⁴⁷.

În timp ce numărul întreprinderilor timișorene crește foarte puțin, înzestrarea energetică crește la 227,4%, ceea ce confirmă o creștere a nivelului tehnic al producției, iar numărul de lucrători sporește cu aproape 50%. Cea mai importantă creștere – în această perioadă – este înregistrată în ramurile industriei chimice și electronice; cea mai accentuată concentrare a puterii instalate este evidentă în ramurile electrotehnică, metalurgică, chimică, textilă, confecții și alimentară, iar cea mai sensibilă concentrare a forței de muncă în electrotehnică, metalurgică, chimică, pielărie⁴⁸.

Industria orașului oglindește dezvoltarea industriei grele – metalurgică, chimică, electrotehnică – și a ramurilor industriei ușoare tradiționale: textilă, confecții și încălțăminte. Această situație este favorizată și de extinderea societăților anonime, al căror număr – în perioada amintită – crește de la 25 la 62.

Societățile anonime au intensificat – în mod deosebit – concentrarea și centralizarea capitalului industrial, al lucrătorilor și, mai ales, a puterii instalate. Într-adevăr, coeficienții de devansare a evoluției societăților anonime față de firmele sociale erau de 1,31 la numărul de unități, 1,15 la capital social, 1,70 la puterea instalată și 1,16 la numărul de lucrători, de unde se poate trage concluzia că, având compoziția tehnică cea mai ridicată, societățile anonime realizează și cea mai înaltă productivitate a muncii, condiție fundamentală în lupta de concurență⁴⁹.

Sub aspectul înzestrării fabricilor cu utilaje, putem afirma că o parte din întreprinderi, mai ales cele create după 1920 și care se bucurau de sprijinul statului

prin comenzi (îndeosebi cele din ramura metalurgică, textilă și chimică), dispunea de utilaje perfecționate. Dar numărul acestor întreprinderi era relativ mic. Cercetările din acel timp referitoare la întreaga industrie din Banat scot în evidență faptul că doar cca 50% din întreprinderi și-au înlocuit parțial utilajul uzat, între anii 1920-1936.

Existau unele cazuri, când, pentru a face economii de capital, patronii unor întreprinderi achiziționau utilaj scos din uz de către capitaliștii străini. Așa, de exemplu, proprietarii fabricii “Bozsak și fiul” S.p.a. au achiziționat, în anul 1936, războaie de țesut scoase din uz de firma furnizoare (din Germania), iar pentru atelierul de lăcătușerie au cumpărat utilaje provenite de la depozitele de fier vechi.

Marea majoritate a muncitorilor rămânea necalificată; astfel, în anul 1936, la 24 de fabrici cu peste 50 de muncitori (în total 5.815 muncitori), doar 26,4% dintre muncitori erau calificați, iar 73,6% erau necalificați⁵⁰.

Situația meseriașilor din Timișoara era mai bună decât în alte localități din țară. Astfel, de pildă, manufactura de tutun timișoreană era considerată “o mică și ordonată colonie”. Manufactura timișoreană crea lucrătorilor o serie de facilități: “o cantină unde muncitorii iau masa de la prânz cu 8 lei..., un dispensariu curat întreținut”, dispensar prevăzut cu “30 de leagăne unde mamele care muncesc în fabrică își aduc copiii dimineața și îi lasă în păstrarea surorilor până după amiază când ies din fabrică”. Pentru educația copiilor de muncitori, manufactura de tutun dispunea de o grădiniță și o școală primară cu drepturi recunoscute de stat. De asemenea, se preciza faptul că “cinematograful, sala de lectură și infirmeria completează educația meseriașilor maturi și necesitățile sanitare ale fabricii de tutun”⁵¹.

În această perioadă, cele mai importante întreprinderi (oficii) din Timișoara erau considerate următoarele: Petrolux, Banca Generală de Credit Ungară (Reprezentanța Generală Timișoara), Societatea Anonimă Română de transporturi internaționale “Schenker and Co.” Timișoara, Banca de Credit Român (sucursala Timișoara I), Uzina Comunală de Gaz Timișoara⁵².

Dezvoltarea industriei și creșterea populației au dus la sporirea numărului de firme comerciale, Timișoara devenind unul din cele mai importante centre comerciale ale țării. O statistică din anul 1935 indica existența – în Timișoara – a unui număr de 1.389 de unități comerciale, clasificate astfel: 264 unități ale marelui comerț, 906 unități ale micului comerț, 219 cărciumi și ospătării⁵³.

Multe din marile uzine timișorene erau și ele sub controlul capitalului străin, ca cele mai mari fabrici textile: “Industria lânii” și “Romitex” sau marile întreprinderi chimice: “Gea-Krayer” și “Prima Fabrică de spirit”⁵⁴.

Acumularea capitalului, dezvoltarea capitalismului în industrie și în comerț a impus creșterea rolului capitalului bancar. Slăbit în urma crizei din 1929-1933, în ajunul celui de-al doilea război mondial capitalul străin ocupa – în Timișoara – o pondere mai redusă decât înainte de criză.

Pozițiile capitalului străin se pot deduce din următoarele exemple: Banca de Credit Român, creație a capitalului austriac, al cărui loc, după 1919, este preluat de capitalul francez, avea participații la “Prima fabrică de ciorapi Timișoara”; Banca comercială italiană și română, care – de fapt – era o sucursală a unei bănci italiene (Banca Commerciale Italiana), își creează – printre alți afiliați – și Banca Agrară Timișană, reușind să impulsioneze activitatea capitalurilor italiene care pătrund în diverse ramuri⁵⁵. Banca de Credit Român (sucursala Timișoara I) avea sucursale în multe localități din țară, precum: Bălți, Brașov, Brăila, Cernăuți, Constanța, Galați, Iași, Oradea și Timișoara; banca dispunea de capital și rezerve în valoare totală de 750 milioane lei⁵⁶.

Capitalul german își va intensifica pătrunderea în industria timișoreană în perioada 1933-1940, îndeosebi în industria chimică.

Datorită procesului de concentrare și centralizare a capitalului bancar, numărul băncilor nu crește după 1933. La 1 ianuarie 1939 erau semnalate – în Timișoara – 12 bănci cu activitate normală și 3 bănci în curs de lichidare⁵⁷. Spre exemplu, Banca Generală de Credit Ungară (Reprezentanța Generală Timișoara) avea sucursale în Brașov și Oradea Mare⁵⁸.

În domeniul edilitar-administrativ, realizările din municipiul Timișoara sunt remarcabile. În acest sens, în 1934 s-a construit o linie de tramvai până la oprirea finală din Aleea Octavian Goga, înlesnindu-se, astfel, circulația mult dorită între oraș și pădurea regală; totodată, se instalează o pompă-turbină și o bandă de cauciuc pentru ridicarea cărbunelui din silozuri. În 1935 se deschide Parcul Rozelor, o raritate în toată Europa. În anul următor s-a pus piatra fundamentală la Catedrala monumentală ortodoxă română din Cartierul Cetății; la tramvaiele comunale s-au pus în funcțiune două căldări noi pentru o producție de 27 tone aburi la oră și s-a terminat linia de circuit (nr. 6), care traversează prin Cetate-Fabrică-Elisabetin-Iosefin, adică prin Cartierele I, II, III și IV; s-a instalat un degazor pentru protecția coroziunilor, în același timp, s-a ridicat o hală de construcție metalică, pentru adăpostirea căldărilor noi. În 1937 tramvaiele construiesc o turnătorie nouă; tot atunci, se ridică – în Cartierul I – Palatul Ucenicilor, de o rară frumusețe; la Horticultura comunală se instalează un atelier lung de 36 m, pentru secția olăritului; mai târziu, se construiesc: o casă pentru palmiere, un turn rezervor, un șopron mare și un grajd modern⁵⁹.

Pentru a înțelege situația economică a întregului județ Timiș-Torontal este relevantă nota trimisă de către Direcțiunea Vămilei, Serviciul Administrativ – la

data de 9 octombrie 1937 – prin care este solicitat avizul prefectului județului pentru autorizațiile de funcționare a următoarelor stabilimente industriale din Jimbolia, conform art. 94 din Legea vămilor: fabrica de pălării “Union”, moara “Prochaska și fiii”, fabrica de țigle și cărămizi “Bohn” S.A., fabrica de pălării și cloșuri “B. Decker & Comp. S.A.”⁶⁰.

În concluzie, relativa prosperitate economică de care se bucura întreaga țară a afectat și Banatul, de altfel o zonă înzestrată cu multe bogății naturale.

Măsurile cu caracter economic adoptate în perioada studiată, măsuri care vizau progresul economic general și limitarea penetrației capitalului străin în economia românească, s-au împletit cu măsurile sociale (ocrotirile sociale, asistența sanitară, condițiile de locuit, salarizarea, durata zilei de muncă ș. a.), încercându-se – și pe această cale – să se realizeze coeziunea societății românești, inițiativă laudabilă pentru autoritățile din acea vreme.

Note

¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a (noiembrie 1933-septembrie 1940), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 4-5.

² *Ibidem*, p. 13.

³ Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României (1933-1938)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 73.

⁴ *Ibidem*, p. 87.

⁵ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 25.

⁶ *225 de ani de siderurgie la Reșița (1771-1996)*, Reșița, Editura Timpul, 1996, p. 68.

⁷ *Ibidem*, p. 115-116.

⁸ Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Oradea, Imprimeria de Vest R.A., 1995, p. 102.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Dan Gh. Perianu, *Istoria uzinelor din Reșița (1771-1996)*, Reșița, Editura Timpul, 1996, p. 82.

¹¹ *225 de ani de siderurgie...*, p. 157.

¹² *Unirea Română*, Timișoara, anul IV, nr. 789, 17 iunie 1934, p. 4.

¹³ *225 de ani de siderurgie...*, p. 158.

¹⁴ Georg Hromadka, *op. cit.*, p. 103.

¹⁵ *225 de ani de siderurgie...*, p. 147.

¹⁶ *Glasul Muncitorului Român*, Reșița, anul III (cenzurat), nr. 21, 26 mai 1935, p. 1.

¹⁷ *225 de ani de siderurgie...*, p. 148.

¹⁸ *GMR*, Reșița, anul III (cenzurat), nr. 31, 4 august 1935, p. 3.

¹⁹ *225 de ani de siderurgie...*, p. 148.

- ²⁰ *Ibidem*, p. 128.
- ²¹ Georg Hromadka, *op. cit.*, p. 106.
- ²² Dan Gh. Perianu, *op. cit.*, p. 84.
- ²³ *Ibidem*, p. 85.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 165.
- ²⁵ *Ibidem*, p. 166.
- ²⁶ *Curierul Banatului*, Timișoara, anul XVIII, nr. 26, 24 iunie 1937, p. 2.
- ²⁷ *225 de ani de siderurgie...*, p. 149.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 140.
- ²⁹ Ioan Munteanu, *Aspecte din viața și lupta minerilor din Banat între anii 1934-1938*, în *Studii de Istorie a Banatului* (în continuare – *SIB*), Timișoara, I, 1969, p. 147-148.
- ³⁰ Ioan Munteanu, *Aspecte din viața și lupta minerilor din Banat între anii 1934-1938*, în *Studii de Istorie a Banatului* (în continuare – *SIB*), Timișoara, I, 1969, p. 147-148.
- ³¹ *Ibidem*, p. 259.
- ³² Dan Popescu, *Momente semnificative din lupta metalurgiștilor de la uzina "Ciocanul" Nădrag între anii 1917-1944*, în *Tibiscus*, Timișoara, 2, 1972, p. 171.
- ³³ Gh. Radulovici, E. Ieli, *Aspecte privind conflictele de muncă și acțiunile greviste ale muncitorilor metalurgiști de la uzinele Ferdinand-Călan-Nădrag (1935-1940)*, în *Idem*, 4, 1975, p. 313.
- ³⁴ Dan Popescu, *Momente semnificative...*, p. 171.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 179.
- ³⁶ Serafin Mărgan, *Două secole de metalurgie pe Valea Bistrei*, Reșița, Editura Timpul, 1996, p. 77.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 80-81.
- ³⁸ C. Groșorean, *Banatul de altădată și de totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice*, Timișoara, f. e., 1946, p. 68-69.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 71.
- ⁴⁰ *Unirea Română*, Timișoara, anul V, nr. 1000 (număr festiv), 11 martie 1935, p. 7.
- ⁴¹ I. Cicală, *Aspecte ale dezvoltării economice și sociale în Clisura Dunării (1918-1938)*, în *AIACN*, Cluj Napoca, XIII (1970), p. 329.
- ⁴² *Ibidem*, p. 331.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 332.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 333.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 334.
- ⁴⁶ *Raport către al VIII-lea Congres al Uniunii Muncitorilor din Industria Minieră din România (1936)*, București, f. e., 1936, p. 23-24.

⁴⁷ W. Marin, Gh. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1971, p. 71-72.

⁴⁸ *Timișoara – pagini din trecut și de azi*, coordonator Ștefan Pascu, Timișoara, f. e., 1969, p. 166.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 169.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 170.

⁵¹ *Biruința*, Timișoara, anul II, nr. 18, 28 ianuarie 1934, p. 3.

⁵² *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

⁵³ *Timișoara – pagini din trecut și de azi...*, p. 170.

⁵⁴ W. Marin, Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 72.

⁵⁵ *Timișoara – pagini din trecut și de azi...*, p. 170.

⁵⁶ *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

⁵⁷ *Timișoara – pagini din trecut și de azi...*, p. 172.

⁵⁸ *Indicatorul străinilor*, Timișoara, 1935, p. 27.

⁵⁹ C. Grofșorean, *op. cit.*, p. 59.

⁶⁰ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare – D.J.T.A.N.), fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 66/1937, f. 12.

ASPECTS DE LA SITUATION ÉCONOMIQUE DE BANAT ENTRE LES ANNÉES 1934 – 1937

Résumé

La relative prospérité économique de la Roumanie a influencé, la région du Banat, aux nombreuses richesses naturelles.

La vie économique de Banat a été concentré au tour de UDR qui a englobé les usines de Reșița, la fabrique des machines agricoles de Bocșa, les mines de charbon d'Anina etc. et le STEG. Les investisseurs étrangers (les austrochiens, les roumains, les français et les anglais parmi lesquels : Adalbert Veith, Max Auschnitt, Nicolae Malaxa, Paul Gauthier și Douglas Vickers) ont eu une grande influence sur l'évolution d'UDR. Mais la composition ethnique a connu des changements en faveur des roumains.

La deuxième centre industriel a été le département Severin à cause de la productivité des Usines Metalurgiques Nădrag, quelles ont appartenues à la famille Auschnitt, associée au groupe de trios banques anglaise.

Dans les autres centres comme Orșova, Timișoara etc., la vie économique a connu un développement appreciable, entre les années mentionnées.

PCR ARAD ÎN ANUL 1947: REORGANIZĂRI INTERNE ȘI RELAȚIA CU SOCIETATEA

BOGDAN IVAȘCU

Anul 1947 a adus răcirea totală a relațiilor între foștii aliați și declanșarea războiului rece¹. Mai multe evenimente au punctat deteriorarea progresivă a contextului internațional. În primul rând ajutorul acordat de către SUA Greciei și Turciei, în valoare de 400 de milioane de dolari, în condițiile în care Marea Britanie nu mai putea suporta această povară. Au urmat apoi doctrina Truman (12 martie 1947), planul Marshal și respingerea sa de către sovietici, constituirea Cominformului și discursul lui Jdanov.

Declarațiile oficiale de război ar putea fi considerate doctrina Truman și discursul lui Jdanov. La 12 martie 1947, președintele american arăta că în lume există două moduri de viață, unul “bazat pe voința majorității și se distinge prin instituții libere, guvern reprezentativ, alegeri libere, garantarea libertății individuale, libertatea exprimării și a religiei și libertatea față de opresiunea politică. Cel de-al doilea mod de viață se bazează prin forța unei minorități impusă prin forța majorității. El se sprijină pe teroare și opresiune, o presă și un radio controlat, alegeri falsificate și suprimarea libertăților personale”.² Aluzia la sfera de influență sovietică era evidentă în ultima frază. În replică, A.A. Jdanov, la întrunirea partidelor comuniste din Polonia, din septembrie 1947, anunță și el formarea a două lagăre, tabăra inculpată fiind biînteleles cea a aliaților occidentali – “Astfel s-au format două lagăre - lagărul imperialist și antidemocratic, având ca scop de bază dominația mondială a imperialismului american și distrugerea democrației și lagărul anti-imperialist și democratic, avînd ca scop de bază subminarea imperialismului, consolidarea democrației și eradicarea rămășițelor fascismului”.³

La sfârșitul reuniunii din Polonia a fost înființat un Birou Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești (Cominform), cu sediul la Belgrad, înlocuitor al Kominternului. Aceasta arăta clar dorința Moscovei de a trasa o linie de conduită unică pentru partidele comuniste din estul și centrul Europei, eliminând marja de autonomie care mai existase până atunci. Jdanov face un apel la părăsirea “căilor naționale spre socialism”, Moscova fiind de-acum unicul reper. “Teoria fondată de Jdanov, în acel moment prim-locotenent al lui Stalin și “țar” ideologic al Kremlinului va constitui alfa și omega internaționalismului comunist, până la moartea dictatorului, survenită în martie 1953”.⁴

În România se constată deteriorarea accentuată a climatului politic în această perioadă, manifestarea principală fiind intensificarea persecuțiilor asupra opoziției și a terorii asupra societății românești în general. Raportul din 3 februarie

1947 al reprezentantului american la București, Burton Berry, relatează înăsprirea cenzurii guvernamentale asupra ziarelor opoziției și mai ales a “Dreptății”, care fusese și suspendată la sfârșitul lui 1946 ca urmare a insistenței autorităților sovietice.⁵

Campania de intimidare și teroare a atins un nou apogeu în martie și mai 1947 când mai mulți fruntași țărăniști și liberali au fost arestați. Pentru aceste arestări nu a existat nici o bază legală, cei arestați fiind trimiși la Gherla, Pitești, Craiova, Miercurea Ciuc. Marea majoritate au fost eliberați după șase luni, dar scopul de intimidare a populației fusese atins.⁶

Un nou raport al lui Burton Berry din 14 aprilie 1947 afirma că se strânseseră destule probe pentru a afirma că se dorea un control total al societății din partea comuniștilor. Documentul identifica trei stagii ale programului comunist: arestarea în masă a opoziției pentru înnăbușirea ei, ca necesitate preliminară a programului forțarea liberalilor lui Tătărescu și a socialiștilor lui Rădăceanu afară din guvern, prin măsuri de intimidare, șantajarea liderilor compromiși, etc. adoptarea unei politici de prețuri și salarii de creștere accelerată care să aducă economia pe marginea prăpastiei.⁷

Opoziția va fi neutralizată practic după înscenarea de la Tămădău, din 14 iulie 1947, care va duce la înlăturarea principalului opozant, Partidul Național Țărănesc. Arestarea celor care au încercat să fugă din țară a fost urmată de altele, în rândul capilor partidului de la centru, dar și din teritoriu, precum și de percheziții severe la sediile PNTȚ. A fost arestat și Iuliu Maniu, deși nu participase la încercarea de fugă. La 29 iulie 1947 printr-un jurnal al Consiliului de miniștri, PNTȚ este dizolvat. Sentința în procesul liderilor țărăniști s-a dat în data de 11 noiembrie 1947 însemnând ani grei de închisoare pentru aceștia.

Epurările din armată au cunoscut o nouă etapă în acest an. La 1 septembrie 1947, 37 de generali, un contraamiral și mii de ofițeri superiori și inferiori sunt trecuți în rezervă⁸. La 27 decembrie 1947 are loc o nouă trecere în revistă a cadrelor armatei însoțită de noi epurări.

În luna noiembrie liberalii tătărescieni sunt îndepărtați din guvern, comuniștii punând astfel capăt oricărei forme de coabitare la guvernare. Peste puțin timp, ultimul obstacol în calea puterii absolute a PCR, monarhia, avea să fie și el înlăturat, regele Mihai fiind silit să abdice la 30 decembrie 1947.

Victoria zdrobitoare în alegeri obținută prin fals de Blocul Partidelor Democratice a determinat și o reorientare strategică. Rata de admitere a noilor membrii a fost sever redusă iar partidul și-a îndreptat atenția spre problemele organizatorice. O plenară C.C ținută în 9 ianuarie 1947 a fost dedicată acestora, fiind adoptate un număr important de măsuri ce țin de instituționalizare. Au fost stabilite secții pentru sindicate, țărani, femei la nivelul aparatului C.C cât și al

filialelor locale, într-o încercare de structurare mai bună a ierarhiei și activității de partid, de îmbunătățire a controlului și colaborării cu organizațiile anexă. În prima jumătate a anului este constituită Uniunea Tineretului Muncitor, iar Frontul Plugarilor e reorganizat. Începe totodată excluderea “elementelor ostile și dubioase”, deși nu este vorba de declanșarea verificărilor.⁹

Transformările amintite s-au repercutat și la nivel local unde se observă în ce privește județele pe care le-am cercetat debutul unui efort de instituționalizare.

Județul Arad cunoaște în acest an evenimente remarcabile. Situația politică din județ era foarte tensionată, devenind la un moment dat chiar explozivă. Evoluțiile politice din acest județ vor afecta în bună măsură organizațiile de partid, inclusiv structurile conducătoare ale PCR din localitate.

În cadrul reorganizării generale inițiată de C.C în lunile martie-aprilie este restructurată și județeană Arad. O comisie C.C compusă din Iosif Rangheț, Nicolae Ceaușescu (pe atunci deputat de Olt), Leonte Răutu și Liuba Chișinevschi sosește la Arad. Sarcina acestei comisii va fi de “a verifica organele și activiștii de partid și a reorganiza comitetele județene pe baze mai sănătoase, ca ele să fie strâns legate de masa membrilor de partid de la întreprinderi și de la sate, ca după încheierea lucrărilor C.C să aibe legături directe cu filialele județene și realitățile locale”. Este subliniată astfel ideea unor mai bune conexiuni între centru și provincie, a unor legături directe, diluate până atunci de prezența regionalelor de partid. Se precizează însă că după terminarea respectivelor verificări și reorganizări restructurarea se consideră terminată și că pe viitor nu se mai admit nici un fel de schimbări și reorganizări fără o prealabilă consultare și aprobare a C.C sau a secțiilor C.C. Județele în care activiști importanți au fost schimbați fără aprobarea C.C sunt date de exemplu negativ, Comitetul Central arogându-și monopolul politicii de cadre și dând expresie concepției centralizatoare rigide: “Cine poate, cu mai mare competență și autoritate, să cunoască și să repartizeze just activiștii de partid, dacă nu C.C. prin organele sale de cadre și organizatorice?”.¹⁰

În urma vizitei comisiei este instalat un nou comitet județean în frunte cu Petre Apostol. Mai multe secții ale județenei sunt criticate pentru activitatea depusă și apoi reorganizate (secția organizatorică, educație politică, cea de tineret, sindicală și țărănească). O serie de activiști sunt retrimiși în producție, sunt reorganizate birourile de plasă și de sector. Până la data de 1 mai sunt trasate următoarele sarcini: “Continuarea reorganizărilor la plase și celule de oraș, punerea la muncă a tovilor cei mai devotați și capabili. Întărirea FUM și reactivizarea BPD. Supravegherea autorităților și antrenarea lor în munca progresivă pentru democrație. Întărirea UTM-ului. Întărirea vigilenței de partid și curățirea partidului de elemente necorespunzătoare”.¹¹

Noua structură organizatorică nu va rezista mai mult de o lună. Un eveniment excepțional vine să bulverseze complet viața organizației de partid din Arad și să antreneze noi schimbări în conducere. Este vorba de revolta muncitorilor de la fabrica ITA din 25 aprilie 1947, soldată cu uciderea a doi activiști.

Încă din 1946 existau semne de serioasă nemulțumire în marile uzine din Arad. Situația se agravează și mai mult în 1947, o dată cu sărăcia generalizată, iarna grea din '46-'47 și inflația galopantă. Muncitorii nu-și mai puteau asigura cele necesare traiului pentru ei și familiile lor. Ca de obicei în aceste situații, cel mai bun lucru pe care organizația de partid l-a găsit de făcut a fost blamarea reacțiunii. Raportul din luna martie lasă să se vadă o stare de nemulțumire generală în rândul muncitorimii arădene. Se spune că "situația uzinelor din oraș din cauza situației grele nu este prea favorabilă, agravată în multe locuri de atitudinea social-democraților". La atelierele CFR a avut astfel loc o grevă a muncitorilor nemulțumiți că n-au primit salariile de scumpire. La fabrica "Astra" s-a desfășurat o grevă parțială a unei "clici reacționare" care a cerut o despăgubire săptămânală de 200.000 de lei retroactiv de la 1 decembrie până la intrarea în vigoare a noului contract colectiv. La Fabrica de Zahăr "muncitorimea cu de la sine putere a sechestrat o cantitate de 98.000 kg zahăr și a împărțit sub titlul de supracotă până la data de 1 septembrie. Toate măsurile luate până-n prezent au fost ineficace, muncitorimea a adus injurii Comisiei Locale și CGM-ului. Este în curs de pregătire o adunare generală a muncitorilor de la fabrică pentru clarificarea situației".¹²

Deznodământul a fost violent în ceea ce privește fabrica ITA. În dimineața zilei de 25 aprilie 1947 muncitorii au încetat lucrul, au pătruns în birourile direcțiunii unde i-au bătut pe director și câțiva colaboratori. Sosit la fața locului, responsabilul sportiv al sindicatului, Nedici Iosif ar fi încercat să calmeze mulțimea. Furioși, muncitorii l-au bătut și urmărit până în curtea sediului partidului, unde l-au bătut iar și pe el și pe activistul însărcinat cu paza sediului care a încercat să-i oprească, devastând apoi sediul. Încercările secretarului Comisiei Locale de a calma mulțimeau eșuat și ele. Muncitorii ar fi încercat să convoace la grevă și fabricile Astra și CFR, dar delegațiile trimise acolo n-au reușit să mobilizeze aceste fabrici la grevă. "Drept răzbunare elementele reacționare, care scontau pe solidaritatea întregii muncitorimii arădene la acțiunea lor criminală l-au dezbrăcat pe tovarășul Nedici și pe paznic, care între timp își reveniseră din letargie și i-au ucis în modul cel mai barbar"¹³, se arată în raport.

Alte documente de partid, inclusiv mărturiile unor activiști prezenți la evenimente, indică faptul că cei doi n-ar fi fost chiar victime nevinovate. Adresându-se mulțimii, Nedici Iosif le-a declarat sec muncitorilor care strigau că au salarii de mizerie, că asta este legea și nu se poate face nimic. Celălalt activist ucis, Szanto

Alexandru amenințase muncitorii cu revolverul, gest care i-a fost fatal. Câțiva activiști au reușit să scape din sediul partidului fugind printr-o grădină.¹⁴

Ancheta Partidului identifica drept cauze ale revoltei lejeritatea cu care au fost îndeplinite doleanțele nuncitorilor în trecut, regretându-se faptul că nu s-a luat o atitudine mai fermă din timp. De vină ar fi fost și prezența puternică a reacțiunii. Între cauzele reale însă, este recunoscut faptul că activiștii din uzină, între care și Nedici erau foarte impopulari, fiind priviți de muncitori ca niște străini și aristocrați, iar faptul că aceștia erau aduși și plecau de la uzină cu mașina într-o perioadă de lipsuri a fost foarte rău văzut¹⁵

Oricare ar fi fost cauzele, rezultatul a fost un veritabil seism pentru județeană Arad, antrenând schimbări importante la nivelul structurilor de conducere, mai ales în Comitetul județean și Comitetul Sectorului V de care aparținea fabrica ITA. Pentru a ne face o idee despre amploarea schimbărilor și destituirilor prezentăm mai jos componența Comitetului Județean și a biroului sectorului V înainte și după evenimentele din aprilie 1947.

BIROUL DE SECTOR ITA

MARTIE 1947

Iordanov Svetco –secretar
Vaștag Gheorghe –organizatoric
Weinberger Ernest – cadre
Ardeleanu Gheorghe –sindicate
Tulucan Lucreția – femei
Singer Ludovic – tineret
Boldur Gheorghe - agitație¹⁶

MAI 1947

Sarcza Eva – secretar
Jurjuc Ioan –organizatoric
Bănuș Traian – cadre
Sereș Ioan – Educație politică
Macovei Gheorghe – sindicat
Cotroczo Elisabeta – tineret
Marcu Maria – femei
Fekete Carol –administrativ¹⁷

COMITETUL JUDEȚEAN PCR ARAD

MARTIE 1947

Belle Petre
Apostol Petre
Ardelean Gheorghe
Cristici Petre
Aciu Alexandru

Bekesi Stefan
Leichtman Andrei
Pop Stefan
Ilica Mărioara
Mocuța Petre
Palasti Etelca
Gheltz Filip
Buraciuc Petre
Vida Anton
Zahan Ana
Nini Gheorghe
Stoian Mircea
Vărșândan Ioan
Bătălan Vasile
Fericean Gheorghe¹⁸

MAI 1947

Mălnășan Aurel
Aciu Alexandru
Parija Andrei
Gheltz Filip
Gluvacov Milan
Blăgăilă Ioan
Mocuța Petru
Zahan Ana
Ilica Maria
Buraciuc Petre
Nini Gheorghe
Stoian Mircea
Vărșândan Ioan
Balica Mihai
Vasilu Teodor
Borcea Anton
Polanski Iosif
Negru Iosif
Binciș Traian¹⁹

Figuri importante ale elitei locale sunt afectate de evenimente. Cel mai vechi membru din Biroul Județean, responsabilul de cadre, Cristici Petru este înlocuit, și după cum se poate observa din compararea listelor, nu mai apare nici măcar ca simplu membru al Comitetului Județean. În calitate de responsabil al serviciului de cadre (ce avea în cadrul partidului și atribuții de serviciu de informații propriu), este găsit ca principal vinovat și constrâns la o aspră autocritică: “Tovarăși,

eu ca responsabil de cadre județean trebuia să păstrez puritatea și securitatea Partidului nostru de elemente străine de noi care s-au strecurat în organizația noastră. . . . Tovarăși, activitatea mea și ce atitudine am avut în ziua de 25 aprilie am arătat-o în declarația mea care este la tovarășii din Comitetul Central, recunosc că principalul vinovat sunt eu, pentru că Partidul nostru a cerut mai mult de la mine decât de la oricare tovarăș din conducerea județenei, cu atât mai mult căci eu sunt cel mai vechi membru din conducere. Am fost laș, n-am avut atitudine demnă a unui conducător și pentru asta sunt convins că C.C îmi va da sancțiunea cea mai gravă pe care o merit”.²⁰

Organizația de partid a fabricii ITA a fost desființată iar reîncadrarea membrilor s-a făcut prin filtrul unei comisii special înființate. Din 2500 de membri câți existau înainte de 25 aprilie 1947 au fost reîncadrați doar 1195, peste jumătate fiind epurați.²¹

Însă problemele de autoritate ale județenei Arad în fața muncitorilor și a societății arădene în general nu vor dispărea nici după incidentul ITA. Sindicatul arădene, erau conduse se pare, în multe cazuri, de lideri sindicali autentici pe care organizația de partid nu-i putea controla. În luna iulie este criticată conducerea sindicatelor despre care se spune că “duce o muncă neorganizată, ruptă de mase și unde mai persistă o atitudine de autonomie periculoasă și dăunătoare din partea membrilor de partid”. Județeană cere Comitetului Central să trimită pe linie sindicală “un tovarăș care să țină în mână pe activiștii de acolo și să ajute la orientarea acestora spre mase. Altfel nu vedem cum s-ar putea rezolva această problemă, tovarășul Balica fiind o fire orgolioasă și necuprinzând just activitatea sindicală”. Mesajul se încheie într-o notă de disperare: “fiind o problemă serioasă pentru Arad cu un număr de 42000 de sindicaliști și cu atâtea probleme grele, rugăm C.C să se rezolve această problemă”²². Alegerile sindicale pot fi considerate un semi-eșec și ele. La un număr de 49618 membrii organizați în sindicat au fost aleși în conducerea sindicatelor 715 persoane. Dintre aceștia 395 erau comuniști, 116 social-democrați și 204 neutri²³, o majoritate comunistă destul de fragilă.

Organizația de partid din Arad reprezenta foarte probabil una din cele mai slabe verigi ale controlului totalitar pe care PCR începea să-l instaleze asupra României. La sfârșitul anului 1947, ca urmare și a evenimentelor de la ITA, numărul membrilor era de doar 12695, de două ori mai mic decât județe ca Bihor sau Cluj, la o populație aproximativ egală.²⁴ Nemulțumirea față de propriile cadre de conducere răzbate la tot pasul, ca și față de incapacitatea de a controla aparatul de stat. Secretarul de cadre care îl înlocuise pe Cristici Petru demis după evenimentele de la ITA este schimbat la scurt timp, fiind considerat foarte slab. Sectorul CFR împreună cu plasele Hălmagiu, Săvârșin, Chișinău-Criș, Târnava

sunt cotate ca foarte slabe, urmând ca mulți din conducere să fie înlocuiți “cu oameni evidențiați în ultimul timp și cu acei care ies din școala noastră de cadre”.²⁵ Disproporția în ce privește influența Partidului la orașe și sate este apreciată în continuare ca foarte mare. Despre multe birouri de plasă se spune că sunt necorespunzătoare și ar trebui schimbate în întregime. Cadrele Frontului Plugarilor “sunt încă slabe și nu știu cum să vadă și să stăpânească problemele. Va trebui să ridicăm măcar 2-3 muncitori pentru a asigura conducerea sănătoasă și combativitatea conducerii organizației”.²⁶ Aparatul de stat e prezentat ca lipsit de credibilitate aproape în totalitate-poliția e principalul motiv de nemulțumire: “este străină de noi, persistă corupția în mare măsură, ceea ce se răsfrânge și asupra partidului”.²⁷

Cu toate aceste neajunsuri, la sfârșitul anului 1947, PCR Arad era unica forță existentă pe scena politică locală. Regimul comunist intrase și aici în faza sa monolitică, cu un singur partid care controla toate domeniile de activitate. Perioada de după 1948 va aduce cu sine reformele de inspirație sovietică (noua Constituție, reforma învățământului, reforma cultelor, naționalizarea și colectivizarea) care vor transforma România într-un regim de tip sovietic

Note

¹ Marea majoritate a istoricilor acceptă această dată ca cea a declanșării războiului rece (însuși termenul de “război rece” este elaborat în 1947 de finanțistul Bernard Baruch și popularizat de Walter Lippman). O excepție notabilă o reprezintă Andre Fontaine care consideră războiul rece ca începând imediat după revoluția bolșevică, o dată cu apariția primului stat totalitar, cu atitudine fundamental ostilă față de celelalte regimuri, considerate exponentele unei lumi decăzute ce trebuia distrusă din temelii -Andre Fontaine-*Istoria războiului rece*, Editura militară, 1992.

² *Public papers of the President of the United States, Harry S. Truman*, vol 1947, Washington D.C, US Government printing Office, 1963, p.178 apud Henry Kissinger, *Diplomatia*, Editura All, București, 2002., p. 397.

³ *Pentru o pace trainică, pentru democrație populară*, Jurnal al Biroului Informativ al partidelor comuniste, septembrie 1947.

⁴ Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, 1999, p. 45.

⁵ Arhivele Statului București, colecția Microfilme SUA, rola nr. 666, cadrele 126-133 apud Ioan Scurtu, *România – viața politică în documente - 1947*, București, 1994, p. 81-83

⁶ Denis Deletant, *op. cit.*, p.59. Referitor la intensificarea terorii și a epurărilor în anul 1947 a se vedea și Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Editura Litera, București, 1994 p.161-163; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990., p.294-297.

⁷ Ioan Scurtu, *op.cit.* p.149-150.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr.201, 2 septembrie 1947.

⁹ Robert King, *The History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford University, California 1980, p.70,

¹⁰ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (în continuare DJAN) Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 37/1947, f.12-14.

¹¹ *Ibidem*, f.59, 60.

¹² *Ibidem*, f.55-57.

¹³ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 38/1947, f. 248.

¹⁴ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 49/1947, f.165, 200.

¹⁵ *Ibidem*, f.185.

¹⁶ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, doasr 40/1947, f.40.

¹⁷ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 49/1947, f.45.

¹⁸ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 38/1947, f.7.

¹⁹ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 37/1947, f.62.

²⁰ *Ibidem*, f.35.

²¹ *Ibidem*, f.185.

²² *Ibidem*, f.215.

²³ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 38/1947, f.292.

²⁴ DJAN Bihor, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 12/1945-1948, f. 203; DJAN Cluj, *Arhiva Comitetului Județean PCR*, fond 2, dosar 5/1947, f.95; DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean PCR*, dosar 40/1947, f.156.

²⁵ DJAN Arad, *Arhiva Comitetului Județean al PCR*, dosar 37/1947, f.112.

²⁶ *Ibidem*, f.189.

²⁷ *Ibidem*, f.150.

THE ROMANIAN COMMUNIST PARTY ARAD IN THE YEAR 1947: INNER REORGANISATION AND THE RELATION WITH SOCIETY

Abstract

The year 1947 brought a considerable worsening of relations between the former allies – USSR and the Western Powers - and marked the debut of the Cold War. As a consequence, The Soviet Union strengthened its control over Eastern European countries, and over the local communist parties.

The Romanian Communist Party (RCP) went through a process of internal regrouping in an attempt to strengthen its control over the county party organizations, and at the same time to improve its organizational structure. The RCP branch of Arad underwent many changes during 1947. A particular aspect of RCP Arad was its relationship with the local society, its problems in imposing the party authority. The most significant example was the ITA workers rebellion from 25 April 1947, during which two party apparatchicks were killed. But the party was confronted here with other problems also : weak control over the trade-unions and the local administration, etc.

However, at the end of 1947 RCP Arad dominated the county's political life as the romanian communist regime entered its monolithical stage, emulating the soviet model.

SIGILIUL DIN 1672 AL LUI GRIGORIE I GHICA VOIEVOD AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI. O REPRIVIRE SIGILOGRAFICĂ

AUGUSTIN MUREȘAN

Între rarele exemplare de sigilii domnești ce au incluse în emblemă elemente din așa zisa scenă a săgetării corbului¹ face parte și sigiliul din 1672 al domnitorului Țării Românești, Grigorie I Ghica. Acest sigiliu rotund (6,3 cm), timbrat este conservat pe un act din 7 iunie 1672, prin care se întărea lui Badea clucer și soției sale stăpânirea peste o ocină din satul Săteani².

Deși acest sigiliu domnesc este cunoscut³, revenirea noastră asupra lui, printr-o cercetare atentă și amănunțită a emblemei sale scoate în evidență noi aspecte în legătură cu semnificația fiecărui element care o compun. Iată descrierea lui:

În emblemă (Fig. 1): două personaje încoronate purtând mantie lungă, sprijinind un pom (cu trei rădăcini și două ramuri tăiate spre mijlocul tulpinii), cu coroana ascuțită; pe brațul stâng al personajului bărbătesc din stânga copacului, aproape de umăr se află atârnat un arc, iar în mâna îndoită din cot, ține o săgeată, în poziție oblică cu vârful în sus; în vârful pomului se așează acvila cruciată cu aripile desfăcute ce ține în cioc un inel cu piatră, având pe piept un minuscul cap de bour cu stea între coarne, pasăre flancată în dextra de luna figurată (crai nou), în senestra de soare figurat.

Deasupra păsării se află o coroană închisă, terminată cu glob crucifer, ce separă legenda și înlocuiește invocația simbolică. În dreapta capului încoronat a personajului din dreapta, văleatul – data în caractere chirilice – ЗПИ (7180), iar în stânga capului încoronat a personajului din stânga – data scrisă în milesim (1672).

În exergă (pe o bandă dispusă în formă de cerc neterminat și răsucită la ambele capete), între trei cercuri liniare în interior și unul perlat în exterior s-a scris legenda în limba slavă:

**IO ГРИГОРИЕ ГИКА ВОЕВОДА <O> ЖЕЮ М-И-А <O> ПИО Г <O> О <O> ОДА > РЪ
ЗЕМАЕ... ХИ (IO GRIGORIE GHICA VOIEVOD CU MILA LUI
DUMNEZEU DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI)⁴.**

Cel mai vechi sigiliu cunoscut până în prezent în care pasărea heraldică ține în cioc un inel provine de la Dan al II-lea, voievodul Țării Românești⁵. Căutând a se arăta înrudirea ce era între familia domnitoare din Țara Românească și Huniazi,

în câmpul sigilar al sigiliului acestui voievod, într-un scut triunghiular s-a inclus un corb ce ține în cioc pe lângă cruce, un inel⁶. În acest sens, reputata specialistă în sigilografie, Maria Dogaru, aprecia că: „Același motiv l-a determinat și pe Grigorie Ghica, fiul fostului domn al Moldovei care a ocupat tronul Țării Românești între 1660 septembrie–1664 noiembrie, 1672 februarie–1673 noiembrie, să-și confecționeze un sigiliu în care, de asemenea, acvila cruciată poartă în cioc, alături de cruce, un inel”⁷.

Sigiliul de care ne ocupăm, datat 1672, iunie 7, aparținând lui Grigorie I Ghica, reprezintă simbolic legătura dintre Țara Românească, Transilvania și Moldova și constituie o “inovație” din punct de vedere al compoziției emblemei⁸. Heraldic, ideea enunțată a fost exprimată în sigiliu prin gravarea pe pieptul acvilei cruciate ce poartă în cioc și un inel, a unui minuscul cap de bour și plasarea unui arc pe umărul stâng al personajului masculin din stânga⁹. Sigiliul include stema combinată a Țării Românești, stema Moldovei¹⁰ și elemente ce fac aluzie la legenda Corvineștilor (inelul, arcul și săgeata). Modul de îmbinare a elementelor din stemele celor trei țări românești, evidențiază rolul prim al Țării Românești, principatul în care domnitorul Grigorie Ghica domnea la epoca respectivă¹¹.

Cele două personaje domnești cu veșminte de epocă¹², ce sprijină pomul (ce seamănă cu un brad sau chiparos)¹³, pasărea heraldică cruciată cu inelul în cioc, arcul și săgeata ne sugerează legenda istorică a vânării corbului¹⁴. Gravarea minuscului cap de bour cu steaua între coarne, pe pieptul păsării ne indică că unii din predecesorii acestui domn au fost și domni ai Moldovei. Este interesant faptul că personajul din stânga care ține arcul pe braț și săgeata cu mâna este gata parcă de a pune săgeata în arc și a trage în pasărea cruciată care luase inelul în cioc și se așează în vârful arborelui.

În emblema acestui sigiliu, după cum am văzut, sunt înfățișate toate elementele în legătură cu așa zisa scenă a săgetării corbului cu inel în cioc din legenda istorică a Corvineștilor¹⁵.

Ținând seama de reprezentarea din câmpul sigilar posesorul tiparului sigilar se dovedește a fi domnul Țării Românești, Grigorie I Ghica; personajele și acvila cruciată sunt specifice acestei țări, domn ce este înrudit dinastic cu voievozii Moldovei, reprezentată prin capul de bour, cât și cu principii Transilvaniei, inelul, arcul și săgeata făcând aluzie la legenda familiei lui Iancu de Hunedoara¹⁶.

În secolul al XVIII-lea, odată cu dezvoltarea conștiinței de neam, în sigiliile domnești, scena săgetării corbului va fi redată ingenios în proporții corespunzătoare¹⁷ ele reconstituind într-adevăr o scenă de vânătoare, plină de mișcare¹⁸.

Considerăm că scurta reprivire sigilografică asupra acestui sigiliu timbrat din 7 iunie 1672, aparținând domnitorului Grigorie I Ghica era necesară deoarece o bună perioadă de timp, în lucrările de specialitate, mai vechi, după cum am arătat mai sus, minusculul cap de bour cu steaua între coarne-herbul Moldovei-reprezentat pe pieptul păsării cruciate ce ține și un inel în cioc, nu a fost menționat, el nefiind observat de către cercetători¹⁹. Astfel este cazul și cu săgeata, pe care o ține cu mâna stângă, îndoită din cot, lângă piept, personajul domnesc menționat, element care a fost o vreme trecut cu vederea de către specialiști. Cum este și normal la descrierea sigiliului s-a dat atenție stemei combinate a Țării Românești și stemei Moldovei. Dar și săgeata²⁰, alături de inel și arc sunt elemente importante la reconstituirea posibilei scene a săgetării corbului cu inel în cioc.

Cercetarea mai atentă și riguroasă a puținelor vestigii sigilare din secolele XV-XVII care includ elemente în legătură cu legenda istorică a vânării corbului cu inel în cioc, credem poate aduce noi informații cu privire la așa zisa scenă a săgetării corbului, a originii și semnificației acesteia în sigilografia românească.

Note

¹ În legătură cu sigiliile domnești care includ scena săgetării corbului, vezi: V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească. Raportul D-lui către Comisiunea însărcinată de Ministerul de Interne cu cercetarea stemelor regatului și ale județelor*, București, 1891, p. 12; P. V. Năsturel, *Stema României. Studiu critic din punct de vedere eraldic*, București, 1892, p. 114; C. Moisil, *Stema României, Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în *Boabe de grâu*, Anul II, nr. 2, 1931, p. 79-80; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării. Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în *Revista arhivelor*, XI, nr. 2, 1968, p. 16-17; Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715-1821*, în *Revista arhivelor*, XLVII, nr. 2, 1970, p. 398-402; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 80-88; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 57-58; Maria Dogaru, *Însemne heraldice reflectând ideea unității naționale*, în *Revista Arhivelor*, Anul LVI, vol. XLI, 1979 (supliment), p. 219; Idem, *Reconstituirea Daciei în simbol heraldic*, în *Revista de istorie*, nr. 4, 1980, p. 745-746; Idem, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 38 cu fig. 34; Idem, *Din heraldica României*, Edit. J I F, București, 1994, p. 53-56; Augustin Mureșan, *Scena săgetării corbului reprezentată în sigilii domnești din secolul al XVIII-lea*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, p. 413-422.

² Hrisov din 7 iunie 1672 (7180), Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond Mitropolia Țării Românești*, XXXV/21 orig. Timbrul mobil este confecționat din foiță de hârtie albă și cusut de document cu mătase roșie.

³ După un act din 31 mai 1673 (7181), acest sigiliu era cunoscut lui V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 12 și *Notice sur les armoiries du peuple roumain. Memoire du au Congrès d'histoire comparée*, Paris, 1900, p. 14, după care dă un desen corect, dar fără capul de bour. A fost cunoscut și de G.I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 111 care la p. 586 reproduce și desenul lui V.A. Urechia, vezi: A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 17 cu nota 15.

⁴ V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească*, p. 12; P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 114; Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 17, fig. 8; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, p. 82; Idem, *Aspirația poporului român...*, p. 38.

⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în *Revista muzeelor*, Anul V, nr. 1, 1968, p. 5-16.

⁶ Vezi: P.V. Năsturel, *op. cit.*; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării...*, p. 16-17; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, p. 80.

⁷ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, p. 80.

⁸ *Ibidem*; idem, *Documente privind interferența între sigilografie și diplomatică*, în *Revista arhivelor*, 3, 1979, p. 344.

⁹ Idem, *Sigiliile mărturii...*, p. 80.

¹⁰ Stema Moldovei, reprezentată aici, printr-un minuscul cap de bour pe pieptul păsării heraldice a fost semnalată pentru prima oară profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, de către studenta acestuia Veronica Vasilescu, ulterior arhivistă la Direcția Generală a Arhivelor Statului, vezi: Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării...*, p. 17 cu nota 14.

¹¹ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, p. 8

¹² Despre veșmintele purtate de către cele două personaje, vezi: Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, Edit. Meridiane, 1971, p. 366.

¹³ În legătură cu arborele din sigilii, vezi: P.V. Năsturel, *Nova plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțului. Studiu sfragistic din punct de vedere istorico-heraldic*, în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, XV, 1914, p. 1-80; I. D. Ștefănescu, *Cu privire la stema Țării Românești. Arborele din pecețile și bulele sigilare de aur*, în *Studii și cercetări de numismatică*, 1957, p. 373-379.

¹⁴ Legenda întemeierii Țării Românești are la bază vânarea unui corb, vezi Miron Costin, *Opere*, Edit. de stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 234-235; Emblema sigiliului lui Dan al II-lea de la privilegiul către brașoveni (1424) în care apare corbul cu inel în cioc a fost cercetată de către Aurelian Sacerdoțeanu, în studiul acestuia, *Stema lui Dan al II-lea...*, p. 5-16; Despre rațiunea reprezentării așa zisei scene a săgetării corbului, în sigilii,

vezi și opinia heraldistului Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 58.; idem, *Evoluția armeriilor țărilor române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII - XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 189 - 191.

¹⁵ Despre legenda istorică a Corvineștilor, vezi: George Barițiu, *Ioan Corvin de Hunedoara, Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în *Transilvania*, Brașov, VI, nr. 5-17, 1873; A.P. Teodor, *Legenda în legătură cu originea familiei Huniade*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 511-521; Marcel Romanescu, *Despre Corvinești*, în *Arhiva genealogică română*, 1, 1944, p. 64-66; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42; Teke Zsuzsa, *Huniadi János és kora*, Budapest, 1980, p. 83; J.Held, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; Kovacs E. P., *A Hunyadi-család*, în vol. *Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500.évfordulojára*, Budapest, 1990, p. 29-33; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1999, p. 28-29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 339.

¹⁶ Vezi: Maria Dogaru, *Din heraldica...*, p. 56 și Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Simbolurile naționale ale României*, Edit. Sylvi, București, 2003, p. 139-141, fig. 33.

¹⁷ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ...*, p. 80.

¹⁸ Vezi: *Idem*: Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ...*, p. 83-87; *Idem*, *Însemne heraldice...*, p. 219; Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 413-421.

¹⁹ Vezi supranota: 10.

²⁰ Acest element din emblema sigiliului ce face aluzie la legenda familiei lui Iancu de Hunedoara este menționat de către prof. univ. dr. Maria Dogaru, în lucrarea *Din heraldica României*, p. 56 și Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Simbolurile naționale...*, p. 139-141.

THE STAMPED SEAL FROM 1672 OF GRIGORIE I GHICA, VOIEVODE OF VALLACHIA. A SIGILLOGRAPHIC REVIEW

Abstract

The author presents a sealan review upon the stamped seal applied on an act from the 7 th of June 1672 of Grigorie I Ghica, the regnant of Romanian Country. The seal contains the couat of arms Romanian Country of arms of Moldova and the elements which suggest us the historical legend of the raven with a ring in beak hunting (the ring, the bow and the arow).

Fig. 1

TIPARE SIGILARE DE BREASLĂ TIMIȘORENE DIN SECOLELE XVIII-XIX

AUGUSTIN MUREȘAN

În Transilvania, dar și în Banat, meșteșugarii sunt atestați ca organizați în bresle încă din secolul al XIV-lea¹. La Timișoara pe la 1370 lemnarii erau organizați într-o breaslă, în frunte cu un staroste². Pentru perioada dintre secolele XV-XVII, despre breslele timișorene avem date puține și lipsite de continuitate.

În urma războiului austro-turc dintre 1716-1718, Banatul a intrat sub ocupația habsburgilor, având loc transformări importante pentru perioada care a urmat³. Beneficiind de avantajele oferite, în Timișoara sau stabilit în timpul construcțiilor de fortificații inițiate de imperiali, un apreciabil număr de meșteșugari⁴, solicitând împreună cu cei existenți, dreptul de-a înființa bresle⁵.

În încercarea de-a se organiza în bresle meșteșugarii au fost susținuți încă de la început de Magistratul orașului⁶. În acest sens, imediat după constituirea Magistratului, la 1 ianuarie 1718, primii reprezentanți ai orașului recent organizat, primarul cu jurații, cer printre altele și înființarea de bresle⁷. În 1719 măcelarii și cizmarii timișoreni ridică din nou problema înființării breslelor⁸. În aprilie 1723, meșteșugarii bănățeni printr-un memoriu adresat administrației timișorene solicită dreptul de-a se organiza în bresle, dar Curtea de la Viena, nu ia în considerare aceste cereri întărind doar privilegiile acordate anterior⁹. Astfel, problema breslelor a rămas deschisă; în 1727, când a fost introdusă din nou pe ordinea de zi a unei ședințe a Consiliului Administrației, contele Claudio Florimond de Mercy, guvernatorul și generalul comandant al Banatului, a ordonat scoaterea acestui punct "pentru ca să nu fie introdusă nici o breaslă în Banat"¹⁰. Politica economică a guvernului habsburgic urmărind în economie permanent satisfacerea pieței interne cu produse indigene și acapararea pieței externe cu aceleași produse, nu îngăduia înființarea de bresle, sprijinind doar dezvoltarea industriei manufacturiere¹¹.

Începând din prima jumătate a veacului al XIX-lea, organizarea breslelor în Banat s-a desfășurat într-o perioadă de timp mai îndelungată, de câteva decenii, în care Curtea imperială intensifică controlul vieții economice și încearcă reformarea breslelor existente. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, noile statute de bresle sunt deja uniformizate, chiar și cele vechi din centrele urbane sunt reânnoite, tipizate pe baza unor indicații centrale, care oglindesc străduințele absolutismului iluminist¹². Creșterea numărului meșteșugarilor și organizarea diferitelor bresle meșteșugărești a însemnat o creștere a populației orașului Timișoara.

De la unele dintre breslele timișorene s-au păstrat numeroase documente, lăzi de breaslă¹³, steaguri¹⁴, sigilii¹⁵, copacul de fier¹⁶ etc., până în zilele noastre.

În rândurile de mai jos, ne propunem să prezentăm 8 tipare sigilare provenind de la diferite bresle timișorene. Ele au fost confecționate cu prilejul înființării breslei sau a confirmării privilegiilor obținute sau reînnoite. Ele au fost folosite de către bresle pentru autentificarea actelor emise.

1. *Cizmarii timișoreni* s-au organizat în anul 1719 alături de alți meșteri în breaslă¹⁷. În 1763 cizmarii au format o breaslă separată¹⁸. De la această breaslă a cizmarilor s-a păstrat un tipar sigilar din 1793¹⁹. Este un tipar sigilar rotund (46 mm) confecționat din bronz, gravat în incizie. Înălțimea totală (mânerul împreună cu rondela sigilară) este de 120 mm.

În câmpul sigilar (Fig. 1 negativ) într-un scut oval, perlat: o cizmă, în profil, orientată cu vârful spre stânga, însoțită în dextra de o unealtă folosită la baterea și netezirea pielii, pentru talpă și căpute iar în senestra de un cuțit de rihuit având vârful încovoiat.

Scutul așezat pe un postament trapezoidal este sprijinit de doi lei cu capetele întoarse ținând fiecare în gheară hampa oblică a unui prapore având în mijlocul flamurei reprezentată o cruce, flamură ce se termină în partea inferioară în două colțuri . Totul sub un pavilion prins într-o coroană închisă terminată cu un glob crucifer. Pe postamentul menționat s-a scris: TEMESVAR: (TIMIȘOARA) denumirea localității unde activa breasla iar dedesuptul acestuia data: 1793, anul confecționării tiparului sigilar.

În exergă, între două cercuri liniare s-a scris legenda cu litere majuscule în limba germană: SIGIL. DER. ER SAMEN. PRIV: ZUNFT . ZISCHMEN (SIGILIUL ONORABILEI BRESLE PRIVILEGIATE A CIZMARILOR).

2. *Breasla tăbăcarilor de cordovan* s-a format în 1790²⁰, în cartierul Fabric, parte de oraș inaugurat în 1720²¹. Tiparul sigilar al acestei bresle care a ajuns până la noi datează chiar din anul înființării ei²². El are o formă ovală (29 mm x 34 mm) confecționat din bronz și gravat în incizie²³. Înălțimea totală este de 111 mm.

În câmpul sigilar (Fig. 2) o piele de animal întinsă, luând forma unui scut (convențional) peste care broșează, un scut central (ecuson) cu elemente din stema ungară. Scutul convențional timbrat de o coroană închisă este sprijinit de doi țapi rampanți, fiecare stând pe un postament. Dedesuptul postamentului un cap de cornută (trofeu), care separă cifrele: 17-90, anul când s-a confecționat tiparul sigilar.

Legenda s-a scris cu litere majuscule în limba germană: TEMESVAR FABRIK . KORDOVAN . HANDVERK . S : (SIGILIUL MEȘTERILOR TĂBĂCARI DE CORDOVAN DIN TIMIȘOARA – FABRIC). De remarcat faptul că legenda ne indică și numele cartierului din oraș în care activa breasla.

3. *Breasla croitorilor de sumane* s-a organizat în 1815²⁴. Tiparul sigilar păstrat datează din 1816²⁵. El are o formă oval-verticală (32 mm x 28 mm) confecționat din bronz și lucrat în incizie. Înălțimea totală (rondela cu mânerul) este de 116 mm.

În imagine (Fig. 3): într-un scut octogonal, pe fond albastru s-a reprezentat o foarfecă de croitor deschisă cu lamele în sus . Scutul timbrat de vulturul bicefal imperial austriac cu coroană, ce poartă stema ungară pe piept și ține în gheara dreaptă spada și în stânga sceptrul, este susținut de doi lei care stau fiecare în picioare pe un postament perlat. Dedesuptul postamentului se află un ornament, ca un șirag de perle, din trei ghirlande. Șiragul central în formă ovală este încadrat de două mici rozete.

În exergă, între un cerc liniar interior, unul liniar și altul spicat, în exterior, s-a scris cu litere majuscule în limba latină legenda: SIGIL: SARTORUM GAUSAPEARIORUM TEMESVARIENSIVM 1816 (SIGILIUL CROITORILOR DE SUMANE DIN TIMIȘOARA 1816).

4. *Breasla croitorilor germani* s-a întemeiat în 1815²⁶. Tiparul sigilar al breslei datează din 1816²⁷. El are o formă rotundă cu diametrul de 50 mm, confecționat din bronz și lucrat în incizie²⁸. Înălțimea totală a piesei sigilare este de 142 mm.

În imagine (Fig. 4): o tânără femeie, în picioare, cu capul spre dreapta, ținemâna dreaptă puțin îndoită din cot iar cea stângă întinsă, poartă o rochie decoltată, cu mânecă scurtă, strânsă pe talie iar în partea de jos în formă de evantai, cu crinolină, lăsând a se vedea, bogatul imprimeu floral. În partea stângă, de jos a femeii menționate se distinge un personaj aproape „îngenunchiat”, luând măsura rochiei cu un instrument specific. Dedesupt: anul 1816.

În exergă, între două cercuri, unul liniar interior și altul spicat, în exterior, s-a scris legenda cu litere majuscule în limba germană: SIGIL. DER TEMESWAR: DEUTSCH BURG: PRIVILE : KLEIDERMACHER ZUNFT. (SIGILIUL BRESLEI PRIVILEGIATE A CROITORILOR GERMANI DIN TIMIȘOARA). Piesă sigilară este o frumoasă realizare artistică.

5. *Breasla șelarilor, curelarilor și frânghierilor* s-a organizat în 1815²⁹. Tiparul sigilar păstrat³⁰ este rotund (39 mm), confecționat din bronz și executat în incizie³¹. Înălțimea totală a piesei sigilare este de 116 mm.

În câmpul sigilar (Fig. 5): un scut de tip elvețian imitând o șa de călărie, simbol al șelarilor, în al cărui câmp s-au reprezentat două rășchitoare, încrucișate și un pieptene pentru scărmanat cânepa peste care broșează un obiect în formă de inimă (desemnând frânghierii) și un căpăstru, amintind de curelari.

Scutul timbrat de o coroană deschisă formată din trei fleuroane și două arcuri perlate este susținut de doi lei cu capetele întoarse stând fiecare pe o platformă trapezoidală. Legenda s-a scris pe două rânduri cu litere majuscule în limba germană: SIGIL: DER VEREINIGT: PRIVILEGIR: BURG: SAILER RIMER UND SATTLER ZUNFT. DER K: FR: TEMESVAR (SIGILIUL BRESLEI UNITE ȘI PRIVILEGIATE A FRÂNGHIERILOR, CURELARILOR ȘI ȘELARILOR DIN ORAȘUL LIBER REGAL TIMIȘOARA). Tiparul sigilar datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

6. *Breasla morarilor, brutarilor și cerarilor* s-a înființat în 1815³². Activitatea morarilor din oraș era în strânsă legătură cu râul Bega. Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea morile de apă erau, reunite în cartierul Fabric. De la această breaslă s-a păstrat un tipar sigilar din anul 1816³³, având o frumoasă execuție artistică. Rondela sigilară are o formă rotundă diametrul de 43 mm, confecționată din bronz și lucrată în incizie³⁴. Înălțimea totală a piesei sigilare este de 54 mm.

În imagine (Fig. 6): scut de tip elvețian, perlat, tăiat având partea superioară, despicată. În primul cartier un corn, un covrig și o pâine, produse finite reprezentându-i pe brutari; în al doilea cartier, o roată de moară cu palete, desemnându-i pe morari; în partea inferioară, coșnița unui stup de albine având deasupra două lumânări aprinse și încrucișate iar în unghiul de sus trei albine și în cele laterale câte o astfel de insectă, în zbor. Stupul și albinele fac aluzie la ceara atât de mult căutată pentru confecționarea lumânărilor.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu cinci fleuroane așezat pe un postament este sprijinit de doi lei rampanți care fiecare ține în gheară trei spice de grâu, aluzie la materia primă folosită de morari. Dedesuptul postamentului un ornament ca o ghirlandă, formată dintr-un șirag de perle.

Legenda s-a scris pe două rânduri cu litere majuscule în limba germană SIGIL: DER VEREINIGTEN PRIVILEGIRTEN BÄCKER-MÜLLER UND VACHSZIERER ZUNFT 1816 (SIGILIUL BRESLEI UNITE ȘI PRIVILEGIATE A BRUTARILOR, MORARILOR ȘI CERARILOR, 1816).

7. *Breasla lăcătușilor, ceasornicarilor și armurierilor* s-a organizat în 1815³⁵. Tiparul sigilar al breslei datează din 1816³⁶. El este oval confecționat din bronz și lucrat în incizie³⁷.

În câmpul sigilar (Fig. 8) scut scartelat: în primul cartier s-au reprezentat două chei, încrucișate, cu vârful în sus, simboluri amintindu-i pe lăcătuși; în cartierul al doilea un ceasornic, reprezentându-i pe ceasornicari; în cartierul al treilea o potcoavă cu pinten-pentru cizme, însemn al meșterilor cizmari iar în ultimul cartier (patru), două pistoale încrucișate, cu țevele în sus, desemnându-i pe armurieri.

Scutul timbrat de o coroană deschisă dotată cu cinci fleuroane este susținut de doi lei cu capetele întoarse, așezați fiecare pe un postament. Dedeșuptul postamentului menționat: 1816, anul confecționării tiparului sigilar.

Legenda s-a scris pe două rânduri cu litere majuscule în limba germană: SIGIL: DER IN. DER KÖ: F: TEMESVAR VEREINIGTEN SCHLOSSER UHR SHTOR UND BÜCHSENMACHER (SIGILIUL BRESLEI UNITE A LĂCĂTUȘILOR, CEASORNICARILOR, CIZMARILOR ȘI ARMURIERILOR DIN ORAȘUL LIBER REGAL TIMIȘOARA).

8. *Breasla măcelarilor și pescarilor* se organizează în 1818³⁸. În 1835 pescarii se separă de măcelari, aceștia din urmă obținând un privilegiu oficial, separat³⁹. De la breasla pescarilor se cunoaște un tipar sigilar, rotund și lucrat în incizie, care poate fi datat în prima jumătate a secolului al XIX-lea⁴⁰.

În câmpul sigilar s-a gravat un adevărat tablou: o barcă, pe apă (probabil Bega), cu un pescar. Personajul menționat așezat în barcă, pescuiește, ținând cu mâna dreaptă undița gata spre aruncare. Deasupra întregii imagini s-a reprezentat un pește, spre stânga, la care se disting clar solzii. Deși este artistic executat, el este mare înfățișat, cât barca, aluzie la poveștile pescarilor. Peștele este surmontat de o coroană deschisă compusă din șapte arcuri perlate. Dincolo de barcă, malul apei cu vegetație.

În exergă, între un cerc perlat, în interior și două, unul liniar și altul spicat în exterior s-a scris legenda, în limba germană cu litere majuscule: SIGIL DER EHRSAMEN PRIVILEGIRTEN TEMESVARE FISCHER: ZUNFT (SIGILIUL ONORABILEI BRESLE PRIVILEGIATE A PESCARILOR DIN TIMIȘOARA).

Prezentarea acestor 8 tipare sigilare de breaslă ne dă o imagine în legătură cu diversitatea activităților economice ale unor bresle timișorene din secolele XVIII-XIX. Rămâne un deziderat ca prin cercetările viitoare să se introducă în circuitul științific de specialitate noi vestigii sfragistice ale breslelor din orașul Timișoara cât și din Banat.

Note

¹ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Edit. Academiei Române, 1954, p. 82 și 68.

² *Ibidem*, p. 68.

³ *Istoria românilor*, vol. VI, Edit. Academiei, 2001, p. 105 - 106.

⁴ Despre viața meseriașilor timișoreni, vezi: Gertrude Bardos, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, III, București, 1961, p. 101 - 118.

⁵ În legătură cu breslele timișorene organizate, vezi: Miletz Iános, *A temesvári céhek*, în *Történeti és Régészeti a Délmagyarország Történeti és Régészeti Museum társulata*, Timișoara, 1875; Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889, în *Ertekészések a történelmi, tudományok köréből*, Budapest, 1890, p. 128-129; Borovszky Samu, *Temes vármegye*, Budapest, (1911); Szádeczky Lajos, *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon 1307-1848*, II, Budapest, 1913, p. 313; Milleker Felix, *Geschichte Gewerbe in Banat (1716-1819)*, Wien, 1940; Gertrude Bartos, *op.cit.*, p. 101-119; Eperjessy Géza, *Mézövárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848)*, Budapest, 1967, p. 251; Géza Kovách, *Räspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Ialomița, materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 528; Idem, *A bánság demográfiai és gazdasági fejlődése (1716-1848)*, Szeged, 1998, p. 262-263.

⁶ Gertrude Bardos, *op. cit.*, p. 107-109.

⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁸ Baroti L., *Adattár Délmagyarország XVIII századi Történetéhez*, I, Timișoara, 1893-1896, p. 3

⁹ Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat, 1716-1740*, Timișoara, Edit. Facla, 1972, p. 126-127.

¹⁰ Szentkláray J., *Mercy Claudius Florimond Kormányzata a Temesi Bánságban Ujabb Részletek Délmagyarország XVIII Századi Történetéhez*, Budapest, 1909, p. 119.

¹¹ În legătură cu cererile diferiților meseriași din Timișoara către Curtea din Viena de-a înființa bresle, vezi: Gertrude Bardos, *op. cit.*, p. 103-107; Aurel Țintă, *op. cit.*, p. 126-127.

¹² Géza Kovách, *Räspândirea breslelor rurale...*, p. 524.

¹³ Lada breslei cizmarilor români din Timișoara se păstrează la Muzeul Banatului, Vezi: Kakucs Lajos, *Expoziția "Breslele din Banat"*, în *Revista Muzeelor și monumentelor*, seria muzeu, anul XX, nr. 6, 1983, p. 21, foto nr. 5.

¹⁴ Eleonora Costescu, *Steaguri de breaslă (pictate) în Banat în veacurile XVIII-XIX*, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 817-822.

- ¹⁵ Un număr de 19 sigilii în ceară ale unor bresle din Timișoara, sunt reproduse în lucrarea lui la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267.
- ¹⁶ Florin Medeleț, *Copacul de fier din Timișoara*, în *Analele Banatului*, serie nouă, VI, 1998, p. 665-671.
- ¹⁷ Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bansag demográfiai ...*, p. 262.
- ¹⁸ Idem, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bánság demográfiai ...*, p. 262.
- ¹⁹ Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 20. 258. Sigiliul a fost reprodus la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 5; Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 21, foto nr. 4 și la Emödi János, *Történeti adatok Nagyvárad múltjából*, II, Oradea, 1998, p. 119, fig. 9 (desen).
- ²⁰ Vezi: Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bánság demográfiai ...*, p. 262.
- ²¹ Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiș monografie*, Edit. Marineasa, Timișoara, 1998, p. 107.
- ²² Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 20. 259.
- ²³ Impresiunea sigilară a fost reprodusă la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 19; Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 20, fig. 3.
- ²⁴ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 129; Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 266; Szádeczky Lajos *Iparfejlődés és a czéhek...*, p. 313; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bansag demográfiai...*, p. 262.
- ²⁵ Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 20. 268. O altă variantă a tiparului sigilar reprodus la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 2, iar la Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 22, foto nr. 6 este reprodusă varianta descrisă de noi.
- ²⁶ Szádeczky Lajos, *A czéhektörténetéről ...*, p. 129; Eperjessy Géza., *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528.
- ²⁷ Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de sigilii, (tipare sigilare)*, nr. inv. 20. 245.
- ²⁸ Piesa sigilară a fost reprodusă de Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 15 și Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 22, foto. 7.
- ²⁹ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 129; Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 266; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528.
- ³⁰ Muzeul Banatului, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 20.252.
- ³¹ Sigiliu în ceară reprodus grafic la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 4.
- ³² Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 129; Eperjessy Géza., *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bansag demográfiai...*, p. 262.
- ³³ Muzeul Banatului Timișoara, *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 20. 262.
- ³⁴ Sigiliu în ceară reprodus la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 11.

³⁵ Szádeczky Lajos, *A czehek történetéről...*, p. 129; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p.251; Géza Kovách, *Ráspândirea breslelor rurale*, p. 528; Idem, *A bansag demografiái...*, p. 263.

³⁶ Acest tipar sigilar se păstrează la Muzeul Național Maghiar din Budapesta, vezi: Lajos Kakucs, *op. cit.*, p. 19-20.

³⁷ Amprenta sigilară în ceară reprodușă la Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 267, fig. 14 și la Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 19, foto nr. 1.

³⁸ Szádeczky Lajos, *A czehek történetéről...*, p. 129; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 251; Géza Kovách, *Ráspândirea breslelor rurale...*, p. 528; Idem, *A bansag demografiái...*, p. 263.

³⁹ Szádeczky Lajos, *A czehek történetéről...*, p. 129; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 251.

⁴⁰ Piesa sigilară a fost reprodușă la Kakucs Lajos, *op. cit.*, p. 22, foto nr. 8.

TEMESWARER ZUNFTSIEGEL AUS DEM XVIII. - XIX. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Der Autor stellt Siegel aus dem XVIII-XIX. Jhd. Einiger Zünfte aus der Stadt Temeswar dar. Er zeigt acht Zunftsiegel: die der Tschismenmacher (1793), der Kürschner (1790), der Schneider (1816), der deutschen Kleidermacher (1816), der Seiler, Rierner und Sattler (erste Hälfte des XIX. Jahrhunderts) der Müller, der Bäcker und Wachszierer (1816), der Schlosser, der Uhrmacher, der Büchsenmacher (1816) und der Fischer (erste Hälfte des XIX. Jhds.).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Muzeul Brukenthal – Muzeul de Istorie din Sibiu este beneficiarul unei donații de documente ce provin de la fosta breaslă a pielarilor sibieni. Sigiliul pe care îl prezentăm este rotund, de 22 mm și aplicat în ceară roșie pe un certificat de bună purtare (certificat de calfă), eliberat în 5 noiembrie 1811, de breasla pielarilor din Sibiu, pentru calfa Johan Textoris din Bistrița¹.

În câmpul sigilar este gravat un vas pentru tăbăcit înconjurat de ornamente vegetale (fig. 1). La stânga și la dreapta vasului sunt gravate cifrele 1-6, 1-5 (anul 1615). Legenda, cu majuscule, în limba latină, se află la marginea câmpului sigilar, măginit de un cerc linear exterior :

POST . RAPINAM . CIBINIENSIS

(“După jaful sibian”, de fapt “După jefuirea sibienilor”)

La nici un sigiliu de breaslă nu am găsit un text care să se refere la un eveniment din viața orașului și nu la breasla respectivă. Considerăm că legenda face referire la perioada 1610-1614 în care orașul a fost ocupat de trupele principelui Gabriel Bathory, apoi de cele ale lui Gabriel Bethlen. Ocupația durează până în februarie 1614 când principele Gabriel Bethlen restituie, celor 53 de sibieni rămași în oraș, cheile orașului². Celor întorși în oraș li s-a înfățișat o imagine de coșmar. Pe lângă distrugerea locuințelor, străzile erau pline de noroi, gunoi și leșuri. “Mulți dintre cetățenii orașului nu-și mai găsiseră părinții, soțiile, copiii, prietenii, rudele și cunoscuții. Toate bunurile și avutul pieriseră... Într-un cuvânt încotro priveai era numai vai și amar”³.

Printre semnatarii acestui document, ca meșter bătrân, îl întâlnim pe Anton Fileck care ajunge senator în oraș. El își construiește un edificiu impunător (fig. 2), în apropierea Pieței Mari din Sibiu (str. Gen. Magheru nr. 4), în primii ani ai secolului XIX, la puțin timp după ridicarea palatului Brukenthal. Clădirea este, din 1867, sediul Episcopiei evanghelice C. A.

Același sigiliu, din 1615, a fost aplicat și pe o chitanță⁴ din 6 aprilie 1839 referitoare la un împrumut de 1.000 florini făcut de breasla pielarilor pentru construirea morii de tăbăcit de pe malul râului Cibin.

O împuternicire⁵ din 26 octombrie 1839, dată reprezentanților breslei pielarilor din Sibiu, Johann Georg Klein și Johann Bordan pentru a participa la Făgăraș, la examenul de meșter organizat pentru calfele de acolo, este sigilată identic.

Documentele respective ne arată folosirea acestui sigiliu, în locul unuia pierdut, într-o perioadă foarte îndepărtată de anul confecționării, practică des folosită de către bresle.

Sigiliul prezentat, împreună cu documentele, se doresc a fi o modestă contribuție la cunoașterea breslelor transilvănene și a sigilografiei în special.

Note

¹ Muzeul de Istorie, nr. inv. M 7157 nr. 7.

² Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, în *Convergențe transilvane*, vol. 5, p. 22; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, București, 1965, p. 36.

³ Georg Kraus, *op. cit.*, p. 37.

⁴ Muzeul de Istorie, nr. inv. M 7158 nr. 167.

⁵ Idem, nr. inv. M 7158 nr. 90.

Lista figurilor

Fig. 1 – Sigiliul breslei pielarilor din Sibiu - 1615

Fig. 2 – Casa Fileck

UN SCEAU INÉDIT DE LA CORPORATION DES PAUSSIERS DE LA VILLE DE SIBIU

Résumé

Le sceau est appliqué sur des documents de 1811 et 1839 appartenant à la corporation des paussiers de la ville de Sibiu. Sa légende fait référence à la période d'occupation de la ville de Sibiu par les armées des princes de la Transylvanie, Gabriel Bathory et puis, Gabriel Bethlen.

La liste des illustrations

Fig. 1 - Le sceau de la corporation des paussiers de la ville de Sibiu - 1615

Fig. 2 - La maison Fileck

Fig. 1

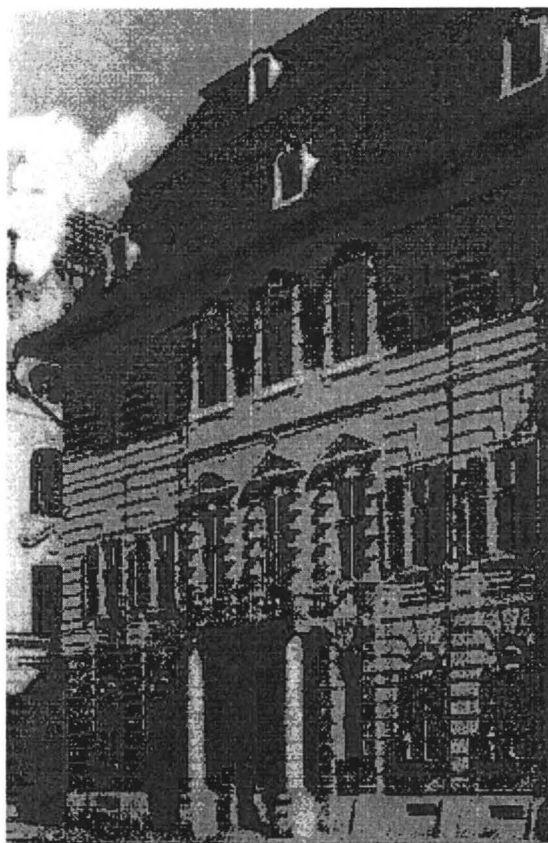

Fig. 2

O VARIANTĂ A STEMEEI DIN 1834 A ORAȘULUI ARAD REPREZENTATĂ PE CASA FOSTEI VĂMI

AUGUSTIN MUREȘAN

În dezvoltarea sa istorică orașul Arad¹ a avut mai multe steme care l-au individualizat în ochii contemporanilor și ai urmașilor. Cea mai veche stemă a orașului Arad cunoscută până în prezent este stema din anul 1702². Informațiile cunoscute în legătură cu instituirea ei sunt puține și sporadice.

O etapă importantă în ceea ce privește acest fel de izvor heraldic a fost marcată în 1834 când această așezare urbană obține statutul de "oraș liber regesc"³, printr-o diplomă imperială, document prin care se instituie și o nouă stemă⁴.

Privind retrospectiv împrejurările instituirii noii steme o orașului Arad, observăm că ea este strâns legată de transformările ce au avut loc în perioada cuprinsă între anul 1702 și primele decenii ale secolului al XIX-lea.

În anul 1725, locuitorilor li s-a promis ridicarea urbei la rangul de oraș liber regesc, ca răsplată pentru purtarea demnă și curajoasă a locuitorilor săi în timpul războaielor cu otomanii⁵.

Creșterea numărului locuitorilor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁶, dezvoltarea economică a urbei au creat condiții pentru răscumpărarea principalelor drepturi (de târg, cârciumărit și măcelărit⁷), în 1783⁸ și 1794⁹, făcându-se demersuri în vederea înlăturării stării de dependență, statutul juridic de deplină libertate fiind obținut în 1826, când locuitorii orașului plătesc ultimele sume pentru răscumpărarea totală și definitivă de sub servituțile feudale¹⁰. Ca urmare a acestei situații, orașul Arad devine „oraș liber regesc”, schimbarea titulaturii corespunzând unor progrese importante mai ales în domeniul vieții economice, fapt ce se va răsfrânge și în ceea ce privește compoziția noii steme.

Cunoașterea modului cum s-a alcătuit noua stemă și a elementelor însumate, ne este facilitată de diploma mai sus menționată, emisă în 1834 sub semnătura împăratului Francisc I, al Austriei¹¹. Acest izvor documentar este valoros prin faptul că se referă la stema orașului și a modului cum trebuie a fi reprezentată: „*Scutum videlicet (...) erectum horizontaliter in duas Areas sectum, quarum superior argentea exhibet Propugnaculum rubeum ad omnem defensionem compositum, cum prominentibus ternis Turribus media earum elatiori, vetustate fuscatis imbricibusque tectis, ac pro more in cuspidem cruce ornatam, desinentibus; Inferioris vero Areae cyanae pedem occupant binae fasciae undulatae-argenteae Marusium fluvium et Lacum Pova designantes, inscripto medio earundem Muro, e Basi Scuti assurgente candido, Lapidibus*

excisis ac coementitii operis ductibus interstinctis exstructo, Porta patula, et tribus superne Pinnis conspicuo, queis incumbit Brachium cataphractum ad cubitum inflexum Frameam pro depellendo ex iis Regionibus Tartaro infensissimoque christiano nomini hoste Turca, evaginatam manu dextrorsum stringens, hinc et hinc Pyrobolis ignem vomentibus-comitatum. Ipsum porro scutum tegit Corona vulgaris aurea, gemmis, lapadibus, pretiosis et unionibus decora, atque aqvila unicipite nigra alis expansis, cauda explicata ac Rostro Wexilum coccineum bifidum palariter dextrorsum tenente, cruribusque coronae globulis insistente, fastigiata-Totum denique praeattacta ratione descriptum Scutum ambit circularis peripheria, seu Limbus duobus filis aureis inclusus cum hac Epigraphe (...).

Traducere: „Scutul de pe emblemă (...), să aibă suprafața împărțită în două câmpuri; în câmpul de deasupra, argintat, să se vadă fortificația roșietică, gata spre apărare, cu trei turnuri, din care cel din mijloc să fie mai înalt, cu pereții cerniți de vremuri, acoperit cu țigle, spre piscurile crucii; partea de jos a câmpului, albastră, cuprinde două fascii argintii, spumegânde, care înfățișează Mureșul și Lacul Pova. În mijlocul acestora vedem ridicându-se un zid alb, brăzdat, din piatră cioplită, cu porțile deschise și prevăzut cu trei creneluri, dintre care, pe cel din mijloc zace un braț în armură, plecat spre odihnă, pentru alungarea din acele părți a tătarilor și a dușmanului celui mai tiran al creștinismului, a turcilor. Brațul ține spre dreapta o sabie însoțită în fiecare parte de gloanțe (ghiulele) scânteietoare. Scutul este timbrat de o coroană simplă, împodobită cu pietre scumpe și mărgăritare, orientale; în creștet se află un vultur negru ce ține în cioc un fanion având, la extremitatea liberă, doi colți ce fâlfâie spre stânga”.

O reprezentare a acestei steme a fost pictată în culori adecvate în emblema sigiliului orașului din 1834, chiar în diploma menționată mai sus. În câmpul acesteia distingem: scut tăiat, în partea superioară, pe fond de argint, o cetate de cărămidă roșie, zidită negru, având poarta închisă, două ferestre luminate negru și dotată cu trei turnuri dreptunghiulare albe, având acoperișurile ascuțite roșii, cel din mijloc fiind mai înalt. În partea inferioară, pe câmp de azur, două brâuri undate de argint; în centru, suprapunându-se pe cele două fascii, un zid de cetate de argint cu trei creneluri, cu grila porții deschisă și două ferestre. Un braț în armură, ținând o sabie, este plasat pe crenelul central; în dreapta și în stânga acesta este flancat de câte o ghiulea aprinsă. Scutul înconjurat de un cartuș baroc, este timbrat de o coroană deschisă, de aur, formată dintr-un cerc frontal, dotat cu pietre prețioase și trei fleuroane interpuse de două arcuri perlate roșii. În creștet, o pasăre cu zborul deschis, ținând în cioc un fanion roșu¹².

Începând din anul 1834 și într-o perioadă ulterioară, această stemă a orașului a fost reprezentată, pe diferite documente¹³, sigilii¹⁴, obiecte textile¹⁵, clădiri din oraș¹⁶, etc. Între aceste clădiri se include și Casa fostei Vămi¹⁷ din Aradul Nou (Fig. 1), odinioară loc de vamă și de intrare a mărfurilor în piața Aradului, iar în prezent spațiu de locuit, unitate comercială și monument istoric¹⁸.

Stema la care ne referim a fost aplicată într-o variantă pe frontonul clădirii fostei Case a Vămii¹⁹. Ea este o mărturie heraldică a orașului care ni s-a păstrat din epoca modernă.

Prezentarea în rândurile de mai jos, a acestei steme orășenești²⁰, aduce credem pentru cei interesați de heraldică, o modestă contribuție la cunoașterea modului cum acest însemn heraldic a fost reprezentat de către contemporani în arta epocii în perioada următoare instituirii sale.

Înfățișarea stemei (Fig. 2) este următoarea: scut tăiat, în câmpul superior o cetate de cărămidă cu poarta închisă, trei turnuri dreptunghiulare cu câte o fereastră, având acoperișurile în formă conică, terminate fiecare cu câte o cruce, în vârf, dintre care cel din mijloc mai înalt. În câmpul inferior două fascii undate (aici trei)²¹, reprezentând râul Mureș și Lacul Pova; în centru suprapunându-se peste fascii, un zid de cetate cu trei creneluri având grilajul porții închis și două ferestre. Deasupra crenelului central un braț în armură, ce ține în mână o sabie flancat în dreapta și stânga de câte o ghiulea aprinsă.

Față de stema din scrisoarea privilegială din 1834, la această stemă de pe fosta Casă a Vămii, lipsește coroana deschisă de deasupra scutului și acvila (din „creștetul” compoziției) ce ține în cioc, un steag (fanion) desfășurat. Ea poate fi considerată o variantă a stemei din 1834.

Stema din 1834, constituie o pagină narând despre istoria orașului în neconținută sa devenire, un tablou zugrăvit cu cuvinte relevând permanenta strădanie a oamenilor acestor locuri de a-și păstra glia și vatra strămoșească. Locurile întărite cu ziduri de piatră exprimă în coduri plastice vechile fortificații de apărare sub ale căror ziduri s-au făcut istorie și au impresionat pe cei care se apropiau de ele. Sunt evocate cele „două cetăți” înălțate de-a lungul vremii pe teritoriul Aradului: castrul regal format la sfârșitul veacului al XI-lea, începutul secolului al XII-lea²², în jurul unor vechi cetăți de pământ și lemn din secolele VIII-IX, aparținând obștilor românești²³ și cetatea modernă a Aradului, construită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea²⁴.

Asemenea legendelor, elementele însumând compoziția heraldică sunt însuflețite. Astfel, „fortificația roșietică” din partea superioară, cu cele trei turnuri având pereții „cerniți de vremuri”, este „gata de apărare”, iar cele două fascii argintii menite a sugera râul Mureș și Lacul Pova, ne fac să întrezărim valurile „spumegânde” ale râului și lacului menționate. Brațul în armură, ce ține sabia,

despre care în diploma imperială din 1834 se spune faptul că „zace” deasupra porții (crenelului central), este simbolul tuturor celor care au „plecat spre odihnă pentru alungarea din acele părți a tătarilor și a dușmanului celui mai tiran al creștinismului, a turcilor”²⁵.

Modul în care ne este redată semnificația acestei figuri heraldice transpune cu emotivitate sacrificiile pe care le-au făcut generațiile în neconținută curgere a vremii, pentru ca oamenii să fie liberi și demni. Amplele confruntări cărora localnicii le-au făcut față sunt evocate codificat și de cele două gloanțe (ghiulele aprinse) „scânteietoare”²⁶ ce flanchează brațul înarmat cu sabie. De remarcat faptul că cele trei turnuri ale zidului din partea superioară se termină prin câte o cruce, indicând faptul că cei care se apărau erau creștini care luptau, folosindu-se de fortificațiile specifice epocii, pentru a-și apăra credința străbună.

Prezentarea pe viitor și a altor variante a stemei orașului din 1834, credem nu este lipsită de interes, contribuind astfel la cunoașterea modului cum acest însemn heraldic a fost receptat în epocă.

Note

¹ Vezi: *Arad monografia orașului de la începuturi până în 1989* (cu o prefață de prof. univ. dr. Nicolae Edroiu), Edit. Nigredo, Arad, 1999.

² Stema se prezenta astfel: în scut oval, un zid de cetate, zidit negru, terminat în partea superioară cu trei creneluri, dotat cu o poartă închisă și trei ferestre rotunde, luminate negru. Deasupra zidului menționat o coroană deschisă din care iese o pasăre (acvilă). Stema a fost reprezentată pe o gravură din 1815, executată de Günther după un desen de Glatz Iános, vezi: *Arad, monografie în imagini* (concepție și redactare Horia Medeleanu), Ed. a II-a revizuită și adăugită, Edit. Mirador, 2002, p. 7.

³ Diploma imperială emisă în 1834 sub semnătura împăratului Francisc I al Austriei se păstrează la Complexul Muzeal Arad, *fond Muzeu Feudal*, nr. inv. 218.

⁴ Vezi: M. Dogaru, A. Mureșan, *Stema orașului Arad din 1834*, în *Curierul Aradului*, (Arad), Anul II, (serie nouă), din 29 ianuarie 1993, p. 2.

⁵ O. Lakatos, *Arad története*, I, Arad, 1881, p. 24.

⁶ A. Caciora, E. Glück, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea*, în *Revista Arhivelor*, nr. 2, 1973, p. 316.

⁷ *Aradul - permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 173.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 174.

¹⁰ Vezi: S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, II, Arad, 1895, p. 203-213; *Aradul permanență în istoria patriei*, p. 174; *Arad monografia orașului*, p. 81 și 95.

¹¹ Diploma imperială a fost semnată la 12 aprilie 1834, dar scrierea ei și pictarea noii steme au făcut ca aducerea și prezentarea ei în mod solemn la Arad, să se îndeplinească câteva

luni mai târziu. Documentul scris în limba latină pe pergament, validat cu sigiliul Casei imperiale austriece, însumează unele date privind stema și sigiliul și consemnează drepturile și libertățile orașului Arad, vezi: S. Márki, *op. cit.*, II, p. 319-320; 518-519. “Sărbătorile Aradului” legate de ridicarea urbei la rangul de “oraș liber regesc” au avut loc între 17-28 august 1834, vezi: J. W. , *Arads Feierlichkeit*, Arad, 1835, p. 24. Primirea delegației care a adus Diploma imperială prin care se acorda Aradului statutul de “oraș liber regesc” în anul 1834 este înfățișată într-un tablou de epocă, păstrat în colecția Complexului Muzeal Arad, vezi și: *Arad monografie în imagini*, 2002, p. 27.

¹² M. Dogaru, A. Mureșan, *Sigiliile orașului Arad*, în *Historia Urbana*, Tomul I, 1993/2, p. 211.

¹³ În acest sens, menționăm: *Harta orașului Arad din 1892*, în care stema este redată color, ca și unele diplome acordate unor cetățeni de onoare ai orașului, etc.

¹⁴ Vezi: M. Dogaru, *Sigiliile orașenești din epoca modernă și contemporană*, București, 1978, p. 51; M. Dogaru, A. Mureșan, *Sigiliile orașului Arad*, p. 209-212.

¹⁵ O piesă textilă (draperie) păstrată în colecția Complexului Muzeal Arad are pe suprafața sa, stema din 1834 a orașului reprezentată, color, *Fond Muzeu Oraș*, nr. inventar 399.

¹⁶ Printre aceste clădiri menționăm: Clădirea Palatului Administrativ (Primăria Arad), clădirea Teatrului de Stat, edificiul Spitalului Municipal, strada Tudor Vladimirescu, nr. 1, colț cu Piața Mihai Viteazul, etc.

¹⁷ J. Ujj , *Arad-Történelmi városkalauz*, Arad, 2001, p. 88-89.

¹⁸ Vezi: *Monitorul Oficial al României*, Partea I, Anul 172 (XVI), nr. 646 bis, din 16 iulie 2004, p. 76.

¹⁹ Stema a fost executată probabil în anul 1907 când s-a construit această clădire sau în perioada dintre anii 1907-1918.

²⁰ Stema din 1834 a Aradului de pe Casa Vămii a fost reprodusă color în lucrarea: *Arad monografie în imagini*, 2002, p. 20.

²¹ Diploma imperială prevede în descriere două fascii undate, nu trei cum greșit apar reprezentate în această compoziție heraldică de pe fosta Casă a Vămii.

²² Vezi: G. Kovách, *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în *Ziridava*, VI, 1976, 117-130.

²³ E. Dörner, *Cu privire la ruinele unei biserici de lângă Arad din feudalismul timpuriu*, în *Ziridava*, I, 1967, p. 10-27; M. Barbu, Mircea Zdroba, *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 17-28; Idem, *Șantierul arheologic Arad-Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 111; M. Barbu, *Săpăturile arheologice de la Arad-Vladimirescu. Campania 1979*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 156-158; M. Rusu, *Cetățile Aradului*, *Ziridava*, XII, 1980, p. 165-166; A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 31-36; *Istoria Românilor*, vol. III, Edit. enciclopedică, București, 2001, p. 155-156.

²⁴ N. Kiss, *Repertoriul monumentelor istorice din municipiul Arad*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 444; *Az aradi vár története*, Budapest, 1998. p. 17-20; Gh. Lanevschi, *Repertoriul*

cetăților medievale din județul Arad (I), în Ziridava, VIII, p. 558; *Arad monografia orașului...*, p. 87-94.

²⁵ Vezi: *Diploma imperială* din 1834.

²⁶ În legătură cu semnificația diferitelor figuri heraldice cuprinse în scut, vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p. 116 și p. 30, fig. 7.

A VARIANT OF THE COAT OF ARMS FROM 1834 OF ARAD CITY REPRESENTED ON THE HOUSE OF THE FORMER CUSTOMS

Abstract

The author presents a variant of the coat of arms from 1834 of the Arad city from House of custom from Arad. The appearance of the coat of arms: a cut shield, in the superior field fortress with the gate closed, three finished towers each with a cross in the top, from which the middle one higher; in the inferior field two girdles (here three) presenting the Mureș river and the lake Pova. În the middle oven the girdles a fortress wall with three crenels, two windows and the gate grating closed.

Above the central crenel, an arm in the armour which holds in the hand a sword flanked to the right and left from a light cannon ball.

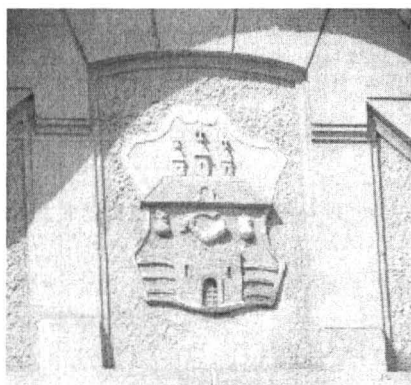

Fig. 1

Fig. 2

Sigilografia-știință auxiliară a istoriei, utilizează doi termeni de bază, impresiune sigilară (sigiliu, ștampilă) și termenul tipar sau matrice sigilară¹. Definim tipar sigilar (matrice sigilară) obiectul confecționat din material dur care poartă gravată o reprezentare și un text, menite al individualiza pe posesor². Matricele sigilare se numără printre monumentele culturale de preț³. Cu toate că în trecut s-au creat numeroase tipare sigilare, numărul celor care au străbătut veacurile ajungând până la noi este foarte mic. Numărul lor este redus datorită faptului că au fost distruse pentru a se evita folosirea lor abuzivă. S-au produs pierderi și datorită faptului că înlocuirea tiparelor sigilare s-a făcut ca urmare a schimbărilor intervenite în structura unor instituții publice⁴.

În funcție de modul de gravare se disting următoarele matrice sigilare⁵:

- a) Tipare sigilare săpate în incizie, menite a permite sigilarea cu ceară, impresiunea sigilară este în relief;
- b) Tipare sigilare gravate în excizie utilizate la autentificarea cu diferite substanțe de sigilat.

În decursul vremii tiparele sigilare au cunoscut forme diferite⁶: 1. matrice sigilară compusă (presupune un ansamblu de matrice care permite recompunerea tiparului și imprimarea unei imagini); 2. inelul sigilar; 3. matrice sigilară plată (al cărui revers are un apendice ce permite înmănușarea mânerului); 4. matrice sigilară conică; 5. matrice sigilară dublă; 6. matrice sigilară împărțită; 7. matrice cu trei fațete; 8. matrice sigilară cu mâner⁷.

Sunt menționate matricele folosite în secolul XIX și XX, ca “dispozitive sigilare” și presă de sigilat. Tiparele sigilare (matrice) cu trei fațete s-au utilizat de către o singură persoană, pe cele trei fațete scriindu-se numele acesteia cu caractere chirilice, cu litere latine, iar a treia fațetă era destinată redării numelui într-o limbă străină (slavonă). Alte sigilii de acest fel erau destinate scrierii numelui soțului, a soției și fiului.

Cât privește matricea sigilară pe care noi o prezentăm, este o matrice cu trei fațete și are o formă oval-verticală⁸. Din punct de vedere al tipului putem încadra imaginea de pe matrice în tipul emblematic în care se evocă activitățile posesorului sau identitatea sa profesională sau religioasă.

Matricea sigilară pe care o descriem este confecționată din argint, în incizie, dimensiunile fiind 18/16 mm⁹. Pe o fațetă (Fig. 1) distingem două păsări

sprrijinind cu ciocurile o cruce; în partea inferioară o cupă și două ramuri, una în dreapta și alta în stânga, întreaga imagine e timbrată de o coroană deschisă formată din cinci fleuroane, flancată de slovele, C. K. În partea inferioară încă două slove: S – CN.

A doua fațetă cuprinde o mână care ține o pană de scris. În partea superioară o pasăre în zbor ținând în cioc un plic sigilat; în partea inferioară s-a scris: **moamí. c6 ddiôře** (Toate se prefac), o deviză cu adânc înțeles¹⁰.

Ultima fațetă (neilustrată) reprezintă, încadrată de două ramuri literele S. S. timbrate de o coroană deschisă formată din cinci fleuroane. Cu toate strădaniile noastre nu am putut să identificăm cui a aparținut acest tipar sigilar.

Oricum este o matrice sigilară ce aparține unui intelectual credincios idealurilor nutrite. În același timp posesorul matricei sigilare poartă corespondență (ține legătura) prin scrisori cu unele cunoștințe¹¹ (Fig. 2).

Deși nu știm cui a aparținut acest sigiliu, el dovedește capacitatea creatorilor de a transpune în simboluri gândurile ce preocupau societatea românească în epoca respectivă.

Note

¹ Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, Vol. II, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 334-335.

² *Ibidem*, p. 361.

³ Constantin Ittu, *Heraldica vie și rolul ei în societate* (Teză de doctorat); lucrare dactilografată.

⁴ Dan Cernovodeanu, *L'évolution des armoires des pays roumains depuis leur apparition jusqu'à nos jours* (XIII-XX-e siècle), Paris, 2 vol. 1997, p. 285-315.

⁵ Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 121, 137, 185, 193-194, 210, 251.

⁶ Idem, *Sigilografie generală*. Curs pentru studenții Facultății de Arhivistică, București, 2002, p. 25-30.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Colecția de sigilii*, nr. 13744.

⁸ Vezi sigiliul (matricea sigilară) cu trei fațete aparținând lui Gheorghe Peșacov; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 259.

⁹ Maria Dogaru, *Științele auxiliare ale istoriei – Heraldica*, București, 1994, p. 121.

¹⁰ Idem, *Devizele în heraldica românească*, în *Revista Arhivelor*, LXIX (1992), nr. 2, p. 195-217.

¹¹ Printre sigiliile și matricele sigilare personale aparținând unor personalități ale istoriei și culturii menționăm: Cornelia Bodea, *Un sigiliu al lui Nicolae Bălcescu*, în *Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R. P. Române*, 1965, aprilie-iunie p. 390-391; Dan Cernovodeanu, *Un sigiliu pașoptist inedit*, în *Studia et Acta Musei Nicolae Bălcescu*, II, 1970-1971, p. 673-679 + 5 ilustr. Extras, *Bălcești pe Topolog*, 1971, 7 p. + 5 ilustr. ; Constantin Deca, *Un sigiliu personal inedit de hotarnic din județul Romanați la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Arhiva Românească*, I, (1995), nr. 2, p. 80-90; Maria Dogaru, *Sigiliul lui Buzinca Dimitrie din Rădulești*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, Seria muzee, XXVII (1990), nr. 3-4, p. 54-59; Emil Dumitrescu, *Sigiliul generalului Gheorghe Magheru*, în *Revista muzeelor și monumentelor, seria Muzee*, anul XIV, nr. 3, 1977, p. 21; Nicolae Edroiu,

Un sigiliu inelar cu inscripție slavonă în colecțiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, în *Acta Musei Napocensis*, XVI (1978), p. 311-313; Radu Grecianu, Mihail Guboglu, *Sigiliul necunoscut al lui Ion Ghica*, în *Magazin Istoric*, XXII (1988), nr. 10, p. 36-37; Augustin Mureșan, *Un sigiliu puțin cunoscut: inelul sigilar al lui Ioan Buteanu*, în *Revista Arhivelor*, anul LXXIV, nr. 1 (1997), p. 215-217.

THE PERSONAL SEALING PATTEN WITH THREE SIDES

Abstract

The author describes a personal sealing patten with three sides kept seals collection of the National Archives. The sealing pattern presented is made of silver with the sides 18 mm x 16 mm, worked in incision.

On a side, there are presented two birds supporting with beaks a cross; in the inferior part a cup and two branches. Above an open crown.

The second side contains a hand which holds a feather for writing and in the superior part, a bird flying, holding in the beak a sealed envelope the last side presents two initials, having above an open crown.

Fig. 1

Fig. 2

PETRU MOVILĂ : „MĂRTURISIREA ORTODOXĂ” O EDIȚIE MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ *

DAN LĂZĂRESCU

Scrierea lui Petru Movilă (1596 – 1646)¹, Mitropolitul moldovean al Kievului, a avut o circulație deosebită în Europa timp de aproape două secole, explicația succesului aflându-se atât în calitatea lucrării cât și în momentul apariției ei.

Probând un exercițiu intelectual temeinic, lucrarea expune principiile dogmatice ale Bisericii Ortodoxe într-o manieră limpede și autoritară. Forma de construcție, a întrebărilor și răspunsurilor, ține de această calitate și facilitează înțelegerea dogmelor de oameni de cele mai diferite vârste și experiențe, având deci atributele unui adevărat catehism.

Receptarea în Apusul Europei a lucrării a avut loc în cadrul acelei „Republici a Literaților”, adică a asociației libere a celor capabili să se exprime și să înțeleagă limba latină, membrii ei având o foarte strânsă legătură între ei atât prin forma directe - corespondență -, dar și prin forme publice de adresare – cărți, periodice. Stabilirea acestor relații între intelectualii europeni în pofida deosebirilor religioase a fost probată și de cariera lucrării lui Petru Movilă.

În șirul edițiilor acestei lucrări există una care a stabilit irevocabil locul și importanța lucrării, dar și a autorului ei.

Este vorba de ediția din 1751, (Fig.1) pentru a cărei descriere am folosit exemplarul aflat la Biblioteca Județeană A. D. Xenopol Arad, Secția Patrimoniu. Datele cantitative sunt următoarele : [24] 359 pagini. in 8 [20,5x12,6 cm]. Signatura [] a8 b4 A8 B8 – Z4. Textul lucrării lui Petru Movilă este în trei limbi : stânga – greacă, dreapta – latină, sub coloane – traducerea germană.

[1] pagina Dedicatio lui Timotei Scerbațchi, Mitropolitul Kievului, din partea lui Jo. Ja. Korn, editorul tehnic și librar la Wroclaw (Fig. 2).

[22] pagini Historia Catechismi Russorum, studiu realizat de Carol Gottlob Hofmann, editorul științific al lucrării (Fig. 3).

[3] – [11] Prefatio Nectarius Patriarch – text paralel.

12 – 16 Prefatio Parthenius – text paralel.

17 – 359 Corpul propriu-zis al lucrării, cu text paralel (Fig. 4).

Exemplarul a făcut parte din colecția Orczy – Vasarhely și este legat în piele de vițel pe carton, pe cotor 5 nervuri, una etichetă imprimată aur, linii negre și roșii.

Prezentarea aceasta indică faptul că editarea s-a făcut la îndemnul și pe cheltuiala lui Timotei Scerbațchi. Marea valoare a ediției a dat-o scrupulul editorial al lui Carol Gottlob Hofmann, dar și valoarea documentară al acelei lucrări introductive. Este limpede că editorul tehnic I. I. Korn s-a adresat lui C. G. Hofmann în vederea îngrijirii ediției, dar și alcătuirii acelu studiu, încheiat în iulie 1751, la Wittemberg, studiu care arată clar noutatea lucrării lui Petru Movilă. Studiul este divizat în 12 paragrafe inegale, fiecare paragraf fiind dedicat investigării unui aspect deosebit de important al lucrării.

Primul paragraf pune problema documentării asupra dogmelor și organizării Bisericii Ortodoxe Ruse, insuficient cunoscute literaților apuseni. Autorul nostru enumeră doar trei titluri dedicate domeniului, alături de numele unor savanți, care au tratat tema alături de altele. Ironie sau nu, este amintit și ieziutul italian Antonius Possevinus².

„Mărturisirea Ortodoxă”, ne spune indirect autorul german, ocupă un loc extrem de important pentru cercetătorul curios. Acest Catehism al rușilor a fost analizat de Sinodul Bisericii la recomandarea lui Petru I, Țarul Rusiei, și a fost recunoscut drept unic manual în împărăție, în speranța limitării mișcărilor sectare, extrem de puternice în acel timp în Rusia.

Una din problemele grave era : **Cine** și **Ce** se știa despre autorul acestei lucrări, ajunsă la dispoziția editorilor germani cu titlul de Catehism al Rușilor, în varianta rusă ? Este indicat fără ezitare Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, de origine moldo-valahă. Cel care a stabilit primul acest adevăr a fost librarul din Leipzig, Thoma Fritschius, care a preluat informația din prefața lui Nectarie, deși s-au făcut și alte atribuiri. Sunt amintite apoi, aproape corect, dezbaterile legate de scrierea, aprobarea și difuzarea acestei lucrări. Diferitele grafii ale numelui Mitropolitului indică totuși, sărăcia mijloacelor de informare. Un efort remarcabil este făcut în vederea stabilirii autorului primei traduceri în germană a lucrării, aceasta fiind a doua ediție, cu text paralel grec-latin-german. Este amintit numele lui Laurentius Normannus³.

O chestiune importantă este cea a stabilirii variantei prime a lucrării. Se pare că cercetătorul german a înțeles parțial întreaga problematică. A respins opinia conform căreia Panagiota, dragomanul grec refugiat în Belgia, ar fi avut alt merit decât cel al susținerii materiale a editării, chiar dacă cercetătorul german, în altă parte îl declară și pe acesta realizator al unei variante grecești, populare.

Revenind la textul ediției din 1751, editorul științific a precizat că varianta greacă este cea a lui Normanus Laurentius, din 1695, la care s-au făcut și

confruntări cu varianta slavonică tipărită la Sankt Petersburg, din 1722. Exigența editorială a permis afirmarea lucrării într-o formă de înaltă ținută, după cum studiul lui Carol Gottlob Hofmann a limpezit problemele fundamentale legate de autor.

Pe fundalul unor confruntări de idei între luterani și catolici, se constată o apropiere între cercurile diriguitoare ortodoxe și intelectualitatea luterană, opera lui Petru Movilă servind drept instrument al clarificărilor dogmatice.

Importanța acestei ediții este exemplificată în secolul următor, de Joseph Aschbach⁴, care a realizat nu doar o analiză a operei și ideilor Mitropolitului kievian, dar și o ierarhizare valorică a edițiilor, cea prezentată aici fiind considerată cea mai importantă, prin grija editorială, dar și prin studiul savantului german.

Rămâne demn de semnalat că ediția făcând obiectul comunicării noastre a mai fost caracterizată o dată în câmpul cercetării românești în traducerea efectuată în sec. al XVIII-lea și difuzată în 3 ediții, traducere semnată de Dr. Barbu Constantinescu⁵.

Prefața pp. [III]-XXIII, în 8 paragrafe, are o bogată bază documentară, interesantă și azi; se pare că printre cercetătorii români este cel prin mâinile căruia au trecut cele mai multe dintre edițiile acestei scrieri, chiar dacă prima, datorată lui Antoine Arnauld îi scapă. Un pasaj din această prefață se referă direct la circulația occidentală a scrierii lui Petru Movilă : „În occidentul Europei se cunosc cu această confesiune și prin urmare și credința bisericii orientale, mai întâi la anul 1695 când Laurentiu Normann o publică la Lipsia, împreună cu o traducere latină (nota 4 în subsol: aceasta au apărut sub titlul : *Orthodoxa confessio catholicae atque apostolicae ecclesiae orientalis, quam cum interpretatione latina primum edidit Laurentius Normanus Lipsiae 1695*. Cu toate că la anul 1673 dragomanul Panaioti Nicusi (+1673) trimisese regelui Franței manuscriptul original împreună cu o traducere latină însoțită de o prefață a lui Dionisiu, Patriarhul Constantinopolei, vezi prefața edițiunii de mai sus).

O traducere în limba germană, făcută din limba slavonă, (după edițiunea publicată în Petersburg la 1722) de Johann Leonhard Frisch (1666 - 1743), a fost prezentată publicului sub titlul: *Liber Symbolicus Russorum oder der Grossere Catechismus der Russen. Belegen auh die ganke Griechische Kierche angenommen hat aus der Exclavonischen Sprache wie sie Russland gebruchlich ins Teusche ubersekt von Johann Leonhard Frisch. Franckfurt und Leipzig. 1727. in 4 de [24] 152 pg.* Această ediție este necunoscută cercetătorilor români. Ediția de care ne ocupăm a fost realizată de Carol Gottlob Hofmann în Breslau, la 1751, octavo. În fine, a apărut, cu un text mai corect, numai în limba latină și

greacă, în: Kimmel (Ernesti Jul.) *Libri symbolici ecclesiae orientalis*, Jenae 1843, octavu”⁶.

Credem că meritele de cercetător al bibliografiei românești vechi, în ciuda modestiei sale, rămân deosebit de mari. Căutând câteva date biografice ale Dr. Barbu Constantinescu (1839, Ploiești – 30 nov.1891, București)⁷ am aflat datele unei existențe dedicate studiului stăruitor fiind unul dintre promotorii creării Facultății de Teologie din București, căreia i-a fost și Decan. Activitatea didactică a inclus și editarea revistei EDUCATORUL, (București, 2 iunie 1883 – 1 iul. 1884) cu străluciți colaboratori : Ioan Slavici, Simion Mangiuca, Petre Ispirescu, Nicolae Gane, Petre Dulfu și alții. Toate aceste direcții de activitate înseamnă incomparabil mai mult decât cea de folclorist al țiganilor, chiar dacă în domeniu se află printre pionieri.

Note

* Comunicare prezentată la Sesiunea „Carte de patrimoniu”, Ploiești, 2003.

¹ *Dicționarul Literaturii Române de la origini până la 1900*, ediția a doua, Editura Academiei, București, 2002, p. 606-608 (articol semnat Algeria Simota); *Biblioteca Națională a României. Aniversări Culturale*, nr. 2, 1996, p. 133-156; Conferința Internațională „Petru Movilă”, Kiev, 15 - 16 martie, 1996, în *Revista de Istorie*, serie nouă, tom VII, mai-iunie 1996, p. 454-456; o descriere cu bibliografie: D. Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche (+additamenta) (1536-1830)*, Galați, 2000, poz. 177, p. 88

² Jean Baptiste Ladvocat, *Dictionnaire Historique Portatif...*, vol. II, Paris, 1760, p. 542; - Adriene Baillet, *Jugemens des savans sur les principaux ouvrages des auteurs...*, vol. II, Amsterdam, 1725, pozițiile 60, 85, 207, p. 6, 26-27, 71. Se face referire la lucrarea acestuia *Moscovia, ejusdem novissima descriptio*, Antverpiae, ex officina Christophori Plantini 1587.

³ Normannus, Laurentius (? – 1703). După Johann Franz Buddaeus, *Allgemeines Historisches Lexicon...*, ediția a treia, vol. III, Leipzig, 1730, p. 80. A fost un remarcabil intelectual suedez. După studiul limbilor clasice și a filosofiei, urmate la Hamburg și în alte orașe din nordul Europei, a desfășurat o rodnică activitate ca profesor la Colegiul din Upsala, căruia i-a ridicat mult nivelul calitativ. A mai fost editor, traducător, bibliotecar. Se pare că a avut anumite relații cu Antoine Arnauld (1612-1694), fruntaș al mișcării janseniste. În importanta antologie a acestuia *De perpetua Ecclesiae Catholicae Fide in negotio sacrae Eucharistiae*, tom III, p.595 și următoarele, a apărut pentru prima dată în occident lucrarea lui Petru Movilă.

⁴ *Allgemeines Kirchen Lexikon...*, vol. IV, Mainz, 1846-1850, p. 255-258. Articolul dedicat lui Petru Movilă semnat Schmitt. Acest Lexikon este cea mai valoroasă lucrare catolică germană din secolul al XIX-lea, de analiză a fenomenului creștin.

⁵ *Bibliografia Românească Modernă*, pozițiile 39567-39569, cu anii de apariție : 1872, 1877, 1879.

⁶ Petru Movilă, *Confesiunea ortodoxă...*, Sibiu, 1877, p.XX.

⁷ Pe lângă *Dicționarul Literaturii Române până la 1900* deja citat p.213 vezi și *Enciclopedia Cugetarea*, p.216 și : G. Răduică, N. Răduică, Nicolin, *Dicționarul Presei Românești*, București, 1995, poziția 2667, p.179.

PETRU MOVILA'S "ORTHODOX CONFESSION". A LESS KNOWN EDITION

Abstract

Petru Movila (1596 – 1646), Romanian bishop of Kiev, was late admitted like a great personality in Western Europe, against his special qualities.

For this recognition, the edition from Wroclaw, in 1751, of serial „Confessio Orthodoxa”, with parallel text Greek – Latin – German, with an introductory study historic and theological realized by Carol Gottlob Hoffmann, had a very important contribution.

In Romanian research, a major contribution had Dr. Barbu Constantinescu (1836 – 1891), which translated in Romanian language the Greek text and elaborated a detailed bio – bibliographical study, edited in Bucharest - 1872, 1879, Sibiu - 1877; it is the first Romanian mention of the books collection edited in 1751.

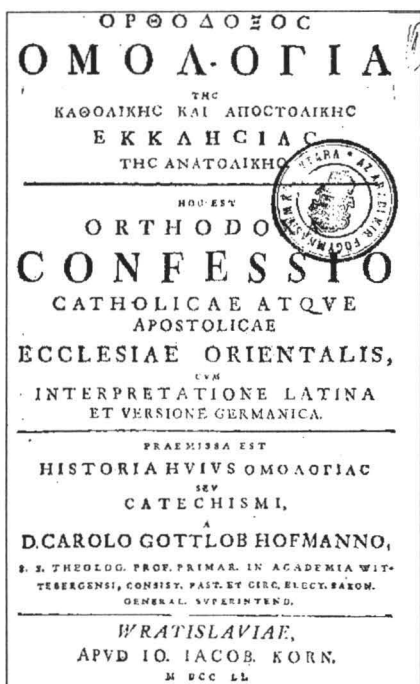

Fig. 1

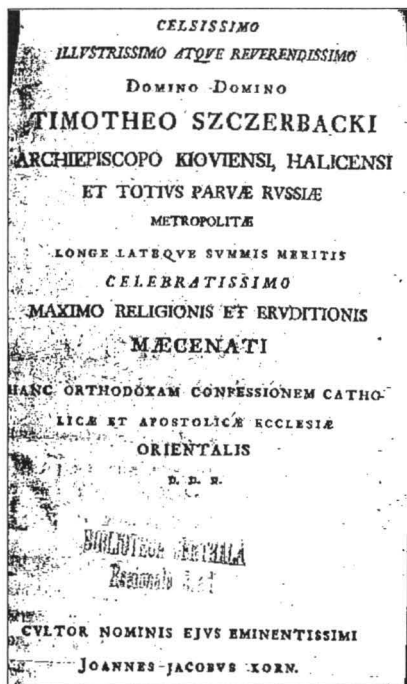

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

ISTORIA ROMÂNILOR PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA ÎN VIZIUNEA LUI OROSZHEGYI JOSA

VALER RUS

În anul 1942, sub egida “Rarități ale Ardealului”, era editată lucrarea “*Viața românească. Descrierea pământului valah contemporan, a naturii poporului, istoriei, vieții publice, religiei, moralei, transporturilor, obiceiurilor și a relațiilor sociale*” a medicului Oroszhegyi Josa (1822-1870). Acesta, după înfrângerea revoluției de la 1848-1849 s-a refugiat în afara spațiului maghiar, iar în perioada 1860-1862 și-a practicat meseria în România². În anul 1867 lucrarea, în formă manuscrisă, este donată de către autor Societății Muzeului Ardelean (Erdélyi Múzeum Egylet). Din arhivele acestei societăți ea a fost recuperată de către Biró Sándor, care a și publicat-o.

După cum o arată și subtitlul cărții, un însemnat capitol este alocat istoriei Țărilor Române până la mijlocul secolului al XIX-lea. Apelând la sursele istoriografice ale epocii (puține e drept), Oroszhegyi prezintă o viziune sintetizată a istoriei românești, marcată de accente subiective, dar păstrând filonul clasic al acesteia, așa cum ne-a fost ea transmisă până astăzi.

Debutând cu luptele dintre daci și romani, continuând cu perioada migrațiilor, autorul detaliază perioada domniilor pământene de după înființarea statalității românești, subliniază tarele dar și realizările regimului fanariot, și se oprește cu o incursiune în istoria românilor în perioada de dinaintea regulamentelor organice.

În ceea ce privește sursele cu care operează scriitorul maghiar se poate constata că acestea nu sunt foarte numeroase. Se detașează dintre acestea *Istoria Românilor* a lui August Treboniu Laurian precum și *Magazinul Istoric* al lui “Bălceanu”³. Mai interesante însă decât sursele citate sunt aprecierile personale, marcate de subiectivism și denotând perspectiva unui maghiar asupra acestei istorii.

*

Pornind de la delimitarea teritoriului istoric al românilor, Oroszhegyi postulează: “România de astăzi este Dacia de sud, sau Dacia Istrului.”⁴

Trecând succint peste perioada confruntărilor dintre Decebal și Traian, perioadă din care datează și “întemeierea poporului”, autorul ajunge rapid la perioada migrațiilor, care afectează profund identitatea provinciei romane Dacia. Simpla enumerare a migratorilor din antichitate (goți, huni, slavi) sau a celor mai târzii (maghiari, turci) îl duce pe autor la concluzia că “autohtonii au suferit mult”.

Perioada fondării statelor medievale coincide cu renașterea românilor: “Puterea principatului român începe cu adevărat sub conducerea lui Radu Negru Bassarab”⁵, care plecând (descălecând) din zona Făgărașului dincolo de Carpați în anul 1290 își așează capitala la *Kâmpulung*. Sub conducerea lui Radu Negru are loc și lupta pentru unificarea “ducatelor mai mici din Dacia sudică într-un principat”. Momentul acesta coincide însă cu “timpurile creșterii Arpadienilor din patria noastră”, motiv pentru “destui regi din patria noastră” să se amestece imediat în treburile voievodatelor valahe, mai precis este vorba despre conflictul dintre regele Robert d’Anjou și voievodul *Bassarab Mihai* (sic!).

În aceeași perioadă “s-a ridicat și Moldova sub conducerea voievodului Ștefan I”⁶. Însă “din timpul acestuia cele două țări surori au început să se comporte una împotriva celeilalte precum frații vitregi. Cu polonezii, rușii, tătarii, turcii, maghiarii nu au avut atâtea războaie, câte au avut între ei.”⁷ Este interesantă viziunea unui maghiar asupra celebrei unități de conștiință națională românească din evul mediu.

Venirea turcilor la Dunăre crează o situație geopolitică nouă și complexă, în care românii au jucat un rol polivalent, fiind când de o parte a baricadei, când de alta, în funcție de interesele de moment, sau de conjunctura politică: “În 1389 voievozii Mircea valahul și Petru moldoveanul au încheiat o înțelegere cu regele Ladislau al Poloniei împotriva regelui maghiar Sigismund. Și înainte de aceasta principatele sârb, bosniac și albanez s-au luptat împotriva sultanului Murad; fiul acestuia, Baiazid, a ocupat totul până la Dunăre, și l-a ucis pe ultimul rege bulgar. Sigismund dorind să lupte împotriva alianței valahe a sosit cu armata sa în țară; dar a apucat să lupte la Varna. Atunci principatele creștine temătoare s-au bazat una pe alta, și s-au aliat împotriva turcilor. În 1396 60 de mii de nobili maghiari, valahi, cehi, germani, francezi au stat împotriva a 200 de mii de turci în Moesia, la Nicopole, unde au avut o luptă monstruoasă. Însuși regele Sigismund a trebuit să plece pe Dunăre la Constantinopole, de unde prin Dalmația a ajuns acasă. Acum Baiazid s-a întors spre Mircea pentru ajutorul dat.”⁸

Deși domnia lui Mircea cel Bătrân coincide cu pierderea suveranității Vlahiei în favoarea turcilor (primul bir de 300 de galbeni și pierderea cetății Giurgiu), “Mircea este socotit între valahi ca unul dintre cei mai de seamă bărbați, ca unul care a lăsat țara în bună stare: prima armată organizată din Europa (? – n. aut.); a zidit biserici, a mutat cetatea de scaun de la Argeș la Târgoviște și a construit palate la București.”⁹

Ilustra domnie a lui Alexandru cel Bun rămâne în atenția lui Orószhegyi Josa doar pentru că în timpul său “s-au așezat în țară armenii și țigani.” (!) Nu

scapă atenției autorului nici perioada de anarhie și instabilitate accentuată care a premers domnia lui Ladislau “numit și al dracului” (Vlad Dracul). Mult mai interesantă s-a dovedit a fi însă chestiunea conflictului dintre ortodocși și catolici: “În timpul său, în 1439, din cauza uniunii bisericilor creștine orientală și occidentală care a avut loc la Florența, călugărul Teoktist a creat o așa mare opoziție în Valahia, încât au fost arse chiar cărțile scrise cu caractere latine. În locul acestora au fost folosite literele inventate de călugărul Cyrill încă din secolul al VIII-lea pe seama limbilor slave.”¹⁰

Interferențele dintre statul maghiar din timpul lui Iancu de Hunedoara și Valahia lasă loc la comentarii malițioase din partea autorului maghiar: “În 1444 în timpul regelui maghiar Vladislav și a lui Ioan Huniade s-a petrecut cunoscuta bătălie de la Varna, la care au luat parte și valahii, sub conducerea fiului lui Vladislav cu același nume; dar în fuga calului tot putem spune că au făcut multe în timpul bătăliei. Însuși voievodul s-a comportat nedemn cu conducătorul Huniade al maghiarilor (cu care dealtfel se laudă ca fiind conațional. Vezi în Istoria romanilor a lui *Laureanu*: Ioane Corvinu Unniade allu căruia tată: Voicu fiului lui Șerbanu – n. aut.). Dar Huniade s-a răzbunat, pentru că întorcându-se cu oștirea, l-a detronat din voievodat (pe Vlad Dracul - n. n.), și în locul lui l-a pus pe *Dánt* (sic!)¹¹. Unit cu acesta, Huniade s-a întors împotriva turcilor; dar la Rigoz ei au repetat bătălia sângeroasă de la Varna.”¹²

Făcând o încadrare temporală a evenimentelor din România autorul face referințe la momentul celebru al căderii Constantinopolului: “Ce s-a întâmplat în 1453. Jocul destinului, așa cum Romulus a întemeiat Roma, (tot) un Romulus a pierdut împărăția Romei; Constantin a întemeiat Imperiul (roman) de răsărit, (tot) sub un Constatin a și fost pierdut. După marea victorie, întreaga Europă și-a ațintit privirea asupra lui Mahomed; dar exact atunci s-au ridicat stăvilă împotriva-i *Huniade* și călugărul cruciat *Kapistran*.”¹³

În aceeași vreme intră pe scena istoriei Vlad Țepeș, respectiv Ștefan cel Mare. Atitudinea independentă a celor doi nu putea să-l lase indiferent pe publicistul maghiar. Astfel “după căderea Constantinopolului în România s-a lipit de conducere Vladislav, fiul lui Drakula, poreclit *Țepeșiu*; care a ucis mai bine de 20.000 dintre pământeni săi. Tot el a încheiat pace cu turcii în 1460, plătind tribut anual 1000 de galbeni de aur. Dar deja în anul următor tot el a desfăcut-o (pacea); aliindu-se cu regele maghiar Matei împotriva turcilor, care mai apoi l-a alungat din țară.” În fel asemănător, Ștefan cel Mare este catalogat drept “huligan”: “Atunci *Ștefan* (cel mare – n. aut.) voievodul Moldovei a început

să facă acte de huliganism (sic!); de aceea regele Matei a venit să îl liniștească. Dar marele rege a avut o campanie militară nefericită; a primit o săgeată în spate.”¹⁴

Domnia strălucită a domnitorului moldovean nu l-a lăsat indiferent pe Oroszhegyi. Însă, deși s-a bătut mult cu tătarii, “mai apoi s-a întors împotriva României (sic!), și l-a atacat pe voievodul Radu. Acesta s-a întors de îndată victorios împotriva-i, ajutat și de tătari; norocul s-a întors din nou, a pierdut bătălia, și ca urmare a încheiat așa o pace, că de atunci în locul Trotușului hotarul Moldovei a devenit Milcovul. 1474.”¹⁵

Începutul de secol XVI românesc este unul furtunos. Expediind domnii întregi într-o singură propoziție, publicistul maghiar sintetizează situația istorică nefericită a românilor: “După aceasta mult s-a mai luptat voievodul Ștefan împotriva turcilor. A murit în anul 1504. După el a murit și voievodul valah Radu, în anul 1508, care datorită ctitoriilor sale religioase i s-a dat și numele de “cel mare”. După el a urmat *Mihai* cel rău; care refugiat fiind la Sibiu a fost asasinat de sârbul *Jaksics*. După el a urmat Neagu (Neagoie) Bassarab.”¹⁶

Este interesant de analizat aici viziunea lui Oroszhegyi în ceea ce privește chestiunea tributului plătit de către Țările Române Imperiului Otoman. Oricât ar părea de surprinzător, neplata acestuia, care este interpretat de către istoriografia română ca o dovadă de independență, sursa citată o privește ca pe o dovadă de fățarnicie: “În 1517 voievodul moldovean Bogdan datorită războaielor cu turcii s-a angajat să dea anual 2000 de oameni, 4000 de bucăți de aur, 40 de cai și 24 de șoimi. De aceea menționăm cele promise pentru că niciodată nu s-au ținut de cuvânt. (...) Voievodul valah Neagoie a promis 3000 de galbeni anual și 600 de tineri pentru ieniceri. Bogdan s-a descurcat cu și mai puțin, și cu toate acestea a murit în ascunzătoare.”

Similitudinile dintre istoria Ungariei și istoria României nu sunt ignorate. Momentul sultanatului lui Soliman Magnificul coincide cu “domnia celor trei copii”: Ladislau în Ungaria, Teodosiu în Muntenia și Ștefan al VI-lea în Moldova. Iar destinul nefericit al celor trei copii a unit din nou Ungaria și România: “Ladislau în mocirlele de la Mohács, Teodosiu în turnurile de la Stambul, iar Ștefan acasă, a înnebunit din cauza nevestei sale.”¹⁷

Imixtiunea domnitorilor români în afacerile transilvănene (maghiare) l-a deranjat cu siguranță pe scriitorul maghiar. El nu a ezitat să taxeze ca atare politica lui Petru Rareș: “Petru Rareș voievodul moldovean a vrut să se amestece în treburile interne ale vecinilor săi; deoarece Zapolia umbla după coroana Ungariei, el a invadat Ardealul. Dar în vreme ce se lupta victorios cu Ferdinand, Zapolia a obținut sprijinul turcilor prin sultanul Soliman, ca să îl detroneze pe voievod.”¹⁸

Domniile ulterioare sunt prezentate fără alte comentarii, urmând firul tradițional al istoriografiei românești. De remarcat este doar selectarea evenimentelor de natură violentă, ilustrative de altfel pentru o istorie zbuciumată: “Între timp pe voievodul valah Radu de la Afumați l-a ucis o tabără a boierilor și în locul lui l-au ales pe Radu Argeș. Acest Radu cu ajutorul lui Petru, voievodul moldovean l-au nimicit pe Gritti, urmașul lui Majláth; pe fii lui Gritti i-a ucis Petru în Moldova; ca urmare cu ajutorul turcilor a fost izgonit din voievodat și s-a refugiat în Ardeal la Ciceu; de unde Zapolia l-a reinstaurat în tronul de conducere; în Valahia la tron a venit Mircea, fiul lui Mihnea cel rău, și care a apucat pe urmele tatălui său. A ucis mulți boieri, care ca urmare l-au ucis în 1544.”¹⁹

Lupta eroică a lui Ioan Vodă cel Viteaz este prezentată destul de banal; motivația care l-a împins la opoziție antiotomană, neplata birului lasă loc la posibile interpretări: “La care în 1574 la domnitorul de pe atunci Ionașcu (Ioan Vodă cel Viteaz – n. n.) a venit la Iași un ceauș cu o hotărâre; ca birul de până atunci de 60 de mii de galbeni să crească până la 120 de mii. Urmarea a fost un război sângeros, și sfârșitul acestuia a fost că pe Ionașcu l-au rupt în bucăți, și Petru a ajuns la domnie.”²⁰

Perioada domniei lui Mihai Viteazul, prin permanentele legături cu spațiul Ardealului (și prin extrapolare cu cel al Ungariei), îl face pe Oroszhegyi să acorde ceva mai mult spațiu epocii. Recunoscând valorizarea pozitivă acordată de români personalității lui Mihai, autorul maghiar nu uită să amintească de jurământul de vasalitate depus de voievod unui principe ardelean, ba mai mult, în viziunea sa, “în Ardeal s-au pus bazele primei uniuni a Moldovei cu Valahia”. Restul domniei lui Mihai devine însă prilej de acuze. Deși sub comanda sa militară se afirmă “conducătorii militari ardeleni Király și Farkas”, după ascensiunea fulminantă “el s-a lăsat amăgit spre fapte și mai mari. El și-a croit drum spre tronul Ardealului peste principatul nefericitului Bathory Andrei; cu aceasta el și-a atras asupra sa și a casei sale pericolul; pentru că el l-a săturat pe generalul german Basta cu viața sa în anul 1601; iar țara sa a plătit scurta perioadă de mândrie cu multe jefuiri.”²¹

Istoria pe care o analizăm arată că scriitorul maghiar și-a însușit o bună parte dintre tezele istoriografiei românești din epocă pe care o consultase. Voievodul moldovean “Radu Mihai” (este vorba despre Radu Mihnea) este cel care conduce ministerele cu greci, ajunge să aibă o avere de un milion de galbeni: “Din aceasta rezultă (spun istoricii români) cât de mare putea fi jaful din țară.”²²

Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu atrag atenția prin buna gospodărire a treburilor interne și externe (“au trăit ani întregi în pace și s-au

ocupat de mersul țărilor lor”). Liniștea se încheie însă în anul 1637 când “Matei pomește un război împotriva lui Vasile, și îi cheamă în ajutor pe tătari. La aceasta tătarii s-au năpustit și au jefuit pe deplin.”²³

Vasile Lupu mai este cunoscut și prin faptul că “avea fiice frumoase; care din cauza numeroaselor războaie au trebuit să fie date pețitorilor.” Este interesant de remarcat recurența clișeului româncelor frumoase, des amintit în restul lucrării lui Oroszhegyi Jósa precum și în numeroase alte surse din cultura maghiară a secolului al XIX-lea.²⁴

Împletirea destinului Țărilor Române cu Principatul Transilvaniei este comun în tragism: “Voievodul valah Radu Mihai s-a aliat cu Gheorghe Rakoczi, ca să pună în Moldova în locul lui Gheorghe Ghica pe Constantin Basarab; din aceasta au purces lungi lupte și schimbări de domnie; în cele din urmă pierderea tronului pentru toți trei.”²⁵

Sfârșitul de secol XVII și începutul secolului al XVIII-lea consemnează domniile pline de dramatism ale lui Șerban Cantacuzino (cu o atitudine echivocă în timpul asediului Vienei din 1683), Constantin Brâncoveanu (“care împreună cu întreaga sa familie a avut parte de un sfârșit sângeros la Constantinopol”), Dimitrie Cantemir (în timpul căruia rușii, conduși de Petru, ajung la Prut).

*Apoi peste Valahia a venit chinul epocii fanariote.*²⁶ În mod surprinzător Oroszhegyi acordă un spațiu destul de extins perioadei fanariote, marcată de schimbările rapide de domnitori, jaful generalizat, războaiele ruso-austro-turce, dar și de debutul reformelor structurale. După Ștefan Cantacuzino a venit în scaunul de conducere Mihai Mavrocordat, iar în Moldova Mihai Racoviță. Împotriva acestuia a fost acel atac, la care au luat parte și 300 de husari sub conducerea căpitanului Lorenai Ferenc, al cărui mormânt se poate vedea în Iași. După biciul de pașă creștin (așa cum o spun scriitorii români) al lui Mavrocordat, România este condusă apoi de fiul său, Constantin, în anul 1730. Acesta a introdus capitația, și a luat ca salariu averile țării sale. La plângerile țării a fost schimbat în Moldova, cu Grigore Ghica, care a fost un domn mai bun pentru Valahia. Apoi i-au mai schimbat de câteva ori între ei și înapoi. Constantin la început a luat tezaurul țării fără socoteală, mai apoi și-a cumpărat domnia cu un milion de piaștri. Sub domnia sa a apărut și obiceiul ca fiecare domnitor să plătească o jumătate de milion de piaștri pe an în locul vechiului tribut anual. El a adus și numele de Reformă; el a crescut scara onorurilor până la cifra de 2000; a împărțit boierimea: în mari și mici sau neamuri; a hotărât obiceiurile obligațiilor iobagilor, a instituit plățile către funcționarii oficiali și a impus impozitul de 10 lei de fiecare

familie. În 1758 a fost îndepărtat din principat, și-a cumpărat viața cu o pungă cu 300 de galbeni, și a plecat în insula Mitilene; unde s-a întâlnit cu niște creditori, cu ajutorul cărora și-a cumpărat înapoi domnia cu o pungă de 1000; a promis și marelui vizir o pungă de 250 în 1761. Atunci a venit cu el în țară fiecare creditor grec, pe care i-a investit cu cele mai mari funcții oficiale, și ca să ajungă la mai mulți, a instituit și funcții noi. La sfârșit l-a răsturnat și pe el Racoviță în anul 1763.

În anul 1769 l-a decapitat la Constantinopole pe voievodul moldovean Grigore Callimachi. După el a mai devenit odată voievodul Moldovei cunoscutul Mavrocordat. Dar rușii au ocupat țara; el s-a oprit din fugă la Galați: aici l-au prins și l-au dus la Iași. La sfârșit, în 10 ani a fost de șase ori în Valahia, iar în Moldova după patru domnii în 6 ani, în 1769 a și murit. Mari sunt mijloacele destinului, și el a fost o unealtă a destinului. Practic rivalul său, Grigore Ghica a ajuns în prinoarea rușilor.

În acest timp Principatele Dunărene au devenit o posesie a grecilor fanarioți, ajungea în posesia aceluia care oferea mai mult. De aici dese schimbări de domnie. În anul 1774 (...) din cauza atitudinii rușilor principatele sunt slăbite de turci. Astfel au loc alegeri libere între marii proprietari de pământ și sunt aleși valahii Rosetti și Prescovanu; pe de altă parte Poarta le trimite pe cap un al treilea, Alexandru Ipsilanti. În Moldova vine înapoi Grigore Ghica. Între cei doi a avut loc o mică perioadă de pace. În acel timp are loc împărțirea Poloniei, Austria alipește Bucovina la zona de graniță a Galiției, considerând potrivit să rupă niște județe din Moldova; în această chestiune respectivele puteri s-au și înțeles în anul 1777. Ghica a protestat împotriva acestei violări, dar Poarta l-a ucis cu ajutorul ienicerilor.²⁷

Sfârșitul domniilor fanariote este adus, culmea, tot de greci. Mișcarea eteristă (adunarea grecilor sub “steagul libertății”) duce la apariția lui Tudor Vladimirescu, care, deși valahii săi erau supărați pe domnii greci, va sprijini lupta antiotomană.

Urmarea luptelor din 1821 va fi că “Înalta Poartă a permis din nou alegeri libere”. Pentru șapte ani au fost numiți din nou domni pământeni, care însă și-au abandonat țările doar după patru ani din cauza războiului ruso-turc încheiat la 1828.

Încheierea prezentării istoriei României îi oferă prilej lui Oroszhegyi să își exprime îndoielile în ceea ce privește evoluția viitoare a Principatelor Dunărene: “cum în timpurile mai noi chestiunea destinului Principatelor Dunărene a devenit

o chestiune europeană, așa cum și astăzi mai este încă, plutește în derivă; abia dacă a mai rămas speranța ca să ajungă la rezultatul stăpânirii libere”.²⁸

*

În loc de concluzie putem constata că Oroszhegyi Jósa nu s-a putut disocia de condiția sa dublă: maghiar și locuitor vremelnic al României. Deși a încercat să își obiectiveze discursul apelând la surse istorice/istoriografice românești, unele interpretări dovedesc clar că educația anterioară, mentalitățile specifice epocii și culturii din care provenea, respectiv cultura maghiară, au influențat apreciabil caracterul scrierii sale. Este însă de aceea cu atât mai remarcabil efortul său de a consulta surse românești în intenția de a prezenta concetățenilor săi maghiari cultura și istoria societății vecinilor, în care, vremelnic, a fost oaspete. În faza actuală a cercetării noastre putem afirma deja că restul lucrării este mult mai interesant decât introducerea istorică, pentru că autorul prezintă aspecte pe care le-a cunoscut direct, fiindu-le contemporan.²⁹

Note

¹ Oroszhegyi Jósa, *Román élet. A mai oláh föld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet részvénytársaság, 1942

² Folosim termenul de România pentru că este uzitat și de autorul maghiar în lucrarea sa, cu toate că titulatura oficială a statului în acea perioadă era alta.

³ Este vorba de Nicolae Bălcescu.

⁴ Oroszhegyi Jósa, *op. cit.*, p. 31.

⁵ *Idem.*

⁶ *Idem*, p. 32.

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Probabil este vorba despre Vladislav al II-lea.

¹² Oroszhegyi Josa, *op. cit.*, p. 33.

¹³ *Ibidem*, p. 34.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem*, p. 36.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 37.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Pentru imaginea femeilor românce în cultura maghiară vezi și Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară*, Cluj, P.U.C., 2000 și Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Priviri de unguri, chipuri de românce: imagini de gen la începutul epocii moderne*, în "Caiete de antropologie istorică", an II, nr. 1 (3), 2003, p. 27 – 38.

²⁵ Oroszhegyi J., *op. cit.*, p. 38.

²⁶ *Idem*, p. 39.

²⁷ *Ibidem*, p. 39-40.

²⁸ *Ibidem*, p. 41.

²⁹ Cercetarea noastră viitoare va completa prezentarea lucrării lui Oroszhegyi Jósa și cu restul perspectivei pe care o avea acest maghiar despre natura, societatea, mentalitățile, obiceiurile românilor la jumătatea secolului al XIX-lea.

OROSZHEGYI JOSA'S VISION ABOUT ROMANIAN'S HISTORY TILL THE MIDDLE OF 19TH CENTURY

Abstract

Oroszhegyi Jósa (1822-1870) was an Hungarian doctor in Romania between 1860-1862. He wrote then a monograph of his host country (*Romanian Life. Description of Romanian Contemporary Land, People's Nature, History, Public Life, Religion, Ethics, Carting, Habits and Social Relations*). Due his double nature (foreigner/hungarian and guest in Romania), his vision of Romanian's history is an mixture of scientific informations assumed from romanian historiography and personal touch (result of his hungarian education and mentality). Nevertheless, it is remarkable the effort of the hungarian writer to be as impartial as he could be in presenting the romanians history to his fellow-citizens.

ADUNAREA DE LA ALBA IULIA DIN 1 DECEMBRIE 1918. [REMEMORĂRILE UNUI PARTICIPANT - ILIE CHEBELEU]

DAN DEMȘEA

Notă introductivă

Cele nouă pagini de manuscris, redactate la începutul anului 1967, au fost solicitate pe linia protopopiatului Lipova. Nota marginală ulterioară "Parohia Lipova" voia să semnifice, după părerea noastră, apartenența fostei comune Șoimoș la orașul Lipova, începând din anul 1950. Longevivul paroh șoimoșan¹ se număra printre puținii martori oculari ai evenimentelor din cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea. De aici și interesul nostru pentru valorificarea informației consemnată după cinci decenii de la consumarea lor. Motiv pentru care ne-am îngăduit să-i dăm un subtitlu între paranteze drepte. La fel, completările noastre sunt puse între paranteze drepte.

Bănuim că rândurile sale memorialistice de mai jos constituie un fragment din "Cronica parohiei" pe care Ilie Chebelev a slujit-o șase decenii.

Reproducând aceste rânduri, ne-am permis să corijăm unele inadvertențe cronologice minore. Ele nu scad savoarea stilistică a rememorărilor venerabilului paroh.

Intervențiile noastre sintactice și morfologice în text au fost minore. Am respectat, în schimb, grafia cu inițială minusculă, a zilei de 1 Decembrie 1918. Aparatul critic ne aparține.

Am fost la Alba Iulia, la Adunarea din 1 decembrie 1918, nu ca delegat ci de bună voie.

Este știut că dorința de veacuri a poporului nostru a fost de a se uni cu Țara mamă. Aceasta nu s-a putut realiza decât numai la "plinirea vremii".

Secole de-a rândul poporul nostru a fost supus multor nedreptăți, umilințe, răpiri de drepturi, schingiuit, bătut și întemnițat de către stăpânitori streini. În tot timpul, conducătorii firești ai poporului, întru cât a fost posibil, i-au apărat drepturile în speranța sosirii unor zile mai bune. Și după veacuri de robie, "a venit plinirea vremii" în anul 1914, când a început primul război mondial.

Moștenitorul tronului Austro-Ungariei, Francisc Ferdinand, care era prietenul regelui Carol I și al naționalităților, fiind la manevrele regale din Bosnia, în ziua de 28 iunie 1914 a fost asasinat, împreună cu soția sa, Sofia de Hohenberg, de către doi studenți sârbi. Asasinii au fost arestați și condamnați și fiindcă firele asasinatului au condus la Belgrad, împăratul Austro-Ungariei, Francisc Iosif I, a trimis Serbiei la 25 iulie un ultimatum de 12 puncte, la care trebuia să răspundă în

aceiași zi până la ora 6 seara. Condițiile fiind prea umiltoare, /Serbia/ a răspuns negativ. Și așa, în ziua de 26 iulie 1914 s-a făcut mobilizare generală și declarație de război, prin proclamația „Către popoarele mele”.

Statele europene s-au împărțit în două. /De o parte/, Puterile centrale: Austro-Ungaria, Germania și Turcia, iar mai târziu și Bulgaria. /De cealaltă parte/, Tripla înțelegere (marea Ententă): Franța, Anglia și Italia, iar mai târziu și Rusia. Astfel a început primul război mondial.

Trupele puterilor centrale înaintau victorios pe toate fronturile, ajungând în 1916 până la Paris /sic! – recte până la râul Marna/, care era să fie ocupat. Franța a cerut României să se declare a ieși din neutralitate. După multe pertractări, pe cale diplomatică, și condiții puse Franței, de a fi ajutată /România/ pentru a elibera pe românii din Ardeal, Carol I al României, în ziua de 14 august 1916 declară război Austro-Ungariei, /război/ care și începe în ziua de 15 august.

Românii intră în Ardeal până la Sibiu, dar sânt nevoiți a se retrage din fața trupelor lui Mackensen, retrase de pe frontul francez. Și aceștia ocupă Bucureștiul și armata se retrage în Moldova în „Triunghiul morții”. [Frontul român se stabilizează pe Siretul inferior și Carpații orientali la începutul iernii 1916/1917. Întărindu-se,] România mobilizează armata de nou și gen. Averescu la Mărăști, Mărășești și Oituz zdrobește /sic! – recte oprește în vara și toamna anului 1917/ armata lui Mackensen, care părăsește /în anul următor, în luna noiembrie/ frontul, se retrage și nu se mai oprește până la Berlin.

La 7 mai 1918 se încheie pacea de la Buftea. În timpul acesta germanii sânt bătuti în Franța /și/ cer pacea. Acum intrase și America în război. Și unii și alții pun condiții. Președintele Americii Wilson elaborează cele „14 puncte Wilsoniene”, care pentru Germania erau umiltoare, dar au trebuit acceptate.

Ungurii văzând dezastrul, evacuează teritoriile ocupate din Ardeal și încearcă, prin „Homo regius” Principele Iosif, să formeze un guvern nou din care să facă parte și fruntași ai P.N.R. /Partidul național român/; și chiamă la Budapesta pe Alex V. Voevod și Vasile Goldiș, secretarul Episcopiei Arad, oferindu-le portofoliu ministerial.

Partidul Național Român, încă în 13 /recte 12/ octombrie 1918 ține ședință la Oradea, în care formulează dorințele românilor, ca apoi acestea să fie citite în parlamentul din Budapesta în ziua de 28 /recte 18/ oct., pe când cei doi erau chemați /la principele Iosif. În această audiență/ s-au citit dorințele românilor de către Alex. Vaida Voievod, însoțit de Vasile Goldiș. Întâi resping cererile ungarilor, zicând „acum e prea târziu” și „dorim să ne unim cu Patria mamă, România”.

Ura ungurilor /probabil a unei părți a aristocrației conducătoare – n.n./ față de noi era și mai mare. Noi, cu abateri de la orice pericol, ne organizăm. P.N.R. redactează /în primele zile ale lunii noiembrie 1918, la Arad – n.n./ proclamația „Către Poporul Român” /recte “Către Națiunea Română”/, trimisă tuturor prin conducătorii Bisericilor, în care ordona a se forma peste tot, pentru susținerea ordinei „Gărzi naționale”.

La noi în Șoimoș /azi cartier al orașului Lipova/ s-a format în ziua de 10 nov. 1918 prin decedatul Protopop Procopie Givulescu, din Radna /azi cartier al orașului Lipova/, și dr. Eugen Beleş, avocat în Radna. S-au înscris benevol 60 de bărbați cari împreună cu mine au depus următorul jurământ: Eu N.N. jur Dumnezeului nostru că voi fi cu credință către Consiliul Național Român din Ungaria și Transilvania și toate poruncile ce le voi primi de la el, le voi împlini cu cea mai mare acuratețe. Conștiu de datorințele mele, mărturisesc, că nu voi ridica mâna mea asupra fraților mei, afle-se ei pe oricare teritor politic. După aceasta membrii înscriși, cu tot poporul adunat în curtea bisericii, pe lângă imnul „Deșteaptă-te române” /intonat/ cu drapelul național în frunte, s-au deplasat la Primăria din loc, depărtând toate inscripțiile ungurești de pe edificii; s-au organizat sub conducerea serg. major deced. Gheorghe Căpitan și au intrat în serviciul de pază.

Partidul Național Român /recte Consiliul Național Român Central din Arad/ a mai editat un manifest „Către popoarele Lumii”, în trei limbi streine, prin care aducea la cunoștința lumii civilizate acordarea și respectarea drepturilor legitime ale poporului român conform punctelor Wilsoniene.

La 3 noiembrie /recte 29 decembrie 1918/ guvernul din România, sub prezidenția generalului Coandă /recte Ion I. C. Brătianu/, numește miniștri pentru Ardeal pe Dr. Ștefan Cicio Pop și Dr. Alexandru Vaida Voevod².

În acest timp ungerii se zvârcolesc și încearcă a scoate o declarație de la fruntașii românilor, la Arad, prin ministrul naționalităților, Iászi Oskár, de a se declara mulțumiți cu stăpânirea ungurească. Aceștia resping cu multă indignare oferta și ca răspuns, convoacă la 22 noiembrie, pe ziua de 1 decembrie, Adunarea /Națională/ de la Alba-Iulia. Totodată, noi, cei de aici, sântem chemați pe 25 noiembrie la Radna pentru a alege delegați pentru Adunarea de la Alba Iulia.

Eu am plecat cu tot satul. Când am ajuns în fața școlii din Radna, am fost aclamați îndelung de către podgoreni adunați acolo pentru același scop.

Sub prezidenția P/rea/ O/noratului/ Protopop Procopie Givulescu din Radna, s-au ales următorii: 1) Procopie Givulescu, Protopop³; 2) Dr. Eugen Beleş, avocat în Radna; 3) Preotul Iancu Ștefănuț, din Mândruloc; 4) Traian

Givulescu, învățător în Radna și 5) Nicolae Mârza⁴, fruntaș, țăran din Miniș /care încă/ (trăiește). Venind acasă /în aceeași zi/, în fața bisericii am mulțumit poporului, care m-a însoțit /acolo/. Drapelul național l-am arborat pe edificiul școlii, în care timp armata lui Mackensen, mirată de manifestația noastră, se retrăgea de pe frontul din Ardeal.

În 30 noiembrie, dimineața, am plecat la Alba Iulia, însoțit de fruntașul țăran Zaharie Cuparescu, care a suferit 18 luni de internare la Șopron în Austria /recte în Ungaria/. Dela Radna am plecat împreună cu mulți lipoveni, rădnani, podgoreni și alți nenumărați români din Banat și de pe câmpia Aradului, cu multe trenuri, tixite de lume.

Pe tot parcursul, până la Alba Iulia, ni s-au mai alăturat mulți alții, fie cu trenuri speciale, fie cu trenul nostru. Între Zam și Vințul de jos, învățătorul Gheorghe Pleș, din Bârzava, a descoperit patru spioni (doi bărbați și două femei) din Ungaria, având la ei manifeste și bani cu scopul de a zădărnici Adunarea. La Alba Iulia au fost predați autorităților de acolo, unde, spre seară, am sosit. Imediat am fost cazați peste noapte la cetățenii Albei Iulii.

Eu am fost cazat la o familie de țărani, din 10 membri, împreună cu /țăranul fruntaș/ Zaharie Cuparescu /din Șoimoș - n.n./ și Preotul Iosif Ognean din Săvărsin.

Mâine-zi ne-am adunat cu toții în Piața Unirii din fața Catedralei protopopești, unde Dr. Miron Cristea, episcopul Caransebeșului și Ioan Ignatie Papp al Aradului, înconjurați de un mare sobor de preoți, oficiau sfânta liturghie, la care, în loc de Priceastă, s-a cântat „Marșul legionarilor români” și, în loc de „Fie numele Domnului”, „Deșteaptă-te Române”. În biserică ne-a fost imposibil să putem intra. În tot timpul cât am așteptat în piață, din toate părțile soseau satele, cu drapele, muzică etc, cu preoții în frunte.

Pe la ora 9 ni s-a dat semnalul de plecare la locul Adunării /populare – n. / de pe „Câmpia Libertății” din dosul cetății lui Mihai Viteazul, unde au fost martirizați în 1785, Horia, Cloșca, Crișan și alții sute de români; cerându-și drepturile la o viață mai omenească și liberă.

Delegații s-au adunat în curtea cetății /și/ în „Casina ofițerilor”, unde Comitetul de 100 al P.N.R. avea să țină consfătuirea în cauza convocării /recte desfășurării/ Adunării⁵.

Deși Adunarea a fost convocată pe ora 10, totuși, nu s-a putut ține până la ora 12 fiindcă fruntașii noștri aveau multe de discutat. Pentru ca lumea să nu se plictisească, de pe tribuna de 10×10m, profesorii de la Sibiu și Blaj au ținut

cuvântări de lămurire. Cu tot timpul rece, nimeni nu s-a mișcat de la loc. În tot timpul, satele soseau mereu. Pe la ora 12, un fruntaș al P.N.R., Dr. Aurel Vlad anunță terminarea Adunării și, împreună cu Dr. Aurel Lazăr din Oradea, pregătesc poporul pentru primirea delegaților.

La ora 12.30, o căruță cu doi cai albi /ii/ aduc pe Dr.M.Cristea episcopul Caransebeșului și pe Dr. Iuliu Hosszu, episcopul Gherlei, cari la braț, urcă /la/ tribuna /principală/ între aclamațiile furtunoase, entuziaste și nesfârșite. În urmă sosesc și ceilalți delegați, între cari episcopul I. I. Papp al Aradului, cu secretarul său Vasile Goldiș. Acesta din urmă, după cuvântările prelaților, citește Rezoluția votată în unanimitate de către delegați. Rezoluția, în rezumat, avea următorul cuprins: Românii din Ungaria, Transilvania și Banat, pe baza dreptului liberei dispunerii a popoarelor, principiu proclamat de Wilson, declară alipirea la România și proclamă de rege pe Mihai Vodă II Ferdinand, de regină pe Maria⁶. Rezoluția este primită cu însuflețire de nedescris. Această rezoluție a fost înmănată /ulterior, la București/ Majestății Sale Regele Ferdinand de către episcopul I. I. Papp și secretarul său Vasile Goldiș și, probabil, și de alți fruntași⁷.

Așa s-a încheiat ziua de 1 dec. 1918, iar noi în 2 dec. dimineța am sosit acasă, unde am făcut dare de seamă despre cele petrecute la Alba Iulia, la care adunare au participat cca. 100-150.000 oameni din toate părțile locuite de români.

Noi credeam că imediat vom fi anexați României Mari, deoarece Majestatea Sa Regală ordonase trupelor să ocupe Ardealul. L-au și ocupat dar numai până la Zam, unde au fost opriți de către Conferința păcii de la Paris, unde ungerii prin reprezentanții lor, ziceau că numai până aci sânt români. Ungurii ocupă linia Arad-Zam, continuă atrocitățile, dezarmează gărzile naționale.

Numai după ce generalul Berthelot a venit la Arad, în 16/29 decembrie, s-a convins de atrocitățile ungerilor și /de faptul/ că Aradul și jurul său este românesc, raportând /acest lucru/ Conferinței de la Paris. În prezența gen. Berthelot, ungerii au produs tulburări, ca să zădărnicească întrunirea /din 29 decembrie 1918/. Au fost împușcați de ei doi români, unul din Sâmbăteni și altul, din Cuvin. Până ce gen. Berthelot a convins pe cei de la Paris, fruntașul Vasile Goldiș s-a prezentat M. Sale Regelui Ferdinand, expunând M. Sale faptele ungerilor. /Totodată/ l-a rugat să dea ordin trupelor să ocupe întreg Ardealul, în caz contrar „voi merge acasă să mor împreună cu frații mei!”. Așa s-a făcut că comandantul trupelor franceze de ocupație, Vix, din Budapesta, a dat ordinul de retragere a trupelor ungare din întreg Ardealul, în ziua de 23 martie 1919, punându-le termen 10 zile. Ei încă mâine-zi (24 martie) au plecat și spre seară au ajuns la noi /în Șoimoș/. Francezii aveau ordin să-i dezarmeze în Radna, din care motiv

au trimis o patrulă, care să ne apere de ungurii însălbăciți, pâna când vor pertracta condițiile de dezarmare în Radna.

Patrula, compusă dintr-un ofițer și trei soldați marocani, a fost atacată din trenul blindat și ofițerul și un soldat au căzut pe locul din hotarul comunei noastre numit „Dâmbul lui Laici”, iar cei doi s-au refugiat prin pădure. Au luat cu ei pe cei morți; și în gară la Radna au fost predați francezilor, iar ei au aruncat armele și au plecat fiecare pe unde a vrut. În 25 i-am inmormântat în Lipova. Peste câțiva ani au fost exhumați și trimiși în Patria lor.

Pe locul unde au căzut aceștia am ridicat în memoria lor și a celor căzuți în război, din parohia noastră, un monument unde în „ziua eroilor” se servea parastas pentru ei.

Armata română abia în ziua de 5/18 aprilie, “Vinerea patimilor”, a sosit. Noi le-am ieșit în cale până la Cariera de piatră, cu tot poporul din comună. Armata era condusă de Colonelul Gagiu și maiorul Dimitrescu. Le-am adresat cuvinte de bun sosit. După cazarea soldaților am colectat alimente pentru Sfintele Paști. Au sosit la biserică. Le-am dat ce am avut noi mai bun. După masă, în curtea bisericii, au fost învoiați să participe la “hora” obicinuită, dar căpitanul le-a spus: „Măi băieți! Acum până deseară puteți face ce voți, dar băgați de seamă să nu-mi faceți una ca la Alba Iulia”. De către seară “a sunat garnistul de plecare” și în 5 minute n-au mai fost în sat. Pe înserate au ajuns la Șiria, unde ungurii au vrut să ia ofensiva, dar când i-au văzut pe ai noștrii au luat-o la fugă și nu s-au mai oprit până la Solnoc, unde își concentraseră toată armata ce-o mai aveau. După câteva zile de lupte grele, la 4 august 1919, armata română a ocupat Budapesta, arborând drapelul românesc pe fâlnicul palat al parlamentului. După ce românii au făcut ordine în Budapesta și dincolo de ea /cât/ și după ce Conferința de la Paris își terminase lucrările, armata română glorioasă s-a retras pe granițele stabilite de către “Conferința păcii”.

În 10 august /1919/ superioritatea bisericească a ordonat serbare pentru intrarea victorioasă a armatei române în Budapesta, iar la 19 august am serbat „Ziua Mărășeștilor” întru amintirea zilei de 6 august 1917 /.../ din care zi armata germană n-a mai atacat /.../. Noi am colectat bani de la populație pentru zidirea Mauzoleului-biserică de la Mărășești.

Încheind această expunere, în general pot spune, că nu sânt cuvinte cu cari să se poată descrie însuflețirea cea mare, cu care poporul român de pretutindeni, a dorit să se elibereze de sub jug strein și nici /pentru/ Rezoluția care s-a votat, nu sânt cuvinte cu cari să se poată spune entuziasmul cu care s-a

aclamat alipirea Transilvaniei la „Patria mamă”, „România mare”. Aceasta se datorește și conducătorilor poporului român, cler și mireni – cari au ținut aprinsă veacuri de a rândul, făclia iubirii de neam și lege în inima poporului – cât și propagandei susținută de către conducătorii luminați ai maselor, trimiși în străinătate/.../ pentru realizarea acelu „vis neîmplinit”, pentru care au murit moșii și strămoșii noștri. Între acești propagandiști au fost Dr. Vasile Lucaci, preot în Sisești, poetul Octavian Goga și alții.

Înainte de începerea Adunării, când în „Piața unirii” așteptam terminarea Sfintei liturghii din biserica protopopescă ortodoxă română, admirând însuflețirea și ordinea exemplară a comunelor, cari năvăleau în frunte cu preoții satelor spre locul Adunării, în fața mea apare o doamnă bătrână, dar în putere și începe a plânge „De ce plângi Doamnă “, o întreb eu. „Cum să nu plâng – răspunde ea – când văd atâta lume însuflețită și când îmi amintesc cât de mult am suferit, internată la Rust. Acum, iată, sântem liberi, putem cânta ce vrem, putem aclama pe cine vrem, dar Octavianul meu, oare pe unde va fi? Mult va fi suferit el! Cât a trebuit să se lupte, până ce a ajuns la Paris!”. “Va fi mângâiat în sufletul său de ceea ce a făcut – zic eu – și liniștit”. “Da, părinte, acolo a fost locul lui; și nu-i mai curg lacrimile. M-aș bucura măcar pe Eugen⁸ să-l pot întâlni azi”.

Cine era această doamnă? Mi-a prezentat-o Preotul Iosif Ognean, din Săvârșin; era mama poetului Octavian Goga. Se cunoșteau de când au fost ambii internați la Rust, în Austria.

Șoimoș, la 15 februarie 1967.

Ilie Chebeleu, preot.

Note

¹ Autorul, născut la Socodor, a urmat cursurile Institutului teologic-pedagogic ortodox-român din Arad, absolvindu-l în anul 1912. A fost paroh al bisericii ortodoxe române din comuna Șoimoș până la adânci bătrâneți. Moare în anul 1975, fiind îngropat în cimitirul parohial de acolo.

² Autorul decaleză numirea lor, uitând că și Vasile Goldiș fusese numit ministru fără portofoliu în aceeași zi, fără însă a se deplasa imediat la București, precum au făcut-o ceilalți doi.

³ De fapt, în “Credențional” pe primul loc era trecut Vasile Goldiș.

⁴ În locul acestuia, în “Credențional” era trecut Stoiu Sârb, țaran fruntaș din Cuvin. Oricum, Nicolae Mârza era un apropiat al lui Vasile Goldiș încă de pe vremea alegerilor parlamentare din circumscripția Radna.

⁵ Aici autorul e confuz în privința succesiunii și concomitenței evenimentelor

⁶ Formula sui-generis a Rezoluției este scrisă de memorialist pe baza celor auzite la adunarea populară.

⁷ De fapt, memorialistul confunda *momentul expedierii* telegramei, care cuprindea textul rezumativ al hotărârii istorice de la 1 Decembrie, către regele Ferdinand, cu momentul prezentării Rezoluției în fața tronului.

⁸ Era vorba de ziaristul Eugen Goga, fratele poetului Octavian Goga.

L'ASSEMBLÉE DE L'ALBA IULIA, 1 DÉCEMBRE 1918.

[Les souvenirs d'un participant]

Résumé

L'auteur évoque, sur le fondement des souvenirs, en commençant l'an 1914, les événements politiques majeurs, et il émet des considérations concernant le déclenchement de la première guerre mondiale, ses conséquences pour les roumains de la Monarchie dualiste, les offres de la dernière heure – d'octobre 1918 – du gouvernement dualiste hongrois, par l'intermédiaire d'archiduc Joseph; puis il continue avec la Proclamation politique roumaine d'Oradea, d'octobre 1918, et les premiers actes politiques émis à Arad, au début de novembre 1918.

On reproduit le texte du vœu de la Garde Nationale Roumaine de Soimos, prononcé en cours de 10 novembre 1918. Puis, on raconte succinctement les moments suivants de l'histoire locale: l'élection des délégués pour l'Assemblée Nationale projetée à Alba Iulia, le déplacement pour le train à Alba Iulia, les détails relevantes de 1 décembre 1918, au lieu d'Assemblée populaire (parmi la rencontre avec la mère du poète Octavian Goga), l'incident militaire franco-hongrois de la lisière de la commune Soimos (24 mars 1919), les actions solennelles locales dédiées à l'armée royale roumaine pendant les jours de 6 et 19 août 1919 et la collecte pécuniaire pour la construction de Mausolée-église de Marasesti.

Viața și creația acestui plastician arădean demonstrează felul cum politicul poate infirma un talent.

S-a născut la 15 februarie 1912, la Trnava, azi în Slovacia, pe atunci Austro-Ungaria. Tatăl său era Florian Mureșianu, (1878 – 1961), de fel din Rodna-Veche, ajuns la Trnava prin repartitie guvernamentală. Mama, Maria-Arabela-Antonia-Aloisia Peitl (1874-1955) era de naționalitate germană și, la data căsătoriei cu Florian Mureșianu, 30 noiembrie 1911, era văduvă cu patru copii a unui avocat maghiar. Cei doi au avut împreună trei copii, Teodora, Leontin și Maria¹.

În această familie se vorbeau mai multe limbi: românește între tată și copiii lui, germană, maghiară sau română între soți, maghiară între mamă și ceilalți copii. După mutarea la Arad a început un proces de perfecționare a limbii române².

Studiile școlare ale tânărului au fost începute la Trnava și au fost continuate la Arad. Izbucnirea Primului Război Mondial, încheiat prin dezagregarea Austro-Ungariei și Unirea Transilvaniei cu România la 1 Decembrie 1918, a supus la dramatice încercări această familie. Revenit în țară și numit profesor de către Consiliul Dirigent al Transilvaniei la Școala de Arte și Meserii din Arad, Florian Mureșianu s-a stabilit cu întreaga familie în acest oraș. Leontin a devenit elevul Școlii de aplicație de pe lângă Școala normală de fete, gimnaziul urmându-l la „Moise Nicoară”. A trecut apoi la Școala de Arte și Meserii. A urmat aici și cursul superior, secția Sculptură, pe care l-a absolvit cu strălucire³.

În *Anuarul Școlii Superioare de Arte și Meserii din Arad pe anul școlar 1930-1931*, p.29, directorul Romul Cărpinișan a inclus o planșă „Masă și scaunel în stil românesc” cu o ornamentică simplă și rafinată; planșa este semnată în colțul drept jos. (Fig.1) La pag. 41 a acelui Anuar. se află „Premierea elevilor merituoși ai școlii” care la Clasa I-a sup. secția lemn îl indică pe L.M. cu media 9,58, fiind primul clasat, premiat și la desen cu un premiu de 500 lei. Expoziția cu realizările Școlii din anul următor a inclus, după informațiile din Anuar, în sala secției de lemn, sculptură și modelaj, „*mobilier de cameră, românesc, executat după desenele Dlui Prof. Fl. Mureșianu, o bibliotecă în stil bizantin, diferite stative moderne de flori, un scaun sculptat de elevii L. Mureșianu și D. Podosu, un frumos bust al lui M. Eminescu, sculptat de elevul Leontin Mureșianu.... Expoziția aceasta este cea mai reușită din ultimii ani*” conchidea Romul Cărpinișan asupra manifestării (p.12)⁴.

Cum acest bust n-a putut fi aflat până la data alcătuirii acestei biografii, singura fotografie la care am avut acces a fost cea din Anuar...(Fig. 2), chiar dacă nu oferă decât parțial imaginea unei lucrări bogate în sugestii. Vădit, sculptorul a avut în studiu fotografia de la 18 ani a poetului, vârstă avută la trecerea prin Arad, însă alte sugestii i-au fost oferite de bustul de la Șiria realizat câțiva ani înainte de Romul Ladea. Poarta interpretărilor a fost trecută de tânărul sculptor. Un rictus amar mărturisește presimțirea întâlnirii cu suferința și dezamăgirea, dar linia nobilă a gurii vorbește de amploarea simțirii eminesciene. Ceva din destinul Poetului a fost receptat de către sculptor, cu avântul celor 18 ani ai săi, ca ținând de propria existență.

Acestei perioade îi aparțin câteva portrete în cărbune și cretă pe fond gri, în maniera pe care tatăl său o îndrăgea deosebit; se poate spune că elevul învățase totul de la profesor.(Fig. 3, 4, 5). Mâna are finețe și trăsătura este sigură, iar artistul face dovada unei pătrunderi psihologice deosebite, în ciuda vârstei fragede. Lucrările au dimensiuni între 20 X 30 cm. și 40 X 55 cm. și indică o severă supraveghere din partea tatălui, a cărei manieră de lucru este însușită⁵. În construcția unei lucrări de artă schița era, de obicei, pentru tată, un element pregătit, strict accesoriu, în crete colorate, cu redusă atenție acordată psihologiei portretizatului, în vreme ce, pentru fiu, astfel de portrete, după cum se poate vedea, era o lucrare în sine.

În continuarea studiilor arădene a urmat serviciul militar termen redus la Regimentul 93 Infanterie din Arad. O fotografie păstrată în familie, datată 10/LX/1935, a imortalizat clipa despărțirii de Arad⁶.(Fig. 6)

Alegerea viitoarei cariere era realmente simplă, cu succesele notabile deja înregistrate și cu exemplul tatălui în apropiere: Academia de Arte Frumoase din București. Prețuirea deosebită de care s-a bucurat la Școala absolvită este cel mai bine susținută de o adeverință semnată de Direcțiunea Liceului Industrial „Aurel Vlaicu” (noua denumire a Școlii) cu nr. 115/17.II.1937, dată spre a-i servi la obținerea unei burse din fondurile grănicerești :

„Se adeverește de noi că Dl. Mureșianu Fl. Leontin, născut în comuna Trnava (Cehoslovacia) în ziua de 15 Februarie 1912, fiul Dlui Profesor Florian Mureșianu, este absolvent al Școlii sup. de Arte și Meserii din Arad, azi Liceul Industrial de băieți, și a primit certificatul de absolvire al Școlii Superioare de Arte și Meserii, Secția Sculptură, nr.7/46/1936 din 9 iulie 1936. Media generală de absolvire : cu mare distincție.... A fost cel mai bun elev al școlii, premiantul întâi (sic!) pe școală timp de 9 ani, și cel mai bun

desenator, un talent de mare valoare. La școală a avut o purtare deosebit de bună și astfel îl recomandăm în modul cel mai călduros ca pe un element cu totul excepțional, mare desenator și foarte bun sculptor.

Semnat : Director Ing. Cărpinișan. Secretar Ion Pogana. ”

Copia reprodușă de noi este un manuscris de mână părintelui său ⁷.

În arhiva familiei, transmisă parțial nouă, s-au păstrat mai multe cărți poștale trimise familiei, începând cu data de 1 oct. 1936, când s-a înscris la Academia de Arte Frumoase din București, secția Sculptură ⁸.

Examenul de admitere a fost destul de sever și a constat, la secția lui, în realizarea unui bust Vithelius, „*destul de greu pentru începători, dar este un bust simpatic și pentru mine e ușor.*” Comisia a eliminat 40 din cei 90 candidați, iar L.M. s-a putut înscrie în anul I preparator. La Istoria Artei a avut un prim colocviu agreabil cu Al. Tzigara-Samurcaș „*un bătrân simpatic căruia i-am vorbit de Muzeul din Palatul Cultural, ceea ce i-a plăcut foarte mult*”⁹. Modelajul îl făcea cu Oscar Han ¹⁰. Cursurile se țineau la Fundația Carol în cea mai mare parte¹¹.

Expozițiile multe, interesante, muzeele cu lucrări valoroase, bibliotecile bine aprovizionate, asigurau tânărului o viață artistică și intelectuală de bună ținută. Și-a găsit o cameră cu chirie pe str. Gen. Christian Tell nr.20 ¹². În corespondența cu familia cererile de bani, însumând sume totuși modeste, alternează cu informații despre atmosfera din Academie : profesori, lucrări efectuate sau proiectate, colegi, și altele.

Pe 7 nov. 1936 își anunță părinții că a terminat un bust al lui Voltaire, iar prof. Oscar Han, plecat în străinătate, a fost înlocuit cu Fritz Storck (1872 - 1942). În ianuarie 1937 a lucrat la un proiect de Troiță, înaltă de opt metri, urmând a fi ridicată în primăvară la Adis-Abeba, în Etiopia¹³. Începând cu toamna lui 1937 și-a schimbat și adresa, găsind o cameră cu chirie pe Fundătura Iulia Hașdeu nr. 4 bis. A avut parte și de alți profesori, între aceștia aflându-se Cornel Medrea, de care s-a simțit atras atât datorită tactului său pedagogic dar și de convingerile sale artistice, exprimate direct sau prin intermediul operei sale. A fost sculptorul care a contribuit cel mai mult la formarea sa artistică, determinându-i atât convingerile cât și alegerea temelor.

Un cap de expresie de o forță deosebită este un indiciu al orientărilor sale. Trăsăturile brutale sunt totuși modelate cu grijă, cu o finețe tactilă deosebită. Poate cap de războinic, lucrarea surprinde mult din atmosfera tulbure a vremii, cu presimțiri ale înclcășărilor militare viitoare. (Fig. 7)

O altă lucrare semnificativă este capul lui Enzo Loretto (Roma 1908 - ?) (Fig.8), profesor la Academie unde susținea un curs de limbă și literatură italiană și un documentat curs de istoria artei plastice italiene. Lucrarea lui L.M. surprinde prin expresia de vie curiozitate, prin îndrăzneala de a privi, înțelege și trăi ceea ce vede. Sunt depășite datele asemănării fizice în favoarea unui portret intelectual. De la bustul lui Mihai Eminescu la portretul lui Enzo Loretto drumul parcurs mărturisește evoluția fericită a talentului său.

Arhiva păstrată în familie vorbește despre seriozitatea tânărului sculptor dar și despre regimul riguros de studiu și muncă din Academie. Materiile de studiu din anul I sunt: Desen Liniar și Artistic, Modelaj, Istoria Artelor, Anatomie. În anul al II-lea Desenul Liniar și Artistic este înlocuit de Geometrie și Perspectivă, iar Modelajul de Sculptură, materii conservate și în anul al III-lea. În anul al IV-lea se mai studiază doar Sculptura și Istoria Artelor. În anul al V-lea se mai studiază doar Sculptura iar la examenul de diplomă se dau probe separate : cap, nud, tors, compoziție. Toate aceste materii sunt cele indicate de carnetul de cursuri și frecvență cu nr.344 eliberat la 25/XI/1939, foarte probabil un duplicat, din care reproducem fotografia posesorului.(Fig. 9)

Din nefericire mersul evenimentelor a avut un curs nu tocmai favorabil lui L.M. Ultimele scrisori de acasă îi sunt adresate pe adresa Academiei, Calea Griviței nr. 22. În această perioadă preocupările pentru situația militară personală devin tot mai insistente. În vara anului 1938 a făcut concentrarea la regiment, căpătând gradul de caporal TR. Nici în Academie nu este altfel: ecou al vremurilor tulburi, se introduc condicii zilnice de prezență pentru studenți dar și pentru profesori. Programul de atelier devine acaparant, ocupând uneori întreaga zi¹⁴.

După retragerea din activitate a prof. Al. Tzigara-Samurcaș, locul la Istoria Artei este luat de prof. Al. Busuioceanu, cursurile și examenele continuând fără rabat de calitate. Subliniind destinul comun al generațiilor, abia intrat în atribuțiile postului, prof. Al. Busuioceanu este concentrat în februarie 1940¹⁵.

La 1 martie 1940 toți studenții anului său sunt chemați la unitățile militare aparținătoare iar Fl. M. s-a prezentat la Regimentul din Arad¹⁶, pentru a nu mai schimba haina militară timp de cinci ani de zile.

Avansat subofițer, viața sa a devenit comună cu a atâtor alți tineri ai generației lui. Regimentul său a fost integrat într-o brigadă de infanterie ajunsă pe front. Unitatea militară din care făcea parte a avansat în perioada 1941-1943 până la Volga, urmând o retragere dureroasă. Scrisorile trimise prin poșta militară,

Oficiul Poștal nr. 4840, indică grija permanentă față de cei de acasă, cu eliminarea oricărei senzații de pericol pentru sine¹⁷.

Dorind să obțină o calificare specială pentru învățământ, s-a adresat Seminarului Pedagogic din Arad, dar rezultatele au întârziat să apară¹⁸. În corespondență au apărut informații despre efectele bombardamentelor aeriene de care nici Aradul nu a fost scutit. Cum conducerea Liceului industrial arădean i-a arătat o prețuire deosebită, s-a străduit să-i rețină postul, după pensionarea tatălui său, în toamna lui 1939 ; subofițerul TR a primit cu regularitate recipisa cu diferența de salariu pe care, în realitate, îl ridica tatăl său, rămas în activitate pe întreaga perioadă de mobilizare a fiului.

Date despre evenimentele de la 23 august 1944 corespondența sa nu oferă. S-a schimbat doar zona geografică, în septembrie aflându-se undeva în țară¹⁹. În 1945 a avansat cu Regimentul său până dincolo de Debrețin unde a fost demobilizat. Întoarcerea acasă, cu bucuria revederii și marile probleme ale timpului, se pot doar presupune. În toată perioada vieții sale militare corespondența sa cu familia a exclus informațiile cu privire la preocupările artistice ceea ce nu înseamnă că n-au existat.

La Arad din 1946 schimbările sunt multe și profunde. Studiile neîncheiate au creat o anume stare de nesiguranță administrativă, deși a regăsit postul la Liceul industrial.

Între 10 – 24 aprilie 1946 s-a deschis pentru public Expoziția colectivă a profesorilor secundari din Arad în saloanele ARLUS. Cei doi profesori Mureșianu, tatăl și fiul, au expus alături, în Secția Pictură și Decorativă, lucrările lui Leontin fiind : Tehnica (compoziție) monotip, La strung (monotip), Muncitorul (interpretare) monotip, Nud (studiu), Peisaj din Moldova, Peisaj din Alexandrovka (URSS), Studiu (nud), ultimele patru lucrări fiind desene. Vădit cele două peisaje sunt executate în timpul vieții sale militare. Alături de ei au mai expus profesorii : Andrea Gh., Costin Silviu, Hajos Emeric, Novac Desideriu, Roman Mihai, Savonescu Cornel, Iulian Toader și fiul acestuia. La Secția Sculptură Fl. M. a expus șase lucrări : Generalissimul Stalin (interpretare), Nuduri (compoziție), Industria și Agricultură (compoziție), Medalie comemorativă (proiect), Maternitate (compoziție), Iconiță (compoziție). În cadrul secției, pentru echilibru, a expus și prof. Novac Desideriu, tot șase lucrări. Curioasă prezență în expoziție, amintirile trecerii prin URSS fiind continuate de bustul Generalissimului Stalin, pentru a se încheia cu o iconiță²⁰. Efortul orientării în noua stare de lucruri nu l-au condus la

foarte convingătoare rezultate. Totul mărturisea teama și dezorientarea plasticianului.

Pe acest fundal a avut loc căsătoria, la 31 august 1950, cu tânăra educatoare Doina Pap, de fel din Socodor; viața calmă de familie a reușit să-i aducă în suflet certitudinile necesare actului creator major. Însă între 10 iulie – 10 august 1952 a luat parte la un curs ICD organizat la „Orașul Stalin” – altă dată Brașov – cursul fiind de natură ideologică și pedagogică²¹.

N-a fost nici prima nici ultima formă de infiltrare a unui sentiment de vină, strict necesar împlinirii amplului program educațional, atât de mult urmărit de conducerea politică a perioadei.

O altă expoziție, cu participarea lui L.M., a avut loc între 21 mai – 15 iunie 1967, tot sub egida sindicatului salariaților din învățământ. Au participat de această dată doar Iulian Toader și Petre Buzgău, profesor, mai tânăr cu doi ani, absolvent din 1943 al Academiei bucureștene. Acestuia i-a dedicat un portret baso-relief, replică la un portret pictat pe care i l-a făcut lui Leontin. Alte nouă lucrări îi aparțin sculptorului: N. Bălcescu, Maternitatea, Vâslașul, Fata cu laleaua, Portret M.D., Naistul, Fata cu ulciorul, toate sculpturi cărora li se adaugă două basoreliefuri: Manifestație, La baie²². Cum aceste lucrări nu ne-au fost accesibile o judecată temeinică nu se poate emite, însă linia tematică face să simțim până unde a ajuns adaptarea la noile condiții politice.

Este limpede că sculptorul își vedea obturat drumul spre recunoașterea publică: marile comenzi au întârziat să vină, forța talentului, chiar dovedită, nu-i suficientă. Ratarea unui sculptor nu trebuie urmărită cu metode speciale, este suficient să fie ocolit de marile comenzi ale regimului.

Ajuns o glorie locală, își dedică eforturile formării unor elevi care i-au păstrat o vie recunoștință.

S-a stins în urma unui atac de cord la 22 martie 1979, fiind înmormântat la Cimitirul Pomenirea din Arad la 24 martie.

Note

¹ Pentru biografia părinților lui Leontin Mureșianu vezi studiul nostru : *Un artist plastic arădean uitat, Florian Mureșianu*, în *Ziridava*, XIII, 1981, p.295-308.

² Amintiri ale Mariei Mureșianu, căsătorită Foltean, narate semnatarului acestei biografii.

³ Manuscris intitulat : *Neamurile mele / Florian Mureșianu / 1955/*, 14 p. 24,5 x 19,5 cm. realizat de tatăl lui L. M., manuscris citat aici de mai multe ori.

⁴ Anuarul Școalei Superioare de Arte și Meserii din Arad pe anul 1930- 1931, aflat în colecțiile ing. Victor Miulescu și împrumutat cu multă amabilitate, pentru care îi aducem mulțumirile noastre.

⁵ Lucrările se află în posesia noastră, achiziționate de la Virgil Foltean, cumnatul lui L.M.

⁶ Fotografie de 9 X 5,5 cm. alb / negru.

⁷ Copia manuscrisă este însoțită de alte documente, nefolosite aici.

⁸ În total este vorba de 24 cărți poștale și 5 scrisori, cu sau fără plicuri, nu toate folosite aici. Această corespondență sistematică arată foarte riguroase relații de iubire reciprocă între toți membrii familiei, deși cel care poartă întreaga corespondență este tatăl. Unele din scrisorile de pe front sunt netrecute prin cenzura militară, trimise prin diferiți camarazi, fără însă să ofere informații diferite.

⁹ Carte poștală din 14 oct. 1936.

¹⁰ Carte poștală din 31 oct. 1936.

¹¹ Carte poștală din 5 dec. 1936.

¹² Fiecare scrisoare, carte poștală, expedită din București poartă adresa completă.

¹³ Carte poștală din 3 febr. 1937.

¹⁴ Scrisoarea din 4 febr. 1939.

¹⁵ Scrisoarea din 2 febr. 1940.

¹⁶ Carte poștală din 18 febr. 1940.

¹⁷ Scrisoarea din 11 august 1944.

¹⁸ Scrisoarea din 22 mai 1944.

¹⁹ Scrisoarea din 30 sept. 1944, O.P.M. nr.925, Brigada de Infanterie.

²⁰ Sindicatul Profesorilor Secundari / Arad / Expoziția / Colectivă / de pictură și sculptură / a profesorilor secundari din Arad /(catalog, pliant, 14 X 7 cm. 8 p.)

²¹ Cărți poștale din 18 și 26 iulie 1952 .

²² Sindicatul salariaților din învățământ / ARAD – Bdul Armata Poporului nr. 32, et. II. / EXPOZIȚIE PLASTICĂ / 21 mai – 15 iunie 1967 (catalog, 21,5 X 15 cm. 3 p.)

LEONTIN MUREȘIANU

Abstract

The live of Leontin Muresianu (1912 – 1979), sculpture, professor of Industrial College „Aurel Vlaicu” of Arad, presents how the communist system transform an very gift artist, with a solid education, into an ordinary people, dominate by fear, anxiety.

Fig. 1

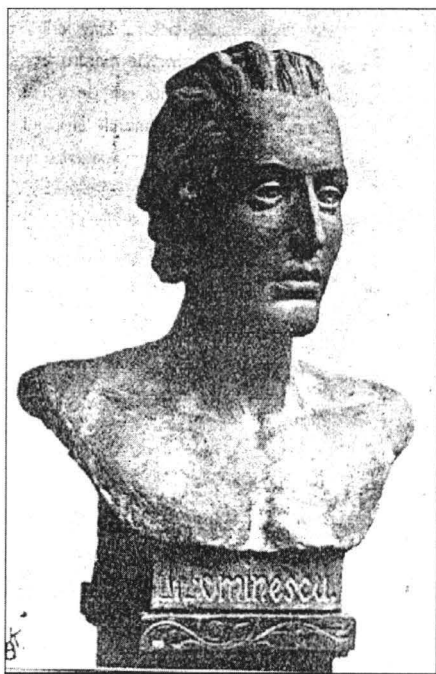

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

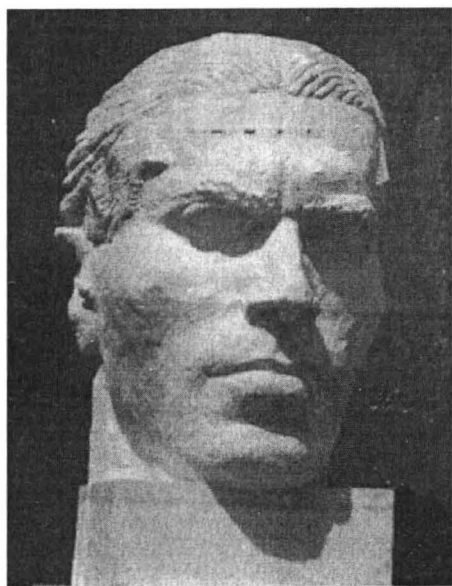

Fig. 7

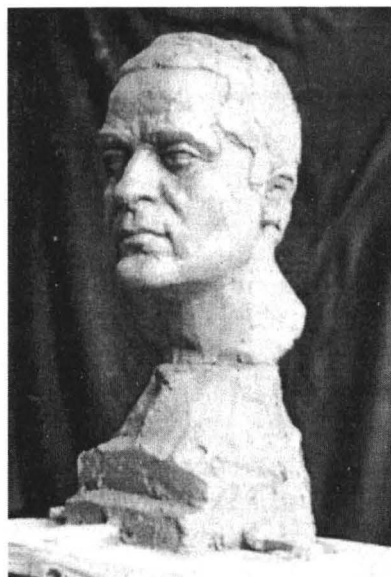

Fig. 8

Fig. 9

Subiectul acestui articol îl constituie un caiet manuscris, cuprinzând versuri ale unor autori consacrați. Caietul a aparținut familiei compozitorului Emil Monția¹.

Documentul în discuție are dimensiunile 22x14,5x0,5 cm și cuprinde 36 de file din care au fost scrise un număr de 33. Pe copertile capitonate cu pânză maro-închis sunt imprimare motive rombice minuscule, formând un chenar. Hârtia groasă, fină, a fost, inițial, de culoare albă. Pe cotor se observă, slab păstrată, o inscripție cu caractere gotice (probabil firma producătoare din Imperiul Austro-Ungar). Starea sa de conservare este bună. Caietul a fost ales cu grijă și s-a bucurat de o bună păstrare.

Acest caiet cuprinde 40 de poezii, copiate din publicațiile vremii. *Motto*-ul a fost desprins dintr-o poezie a lui Andrei Mureșanu² (Fig. 1), iar *Cuprinsul* conține numerotarea poeziilor, menționarea autorului sau a publicației-sursă. Într-un singur caz (poezia nr. 15) este menționat atât autorul cât și publicația (Fig. 4-5).

Volumul manuscris cuprinde 21 de autori, fiecare cu una sau mai multe poezii. Majoritatea autorilor sunt transilvăneni. În urma analizei efectuate am constatat următoarele: Mihail Străjanu are o singură poezie, Elena Novac – două, Ioan Papiu – una, Teica Ilie – una, Aron Densușianu – una, Tuturel Codrianu – una, Florica – una, Alexandru Gavra – trei, Iosif Vulcan – nouă, Paul Draga – una, Dimitrie Bolintineanu – una, Miron Pompiliu – una, Maria Suciuc – una, V. R. Buticescu – una, I. C. Drăgescu – una, Simion Botizanu – una, At. M. Marienescu – două, Ioanițiu Bădescu – două, G. B. Verticu – una, Andrei Mureșanu – două, I. Ciocârlie – două.

Dintre cele 40 de poezii ale *Cuprinsului*, doar trei nu poartă mențiunea autorului. Prima poezie, *De la Tissa pân la Mare* e însoțită de precizarea sursei: “Din *Atheneulu Roma/nu*”. A doua, intitulată *Versu*, aparține unui “Incognito”. A treia, cu același titlu, este scrisă “de Anonimu”.

Cea care poartă nr. 22 este de factură populară.

Sub inițialele I.C. credem că se ascundea același Ieremia Ciocârlie, și el un pseudonim³. Patru autori (Elena Novacu, Tuturel Codrianu, Simion Botizanu și G.B. Verticu) nu figurează în *Dicționarul literaturii române*, mai sus citat. Ceea ce nu înseamnă că activitatea lor nu prezentase un interes pentru cititorii de poezie românească.

“Teaica Ilie” era, de asemenea, un pseudonim pentru Sigismund Borlea⁴, care era originar din Țiriac.

Paul Draga este de amintit în calitatea sa de scriitor arădean⁵. Așa după cum afirmasem, ceva mai înainte, majoritatea autorilor erau ardeleni și doar prezența lui D. Bolintineanu făcea notă discordantă.

Multe dintre poeziile acestora apăruseră în revistele vremii precum “Familia”, “Gura Satului” ori, poate, almanahul “Muguri”.

Poezia *Către un amic*, atribuită, de către primul posesor, lui Andrei Mureșanu, are specificarea: “În ziua de S(f). Georgiu”. Cel care își scrisese caietul, specifică în *Cuprins*: “NB= adeca catre Georgiu Barițiu”, subliniind faptul că Andrei Mureșanu o dedicase lui G. Bariț⁶.

Din punct de vedere tematic, dominante sunt poeziile de dragoste, urmate în ordine decrescătoare, de cele patriotice, apoi de cele satirice; una singură are subiect mitic. Poezia *Către un amic*, de A. Mureșanu aduce un elogiu lui G. Bariț. Omagii sunt aduse de către Iosif Vulcan, în poeziile *La moartea lui Andrei Mureșanu*, și *La moartea met/ropolitului/ Alexandru Sterca Țuțuțiu*.

Se pune întrebarea în mod firesc: Cine a întocmit acest caiet? Inițial am crezut că el a fost întocmit de Emil Monția, pe când era elev, fiind un caiet de amintiri⁷. Recent, pe baza reexaminării caracterelor folosite la transcriere cât și pe baza vocabularului utilizat (prezența latinismelor) am propus o nouă atribuire. Această atribuire am stabilit-o în urma discuțiilor cu muzeograful Ileana Florea (Țiriac).

Ne gândim, mai degrabă, la un alt membru al familiei Monția, poate unul din frații vitregi. Asemenea exemplare de caiet trebuie să fi existat în zonă, poate cu sutele în aceea perioadă. Important ni se pare, însă, un alt aspect al problemei. Avem în față un caiet aparținând unui tânăr studios, viitor intelectual român, crescut și educat în spiritul prețuirii “națiunii române”, a istoriei sale, animat de sincere sentimente naționale românești. Prețuirea, acordată acestui caiet de către cel care l-a întocmit, explică scrisul caligrafic, îngrijit, cu pana, utilizând o cerneală brună. În acest sens *Motto*-ul ales este semnificativ: “De n-a perit românul / Când hoardele barbare/ Veniau ca și lăcuste / În agri semănați/ Acu când brațu-ți tare/ În lume e cunoscut/ Tu bravule române / Mai crezi că ești pierdut?” (Fig. 1).

Indiferent de proveniență, caietul nu se afla întâmplător în biblioteca compozitorului Emil Monția. Cunoaștem faptul că activitatea sa muzicală a fost orientată pe trei direcții: folcloristica, componistica și dramaturgia originală. „Compozitorul posedă

colecții de cântece populare adunate încă de la vârsta de 13-14 ani”. Multe dintre ele au fost prelucrate pentru voce și pian sau pentru cor. Uneori și-a selectat textele din poezia cultă (Eminescu, Goga, Iosif)⁸.

Intervenția lui, cu cerneală albastră, s-a făcut fie prin adăugarea unor cuvinte precum *Motto* la fragmentul de poezie a lui Andrei Mureșanu, fie prin sublinierea unor cuvinte și expresii (*libertate, cultură, națiunei glorioase, patriotism, virtute, frumoasă cugetare* etc) (Fig. 2). Strofele unor poezii ca *Doina*, de Maria Suciuc și *La o rosă împupită*, de Vasile Ranta-Buticescu, au fost subliniate cu o linie verticală trasă cu un “stil” (recte peniță) albastru (probabil în perioada interbelică).

Au mai intrat în atenția compozitorului poezii ca *Păstorul* de I.C. Drăgescu, și un *Un suspin* de Florica.

În cuprinsul acestui caiet ne atrag atenția două poezii: *De la Teissa până la Mare* (fără autor precizat) și *La moartea lui Andrei Mureșanu* de Iosif Vulcan. Oare să le fi cunoscut Eminescu?⁹.

Datarea inițială a acestui caiet-document credem că poate fi făcută pe baza morfologiei și sintaxei poeziilor, dar și a altor caracteristici (vocabular, ortografie), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv în deceniul al șaptelea, eventual la începutul celui de-al optulea, spre deosebire de intervențiile care sunt ulterioare și aparțin compozitorului arădean.

Avem, așadar, de-a face – conform datării inițiale – cu profilul unui viitor intelectual român, care prețuia cultura.

Note

*Lucrarea a fost prezentată la Sesiunea științifică de comunicări “Satul Românesc și Marea Unire”, Arad, 9-10 nov. 2001; idem, în “Astra arădeană”, anul II, nr. 3(4), dec. 2001, p.7.

¹ Caietul a aparținut, în mod sigur – la un moment dat – compozitorului Emil Monția (Șiria); prin anii 1962-63 acesta la dăruit profesorului Sever Ageu din Arad. Prin intermediul unei alte persoane, caietul a ajuns în proprietatea lui D.Pădureanu din Arad, care l-a dăruit profesorului Eugen Pădureanu. Mulțumesc pentru permisiunea de a-l studia și publica.

² Cercetând opera poetică a lui Andrei Mureșanu, am constatat că fragmentul aparține poeziei „*Un devotament familiei Hurmuzachi*” (vezi A. Mureșanu, *Poezii, Articole*, Buc., 1968, p. 36-38) scrisă în anul 1850, cu patosul revoluționar caracteristic. Ba mai mult, am descoperit că această poezie, prin mici modificări a devenit un manifest – *Ad declamandum*, utilizat în lupta de emancipare națională a românilor din Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (vezi I. Niciu, *Documente din perioada dualismului oglindind lupta*

pentru eliberarea Transilvaniei, în *Ziridava*, II, 1968, Arad, p. 19-28). Pornind de la *Motto*-ul utilizat în caiet, noi am făcut precizarea de cuviință: Ruxandra Maghiș, Eugen D. Pădureanu, *Ad declamandum—o poezie anonimă*?, în *Ziridava*, XXII, Arad, 2000, p. 317-321).

³ De valori deosebite, autorii copiați în caiet figurează, în marea lor majoritate, în *Dicționarul Literaturii Române de la origine până la 1900*, Editura Academiei RSR, Buc., 1979: Mihail Străjanu (1841-1918) – estetician și autor de manuale; Iosif Vulcan (1841-1907) – gazetar, animator cultural și scriitor; Ioan Papiu (1836-1902) – publicist; Florica – unul din pseudonimele Mariei C.A. Rosetti (1820-1893), născută Grant – publicistă; Ieremia Ciocârlie = Eremia Ciocârlie, pseudonimul cu care semna Iulian Grozescu (1839-1872) – poet; Alexandru Gavra (1797-1884) – editor și autor dramatic; Maria Suci, născută Bosco (1841-1891) – poet; Dimitrie Bolintineanu (1819-1872) – poet; Aron Densușianu (1873-1900) – istoric literar și poet; Vasile Ranta– Buticescu (1841-1922) – scriitor; I.C. Drăgescu (1844-1915) – scriitor; Miron Pompiliu (1848-1897) = Moise Popiliu, mai apoi Miron Pompiliu – scriitor și folclorist; Andrei Mureșanu (1816-1863) – poet; Ioanițiu Scipione Bădescu (1847-1904) – ziarist, poet și culegător de folclor; Atanasie Marian Marienescu (1830-1915) – folclorist și scriitor.

⁴ Comunicare amabilă a prof. Eduard Ivanof (iulie 2001).

⁵ Publicând alături de alți poeți, în almanahul literar “Muguri” apărut la Arad în anul 1859; cf. *Aradul—Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, 1999, Arad p. 350, 356.

⁶ Poezia *Către un amic* nu figurează în volumul lui Andrei Mureșanu, reeditat în 1968.

⁷ Ruxandra Maghiș, Eugen D. Pădureanu, *op. cit.*, p. 317, 319.

⁸ Lucian Emandi, *Emil Monția – compozitor popular*, în *Ziridava*, V, 1975, p. 248-249.

⁹ Vezi poeziile *Doina* și *Epigonii* precum și discuția cu Ileana Florea (vezi *supra* nota 7).

Explicația figurilor

Fig.1 *Motto*-ul din caiet cu intervenția compozitorului Emil Monția.

Fig. 2 Poezia *La Franța* de I. Vulcan cu intervenția compozitorului Emil Monția.

Fig. 3 Textul poeziei, ales, probabil de compozitor, pentru a fi pus pe note.

Fig. 4 Cuprinsul (1).

Fig. 5 Cuprinsul (2).

EIN DOKUMENTHEFT DER FAMILIE MONȚIA

Zusammenfassung

Es wird ein Heft aus dem Nachlass der Familie MonȚia vorgestellt.

Es handelt sich um das Notizheft „eines jungen Lyzeaners“, wahrscheinlich ein Bruder des Komponisten. Das Heft hat einen besonderen dokumentarischen Wert sowohl hinsichtlich der intellektuellen Beschäftigungen der rumänischen Jugend um die Mitte des XIX Jh.

Als auch dadurch, dass der Komponist Emil MonȚia Ausschnitte aus diesen Notizen zu Texten seiner musikalischen Kompositionen verarbeitete.

Motto :

De na peritu românelu,
Candu oidele vorvare
Voniâu ca si locuste
In agri semanati, -
Acu' candu bratii-ti sare
In lume e cunoscutu,
Tu bravule române
Mai credi ca-esti pierdutu?

— Andrei Muresianu

Fig. 1

Pale v'ostre frundie par: că vedu dimbirea
Ce-o vedeam pe faci'a a loui trei sorori;
Par: că vedu coralulu sumonu, si optitoriu.
Ce crea' edenatu ne bucliele, loui.

Trei brichete scumpe, ale v'ostre si opte
Si s'hi renasca in sufletu magiculu trecutu.
Dar p'a v'ostre paunatice ahlasati si anote
Laerimil: mi triste cu cari ve sarutu,
Laerimi din trecutul celu de fericire,
Ce-a apusu in gatea' tristei departire!

La Franca de Ionif Vuleau

Pamontulu libertatii, ce dulce ne incanta,
Franca, tier'a multeru eroi nemoretoze,
Primesce salutare, mi la fiermurea ta santa,
Oh! sic se curvine, salute de trei ori.

Salutu antai'a ora diciu's ca libertate,
Ce n-tine infloresce, si creste triumfandu;
Salutu apoi cultur'a ce de aci strabate
Si obora in lumea mare ca unu lucifaru blanu
Si a trei'a salutare, a trei'a se curvine!
Natiunii gloriose revite ou a mea,
A tuinel' strane pot'e a marei ginti latine,
Se care - odinora o lume-o primărea.

Fig. 2

(29)

La o rosa impupita.

de V. R. Buturescu

Primavera te-ai nascuta,
Angerasii te-au crescutu,
In dioritiie dalbionitiie,
Cu balsame din puritiie,
Se-ale sale sinisiore,
Rosa dalba nfloritore!

Primavera te-a nascuta,
Lefirile te-au crescutu,
Cu merose de pe lunce,
Licomervata in siorte dulce,
Leganata in arpiore,
Rosa dalba nfloritore!

Cresci floritia dalba, cresci
Harisiora si nfloresci,
Se te-anime-ala teu bavitia,
Se unu sinu de copilitia,
Se sinutiulu mandrei mele,
Se ro faceti surorele!

Fig. 3

Cuprinsulu.

1 ^o . La I ^o . Augustu 867	De la H. Arajanu.
2 ^o . De la Teina pan la H.	Din Atheneulu Roma.
3 ^o . Odorintia.	De la Elena Novacu.
4 ^o . La moŃtea lui A. Nure.	Josifu Vulcanu.
5 ^o . La Romania.	J. Papiu.
6 ^o . Amonitiune trista:	Teaica Ilie.
7 ^o . Unu suspiniu.	Florica.
8 ^o . Amagirea.	Arone Densusian.
9 ^o . Ieri Ńera.	Tuturula Codrianu.
10 ^o . Longa mama mea	Elena Novacu.
11 ^o . Se inaltie Korulu	De J. C. —
12 ^o . Versu	Gavra Alexandru.
13 ^o . Cantece.	Gavra. r.
14 ^o . Versu.	Gavra. r.
15 ^o . Cantece nepopura.	Josifu Vulcan G. S.
16 ^o . Daco-Romania.	Gura Sadului.
17 ^o . Cantece de gele.	Gura S.
18 ^o . Te iubescu.	Gura S.
19 ^o . Excusare inaintea:	G. S.
20 ^o . Versu.	Incognito.
21. Cantece din Banatu	J. Ciocirlie.

Fig. 4

22. Canticulu Aleja: Poesie populara.
 23. Versu de: Inanimu.
 24. Cununia de viculle. Iosifu Vulcanu.
 25. Hora venta usor. Paulu Sraga.
 26. La o damia Rom: Dimitriu Bolinteanu
 27. Triumfululuit. Mr. Popiliu.
 28. Doine. Maria Suciu.
 29. La o Rosa Impu. V. R. Buticescu.
 30. Amorul unciM. G. B. Verticu.
 31. Unu visu. Simionu Botizanu
 32. Pastorulu. I. G. Tragescu.
 33. Catria A. B. A. M. Harienescu.
 34. Esiliulu. I. C. Tragescu.
 35. Resunetu Iosifu Vulcanu.
 36. Catria unu amicuz Andreei Muresian
 37. Trei Buchete Ionita Badescu.
 38. La Francia Iosifu Vulcanu.
 39. La moitea lui. A. Iosifu Vulcanu.
 40. Saluca in visu A. M. Harienescu.

adica contra Georgei Haritiu.

Fig. 5

STUDIUL ASUPRA STATUTULUI FEMEII, MENTALITĂȚILOR ȘI OBICEIURILOR DIN CLANUL ȚIGANILOR GABORI

GABRIEL SALA

În preambulul lucrării se cuvine precizarea că la nivel mondial limba romani prezintă numeroase dialecte¹, iar deosebirile lingvistice sunt însoțite de diferențe mai mult sau mai puțin semnificative în ceea ce privește mentalitățile, obiceiurile și tradițiile. Aceiași situație caracterizează și spațiul mioritic, unde cu toate că limba vorbită de țiganii români este relativ unitară, neexistând un dialect etalon, grupurile de romi și-au individualizat, totuși pe parcursul secolelor un anumit specific, în special datorită ocupațiilor caracteristice și mai puțin regiunii de habitat.

Diversitatea ocupațională a vechilor șatre de țigani nomazi a determinat pe parcursul secolelor creionarea unei diversități a tradițiilor, cu mențiunea că făcând referire directă la clanul Gaborilor, supus studiului, o serie de obiceiuri ale acestora se regăsesc și la alte grupuri distincte de romi. De asemenea, fără a particulariza, femeia are un statut asemănător în cadrul tuturor familiilor de romi care respectă vechile tradiții țigănești, existând totuși în acest context și elemente caracteristice doar Gaborilor. Lucrarea de față analizează rolul și importanța în clan al țigăncilor Gabor în cele patru etape majore ale vieții, respectiv copilărie, adolescență, maturitate, bătrânețe.

Relațiile interpersonale sunt subordonate unui sistem ierarhic bine definit al bărbaților, statutul acestora în grup aflându-se în strânse relații de dependență cu prestigiul social al femeilor din familia sa. Orice greșală, raportată desigur la valorile specifice, a fetei, fiicei, chiar mamei îi afectează Gaborului grav imaginea publică, deteriorarea percepției pozitive din partea semenilor săi, determinând automat pierderea, parțială și chiar totală, a respectului de care beneficia în cadrul grupului la un moment dat. Pe de altă parte, femeia este total dependentă de statutul social al soțului, țigăncile Gabor, neavând șansa unei evoluții ascendente individuale pe scara ierarhică, indiferent de valoarea umană de hărnicia, de inteligența sau de alte calități de care dispune, acest tip de relații profund arhaice, dezavantajând clar femeia. Ca urmare, pentru a-și asigura un prestigiu în cadrul clanului, care, în principiu, poate crește odată cu vârsta, bărbatul analizează cu mare atenție comportamentul social al soției și tratează cu aceeași maximă seriozitate procesul de educație al fetelor, deoarece responsabilitatea sincopelor

educaționale în neconcordanță cu sistemul specific de valori revine și părinților, indiferent de vârsta și starea civilă a femeii².

În familie și societate femeia Gabor este subordonată bărbatului, atribuțiile sale constând în treburile casnice și creșterea copiilor. Până în trecutul nu prea îndepărtat a fost interzise alte ocupații, iar o posibilă carieră în diferite domenii de activitate nici nu se poate pune în discuție .

În ciuda conservatorismului de care dau dovadă un număr relativ consistent al Gaborilor arădeni, implicarea femeilor în comerțul de mică anvergură, reprezintă un semn de modernizare al acestora, deoarece până în perioada interbelică nu le era permis acest tip de ocupații³. Copiii deprind abecedarul educațional de la mamă, care este responsabilă în familie de implementarea principiilor specifice grupului de la vârste fragede a propriilor odrasle, care astfel cresc în spiritul și mentalitățile clanului.

Fetele realizează primul contact major personalizat cu modul de viață al Gaborilor la vârsta de circa cinci ani, când vor adopta portul specific⁴. De la șase-șapte ani micile țigănci sunt implicate substanțial în treburile casnice, adică “fac mâncare, curățenie și spală haine”⁵, acest fapt având cel puțin două repercusiuni: în primul rând responsabilitățile determină declanșarea procesului de maturizare timpurie, iar în al doilea rând fetele sunt pregătite de la vârste fragede pentru, poate, cea mai importantă etapă din viața lor , adică măritișul, deoarece “ trebuie să știe să țină o casă, de la zece ani”⁶.

Până în perioada interbelică, fetelor nu le era permis accesul în instituțiile de învățământ însă, în prezent, într-o familie care respectă tradițiile clanului, acestea pot urma cursurile a patru, maxim șase clase această regulă reprezentând practic un compromis cu pretențiile societății moderne: “pe vremuri fetele nu mergeau la școală, dar acum le lăsăm până în clasa a VI-a ca să știe să scrie și să citească. Mai mult de șase clase nu le lăsăm că au deja doisprezece ani și se pregătesc de măritat”⁷.

O familie care încalcă această regulă atrage după sine oprobiul public, pierzându-și respectul în fața Gaborilor și implicit statutul social de care beneficia la un moment dat, considerându-se că ar fi „o mare rușine pentru toată familia ca o țigancă de-a noastră să învețe mai departe de șase clase”⁸.

Statutul inferior al țigăncilor în cadrul comunității este evidențiat și de interdicțiile de care „beneficiază” din plin fetele și femeile Gabor, cărora le este interzis să-și tundă podoaba capilară, același conservatorism aplicându-se și în cazul vopsirii părului , a veșmintelor sau a machiajului care este strict interzis .

În cazul veșmintelor, regulile sunt oarecum mai permissive doar în ceea ce privește pantofii, neexistând un anumit etalon spre deosebire de celelalte componente ale vestimentației, însă cu toate acestea este interzisă încălțăminte considerată și catalogată subiectiv ca fiind extravagantă de membrii clanului: „nu au voie cu pantofi d-ăștia moderni. Eu pe fata mea n-o las cu așa ceva”⁹. Fustele multicolore trebuie să acopere picioarele până la glezne, deoarece este inadmisibil ca unei femei care se respectă să i se vadă picioarele, această pudicitate impusă caracterizând și veșmintele specifice bustului.

Tinerele țigănci n-au dreptul să-și petreacă timpul liber în compania băieților sau „să meargă la petreceri, discoteci sau baruri”¹⁰ cu mențiunea că există relații de prietenie între tinerii Gabori, însă strict supravegheați de părinți. Fetele se pot distra și dansa doar în cadrul evenimentelor organizate de comunitate, respectiv nunți sau botezuri, iar tinerele țigănci nu-și pot căuta și găsi alesul inimii, deoarece viitorul soț îi este impus de către părinți, fata neavând dreptul sau posibilitatea de a-l refuza, funcționând principiul supunerii necondiționate: “în ziua de azi li se mai cere părerea, dar nu se poate opune măritişului doar pentru că nu-i place cum arată, n-are ochi negri sau nu-i destul de înalt cel care-i cere mâna și, în final, tot părinții hotărăsc pentru ea”¹¹.

Exclusivismul, atașamentul față de valorile tradiționale și, implicit, față de grup, se manifestă și prin inexistența în cadrul clanului ci doar în afara lui a căsătoriilor mixte astfel că, fetele nu au dreptul să închege o familie alături de un partener negabor indiferent de originea sa etnică, încălcarea acestei prevederi nescrise atrăgând automat excluderea totală din familie și grup, precum și anularea oricărui tip de relații cu persona non-grata. Pentru astfel de greșeală, vinovată este considerată familia pornindu-se de la considerentul că nu a beneficiat de o educație adecvată și, ca urmare, prestigiul părinților este grav afectat, ceea ce este echivalent cu o tragedie “nu există rușine mai mare pentru un Gabor, decât să i se mărite fata cu unu care nu-i din neamu nost. Nu contează că-i țigan sau român, îi la fel de grav și cea care greșește nu mai are ce căuta printre Gabori”¹².

De obicei reprezentanții grupului nu se confruntă cu astfel de probleme, iar după parafarea înțelegerii mutuale dintre părinți, tânăra este pregătită de nuntă de către mamă, însă organizarea ceremoniei ține de atribuțiile viitoarei soacre. Căsătoria unește, de regulă, tineri și familii cu același statut social, fata nefiind „dată după un tânăr mai sărac sau dintr-o familie ce nu-i cel puțin la fel de bine văzută ca cea din care provine fata”¹³.

În general tinerele țigănci își întemeiază familii și devin mame la vârste fragede¹⁴, aceeași stare de fapt regăsindu-se și la Gabori, unde chiar dacă vârsta

medie a mireseilor a crescut de la 12-13 ani la circa 14-15 ani deja „după 16 ani este considerată fată bătrână și este destul de greu să se mărite cu un Gabor de același rang cu ea”¹⁵.

În principiu, conform regulilor străvechi relațiile sexuale sunt strict interzise în afara cuplului sau înainte de căsătorie, iar virginitatea miresei este considerată fundamentul unui mariaj trainic și fericit: „nu poți să faci casă bună cu una care a greșit înainte de căsătorie că tot timpul o să fie problema asta între soți. Aia-i femeie de valoare care se mărită fată”¹⁶.

Trebuie menționat că nu există, ca în alte clanuri, tradiția ca după actul intim din noaptea nunții, invitații să danseze dansul cearceafului, problema virginității femeii fiind a cuplului și nu a comunității. După nuntă autoritatea părinților se schimbă cu cea a soțului și a socrilor, iar cea a mamei cu a soacrei. Modificarea situației civile determină o mică schimbare a aspectului fizic al țigăncilor în sensul că părul împletit în codițe al fetei va fi strâns într-un coc ce-i definește noul statut în comunitate, acela de femeie. Ritualul împletirii părului se desfășoară chiar în ziua ce precede noaptea nunții, semn că tânăra devine femeie, pierzând odată cu acest eveniment și dreptul de a umbla cu capul descoperit: „După ce se mărită, Gaboresele umblă numai cu capul învelit. Este rușine s-o vadă dezvelită altcineva decât soțul și o țigancă adevărată, care se respectă nu-și scoate baticul de pe cap să-l aranjeze în fața lumii”¹⁷. Relațiile, bazate pe autoritate, dintre diferiții membrii ai comunității caracterizează și familia, iar dacă fata se formează datorită educației materne, femeia este formată de către soacră care are o autoritate aproape totală asupra norei și pretinde o supunere oarbă. Soacra este cea care își asumă responsabilitatea trasării sarcinilor și “hotărăște ce se face de mâncare, dacă se spală rufe sau nu, sau ce trebuie făcut și ce nu într-o zi”¹⁸, nora sau nurorile preluând treptat atribuțiile soacrei. În familia tradițională conflictul dintre generații, dintre soacră și noră este nesemnificativ ca amploare datorită mentalităților și modului de viață al Gaborilor, deoarece prin educație țigăncile acceptă ca normalitate regulile arhaice ce impun respectarea anumitor tipare comportamentale.

Autoritatea nu încetează la o anumită vârstă sau după un anumit interval de timp, nora respectiv fiul având obligația morală de a recunoaște tutela părinților sau socrilor și a le acorda respectul cuvenit. După căsătorie relația fetelor cu proprii părinți își pierde din profunzime, membrii comunității atrăgându-i atenția în perioada desfășurării nunții “că nu are voie să umble cu vorbe, adică să-și povestească bărbatul și socrii la părinții ei”¹⁹. Femeia își urmează soțul părăsindu-

și casa natală chiar „dacă nu mai are frați sau surori”²⁰, și cu toate că, de regulă, tinerii Gabori locuiesc singuri, autoritatea soacrei se manifestă la fel de puternic ca și în cazul în care împarte aceeași locuința cu nora sau nurorile. Hotărârile acestora trebuie să obțină girul mamei soțului, mentalitățile specifice nepermițându-i să ia decizii majore fără să fie consultată soacra, încălcarea acestui principiu de viață constituind un fapt reprobabil, condamnabil: „Este lipsă de respect dacă face nevasta mea cum o taie capu. Când cumpără în casă mobilă, covoare sau orice altceva trebuie să o întrebe pe mama, să se sfătuiască cu ea dacă-i bine sau nu, altfel îi bai”²¹.

În ceea ce privește supremația Gaborului asupra soției, aceasta se manifestă în general pe cale pașnică, violența domestică bucurându-se totuși de o anumită permisivitate în sensul că un rom nu-și pierde prestigiul social dacă își agresează soția, însă riscă acest lucru atunci când violentarea consoartei devine un obicei: “un gabor care își bate des nevasta nu mai este respectat”²².

Violența ca obicei casnic, relațiile bazate pe teroare, autoritatea impusă prin forță sunt considerate de Gabori un semn de slăbiciune deoarece înseamnă că individul nu se poate impune pe cale pașnică în fața unei femei: “mujerea trebuie să te asculte fără bătaie, dacă nu înseamnă că ești un om slab și nu meriți mult respect”²³. Principiile specifice interzic țigăncii să-l denunțe autorităților pe bărbatul violent și nici nu are voie să se plângă familiei “pentru că nu poate să spună la nimeni ce îndură și ce-i în casa ei”²⁴.

Ierarhia bărbaților își găsește corespondentul aproximativ pe aceleași coordonate și în cazul femeilor, așa cum am arătat mai sus statutul social al țigăncilor fiind indisolubil legat de cel al partenerilor de viață. Totuși autoritatea Gaborului nu este transferată consoartei în cadrul relațiilor acesteia cu indivizii din clan.

Niciodată un Gabor de rang inferior nu va cere sfatul unei femei al cărei partener îi este superior în cadrul sistemului ierarhic al comunității de romi și nici nu va accepta sugestia acesteia, care prin simpla enunțare îi afectează orgoliul masculin²⁵. Un aspect interesant al relațiilor interumane din cadrul clanului îl reprezintă faptul că la diverse întruniri comunitatea se divide pe sexe, „femeile stau separat de bărbați”²⁶ nefiindu-le permis să intervină în discuțiile lor sub nici o formă sau motivație: “n-are de ce să se bage în vorbă că dacă îmi zice una ceva, își face bărbatul de răs că imediat îl întreb: ce nevasta-ta mă învață pe mine?”²⁷. Totuși, în cazul în care, la o anumită întrunire, femeia este acuzată pe nedrept de către partenerul de viață, se poate apăra și chiar i se permite să-și susțină cu argumente cauza. În trecut o formă ciudată de respect, o reprezenta interdicția

„ca o femeie să treacă prin fața bărbaților”²⁸, indiferent de originea sau statutul social al acestora în comunitate.

Obiceiul, după toate probabilitățile de sorginte orientală, i-a caracterizat și pe românii ardeleni, de unde este posibil să-l fi împrumutat țigani în cauză. Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, locotenent în armata suedeză, scria la 1713 că în Moldova „toate femeile urmează obiceiul de a nu trece drumul tăind calea unui bărbat, chiar dacă acela ar fi la o depărtare de bătaia unei puști sau dacă ar fi un cerșetor, ci ele stau pe loc până trece, dând ca motiv că sunt datoare să arate bărbaților toată cinstea, respectul și atenția”²⁹. Rromii Gabori în etate susțin că o asemenea gafă, adică nerespectarea obiceiului amintit, în trecut era impardonabilă: „Nu se putea întâmpla așa ceva și aceea care trecea prin fața țiganilor nu era femeie”³⁰.

Totuși actualmente „obiceiul nu se mai respectă în Arad ca pe vremuri”, însă în familiile conservatoare tradiția reprezintă încă un principiu de viață deoarece „Gaborilor adevărați nu le taie nevestele calea”³¹. Cauza degradării obiceiului o reprezintă în primul rând activizarea femeii în activități de genul comerțului de mică anvergură, respectiv cel ambulant sau stradal și scoaterea ei din izolarea casnică, fapt ce a determinat anularea acestei străvechi reguli în afara căminului conjugal, cu excepția spațiilor închise ce reprezintă locuri de întrunire a Gaborilor.

Sistemul ierarhic al Gaborilor impune regula ca în cadrul unui grup de femei, autoritatea morală să-i parvină nu femeii celei mai vârstnice, ci celei care provine din cea mai bună familie. Practic vârsta nu reprezintă un atu pentru o țigancă din neamul Gaborilor, surplusul de autoritate având la bază în primul rând familia și apoi prestigiul soțului: “nu contează la noi că o femeie are numai 15 ani, dacă-i de familie bună ascultă de ea și bătrânele de 60 de ani”³².

În ochii comunității cea mai gravă greșală a unei femei o reprezintă adulterul, “deoarece Gaborii nu uită așa ceva, iar greșala o urmărește toată viața”³³, stigmata pierzându-și prestigiul social, pe care nu-l mai poate dobândi în ciuda unei comportări ulterioare exemplare, însă „mai poate avea un pic de respect de la Gabori, dacă își vede de treabă, da ce o pierdut nu mai câștigă în trei vieți”³⁴. Țigancă adulteră poate fi repudiată, ea revenind în sânul propriei familii, însă își pierde drepturile materne asupra propriilor copii, ce vor rămâne sub tutela soțului. În ciuda conservatorismului de care dau dovadă, Gaborii acordă prezumția de nevinovăție femeii acuzate de adulter, care este judecată de reprezentanții de vază ai comunității, respectiv de soborul țigănesc³⁵.

În fața completului de judecată are posibilitatea să apară și acuzatul, iar ritualul specific impune prestarea unui jurământ ce susține respectarea castității, fiind invocat “blestemul lui Dumnezeu. Gaborii sunt oameni foarte credincioși și temători de Dumnezeu și iau foarte în serios lucrurile astea, pentru că blestemul lovește mincinosul, copiii și toată familia lui. Bărbatul acuzat, jură și el că nu a greșit cu femeia”³⁶.

După îndeplinirea acestui ritual, țiganca Gabor redobândește toate drepturile ce-i reveneau în calitate de soție, iar soțul bănuitor este silit să-I acorde iertare completă, pierzându-și și dreptul de repudiere, deoarece “nevasta lui a fost îndreptățită”³⁷.

Adulterul nu reprezintă unicul motiv de divorț acordat de comunitate, Gaborii având dreptul de a-și repudia consoartele, dacă acestea nu pot avea copii, „după care se pot recăsători”³⁸, având acceptul comunității. Acest principiu își trage seva din disprețul cu care era gratulată în societatea tradițională a romilor femeia sterilă³⁹, deoarece scopul existențial al țigăncilor îl constituia perpetuarea speciei, asigurarea continuității neamului de proveniență. Statutul femeii în cadrul grupului și-a modificat în special forma și mai puțin esența, în această privință Gaborii refuzând orice compromis cu evoluția societății în general.

Femeia Gabor, indiferent de poziția socială pe care o ocupă în clan, se supune în principiu aceluiași reguli vechi de sute de ani, trasmise din generație în generație și păstrate cu mândrie și sfințenie ca o emblemă, semn distinctiv care le definește și individualizează Gaborilor locul în cadrul etniei țiganilor: “Când o să piară obiceiurile noastre n-or să mai fie Gabori pe lume”⁴⁰.

Din acest motiv, modernizarea societății asociată feminismului ca și curent social de schimbare a mentalităților este percepută de romii în cauză (inclusiv femeile din cadrul grupului) ca un pericol latent la identitatea lor, la perpetuarea obiceiurilor și tradițiilor, specificului lingvistic, în fine la însăși existența lor.

Percepția țiganilor gabori asupra evenimentelor majore din viața omului

Obiceiurile caracteristice populației nomade ce purtau amprenta dorinței inconștiente de a trăi în conformitate cu legile naturii s-au pierdut pe parcursul derulării timpului istoric, concomitent cu sedentarizarea gaborilor, astfel că tradițiile poartă doar pe alocuri amprenta exotismului nomad.

Nomadismul, ca mod de viață, reprezintă în opinia etnologilor o modalitate eficientă de conservare a unui tip de viață arhaic, a unei organizări sociale tradiționale, în condițiile în care comunitatea nomadă are tendința de a crea o barieră psihologică ce o separă de sedentari și o protejează de influențe situate în neconcordanța cu propriul sistem de valori. Procesul lent dar sigur de sedentarizare a țișanilor din partea autorităților din Transilvania, care a debutat ca și în alte regiuni sau state europene cu creionarea unui areal în care romilor le era permisă libera circulație, a reprezentat practic un atentat la modul specific de viață precum și deschiderea comunităților de țișani înspre influențele populațiilor stabile, restrângerea universului, dispariția sentimentului de infinitate a propriei lumi determinând, practic, în cazul Gaborilor deteriorarea ireversibilă a barierelor care-i separă de modul de viață sedentar. Ca urmare filozofia de viață s-a modificat radical, îmbrăcând aspecte și forme originale care combină cele două sisteme de valori cel puțin în aparență diametral opuse, iar contactul strâns cu comunitățile sătești din lumea rurală transilvană, în special cu cea maghiară, poate fi observat și în unele dintre obiceiurile Gaborilor, sesizându-se astfel amprenta inconfundabilă a sedentarismului.

Pe de altă parte spiritul nomad a impus coeziune grupului și un profund sentiment de apartenență la comunitate care face ca un sistem de valori ancorat în tradiție să dăinuiească în ciuda vicisitudinilor generate de evoluția și dezvoltarea societății și să-și păstreze nealterată atât forma cât și fondul vechi de cateva secole.

Tradiționalismul Gaborilor, modul conservator de tratare și abordare a evenimentelor majore din viața individului sunt vizibile doar în cazul nunții și înmormântării, arhaismul percepției nașterii putând fi sesizat doar la nivel mental, nu și ritualic. Astfel, pentru o familie de țișani gabori, nașterea unui copil reprezintă o problemă vitală pentru trăinicia cuplului deoarece infertilitatea este percepută ca o pedeapsă divină și poate duce la repudierea femeii, fără ca acest fapt să determine o reacție negativă din partea comunității recunoscute pentru conservatorismul specific⁴¹.

Această percepție și tratare a infertilității își are originea în modul în care era percepută femeia în societatea nomadă, tradiționalistă în care scopul existențial al acesteia îl constituia perpetuarea speciei⁴² și, în acest context, este cel puțin surprinzătoare inexistența obiceiurilor de naștere, descântecelor specifice etniilor din spațiul mioritic pierzându-se în cazul gaborilor arădeni în negura istoriei.

Ciudățenia este cu atât mai mare cu cât practicile magiei albe dedicate protecției nou-născutului și nu numai, conform crezului colectiv, reprezentau și

reprezintă o trăsătură adânc întipărită în caracteristicile naționale ale etniei rome, iar cauza acestei ineficiențe a memoriei colective, în cadrul clanului, se datorează sedentarizării acestora, fapt care a determinat anularea ritualurilor la naștere specifice țiganilor nomazi, fără ca grupul să accepte, adapteze sau elaboreze inovații din acest punct de vedere.

Incapacitatea de a cizela în profunzime tradiții de împrumut, de a adapta spiritului rom obiceiuri de acest gen din alte culturi, s-a datorat tocmai incompatibilității dintre mentalitățile nomadului și cele ale sedentaruului, procesul de trecere de la un mod de viață la altul fiind fatal multor componente ale tradițiilor Gaborilor. Deoarece festivitatea apariției unui nou membru în cadrul unei comunități este subordonată inevitabil atât trăsăturilor etno-regionale ale grupului, cât și filosofiei respectiv modului de viață a acestuia, modificările survenite în cadrul relațiilor socio-economice și interumane cu autoritățile și nețigani au favorizat procesul de excludere din practica curentă a riturilor caracteristice evenimentului menționat.

Din vechile deprinderi, s-a perpetuat dorința inconștientă a nomadului de protejare etnică, astfel că mariajul și, implicit, nașterea sunt recunoscute doar în interiorul grupului fiind interzisă impurificarea sangvinică cu reprezentanți ai altor grupuri etnice sau chiar romi negabori : „Cine greșește pleacă dintre noi pe vecie! Nu-l mai acceptă nici măcar familia care, oricum, își pierde rangul, pentru că nu a fost în stare să-și educe bine copiii”⁴³. Pentru țiganii în cauză apariția pe lume a nou-născutului nu este doar un eveniment familial deosebit, ci mai ales o dovadă a masculinității, puterii de procreație și, ca urmare, un substanțial motiv de mândrie “căci la noi numai atunci ești bărbat adevărat când ai urmași”⁴⁴.

Nașterea copilului fundamentează locul și rolul gaborului în cadrul clanului, iar dorința de continuitate a seminției îl determină să-și dorească intens, chiar cu pasiune un urmaș de sex masculin care să perpetueze și amplifice prestigiul familiei, a strămoșilor săi.

De aceea, în cazul în care nou născutul este băiat va primi numele bunicului sau al tatălui său, (în cel mai rău caz, al unui apropiat al familiei)⁴⁵ datorită respectului datorat părinților ce pe alocuri se metamorfozează într-un adevărat cult al strămoșilor, legiferat de regulile nescrise ale gaborilor care cer copiilor supunere și încredere oarbă, de această acceptare necondiționată a supremației paternale depinzând și statutul social al barbatului Gabor.

La vechii țigani transilvani un nume nepotrivit atrăgea ca un magnet forțele răului și, din acest motiv, alegerea numelui nou născutului reprezenta un act de mare responsabilitate din partea mamei în conformitate cu un vis premonitoriu

sau premoniție, iar dacă nu era cazul, misiunea îi revenea soartei personificată de bătrâni șatrei⁴⁶.

Preferința gaborilor pentru un tiz străbun a urmașului se datorează dorinței de identificare a acestora cu un predecesor care, în concepția lor subiectivă, s-a remarcat prin trăsături morale deosebite, inevitabil răsplătit datorită caracterului cu respect din partea apropiaților săi.

Pentru țigani în cauză ceremonia dedicată mariajului reprezintă un eveniment major nu atât prin prisma închegării unui nou cuplu, ci mai ales datorită faptului că fundamentează relațiile interumane precum și interdependența bunului renume între două familii ai căror reprezentanți vor moșteni un anumit statut social de care membrii comunității nu pot face abstracție. Prestigiul bărbatului în comunitate este indisolubil legat de cel al familiei consoartei și de reputația ulterioară a acesteia, și, ca urmare, mireasa este aleasă cu grijă, ținându-se cont de o serie de criterii cum ar fi „ spița, renumele părinților, valoarea ei și a neamului din care se trage”, iar de regulă familia se încheagă „între tinerii de același rang”⁴⁷. Astfel tânăra țigancă este aleasă de părinți dintr-o familie care beneficiază de un statut social și economic asemănător în cadrul comunității, deci „nici mai bine, nici mai rău vazută, nici mai bogată, nici mai săracă”⁴⁸, iar rolul cel mai important în aranjarea unei căsătorii îl are tatăl băiatului care este obligat de mentalitățile specifice să preia inițiativa: „La noi nu este permis ca Gaborul cu fete să vorbească de nuntă că se face de răs în fața țiganilor”⁴⁹.

Semnificația primului pas efectuat de tatăl băiatului nu este legată de modul comun de percepere a femeii în societatea arhaică și nu numai, ca fiind cea care trebuie curtată conform legilor naturii și firii, ci de faptul că familia virtualului mire dorește o uniune personalizată cu familia fetei, asumându-și răspunderea pentru orice abatere ulterioară de la legile nescrise ale comunității așa că „dacă nora sau ai ei greșesc socru mare și băiatul lui își pierde rangul, că toți sunt una!”⁵⁰.

De aceea, de cele mai multe ori, fetele sunt pețite de la șapte-opt ani, pentru a supraveghea evoluția acestora și preântâmpina acțiunile posibililor rivali, urmând ca nunta să se organizeze când tinerele țigănci sunt în medie de doisprezece-treisprezece ani, iar băieții de treisprezece-paisprezece ani⁵¹. Pețitul, în conformitate cu tiparul tradițional, este inițiat în etapele sale incipiente indirect de către tatăl băiatului, care contactează părintele fetei prin intermediul unui prieten comun, iar acesta, voalat, îi sugerează familiei fetei iminența unei vizite „ pentru ca omul să se pregătească cu mâncare și băutura”⁵².

La întrunire Gaborul merge însoțit de un grup de prieteni care au rolul simbolic de garanți ai respectului de care se bucură acesta în grup, iar convorbirile convenționale sunt purtate de către invitați, tatăl băiatului evitând să fie în centrul atenției „, până când mai pe departe se ajunge la subiect și discută și se înțelege cu tata fetei. Atunci nimeni nu se mai bagă între ei”⁵³.

Spre deosebire de alte clanuri de țigani, gaborii nu numai că nu-și vând fetele, ci le acordă și o zestre a cărei consistență crește direct proporțional cu forța economică și statutul social a familiei. Negocierile privind susținerea economică a tinerilor de către fiecare familie, se efectuează direct între viitorii cuscri fără nici un fel de menajamente și dacă, în cele din urmă, se ajunge la un acord se fixează data nunții. Respectarea obligațiilor contractuale mutuale dintre părți este obligatorie, fiind în joc onoarea fiecăruia „, așa că nu există să nu îți respecti cuvântul dat”⁵⁴.

După realizarea înțelegerii urmează de obicei o perioadă de acomodare a tinerilor în care aceștia, dirijați de părinți, petrec progresiv „tot mai mult timp împreună”⁵⁵, iar perioada de acomodare poate evolua într-o relație de prietenie atent supravegheată, deoarece relațiile sexuale în afara cuplului sunt combătute cu strictețe.

Ceremonia, până în perioada interbelică inclusiv, avea nevoie doar de acceptul comunității, nu și de cel al autorităților religioase sau laice ale statului și ca urmare, nu se efectua între tinerii căsătoriți nici cununia civilă, nici cea religioasă⁵⁶. Lipsa formalismelor și a convențiilor sociale de acest gen, își are rădăcina în structura psihică a nomadului care era subordonat exclusiv propriului sistem de ierarhizare a autorității șatrei, subordonate la rândul ei doar legilor naturii sau, în cel mai bun caz, unei divinități căreia nu trebuia să i se închine prin intermediul unei ceremonii bisericești specifice sedentarului, prea complicată pentru un individ fără un loc stabil, ce cu convingere se erija într-un protejat al zeității, prezente tocmai prin elementele naturale, care-i oferea drum și spațiu nemărginit.

La gabori, nunta propriu-zisă durează două zile și două nopți după un program respectat cu rigurozitate de către organizatori și debutează cu organizarea a două petreceri desfășurate în paralel la casa băiatului și la cea a fetei, fiecare așezământ adăpostindu-și pentru început invitații veniți dis de dimineață⁵⁷.

După încingerea spiritelor, alaiul băiatului merge la casa miresei de unde toți participanții la festivitate se reîntorc la casa mirelui, traseul fiind programat astfel încât nuntașii să sosească „înainte de ora douăsprezece, că altfel îi bai că se mănâncă norocul mirilor și se strică toată petrecerea”⁵⁸.

Tot pentru a consolida trăinicia și norocul cuplului, socrul mare va oferi o sumă de bani modică, desigur dacă este raportată la posibilitățile financiare ale acestuia, pe care invitații miresei o vor împărți în mod egal „ca să le meargă bine, nu pentru că o cumpărăm. La noi nu se vând fetele. Tatăl băiatului mai plătește o dată invitații la el acasă în a doua zi de nuntă”⁵⁹.

Petrecerea continuă la mire respectând tiparul tradițional „până pe la orele șaptesprăzece-optusprăzece când se înserează”⁶⁰, după care invitații merg fiecare la casele lor. Mireasa rămâne însă în casa mirelui unde soacra, care va prelua atribuțiile mamei și-i va coordona activitatea casnică pe tot parcursul vieții, o va iniția în treburile casnice și modul de organizare a familiei a cărui membră va deveni.

Căsătoria nu se consumă în acea noapte, iar tânăra doarme de obicei cu părinții viitorului soț, pornindu-se de la ideea că virginitatea păstrată până la legalizarea uniunii reprezintă un factor esențial într-o căsnicie fericită : „dacă mireasa nu rămâne fată până la sfârșitul nunții, își pierde norocul”⁶¹.

A doua zi de dimineață se formează încă o dată două alaiuri, respectând același program și traseu respectiv casa băiatului-casa fetei-casa băiatului, etalonul orar pentru cea de-a doua sosire, fiind stabilit anterior miezului zilei deoarece „trebuie să se organizeze împletirea părului”⁶².

Ritualul reprezintă un eveniment major în cadrul ceremoniei care definește noul statut social al tinerei, cel de femeie măritată, regulile clanului stipulând faptul că doar fetele au dreptul și chiar obligația să poarte codițe, fiind interzisă afișarea acestora în societate cu părul despletit⁶³.

Cocul este împletit de către mamă și soacră, ritualul simbolizând transferul de autoritate dintre cele două, deoarece, după măritiș, tutela mamei va fi înlocuită cu cea a soacrei, căreia nora sau nurorile îi sunt datoare cu respect și supunere necondiționată. Împletirea părului se definitivează înainte de ora 12 și ca urmare „cuscrii trebuie astfel să se socotească ca să termine înainte de amiază, că de nu, căsătoria-i cu blestem”⁶⁴.

În desfășurarea nunții un rol important îl are stegarul, personaj ales de către familia băiatului dintre apropiații mirelui, care coordonează în mare măsură desfășurarea festivității și „este un fel de naș la noi. El joacă mireasa, când alaiul băiatului ajunge la casa fetei”⁶⁵. De steag, care are rolul, ca și în alte culturi, de a alunga influențele nefaste ce planează deasupra tinerilor, sunt legate baticuri în culori tradiționale primite de la nuntași, a căror simbolistică este legată de regula capului acoperit al femeii gabor. De asemenea stegarul este cel care alege baticul,

al cărui fond coloristic este dominant roșu, simbol al eroticului și fertilității, batic purtat de mireasă după ceremonia împletirii cocului⁶⁶.

La eveniment îmbrăcămintea mirelui și a miresei este cea tradițională : „Noi și la nuntă purtăm tot haine țigănești, de-a noaste că altele nu sunt permise“⁶⁷.

Un aspect interesant, chiar atipic în spațiul mioritic îl reprezintă faptul că invitații nu acordă cunoscuta cinste mirilor, ci dimpotrivă, după cum s-a menționat mai sus sunt plătiți, participanții aducând drept cadou doar „mâncare și cărpe miresei, nimic altceva“⁶⁸.

În consecință, cheltuielile nunții le suportă fiecare familie în parte, iar zestrea fetei este înmănată în timpul ceremoniei. Pentru Gaborii arădeni uniunea dintre tineri era până în anii '60 legiferată atunci când stegarul, care în context reprezintă practic autoritatea grupului și chiar comunitatea, îi declara soț și soție, fapt care se petrece în cursul celei de-a doua zi de nuntă însă „acuma se merge la biserică și la primărie“⁶⁹, un semn de adaptare, la cerințele societății, din partea grupului.

Spre deosebire de majoritatea clanurilor tradiționaliste de țigani, la Gabori nu există obiceiul dansului cearceafului prin care reprezentanții „altor neamuri de romi demonstrează fecioria nevestei“⁷⁰, deci din acest punct de vedere obiceiurile acestora nu permit violarea intimității cuplului și ca urmare problema virginității fetei este una exclusiv a tinerilor țigani și nu a comunității din care fac parte.

Viziunea asupra inocenței tinerei de către comunitate, ca fundament al mariajului, printre alte consecințe, acordă bărbatului dreptul la repudiere „a femeii păcătoase care a greșit înainte ca să se mărite, iar rușinea este a părinților ei că nu au crescut-o bine. Zestrea nu o mai primește înapoi, ci rămâne băiatului că la făcut totuși de răs“⁷¹.

Căsătoria va modifica radical statutul social al gaborilor, crescând substanțial rolul comunitar al acestora, astfel că țiganii supuși studiului sunt obligați să-și întemeieze o familie pentru a fi considerați membrii de bază și de vază ai grupului din care fac parte. În caz contrar, consecințele celibatului sunt extrem de nocive pentru respectul pe care tind să-l dobândească, doleanță metamorfozată în cazul majorității gaborilor în scop existențial.

Din acest motiv, primează aspectul social al mariajului, în detrimentul oricăror altor rațiuni ale organizării căsătoriei.

Obiceiuri de înmormântare. Percepția morții

În mentalitățile arhaice, moartea definită de etnologi ca „Marea trecere“ reprezintă un mit fundamental mai profund decât orice alte evenimente din ciclul vieții familiale sau individuale, teama izvorâtă din contactul nedeslușit al decedatului cu un univers ambiguu, impalpabil, generând o serie de rituri funebre.

Născute din dorința de a proteja comunitatea tocmai de acest univers necunoscut, suma actelor ritual-ceremoniale s-au perpetuat temporal, în cazul Gaborilor, amprentate puternic de concepții străvechi asupra relației trup- suflet-decedat-om viu.

Misterul morții a favorizat creionarea și implementarea în mentalul colectiv tradițional, nomad sau nu, a ideii că evenimentul este prielnic ritualurilor de magie neagră tocmai în virtutea faptului că decedatul anterior înhumării sau incinerării și, pentru o perioadă nedeterminată cu strictete de timp, după, face legătura între comunitate și lumea de dincolo, iar contactul cu forțele malefice este mai facil și mai profund. Această percepție a „Marii treceri“, a sfârșitului inexorabil al individului este indisolubil legată de felurite superstiții care influențează decisiv modul de abordare a ceremoniei funerare, rolul riturilor fiind acela de a asigura odihna persoanei trecute în neființă, precum și liniștea apropiaților rămași în viață, expuși în caz contrar „la blestemele dușmanilor“⁷².

La Gabori moartea unește comunitatea mai intens ca și nașterea sau nunta, un semn că la greu individul se bucură de suportul apropiaților „pe noi necazurile ne unesc mai tare ca și bucuriile“⁷³.

Numărul celor care-i va prezenta decedatului un ultim omagiu nu depinde nici de vârsta și nici de numărul membrilor familiei, ci de „rangul pe care îl avea mortul sau soțul moartei și de prestigiul viței sale“⁷⁴.

Durata ceremoniei funerare cuprinde un interval suficient de timp ca apropiații și comunitatea să-și ia rămas bun, în speță trei zile și trei nopți, fiind îngropat abia a patra zi. Îmbrăcămintea decedatului cuprinde exclusiv straie tradiționale respectiv „pantofi, cămașă albă, costum negru, căciulă de astrahan sau în cel mai rău caz pălărie cu boruri largi pusă pe piept dacă este bărbat, rochii și cămeși țigănești dacă este femeie, nimic altceva“⁷⁵.

Culorile diferă doar în cazul femeilor, pe criterii dependente exclusiv de vârstă, tinerele fiind îmbrăcate în straie a căror fond dominant sunt culorile roșu deschis și galben, respectiv albastru sau verde închis pentru vârstnice⁷⁶.

Mortul este gătit exclusiv de familie fără ca unei rude sau persoane apropiate să-i fie permisă participarea la îmbrăcare, deoarece „poate să facă legături și blesteme”⁷⁷ care să afecteze familia. Întrucâtva asemanător cu modul de organizare a nunții, la ceremonia funerară există un organizator ales de familie, care ocupă un loc central în desfășurarea înmormântării, iar atribuțiile sale constă în „întâmpinarea oaspeților, verifică dacă este de mâncare și de băut pe mese, supraveghează ca să nu se uite ceva din obiceiurile noastre, adică se ocupă de tot ce înseamnă organizare la mort”⁷⁸.

Pe parcursul desfășurării evenimentului, se servește la masă exclusiv gustare rece, plus băutură, în funcție de posibilitățile financiare ale familiei „care nu are voie să gătească ciorbe sau supe decât după înmormântare”⁷⁹.

Modul de abordare a morții, prin prisma superstițiilor, este sugerat și de faptul că familiei decedatului nu îi este permis sub nici o formă să accepte efectuarea autopsiei, percepută ca o întinare a însăși memoriei decedatului, o violare infamă a cadavrului „dacă e tăiat, mortul nu are odihnă pentru că doctorii l-au spurcat”⁸⁰. Indiferent de context sau de motivația cadrelor medicale, reprezentanții comunității nu acordă circumstanțe atenuante, ci dimpotrivă vor sancționa drastic familia „se pierde respectul pentru că se zice că nu ai fost în stare să-l îngropi întreg, netăiat”⁸¹. Pata de pe blazonul familiei dăinuie cel puțin câteva generații „căci Gaborii nu uită și nu iartă așa ceva”⁸² și în consecință aceștia sunt dispuși la orice sacrificii materiale sau de altă natură pentru a-și păstra neștirbită onoarea, percepută ca cel mai de preț bun al Gaborului.

Păstrarea intactă a cadavrului reprezintă și o problemă a comunității care prin reprezentanții săi, mai precis rude sau prieteni ai decedatului verifică trupul acestuia, iar familia are obligația morala să accepte inoportuna inspecție „Când a murit tata au venit la mine doi verișori ca să vadă că nu l-au tăiat doctorii”⁸³.

Pe parcursul ceremoniei pentru a împiedica acțiunile răuvoitorilor lângă decedat stau doar membrii marcanți ai familiei, adică exclusiv părinți, soție, copii, frați, din acest angrenaj fiind excluse surorile sau soțiile fraților. De asemenea aceștia sunt singurii care au voie să-l atingă pentru că s-ar putea în caz contrar „să-i fure cineva liniștea și răul se poate abate asupra noastră”⁸⁴, superstițiile de acest gen fiind un semn că trăsăturile caracteristice vechilor țigani nomazi, temători de un necunoscut, parte întunecată a naturii cu care erau în strânsă comuniune, (necunoscut culmea manipulat și exploatat la maxim în interese proprii) s-au perpetuat în timp, chiar dacă „blestemele, descântecele, legările, dezlegările”⁸⁵, adică practicile magiei albe sau negre, le sunt strict interzise Gaborilor, de regulile specifice ale clanului.

Ca urmare, teama instinctivă a nomadului față de vrăjitorie, îi determină să interzică apropierea de mort a altor reprezentanți ai familiei, decât cei menționați mai sus, deoarece „dacă o ață ia ne poate blestema pe mine și ai mei pe vecie”⁴⁸⁶.

Un aspect foarte interesant și important al înmormântării îl reprezintă despărțirea de decedat pe ritmuri muzicale în care cântecele îmbină temele religioase cu cele laice. Iubitori de viață, muzicieni născuți, virtuozii ai instrumentelor, romii păstrători de tradiții în general, îl desfată pentru ultima oară pe cel trecut în neființă cu cântece ce reprezintă practic un aspect definitoriu al vieții de țigan, iar de acest obicei funerar nu au uitat nici gaborii.

Conform mentalităților, organizatorul este cel care acordă privilegiu primului cântec unui apropiat desigur după o consultare prealabilă cu familia deoarece „începerea melodiei mortului este o onoare pentru oricare Gabor”⁴⁸⁷. În selectarea celui căruia îi parvine această onoare se ține cont de trei criterii și anume „rang, vârstă, familie”⁴⁸⁸, iar respectul acordat personalităților se materializează în acest context prin faptul că „Gaborul respectat dă tonul și ceilalți cântă după el. Dacă un tânăr vrea să cânte mortului trebuie să ceară voie de la organizatori sau familie, iar dacă se crede că e bun, e lăsat să cânte”⁴⁸⁹.

La procesiune nu sunt utilizate instrumente muzicale „ca la alți țigani. Se cântă numai din gură de când se înserează până când se face dimineața”⁴⁹⁰. Practic, festivitatea funerară se desfășoară doar noaptea, iar o încărcătură emoțională specială o are ultimul cântec din cadrul ceremoniei, adică cel de dimineață după care participanții pleacă fiecare la casele lor. „Cel care cântă ultimul este ales cu mare grijă de familie și numit de către organizatori”⁴⁹¹ astfel încât să nu rănească orgolii personale. În cursul zilei, membri familiei au datoria „de a nu lăsa singur mortul și de a veghea la căpătâiul lui”⁴⁹² motivația constând tot în dorința de a evita blestemele și teama de a nu deranja liniștea decedatului cu o lipsă crasă de respect.

Cea mai importantă zi a ceremoniei este ultima, când prietenii și rudele se întrunesc pentru a conduce decedatul pe ultimul drum dar și a-i prezenta omagiul final, ce semnifică o recunoaștere a calității umane a defunctului. În consecință absența de la înmormântare este percepută ca lipsă de respect la adresa decedatului, astfel că „se vine la un gabor important din toată România, dar și gabori din Ungaria, Austria, Croația etc”⁴⁹³. O atenție deosebită se acordă necrologului sau iertăciunii unde, simbolic, „mortul își ia rămas bun de la vii”⁴⁹⁴, astfel încât nici o persoană relativ apropiată să nu fie omisă din cadrul ritualului chiar dacă nu este prezentă la festivitatea funerară; „dacă uiți pe cineva este

foarte grav și rămâne dușmănie pe viață că cel uitat zice că a rămas neîmpăcat cu mortul⁴⁹⁵.

După citirea necrologului se desfășoară un rit care reprezintă punctul culminant al ceremoniei, respectiv baterea cuielor în număr de trei în coșciug, misiune considerată sacră care le revine exclusiv băieților: „doar în cazul în care este singur la părinți poate să bată și fratele mortului, dar numai dacă le permite băiatul⁴⁹⁶.

Fără acceptul acestuia nu are voie „pentru că la noi asta-i o problemă de viață și de moarte. Nu are cum străinul să bată cuie la tata sau la mama în sicriu. Numai dacă aș bănuî că gândește vreunul așa ceva ar avea probleme cu mine⁴⁹⁷.

La cimitir decedatul este înmormântat într-o groapă căptușită cu lemn, care are un rol purificator în speță „curăță sufletul de rele⁴⁹⁸. Masa sau pomana servită după încheierea festivității poartă amprenta relațiilor ierarhice bărbat - femeie (totalmente în favoarea primului) cel puțin în cazul regulei care impune obligativitatea preparării mâncării doar din carne de vițel sau porc, fiind exclusă „tăierea de vițele sau de scoafe chiar dacă mortul este femeie“,⁹⁹ iar gaborul care ipotetic ar încălca această lege nescrisă și-ar anula benevol statutul social și prestigiul de care beneficia la un moment dat.

Îngroparea persoanei decedate pune punct final ceremoniei dedicate „Marii treceri“, actualmente nemaifiind cunoscute, deci necesare, ritualuri menite să protejeze comunitatea de spiritul defunctului metamorfozat în strigoi chiar dacă tema „față de cei neodihniți și neîmpăcați¹⁰⁰“ caracteristică grupurilor cu mentalități arhaice persistă un timp relativ îndelungat.

Obiectele vestimentare ale decedatului „nu se dau pomană la săraci¹⁰¹, ci sunt arse în cadrul unei mini-ceremonii „la care participă familia și apropiații mortului¹⁰² tradiție în care prezența flăcărilor, purificante în mentalul culturilor arhaice, sugerează o formă ritualică de epurare, îndepărtare și alungare a răului care este generată nu neapărat de teama față de tenebrele lumii de apoi, ci de relația pur-impur un rezultat de asemenea al superstițiilor. Concepută ca o multitudine de acte ritual-ceremoniale ce au drept obiectiv primordial izolarea protectoare a familiei și chiar a comunității de o criză ipotetică generată de înstrăinarea definitivă a unuia dintre membri, înmormântarea la gabori are în primul rând un rol comemorativ și mai puțin de refulare a durerii celor apropiați sau de consolare. În fața morții, gaborii, la fel ca oricare comunitate tradițională, nu adoptă o atitudine resemnată, „marea trecere“ fiind percepută ca un accident, o neșansă, semn că o continuitate a ciclului vieții în lumea misterioasă de dincolo,

datorită incertitudinilor și temerilor față de necunoscut, nu reprezintă nicidecum o tentație. Ca urmare încetarea condiției existențiale va reprezenta perpetuu o nenorocire, fiind tratată ca atare de comunitate.

Note

- ¹ Lucian Cherata, *Istoria țiganilor*, București, Editura "Z", 1992, p. 83.
- ² Informație primit de la Matei Mikloș, n. 1973, str.Liviu Rebreanu, nr. 6.
- ³ Ibidem.
- ⁴ Informație primită de la Șamu Katalina, n.1936, str.Griviței, nr.8.
- ⁵ Interviu cu Burcea Ludovic, n.1931, str.Griviței, nr.15.
- ⁶ Interviu cu Mihai Dumitru n.1969, str.Șezătorii, nr.19.
- ⁷ Idem.
- ⁸ Interviu cu Matei Mikloș.
- ⁹ Interviu cu Șamu Matei n.1988 str. Alexandru Volta nr.15.
- ¹⁰ Interviu cu Rupa Mikloș n.1953, str. Andrei Șaguna, nr.37.
- ¹¹ Idem.
- ¹² Idem.
- ¹³ Interviu cu Mikloș Elisabeta n.1933 str. Andrei Șaguna, nr.37.
- ¹⁴ Informație primită de la Stoica Lajos n.1965, str.Alexandru Volta nr.37
- ¹⁵ Interviu cu Gabor Ianos, n.1969 str.Marnei, nr.8.
- ¹⁶ Interviu cu Mikloș Matei n.1942, str.Griviței, nr.18.
- ¹⁷ Interviu cu Tilika Gabor n.1963, str.Oborului, nr.3.
- ¹⁸ Interviu cu Gabor Matei n.1975, str.Oborului, nr.3.
- ¹⁹ Idem.
- ²⁰ Interviu cu Mikloș Katalina n.1979 str.Liviu Rebreanu, nr.6
- ²¹ Interviu cu Gabor Ianoș.
- ²² Interviu cu Rupa Mikloș.
- ²³ Idem.
- ²⁴ Interviu cu Stoica Lajos.
- ²⁵ Informație primită de la Mikloș Szuszana n.1958, str.Andrei Șaguna, nr.37.
- ²⁶ Interviu cu Mihai Dumitru.
- ²⁷ Idem.
- ²⁸ Idem.
- ²⁹ Daniel Barbu, *Firea romanilor*, București, Ed. Nemira, 2000, p.27.
- ³⁰ Interviu cu Miklos Matei.
- ³¹ Idem.

- ³² Interviu cu Tilika Gabor.
- ³³ Idem.
- ³⁴ Interviu cu Gabor Ianoș.
- ³⁵ Informație primită de la Șamu Matei.
- ³⁶ Interviu cu Mikloș Rupa.
- ³⁷ Idem.
- ³⁸ Interviu cu Stoica Lajos.
- ³⁹ Heinrich von Wlislöck, *Asupra vieții și obiceiurilor țiganilor transilvăneni*, București, Ed. Kriterion, 1998, p. 88.
- ⁴⁰ Interviu cu Mikloș Matei.
- ⁴¹ Interviu cu Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁴² Heinrich von Wlislöck, *op. cit.*, vezi postfața semnată Delia Grigore, p. 88.
- ⁴³ Interviu cu Gabor Nicolae, n. 1974, Arad, str. Eftimie Murgu, nr. 41.
- ⁴⁴ Idem.
- ⁴⁵ Informație primită de la Rupy Gabor, n. 1946, Arad, str. Clujului, nr. 23.
- ⁴⁶ Heinrich von Wlislöck, *op. cit.*, p. 87.
- ⁴⁷ Interviu cu Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁴⁸ Interviu cu Burcea Ludovic, n. 1991, Arad, str. Griviței, nr. 15.
- ⁴⁹ Interviu cu Matei Mikloș, n. 1973, Arad, str. Liviu Rebreanu, nr. 6.
- ⁵⁰ Interviu cu Gabor Ianoș, n. 1969, Arad, str. Marnei, nr. 8.
- ⁵¹ Informație primită de la Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁵² Interviu cu Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁵³ Interviu cu Rupa Mikloș, n. 1953, Arad, str. Andrei Șaguna, nr. 37.
- ⁵⁴ Idem.
- ⁵⁵ Interviu cu Matei Mikloș, n. 1973, Arad, str. Liviu Rebreanu, nr. 6.
- ⁵⁶ Informație primită de la Șamu Katalin, n. 1936, Arad, str. Griviței, nr. 8.
- ⁵⁷ Idem.
- ⁵⁸ Interviu cu Mikloș Elisabeta, n. 1933, Arad, str. Andrei Șaguna, nr. 37.
- ⁵⁹ Interviu cu Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁶⁰ Interviu cu Gabor Szuszana, n. 1963, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁶¹ Interviu cu Gabor Ianoș, n. 1969, Arad, str. Marnei, nr. 8.
- ⁶² Idem.
- ⁶³ Interviu cu Mikloș Matei, n. 1942, Arad, str. Griviței, nr. 8.
- ⁶⁴ Interviu cu Gabor Szuszana, n. 1963, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁶⁵ Interviu cu Gabor Matei, n. 1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.
- ⁶⁶ Heinrich von Wlislöck, *op. cit.*, p. 87

- ⁶⁷ Interviu cu Mikloş Matei, n. 1942, Arad, str. Griviţei, nr. 8.
- ⁶⁸ Interviu cu Mihai Dumitru, n. 1969, Arad, str. Şezătorii, nr. 19.
- ⁶⁹ Idem.
- ⁷⁰ Interviu cu Burcea Ludovic, n. 1991, Arad, str. Griviţei, nr. 15.
- ⁷¹ Interviu cu Gabor Matei, n.1980, Arad, str. Lungă, nr.14.
- ⁷² Idem.
- ⁷³ Interviu cu Stoica Lajos, n.1965, Arad, str. Alexandru Volta, nr. 37.
- ⁷⁴ Idem.
- ⁷⁵ Idem.
- ⁷⁶ Infomaţie primită de la Mikloş Szuszana, n.1958, Arad, str. Andrei Şaguna, nr. 37.
- ⁷⁷ Interviu cu Mikloş Szuszana, n.1958, Arad, str. Andrei Şaguna, nr. 37.
- ⁷⁸ Interviu cu Gabor Szuszana, n.1963, Arad, str. Lungă, nr.14.
- ⁷⁹ Interviu cu Gabor Matei, n.1980, Arad, str. Lungă, nr.14.
- ⁸⁰ Idem.
- ⁸¹ Interviu cu Matei Gabor, n.1975, Arad, str. Oborului, nr. 3.
- ⁸² Idem.
- ⁸³ Interviu cu Gabor Matei n.1980, Arad, str. Lungă nr.14.
- ⁸⁴ Interviu cu Gabor Szuszana, n.1963, Arad, str. Lungă, nr.14.
- ⁸⁵ Idem.
- ⁸⁶ Idem.
- ⁸⁷ Interviu cu Rupy Gabor, n.1946, Arad, str. Clujului, nr.23.
- ⁸⁸ Interviu cu Şamu Gabor, n. 1988, Arad, str. Alexandru Volta, nr. 15.
- ⁸⁹ Interviu cu Mikloş Elisabeta, n.1933, Arad, str. Andrei Şaguna, nr.37.
- ⁹⁰ Idem.
- ⁹¹ Interviu cu Mikloş Katalina, n. 1979, Arad, str. Liviu Rebreanu, nr.6.
- ⁹² Interviu cu Gabor Szuszana, n.1963, Arad, str, Lungă, nr 14.
- ⁹³ Idem.
- ⁹⁴ Idem.
- ⁹⁵ Interviu cu Gabor Matei, n.1980, Arad, str. Lungă, nr 14.
- ⁹⁶ Interviu cu Burcea Ludovic, n.1991, Arad, str.Griviţeri nr.15.
- ⁹⁷ Interviu cu Matei Gabor, n.1980, Arad, str. Lungă, nr.14.
- ⁹⁸ Interviu cu Mikloş Elisabeta, n.1933, Arad, str.Andrei Şaguna, nr.33.
- ⁹⁹ Idem.
- ¹⁰⁰ Interviu cu Gabor Nicolae, n.1974, Arad, str. Eftimie Murgu nr. 41.
- ¹⁰¹ Interviu cu Mikloş Matei, n.1942, Arad, str. Griviţei, nr. 8.
- ¹⁰² Interviu cu Gabor Matei, n.1980, Arad, str. Lungă, nr. 14.

STUDY ON THE STATUS OF THE WOMAN, THE MENTALITIES AND THE HABITS OF THE CLAN OF THE GABOR RROMA

Abstract

The variety of the old clans of nomad Gipsyees determined during the centuries the sketch of traditions, with the mention that referring at the Gabor's clan which we are studying, a lot of them customs we are finding them at the other distincte groups of Rroma.

So, without any particularisation, the woman has a similar statute in the frame of all. Rroms familyes respect the old traditions. In this context we find typical elements only at Gabors. This paper-work analyses the role and the importance of the woman in the clan of Gabors in the 4 stages of the life: childhood, adolescence, maturity, old age. The relation ship between people are subordinate at a hierarchical system well-definite of the man, his rule in the group depends of the social prestige of the woman from his family.

The prestige of a man in the clan raises with the age, he analyses very carefful the social comportament of his wife and trates with the same seriosity the process of education comes to parent, indifferent of age and civil status of the woman.

In August 1868 the municipality Arad and society “Aradi közúti vaspálya-és téglagyár-részvénytársaság” (“Arader Strassenbahn- und Ziegeleifabriks-Actiengesellschaft”) started the negotiations about the construction of horse tramway lines to carry the passengers and goods, and the contract has been signed on 7 July 1869 to build three lines (Gara – Bd. Revoluției – Piața Avram Iancu – Calea Romanilor embankment of Mureș river to Papierfabrik; Gara – Calea Aurel Vlaicu – fabrica de spirt Neumann (near Beriera CFR Gai); from Calea Aurel Vlaicu – str. Cocorilor – fabrica de cărmămizi (Ziegelei)). The concession for 50 years was given on 14 January 1870, but the operation the main line from Gara to Mureș river was opened on 24 October 1869, line from Gara to Gai and brick yards (Ziegelei). The main line along central boulevard had 2 tracks (from Piața Podgoria to Piața Avram Iancu) – western used for passengers cars (with interval 15-30 minutes), and eastern – for goods traffic. The length of network was 13,6 km in 1887, but in 1892 and 1899 the line to Ziegelei was cut and dismantled and the network length decreased to 8,3 km. In 1892 there were 16 passengers and 6 goods cars (the number of passenger cars increased in 1893-96 to 21 vehicles). The goods traffic served the local factories at Mureș embankment and along recent Calea Aurel Vlaicu and shops in the central boulevard. The steam trains of railway Arad – Csanád used the urban tracks in 1903-1905 to access the center (up to Piața Avram Iancu) due to joint operation contract. Gasoline locomotive Daimler-Benz was tested in 1902 at the section Gai (Bariera CFR) – fabrica Walder (Calea Lipovei, near Piața Podgoria). In the end 1906 the horse tramway operated the main line from recent Piața Arenei (Boczkó út) via central boulevard (Bd. Revoluției) to Gara and another route from Gara to Gai (fabrica de spirt Neumann, Briera CFR) with 21 passengers cars and 6 goods wagons, which carried 556.715 passengers and 72.264 tons of goods in 1906.

The projects of electrification oh horse tramway were offered in 1896, 1898, 1904 (it included 2 lines) Andrassy platz – Jagerhaus in Csalaer Walde, Boczkogasse – Ovarplatz – Újarad – Aradul Nou) but never realized due to the concession monopoly of horse tram society and the funds lack. Horse tramways were municipalized in 1913 and since 30 June 1913 the horse operation along main boulevard line from Gara to Piața Arenei (Ovar ter) was suspended (horse traction kept on the section Gara – Gai). Arad was the first Hungarian city which

introduced the urban bus traffic since 20 June 1908 with 12 double-decker vehicles built at the local Waggonfabrik of Johann Weitzer (later = MARTA = Astra = Flamura Roşie = Gheorgi Dimitrov; opened in 1891 and has produced tramways for Timișoara, Arad, București and now is assembling the trolleybuses Astra-Ikarus-415T for București) by Westinghouse license. They carried 2.790.000 passengers in 1913 along 4 routes, including the main – from Gara along central boulevard to Piața Avram Iancu (Szabadstg ter). The World War II was a reason to requisition of all the buses to the army and since 26 July 1914 the horse cars returned its running along the central boulevard from Gara to Piața Arenei back. 5 second-hand steam locomotives from Debrecen were delivered in 1916 to Arad and 2 such locomotives started the goods service since 16 January 1916, 8 locomotives were in operation at the end 1917 hauling the 3 goods cars (the system had 19 such cars in the fleet in 1914). Goods branch to factory MARTA (Astra) was built in July 1916. 3 gasoline tramway locomotives (delivered by “Orenstein and Köppel”) with 2 horse since 12 February 1917. New line to airport was built in 1918 with steam tram operation.

The electrification of existing tramway lines and the network expansion was offered again in 1922 but unsuccessfully. Gasoline trams (so called trenul-tramvai) and steam locomotives with trailers operated Arad streets yet. The city council decided in November 1926 to substitute gasoline and steam tramway by buses and first 8 ones were delivered in 1927-28. The tramway operation Piața Avram Iancu – Bd. Regele Ferdinand – Bd. Regina Maria – (now both Bd. Revoluției) – Gara – Calea Aurel Vlaicu – bariera CFR (Gai, Neumann factory) was abandoned since 16 March 1929 and substituted by buses. The tracks were dismantled along the main boulevard during 1930 and all tramway equipment put on the sale in January 1931. There were 36 buses in operation in April 1940. Most of them were requisitioned in 1942 for the army and the city almost has lost the urban transport using only 2 buses between Gara and center. Tramway operation was offered to introduce again using the captured trams in Odessa (the Ukraine). 14 motor cars of gauge 1000 mm, rails and electric equipment were delivered from Odessa in the end 1947. The draft for the first line Gara – boulevard Regele Ferdinand and Regina Maria (Revoluției) – Piața Avram Iancu – podul Traian via Mureș was elaborated in the autumn 1942. The ground works along this line locomotive with trailers was put in passenger operation since April 1943 using old Trackd form Gara along Calea Aurel Vlaicu, to cartierul Gai (moara Neuman).

Tramway depot opposite to main railway station (Gara) was built and inaugurated on 6 September 1943. The rectifiers for tractive substation were ordered in Switzerland in 1943 because municipal power station could not supply d.c. for tramway. The municipality had got from the government the 90 years concession to build and operate electric tramways on 2 October 1943. The one track line with the gauge 1000 mm from Gara along boulevard Regele Ferdinand and Regina Maria to Piața Avram Iancu were laid in September–November 1943 and 2 of 14 tramways were repaired at “Astra” factory till the end 1943. The lack of rectifiers and small capacity of local power station were the reasons of opening operation with gasoline motors. Both cars were equipped by petrol motors (used “”motorină = heavy oil) and put in passenger service on 3 January 1944 from Gara via Bd. Regele Ferdinand to city hall. This gasoline tramway had the most expensive fare in Romania (14 lei). The service was extended via bd. Regina Maria to Piața Avram Iancu on February 1944 along one track, operating 2 cars with interval 30 minutes. This gasoline service was abandoned in 3 September 1944 due to war hostilities. All 14 ex-Odessa cars were returned back to Odessa in the autumn 1944. The electrification works of this line were resumed in 1946. The local factory “Astra” has built the first tramcar, the rectifiers arrived from Switzerland in September and after testing on 1 October the electric tramway operation with only one car started on 29 November 1946 from Gara to Piața Avram Iancu. Two more two-axle motor cars were built in own workshops in 1947, four – in 1948, three – in 1949 and three – in 1950. Old tracks from Gara via Calea Aurel Vlaicu to Piața UTA (Uzinele Textile Arad) and bariera CFR Gai (railway crossing near fabrica de spirt ”7 Noiembrie” ex-Neumann) was adapted to tramway service in 1947 (section Gara-UTA doubled in 1955). Three routes were in operation in June 1949: (1)Gara – Podul Traian, (2)Piața Avram Iancu – Gai, (3)Podul Traian – Gara Aradul Nou. Single-track line from bariera CFR (fabrica Neumann) along str. Dunării to Piața Gai (Sf. Ioan) was laid in August 1956 and opened in 1959. The idea to open the trolleybus service was offered in 1960 but not realized.

Tramway train Gemini (cars 14-15) were delivered from Timișoara and put in operation in 1952. First 4-axle Pullman (nr. 16) was built in workshops by the technical drafts of Timișoara tramway company in 1953 (they used the model Gb2/2). Pullman nr. 17 was assembled in 1953, 18 – in 1954, 19-23 – in 1955, 24 and 25 – in 1959 and 26, nr. 2 – in 1960 (totally 12). Four trailers were built by own workshops in 1958, ten trailers Vo8 were delivered from București in

1960 and 5 two-axle trains from București (V58+Vo8) – in 1963-65. In 1966 Arad had in its fleet 29 motor cars (12 two-axle locally built, 12 four-axle Pullmans, 5V58) and 20 small trailers (mainly Vo8). New depot was built at Victoriei and opened in November 1964. 12 two-axle trains I.T.B were delivered in 1965 70 and 30 second-hand such cars were brought in Sibiu in 1972-74, where the central line was closed. Some sets of I.T.B (Vo58+Vo8) consisted of two trailers.

Turning triangle at Piața Arenei was built in 1958 but transformed into loop in 1964. In 1966, next routes were in operation: (1) UTA – Piața Arenei, (3) UTA – Piața Arenei – Gara Aradul Nou, (4) Piața Arenei – UTA – Piața Gai. The main traffic problem at that time was joint railway-tramway operation on the tracks at Calea Aurel Vlaicu between Gara and UTA “30 Decembrie”, where the CFR locomotives with good cars operated their maneuvers and crossed tramway tracks making the main obstacle for regular passenger service. To avoid this problem this problem three separate tracks were laid here in 1967-68. The big loop near bariera CFR Gai (str. Făt-Frumos) was built in March 1973. New branch from Piața UTA via str. Cocorilor to str. Trestiei (now H. Coandă) was built in 1970 (route two) and extended via str. Pădurii to str. Căpitan Ignat in March 1973. Line from Piața Arenei (renamed at that time into Piața Romană) to Aradul Nou was renovated in 1972-74 and the second track along Ștefan cel Mare laid in 1977.

Ceaușescu visited Arad in 1972 and has given the order to build new big fertilizer factory (combinatul de îngrășăminte chimice) in eastern outskirts of the city (near village Vladimirescu; 11 km from the city center) and reconstruct the electric suburban railway Arad – Podgoria (see below) to tramway standards. Construction of new bridge (viaduct) over railway tracks at Calea Radnei and tramway track laying from Piața Podgoria along recent str. Iuliu Maniu and Calea Radnei started in 1974. Thirty Tatra T4R cars were ordered for this line and the first car arrived in September 1974 (totally ten in 1974) and further batches were delivered in 1975-81 (20 – in 1975, 40 – in 1978, 16 – in 1980 and 14 – in 1981; totally 100 with range nr. 80-179). Overbridge was finished in June 1976 but doubled tracks to the loop Micălaca-Vama and single track line from there to chemical factory – in 1978. Tramway service to combinatul was opened on 26 November 1978 with new routes 7 and 8 to the loop Micălaca (with interval 10 minutes) and routes 9 and 10 – to combinatul (40 minutes). The single track section between Micălaca and Vama and combinatul was managed by

dispatcher at the terminus “Combinatul”. The tracks via central boulevard was reconstructed in 1974 to adapt Tatra-cars. Since 1 February 1976 all the routes were changed and Tatra were used on routes 1, 3 but old fleet (Vo58+Vo8) used on routes 4, 5 and 6. Gemini twins 14+15 and all Pullmans were withdrawn in 1975-1980 and the rest of trains Vo58+Vo8 used on routes 4 and 5 – in 1982-85 after the first batch of Timis-2 (18 sets) was delivered to Arad in 1982. Since 1985 Arad had only Tatra T4R (90 unites) and Timiș-2 cars (44 sets). Old I.T.B sets were sold to Iași.

New lines and sections were built and opened in urban area in 1978-87: from the loop Căpitan Ignat via str. Pădurii, Condurașilor, Kogălniceanu, Dornei to Piața Arenei (in May 1981); to residential area Micălaca via str. Renașterii and Voinicilor (January 1984); via str. Petru Rareș to Gărdiște and SERE (June 1986) and its extension via Calea Zimandului and Ovidiu to CET Arad (1987); to residential zones II-III Micălaca via bd. N. Titulescu (August 1987). Suburban single-track electric railway 1000 mm from combinatul to Ghioroc was converted to tramway standards line with the same gauge (substitution of all the tracks and transformation of the tension from 1650V to 600V) in September 1983 and since that time urban trams could serve the population of villages of Podgoria just from the city center (Piața Arenei). Goods traffic line was laid in 1983-84 from str. Pădurii via recent str. Liviu Rebreanu to transport the road metal and gravel. After this big extension the track length of tramway network Arad had 96 km and 22 routes in 1996 (including 4 peak hours (barat) and 3 suburban to Ghioroc). The main depot at calea Vicotriei (depoul UTA) serves most of all routes, when depot of the former suburban electric railway at Micălaca (depoul de automotoare) – the routes of eastern direction and repairs Timiș-2 sets and TG4 from Stuttgart. In 1992 there were 95 T4R and 74 Timiș-2 cars.

The fleet became to have very poor conditions to the end 1980-ties and the company started the renovation of some Tatra and Timiș-2 since 1992 (till 1996 factory Astra modernized 23 T4R and 40 Timiș cars). Nevertheless the lack of “healthy” cars was a main reason to import 122 second-hand trams from Germany since 1995 and Arad transformed during 1995-2002 into “second-hand” tramway capital of Romania, presented cars from Zwickau, Halberstadt, Ludwigshafen, Stuttgart, Reihn-Haardt Bahn, Bochum, Würzburg, Essen, Halle, Mülheim, Mannheim (OEG), Mainz. Some of these second-hand cars were dismantled into spare parts of withdrawn. Arad is unique system in Romania

now which has so divers fleet from Germany and had 196 trams in the fleet list in 2001.

The tracks between main depot to the loop Căpitan Ignat along street Cocorilor were lifted after 1999 and new rout 22 between loop Căpitan Ignat to Piața Română was arranged which uses only Tatra-3R. The most frequented routes were 1,3,5,7,8,17,18,22 in October 2001. Only two vehicles (with big interval) are possible to be seen on the routes 15 and 16 due to the single track and passing loops. Route CET has only two trips per day by Timiș-set. Lines 9 and 10 to Combinatul Chimic have ten and six departures per day respectively; lines 11 and 12 to Ghioroc – six and five. Route 6 has termini Piața Gai – Piața Română (Arenei) and single-track section with very famous loop crowded by geese and cows at backyards of the local church at Gai.

There is a plan to extend tramway line from Gai to projected Zona Industrială at the international road E68 (direction to Nădlac).

Suburban electric railway Arad-Podgoria

The reach villages (Pâncota, Ghioroc, Radna, Lipova) located among vineyards and vine-growing areas (in Romanian called “podgorie”) at foothills of The Zărand mountains were connected by the local railway with Arad in 1906 (called at that time as Arad-Hegyálja Lokal Motorbanh; its Aktien-Gesellschaft was established on 4October 1905). It was laid along the left side (from Arad) of the road Arad-Deva and started in Araad at the Piața Podgoria passing recent str. Iuliu Maniu and Calea Radnei (in its beginning, at the left depot was built) and then along local road via villages Micălaca (in Hungarian – Mikelaka), Glogovaț (now Vladimirescu – Öthalom), Mândruloc (Mondolak), Cicir (Maros Csicsér), Sâmbăteni (Szabadhely; here the crossing by usual railways exists), to Ghioroc (Gyorok), from where the line diverged into two branches – to the north up to Pâncota and to south and south-east up to Radna. Northern branch had next stations from Ghioroc: Piatra Aradului (Aradkövi), Covăsânț (Kovaszi), Șiria (Vilagos), Galșa (Galsa), Mâsca (Muszka) and Pâncota (Pankota); Southern branch: Miniș (Menes), Păuliș (Opalos), Radna (Maria-Radna). In lipova (Lippa) near Radna the horse tram line existed (no dates of opening and closure available) in 1900-20-ties, which connected the railway to a resort Băile Lipova. The distance from Arad to Ghioroc is 22,3 km, from Ghioroc to Pâncota -22,2 km and from Ghioroc to Radna – 13,9 km (totally 58,4km but with all sidings and

another tracks – 71 km). The maximal decline was 32%, tracks were presented by Vingole rails and the gauge 1000 mm. Line crossed twice the state railways at the same level (in Micălaca and behind Sâmbăteni). There were 19 stations and six stops and a some passing loops (sidings = Ausweiche). Depots were built at Arad, Ghioroc, Radna and Pâncota. The operation was opened on 30 November 1906 with thermoelectric traction (benzin-elektrische Triebwagen with Dion-Boston gasoline motors 60 HP). There were 22 cars (for 52 passengers): 11 motor cars (automotoare; with two bogies and 4 tones weight, built by “Henning und Hartwick” Berlin) and 11 trailers (built by factory “Johann Weitzer” in Arad). Four trains ran daily in 1906 on the direction Aras-Ghioroc, four trains – Ghioroc-Radna, four trains – Ghioroc-Pâncota. Two goods steam locomotives were delivered in 1907 from Budapest to transport good cars.

The operation was inefficient and the company decided to electrify it. The electrification and modernization of tracks has been carried out during 1911 – 1912 by Ganz Elektrizitats – Aktien – Gesellschaft (Budapest) in the tension 1650 V supplying by Arad urban power station and substation built at Ghioroc. The iron – concrete poles were ailway along all the line. 15 new electric motor cars (with 50 HP motors, weight 28 tons) were delivered from Ganz - Danubis factory (Budapest). 11 old gasoline motor cars were rebuilt into trailers, and old 11 trailers used as usually. Each car was divided into two classes (2nd with seating places and 3rd with the same number) and 11 had mail and ailway departments. Old depots were rebuilt (Arad – for 2 motor cars, Ghioroc – for 6 cars, Radna – for 4 cars, Pâncota – for 4 cars) and new goods stations built at Arad (Arad – transbordare) and Radna to change the goods to state ailways. Main depot (for 12 motor cars) and workshops were located at Arad – transbordare. Electric operation started on 11 aprili 1913. Trains transported the passengers and the goods, using 15 passenger motor cars and 22 trailers, 29 goods cars for tons (including 5 closed, 20 opened and 4 cars for fertilizetransport). 2 goods locomotives were used for goods traffic as well. Each motor car had 4 motors (45 HP each). Main goods were wood, vines, construction materials. 8 trains everyday ran in 1914 by each destination. Suburban passengers trains of the main line (Arad – Ghioroc) consisted usually of 10 cars and 6 – 7 cars at branch lines. 5 trains everyday by each three destinations operated from May to November and 4 – in winter season in 1920 – ties. In 1920 trainstranported 1.254.763 passengers and 20.212 tons, in 1922 – 1.055.206 passengers (another dates are not available).

The railway under title CFAP (“Calea ferată electrică Arad – Podgoria”) was subordinated since 1920 to the society “Creditul pentru Intreprinderi Electrice” and later – to the direction of private railways of ministry of public works and communication, and had got the new concession from the state on 16 March 1935 up to 24 September 1995. The rails were substituted in 1934 – 35 to more heavy at the section Arad – Vladimirescu and the rest – in 1966 – 70. The trains consisted of 5 – 7 cars in 1930 – 40 – ties. The current was transformed from 2 – phase to 3 – phase in 1942 (from 42 Hz to 50 Hz). Due to modernization of Arad urban power station.

The railway didn't operate between 11 September and 20 October 1944 due to war hostilities in this area. In June 1948 it has been nationalized and since 1 October 1948 became as a part of CFR. The fleet consisted of the same 15 motor cars, 22 trailers and 29 goods cars. Short services between Arad and Micălaca were introduced since 1 April 1951 with interval 20 minutes. 6 everyday trains ran between Arad – Ghioroc and Ghioroc – Pâncota and 5 between Ghioroc and Radna in 1960; 10,9 and 7 respectively in 1970; 9,9 and 7 – in 1980. The fleet consisted of 14 motor cars, 23 trailers and 29 goods cars in 1977 and 3 – cars sets dominated at that time. This line served the peasants of Podgoria who trade its production at urban markets of Arad early morning and returned back afternoon, the workers who were engaged at Arad factories and lived in villages; tourists visited the mountains, including cabană de la Căsoaia. Electric suburban trains had different local popular names – automotorul electric, tramvaiul Podgoriei, linia electrică.

The construction of fertilizer combinat in 1972 – 77 was a main reason of transformation the railway into tramway line, because big number of workers must be transported to this factory. Overbridge at railway crossing with state railways was built in 1976 near main depot and workshops Arad – transbordarea, and due its construction the operation was cut between piața Podgoria and Micălaca (along str. Iuliu Maniu) since 16 April 1973. Buses substituted this closed section and served as shuttle between electric trains and urban tramway network. Operation section Ghioroc – Radna was suspended since 26 May 1974, but reopened again in 1978. Due to the construction of new tramway line via calea Radnei to fertilizer combinat the new branch of suburban railway was built from main road (village Vladimirescu) to the poarta (gate) 1 of this combinat in 1978, and since 15 November this year the suburban electric line was cut again – from Micălaca to combinat chimic. Near the combinat gates the new building of terminus was

built, where the passengers of suburban trains were making their transfer to urban tramways since 26 November 1978. Since 1 June 1981 the operation between Ghioroc and combinat chimic (14,4 km) was suspended due to the rails change for transformation it into tramway standards and change the tension from 1650 V to 600 V and substituted by bus service. Since 1 January 1983 the rest of this railway was transferred to CT Arad (operator of urban tramways). It was reopened since July 1983 as usual tramway routes 11, 12, 13 but with big intervals (with 9, 15 and 3 departures per day respectively). The trip from Arad to Ghioroc took 42 minutes and had 3 passing loops in the single track section between the junction to combinat and Ghioroc. There was a project to adaptate the rest of network to tramway lines, but this idea hadn't implemented. Last section Pâncota – Ghioroc – Radna was closed since 1 October 1991 and substituted by buses. 11 motor cars, 12 trailers and 19 goods cars were in the fleet list at the moment of this closure. Some old motor cars kept in the depots and were renovated for tourist purposes in 1990 / ties and used sometimes by occasion. Second – hand German articulated tramway train (1054 + 1014) from Rhein – Haardt – Bahn ran since 1996 the former electric railway line imitating the suburban spirit of nonexisted now the oldest in Romania electrified railway line.

*** Nota editorului**

Lucrarea de față este rezumatul cărții lui Serghei Tarkov, *Arad Tramway History. Urban Tramway system*.

Model	Yers of deliveries	Withdrawal yers	Total number	Range nr.	Remarks
Electric 2 – axle motor cars	1946 – 50	1960 – 74	13	1 – 13	First car built by factory “Astra” (Arad) and next ones by own workshops
Motor 2 – axle gewrman F – II (back – to – back)	1952	1976?	2	14/15	Ex – Timișoara
Bogie 4 – axle motor cars Pullman	1953 – 60	1975 – 80	12	16 – 26,2	Built by own workshops by the model Gb2/2 (Timișoara)
2 – axle trailers Vo8	1958 – 74	1970 – 85	32	27, 28, 30 – 34, 37 – 39, 41, 43 – 45, 47, 49, 51, 53, 55, 56, 58, 60, 61, 64, 69, 70, 72, 75 – 79	From Atelierele Centrale București and ex – Sibiu (1972 – 74)
2 – axle motor cars Vo58 and Vo56	1963-74	1970-85	19	29, 35, 36, 40, 42, 46, 48, 50, 52, 54, 57, 59, 62, 63, 66 – 68, 73, 74	I.T. București and second – hand from Sibiu (1972 – 74)
Tatra T4R	1974- 81	1990	100	80 – 179	
Timiș – 2 sets	1982 – 86	1989	44 sets	” - 25/26, 27/64, 29/30 – 35/36, 180/181 – 230/231	Electrometal factory (Timișoara)

GT4	1995 – 97, 2000		18+8+5 =31	554, 570, 575, 583, 584, 595, 604, 607, 608, 611-613, 493, 555, 561, 567, 569, 572, 623-628, 633, 697, 406, 407, 486, 490, 494	Ex – Stuttgart
2 – axle Tw	1995		3	37, 41, 42	Ex – Halberstadt
T2D	1996		8	914, 915, 918,920, 922, 924 – 6	Ex- Zwickau
T2-64	1996		1	921	Ex- Zwickau
T57	1996		1	958	Ex- Zwickau
B-2-62, 64	1996		7	962, 969, 972, 986, 989 – 991	Ex- Zwickau
B2D	1996		2	994, 997	Ex- Zwickau
Duewag GT6	1996		10	107-109, 113, 122, 130-133, 138	Ex- Ludwigshafen VBL

Duewag GT6	1996		2	1054+10 14	Ex-RHB
GT6	1996		8	33-35, 43-45, 49, 53	EX -Bochum- Gelsenkirchen
GT6	1997		4	271, 274, 276, 279	Ex-Wurzburg
	1998		4+4=8	Tw 301- 304, Bw 311-314	Ex-OEG-Bielefeld
Tatra	1998		2+2=4	Tw 1027, 1039; Bw 149, 163	Ex-Halle
	1998		1+1	230+185	Ex-Muelheim
GT8	1998, 2000, 2001		5+7+4= 16	1751, 1754, 1755, 1757, 1760, 1752, 1756, 1758, 1851, 1854, 1853, 1855, 1856, 1858, 1861, 1865	Ex-Essen
GT6	2000		3	258, 260, 262	Ex-Muelheim
GT8	2000		2+2=4	263, 264+Bw 167, 183	Ex-Muelheim

IN MEMORIAM Mircea Barbu (1944 – 2004)

Născut la Arad, în 28 mai 1944, Mircea Barbu a absolvit gimnaziul și liceul (Moise Nicoară) în orașul natal, urmând apoi cursurile Facultății de Istorie (Secția istorie universală) din cadrul Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj (1962 – 1967), al cărei doctorand a fost mai târziu. După absolvire, a fost angajat ca muzeograf la Muzeul din Arad (1967) iar din 1988 a fost șeful secției de arheologie-istorie.

Reprezentant de marcă al arheologiei arădene, al cărei eponim a fost în ultimele trei decenii, Mircea Barbu s-a dedicat, în primul rând, studiului civilizației dacice și perioadei primului mileniu creștin. Dovadă stau numeroasele șantiere arheologice pe care le-a condus sau în al căror colectiv științific a fost membru: Vladimirescu – biserica prepozitală (1969 – 1971; 1983), Vărădia de Mureș (1971 – 1974), Hălmagiu (1973 – 1974), Felnac (1975 – 1977), Vladimirescu – Cetatea de pământ (1975 – 1980), Sântana (1979), Chișineu-Criș (1980), Săvârșin (1980 – 2001), Frumușeni (1981), Feniș (1981; 1989), Zărand (1982), Bulci (1976 – 1989), Berindia (1986). Dintre acestea, cercetările de la Vladimirescu și Săvârșin rămân fundamentale pentru istoria României. Rezultatele muncii sale le-a făcut publice prin zeci de comunicări susținute la prestigioase manifestări științifice naționale și internaționale, studii de specialitate publicate în țară și străinătate, conferințe, articole de presă, filme documentare. A contribuit esențial la elaborarea unor lucrări monografice dedicate județului și orașului Arad: *Aradul – permanență în istoria patriei*, Arad, 1978; *Studii privind istoria Aradului, București*, 1980; *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999; *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. I. Județul Arad*, Timișoara, 1999.

Foarte activ și îndrăgit în cadrul breslei arheologilor (membru fondator al Societății Arheologice Române – 1999), el s-a implicat și într-o mare diversitate de sectoare ale vieții cetății: președinte al Societății Numismatice, membru al Comisiei zonale de heraldică, membru al mai multor societăți și asociații culturale. Spirit enciclopedic și suflet larg, Mircea Barbu a avut întotdeauna la îndemână un răspuns pertinent și un sfat călduros pentru cei care au apelat la el. Și au fost mulți, foarte mulți.

Din dimineața zilei de 29 ianuarie 2004 inima lui a încetat să mai bată. Dumnezeu să-l odihnească în pace.

Bibliografie

- Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu*, în *Ziridava* 6, 1976, p. 46 – 56 (colaborare M. Zdroba)
- Noi contribuții privind cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în *Ziridava* 8, 1977, p. 17 – 28 (colaborare M. Zdroba)
- Așezarea dacică de la Vărădia de Mureș*, în *Ziridava* 9, 1978, p. 21 – 40 (colaborare M. Zdroba)
- Sistemul monetar dacic în Transilvania*, în *Ziridava* 10, 1978, p. 61 – 66 (colaborare E. Chirilă)
- Cercetările arheologice de la Bulci și împrejurimi*, în *Ziridava* 10, 1978, p. 67 – 80 (colaborare Șt. Ferenczi)
- Șantierul arheologic de la Arad – Vladimirescu. Campania 1977*, în *Ziridava* 10, 1978, p. 101 – 122 (colaborare M. Zdroba)
- Istoria veche*, în *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 42 – 76 (colaborare E. Ivanof)
- Tezaurul monetar de la Șomoșcheș*, în *Ziridava* 11, 1979, p. 141–144 (colaborare E. Chirilă)
- Cercetările arheologice de la Arad-Vladimirescu*, în *Ziridava* 11, 1979, p. 181 - 194 (colaborare M. Zdroba)
- Monede divizionare dace din Dacia*, în *Acta MP* 3, 1979, p. 81 – 85 (colaborare E. Chirilă)
- Tezaurul monetar de la Șomoșcheș – Cermei. Cronologie și semnificație istorică*, în *Ziridava* 12, 1980, p. 97 – 100 (colaborare E. Chirilă)
- O imitație de drahmă dyrrhachiană din județul Arad*, în *Ziridava* 12, 1980, p. 127 – 130 (colaborare E. Chirilă)
- Cercetările arheologice de la Sîntana. Campania 1979*, în *Ziridava* 12, 1980, p. 131 – 150 (colaborare E. Dörner)
- Săpăturile arheologice de la Arad- Vladimirescu. Campania 1979*, în *Ziridava* 12, 1980, p. 151 – 164
- Așezarea dacică de la Săvârșin (jud. Arad)*, în *Ziridava* 12, 1980, p. 101 – 116
- Civilizația dacică în părțile arădene*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 47 – 67 (colaborare E. Ivanof)
- Evoluția istorică a zonei Aradului până în secolul al X-lea*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 7– 46 (colaborare E. Ivanof)
- Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII – IX*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 68 – 81 (colaborare E. Ivanof)
- Sfârșitul emisiunilor monetare dace în Dacia intracarpatică*, în *Ziridava* 13, 1981, p. 111 – 116 (colaborare E. Chirilă)
- Cercetările arheologice de la Săvîrșin*, în *Ziridava* 14, 1982, p. 49 – 66 (colaborare G. P. Hurezan)
- Noi descoperiri dacice la Arad – Micălaca*, în *Ziridava* 15 /16, 1987, p. 43 – 54 (colaborare A. Mureșan)
- Tezaurul dacic de la Feniș. Cronologie și semnificație istorică*, în *Ziridava* 15/16, 1987, p. 55 – 58 (colaborare E. Chirilă)
- Noile descoperiri arheologice de la Berindia (jud. Arad)*, în *Symposia Thracologica* 5, 1987, p. 16

- Așezarea de la Iosaș – Anele (jud. Arad), în Sargetia 25, 1992 – 1994, p. 13 – 24 (colaborare S. A. Luca)*
- Moneta dacică în vestul României, în Ziridava 18, în Ziridava, 1993, p. 35 – 38 (colaborare E. Chirilă)*
- Monede romane imperiale în zona arădeană, în Ziridava 18, 1993, p. 63 – 77 (colaborare cu P. Hügel)*
- Fortificații dacice pe valea Mureșului inferior, în Ziridava 19/20, 1996, 45 – 57*
- În legătură cu o cataramă tip Sucidava descoperită la Pecica județul Arad, în Ziridava 19/20, 1996, p. 91–93*
- Die Arader Ebene im 2.– 4. Jh. n. Chr./ Câmpia Aradului în secolele 2 – 4 d.Hr., în Acta MP, 2, 1997, p. 539 – 596 (colaborare cu P. Hügel)*
- Márki Sándor és az aradi liceum régiséggyűjteménye, în Studia Archaeologica 5, Szeged, 1999, p. 489 – 582 (colaborare G. P. Hurezan, I. Szatmári)*
- Sándor Márki și colecția de antichități a Liceului din Arad (I), în Ziridava 22, 2000, p. 295 – 314 (colaborare G. P. Hurezan, I. Szatmári)*
- Sándor Márki și colecția de antichități a Liceului din Arad (II), în Ziridava 23, 2002, p. 459 - 557 (colaborare G. P. Hurezan, I. Szatmári)*

Peter Hügel

IN MEMORIAM Eugen Gluck (1927- 2004)

În 27 noiembrie 2004 s-a stins din viață cunoscutul istoric arădean Eugen Gluck. A plecat dintre noi pe neașteptate, lăsând în urma lui un gol în cercetarea românească.

S-a născut la 27 sept.1927 în Arad, unde, după ce a absolvit școala primară, a urmat Liceul "Moise Nicoară"(1938-40; 1944 -45) și Liceul romano-catolic (1940-44; 1945-46). Bacalaureatul l-a susținut în 1946 la Oradea.În intervalul 1948-1952 a urmat cursurile Facultății de istorie-geografie și ale Facultății de istorie - filosofie a Universității " Babeș-Bolyai" din Cluj.

După susținerea examenului de stat, în 1952, a fost pe rând asistent, șef de secție și locțiitor de director la Muzeul Raional Arad. Din 1960 trece la catedră funcționand până la pensionare, în 1989, ca profesor de istorie la diverse școli din Arad.

Încă din anul 1953 a început să desfășoare o susținută activitate de cercetare în domeniul istoriei, colaborând cu Academia Română iar din 1979 și cu Centrul de Istorie al Federației Comunităților Evreiești din București.

După 1990 a fost inclus în colectivul de cercetare al Centrului European de Studii în Probleme Etnice și Comunicare Socială.

Pe parcursul vieții a umblat mult, efectuând cercetări atât în țară (Arad, Timișoara, Oradea, Cluj, Sibiu, Satu Mare, Baia Mare, București etc.) cât și în diferite arhive și muzee din Ungaria, Austria, Germania, Franța, Suedia, Belgia, Vatican, Israel.În tot acest timp a participat la numeroase sesiuni științifice. Extrem de harnic, cu o memorie extraordinară a scris mult, abordând o problematică diversă, într-un mare număr de publicații din țară și din străinătate. A plecat lăsând în urma lui o moștenire impresionantă: 703 studii, articole și recenzii, semnate pe parcursul a 51 de ani de activitate. Eternă recunoștință.Pioasă amintire!

Bibliografie selectivă

Cărți

1999

*** *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, III, București (colab.)

1996

*** *Istoria evreimii arădene*,Tel-Aviv (colab.)

1990

*** *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, II/2, București (colab.)

- 1988
 *** *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România II/1*, București (colab.)
- 1986
 *** *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, I, București
- 1984
 *** *Organizația pionierilor-școală a educației comuniste, revoluționare a copiilor*, Arad
- 1982 (colab.)
 Eugen Glück, Alexandru Roz, *Aradul muncitoresc*, București.
- 1981
 Eugen Glück, Alexandru Roz, *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene. 1821-1918*. Timișoara
- 1980
 Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad
- *** *Studii privind istoria Aradului*, Ed.Politică, București
- 1978
 Ocskó Tereza, București
- *** *Aradul permanență în istoria patriei*, Arad.(colab.)
- Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, vol.IV
- 1977
 Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul în perioada războiului de independență*, Arad
- *** *Aradul și răscoala țăranilor din 1907*, Arad.(colab.)
- *** *Din activitatea organizației tineretului arădean (1949-1970)*
- 1976
 Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, vol. II-III
- 1975
 *** *Contribuția maselor populare arădene la pregătirea și înfăptuirea actului de la 6 martie 1945*, Arad. (colab)
- 1974
 Eugen Glück, Nicolae Roșuț, *Aradul și mișcarea memorandistă*, Arad, vol.I
- 1972
 *** *Din tradițiile mișcării revoluționare a tineretului arădean*, Arad.
 *** *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad.(colab.)
- 1971
 Wetzler Eva, Eugen Glück, *Bartók könyv*, Ed.Kriterion

Studii și articole

2004

- Consolidarea așezărilor evreiești maramureșene în intervalul 1690- 1848*, în *Dilema Europei Centrale:Conviețuire sau coexistență*, Arad, 438-455.
- Contribuții cu privire la legiunea greco-valahă (1793-1801)*, în *Lumina .Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria*, Giula, 18-21
- Contribuții cu privire la istoria românilor uniți din nord-estul Ungariei*, în *Simpozion*, Giula, 68-107.

2003

-*Consolidarea comunității evreilor din Bucovina în perioada 1786-1849*, în *Minoritarul imaginar. Minoritarul real*, 436-45

-*Străduințe privind apărarea și consolidarea școlilor ortodoxe române din Câmpia Tisei (1879-1893)*, în *Simpozion, Giula*. 83-98.

-*Contribuții cu privire la studiile universitare ale lui Vasile Goldiș*, în *Lumina. Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Giula*. 15-18.

2002

-*Giula, centrul românilor din Ungaria*, în *Studia Universitatis "Vasile Goldiș" vol.12.*, Arad. 249-268.

-*Rolul periodicelor românești editate la Budapesta în răspândirea literaturii române moderne (1863-1919)*, în *Ziridava, XXIII*, Arad, 453-459

-*Contribuția comunității evreiești arădene de promovare a reformei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Interetnicitate în Europa Centrală și de Est*, Arad. 386-426

-*Contribuții cu privire la activitatea parlamentară a lui Ștefan C. Pop, în primii ani ai activismului (1905-1907)*, în *Aradul Cultural*, 1-2, Arad. 128-131

-*Date privind școlile ortodoxe române din Câmpia Tisei în primul deceniu al aplicării Regulamentului Organic*, în *Simpozion, Giula*, 88-95.

2001

-*Comunitățile izraeliene arădene în perioada anilor 1848-1918*, în *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*. Arad, 191-252.

-*Școlile românești din nord-estul Ungariei (sec. XVIII-XX)*, în *Simpozion, Giula*. 73-97.

2000

-*Contribuții cu privire la originea toponimului Arad*, în *Ziridava, XXII*, Arad, 39-57.

-*Zona Aradului în cartografia europeană a sec. XII-XVIII*, în *Aradul Cultural*, Arad. iunie. 68-73.

-*O veche arhivă personală arădeană*, în *Ziridava, XXII*, Arad, 283-286

-*Războiul de Independență al României în viziunea presei austriece*, în *Ziridava, XXII*, Arad, 287-294

-*Informații din presa confesională israeliană în circulație în Transilvania (1848-1918)*, în *Modele de convingere în Europa Centrală și de Est*, Arad, 276-308

-*Contribuții cu privire la activitatea școlilor românești din sud-estul Ungariei (1868-1918)*, în *Simpozion, Giula*. 28-61.

1999

-*Restructurarea populației evreiești din Transilvania (1790-1848)*, în *Minoritățile între identitate și integrare*, Arad. 152-164

-*Valori artistice de interes românesc în Ungaria*, în *Studii și comunicări. Museum Arad. III*. 281-290.

-*Deputați români în parlamentul Ungariei din 1848-49*, în *Simpozion, Giula*. 46-65.

-*Documente din arhiva episcopiei ortodoxe române din Arad privind parohiile din sud-estul Ungariei*, în *Lumina, Giula*. 15-18.

-*Contribuții cu privire la biografia lui Ștefan Cicio Pop*, în *Aradul Cultural*, decembrie, Arad. 107-109.

-*Un mare macedoromân uitat: Gheorghe Ioanovici de Duleu și Valea Mare*, în *Aradul Cultural*, decembrie, Arad. 101-103.

1998

-*Părțile arădene în istoria anilor 1918-1919*, în 1918.Sfârșit și început de epocă, Zalău-Satu Mare, 261-278.

-*Evreii din Timișoara între anii 1848-1918.Aspecte economico-sociale, politice și demografice*, în Studia et Acta Historiae Iudaeorum. Romaniae,III, București .127-146.

-*Unele date despre senioratul de Ciuci, în Ziridava*, XXI, Arad, 165 -168

-*Date cu privire la perioada războaielor franceze în fondurile arhivistice arădene(1792-1815)*, în Ziridava,XXI,Arad, 169-179.

1997

-*Aradul leagănul primului partid românesc din Transilvania în perioada dualistă*, în Studia Universitatis “Vasile Goldiș”, Arad. vol.7.151-152

-*Contribuții cu privire la populația evreiască a Banatului în secolele X-XVIII în Studii și Materiale de Istorie Medie*, XV, București.97-110.

-*The Educational and Economic Conditions of the Jews în Werstern Transylvania în the 19 the Century*, în Studia Judaica, 6, 137-167.

-*Un pictor originar din Transilvania la Szentes : Koszta József(1861-1949)*, în Studii și comunicări.Museum Arad, VI, 241-246

1996

-*Evreii din Bucovina în perioada 1774 -1786* ,în Analele Bucovinei , nr. 1,Suceava. 111-129;nr.2. 363-386

-*Date cu privire la populația evreiască din Cernăuți(1774-1918)*, în Historia Urbana, nr. 1-2, Sibiu. 85-96.

-*Contribuții cu privire la integrarea evreilor din Transilvania în viața publică și religioasă a României(1918-1922)*, Satu Mare, 13, Satu-Mare. 219-228.

-*Informații din presa locală privind internații sârbi din Cetatea Aradului*, în Studia Universitatis “Vasile Goldiș”, 6, 25-31.

-*Pe urmele globurilor pământesti medievale*, în Ziridava, XIX-XX, Arad, 163-166

-*Contribuții la istoria medicală medievală a Aradului*, în Ziridava, XIX-XX, Arad, 167-170

-*Relatări din presa cehă și poloneză privind răscoala din 1784*, Ziridava, XIX-XX, Arad. 179-183.

-*Noi contribuții privind răscoala populară din 1784 în presa din Germania*, în Satu Mare, 13, Satu-Mare.111-118.

1995

-*Fondul de carte veche românească de la Nyiregyháza*, în Biblioteca și Cercetarea,19, Cluj-Napoca.63-66

-*Cercetări în arhivele și bibliotecile din Israel*, în Revista Istorică, nr. 3-4. 425-427.

-*Evreii originari din România în Israel*, în Revista Istorică, nr.1-2. 125-133.

1994

-*Despre unele ediții ale lucrărilor rabinice în bibliotecile din România*, în Biblioteca și Cercetarea, XVIII, Cluj-Napoca. 36-39.

-*Contribuții la istoria comunității românești din Ungarie*, în Revista de istorie, 5, nr.5-6. 479-485

-*Problema evreiască din România văzută de unele ziare străine (1940-1944)*, în Revista Culturii Mozaic, nr.786. 9

- Evreii din Ardealul de Nord între 1940-1944* , în Revista Cultului Mozaic, nr.788. 4
- Hasidismul*, în Revista Istorică, nr-5-6. 591
- 1993
- *Știri trimise de ziarul german Bayreuther Zeitung referitoare la răscoala din 1784 din Transilvania*, în Ziridava, XVIII, Arad. 407-411.
- Muzee din Israel*, în Revista Muzeelor, nr.4., București. 65-67.
- 1992
- Biblioteca Vasile Goldiș*, în Studia Universitatis “Vasile Goldiș”, nr.2 , Arad. 22-23.
- Populația evreiască a orașelor și satelor din Transilvania(1688-1920)* , în Anuarul Institutului de Istorie, XXXII, Cluj-Napoca. 157-162.
- O cronică ebraică despre români*, în Crisia, XXII, Oradea. 261-264.
- Date noi despre evoluția demografică a populației evreiești din Transilvania.Epoca Principatului (sec.XVI-XVII)*, Revista Istorică, nr.3-4, București.303-320.
- 1991
- Muzeul comunităților evreiești din România*, în Revista Muzeelor, nr.3. 3-10
- Noi cercetări privind cartea umanistă în bibliotecile românești*, în Biblioteca și Cercetarea, XV, Cluj-Napoca. 53-60.
- 1990
- Unele informații privind istoria României,cuprinse în izvoarele narative medievale*, în Revista istorică, 4, București. 335-346.
- Noi contribuții la circulația cărții umaniste în țara noastră*, în Biblioteca și Cercetarea, XIV, Cluj-Napoca. 96-101.
- 1989
- Din răsunetul european al răscoalei din 1735*, în Crisia, XIX, Oradea, 423-428.
- Noi contribuții cu privire la viața și activitatea pictorului Nicolae Popescu*, în Studii și Cercetări de Istoria Artei.Seria artă plastică, Tom III, București. 53-55.
- 1986
- Date noi privind viața și activitatea lui C.D.Rosenthal*, în Studii și Cercetări de Istoria Artei.Seria arte plastice, Tom 33, București. 70-79.
- 1985
- Aspecte din contribuția medicilor evrei la dezvoltarea activității curative în Transilvania în secolele XVI-XVII*, în Revista Cultului Mozaic, nr. 567-568. 10
- 1984
- Imaginea litoralului românesc pe harta nautică a lui Jehuda ben Zara(1497)*, în Pontica, XVII, Constanța.
- Documente maramureșene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în Revista Cultului Mozaic, nr. 563.1-6
- 1982
- *Realități ale societății românești din zona Aradului la mijlocul secolului al XIII-lea oglindite în “Carmen Miserabile” a lui Rogerius*, în Ziridava, XIV, Arad.119-127
- Contribuții cu privire la legăturile Aradului cu Țara Românească și Moldova (până la 1700) în Ziridava* , XIV, Arad.141-155.
- 1981
- Contribuții cu privire la istoricul cetății de la Ineu*, în Ziridava,XIII,Arad.131-148.

-Monumente și locuri istorice din județul Arad legate de mișcarea națională pentru desăvârșirea unității statelor românești (XVIII-XX), în Ziridava , XIII, Arad. 433-449 (colab.)

1980

-Vechi manuscrise provenite din părțile Aradului și Bihorului, în Ziridava, XII, Arad. 201-202.

-Din mișcarea muncitorească și socialistă arădeană (1901-1914), în Ziridava, XII, Arad. 251-280.

1979

-Unele probleme ale trecerii de la feudalism la capitalism în agricultura arădeană, în Ziridava, XI, Arad. 291-307

1978

-Câteva considerații preliminare privind lucrarea "Deliberatio"(sec.XI), în Ziridava, X, Arad. 189-196.

-Industria arădeană între 1848-1894, în Ziridava, IX, Arad. 95-116.

-Ecoul unirii principatelor în presa arădeană, în Ziridava, IX, Arad . 91-94.

1977

-Ecoul răscoalei din 1907 în părțile Aradului, în Ziridava, VIII, Arad. 293-315.

-Răscoala din 1907 a țăranilor din România în viziunea forțelor democratice arădene, în Ziridava, VIII, Arad. 293-314.

1976

-Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII-X), în Ziridava, VI, Arad. 73-88

1975

-Un omagiu adus lui Ioan Rusu Șirianu. Foaie comemorativă din 1909. în Ziridava, V, Arad. 81-87

-Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga-Popovici, în Ziridava, V, Arad, 155-168.

-Csiky Gergely-dramaturg arădean progresist, în Ziridava, V, Arad. 199-209.

1974

-Contribuții la biografia lui Octavian Goga.Alegerile de la Chișineu-Criș, în Ziridava III-IV, Arad. 156-162 (colab.)

-Mișcarea muncitorească arădeană între anii 1918-1921, în Ziridava, III-IV, Arad, 186-199.(colab.)

-Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa centrală comunistă și muncitorească (1921-1933), în Ziridava, III-IV, Arad. 203-222.

1973

-Evoluția demografică din comitatul Arad în secolul al XVIII-lea, în Revista Arhivelor, București, nr.2. 307-315 (colab.)

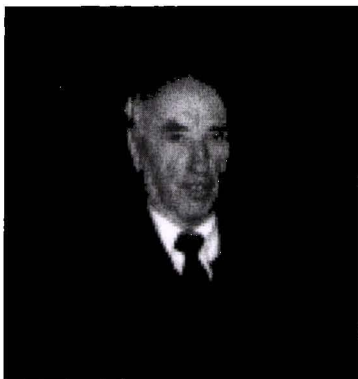
1962

-Despre lupta antihabsburgică și antifeudală a țăranilor din părțile arădene în anii 1849-1853, în Studii și Articole de Istorie, V, 175-196

1959

- Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514, în Studii și Materiale de Istorie Medic, II, 431-448 (colab.)

Rodica Elena Colta

IN MEMORIAM Geza Kovách (1925-2004)

Cunoscutul istoric arădean Géza Kovách s-a născut la Odorheiu Secuiesc la 22 decembrie 1925. Părinții au divorțat, de aceea la vârsta de patru ani s-a mutat cu mama la Zalău, unde și-a petrecut copilăria. A urmat cursurile Colegiul Reformat „Wesselényi”, susținând examenul de bacalaureat în 1944, în timpul celui de al doilea război mondial. Împreună cu toată generația de absolvenți din anul respectiv a fost incorporat și trimis pe front. A luptat în cadrul unei unități de transmisioniști. La sfârșitul războiului, unitatea lui a depus armele în fața armatelor aliate din Apus, ajungând prizonier de război.

După un an, în 1946, s-a reîntors în țară unde, grație legii „Voitec”, s-a înscris la Facultatea de Istorie-Etnografie din cadrul Universității „Bolyai”, direct în anul III, completându-și studiile din anii anteriori, paralel cu terminarea cursurilor din anii III și IV. După reușita la examenului de stat (1948), a devenit preparator la catedra de etnografie, apoi asistentul profesorului Jakó Zsigmond la catedra de istorie medievală. Încă din studenție a contribuit la salvarea arhivelor unor familii nobiliare din comitatul Zalău, acestea aflându-se la arhivele din Cluj.

În anul 1951, s-a mutat la Arad, împreună cu familia, unde, pentru un scurt timp, a fost angajatul muzeului regional, apoi a devenit profesor de istorie. A predat la școala generală din Grădiște, la Școala Pedagogică Maghiară (1954), iar din 1955 până la pensionarea lui, în anul 1986, la Liceul Mixt Maghiar, acesta devenind apoi Liceul nr. 3, mai târziu nr. 11. Mulți elevi de-ai lui, urmând exemplul dascălului lor, au devenit profesori de istorie.

În tot timpul vieții, a fost un cercetător consecvent în domeniile istoriei și etnografiei, dar a avut contribuții semnificative și în domeniile educației și literaturii. A elaborat studii despre vechile unități de măsură din Zalău și din părțile Aradului, despre transportul sării pe Mureș, meșteșugurile țărănești, despre unități de măsurarea suprafețelor.

În calitate de vicepreședinte al Comitetului de Cultură al Județului, a inițiat întâlnirea anuală a formațiilor populare, numită „Duminica de la Mailat”, pentru a facilita păstrarea tradițiilor populare din zona de șes a județului, manifestare devenită tradițională.

Activitatea lui ca istoric cuprinde perioada medievală până la epoca modernă, în special istoria agrară, istoria breslelor, evoluția demografică a Banatului, mișcări țărănești din părțile Aradului. Activitatea lui a depășit sfera istoriei locale. A prelucrat datele istorice referitoare la regiuni mai întinse, precum Banatul sau teritoriile de șes de la est de Tisa.

A început să publice studii încă din anii '50, în diferite reviste de specialitate, săptămânale și cotidiene din țară și de peste hotare (Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, Germania). Pe baza cercetărilor efectuate în arhivele din țară și de peste hotare – la Budapesta, Novi Sad, Praga, Viena sau arhivele papale de la Vatican – a contribuit decisiv la elucidarea unor probleme referitoare la feudalismul timpuriu din părțile Aradului. I-au fost publicate peste două sute de studii în limbile română, maghiară, germană, franceză, alături multe sute de articole în zeci de publicații. A fost un colaborator permanent al revistei *Ziridava*.

A obținut titlul de doctor în științe istorice, susținând teza de doctorat la academicianul Ștefan Pascu de la Universitatea „Babes-Bolyai” din Cluj Napoca. A primit numeroase distincții, printre altele, în anul 2000, titlul de „Membru extern al Academiei de Științe a Ungariei”.

S-a stins din viață la 10 octombrie 2004, în timp ce se afla la tratament în sanatoriul din Dorobanți.

Bibliografie (cărți: de autor, editare critică, colaborări, contribuții)

A zilahi céhek története /Istoria breslelor din Zalău/, București, 1958

Az erdélyi jobbágyok panaszlevelei /Jalbele iobagilor din Transilvania/, București, 1971
Magyar történetírók Avram Iancuról /Istoricii maghiari despre Avram Iancu/, București, 1972

Ahol Dózsa és Horea hadai jártak /Unde au umblat armatele lui Doja și Horea/, București, 1976

Magyar élet a régi Bukarestben /Viața maghiarilor în vechiul București/, Budapest, 1996
A Bácság demográfiai és gazdasági fejlődése /Dezvoltarea demografică și economică a Banatului/ (1716–1848), Szeged, 1998

Az emlékező város. Október 6. /Memoria orașului. 6 octombrie/, Arad, 1999

Márki Sándor emlékezete és hagyatéka /Amintirea și moștenirea lui Márki Sándor/, Arad, 2000

Kisiratos /Dorobanți/, Arad, 2004

Majláthfalva /Mailat/, Arad, 2004

Eltűnt települések Arad megyében /Localități dispărute din județul Arad/, Arad, 2005

Márki Sándor, *A népek közeledése* /Apropierea popoarelor/, selecția textelor și studiu introductiv de Géza Kovách, București, 1976

A céhes élet Erdélyben /Viața breslelor în Transilvania/, în colaborare cu P. Binder, București, 1981

Dicționar istoric al localităților din județul Arad, în colaborare cu Al. Roz, Arad, 1997

Aradul permanentă în istoria patriei [partea referitoare la evul mediu], Arad, 1978

Documente privind revoluția din 1848 în Transilvania, vol. I – IV, București, 1977 – 1988

Pécska /Pecica/ [capitole din istoria localității], Pecica, 1995

A Körös–Tisza–Maros–köz települései a középkorban /Așezările dintre Crișuri-Tisa-Mureș în evul mediu/, Szeged, 1996

Istoria evreimii aradene [cap. XIII], Tel Aviv, 1996

Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989 [Aradul medieval], Arad, 1999

Ujj János

**ACTIVITATEA SECȚIEI DE ARHEOLOGIE – ISTORIE
ÎN PERIOADA 2003 - 2005***

I. ȘANTIERE ARHEOLOGICE

2003

Cladova – “Dealul Carierei”

Obiectivul cercetat: terasa artificială la SV de biserică; elemente de habitat dacice, romane și medievale.

Perioada de desfășurare: 22 septembrie – 2 octombrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), V. Boroneanț (București), G. P. Hurezan, F. Mărginean (Complexul Muzeal Arad = C.M.A.)

Frumușeni – “Mănăstirea Bizere”

Obiectivul cercetat: sectorul de E al complexului monastic; biserica cu mozaicuri, refectoriul.

Perioada de desfășurare: 5 – 28 august

Colectivul științific: G. P. Hurezan (responsabil), A. A. Rusu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj), P. Hügel, F. Mărginean

Tauf – “Cetatea Turcească”

Obiectivul cercetat: biserica fortificată; biserica (2 faze: romanică, gotică); elemente de habitat medievale pe latura de V;

Perioada de desfășurare: 2 – 31 iulie

Colectivul științific: G. P. Hurezan (responsabil), A. A. Rusu, P. Hügel, F. Mărginean

Zăbrani – “Dealul Pietrei”

Obiectivul cercetat: terminația N a dealului; stratigrafia paleolitică.

Perioada de desfășurare: 8 – 16 septembrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), V. Boroneanț, A. Tuffreau, S. Bălescu, Th. Vigneux, B. Lefevre (Universitatea Lille – Franța), G. P. Hurezan, A. Boroneanț, G. Popescu, A. Doboși (Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” București)

2004

Chelmac – “Cetate”

Obiectivul: ruinele cetății Eperjes.

Perioada de desfășurare: 1 – 18 septembrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), D. Țeicu (Muzeul Banatului Montan Reșița), F. Mărginean

Cladova – “Dealul Carierei”

Obiectivul: lucrări de conservare primară și igienizare a sitului.

Perioada de desfășurare: 5 – 17 iulie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), V. Boroneanț, G. P. Hurezan, F. Mărginean

* Pentru activitatea secției de artă, vezi *Studii și Comunicări* 8, pentru secția de științe ale naturii, vezi *Armonii Naturale* 5, pentru secția de etnografie, vezi *Zărandul* 4

Frumușeni – “Mănăstirea Bizere”

Obiectivul cercetat: sectorul de E al complexului monastic; biserica cu mozaicuri, refectoriul.

Perioada de desfășurare: 10 iulie – 31 august

Colectivul științific: A. A. Rusu (responsabil), G. P. Hurezan, F. Mărginean, I. Burnichioiu (Universitatea “1 Decembrie 1918” Alba Iulia)

Nădlac – “Lutărie”

Obiectivul cercetat: necropola maghiară de sec. X – XI.

Perioada de desfășurare: 8 – 30 noiembrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), P. Huszarik, F. Mărginean

Pâncota – “Cetatea Turcească”

Obiectivul cercetat: biserica mănăstirii benedictine.

Perioada de desfășurare: 9 – 28 august

Colectivul științific: D. Marcu (București; responsabil), S. Heitel-More (Institutul de Istoria Artei “Ioan Oprescu”, București), F. Pascu (Sighișoara), G.P. Hurezan

Tauț – “Cetatea Turcească”

Obiectivul cercetat: biserica fortificată; elemente de habitat medieval;

Perioada de desfășurare: 1 – 21 iulie

Colectivul științific: G. P. Hurezan (responsabil), A. A. Rusu, F. Mărginean

Zăbrani – “Dealul Pietrei”

Obiectivul cercetat: terminația N a dealului; stratigrafia paleolitică.

Perioada de desfășurare: 7 – 18 septembrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), V. Boroneanț, A. Tuffreau, S. Bălescu, Th. Vigneux, B. Lefevre, G. P. Hurezan, A. Boroneanț, G. Popescu, A. Doboși

2005

Bulci – “La Cetate”

Obiectivul cercetat: mănăstirea benedictină, colțul de SV; curățarea integrală a sitului de vegetație.

Perioada de desfășurare: 26 septembrie – 10 octombrie

Colectivul științific: P. Hügel (responsabil), D. Țeicu, V. Micli (Muzeul Banatului Montan, Reșița), G.P. Hurezan, F. Mărginean

Frumușeni – “Mănăstirea Bizere”

Obiectivul cercetat: refectoriul.

Perioada de desfășurare: 4 iulie – 04 septembrie

Colectivul științific: A. A. Rusu (responsabil), G. P. Hurezan, F. Mărginean, I. Burnichioiu

Nădlac – “Lutărie”

Obiectivul cercetat: necropola maghiară de sec. X – XI.

Perioada de desfășurare: 24 octombrie – 15 noiembrie

Colectivul științific: P. Huszarik (responsabil), F. Mărginean

Pâncota – "Cetatea Turcească"

Obiectivul cercetat: biserica mănăstirii benedictine; valul de pământ.

Perioada de desfășurare: 13 – 25 octombrie

Colectivul științific: D. Marcu (București; responsabil), S. Heitel-More (Institutul de Istoria Artei "Ioan Oprescu", București), F. Mărginean

Pecica – "Șanțul Mare"

Obiectivul cercetat: situl multistratigrafic, sector N.

Perioada de desfășurare: 25 iulie – 10 august

Colectivul științific: G.P. Hurezan (responsabil), J. O'Shea, A.Baker (Universitatea din Michigan), F. Drașovean, A.Szentmiklosi (Muzeul Banatului, Timișoara), G.P. Hurezan, F. Mărginean, P. Hügel

Tauț – "Cetatea Turcească"

Obiectivul cercetat: intrarea lateral nordică în biserică;

Perioada de desfășurare: 24 octombrie – 8 noiembrie

Colectivul științific: G. P. Hurezan (responsabil), A. A. Rusu, F. Mărginean

II. EXTENSIE EXPOZIȚIONALĂ

2004

Arad – Decembrie 1989; vernisaj: 21 decembrie; 2 săli, în continuarea expoziției permanente de istorie contemporană.

Concept și realizare: G. Iuga, A. Mureșan, V. Șerban

Cetatea Aradului între anii 1859 – 1857; vernisaj: 6 octombrie; sala "Revoluția de la 1848/49" din expoziția permanentă.

Concept și realizare: D. Demșea, N. Dascăl

2005

Foc și apă; Galeriile Turnul de Apă; vernisaj: 17 septembrie; etaj II: Lunca Mureșului; etaj IV: Apa între mit și utilitate; etaj IV: Pompierii arădeni; etaj V: Istoria Turnului de Apă; colaborare cu Fundația Galeriile Turnul de Apă (G.T.A.), Biblioteca Județeană "A.D. Xenopol" Arad, Direcția Silvică Arad, Inspectoratul pentru Situații de Urgență Arad.

Concept și realizare: D. Demșea, G. Iuga (C.M.A.), H. Truță (G.T.A.)

Arad – Decembrie 1989; vernisaj: 21 decembrie; extinderea cu o a treia sală în continuarea expoziției existente.

Concept și realizare: G. Iuga, A. Mureșan, V. Șerban

III. EXPOZIȚII TEMPORARE

2003

Bărăgan 1951 – 1956. O deportare în vremuri de pace

Perioada, locul: 31 ianuarie – 26 februarie, sala "Clio", Arad

Organizatori: Casa Germanilor din Europa Răsăriteană, München; Asociația Șvabilor Bănățeni, München, C.M.A.

Curatori: W. Konschitzky (München), P. Hügel (C.M.A.)

Personalități arădene în portretistica anilor 1760 - 1918

Perioada, locul: 7 mai – 6 iunie, sala “Clio”, Arad

Organizator: C.M.A.

Curator: Gh. Lanevschi

Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor. Din sudvestul Germaniei în Banat și Transilvania

Perioada, locul: 5 decembrie 2003 – 11 ianuarie 2004, Muzeul de Artă, Arad

Organizator: Haus der Heimat, Stuttgart; C.M.A.

Curatori: L. Mundel (Stuttgart), P. Hügel (Arad)

2004

Monetărie habsburgică. Sec. XVIII – XIX

Perioada, locul: 15 – 30 aprilie, expoziția permanentă de arheologie, sala 1

Organizatori: C.M.A., Liga Studenților din Universitatea “Aurel Vlaicu” Arad

Curatori: N. Dascăl, H. Lascu (C.M.A.), P. Demian (L.S.U.A.V.)

1834 – Arad oraș liber regesc

Perioada, locul: 21 august – 21 decembrie, expoziția permanentă de arheologie, sala 1

Organizatori: C.M.A.

Curatori: N. Dascăl, D. Demșea (C.M.A.)

Foc și apă

Perioada, locul: 13 septembrie – 31 octombrie, Galeriile Turnul de Apă, etajul I

Organizatori: C.M.A., G.T.A., Grupul de Pompieri “V. Goldiș” Arad

Curatori: N. Dascăl, D. Demșea (C.M.A.), H. Truță (G.T.A.)

2005

Monetărie și medalistică românească. Secolele XIX – XX

Perioada, locul: 15 – 30 aprilie, expoziția permanentă de arheologie, sala 1

Organizatori: C.M.A., Liga Studenților din Universitatea “Aurel Vlaicu” Arad

Curatori: N. Dascăl (C.M.A.), P. Demian (L.S.U.A.V.)

Manufactura Herend

Perioada, locul: 9 – 30 iunie, Muzeul de Artă Arad

Organizator: C.M.A.

Curator: Gh. Lanevschi

Clipe arheologice

Perioada, locul: 21 octombrie – 20 noiembrie, Muzeul Orașului Lipova

Organizator: C.M.A.

Realizator: F. Mărginean

Donații și donatori. 1992 – 2005

Perioada, locul: 9 – 24 noiembrie, sala “Clio”, Arad

Organizator: C.M.A.

Curator: Gh. Lanevschi

IV. FESTIVALURI

2004

Muzică veche prin cetățile Aradului

Perioada, locul: 15 – 18 iulie, cetățile Ineu, Șiria, Cladova, Lipova, mănăstirea Maria Radna

Organizator: C.M.A. și Filarmonica de Stat Arad

Coordonatori proiect: P. Hügel (C.M.A.), N. Țeț (F.S.A.)

V. SIMPOZIOANE, SESIUNI, COLOCVII

2003

Sesiune de comunicări: *Istoria României*

Perioada: 26 – 27 noiembrie

Organizator: C.M.A.

Coordonator proiect: D. Demșea

2004

Sesiune de comunicări: *Istorie și demografie. Căsătoriile mixte în România. Secolele XVIII – XX*

Perioada, locul: 18 – 19 noiembrie, Muzeul de Artă Arad

Organizator: C.M.A., Universitatea “Aurel Vlaicu” Arad

Coordonator proiect: P. Hügel (C.M.A.), C. Pădureanu (U.A.V.)

2005

Secolul XIII în teritoriile locuite de români

Perioada: 21 – 23 octombrie, Muzeul Orașului Lipova

Organizator: C.M.A.

Coordonatori proiect: acad. Ș. Papacostea (Academia Română), A. A. Rusu (I.A.I.A. Cluj), P. Hügel (C.M.A.)

VI. ACTIVITATE EDITORIALĂ

2003

W. Konschitzky, *Bărăgan 1951 – 1956. O deportare în vremuri de pace* [catalogul expoziției], Arad, 2003, 50 p.

Gh. Lanevschi, *Personalități arădene în portretistica anilor 1760 – 1918* [catalogul expoziției], Arad, 2003, 46 p.

Aradul și Marea Unire. Cronologia evenimentelor, Arad, 2003, 8 p. [documentație: D. Demșea; redactor-editor: P. Hügel]

2004

Gh. Lanevschi, *Moda în timp* [catalogul expoziției], Arad, 2004, 48 p.

F. Domokos, *170 de ani de activitate a formațiunilor civile de pompieri din municipiul Arad*, Arad, 2004, 72 p.

Muzică veche prin cetățile Aradului [programul festivalului], Arad, 2004, 16 p. [text: P. Hügel, N. Țeț]

2005

De-a lungul frontierei / Határmenten, Arad/Bekes, 2005, 358 p. [editat de consiliile județene Arad și Bekes; cuprinde monografiile celor două județe și a 16 localități din județul Arad alături de 13 din județul Bekes; contribuțiile pentru județul Arad au fost realizate de un colectiv de la C.M.A.: P. Hügel, A. Mureșan, D. Demșea, H. Lascu, V. Șerban, F. Oarcea; coordonator: P. Hügel]

CUPRINS
INHALT – SOMMAIRE – CONTENTS

LIVIU MĂRGHITAN	Armatele regilor Daciei (secolele V – I î.d.Hr.) <i>Les armées de les rois daces</i>	7 14
RAMONA M. CORDOȘ	Reîntregirea a două platouri romane <i>La reconstruction des deux plateaux romains</i>	15 18
CLAUDIU MUNTEANU	Un plumb roman descoperit la Capidava <i>A Roman Commercial Lead Seal Discovered at Capidava</i>	21 22
EUGEN PĂDUREANU LAVINIA ALBU	Toponimie și realități istorico-arheologice în județul Arad <i>Toponymes et réalités historiques-archéologiques dans le département d'Arad</i>	25 30
VASILE MĂRCULEȚ	Considerații asupra unor aspecte ale debutului legăturilor politice și religioase ale formațiunii politice intracarpatică conduse de ducele Gylas cu Imperiul Bizantin la mijlocul secolului al X-lea <i>Considerations About Some Aspects of the Beginning of the Political and Religious Reactions of the Intracarpatic Political Formation Led by Duke Gylas with the Byzantine Empire at the Middle of the Xth Century</i>	31 41
VASILE BORONEANȚ DAN DEMȘEA	Cercetările arheologice de la Conop – “Cotârci” din 1972. Probleme legate de stela funerară din cimitirul de secol XII – XVII <i>The Archaeological Research at Conop – “Cotârci” from 1971. Problems Related to the Funerary Stella from the XIIth – XVIth Century Cemetery</i>	43 49
HORIA LASCU	Estimarea populației scaunului Sibiu între secolele XIV – XVII <i>L'estimation de la population du siège Sibiu pendant la periode des XIVe – XVIIe siècles</i>	57 69
EUGEN GLÜCK	”Avisi” un izvor al istoriei locale <i>“Avisi” une source d'histoire locale</i>	71 83
CONSTANTIN ITTU	Un om al luminilor și stema sa: baronul Samuel von Brukenthal (1721 – 1803)	85

	<i>Un homme de la lumière et ses armoiries: le baron Samuel von Brukenthal (1721 - 1803)</i>	91
AURELIA COZMA	Samuel von Brukenthal (1721 – 1803) – <i>Homo Europaeus</i> . Proiecte în domeniul agriculturii <i>Samuel von Brukenthal – Homo Europaeus – 1721–1803. Les projets en agriculture</i>	93 97
GUDRUN ITTU	Muzeul Brukenthal în timpul ocupării Sibiului de către trupele revoluționare maghiare. 11 martie – 24 iulie 1849 <i>Das Brukenthalmuseum zur Zeit der Besetzung Hermannstadts durch die ungarische Revolutionsarmee (11 März bis 21 Juli 1949)</i>	99 102
ANA HANCU	Consecințe ale revoluției de la 1848 – 1849 în protopopiatul greco – catolic Tg. Mureș <i>Consequences of the Revolution From 1849 – 1849 Concerning the Greek – Catholic (Unit) Archpriest Parish</i>	115 120
DAN DEMȘEA	Proletariatul arădean din domeniile industriilor, comerțului, transportului și cel al intermediarilor (1847 – 1872) <i>Le prolétariat d'Arad dans des domaines industriel, comercial, transport et des intermédiaires (1847–1872)</i>	127 146
DAN DEMȘEA	Funcționarii principali de pe teritoriul județului Arad între autonomism lingvistic și centralism (1860 – 1884) <i>Les hauts fonctionnaires du département d'Arad entre l'autonomie linguistique et la centralisation (1860 – 1884)</i>	147 157
NICOLAE JOSAN	O interesantă inițiativă politică din anul 1890. Protagonisți: Alexandru Mocioni și Ioan Cavaler de Pușcariu (1) <i>Une interessante initiative politique de l'année 1890. Protagonistes: Alexandre Mocioni et Ioan Cavaler de Pușcariu</i>	159 178
ANGELA ROTARU - DUMITRESCU	Pensionarea învățătorilor români în Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.	179

The Retirement of the Confessional Teachers from the Banat by the End of the XIXth Century and the Beginning of the XXth Century 186

LUCIAN PETRAȘ	Acuzații și acuzați în contextul crizei Partidului Național Român din anii 1910 – 1912	201
	<i>Charges and Accused in the Context of the Romanian National Party Crisis Between 1910 – 1912</i>	216
RADU ARDELEAN LUCIAN GIURA	Correspondența lui Roman Ciorogariu cu Ioan Lupaș	217
	<i>Correspondence entre Roman Ciurogariu et Ioan Lupaș</i>	226
CORNELIU PĂDUREAN	Piețe, târguri și oboare în Aradul interbelic	227
	<i>Markets, Fairs And Cattle Fairs in Arad During the Inter-War Period</i>	238
VIRGIL ȘERBAN	Documente referitoare la activitatea “Societății pentru ocrotirea orfanilor din război” în colecția de istorie a muzeului arădean	239
	<i>La sociétée pour la protection des orphlins de la guerre“ entre les années 1916 – 1924</i>	249
CAMIL PETRESCU	Instituții de credit în Timișoara interbelică	251
	<i>Timișoara’s Banking Institutions During the Inter-War Period</i>	255
RODICA IVĂNUȘ DAN IVĂNUȘ	Învățământul secundar teoretic confesional din Sibiu interbelic	257
	<i>L’enseignement secondaire théorique confessionnel de Sibiu entre les deux Guerres mondiales</i>	262
EMIL ARBONIE	Traficul de frontieră local în județul Arad (1920 – 1949)	263
	<i>Der lokale Grenzverkehr im Kreis Arad (1929 – 1940)</i>	289
VASILE T. CIUBĂNCAN	Județul și municipiul Arad în preliminariile conferințelor de pace din anul 1920 și 1946	291
	<i>Arad County and City in the Preliminaries of the Peace Conferences from 1920 and 1946</i>	305
OLIVIAN MUREȘAN	Aspecte ale activității despărțământului Șiria al “Astrei” (1925 – 1939)	307
	<i>Aspects of Astra’s Șiria Subsidiary Activity</i>	317

JANOS UJJ	Fotodocumente despre bombardarea Aradului în anul 1944 <i>Les foto–documents sur le bombardement d'Arad pendant l'annèe 1944</i>	319 323
EUSEBIU NARAI	Aspecte privind situația economică a Banatului în perioada 1934 – 1937 <i>Aspects de la situation économique de Banat entre les années 1934 – 1937</i>	331 347
BOGDAN IVAȘCU	PCR Arad în anul 1947: reorganizări interne și relația cu societatea <i>The Romanian Communist Party Arad in the Year 1947: Inner Reorganisation and the Relation with Society</i>	349 358
AUGUSTIN MUREȘAN.	Sigiliul din 1672 al lui Grigorie I Ghica voievod al Țării Românești. O reprivire sigilografică <i>The Stamped Seal from 1672 of Grigorie I Ghica, voievode of Vallachia. A Sigillographic Review</i>	359 363
AUGUSTIN MUREȘAN	Tipare sigilare de breaslă timișorene din secolele XVIII – XIX <i>Temeswarer Zunftsiegel aus dem XVIII. – XIX. Jahrhundert</i>	365 372
DAN IVĂNUȘ	Un sigiliu inedit al breslei pielarilor din Sibiu <i>Un sceau inédit de la corporation des paussiers de la ville de Sibiu</i>	375 376
AUGUSTIN MUREȘAN	O variantă a stemei din 1834 a orașului Arad reprezentată pe casa fostei vămi <i>A Variant of the Cout of Arms from 1834 of Arad City Represented on the House of the Former Customs</i>	379 384
MARIA DOGARU	Un tipar sigilar personal cu trei fațete <i>The Personal Sealing Patten with Three Sides</i>	385 387
DAN LĂZĂRESCU	Petru Movilă: "Mărturisirea Ortodoxă". O ediție mai puțin cunoscută <i>Petru Movila's "Orthodox Confession". A Less Known Edition</i>	389 393
VALER RUS	Istoria românilor până la mijlocul secolului al XIX-lea în viziunea lui Oroszhegyi Josa	395

DAN DEMȘEA	Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. 405 Rememorările unui participant – Ilie Chebelev <i>L'Assemblée de L'Alba Iulia, 1 Décembre 1918.</i> 412 <i>[Les souvenirs d'un participant]</i>
DAN LĂZĂRESCU	Leontin Mureșianu 413 <i>Leontin Mureșianu</i> 419
RUXANDRA MAGHIȘ	Un caiet-document al familiei Monția 423 <i>Ein Dokumentheft der Familie Monția</i> 427
GABRIEL SALA	Studiu asupra statutului femeii, mentalităților și 433 obiceiurilor din clanul țiganilor gabori <i>Study on the Status of the Woman, the Mentalities</i> 453 <i>and the Habits of the Clan of the Gabor Rroma</i>
SERGHEI TARKOV	<i>Arad Tramway History</i> 455
In memoriam Mircea Barbu (1944 – 2004)	467
In memoriam Eugen Glück (1927 – 2004)	471
In memoriam Geza Kovách (1925 – 2004)	477
Activitatea secției de istorie în perioada 2003 – 2005	479

ISSN 1224-7316